

**SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
TÜRK-İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI**

**TARİHİ METİNLERİN SAHİHLİK VE GÜVENİRLİK BAKIMINDAN
TENKİDİ: NEF'İ'NİN *SİHÂM-I KAZÂ* ÖRNEĞİ**

**Nurettin ÇALIŞKAN
0940208042**

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN
Prof. Dr.Menderes COŞKUN**

ISPARTA-2015



T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZ SAVUNMA
SINAV TUTANAĞI



Tez Savunması 1

Tarih:2/07/ 2015

Enstitü Yönetim Kurulunun 28/5/2015 tarih ve 713 sayılı kararıyla oluşturulan jürimiz, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı DOKTORA öğrencisi Nurettin ÇALIŞKAN'ın "Tarihi Metinlerin Sahihlik ve Güvenirlik Bakımından Tenkidinde Kullanılan Bilimsel Yöntemler: Nef'i'nin Siham-ı Kaza Örneği" başlıklı tezini incelemek ve değerlendirmek üzere 2/7/2015 tarihinde saat 14:00'da toplanmış ve adayı tez savunmasına almıştır.

SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Yönetmeliğinin 39. Maddesi uyarınca adaya 60 dakika süreyle teziyle ilgili Ek'te sunulan sorular yöneltilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonunda adayın tezinin aşağıda belirtilen sebeplerle,

Tezin kabul edilmesine (Öğrenci, varsa jüri tarafından gerekli görülen düzeltmeleri yaparak, tezinin onaylı son şeklini bir (1) ay içinde Enstitü'ye teslim etmelidir.)

Tezde düzeltme verilmesine (Öğrenci, tezde gerekli görülen düzeltmeleri yaptıktan sonra altı (6) ay içinde savunmasını yineleyecektir.)

Tezin reddedilmesine (Öğrenci yeni tez konusu belirleyecek)

*Tez adı değişikliği yapıldı/yapılmadı.

oy birliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

Gereği arz olunur.

Tarihi Metinlerin Sahihlik ve Güvenirlik Bakımından Tenkidli: Nef'i'nin Siham-ı Kaza Örneği

Jüri	Adı Soyadı	İmza
Danışman	: Prof. Dr. Menderes COŞKUN	
Üye	: Yrd. Doç. Dr. Melek DİKMEN	
Üye	: Prof. Dr. İsmail Hakkı GÖKSOY	
Üye	: Doç. Dr. Şadi AYDIN	
Üye	: Yrd. Doç. Dr. Rıza OĞRAŞ	

Ekler :

- 1) Tez Değerlendirme Jüri Raporları
- 2) Sınav soru tutanağı

SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği; Madde 39 (3) Jüri üyeleri, söz konusu tezin kendilerine teslim edildiği tarihten itibaren en geç bir ay içinde, hazırladıkları raporlarla birlikte toplanarak öğrenciyi tez savunma sınavına alırlar. Tez savunma sınavının yeri ve tarihi EYK'nca belirlenir. Jüri aralarında bir başkan seçer. Tez savunma sınavı, tez çalışmasının sunulması ve bunu izleyen soru-cevap bölümünden oluşur. Tez savunma sınavı en az kırkbeş, en çok doksan dakikadır.

(4) Tez sınavının tamamlanmasından sonra jüri tez hakkında salt çoğunlukla kabul, ret veya düzeltme kararı verir. Bu karar, EABD Başkanlığınca tez sınavını izleyen üç gün içinde Enstitüye tutanakla bildirilir. Tezi reddedilen öğrenci yeni tez konusu sunmak zorundadır. Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci en geç altı ay içinde gereğini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur. Bu savunma sonunda da tezi kabul edilmeyen öğrenci yeni tez konusu sunmak zorundadır. Yeni tez konusu bu Yönetmeliğin 38 inci maddesinde yer alan esaslara göre belirlenir.

Enstitü Yönetim Kurulu Kararı	Tarih:	Karar No:
-------------------------------	--------	-----------



T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “**Tarihi Metinlerin Sahihlik ve Güvenirlik Bakımından Tenkidi: Nef'i'nin Siham-ı Kaza Örneği**” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.


Nurettin ÇALIŞKAN
02.07.2015

ÖZET

Tarihi Metinlerin Sahihlik ve Güvenirlik Bakımından Tenkidi: Nef'î'nin *Sihâm-ı Kazâ Örneği*

Nurettin ÇALIŞKAN

Süleyman Demirel Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Doktora Tezi,
350 sayfa, Temmuz 2015

DANIŞMAN: Prof. Dr.Menderes COŞKUN

Toplumların geçmişle ilgili algıları, tarihi olan veya tarihi olarak ortaya çıkan kaynaklar tarafından şekillendirilir. Tarihe ait her türden kaynağın sahihlik ve güvenilirlik bakımından sorgulanması bilim adamları için bir zorunluluktur. Tenkit edilmemiş, dolayısıyla kaynak değeri ortaya konulmamış eserlerdeki bilgilerin doğrudan referans olarak kullanılması doğru değildir.

Divan edebiyatı, dili ve üslubu ile birlikte zihin yapısı bakımından da sağlam bir geleneğe sahiptir. Temsil ettiği zihniyetin temelinde, Osmanlı toplum düzeninde yürürlükte olan ahlaki ilkeler ve gelenekler bulunur. 17. yüzyıl divan şairi Nef'î'nin Türkçe divanında bu ahlaki ilke ve gelenekler samimi bir dil, sade ve ahenkli bir üslup ile yansıtılır. Bu ilkelerin ve geleneğin uzağında olan *Sihâm-ı Kazâ*, ahlaki yönden temiz olmayan içeriği, kusurlu dili ve şiiriyetten uzak üslubu ile dikkat çekmektedir. Bu yönüyle söz konusu eserin güvenilirlik ve sahihlik bakımından tenkit edilmesi Türk araştırmacılar için millet adına bir vecibedir. Tarihi olarak ortaya çıkan bir eserin sahih olup olmadığı neticesine ulaşmak çoğunlukla bir tek çalışmayla mümkün olmaz. Bunun için eser tenkidinde birçok bilimsel yöntemi kullanabilecek araştırmacıların bilimsel bir gelenek içinde yetiştirilmesi gerekmektedir.

Bu tez çalışmasında, önce kaynakların sahihlik tenkidıyla ilgili olarak teorik bilgi verildi. Batıda sahte olduğu fark edilen eserlerle ilgili bilimsel çalışmalar ve bu çalışmalarda kullanılan yöntemler özetlendi. Daha sonra Türk edebiyatında tarihi olarak ortaya çıkan fakat içerik ve üslubundan hareketle sahte oldukları ortaya çıkarılan veya sahte oldukları iddia edilen eserler hakkında bilgi verildi.

Çalışmanın uygulama kısmı, *Sihâm-ı Kazâ*'nın klasik usulde yapılmış tenkidinden ve nicel bir üslup ölçümünden oluşmaktadır. *Sihâm-ı Kazâ*'daki manzumeler, Nef'î'nin Türkçe divanındaki zihniyet kriter kabul edilerek değerlendirilmiştir. Eserde, tasvir edilen şahsiyetler üzerinden bütün toplumun ruhsal yönden hastalıklı olduğu; edep ve hayâ gibi kavramların toplumsal hayatta karşılığının olmadığı mesajları verilmekte; dönem itibarıyla insani değerlerin bilinenden farklı olarak yozlaştığı ve toplumda ilkesizliğin hâkim olduğu telkin edilmektedir. Fuat Köprülü gibi araştırmacıların da ima veya ifade ettikleri gibi, böyle bir eserin muhafazakâr Türk toplumuna hitap etmesi; dindar bir toplumda şöhret bulup itibar görmesi çok zordur. Böyle bir çalışmanın yapılmasında bu çelişkili durum etkili olmuştur.

Bir eserin sahihlik ve güvenilirlik tenkidinde yapılması gereken diğer çalışma, eserin dil ve üslup bakımından incelenmesidir. Zira Buffon'un ifadesiyle "üslub-ı beyan aynıyla insandır". Her yazarın kendisine has bir üslubu, dili kullanma biçimi vardır. Bir yazar veya şair üslubundan fark edilebilir. Dil ve üslup bakımdan bakılınca *Sihâm-ı*

Kazâ'da ve Nef'i'nin Türkçe Divan'ında iki farklı üslup veya iki farklı şair vardır. Türkçe Divan'da en orijinal ve en güzel anlamı en az sözle oluşturduğu için kendini *mu'ciz-beyân* diye tanımlayan bir şair söz konusu iken, *Sihâm-ı Kazâ*'da dile ilişkin herhangi bir hassasiyeti olmayan, söyleyişinde derinlik ve ifadelerinde şiiriyet ve akıcılık bulunmayan bir şair ile karşılaşmaktadır. Sonuç olarak divandaki Türkçe ölçü alınınca, eserdeki manzumelerin Nef'i gibi birinci sınıf bir divan şairinin kaleminden çıktığını iddia etmek mümkün değildir.

Batıda bir eserdeki sahteliği fark etmek için bilgisayar temelli istatistik çalışmaları yapılmaktadır. Bu yöntemle önemli sonuçlara ulaşılmaktadır. Biz de bu çalışmada, *Sihâm-ı Kazâ*'nın dil ve üslubunu istatistik analiz yöntemleriyle incelemeye çalıştık. İstatistiki çalışmalar mukayeseye dayalı olarak yapılmaktadır. Bundan dolayı *Sihâm-ı Kazâ*'nın dili, *Nef'i Dîvânı*, *Bâkî Dîvânı* ve *Nedim Dîvânı* zemininde incelenmiştir. Bu eserlerin gazel dışında kalan manzumelerindeki bütün kelimelerden bir veri dizini külliyatı oluşturulmuş, bu külliyatın en sık kullanılan ilk bin kelimesinden yüzerlik gruplar halinde bir sınaama dizini üretilmiştir. Son safhada bu dizinler dört eserin kelime dizinine karşı dört farklı istatistiki yöntem ile sorgulanmış veya değerlendirilmiştir.

Özellikle Ayırma Analizi yöntemi ile dört eserin kelime külliyatı üzerinde gerçekleştirilen üslup ölçümü sayesinde, *Sihâm-ı Kazâ* ile *Nef'i Divanı* arasında bariz bir üslup farklılığının olduğu ortaya çıkartılmıştır. Bütün bunlar tablolar halinde sunulmuştur. Daha doğru analizler, ileride daha gelişmiş çalışmalarla yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kaynak tenkidi, Nef'i, *Nef'i Divanı*, *Sihâm-ı Kazâ*, zihniyet, üslup, edebîlik, üslup ölçümü, yazarlık isnadı.

ABSTRACT
**Criticism of Historical and Literary Texts Regarding Their Originality and
 Credibility: Case of Siham-ı Kaza**

Nurettin ÇALIŞKAN

Süleyman Demirel University, Department of Islamic History and Arts, Doctoral
 Thesis, 345 Pages, July 2015.

Advisor: Prof. Dr.Menderes COŞKUN

Historical sources play a considerable part in affecting our perceptions considering the past. For this reason, it is absolutely necessary for any sources about history to be subjected to criticism regarding their authenticity and credibility. It does not comply with the principles of scientific history to refer to any piece of information in a historically relevant source which has not been criticized and hence not been reported to be credible.

Ottoman Divan Literature represents a well-established tradition not only in style and linguistic codes but in terms of its moral values. Beneath its mental framework there is a set of ethical and social norms and attitudes that were in practice in the Ottoman society for many ages. Nef'i is one of the pioneering poets of the divan poetry with his uniqueness in harmony and style. In his Turkish and Persian Divans, he reflects the essential patterns of the mental tradition of the genre in a sensitive language. When his Divans are studied closely, it is realized that the poet has a strong personality and a decent character with high moral values. On the other hand, *Sihâm-ı Kazâ*, a collection of satirical poems, has never been well received due to its flawed language and mental incongruity with the public moral standards. Only few literary critics have claimed that *Sihâm-ı Kazâ* has almost the same literary qualities as *Nef'i's Divans*.

The study is based on two main sections. The first one attempts to fulfill a conventional criticism and evaluation of *Sihâm-ı Kazâ* at the level of theme, style and use of language while the second one contains a comparative stylometric analysis on its poems. For the critical analysis of the verses in the book, the poetic quality of the Nef'î Divans and the mentality in them are regarded as criteria and the tentative findings attained have been evaluated in proper titles. The fact that the poems in *Sihâm-ı Kazâ*, in terms of content and style do not correspond to the typical conservative Turkish people's literary pleasure is to be discussed in examples quoted from both works.

Another aspect of the critical study on *Sihâm-ı Kazâ* is its style and language. While in Nef'î's Divans there is a poet who defines himself as *mu'ciz-beyân*, a poet with the poetic brevity, in *Sihâm-ı Kazâ* the poet seems not to have any sense of linguistics artistry, nor any depthness and smoothness in his poetic structure. Therefore, when compared with the Turkish in the Divans, it does not seem convincing at all that the poems must have been written by a leading figure of Divan Poetry.

Statistical frequency analysis, presently implemented for stylometric purposes, is regarded as a complementary tool to the classical criticism of texts. The word frequency analysis in the study is based on the corpus of five collections namely *Nef'î's*

Dîvân, Sihâm-ı Kazâ, Bâkî's Dîvân, Nedim's Dîvân. All the poems in these works except for the ghazals make up for the data corpus required for the analysis. The data designed in hundred-word chunks have been analyzed in four different statistical methods. The outcomes have been discussed comparatively in detail. Discrimination Analysis in particular seems to have effectively produced the conclusion that there is a clear difference between *Sihâm-ı Kazâ* ile *Nef'î's Divan* in terms of the frequency of words.

Key words: Nef'i, *Nef'î Divanı*, *Sihâm-ı Kazâ*, source criticism, mentality, style, stylometry, literariness, authorship attribution.

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA TUTANAĞI	
YEMİN METNİ	
ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	ix
TABLolar DİZİNİ	x
GRAFİKLER DİZİNİ	xi
ÖNSÖZ.....	xii

GİRİŞ

BİLİMSEL BİR TAVİR OLARAK KAYNAK TENKİDİ

1. Metnin Sübjektifliği	2
2. Tarih Tenkidinde Bilimsel Bir Yaklaşım Olarak Şüphecilik	4
3. Metin Tenkidini Gerekli Kılan Bir Realite: Sahtecilik	7
4. Tarihi-Edebi Metin Tenkidinde Usulle İlgili Bazı Hususlar.....	11

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM KÜLTÜRÜNDE KAYNAK TENKİDİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

1. İslam ve Osmanlı Kültüründe Kaynak Tenkidi Geleneği	14
1.1. Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Kaynak Tenkidi Geleneği	17
1.2. Osmanlı Tarihi-Edebi Metinleri Üzerinde Kaynak Tenkidinin Gerekliliği.....	19
1.3. Osmanlı Tarihi-Edebi Metinlerinde Kaynak Tenkidi Örnekleri	21
1.3.1. <i>Fatih Kânunnâmesi</i>	23
1.3.2. <i>Sohbetü’l-Esmâr</i>	24
1.3.3. <i>Abdülhamid’in Hâtıra Defteri</i>	25
1.3.4. <i>Nef’î Dîvani</i> ’ndaki "Kaside der Sitâyîş-i Âlî Efendi Berâ-yı Dâden-i Mahlas-ı Nef’î" Kasidesinin Kaynak Tenkidi	27
1.3.5. <i>Nef’î Dîvani</i> ’ndaki “Der Na’t-i Hazret-i Seyyid-i Kâ’inât Aleyhi Efdalüsalavât” Kasidesinin Kaynak Tenkidi	30

İKİNCİ BÖLÜM

NEF’Î’NİN POETİKASI

1. Onyedinci Yüzyılda Divan Şiiri	31
1.1. Nef’î’nin Şairliği Üzerine Yapılmış Değerlendirmeler	33
1.2. 17. Yüzyılın Üstat Şairi Nef’î.....	45
1.3. Türkçe Divanında Nef’î’nin Kendi Nazmını Tasviri	51
1.3.1. Şiir-Fahriye	52
1.4. Nef’î’nin Türkçe Dîvânına Göre Şiir	54
1.4.1. Şiirin Doğuş Yeri: Muhayyile	56
1.4.2. Şiirin Mayası: İlham	57
1.4.3. Şiirin Mahiyeti: Vâridât-ı Gayb	58
1.4.4. Şiirin Alıcısı: Okur	66
1.5. Sözü’n Şiire Dönüşmesi: Mânâ, Belâgat ve Âhenk	68
1.5.1. Şiir-Hikmet ve Hakikat	69
1.5.2. Şiir-İlim	70
1.5.3. Şiir-Yalan	71
1.5.4. Şiir-İstidat	72
1.5.5. Şiir-Rindânelik	73
1.5.6. Şiir-İcaz: Az Sözle Çok Mana	74

1.5.7. Şiir-İhya: Söze Ruh Verme	76
1.5.8. Şiir-Bıkr-i Fıkr: Özgünlük.....	76
1.5.9. Şiir-Muhayyile ve Hayal	78
1.5.10. Şiir-Hüsn-i Beyân.....	84
1.5.11. Şiir-Ritim	86
1.5.12. Şiir-Mûsikî	93
1.5.13. Şiir-Metânet	93
1.5.14. Şiir-Selâset	93
1.5.15. Şiir-Pâkizelik: Müstehcenlik ve Kabalıktan Uzak Oluş	94
1.5.16. Şiir-Sâfiyet	98

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİHÂM-I KAZÂ'NIN TEZKİRELERDE VE EDEBİYAT TARİHLERİNDE TANITIMI

1. Divan, Tezkire ve Tarih Türündeki Temel Kaynaklarda <i>Sihâm-ı Kazâ</i> ile İlgili Bilgilerin Yokluğu veya Yetersizliği	100
2. <i>Sihâm-ı Kazâ</i> 'nın Tanıtımına Müsteşriklerin Katkısı	102
2.1. Tanzimat Aydınının <i>Sihâm-ı Kazâ</i> 'yı Türk Edebiyatına Kazandırma Gayreti..	106
2.2. <i>Sihâm-ı Kazâ</i> 'daki Dili Tabii ve Nazmı Edebi Bulan Tanıtımlar	108
2.3. Müsteşriklerin ve Tanzimatçıların <i>Sihâm-ı Kazâ</i> 'yı Meşhur Etme Gayretlerinin Muhtemel Sebebi	116
2.4. Cumhuriyet Döneminde <i>Sihâm-ı Kazâ</i> ile İlgili Tanıtımlar	118

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SİHÂM-I KAZÂ 'NIN İÇERİK TENKİDİ

1. <i>Sihâm-ı Kazâ</i> 'nın İçeriği Hakkındaki Değerlendirmeler	126
1.2. <i>Sihâm-ı Kazâ</i> 'nın Üslubundaki Kirlilik ve Müstehcenlik	127
1.2.1. <i>Sihâm-ı Kazâ</i> 'da Osmanlı Aile Yapısının Aşağılanması	129
1.2.1.1. Şairin Kendi Babasını Aşağılaması:	
‘ <i>Der Hakkı-ı Peder-i Hiş</i> ’ Manzumesinde ‘Baba’ Kavramı	132
1.2.2. Şairin Kendini Değersizleştirilmesi	134
1.2.3. Osmanlı Yönetiminin Değersizleştirilmesi ve Aşağılanması	135
1.2.3.1. Kadı, Seyyid, Müderris, Müftü Gibi Dini Payelerin Aşağılanması.....	138
1.2.4. Osmanlı Kültür ve Edebiyatının Değersizleştirilmesi:	
Şairlerin Cerrar (Dilenci) Gösterilmesi.....	139
1.2.5. Türklerin ve Diğer Irkların Aşağılanması	142
1.2.6. Ulvi Değerler İçin Süfli Tabirlerin Kullanılması	146
1.2.7. Doğuştan Gelen Kusurlar ve Dış Görünüş ile Alay Edilmesi	147
1.3. Osmanlı Toplumunun Değersizleştirilmesi:	
Ahlâksız ve Hayâsız Gösterilmesi.....	150
1.4. <i>Nef’î Dîvânı</i> ve <i>Sihâm-ı Kazâ</i> 'nın İçerik Yönünden Karşılaştırılması	156
1.4.1. <i>Nef’î Dîvânı</i> ve <i>Sihâm-ı Kazâ</i> 'da İnsan Telakkisi ve Kutsallara Bakış	156
1.4.2. <i>Nef’î Dîvânı</i> 'nda Hiciv ve Kutsiyet	165

BEŞİNCİ BÖLÜM

KAYNAK TENKİDİ BAĞLAMINDA *SİHÂM-I KAZÂ* 'NIN DİLİ VE ÜSLUBU

1. Kaynak Tenkidinde Dilbilimsel Bakış Açısının Önemi	174
2. <i>Sihâm-ı Kazâ</i> 'nın Dili ve Edebiliği Üzerine Yapılmış Değerlendirmeler	175
3. <i>Sihâm-ı Kazâ</i> 'daki Dil Sorunları	176
3.1. Dil Hataları	176

3.2. Hüsn-i Edâyı ve Nazımda Bedfiliği Bozan Hatalar	178
3.2.1. Mısralar Arasında Anlam İlişkisi Zayıflığı.....	182
3.2.2. Eşdizim, Deyim ve Tamlama Hataları.....	184
4. <i>Sihâm-ı Kazâ</i> ve <i>Nef'i Dîvânı</i> 'nın Dil Yönünden Karşılaştırılması.....	192
4.1. Şiirin Edebi Değeri: Üslup ve Gerçek Şiir.....	196
4.2. <i>Sihâm-ı Kazâ</i> 'daki Şiir Üslubunun <i>Nef'i Dîvânı</i> Zemininde Tenkidi.....	197
4.2.1. Yâve ve Şiir: Şâir ve Müteşâir	201
4.2.2. <i>Sihâm-ı Kazâ</i> ile <i>Nef'i Dîvânı</i> 'nın Üslup Yönünden Karşılaştırılması...	207
4.2.3. <i>Sihâm-ı Kazâ</i> 'da Edebi ve Bedfî Niteliğin Yokluğu	210
4.2.4. <i>Sihâm-ı Kazâ</i> ve <i>Nef'i Dîvânı</i> 'nında İki Farklı Eleştirmen Tipi.....	213

ALTINCI BÖLÜM

YAZARLIK TESPİTİ VE ÜSLUP ÖLÇÜMÜ: *SİHÂM-I KAZÂ*'NIN NİCELİK ANALİZİ

1. Üslup Ölçümünün Tarihi Gelişimi	217
1.1. Bilgisayar Öncesi Dönem	218
1.2. Üslup Ölçümü Çalışmalarında Bilgisayarlı Dönem: 1960-1990	221
1.3. Üslup Ölçümü Çalışmalarında Bilgisayarlı Dönem: 1990-2000	226
1.4. Bir Yazarlık Tespiti Vak'ası: <i>Cenaze Töreni Ağıtı</i>	228
1.5. Üslup Ölçümü Çalışmaları: 2000 Sonrası.....	229
1.6. Türkiye'de Üslup Ölçümü Çalışmaları	232
1.7. Örnek Vak'a: <i>Federalist Papers</i>	234
1.8. Örnek Vak'a: <i>Bir Halk Adamının Günlüğü</i>	235
1.9. Örnek Vak'a: <i>Guguk Kuşu</i>	238
1.10. Üslup Ölçümünde Karşılaşılan Sorunlar: Eleştiriler ve Öneriler	239
2. Üslup Ölçümünün Teorik Zemini.....	245
2.1. Üslubun Zaman İçinde Değişebilmesi.....	248
3. Üslup Ölçümünün Malzemesi: Metnin Dil ve Üslup Hususiyetleri	250
3.1. Kelime Tabanlı Dil/Üslup Hususiyetleri.....	255
3.1.1. Kelime Uzunluğu.....	255
3.1.2. Heceler ve Harfler.....	257
3.1.3. Cümle Uzunluğu.....	258
3.1.4. Kelime Türleri Dağılımı.....	259
3.1.5. GİK: Gramer İşlevli Kelimeler.....	260
3.1.6. Kelime Çeşitliliği/Hazinesi.....	261
3.2. Harf ve Noktalama İşaretleri: <i>N</i> -gramlar.....	265
3.3. Sözdizimine Dayalı Dil ve Üslup Hususiyetleri.....	266
3.3.1. Kelime Türünün Cümledeki Yerine Göre Dağılımı.....	266
3.3.2. Kelime Öbeklendirme.....	268
3.3.3. Yazım Hataları.....	268
3.4. Metinde Anlambilime Dayalı Dil ve Üslup Hususiyetleri.....	269
3.4.1. Eşanlamlılar.....	269
3.5. Nazma Dayalı Dil ve Üslup Hususiyetleri: Vezin ve Kâfiye	270
4. Üslup Ölçümü Alanında Modeller (Approaches) ve Yöntemler.....	271
4.1. Üslup Ölçümü Alanında Yaklaşımlar.....	272
4.1.1. Profil/Kesit Temelli Yaklaşımlar.....	272
4.1.1.1. Tahminleme modelleri.....	272
4.1.1.2. Sıkıştırma modelleri.....	272

4.1.1.3. Ortak n -gramlar ve değişkenleri	273
4.1.2. Vak'a (instance) temelli yaklaşımlar.....	273
4.1.2.1. Vektör uzay modeller.....	273
4.1.2.2. Benzerliğe dayanan modeller	274
4.1.2.3. Öğrenme ötesi modeller	274
4.1.2.4. Karma yaklaşımlar.....	275
4.2. Üslup ölçümü ve Yazarlık Tespiti Alanında Yöntemler	275
4.2.1. Makine Öğrenimi Yöntemi.....	276
4.3. Üslup Ölçümü ve Yazarlık Tespiti Çalışmasının Safhaları.....	276
5. <i>Sihâm-ı Kazâ</i> ' ve <i>Nef'î Divânı</i> Üzerinde Bir Üslup Ölçümü Analizi.....	277
5.1. Çalışmanın Amacı	277
5.2. Bir Üslup Hususiyeti (Style Marker) Olarak En Sık Kullanılan Kelimeler ...	278
5.3. Veri Elde Etme ve Tasnif Süreci	279
5.4. Analiz Süreci.....	280
5.4.1. Üslup Ölçümünde Kullanılan İstatiski Yöntemler.....	281
5.5. Analiz Neticeleri	283
5.5.1. Kruskal-Wallis Yöntemi Analiz Neticeleri.....	283
5.5.2. Kümeleme (k -Ortalama Yöntemi/ k -Means Cluster Analysis) Analiz Neticeleri	284
5.5.3. K - En Yakın Komşuluk Yöntemi Analiz Neticeleri.....	286
5.5.4. Ayırma (Discriminant) Analizi Yöntemi Analiz Neticeleri.....	287
5.6. Sonuç ve Değerlendirme.....	310
5.6.1. Sınıflamaların <i>Nef'î Divânı</i> ve <i>Sihâm-ı Kazâ</i> İlişkisi Yönünden Neticeleri ve Yorumları	310
5.6.2. Öneriler	312
SONUÇ.....	314
KAYNAKÇA	320
ÖZGEÇMİŞ	327

KISALTMALAR

AA	: Ayırma Analizi
Age	: adı geçen eser
Agm	: adı geçen makale
Bknz	: bakınız
C	: cilt
ESKK	: en sık kullanılan kelimeler
ET	: Erişim tarihi
FD	: Farsça Divan
GİK	: Gramer İşlevli Kelimeler
Kı	: Kıta
K	: kaside
Kk	: kıt'a-i kebire
KNN	: <i>K</i> -en Yakın Komşu
M	: Mukatta'at
ND	: Nef'î Dîvânı
SK	: Sihâm-ı Kazâ
s.	: sayfa sayısı
S.	: sayı
Tb	: terci-i bend

TABLOLAR DİZİNİ

Sıra No:	Tablo Adı
Tablo 1	: Nef'î'nin nazmında pâk ve pâkize kavramlarının kullanılışı.
Tablo 2	: <i>Sihâm-ı Kazâ</i> 'nın ilk şiirinde baba, Kırım hanı ve şairler için kullanılan ifade ve terkipler.
Tablo 3	: Kelimelerin type/token oranı
Tablo 4	: En sık kullanılan yüz kelime (MFW): Büyüklükleri değişken 745 metin parçasındaki kelime sözlükçesinin en sık kullanılan birinci kelimedenden yüzüncü kelimeye kadar sıralanışı
Tablo 5a	: Kruskal-Wallis 5'li veri dizini hipotez test özeti: bağımsız-örneklem
Tablo 5b	: Kruskal-Wallis 4'lü Veri Dizini Hipotez Test Özeti: Bağımsız-Örneklem
Tablo 6a	: Aralarında Fark Olmayan Veri Dizini
Tablo 6b	: Aralarında Fark Olmayan Veri Dizini
Tablo 7a	: Kullanılan kelime dizinlerine göre her bir kümede yer alan parça sayısı
Tablo 7b	: Her bir kümede farklı olan parçalar
Tablo 8a	: Yazarlar 1.Dereceden Komşuluklar; Çapraz Tablo
Tablo 8b	: Yazarlar 2. Dereceden Komşuluklar; Çapraz Tablo
Tablo 8c	: Yazarlar 3. Dereceden Komşuluklar; Çapraz Tablo
Tablo 9a	: Sınıflandırma sonuçları (5'li Metin Külliyyatı Dizini)
Tablo 9b	: Sınıflandırma sonuçları
Tablo 9c	: Sınıflandırma sonuçları
Tablo 9d	: Sınıflandırma sonuçları
Tablo 9e	: Sınıflandırma sonuçları
Tablo 9f	: Sınıflandırma sonuçları
Tablo 9g	: Sınıflandırma sonuçları
Tablo 10a	: Sınıflandırma sonuçları (4'lü Metin Külliyyatı Dizini)
Tablo 10b	: Sınıflandırma sonuçları
Tablo 10c	: Sınıflandırma sonuçları
Tablo 10d	: Sınıflandırma sonuçları
Tablo 10e	: Sınıflandırma sonuçları
Tablo 10f	: Sınıflandırma sonuçları
Tablo 10g	: Sınıflandırma sonuçları
Tablo 11a	: Yanlış Sınıflama Sayısı VERİ KÜLLİYATI Crosstabulation

- Tablo 11b** : Yanlış Sınıflama Sayısı VERİ KÜLLİYATI Crosstabulation
Tablo 12a : Tahmini Sınıflama Asıl Sınıfı Çapraz Tablolaştırma
Tablo 12b : Tahmini Sınıflama Asıl Sınıfı Çapraz Tablolaştırma

GRAFİKLER DİZİNİ

- | Sıra No | Grafik Adı |
|------------------|------------------------------------------------------------------|
| Grafik 1a | : 50 Kelime Aralığındaki ESKK ile Veri Külliyatının Sınıflanması |
| Grafik 1b | : 51-100 Aralığındaki ESKK ile Veri Külliyatının Sınıflanması |
| Grafik 1c | : 1-100 Aralığındaki ESKK ile Veri Külliyatının Sınıflanması |
| Grafik 1d | : 101-200 Aralığındaki ESKK ile Veri Külliyatının Sınıflanması |
| Grafik 1e | : 201-300 Aralığındaki ESKK ile Veri Külliyatının Sınıflanması |
| Grafik 1f | : 301-400 Aralığındaki ESKK ile Veri Külliyatının Sınıflanması |
| Grafik 1g | : 401-500 Aralığındaki ESKK ile Veri Külliyatının Sınıflanması |
| Grafik 2a | : 1-50 Aralığındaki ESKK ile Veri Külliyatının Sınıflanması |
| Grafik 2b | : 51-100 Aralığındaki ESKK ile Veri Külliyatının Sınıflanması |
| Grafik 2c | : 1-100 Aralığındaki ESKK ile Veri Külliyatının Sınıflanması |
| Grafik 2d | : 101-200 Aralığındaki ESKK ile Veri Külliyatının Sınıflanması |
| Grafik 2e | : 201-300 Aralığındaki ESKK ile Veri Külliyatının Sınıflanması |
| Grafik 2f | : 301-400 Aralığındaki ESKK ile Veri Külliyatının Sınıflanması |
| Grafik 2g | : 401-500 Aralığındaki ESKK ile Veri Külliyatının Sınıflanması |

ÖN SÖZ

Tarihi metinler geçmişin tanıklarındır. Tarih yazıcıları bu tanıklığı yazılı metne veya belgeye dönüştürür. Sübjektif olmasından ötürü, hiçbir tanıklık mutlak doğruyu temsil edemez. Johannes H. Mordtmann, Leon Halkin, Edward Carr, Abdülbaki Gölpınarlı, Zeki Velidi Togan, Mübâhat Kütükoğlu, Tuncer Baykara gibi tarih felsefecisi ve araştırmacıları, meşhur tarihi yazarlara veya isimlere atfen eser uydurulduğunu ve bazı tarihi eserlerin ideolojik ve siyasi gayelerle tahrif edildiğini kaydederler. Buna rağmen, Türkiye’deki üniversitelerde tarihi eserlerin sahtelik veya sahiliklerini ortaya koyma hususunda yeterli eğitim verilmemekte ve bu alanda mütehasıs bilim adamları yetiştirilmemektedir. Hâlbuki Batıda 17. yüzyıldan itibaren tarihîlik iddiasında olan vesika ve eserler bilimsel yöntemlerle iç ve dış tenkide tabi tutulmuş, üslupları incelenmiş ve kimi meşhur eserlerin uydurma olduğu veya tahrif edildiği ortaya çıkartılmıştır. Bu konudaki bilgi ve metotların Türk araştırmacılar tarafından sadece teorik olarak değil tatbiki olarak da öğrenilmesi icap etmektedir.

Türk tarihi, dil ve edebiyatı ile ilgili araştırmalar Batılılar tarafından başlatılmıştır. Müsteşrikler, daha önce Türk toplumunun bilmediği birçok eseri ortaya çıkarmışlar ve özenle yayınlamışlardır. Bunlar arasında Orhun Yazıtları, Dede Korkut Hikâyeleri, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Osmanlı tarih ve tezkireleri sayılabilir. Türk araştırmacılar da, Batılı araştırmacıların çalışma tarzını devam ettirmişler ve birçok tarihi eseri transkribe etmişler ve yayınlamışlardır. Metinlerin zihniyet, içerik, mesaj, telkin ve dil yönünden tenkidi konusu büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Bu tez çalışması, eski metinlerin içerik, zihniyet ve dil tenkidi konusunda yapılan ilk çalışmalardan birisi olacaktır. İlk ve öncü çalışmalarda olan kusur ve eksikliklerin bu çalışmada da olması kaçınılmazdır. Bundan sonra yapılacak benzeri çalışmalarla bu kusurların en aza inmesi ve tenkit usullerinin gelişmesine katkı sağlaması umulmaktadır.

Altı bölümden oluşan bu tez çalışmasının ilk beş bölümünde, bilimsel tenkit usulüne göre *Sihâm-ı Kazâ*’nın klasik içerik, dil ve üslup değerlendirmesi yapıldı. Usul konusunda Leon Halkin gibi tarih felsefecilerinin ve David Holmes gibi üslup ölçümünde öncü bilim adamlarının fikirlerinden istifade edildi. Altıncı bölümde eserin kelime varlığı üzerinde üslup ölçümü analizi gerçekleştirildi. Bunun için eserle birlikte Nef’î, Bâkî ve Nedim Dîvânı’nın gazel dışındaki manzumelerinden oluşturulan kelime veri külliyatı, istatistiki analize uygun hale dönüştürüldü. Elde edilen veri dizini, beş eserin sözlük dizini ile kelime sıklığı hususiyeti kullanılarak karşılaştırıldı.

Sihâm-ı Kazâ, tarih olarak 17. yüzyıla atfedilen manzum bir eserdir. 19. asırdan itibaren kazandığı suni şöhret ise Osmanlı toplumunun sosyal dinamiklerinin İslam’ın öngördüğü ölçülerle alakasız olduğunu ispat etmek isteyen Tanzimat aydınının, eseri iddialarına tanık yapmak istemeleri ile ilişkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte eserin 17. yüzyılın tarih kaydını taşıyan herhangi bir nüshası şimdiye kadar rastlanmamıştır. Tarih kaydı bulunan nüshalar 19. yüzyılda istinsah edilmiştir. Eserin şöhreti manzumelerinin kalitesinden değil, Nef’î’ye atfedilmesinden gelmektedir. Tanzimat’tan başlayarak bugüne değin yayınlanmış edebiyat tarihleri, şiir şerhleri ve antolojilerde, Ebuzziya Tevfik dışında eserden bahsedilmediği ve şiirlerine yer verilmediği görülür. Esere Nef’î’nin hayat hikâyesine malzeme temin eden bir biyografi kaynağı gibi yaklaşılmakta ve şiir severlerin hafızasında *Sihâm-ı Kazâ*’dan herhangi bir beyit bulunmamaktadır.

Bu tez çalışmasında giriş ve altı bölüm bulunmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde kaynak tenkidi alanı ve içinde yer alan metin tenkidi kavramı üzerinde durulur. Tarihi-edebi metinlerin sahilik ve güvenilirlik tenkidinin (textual criticism), tarih bilimi metodolojisinde önemli bir yeri vardır. Bu alanda yapılan ilmi çalışmaların kökleri 17. yüzyıla kadar gider. Bu bölümde tarihin ilmi bir nitelik kazanmasında şüphecilikğin yeri tartışılmış ve tanıklıkların sübjektif olması ve sahtecilik ve bilgide tahrif gibi nedenlerden ötürü bilimsel şüphecilikğin zorunlu oluşu değerlendirilmiştir. Bu çerçevede Leon Halkin, Mark Bloch, Edward H. Carr, Zeki Velidi Togan gibi tarih bilimi yöntemlerini geliştiren bilim adamlarının yazdıklarından hareketle kaynak tenkidi usulü hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde tarihi-edebi eser tenkidinin İslam kültüründeki mahiyeti ve gelişimi ele alındı. Hadis ilminde geliştirilen tenkit metodunun kendi içinde ilmi ve kullanışlı bir yapısı olduğu için tarihi-edebi metin tenkidinde model olma vasfı taşıdığına vurgu yapıldı. Alanın 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı ve Cumhuriyet dönemindeki seyri değerlendirildi. Tanzimat döneminde yaşanan zihin ve düşünce bunalımının önemli sonuçlarından birinin, geçmişin kültürel mirasının reddi ve tarihte yaşamış ilmi, idari ve dini kişiliklerin bozuk karakterli insanlar olarak tanıtılması olduğuna değinildi. *Fatih Kanunnamesi*, *Sohbet'ül-esmar*, *Abdülhamid Han'ın Hatıra Defteri* gibi kayda geçmiş kaynak ve metin tenkidi vakalarından örnekler verildi.

Daha sonraki bölümlerde tezin asıl inceleme alanı olan *Sihâm-ı Kazâ*'nın zihniyet, dil ve üslup tenkidi üzerinde yoğunlaşıldı. Tenkit kriteri olarak 17. yüzyıl divan şiirinin genel yapısı ve özellikle Nef'i'in Türkçe şiirleri esas alındı. Bu amaçla ikinci bölümde, önce 17. yüzyıl divan şiirinin genel özellikleri ortaya konuldu. Daha sonra Nef'i'nin poetikasını oluşturan ilkeler tespit edildi.

Üçüncü bölümde, Nef'i ve *Sihâm-ı Kazâ* ile ilgili tarihi ve modern kaynaklarda verilen bilgiler olarak ele alındı. Eser üzerinde Batılı edebiyat tarihçilerinin tenkitleri tartışıldı. Tanzimat döneminde eserin gün yüzüne çıkarılması ve gündemde tutulmaya çalışılmasına değinildi. İçeriğinin toplumsal gerçekleri aktaran normal bir hiciv olduğu iddiasının geçerliliği değerlendirildi.

Dördüncü bölümün konusu, *Sihâm-ı Kazâ*'nın içerik ve zihniyet tenkididir. Bu bölümde *Sihâm-ı Kazâ* şairinin okuyucuya vermek istediği mesajlar, alt başlıklar halinde sunuldu. Şairin, başta kendi ailesi olmak üzere bütün Osmanlı toplumunu aşığılama gayreti ayrıntılı olarak ortaya konuldu.

Beşinci bölümde *Sihâm-ı Kazâ*'nın dil ve üslubu, tenkîdî olarak ele alındı. Eser üzerinde yapılan dil ve üslup tahlilinde, 17. yüzyıl divan şiiri ve Nef'i'nin Türkçe şiirlerinde kullandığı dil ve üslupkriter olarak alındı.

Altıncı bölümde *Sihâm-ı Kazâ*, Batıda geliştirilen yazarlık tespiti (authorship attribution) ve üslup ölçümü (stylometrics) çalışmaları bağlamında incelenmiştir. Yazarlık tespitinde, yazarın özellikle alt şuurunun dili kullanma biçimi esas alınır. Tezin orijinal bir bölümü olan karşılaştırmalı istatistiki analizde, önce bu alanın tarihi gelişimi ve sonuçları, alanın uzmanlarınca kabul edilmiş vak'alar değerlendirildi. Bugün belki hala eksik ve yetersiz yanları bulunmakla birlikte, yapılan yoğun uygulamalarla yöntemleri ve teknikleri sağlamlaştırılan; geçerliliği ve güvenilirliği artan üslup ölçümü alanında geliştirilen modeller ve kullanılan dil ve üslup hususiyetleri özetlendi

Yazarlık tespiti için yapılan çalışmada Nef'î, Bâki ve Nedim divanlarının kelime varlığı üzerinde sıklık analizi yapıldı. Neticeleri tablolar ve grafikler halinde gösterildi. Ulaşılan istatistiki sonuçların ne anlama geldiği nesnel bir dille değerlendirilmeye çalışıldı.

Çalışmanın nüveden ürüne dönüşmesi sürecinde fiziki ve manevi desteğini her zaman yanımda hissettiğim kişilere minnet borcumu ifade etmeli ve şükranlarımı sunmalıyım. Başta ihtiyaç duyduğum her durumda ve karşılaştığım her çıkmazda derin vukufiyeti ile beni aydınlatan, ufkumu derinleştiren ve danışmanım olması ile kendimi bahtiyar saydığım hocam Prof. Dr. Menderes Coşkun'a teşekkürümü sunar ve başka çalışmalarda yine fikirlerinden yararlanma dileğimi arz etmek isterim. Çalışma süresince tavsiye ve eleştirilerinden çok istifade ettiğim Sayın Prof. Dr. İsmail Hakkı Göksoy'a ve Sayın Yrd. Doç. Dr. Melek Dikmen'e şükranlarımı sunarım. Yine tez savunma heyetinde yer alan; görüş ve eleştirileri ile çalışmanın olgunlaşmasına katkı sunan Sayın Doç. Dr. Şadi Aydın'a ve Sayın Yrd. Doç. Dr. Rıza Oğraş'a teşekkürü bir borç bilirim. Çalışma süresince pozitif tavrı ile her zaman destek olan öğretim görevlisi Sayın Mehmet Ünal'a minnettarım. Son bölümdeki istatistiki uygulamanın gerçekleşmesine takdire şayan uzmanlığı ile katkı sunan ve mimarı olan Süleyman Demirel Üniversitesi İstatistik Danışmanlık Uygulama ve Araştırma Merkezi (İDUAM) çalışanı Sayın Ayhan Gölcükcü'ye ve Merkezin müdürü Sayın Doç. Dr. Hikmet Orhan'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Tezin oluşumuna baştan beri derinlikli okuma ve yorumları ile katkı sunan Sayın Âdem Gök ve Bilal Uysal'a; tashihinde katkı sunan Sayın Vedat Korkmaz'a en içten vefa duygusu ile teşekkür ederim. Çalışma süresince doğal olarak sıkıntılı ve tahammül gerektiren anlar çok yaşandı. Bütün zor anlarda kendilerinden her an destek ve teşvik gördüğüm sevgili eşime ve çocuklarıma ne kadar teşekkür etsem eksik kalacağını itiraf eder ve haklarını bağışlamalarını umarım.

Tez çalışmasının maddi tarafında desteği, Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (BAP) sundu. Sunduğu destekten dolayı BAP yönetimine ve gösterdikleri ilgiden ötürü çalışanlarına teşekkür ederim.

Çalışmanın dördüncü ve beşinci bölümleri iki ayrı makale halinde yayımlandı. İstatistiki uygulama bölümü ise, adı dahi yeni ve bilinmeyenlerle dolu bir alanda yapıldığı için arayışlar, tekrarlamalar ve düzeltmeler çok zaman aldı. Metin tenkidi sahasında çok az araştırma ve inceleme olduğu için, çalışmanın birçok bakımdan kusurları ve eksikleri vardır. Ancak bu mütevazı çalışmanın, bundan sonra Türkiye'de kaynak tenkidi alanında daha derinlikli çalışmaların devamı noktasında katkı sunmasını ümit ediyoruz.

Nurettin ÇALIŞKAN

ISPARTA, 2015

GİRİŞ

BİLİMSEL BİR TAVIR OLARAK KAYNAK TENKİDİ

Kaynak tenkidi, asıl olarak Hristiyanlığın kutsal metinlerin asıl kaynaklarına ulaşma sürecini ifade eden bir terimdir. Fakat tarihçiliğin Batıda bağımsız bir bilim dalı kimliğini alması (scientificisation) ve kendi kavramsal çerçevesini oluşturması süreci ile birlikte tarih biliminin temel unsurlardan biri olmuştur. Horst W. Blanke, tenkidi bir soruşturma için gerekli ve ilgili kaynakların bulunması ve yeterli derecede derlenmesinden sonra kesinleştirilmiş meselelere ilişkin delillerin tahlil ve tahkik edilmesi süreci olarak tarif eder: “... *kaynak tenkidi*, “*özgünlük tenkidi*” (*criticism of authenticity*) ve “*doğruluk tenkidi*” (*criticism of accuracy*) şeklinde ikiye ayrılabilir; *edebi kaynak metinlere istinaden (a) öncelikli olarak var olan, o güne ulaşan metinlerin ve münferit pasajların özgünlük/sahihlik bakımından incelenmesi demek olan dil tenkidi ve (b) olayları, şartları, süreçleri ve yapılardan oluşan tarihi olguların var olan kaynaktan yola çıkarak yeniden inşa etmeyi hedefleyen bir tenkit faaliyeti. Bu sonuncusu böylelikle ulaşılan verilerin de tenkidi anlamına gelmektedir. Bu iki prensip Aydınlanma Çağında daha işler hale getirildi ve sistemleştirildi. Aydınlanma Çağının ders programı niteliğindeki metinleri, tarihçiden kendi tarihi temsilini kaynaklarla irtibatlandırmayı kesinkes talep etmesinin yanında, daha da ileri giderek yazılı kayıtlara körü körüne inanmayı değil, onların güvenilirliğini gözden geçirmeyi kesin bir dille talep ediyordu.*”¹

Meşhur tarih felsefecisi Leon Halkin, tarih tenkidinin, tarih biliminde doğruyu yanlıştan ayırt etmeye tahsis edilmiş bir metot olduğunu söyler: “*O halde bu disiplin, hakikatin normlarının incelenmesi olarak algılanan mantığa bağlıdır. Bu ilmi bir metoddur; çünkü o, sıkı, titizdir; şahsi tercihler kadar keyfi uzlaşmalardan da uzaktır; asırların emek mahsulü tecrübesini aralıksız tahkik etme ve kanunlaştırma gayreti göstermektedir. Tarih tenkidi, dahi bir kafanın ürünü değildir; o uzun bir gayretle gerçekleşir. Diplomatik, tefsir veya filoloji gibi diğer bilim dallarından almış olduğu yardım inkâr edilemez.*”²

Tarih söz konusu olduğunda, hakikat ve tarafsızlık kavramları üzerinde felsefenin ve tarih felsefesinin derin yorum farklılığı bulunmaktadır. İngiliz felsefeci ve tarihçisi Michael Oakeshott, bu bölünmeye şu açıklamayı getirir: “*(Tarih yazımında) her bir taraf tarih yazıcılığının bir cephesine yoğunlaşır ve diğer yanını ihmal eder. Tarihçiler kendi usullerinin ve delilleri tenkide dayalı değerlendirmelerinin, o delillerden yapılmış çıkarımların titizlikle kontrol etmelerinin, getirilen farklı açıklama ve yorumlamalar arasında eleştirel karşılaştırma yapmalarının rasyonelliğinin genellikle farkındadır. Böylece bütün bu*

¹ Horst Walter Blanke, “The Rise of Historical Criticism and the Process of Professionalization in Historical Studies in Europe – The Case of Germany”, *Historical Truth, Historical Criticism And Ideology: Leiden Series in Comparative Historiography*, Brill, Leiden, 2005, s. 291.

² Leon E. Halkin, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, (çev. Bahaeddin Yediyıldız), TTK Yay., Ankara, 1989, s. 3.

yaptıkları ile geçmişe dair doğru bir hususu açığa çıkardıkları konusunda tabii olarak ikna olmuşlardır. Diğer taraftan felsefeciler ise tarihçilerce üretilen faraziyelere, kavramlaştırma cetvellerine, dünya hakkındaki inançlarına, onların kullandığı ve bazılarının kültürden kültüre farklılaştığı mantığa uyarlama ölçülerine yakından ilgi duyarlar. Aynı zamanda dil ile dünya arasındaki münasebetin ne kadar ince ve nazik olduğunun ve sadece bir söylem bağlamında kelimelerimizin ne derece anlam kazandığının farkındadırlar. Tarihin inşasında filozoflara dünya bizatihi hiç bir etkide bulunmuyormuş gibi görünür ve bu yüzden tarihin dünyayı mümkün olduğunca nasıl geçerli kıldığını fark edemezler. Kuhn, Foucault ve bilhassa Yeni Tarihsevciler'in çalışmaları takip edilirse geçmişin hangi yorumlarını ortaya süreceklerini belirlemede halkın sosyal ve kültürel bağlam ve ilgilerinin oynadığı önemli rolün de farkındadırlar. Tarih geçmişte sahiden olup biteni ifşâ edecek delillerle kısıtlanmış olmaktan çok ideolojik gayeler için yapıyor gibidir.”³

Halkın'ın ifadesi ile “doğrudan olguların kendisine ulaşmayan, onları vesikalar çerçevesinde yakalamaya”⁴ çalışan tarih yazıcılığı kanıtların yorumlanmasıyla ilerler. Kanıt, burada, tek tek belge diye adlandırılan nesnelere toplu adıdır. Tarihçi belgenin açtığı küçük pencereden uzun ve karmaşık bir zaman dilimini anlayıp yorumlamak peşindedir. Türkiye tarihinin en uzun zaman dilimini oluşturan Osmanlı ve Cumhuriyet sonrası tarihi ve edebi kültür mirası üzerinde çalışan araştırmacıdan beklenen, iç içe girmiş sosyal ve tarihi meseleleri daha da içinden çıkılmaz bir hale dönüştürmesi değil, sağlıklı bir kavrayışın ve tavrın inşasına katkıda bulunmak için çaba sarfetmesidir.

1. Metnin Sübjektifliği

Birey tarihin hem öznesi hem nesnesidir. Tarih, insanın tek başına veya toplum içinde ve toplumla birlikte faili olduğu eylemlerle vücut bulur. Diğer yandan bugün geçmişin ürünü olduğu için birey önceki nesillerin devrettiği adet, gelenek ve kurumlar içinde biçimlenir. Bu süreklilik bilinci sayesinde inisiyatif alır ve aksiyon üretir. Düşünce ve eylemlerini ya kendisi kayda geçirir veya şahitler tarafından kayda geçirilir. Yazarın birey olarak kaydettiği her vak'a, yazdığı ilmi veya edebi her metin tarih için bir tanıktır. Tarih yazıcılığı bu tanıklıkları kullanarak hem devasa mirasa eklenen bugünü geçmişle irtibatlandırır hem de onu gelecek nesiller için yeniden inşa eder. M. Mahfuz Söylemez, tarihçinin ve tarih ilminin öncelikli sorumluluğunun mirasa sadakat ve okura saygı olduğunu belirtir. Bunun için girişilen inşa

³ Michael Oakeshott, *What is History? and Other Essays*, Imprint Academic, Exeter, 2004, s.3-4.

⁴ Halkın, *a.g.e.*, s.4.

faaliyetinin her noktasında eldeki vesikaların mümkün olan en ayrıntılı tetkik ve tahkikinin yapılması şarttır.⁵

Yazılı metinlerin tanıklıkları ve sundukları veriler yazarlarının beşer olmaları gereği sübjektiflik gibi değişik zaafların izini taşır ve dolayısıyla başka tanıklar ve deliller ile karşılaştırmadan kesin bir ispat hükmü taşıyamazlar. Halkin, belge veya metnin tanıklığının nasıl değerlendirileceği ve hükme bağlanacağı konusunda bir yöntem ortaya koyar: “*Tarih ancak şahitliklere dayalı olarak yazıldığından, tarihte doğruyu yanlıştan ayırmak üç temel işleme indirgenir: Her şeyden evvel şahitlikleri araştırmak; sonra onları kontrol etmek; nihayet onları anlamak. ... Tarih tenkidinin rolü, doğru, muhtemel, mümkün, inanılmaz, yanlış, yalan, doğrulanması imkânsız olanı ayırt etmekten ibarettir. Sadece hatalı bir vesikayı bertaraf etmekle yetinmez; doğru bir vesikada hatalı olabilecek hususu veya tahrif edilmiş bir şahitlikle varlığı sürüp gidebilen gerçeği ayırt etmek de ona düşmektedir.*”⁶

Halkin, tarihi süreçte sistemleşen tarih tenkidi alanında eldeki tecrübeden bazı kuralların üretildiğini ifade eder: “*Bu kaidelerden ilki ve en geneli şöyle ifâde edilebilir: Tarihi, modern tarihçilerin yazılarını kopya ederek değil, fakat kaynaklara göre yazmak gerekir. Ve işte birinciyi tamamlayan diğer iki kaide: en büyük güven, anlattıkları olayların çağdaşı olan yazarlara gösterilmelidir; -belli detayların bolluğu, bir şahidin yakın geçmiş hakkında çok iyi bilgi sâhibi olduğunu gösterir, halbuki uzak bir geçmişin nâkiline karşı bizde güvensizlik yaratır. Bu temel kâidelere, faydası daha az açık olmayan birkaç düstur daha ekleyelim: Bir kopya, otoritesini bize ulaştığı şekil altındaki eski görünüşüne dayandıramaz; -bir kopyadaki hatâ riski, orijinal ile bu kopya arasındaki aracılardan sayısıyla orantılıdır; -bir metin, onu olduğu gibi anlamak için herşey yapılmadan önce düzeltilemez; -bir metin kontekstinden ayrılamaz; -bir metin, edebî türü dikkate alınarak incelenmek zorundadır.*”⁷

Yirminci yüzyıl tarihçilerinden Edward H. Carr, tarih yazımı ile tarihçi arasındaki ilişkiye değinir: “*Öncelikle tarihin olguları saf bir yapıda olmadıkları ve olamayacakları için bize hiçbir zaman ‘katıksız’ olarak ulaşmaz: Daima kayıt altına alanın zihninden geçerken kırılırlar. Bu da tarihle ilgili bir eseri incelerken hesaba katacağımız ilk hususun içerdiği olgular değil, onu yazan tarihçi olduğu sonucunu doğurur.*”⁸

⁵ Mehmet Mahfuz Söylemez, “Tarih Üzerine Notlar”, *Milel ve Nihâl*, 4/3, s. 9-17, 2007, s. 13.

⁶ Halkin, *a.g.e.*, s. 3 -4.

⁷ Halkin, *a.g.e.*, s. 27.

⁸ “*In the first place, the facts of history never come to us 'pure', since they do not and cannot exist in a pure form: they are always refracted through the mind of the recorder. It follows that when we take up a work of history, our first concern should be not with the facts which it contains but with the historian who wrote it.*” Edward H. Carr, *What is History*, Penguin Books, Middlesex, 1984, s. 22.

Bu tespit, objektiflik ilkesine sadık kalsalar da, vak'anüvisten yaptığı alıntıyı kayda geçirmeden başlayarak en sondaki araştırmacıya kadar herkesin elindeki vesika ve metni yorumlarken ister istemez kendi zihni süreçlerini çalışmalarına yansıttıklarını dile getirmektedir. Tarih yazım sürecinin içinde belli halkaların kendi kişisel duygularını, inanç ve ideolojik tutumlarını yorumlarında yansıtmaları durumu ile sıkça karşılaşılmaktadır. Peter Burke'nin "*bireyin kendi rengi, kabilesi, sınıfı, cinsiyeti ile ilgili önyargularından uzak durup sakınmaya ne kadar çabalarsa çabalasın geçmişe belirli bir bakış açısından bakmaktan kendini kurtaramayacağı*"⁹ ifadesine, dini inanç ve bundan kaynaklanan ideolojilerin geçmişi yorumlamadaki etkisi eklenmelidir.

Oakeshott, aynı görüşü paylaşan bir başka bilim adamıdır. Ona göre tarihe bakmanın iki unsurundan biri , "... zaman içinde vuku bulan objektif vak'alar ve diğeri zihindeki bu vak'aların sübjektif hatırlanışıdır. Geçmişteki bu yalın vak'alara erişimin yolu tabiatı gereği kapalıdır; zira her bir belge ve bilgi keşfi farklı bir şahsi deneyim üzerinde tarihi kayıtların neden olduğu bir tepkimedir ve her bir keşfin bir olgu ile uzlaşma ihtimali diğer bir olgu ile olduğundan daha fazla değildir." ¹⁰

Burke, 17. yüzyılda tarafgirliğin tarih yazıcılığının uğraştığı derin meselelerden biri olduğunu ve bir Fransız yazarın ifadesini kullanarak müverrihlerin kaleminden çıkan eserlere her zaman güvenilemeyeceğini söyler. La Mothe'e göre, aynı dini veya milli vak'aların farklı mezhepteki tarihçilerin eserlerinde farklı anlatılması, tarafgirliği açık bir biçimde ortaya koyar. Öyle ki, modern dönem tarih bilimcilerinin 17. yüzyıl tarihçilerini bilgi için değil önyargılarını tanımak için okudukları bile ileri sürülmüştür.¹¹

2. Tarih Tenkidinde Bilimsel Bir Yaklaşım Olarak Şüphecilik

Tarihi-edebi bir metni tenkide tabi tutmanın gerekli olduğu hissi şüphelenmeyle başlar. Her anlatım veya nakil sübjektiflik içerir; kuşku bilginin sahilliğini araştırmak için yapılan tenkidin ilk adımıdır. Şüphecilik kavramı ve sorgulayıcı davranış tarihçiliğin özünü oluşturur. Felsefi bir kavram olan şüphecilik (septisizm), beşeri bilimlerin her alanında olduğu gibi tarihe ilişkin bilginin ve delillerin tenkidi için geliştirilen ilmi yöntemlerin de temelini oluşturur. Bilgi ve bilgiye muhatap olan insan zihni her tür olayda izafi bir konumdadır. Bu yüzden, tarihi vesikaların ve edebi metinlerin kimlik ve içerik tenkidinin ilk adımı, insan

⁹ "However hard we struggle to avoid the prejudices associated with colour, creed, class or gender, we cannot avoid looking at the past from a particular point of view." Peter Burke (ed), *New Perspectives on Historical Writing*, Blackwell Publishers Ltd., New York, 2001, s. 6.

¹⁰ Oakeshott, *a.g.e.*, s. 7.

¹¹ Peter Burke, *Bilginin Toplumsal Tarihi* (çev. Mete Tunçay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001, s. 200.

zihninin ürettiği her türlü inceleme, değerlendirme ve yorumdan şüphelenmekle başlar. 17. yüzyıl İngiliz bilgin ve hukukçusu John Selden, şüpheciliğin ilmi değerini şöyle ifade eder: *“Hiçbir zaman bir doğruyu (hakikati) bulduklarını söylemeyen eski septikler, herhangi bir doğruyu (hakikati) aramanın en güzel yolunu göstermişlerdir... (septiklerin) tartışmacı hafifliklerinden sakınıp... onların sorgulama özgürlüklerini benimseyen bir kimse, doğrunun tapınağına giden, hatta onu apaçık kılan yegane yolu bulmuştur.”*¹²

C. Behan McCullagh, tarih biliminde gerçeğin neye tekabül ettiği sorusu etrafında asırlar süren yoğun tartışmalar yapıldığını ve tarihte ‘gerçek’ meselesine üç yönden itiraz geldiğini belirtir. Birincisi, tarihçilerin elde ettikleri delillerden çıkardıkları neticelerin tenkididir. Ulaşılan neticeler tarihçilerin kişisel bilgilenme değerlerine dayanmaktadır. Yaptıkları çıkarımlar yaygın kabul görse de, vardıkları neticeler zorunlu olarak doğru değildir. İkincisi, tarihçinin dünyayı ele alış şeklinin içinde yaşadığı kültürün kavramları ve dili tarafından belirlendiği tezi, başka bir deyişle kültürel izafilik tartışmalarıdır. Vardıkları neticeler basitçe dünyanın o zamanki halinin tasviri olarak kabul edilemez. Dolayısıyla tarihi anlatımları o an ve dönemde ne olduğunun tam karşılığını vermez. Üçüncü itiraz post modern yaklaşımdan gelir. Tarihçilerin hakikat dediği ve dünyayı anlatıyormuş gibi yaptığı iş aslında insanların geçmişe ilişkin tasavvurlarının temsil edilmesidir. Bu tasavvur esas itibarıyla bir dil faaliyetidir ve realite ile hususi bir bağı yoktur.¹³

Marc Bloch, septisizm/şüpheciliğin daha basit düşünen beyinlerde birlikte harmanladığı safdillikten ilke olarak ne daha itibarlı ne de daha üretken olduğunu ifade eder. Şüphenin ilmi araştırma usulünde yararlı bir araç olması için, doğrunun sahte olandan ayrılmasını mümkün kılan nesnel kuralların tedricen oluşturulması gerektiğini belirtir. Kuşku bundan sonra sürekli gözetleyici konumda olacaktır: *Papebroeck adında bir Cizvit rahibi “Azizlerin Hayatları” adlı eseri okuyunca Orta Çağın bütün yazılı mirasına karşı keskin bir güvensizlik yaşadı ve manastırlarda korunan Merovingian imtiyaz beratlarının sahte olduklarını iddia etti. Benedikten rahip Mabillion (1632–1707) bu tezi reddetti. Ona göre bu yazma beratların bazıları apaçık orijinal, bazıları ilaveli ve bazıları baştan sona sahteydi. İşte sorun sahteyi gerçek olandan nasıl ayırt edileceği idi. De re Diplomatica Libri Sex adlı eserin yayınlandığı 1681 yılı arşiv belgelerinin tenkidinin sağlam biçimde tesis edildiği için insan aklının tarihi açısından hakikaten büyük bir yıldızı.*¹⁴

¹² Burke, 2001, s.198.

¹³ C. Behan McCullagh, *The Truth of History*, Routledge, London-New York, 1998, s. 13.

¹⁴ Marc Bloch, *The Historian's Craft*, Vintage Books, New York, 1954, s.80-81.

Mabillion'un bu eseri ile birlikte kaynak metinlere yaklaşımda yaşanan değişim süreci, önemli bir kavramın geçirdiği anlam kayması üzerinden izlenebilir. Batıda kişinin tanrı inancına gönderme yapan *credulity* kavramı başlangıçta bir erdem olarak “pazarlıksız ve saf inanma”; zıddı olan *incredulity* ise “inançsızlık ve tanrı tanımazlık” anlamına gelmekteydi. İلمي şüpheciliğin bir norm haline gelmesiyle bu iki kavramdan *credulity* bugün saflık ve kolayca kandırılma anlamına gelirken, *incredulity* ise özünde inandırıcı/*credible* olmayan hiçbir şeye inanmamak gibi daha geniş ve olumlu bir anlam taşımaktadır. Tarihçilerin de şifahi bilgi aktarma geleneğinden vazgeçerek, hukukta tanıklığın çapraz sorgulanması yöntemini kullanmaya başlamasıyla yaşanan bu pragmatik değişim, müspet şüpheciliğin ilmi zihniyetin bir ilkesi haline alması sürecine dair ilginç bir örnektir.

Yukarıdaki alıntıda Batı kültürü ile ilişkileri ideolojik, siyasi ve tarihi hesaplar üzerinden tanımlanmış ve seyretmiş olan Osmanlı Devleti'nin yazılı kültür kaynaklarının dili ve içeriği üzerinde nasıl bir tavır sergilenmesi gerektiğine dair ipuçlarını okumak mümkündür. Batıda şüpheciliğin yalnız tarih gibi beşeri bilimlerde değil, fen bilimlerinde de ilmi bir araç olmasına giden süreç, tarihi gerçeklik ile spekülatif düşüncenin ürünlerinin birbiriyle karıştırılmaması gerektiğini gösterir. Halkın bu noktada şu tespiti yapar: “*En tarafsız tarihçi daima zamanının ve memleketinin insanıdır; en objektif tarihçi bir izlenimci olarak kalmaktadır. Böyle olunca da, şimdiki zaman gerçeklik ve onun tasavvuru arasına yerleşirse buna şaşmamak gerekir. Tarih, içinde bulunulan zamandan hareketle, geçmişini düşünen her insanın içinde bulunduğu zaman muvacehesinde geçmişini kurmaktadır*”¹⁵

Batı ile Müslüman Doğu arasındaki temel davranış farklarından birisi, yazarın ‘... *ideolojik gayeler için yapılıyor gibidir.*’ tespitinin tezahürü bağlamında olayın tanıkları ve bilginin kaynaklarına karşı takınılan tavırda görülür. Batı eksenli bilimsel şüphenin bugünkü işlevini kazanmasına giden süreçte çetin sınavlar verilmiş, tarih yöntembilimi ve tarih yazımının bağımsız bir disiplin hüviyeti kazanmasına kadar binlerce tarih bilimi sahteciliği vak’ası kayda geçirilmiştir. Nihayet gerçekle yalanın birbirinden ayırt edilmesini sağlayacak usul ve teknikler geliştirilip ıslah edilmiş; “kaynak tenkidi” kavramının bugünkü kurumsallaşmış düzeyine ulaşılmıştır.

Tarih bilimi açısından bakılırsa, metinlerin içeriğindeki bilginin güvenilirliği bakımından bizde kaynak tenkidini zorunlu kılan üç farklı olgu ile karşılaşılır. Bunlar, (a)birçok sanat dalında olduğu gibi tarihi ve edebi metinlerde de sahteciliğin varlığı; (b)Batı

¹⁵ Halkın, *a.g.e.*, s.12.

ile karşılaşmanın edilgen tarafı olan Osmanlı münevverinin tartışmalı geçmiş algısı; (c)bu algının yerine doğru olan bilginin ikame edilmesinin gerekliliğidir.

3. Metin Tenkidini Gerekli Kılan Bir Realite: Sahtecilik

Sahtecilik/uydurmacılık kavramı sanat eserlerinin yanı sıra kültür ve ilim hayatında eski ve yeni yazılı her tür metin için son derece yoğun biçimde dolaşımda olan bir vakıayı tanımlar. Bilinen bir yazarın kaleminden çıkmadığı halde, bir eserin ona atfedilerek neşredilmesi; bir kişinin kendi yazmadığı halde bir eseri kendi adı ile neşretmesi ve vuku bulmamış bir olayın kurgu değil tarihi gerçekmiş gibi aktarılıp ispatı için vesika/eser tanzim edilmesi sahteciliğin başlıca tezahür alanlarıdır. Avrupa’da özellikle on sekizinci yüzyılın ikinci yarısı ve sonrasında kendi usul ve prensiplerini oluşturan tarih yazıcılığının aşırı rağbet görmesi, sahte metin üretiminin neredeyse sıradanlaşmasına sebep olmuştur. Öyle ki, bu kavramın içeriği ilmi bir disiplin haline gelmiş ve kayda geçmiş sahtecilik vak’alarını değişik cepheleri ile inceleyen makale ve eserlerden bir külliyat oluşmuştur.

Bloch, bu sürece şu sözlerle işaret eder: *“En saf/tecrübesiz polis bu teorik bilginin her zaman faydasını görmese dahi bir tanığın sözlerinin harfi harfine doğru kabul edilmeyeceğini bilir. Benzer biçimde insanoğlu da yaratılışından beri bütün tarihi delilleri gözü kapalı kabul etmemesi gerektiğini bilir. İnsanoğlunun ilk atasından beri tecrübe bize bir yazmanın ketebesini veya kaynağını tahrif edip uydurduğunu, nakledilenlerin doğru olmadığını, hatta fiziki malzemelerinin bile sahte olabileceğini öğretmiştir. Orta çağın sahte eser bolluğu karşısında kuşku-şüphe sıkça başvurulmuş tabii bir savunma refleksi idi. Fransa Lorraine’de on birinci yüzyılda bir köy muhtarı bazı keşişlerin kendisine karşı açılmış bir davada yazma vesikalı ispat zırhına bürünmeleri karşısında “mürekkep bulan herkes her şeyi yazabilir.” diye haykırıyordu. ‘Konstantin Bağıışı’ denilen ve sekizinci yüzyılda bir rahip tarafından ilk Hristiyan Roma imparatoruna atfedilen olağan üstü edebi düzmeceye, göstere göstere dindar papa III. Otto hayır dedi. Sahte yazmalar ilk nüshaya kadar derdest edildi.”*¹⁶

Anthony Grafton, batıdaki uydurmacılık tarihi üzerine ciddi ve derinlikli araştırmalar yapan bir bilim tarihçisidir. *Uydurmacılar ve Eleştirmenler* adını taşıyan kitabında sahtecilik tarihinin sebepleri ve sonuçları ayrıntılı biçimde anlatılır. İlk çağdan 19. yüzyıla kadar Avrupa’da sahte eser ve belge üretimi orijinal telif ve belgelerle başabaş gitmiş; uydurmacılar daha fazla belge ve metin imal etmeye, tenkitçiler de onların sahteciliğini ortaya çıkarmaya canhıraş bir gayret sarfermişlerdir. Konrad Kujau, Vrain-Lucas, Thomas Chatterton, James

¹⁶ Bloch, a.g.e. s.79.

Macpherson, Wolfgang Helbig ve daha binlerce metin kalpazanı tarafından tarihi kişilikler ve olaylar adına devasa bir uydurma eser külliyatı meydana getirilmiştir: “*Sahtecilik amacı ile üretilmemiş sahte metinlerin hepsi bir dışarda tutulduğunda dahi çok geniş bir sahte eser yelpazesi ile karşılaşırız. Uydurmacılar aldatmayı kafalarına koydukları okurları kandıran binlerce belge üretmişlerdir. Sahtecilik vakaları din, siyaset ve edebiyat tarihinde her zaman merkezde olmuştur. Dolayısıyla sahtecilik hem okuru ikna edici belgeler uydurmaya çabalayan uydurmacılarda, hem de onların maskesini düşürmeye çalışan tenkitçilerde mazinin gerçek keyfiyetini tanımaya karşı daha incelmış bir hassasiyetin oluşmasını teşvik ediyordu. Uydurmacı ve tenkitçi, mitolojik Laocoon ve yılanlar tasvirinde olduğu gibi birbirlerine dolaşmışlardı; İki tarafın biteviye mücadelelerinin değişken tabiatı, filolojinin ve bilim tarihinin Batıdaki tekâmülünün merkezi mevzusunu oluşturur.*”¹⁷

Anne H. Stevens, bilhassa İngiliz tarihçiliğinde sahteciliğin aynı yüzyılda farklı bir ivme ve muhteva kazanmasının tarihi süreci üzerinde ilginç bir yazı kaleme alır. Bilim tarihçisi Ken Alder, “*Tarihin En Büyük Kalpazanı/Sahtecisi: Sen Nehri Boyunca Bilim, Kurgu ve Düzenbazlık*” başlıklı makalesinde, bir Fransız arşivinde Denis Vrain-Lucas adlı belki de tarihin en meşhur vesika kalpazanına ait yeni bir mektup bulduğunu ima eder. Lucas 19. yüzyılda Büyük İskender ve Galileo’dan Mary Magdalena’ya kadar yüzlerce tarihi şahsiyetin kaleminden çıkmış gibi gösterdiği hepsi de eski Fransızca ile yazılmış mektupları satarak servet yapmış bir kişidir. Stevens, ortada yeni bir Denis Vrain-Lucas uydurması olmadığını; böyle bir mektubun Alder tarafından icad edildiğini iddia eder. Alder’in bu mektubu uydurma gayesi, tarih yazımında bilimsel şüpheciliğin değil, vesikalar arasında kalan boşlukları kurgu ile doldurmanın meşruiyetini temellendirmektir. Stevens, Ken Alder’in burada geçmişin antik ayrıntılarına takılan ve orman yerine ağaçlara odaklanan pozitivist bilimsel tavrı bırakmayı savunduğunu; öyküleme yönüyle edebiyata ve çağın gerçek yüzünü resmetme yönüyle görsel sanatlara benzeyen tarihçinin mesaisini bir sanat faaliyeti olarak gördüğünü belirtir. Bu yönüyle geçmişi kendi asıl manası ile gerçekten kavramanın mümkün olduğuna şüpheyle bakan postmodern eleştirmenlere yaklaşmış olur. Alder ise söz konusu yazısında, tarihî kurgu kılığındaki sahteciliğin tarihin yeniden yazımı ve inşa faaliyetinin daha yaratıcı ve daha imajinatif boyutunu teşkil ettiğini iddia eder ve bu şüpheli yolu daha da olumlar ve hatta kutsar.¹⁸

¹⁷ Anthony Grafton, *Forgers & Critics: Creativity and Duplicity in Western Scholarship*, Collins-Brown, London, 1990, s.6.

¹⁸ Stevens’in görüşünü yazısından birebir nakletmek daha açıklayıcı olacaktır: *Alder daha büyük entelektüel hedeflere hizmet amacıyla kendi icadı bir mektupla Vrain-Lucas’ın sahtecilik teşebbüslerini elden geçirir. Bunun için tarihi bilginin içyapısı üzerinde teorik bakımdan fikretmek ve mazinin*

Stevens, yazısının devamında on sekizinci yüzyıla damgasını vuran tarih kurgulama ve sahteciliğini pozitivism ve şüphecilğin diyalektiği bağlamında inceler. İşin ustalarının tanımı ile 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra edebi sahtecilik ve tarihin kurgu yoluyla yazılması fenomeni, çağın dikkate değer entelektüel gelişmelerinden biri olan nevezuhur edebi tarihselciliği doğurmuştur. Tarihselcilik, edebiyatın da bir tarih olduğunu hatta daha büyük bir kültürel tarihe paralel ve onun bir parçası olan tarih olduğunu iddia eder. Edebi üslubun da ilmi bir tahlille yeniden inşa edilebilen tarihi anın bir ürünüden başka bir şey olmadığı fikrini savunur. David Hume'ın "tarihçi çağ" diye adlandırdığı 18. yüzyılın, tarih kalpazanlığının altın çağı olması rastlantı değildir.¹⁹

James Anson Farrer, *Edebi Sahtecilikler* adlı kitabında Batıdaki uydurmacılık olgusunu antik Yunan ve Roma döneminden başlatır ve belli başlı vak'aları 16 başlık altında analiz eder. Eserde, yeni uydurulmuş metinlerin klasik çağa aitmiş gibi gösterilerek satılması demek olan eser sahteciliği vak'alarının her biri bir bölüm halinde ele alınırken, bazı bölümler ülke veya millet üzerinden sahtecilik vak'alarına göre sınıflandırılır. Birinci bölümde bazı klasik dönem vak'aları; ikinci bölümde 1747'de Charles Julius Bertram'ın Roma dönemi Britanya'sı üzerine dört yüz yıllık olduğunu iddia ettiği yazma tarih kitabı ele alınır. Yunanistan, İtalya, Almanya, Fransa ve İrlanda'da ortaya çıkarılan sahtecilik vak'alarından bir veya birkaçı tahlil edilir. Eserde yer verilen sahteciliklerin kahramanları aldıkları risk göz önüne alındığında deha sahibi kişilerdir. Beşinci bölümde George Psalmanazar'ın Formoza adası üzerine yazdığı uydurma bilgiye dayalı beşeri coğrafya kitabı ele alınır. Eser, Batıda sahteciliğin nasıl karmaşık ve derin bir kurumlaşmış bir yapıya dönüştüğünü ortaya koyan örnekler, siyaset üzerine uydurma kitaplar, kilise kurumu içinde sahtecilik vak'aları ve Thomas Chatterton'ın uydurduğu eski İngiliz baladları ile devam eder. Ünlü İngiliz şâiri Milton'ın bir hasmının onun şiirlerinin uydurma olduğunu iddia etmesine yer verilir ve bu iddiaların asılsız olduğu ispat edilir. İki ünlü İngiliz şâiri Lord Byron ve Shelley adına

güvenilecek bir açıklaması sayılacak daha kapsamlı gözden geçirilmesine çağrıda bulunmak için keşfedilmiş yazmanın bilindik on sekizinci yüzyıl şablonunu kullanır. Bu mektubun sözüm ona mütercimi ve onun alter ego iç sesi Vrain-Lucas tarihin tekrar inşasının bütün ameliyelerinde mevcut olan yaratıcı unsurun ne olduğunu sorar: "Dar bir tasvire dayalı gerçeklik tabiatın devasa bütünlüğünü açıklayamazken, insan geçmişinin devasa varlığı nasıl olur da daha kolay izah edilebilir? Ama yine de tarihçiler bir bilim adamınıninki kadar pozitivist bir kalıpta tarihi temsil etmeye ve bunu da 19. Yüzyıl tabiat bilimlerinden ödünç aldıkları yazım biçimleri ve delillendirme gibi edebiyat teknolojilerini kullanarak yapmaya devam ediyorlar. Uydurma mektubunda sahteciliğin bütün ameliyelerini savunurken Vrain-Lucas'ın sesine bürünen Alder bir ilgi daha kurar:

*"Tarihçiler ne zaman yalnızca iki vesika arasında mekik dokuyup bunlar arasında ki boşlukları doldurmakla yükümlü olurlar -ki bu boşluklar her zaman var olacaktır-, ve beyinlerindeki hayalci canlandırma hücreleri öykü anlatmaya kendilerini vakfederse, ancak o zaman bir çağın gerçek yüzünü resmedebiliriz." Anne H. Stevens, "Forging Literary History: Historical Fiction and Literary Forgery in Eighteenth-Century Britain", *Studies in Eighteenth Century Culture*, V. 37, s. 217-232, 2008. s. 218. http://digitalscholarship.unlv.edu/english_fac_articles/20. ET. 20.11.2011.*

¹⁹ Stevens, *a.g.m.*, s. 220.

uydurulmuş mektuplar, dönemin ünlü edebi tarih romancısı Sir Walter Scott'un uydurduğu baladlar, destanlar ve başka sahtecilikler eserde değerlendirilir ve bunların sahte olduklarını delilleri ile tespit eden tenkit çalışmalarına yer verilir.²⁰

Batıda yakın dönemde yaşanan dramatik edebi sahtecilik tartışmalarından biri, şair, epik tiyatronun kurucusu, oyun yazarı ve yönetmen Bertolt Brecht'in kaleminden çıktığı bilinen ve beğenilen oyunlar ve şiirler hakkında yaşanmıştır. Bu eserlerin onun kaleminden çıkmadığı; gerçekte yanında çalıştırdığı edebiyatçılar tarafından yazıldığı fakat yazarlarının Brecht tarafından özellikle gizli tutulduğu tespit edilmiştir. Karşılaştırmalı Alman ve Slav Dilleri bilgini John Fuegi, kişisel hayatını ve yazılarını incelediği *Bertold Brecht'in Hayatı ve Yalanları* adlı kitabında araştırma sürecine nasıl başladığını şöyle anlatır: "*Berlin'i ilk kez 1965'te Berlin Duvarı yapıldıktan dört yıl ve Brecht'in ölümünden dokuz yıl sonra ziyaret ettim. Dul eşi Helene Weigel ve ortaklaşa oyun yazmak için çalıştırdığı ve aynı zamanda sevgilileri olan Elisabeth Hauptmann ve Marieluise Flessier hala hayatta ve benimle konuşmaya istekli idiler. Bertold Brecht arşivinde ve Demokratik Doğu Almanya'daki en gözde Bertolt Brecht tiyatrosu Schiffbauerdamm'da iki yıl çalıştım. 1965'de hayranı olduğum ve hala hayranlık duyduğum metinlerin birçoğunu Brecht'in yazmadığına katiiyetle emindim. Tedricen ve çoğalan deliller ile birlikte, her zaman olmasa da genellikle kadın olan ortak yazarların yazdıkları metinleri, Brecht'in kendi yazmış gibi neşretmesine izin verdikleri aklıma yatmaya başladı.*"

Fuegi, o dönemde bir polis devleti olan Doğu Almanya'nın kendisine yalnızca tehlikesiz gördüğü arşiv ve belgelere erişmeye izin verdiğini belirtir. Brecht'in Moliere'den uyarladığı Don Juan oyununa ilişkin arşivde hiçbir kaydın ve belgenin olmadığını görür.²¹

Harold Love'ın sahtecilik dalgası geçiren 18. yüzyıl Avrupa'sını özetlediği bölümü sonlandırırken yaptığı değerlendirme mevzuya bir çerçeve gibidir: "*Sahtecilik isnad çalışmalarının karşılaşılan sonu gelmez ve ciddi sıkıntısıdır. Kendisinde onun tespiti için doğal bir anteni olanlar dışında kimse isnad çalışmalarında bu olaya bulaşmamalıdır. Biz de muhtemelen zaman zaman aldatılmışızdır ama sahteye asla hüsn-i kabul göstermemeliyiz. Sahteci için eğlence olan şey aslında bugünü ve geçmişi anlamak için harcadığımız çabaların yağmalanmasından başka bir şey değildir. Sahtecilik bilimin habis urudur. Sahtecinin cezası halk önünde infazı olacaktır. Onun infazını durduran tek şey gelen bir infaz durdurma emridir ama gelin emirin de orada sahte olduğu ortaya çıkarılır. ... Sahih olan bir eseri yanılarak*

²⁰ Bknz. James A. Farrer, *Literary Forgeries*, Longmans, Green and Co, Bombay & Calcutta, 1907.

²¹ John Fuegi, *The Life and Lies of Bertolt Brecht*, Flamingo, an Imprint of Harper Collins Publishers, 1995, s. XIV.

sahte ilan etmek, pişmanlık doğuran bir davranıştır ama bu, doğru yolda yürürken yapılan bir hatadır."²²

4. Tarihi-Edebi Metin Tenkidinde Usulle İlgili Bazı Hususlar

Ünlü İngiliz tarihçi ve tarih felsefecisi Robin Collingwood, 17. asırdan itibaren eleştirel yaklaşımın yerleşmesiyle birlikte tarihe dair eserlerin eski yüce konumunu kaybettiğini ve kendilerini çapraz sorgulama sandalyesinde bulduklarını ifade eder.²³ Kaynakların sahlilik ve güvenirlilik tenkidi hususunda Collingwood'un şu tespitleri önemlidir: *"Tarihçi sorduğu bir soruya bir başka kişinin verdiği bir hazır yanıtı kabul ettiğinde, bu öteki kişiye onun "otoritesi" denir ve böyle bir otoritenin verdiği, tarihçinin de kabul ettiği ifadeye "tanıklık" denir. Tarihçi olarak bir otoritenin tanıklığını kabul ettiği ve onu tarihsel hakikat diye gördüğü ölçüde, tarihçi adını açıkça yitirir; ama elimizde ona verecek başka ad yok. Şimdi, tanıklığın hiçbir zaman kabul edilmemesi gerektiğini bir an bile imâ etmiyorum. Her günkü pratik yaşamımızda, hem çok bilgili hem doğru sözlü olduklarına inanarak, kimi kez de bu inanç için gerekçeler bularak, başka insanların bize sunduğu bilgiyi sürekli ve haklı olarak kabul ederiz. Üzerinde durmuyorsam da, belki kimi anı durumlarında olduğu gibi, böyle tanıklığı kabul edişimizin salt inancın ötesine geçebileceği ve bilgi adını hak edebileceği durumların olabileceğini bile yadsımıyorum. Üzerinde durduğum şey, hiçbir zaman bilimsel bilgi olamayacağı için, bunun hiçbir zaman tarihsel bilgi olamayacağıdır. Bilimsel bilgi değildir, çünkü dayandığı temellere başvurularak doğruluğu gösterilemez. Böyle temeller varoldu mu, durum artık bir tanıklık durumu değildir. Tanıklık kanıtla güçlendirildiğinde, onu kabul edişimiz artık o tanıklığı kabul etmemiz değildir; kanıtla dayalı bir şeyin evetlenişi, yani tarihsel bilgidir."*²⁴

17. yüzyıldan itibaren Batılı tarihçilerce, kendi tarihlerini eleştirel ve şüpheli zihniyetle yeniden inşa etme ve bu maksatla sahte tarihi belge ve eserleri tespit edip ayıklama

²² Harold Love, *Authorship and Attribution*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, s. 193-94.

²³ *"The first of these movements did not overstep the limits of scissors and-paste history, but it permanently altered its character. As soon as it became understood that a given statement, made by a given author, must never be accepted for historical truth until the credibility of the author in general and of this statement in particular had been systematically inquired into, the word 'authority' disappeared from the vocabulary of historical method, except as an archaistic survival; for the man who makes the statement came henceforth to be regarded not as someone whose word must be taken for the truth of what he says, which is what was meant by calling him an authority, but as someone who has voluntarily placed himself in the witness-box for cross-examination. The document hitherto called an authority now acquired a new status, properly described by calling it a 'source', a word indicating simply that it contains the statement, without any implications as to its value. That is sub iudice; and it is the historian who judges."* Robin, G. Collingwood,, *The Principles of History: And Other Writings in Philosophy of History* (Eds. William H. Dray & W. J. van der Dussen), Oxford University Press, Oxford 1999. s. 14.

²⁴ Robin G. Collingwood, *Tarih Tasarımı* (çev. Kurtulus Dinçer), Ara Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 252.

konusunda yoğun bir çalışma yapılmış ve tenkide dayalı tarihçilik sistematik hale getirilmiştir. Bu yaklaşımda tenkit faaliyeti metin içi ve metin dışı unsurlar olmak üzere iki düzlemde yürütülür. Eserin fiziki unsurları olan hat stili, kâğıt, mürekkep, ciltleme, resimleme, boyama gibi unsurlar ise metin dışı tenkidin vasıtalarıdır. Eserin yazarının yaşadığı dönem, ilişkileri, diğer eserleri üzerinde bir tür yazarlık tespiti dedektifliği de kaynak tenkidinin dış unsurları arasında yer alır. Metin içi tenkitten muhtevaya sinmiş olan zihniyet, verilen mesaj ve telkinler, dil ve üslubun dönemin ve müellifin başka eserlerindeki dil ve üslupla karşılaştırılması, eserin imlası gibi kategoriler vardır. Bu hususlarda tenkide tabi tutulup sahilhliği belirlendikten sonra bu kez içindeki bilgilerin güvenilirliğinin sınanması gerekir. Osmanlı tarihi ve kùltürü gibi üzerinde yoğun bilgi kirliliğinin bulunduğu bir alanda yapılan değerlendirmelerin de bu bilimsel düzlemde yapılmasının bu ÷lkenin tarihine, kùltür ve medeniyet mirasına karşı bir zorunluluk olduğu açıktır. Zira insan zihinlerde sahip olduğu 99 erdem ile değil, hakkında doğruluğu kesin olmayan bir ahlaki zaaflla zihinlerde kalıcı olur. Yanlış bir tasavvuru düzeltmek ise neredeyse imkânsızdır.

İskandinav tarihçiler Torsten Thurén ve S. Olden-Jorgensen beşeri ve tarihi ve bir kaynağı kullanmada hangi ilkelerin gözetilmesi gerektiğini açıklamışlardır: (1)Fiziki kalıntı veya izler yazılı ve şifahi metinlerden daha güvenilir kabul edilir. (2)Kaynak uydurma veya tahrif edilmiş olabilir. Kaynağın orjinalliğine dair bir işaret onun güvenilirliğini artırır. (3) Kaynak, tasvir etmeye çalıştığı olaya tarih olarak ne kadar yakınsa, gerçekten vuku bulmuş olayı hatasız tasvir etmede o kadar fazla güven verir. (4) Birinci derece bir kaynak ikinci; ikinci derece kaynak ise üçüncü derecedeki kaynaklardan daha güvenilirdir. (5).Birden fazla kaynağın “birbirinden bağımsız olarak” aynı bilgiyi vermesi, o bilginin doğruluğuna dair güçlü bir işarettir. (6) Bir kaynağın dışa vurduğu eğilim bir tür saptırma alametidir. Bu durumda eğilimler en aza indirilmeli veya aksi alametlerde dikkate alınmalıdır. (7)Kaynak veya tanığın bilgiyi taraflı aktarmada doğrudan çıkarımın olmadığı ispatlanabiliyorsa, mesajın doğruluk derecesi artar.²⁵

Zeki Velidi Togan, sahteciliğin öne çıktığı kaynak tenkidi sürecinde dikkat edilmesi gereken bazı hususları şöyle sıralar: (1)İncelenen veya şüphelenilen metin, aynı dönemde ve aynı coğrafyada yazılan sahil eserlerle dil, yazı, üslup, terkip ve tasnif bakımından uygunluk göstermelidir. (2)Kaynağın içeriği, sahil olduğu kabul edilen diğer kaynakların içeriğiyle çelişmemelidir. Bununla beraber eser bu noktadan araştırılırken yanlışlığa düşmemek ve hatalı hükümler vermemek için doğruluğu daha tesbit edilmeyen bu kaynaktaki malûmatın,

²⁵ Bknz. http://en.wikipedia.org/wiki/Source_criticism

hakikiliği malûm olan kaynakta belki de bırakılmış veya o kaynağın müellifince malûm olmamış yahut onca ehemmiyetsiz görülerek zikredilmemiş veya “hakiki” dediğimiz bu kaynaktaki malûmatın içine her hangi bir yanlışlığın karışmış olacağı gibi hususlar da hatırdâ tutulmalıdır. (3)Bu kaynağın yazı, dil, üslûp gibi şeklî cihetleri ve münderecatı bu kaynağın doğduğu iddia yahut sanılan muhitin karakterine ve medenî tekâmül seviyesine uygunluk göstermelidir. Bununla beraber burada da o muhitin karakter ve seviyesinin hakikî olduğu muhakkak olan kaynaklarda doğru biçimde tavsif edilmemiş olabileceği bilinmelidir. (4)Kaynağın içinde yahut üzerinde sunîlik ve uydurmacılık eseri, önce malûm olan eserlerden alınmış, çalınmış yahut ona ilâveler yapılarak değiştirilmiş ve mevzuu bahis olan zamana uydurulmuş yerlerin varlığı araştırılmalıdır. Veya meselâ mevcut olmadığı tarihi açıdan muhakkak olan şehir ve yer isimleri yok mu, yazıda anakronizm, sözkonusu olan zamandaki hayata, örf ve âdetlere, o zamanın tarihçe malûm olan hâdiselerine aykırı şeyler olmamalıdır. Eserin sahteliğini örtmek için alınmış olan mübalağalı ihtiyat tedbirleri gözden kaçırılmamalıdır.

Togan, sahtecilerin her şeyi yoluna koysa bile, dönemin dilini tutturma konusunda tenakuza düştüklerini belirtir. Yukardaki gibi soruların çoğunlukla hakikiliği şüpheli olan eserlerin araştırılması ile sınırlı tutulması ve bu türden eserler için yapılacak araştırmanın verilen çerçeve içinde yürütülmesi gerektiğini hatırlatır.²⁶

²⁶ Z. Velidî Togan, *Tarihte Usûl*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 80-81.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM KÜLTÜRÜNDE KAYNAK TENKİDİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

İslam ve Osmanlı tarihi-edebi metinlerinin tenkidinin köklü bir geçmişi ve işlenmiş usulleri vardır. İslam kültürünün temel ilmi kaynağı Kurân-ı Kerim ve ikinci kaynağı hadis külliyyatı üzerindeki çalışmalar güçlü bir imanın ve vazife duygusunun eseri olan yüksek titizlik ve hassasiyetle yapılmış ve dolayısıyla yukarıdaki kriterler her durum ve şartta gözetilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de mü'min insanın karakter ölçülerinden biri olarak vazedilen evrensel uyarı, tarih yazıcılığı için temel bir ilke oluşturacak derinliktedir: *“Ey iman edenler. Eğer bir fasık size bir haber getirirse, hallerini bilmediğiniz kimselere kötülük etmekten korkarak haberin aslını araştırın, aksi halde yaptığını pişmanlık duyanlardan olursunuz.”*²⁷

1. İslam ve Osmanlı Kültüründe Kaynak Tenkidi Geleneği

Kaynak tenkidi, ilmi araştırma geleneğinde Müslümanların uzak olmadıkları bir bakış açısıdır. Hz. Peygamberden rivayet olunan hadislerin sahihliği ve ravi zincirinin güvenilirliği üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda bir tenkit usulü veya metodolojisi geliştirilmiştir. Bu usulün kullandığı *cerh* ve *ta'dil* gibi yöntemlerin çoğu aynı zamanda birer hadis âlimi olan tarihçiler tarafından tarihin yazıya geçirilişinde de kullanılmış, böylece benzeri görülmemiş bir rivayet tenkidi zihniyeti ve geleneği oluşmuştur. Dolayısıyla tarih biliminde Batı'da yaşandığı haliyle şüphecilik kültürü ve görecelilik anlayışı olmamış ve muhtemelen bundan ötürü Osmanlıda kaynağın güvenilirliği bağlamında şüphecilik krizleri yaşanmamıştır.

İslam tarihçiliğinde birinci ve ikinci derece kaynakların rivayet zincirindeki kuşkular ve tamamen şifahi kaynaklardan derlenmiş olması sebebiyle güvenirliliğinin az olduğu şekilde tenkide maruz kalan kaynaklardan biri *Taberî Târîhi*'dir. Katı rivayetçiliğe dayalı bu usul tarihin gerçek sahasını daraltma tehlikesi doğurmuştur. Siyer, meğazi ve tabakât kitaplarındaki bilgiler sahilik yönünden; müellifleri de yalnızca vak'aları ve biyografik bilgileri nakille yetinen taklitçi üsluplarından ötürü kıyasıya eleştirilmiş ve zaman içinde ravilerin tenkidi gayesi ile ilm-i rical denilen tenkit türü geliştirilmiştir.²⁸ Sabri Hizmetli, Müslüman tarihçilerin devletler ve milletleri ele alan sayısız eserde geçen rivayetleri derli toplu aktararak büyük hizmetler yaptıklarını ifade eder. Ne var ki İslam dünyasında bunlar üzerinde tenkidî çalışma yapacak bağımsız tarihçiler yetişmemekte; tarihi-edebi eser tenkidinin kurumsal bir niteliği oluşmamaktadır: *“İlk tarihçiler, insanlığın geçmişine ait*

²⁷ Kur'an-ı Kerim, Hucurat-6.

²⁸ Sabri Hizmetli, *İslam Tarihçiliği Üzerine*, DİB Yay., Ankara. 1991, s.53.

önemli olayları ve bunlarla ilgili çeşitli kaynakları eserlerinde derleyip topladılar. Ancak, tenkitsiz ve tertipsiz olarak derlenen bu haberler, sonraki tarihçiler için önemli güçlükler ortaya çıkardı. Değişik kaynaklardan gelen ve farklı yönlerde bilgiler veren haberler karşısında sonraki tarihçiler vehme kapıldılar, farklı yönlerdeki rivâyetleri birbirinden temyiz edemediler veya birleştiremediler. Bazen da onları daha anlaşılmasız ve karışık bir duruma soktular, uydurdukları birtakım rivâyetleri de onlara ilâve ettiler. Onlardan sonra gelen tarih araştırmacıları bu şekilde telif edilen eserlere tabi oldular ve onları takib ettiler. Buldukları rivâyetleri tenkid etmeden olduğu gibi aldılar ve naklettiler. Aynı şekilde bu rivâyetlere dayanan olayları ve oluş şekillerini de araştırma yoluna gitmediler, saçma rivâyetleri atmadılar. Taklitçi tarihçilik dönemi başladı. Onlar bu taklitçi tarihçilik zihniyetini sonraki kuşaklara da miras bıraktılar.”²⁹

Cemil Meriç, Şemsettin Günaltay’ın *İslam’da Tarih ve Müverrihler* adlı kitabının Togan’ın *Tarihte Usul*’ü ayarında nitelikli bir eser olduğunu söyler. İslam tarihçiliğinin öne çıkan özellikleri azim ve iradeli çalışma, devasa kavrayış ufku ve topladıkları bilginin zenginliğidir; ama Batılı tarihçilerce üsluptaki kuruluk ve tenkitçi yaklaşımın yokluğu sebebiyle eleştirilir. Hâlbuki ilk devir bilginleri Birûnî, İbn-i Miskeveyh ve İbn-i Haldûn’un tarih anlayışı bu tezin geçersiz olduğunu ispatıdır. Meriç, Birûnî, Zehebi ve Filibeli Ahmed Hilmi’nin tarih teorilerinin güçlü olduğunu ifade eder fakat yine de genel manzarayı eleştirir: “İslam tarihçileri rivayetleri karşılaştıran ve okuyucuya kesin hükümler sunan yargıç olmak istemezler. Amaçları, işittiklerini ve okuduklarını toplamak, en küçük bir tahrife yer vermeden gelecek nesillere aktarmaktır. Bir kelimeyle hakikati keşfetmek istemezler. Hedefleri hakikatin keşfine çalışacaklar için lüzumlu malumat ve rivayetleri gelişigüzel toplamaktır.”³⁰

Tarihî-edebi eser tenkidine dair sistemli görüşleri olan ve İslam tarihinde çığır açıcı bir tarih usûlü vaz eden bilim adamı İbn-i Haldun’dur. 14. yüzyılda yaşayan İbn-i Haldun’un tarih felsefesi nakilci geleneği değil, usulü iyi tedvin edilmiş tenkit yöntemlerine dayalı bir tarih yazıcılığını öne çıkarır. Togan, onun tarih telakkisinin en çok *Na’îmâ*’yı etkilediğini söyler. Ne var ki, Müslüman ve Osmanlı ilim adamlarının İbn-i Haldun’u idrak ve ondan istifadesinin sınırlı kaldığı ifade edilir.³¹ Tarihi eşyanın hakikatine ulaşma yolculuğu olarak gören İbn-i Haldun, *Mukaddime*’sinin kısa girizgâhında bir tarih usulü ortaya koyar ve kaynak tenkidinin ne kadar hayati bir mesele olduğunu açıklar: “Tarih, birçok kaynaklara, çeşitli bilgilere, güzel düşünceye ve kararlılığa muhtaçtır. Çünkü haberler ve rivâyetleri konusunda

²⁹ Hizmetli, a.g.e., s. 56.

³⁰ Cemil Meriç, *Kültürden İrfana*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1986, s.190.

³¹ Togan, a.g.e., s.159.

yalnızca nakle dayanılır da an'anelerin esasları, politik kurallar, ümranın tabiatı ve insan topluluğundaki haller hakem kılınmaz, bu hususta gâib olan şahid olana, hazır olan geçmişe kıyaslanmazsa, bu konularda hataya düşmekten, yanılarak doğruluktan uzaklaşmaktan kurtulunulamaz. Tarihçilerin, tefsircilerin ve nakilcilerin hikâyelerde ve vak'âlarda hataya düşmelerinin sebebi, çoğunlukla zayıf ve sağlam demeyip sadece nakle dayanmaları, bu hususları asıllarıyla karşılaştırmayıp emsalleriyle mukayese etmeyip, hikmeti esas almayıp, kâinatın tabiatına bakmayıp, haberlerde basiret ve düşünceyi hakem kılmayıp yalnızca nakli almalarıdır. Bu yüzden haktan saptılar, vehim ve hata sahrasında birbirleriyle yarıştılar. Özellikle anlatımlarda geçen askerlerin ve malların sayılarını sıralarken bu durumda kaldılar, çünkü bu konularda yanılma ve yalan daha kolaydır. Mes'ûdî, Taberî ve öteki tarihçilerin isrâîliyâtı ile ordular hakkında verdikleri haberler buna örnek gösterilebilir.”³²

Birûni, Batıda geçerli olan “bilginin izafiliği” anlayışına benzer biçimde, kaynakların karşılaştırılması ile hakikate ulaşılabileceğini ama yine de tarih yazımında haberde gerçeği yalan olanından ayırmanın ve tarafsız kalmanın zor olduğunu belirtmiştir. Zehebi ise, geliştirdiği ihtisar yöntemi ile Batı tarihçiliğindeki yanız râvi zincirinin değil metnin içeriğinin tenkit ve tahkikine dayalı sistemi çok önceden hadis ilminde uygulamıştır.³³

Modern tarih biliminin kullandığı tenkit metodu çerçevesinde, hadis bilminde zaten uygulanmakta olan cerh ve tadil gibi inceleme ve eleştiri geleneğinden yararlanılabilir miydi sorusu akla gelebilir. Bu hususta Ahmet Ateş, şu değerlendirmeyi yapar: “Çünkü memleketimizde her ilim Avrupa usulleri ile çalıştığı hâlde, dar mânâsı ile vazifesi her nevi eski metinleri doğru olarak tespit etmek olan filoloji ve onun usûlleri hakkında, bildiğime göre henüz, hemen hiç bir şey yazılmamış ve bu hususi hiç bir münakaşaya girişilmemiştir. Bunun sebebini anlamak çok kolaydır: Garpta filoloji usûlleri, bilhassa Vulgate denilen Lâtince Kitab-ı Mukaddes tercümesinin asıl şeklini tesbit, Yunan-Lâtin klâsiklerini tetkik ve onların eserlerini doğru olarak neşretmek ihtiyacından meydana çıkmıştır. Şarkta bu ihtiyaç, yalnız hadis rivayetlerini doğru olarak tesbit etmekte duyulmuş ve garptaki usûle benzer, ondan basit olmakla beraber, bâzan daha ince usûller meydana gelmiştir ki, bunun en mükemmel nümûnesini Abdülhamid tarafından bastırılmış olan Sahih'ul-Buhâri (Mısır, 1310)'de görmekteyiz.”³⁴

³² İbn-i Haldun, *Mukaddime*, (Çev. Süleyman Uludağ) Dergah Yay., İstanbul, 2004, s. 27.

³³ Hizmetli, a.g.e., s.76.

³⁴ Ahmet Ateş, “Metin Tenkidi Hakkında (Dasitân-ı Tevârih-i Mülûk-i âl-i Osman Münasebeti ile)”, *Türkiyat Mecmuası*, c. VII-VIII, 1940-1942, s. 253.

1.1. Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Kaynak Tenkidi Geleneği

Osmanlı mirası olan her türden kültürel değer karşısında takınılan tavır ve sergilenen tepkilerdeki farklılaşmanın bir başka boyutu, tarihi ve edebi metinlere nasıl yaklaşılacağı konusudur. Ortalama bir Osmanlı insanını ibahi, sapkın, zalim, sefih bir kişi olarak resmetmek ve toplumda saygı gören kişileri bu tablonun içine yerleştirmek için cansiperane çaba gösteren ve ihtiyaç duyulan araçları üretme görevi üstlenen Batılı araştırmacılar her zaman olmuştur. Yazılı mirasın sahlilik ve içindeki bilgilerin güvenilirlik tenkidine tabi tutulmasına karşı çıkan yerli araştırmacılar ise üç grupta düşünülebilir: Birinci grupta Osmanlı ve onun her türlü mirasından nefret edenler bulunur. İkinci grubu nefret veya saygı duygusundan uzak ama yapılan karalamalara sessiz kalanlar oluşturur. Üçüncü grup araştırmacılar bu tipteninin yapıldığı kaynakları aynı mirasın bir parçası addederek içeriğini kutsar ve tenkidi yaklaşımı hoş görmezler. Belgeler ihtiva ettikleri bilgi ve malumatın, tarihçiler de kendi çağlarında yaşanan olayların tanıklarındır. Batılı tarih bilimciler, dini ve ideolojik bir tarafı olmayan, doğru olmama ihtimali çok az olan vak’a veya eserlere dahi kuşkucu ve keskin bir eleştirel tarzda yaklaşmaktadır. *“Tanıklar gerçek değildiye, anlattıkları öykülere ne diyeccektik? Bilginler Aeneas’ın İtalya’ya gidip gitmediğini sorgulamaya başladılar (ne de olsa, Vergilius bir kurgu yazarıydı); eski Roma tarihinin erken yüzyılları hakkında doğru bir şey bilebilir miydik? Çünkü tarihçi Livius, eserini aktardığı olaylardan çok sonra yazmıştır.”*³⁵ Türkiye’de tarihî-edebî araştırmalarda kullanılan bilgi ve vesikaların tanıklığına karşı, Burke’nin yukarıda ifade ettiği bilimsel tavrın gösterilmesi beklenirdi.

Cumhuriyet döneminde tarih bilimi içinde kaynakların sahliliği ve verdikleri malumatın güvenilirliği hakkında metodoloji bilgisi veren eser sayısı fazla değildir. Tarih alanında metin tenkidi sürecinin tasnifi üzerinde sistem geliştirmek yerine, Halkın’ın getirdiği sınıflamayı aktarmakla yetinildiği görülmektedir. Hâlbuki yine Halkın’e göre, bir metnin etraflı biçimde kontrol edilmeden bir belge olarak ondan bilgi üretilmesi mantığa aykırıdır. Metnin kontrolü ile bir bakıma onun tenkidi de yapılmış olacaktır.

Ortaçağdan başlayarak geliştirilen tarih usulü anlayışında bu kontrol, dış tenkit ve iç tenkit olmak üzere birbirini tamamlayıcı iki süreçten oluşur: *“... Dış tenkit veya gerçeklilik (authenticite) tenkidi, vesikaların nereden çıktığını ve dış (extrinseque) değerini inceler, onları kabul eder veya reddeder. İç tenkid veya inandırıcılık (crédibilité) tenkidi, aynı vesikaların iç (intrinsèque) değerini takdir eder ve metnin tam olarak anlaşılmasını sağlar.*

³⁵ Burke, *a.g.e.*, s. 200.

Bu tasnif ananevî olduğu kadar sun'îdir de. Dış tenkit ve iç tenkit, birbirinden ancak bir mantık esprisi gayretiyle ayrılmıştır. Onların gerçekten ayrılabilceğini düşünmek bir hata olur. Dış tenkid, metinleri muhtevalarından bağımsız olarak incelemek ister, fakat bu iddia, bir gerçeği açığa vurmaktadır: Gerçek safhalarının hiç birinde tenkid, vesikaların muhtevasının bilinmesinden soyutlanamayabilir. Diğer taraftan, inandırıcılık tenkidi denilen iç tenkid, metinlerin kontrolünü aşar; yorumun veya tefsirin (hermeneutique) tenkidine de girer. Aslında önemli olan şahitliğin tenkididir. Tarihin manevi kesinliği (certitude morale) ancak bu şahitliğin otoritesine dayanır. Geçmiş biz ancak başkasının aracılığı sayesinde tanımaktayız. Eğer herbirimiz tarihi kendi gözlemlerimize indirgeseydik, tarih çok kısa olurdu! Şahitlik, kültürün ortak gelişmesinde lüzumlu bir rol oynamaktadır.”³⁶

Türk tarih araştırmalarında kaynakların tenkidi üzerine ilk ayrıntılı bilgi, araştırmacı ve tarih usulü âlimi Togan'ın *Tarihte Usul* adlı ünlü başucu kitabında verilmiştir. Şarkiyatçı batılı ilim adamlarının tarih ilmi için geliştirdikleri metodoloji, usul ve araştırma tekniklerini tezleri ve vak'aları ile anlattığı kitabı, Türkçede tarih bilimi esasları üzerine kendisinden sonra kaleme alınan başka eserlere de kaynaklık etmiştir. Ona göre tarih araştırma ve inceleme usulünün 'asıl mayası' tenkittir ve omurgasını da tenkit oluşturur. Tarih bilimi içindeki işlevine göre tenkit, “önümüzde bulunan bir kaynağın bir hadise hakkındaki şahadetinin ve bundan çıkarılan neticenin hakikate mutabık olup olmadığı meselesini incelemek” şeklinde tanımlanır.

Tenkite kavramını; “bir kaynağın hadiselerine ait ifadelerinin bir şahadet sıfatıyla kabule şayan olup olmadığını tetkik etmek,” için yapılan dış intikad ve “kaynak ifadelerinin hadiseye ait şahadet sıfatıyla karşılaştırarak ve kontrol ederek kıymetlerini biçmek ve ispat kudretlerini tespit etmek” için yapılan iç intikad olarak iki kısma ayırır. Dış intikadın maksadı eserin sahte olup olmadığını; iç intikadın amacı ise eserin içindeki bilgilerin güvenilir olup olmadığını tespit etmektir. Metnin kaynağının doğruluğunun nasıl belirleneceği, sahte metinlerin hangi saiklerle üretildiği, eserin yazılış tarihinin tespiti, bilinmeyen bir yazarın tespiti, metnin tenkit edilip neşredilmesi gibi hususlar dış tenkidin; kaynakların, haber ve rivayetlerin özündeki tezatların ortaya çıkarılması ise iç tenkidin konusudur.³⁷

Tarih Araştırmalarında Usûl adlı eser tarih usulü içinde tenkide yer veren ikinci kaynak eserdir. Mübahat Kütükoğlu, “kaynakların tenkidi” başlığı ile mevzuyu Togan'ın bir tasnifine benzer biçimde ele alır. Dış tenkitten metnin istinsah tarihi ve müstensihisi, yazıldığı yer, eserde kullanılan kaynakların tahlili konu edilir. Kütükoğlu, dış tenkide belgelerin

³⁶ Halkın a.g.e., s.23-24.

³⁷ Togan, a.g.e., s.75.

orijinaliği için yapılan araştırma ve dedektiflik araştırmayı içeren diplomatik tenkit kavramını da dâhil eder. Yazarın hayatı ve kişiliğinin araştırılmasını iç tenkidin işlevleri arasında görür.³⁸

Metin tenkidine yer veren bir diğer eser Tuncer Baykara'nın kaleme aldığı *Tarih Araştırma ve Yazma Metodu* adlı eserdir. Yukarıda aktarılan tasnif usulünü benimseyen tarihçi, iki tenkit yönteminin uygulanmasından sonra yapılan tenkitli metin neşrini üçüncü basamak olarak kabul eder. Dış tenkidin yapılış amacı metnin sahih olup olmadığının tespiti için eserin ve yazarının kimliğinin belirlenmesidir. İç tenkit ise belgeler üzerinde yazı ve fiziki özellikler bakımından diplomatik tenkit, müellifin tenkidi ve içerik tenkidi olmak üzere üç alanda yapılır.³⁹

1.2. Osmanlı Tarihi-Edebi Metinleri Üzerinde Kaynak Tenkidinin Gerekliliği

Tarihi, siyasi ve edebi alanda kaynak ve metin tenkidi geleneğinin tesis edilememiş olmasının nedenleri üzerinde durulması gerekmektedir. Osmanlı sosyal hayatında tecessüs, gıybet - başkalarının özel hayatının onların yokluğunda üçüncü kişilerce söze konu edilmesi-gibi davranışlar makbul karşılanmamıştır. Bundan ötürü, divan edebiyatında hatırat/otobiyografi, gözlem ve seyahatname türünde eserler çok azdır. Mevcut eserlerin inandırıcılığı olmayan bilgiler içermesi durumunda güvenilirlik bakımından sağlamasını yapma yoluna gidilmemektedir. Araştırmacılar muhtemelen bilgi açığını kapatacak eserlerin azlığından ötürü sahihlik ve güvenilirlik sınaması yapmayı göze alamamaktadır.

Diğer bir sebep, bu eserlerin tanıklık mevkiinden otorite konumuna çıkarılması ve verdikleri bilginin popülerleşmesi ve tabuya dönüşerek tartışmasız kabul edilmesidir. Gözlemlenen bir başka sebep ise, dil tenkidi çalışmaları bölümünde bahsedilen ilmi yetersizlik ve bunun neticesi olan bilimsel tenkidin gerekliliğini algılamada görünen zafiyettir. Tarihi, ilmi ve sūfi şahsiyetlerin kaleminden çıkan eserler bir yana, onların yetişmeleri, ilmî ve fikrî cepheleri ve yaşayışları hakkında kaynak olarak kullanılan eserlerin dahi muhtevasını anlamak, tahlil ve tahkikini yapmak ve ilmi tenkidini yaparak yayınlamak için köklü bir ilmi alt yapıya, azim ve sebata ihtiyaç vardır. Bunun yerine nüsha karşılaştırmaları yoluyla eserlerin bugünkü yazıya aktarılıp neşredilmesi, yapılması icap eden ilmi bir hizmetin belki küçük bir basamağı kabul edilebilir.

Yukarıdaki tespitin dışında Osmanlı tarihi-edebi metinleri üzerinde eleştirel yaklaşımı zorunlu kılan bir durum daha vardır. Medresede Arapça öğretiminin safhalarından olan

³⁸ Mübahat Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul, 1990, s. 33-39.

³⁹ Tuncer Baykara, *Tarih Araştırma ve Yazma Metodu*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1999, s. 82-83.

belagat eğitimi, tahsil yapan herkesin aynı zamanda nazımla tanışması ve şiir zevki kazanmasına yardımcı olmakta ve kabiliyeti olanların şairliğini olgunlaştırabileceği bir ortam oluşturmuştur. Birçok padişah, şehzade ve devlet adamının aynı zamanda nitelikli birer şair olmalarından ötürü, divan şairleri ile saray ve devlet yönetimi arasında geleneğin özünden gelen birliktelik ilim araştırma ve değerlendirmelere konu olmuştur. Burada olayın bahse değer yönü, edebi alanın aynı zamanda tarihi bir niteliğinin olmasıdır. Divan şairlerinin yaşantıları, meslekleri sebebiyle kurdukları ilişkiler, telif ettikleri eserler, klasik Osmanlı edebiyatını yalnız edebiyatın değil tarihin de nesnesi kılmaktadır. Batı oryantalizminin Osmanlı tarihi ve edebiyatına objektiflik sâikiyle açıklanması imkânsız derecedeki merak ve ilgisinin doğurduğu devasa araştırma külliyesi, Osmanlı edebiyatının tarih bilimiyle kesişen bir yönünün olduğunu göstermektedir. Divan edebiyatında bir üst dil veya ara dil işlevi üstlenen edebi mazmunların ve klişelerin, edebi ve tarihi kişiliklerin yaşadıkları çağın hâkim sosyal hayatına zıt yaşama biçimi ve ahlaki tutum sahibi olduklarını göstermek için araca dönüştürülmesi, metin tenkidinin zorunlu oluşunu daha açık biçimde ortaya koymaktadır.

Bütün kurumları ile sağlam bir medeniyet kuran ve tesiri bugün de devam eden bir yaşama kültürü geliştiren Osmanlı Devleti, Batının yalnız fiziki saldırılarına maruz kalmamıştır. Bilhassa 19. yüzyıldan itibaren dini, kültürel ve ilmi alanda sürdürülen aralıksız kuşatmanın bir boyutu Osmanlı Müslüman insanının ve gündelik hayatının tasviri ile ilgilidir. Sultanlar, kadılar, âlimler ve dervişler üzerinde küçük düşürücü, itibarlarını yok edici ahlak dışı bilgiler oluşturulmaya çalışılmıştır.⁴⁰ Oluşturulmak istenen algının amacına ulaşım ulaşmadığı ayrı bir inceleme konusudur. Fakat, Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı insanının kendisini küçük görmesi ve geçmişin üzerinde bir fazlalık oluşturduğu düşüncesine kapılması bir realitedir.

Bugün var olan Osmanlı dönemi metinlerine gerekli tashih ve tevsik ölçülerini uygulamadan bir tür kutsallık atfederek yaklaşmak ve içeriğindeki bilgileri gerçek varsayarak tezler geliştirmek, bu algının dışı vurmuş halinin bir örneğidir. Dîvanlarda methedilmiş olan sultanların ve devlet büyüklerinin bizzat kendilerine sunulan eserlerin içinde hamisi oldukları müelliflerce terbiye sınırlarını aşan fiilleri işlemiş gibi gösterilmeleri düşündürücüdür. Yapılan bu saldırılara karşı gelen yazar ve eserlerin bulunmaması, bu sosyal durumun sahilliğini sorgulamayı gerektiren bir husustur. Kaynakların insan ürünü tanıklar olduğunu unutarak yapılması gerekenin içindeki bilgileri eleştirmeden tam bilimsel ve nesnel bir

⁴⁰ Osmanlı Devletinde her mertebeden insanın zalim ve ahlak dışı tasvir edilmelerine dair açık anekdotlar için bkz., Vedat Korkmaz, “*Latîfi ve Âşık Çelebi Tezkirelerinin Anekdotlar Yönünden İncelenmesi*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, SDÜ. SBE., Isparta, 2012.

yaklaşım ile nakletmek olduğu inancı, yanlış ve hatta uydurma bilginin doğru olanın yerini almasına aracık etmeye götürür.

Kültürel ve edebi mirasın içinde bulunan ve muhtevası kuşku uyandıran eserler üzerinde sahilik ve güvenilirlik kriterlerinin aranması hususunda daha farklı bir yaklaşımın geliştirilmesi, milli kültürel tezlerimizin hamasi tepkilerle değil ilmin ışığında ortaya konulması için gerekli bir çaba ve ilmi bir sorumluluktur. Kurumsal bir nitelik kazanan ve tarih felsefecisi Halkin'in "*tarihte en az sübjektif ve en ilmi olan şey, onun tenkid metodudur.*"⁴¹ ifadesiyle tanımladığı kaynak tenkidi; araştırmacının kişiliğinin, çalıştığı alanın, ait olduğu toplumun itibarını korumanın teminatıdır. Kaynağın tahrifini değil, aldatmacanın teşhisini ve tamirini amaçlar.

Bloch'un "*Araştırmacılar bir belgeyi gerçek olarak kabul etmeden önce, bunu terazilerinde tartabilmek için o kadar çaba sarf etmektedirler ki, sonradan bu belgenin iddialarını eleştirebilecek kuşkuculuğu göstermeye mecalleri kalmamaktadır.*"⁴² sözü 19. yüzyıldan bu yana yapılan tarihi ve edebi çalışmalara sinmiş olan karalayıcı ve aşağılayıcı anlatımın gerçekmiş gibi sunulmasına açıklama getirmektedir. Bu bakımdan yanlış olanı ayıklamak için geliştirilmiş tarih tenkidi yalnız tarihin ve tarihçilerin değil edebiyat araştırmacılarının da kullanması elzem olan bir vasıta olmakta ve Selçuklu-Osmanlı dönemi tarihi-edebi metinleri için kaynak tenkidi konusunda usul ve yöntemler geliştirmek gerekmektedir.

1.3. Osmanlı Tarihi-Edebi Metinlerinde Kaynak Tenkidi Örnekleri

Osmanlı ve öncesine ait ilmi ve edebi eserler yerli düşünce mirasının ürünleridir. Bunların beklenen fonksiyonlarını icra etmeleri ve topluma bir şekilde fayda veya katkı sunmaları, bu mirasın edebiyat tarihçiliğinde hiçbir kayıt ve şarta bağlanmadan kabulü ile değil, sezgiyle ve bilimsel yöntemlerle tenkit süzgecinden geçirilmesi ile mümkün olur. 18. yüzyılda Avrupa'da yaşanan uydurmacılık tecrübesinin bir biçimde Osmanlı coğrafyasında da yaşandığı kuşkusunu güçlendiren dini, siyasi ve emperyal sebepler herkesçe bilinmektedir. Batı ile karşılaşmanın büyüklüğünü ve çok yönlülüğünü idrak etmek için, yerlilik şuurunun ferasete dönüşmesi ve eldeki metinlerde yararlı olanının sahte ve zararlı olanından bilimsel tenkit yöntemleri ile ayrıştırılması entelektüel bir zorunluluktur.

⁴¹ Halkin, *a.g.e.*, s.8

⁴² Bloch, *a.g.e.*, s. 71

Togan, tarih bilimi usulünde yapılaş amacına göre sahteciliğın adi, masum ve ulvi olmak üzere üç grupta ele alındığını ifade eder.⁴³ Osmanlı-Türk ve İslam kültüründe yazılı eser ve belge taklitçiliğı ile eser sahteciliğının genel itibariyle beşeri saiklerle yapıldığı söylenebilir. Fakat Batı'nın şarkiyatçılık adı altında İslam dini, tarihi ve edebiyatı alanlarında yaptığı devasa araştırma ve inceleme külliyyatı, bariz ideolojik bir hüviyet taşır. Batıda sahteciliğın özünde kendi kültürü ile ilgili beşeri sebepler rol oynarken, İslam kültürü söz konusu olduğunda hadisenin ulvi bir gâye için yapıldığı, gerisinde haçlı taassubunun ve emperyal niyetlerin yattığı yadsınamaz bir gerçektir ve bu bakımdan daha derin siyasal ve sosyal bir temeli vardır. Bir metin-belge yalnız konusu ile değil, gerisinde yatan mesaj ve telkinleri ile birlikte tahlil edildiğı takdirde tenkit çalışması amacına ulaşmış olur. Eserin konusunun sevilen dini ve sūfi şahsiyetlere övgü olması bile, bazen çarpıtma amacını gizleyemez. Dolayısıyla yazarın kimliğı, karakteri ve amacına yön veren ideolojisinin etraflı biçimde araştırılması gerekir. Eserin yazısının, kâğıdının ve dilinin eskiliğı; içeriğinin başka eserlerle desteklenmesi içindeki çoğ u malumatın doğru olması tenkidin gereksiz olduğunu göstermez. Mesleğinin tabiatı gereğ i sahte eser üretenin en üst düzeyde donanımlı olması tabii bir durumdur.

Togan, Batı'da neredeyse kurumsallaşmış bir düzeye ulaşan sahte belge ve eser üretme faaliyetinin İslam âleminde de yaşandığını gösteren çok sayıda vak'a nakleder. Bunların bazıları adi kalpazanlık, bazıları ise mezhep taassubu ve ideolojik saiklerle yapılmıştır. Hicri üçüncü yüzyılda Muhammed b. Alı b. Vahşiyah adında simyacı bir Arap âlimi tarafından eski Babil medeniyetinin yüksekliğini ispat etmek için çok sayıda sahte eser yazılmıştır. Kasıtlı olmamakla birlikte Batı'daki Mepaerson örneğinde olduğu gibi hayal gücü aşırı çalışan kişiler tevarihnamelerinde bey ve hükümdarlara menşe ve hayat hikâyesi uydurmuşlardır. Mükremin Halil Yinanç, *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmûası*'nda (Türk Tarih Encümeni Mecmuası) yayınladığı dört makalede yaptığı kaynak tenkidi ile *Feridun Bey Münşeâtı* veya *Münşeâtü's-selâtîn* olarak bilinen Osmanlı erken dönemini anlatan 15. yüzyıla ait eserin içinde bulunan bazı belgelerin sahtecilik ürünü olduğunu tespit etmiştir.⁴⁴ Var olan bir eserin içine onun yazıldığı dönemde yazarının bilmesi mümkün olamayan bilgilerin eklenmesiyle, Orhan Gazi dönemine aitmiş gibi *Tezkiret'ül-İber* adıyla bir eser gün yüzüne çıkarılmıştır. Genelde ideolojik, şahsi veya asabi maksatlarla daha başka birçok metin ve eser uydurulduğu bilinmektedir.

⁴³ Togan, *a.g.e.*, s. 76-83

⁴⁴ Bknz. Fahamettin Başar, "Mükremin Halil Yinanç", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.43. TDV Yay., Ankara, 2013, s. 550.

1.3.1. *Fatih Kânunnâmesi*

Fatih Kânunnâmesi'nin sahihliği üzerine yapılmış araştırmalar örnek bir kaynak tenkidi vak'ası niteliği taşır. İlk olarak Ali Himmet Berki, 1953 yılında yayınladığı *Fatih Sultan Mehmet Han* adlı eserinde söz konusu metni tarih, dil, İslâm hukuku ve metnin düzenlenişi yönüyle sahte olduğunu ispata çalışır. Bu İslam hukukçusu bilim adamı, klasik metin tenkidi usulü örneği olan araştırmasında önce *Kânunnâme*'nin dış tenkidini, sonra da içerik analizini yapar. Viyana İmparatorluk Kütüphanesi'ndeki *Kânunnâme* nüshasını olduğu gibi nakleder. Bu nüshada kardeş katline ilişkin herhangi bir değerlendirme ve hüküm yoktur. Ama bu birinci mecmua dahi Fatih'in vefatından 143 yıl sonra istinsah edilmiştir. Müstensihi ve asıl nüshasının nerede olduğu da meçhuldür. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*'unda Osmanlı kanunları üzerine üç metin gördüğünü konularını vererek kaydeder. Burada da kardeş katli meselesinden bahsedilmez. Birinci nüshanın tevsiki bile yapılamazken, aynı yerde ikinci ve tanzim tarihi ve mührü olmayan bir nüshanın varlığından bahsedilir. Bu nüshada “*Ekser-i ulema dahi tecviz etmişlerdir.*” ve “*Fukahanın ekserisi evlad ve ahfad ve ecdadımdan câlis-i taht olacak olanlar ammenin selameti için kardeşlerini öldürebileceklerini beyan etmişlerdir. Binaenaleyh onlar da böyle hareket etmelidirler.*” ibarelerinin bulunduğunu iddia eden ise Hammer'dir.⁴⁵

Eserin isnadı için yaptığı örnekleli izah, bir usul kaidesi niteliğindedir: “*Rivayeti kuvvetli olup mündericacı bizi tereddüde sevk etmeyen eserler mevsuk demektir. Aksi halde bizde hâsıl olacak ilim ve zan değil şek ve tereddütdür. ... İbn-i Haldun'a nispet olunan meşhur eseri her asırda devam edegelen rivayetlerden, müşarünileyh olduğunu biliyoruz. Teselsül edip gelen rivayetler o derece kuvvetli ve şayidir ki bu babda kendimizde en ufak bir tereddüt duymayız. Molla Hüseyin'in eserleri de böyledir. Fakat Muhiddin-i Arabi hakkında yazılıp Allâme-i Teftâzani'ye izafe olunan eser münderacacı itibariyle Teftâzâni'nin olduğunda bihakın şüphe ve tereddüt ederiz. Çünkü bu eserin ihtiva ettiği tarz-ı münakaşa münazara adabına uymadığı gibi layık olmayan tekfir ve teşniler Sadeddün-i Teftâzâni'nin ilmi vakar ve ulüvv-i kâbına yakışmamaktadır.*”⁴⁶

Ali Himmet Berki, sahihlik ve güvenilirlik tenkidinin sağlam bir numunesi olan eserini söz konusu mecmuanın muhteviyatının uydurulmuş, kaynaklarla tevafuk eden bilgileri oradan buradan derlenmiş olduğu ve olaylarla uyuşmayan sözlerden ibaret olduğu değerlendirmesi ile

⁴⁵ Ali Himmet Berki, *İstanbul'un Beşyüzcü Fetih Yıldönümü Münasebetiyle Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fatih Sultan Mehmed Han ve Adalet Hayatı*, Kurtulmuş Basımevi, İstanbul, 1953, s. 142.

⁴⁶ Berki, a.g.e., s. 142-143.

bitirir. Yadırgadığı husus ise, araştırmacıların bu bilgileri sahih ve güvenilirmiş gibi yorumlayarak hüküm çıkarmalarıdır.⁴⁷

Mahmut Toptaş, 1990, 2000 ve 2001 yıllarında bahsi geçen mevzuyu tekrar işlemiştir. Araştırmasında eserin iç ve dış tenkidini her cephesiyle yaptığını ve metnin orijinal olmadığını belirtmiştir. Araştırmasının teorik zeminini kavramada Halkin'in⁴⁸ ve Togan'ın eserlerinin çok yararlı olduğunu belirten yazar, ilk adımda metinden Fatih döneminde yaşayan müelliflerin haberinin olmadığını, dönemin tarihçilerinin, ediplerinin ve âlimlerinin eserden hiç bahsetmediklerini ortaya çıkarır. *Kânunnâme*'yi kaleme aldığı iddia edilen Nişancı Mehmet Paşa, *Osmanlı Sultanları Tarihi* isimli kitabında metinden hiç bahsetmez. "*Dürerü'l-Hukkâm fî Şerh-i Ğureri'l-Ahkâm*" adı eserinde Müslüman devlet başkanına başkaldıran müslüman asilerin çocuklarının hapse bile konulamayacağını yazan dönemin İstanbul kadısı Molla Hüsrev Kanunnameye hiç atıfta bulunmaz. Metnin ilk kaydı Fatih'in ölümünden 140 yıl sonra yazılan ve sonraki kayıtlara kaynak olan Viyana Kraliyet Kütüphanesindeki kitapta bulunmaktadır. Sonraki kayıt 191, bir başka kayıt ise 133 yıl sonrasının tarihini taşımaktadır. İdris-i Bitlisi'nin "*Heşt-behişt*" adlı eserinde *Kânunnâme*'nin muhtevasından bahsettiği söylenmekte ama yazılı metnin varlığından haber verilmemektedir. Metnin içinde "*ve Şeyhül İslâm ulemanın reisidir*" ibaresi sorun teşkil etmektedir. Çünkü araştırmacıya göre Fatih döneminde yüksek dini makamın başı için Şeyhülislâm unvanı kullanılmıyordu.⁴⁹

1.3.2. *Sohbetü'l-Esmâr*

İbn-i Arabi, Molla Câmî, Fuzuli ve Ferîdüddîn Attar gibi önemli tarihi şahsiyetlere birçok eser atfedilir. Bu eserlerin sahihlik konusu gündeme nadiren getirilmiştir. Bu eserlerden birisi *Sohbetü'l-esmar (Meyvaların Sohbeti)*'dir. Bu mesnevi 1918'de Bakû Darülfünunu Azerî Edebiyatı tarihi profesörü Emin Âbid tarafından edebi çevrelere tanıtılmıştır. Emin Âbid, mesnevide "*huceste-sîmâ*" tabiri ile şairin kendisini yani Fuzûlî'yi kastettiğini çünkü onun dünya görüşündeki karamsarlığın bu metinde de sezildiğini söyler. Son beyitlerinde geçen *sâhib-i tâc* ve *muhtaç* kelimelerinin Fuzûlî'nin dönemindeki sosyal dengesizlikle örtüştüğünü belirtir. Buna karşın, Köprülü, Karahan ve Müjgan Cunbur metnin Fuzuli'ye atfının doğru olmadığı inancındadırlar. 1960 yılında Kemal Peker, içinde iki defa

⁴⁷ Berki, a.g.e., s. 148

⁴⁸ Halkin'in tenkit araçlarından biri 'olumsuz delildir'. Bunu şöyle açıklar: "*Şahitliklerin çokluğu, tarih araştırmalarında en yaygın hali teşkil eder. Şahitlik yokluğu, çok daha sonraki yazarlar tarafından haber verilen bir olgunundoğruluğuna karşı bir delil yerini tutabilecek midir? Sükûtle söylenen olumsuz delil, bir inkardan değil –bu olumlu bir delil olabilir- fakat sözkonusu olayın çağdaş vesikalarında o konu hakkındaki sükuttan çıkar.*" Halkin, a.g.e., s. 26.

⁴⁹ Mahmut Toptaş, "*Fatih Kanunnamesi Sahtedir,*" Milli Gazete 26/05/2003/Pzrts/Milligazete

geçen fındık kelimesinden ötürü mesneviyi Karadeniz Fındık İhracatçılar Birliği adına yayımlatır. Sunuşunda kendi kuşkusunu da dile getirir: "*Sade ve fakat nev'i şahsına mahsus bir konuyu ifade ve terennüm eden Sohbet-ül esmâr sanat ve edebiyat çeşnisi bakımından şâirin diğer eserlerindeki zarafete pek ulaşamadığı söylenebilirse de, mevzuundaki hususiyeti ve insanlarda mevcut hissi istirkabı meyvelerin lisaniyle ifade etmiş olmasından ötürü de sahasında muvaffak olmuş hakikaten orijinal bir eser sayılır.*"⁵⁰

Araştırmacı Dr. Sedit Yüksel, metnin Fuzuli tarafından yazılmasının mümkün olmadığını dış tenkit, içerik ve dil tenkidi yoluyla 11 maddede ortaya koyar. Önemli olanlarından bazıları şunlardır: Eserde Fuzûlî mahlası geçmez. Fuzûlî'nin *Türkçe Dîvan*'ı baskıya hazırlanırken bütün nüsha ve mecmualar gözden geçirildiği için *Sohbetü'l-esmâr*'a veya ondan alınmış beyit ya da beyitlere rastlanmamıştır. Emin Âbid'in iddiasına gelinceye kadar, Fuzûlî'den bahseden, yazma veya basma hiçbir biyografi veya bibliyografyada şairin *Sohbetü'l-esmâr* adlı bir mesnevisinin varlığından söz edilmemiştir. Eserde Fuzûlî'nin şiirinde olmayan *aparmak* gibi kelime ve ifadeler vardır. "*Her elsineden...*" tamlaması yanlıştır. Fuzûlî mahviyet sahibi bir şairdir ve kendinden "*huceste-sîmâ*" (kutlu uğurlu kişi) diye bahsetmez.⁵¹

1.3.3. Sultan Abdülhamid'in Hâtıra Defteri

Kaynak tenkidine konu olan bir diğer yazarlık tespiti olayı *Sultan Abdülhamid'in Hâtıra Defteri* adıyla II. Abdülhamid'e atfedilerek yayınlanan bir eserde yaşanmıştır.⁵² Tarihçi Ali Birinci, 1919 yılında haftalık *Utarit* dergisinde tefrika edilmeye başlanmasından 1975 yılında Tercüman Gazetesi tarafından yayınlanmasına kadar, eserin neşir macerasını detaylı olarak incelemiş ve eserin adı geçen padişahın değil başka bir kişinin kaleminden çıktığını ortaya koymuştur. Araştırmacı, kitabın en son iki bin yılındaki yayımında dahi yanlış isnatta ısrar edildiğini ve neşre hazırlayan İsmet Bozdağ'ın da kitabın Sultan Abdülhamit Han'ın kaleminden çıkmış olduğunda ısrar ettiğini ifade etmektedir.

Birinci, eser hakkındaki kuşkuları da tasnif etmiştir. Sıraladığı maddi delillerin en önemlilerinden biri İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın tespitidir: "*Yıldız evrakını tedkike*

⁵⁰ "... Yayımlayıcı, kitabının 3. sahifesine şu sunuş yazısını koymuş: "*Fuzûlî ve meyvelere ait bir eser: 405 yıldan beri bilinen ve fakat bugüne kadar yurdumuzda henüz yayınlanmamış bulunan Sohbet-ül Esmâr Meyvelerin Sohbeti'ni fındık bölgesine 1961 yılının ve mahsulünün hayırlı ve bereketli olması dileğiyle sunmaktan bahtiyarlık duyarız. K. P.*", Sedit Yüksel "Sohbetü'l-Esmâr Fuzûlî'nin Değildir.", *Türkoloji Dergisi*, C. IV, S.1, DTCF Yay., Ankara, 1972.

⁵¹ Yüksel, *a.g.m.*, s.121.

⁵² Bknz. Ali Birinci, "Sultan Abdülhamid'in Hâtıra Defteri Meselesi", *Dîvân İlmi Araştırmalar Dergisi*, S. 19/2, 2005.

memur olduğum esnada -evvelce arayıcılar tarafından karmakarışık olan- sandıklar dolusu kâğıtlar arasında Sultan Abdülhamid merhumun -her ne maksada mebnî ise- söyleyip yazdırdığı bazı muhtıraların dağınık müsveddelerine tesadüfle istinsah etmiş ve bir kısmını - Hâşiyelerle- Türk Tarih Encümeni Mecmuası'na dercetmiştim. Merhumun hâtırası olmadığı ve hâtıra yazmak hatırından geçmediği hâlde Süleyman Nazif, tarihle oynarcasına ve -hâssa-i temyîzden mahrum oldukları için- her şeye, hâttâ kendi malumatlarına inanan birtakım sade diller ve cahillerle eğlenircesine merhumun hâtıratı olmak üzere bir risâle yazıp tab' ettirmişti. İleride tarihi ve erbâb-ı tarihi tağlît edecek olan bu yolsuz hareketinden dolayı kendini tevbih etmiştim. Bu risâlenin düzme olduğunu bilmünâsebe bildirdiğimden dolayı - bilmediğini bilmeyen bir bilgiç -el-câhilü cesûrun- meâline muvafık olarak- bir gazetede beni techîle cür'et ve risâle, Abdülhamid'in olduğunu iddiada ısrar ile -ârun lenâ en neûde- meseline tebaiyet etmişti."⁵³

Süleyman Kâni İrtem adlı bir araştırmacı da bir okuyucusunun yukarıdaki tespiti doğrulayan bir mektubunu yayınlar: "*Vedat Örfî Bey'in Sultan Abdülhamid'in hâtıratı olarak neşrettiği eser dahi vaktiyle edebî Utarid mecmuasında tefrika olarak intişar etmişti. Bu hâtıratın Süleyman Nazif Bey tarafından bâzîçe-i kalem nevinden ve İttihad ve Terakkî'ye rağmen Sultan Hamid'i müdâfaaten yazıldığı Süleyman Nazif Bey'in üslûbuna ve mizâcına vâkıf olanlara mâlumdur. Süleyman Nazif Bey'le aramızda hususiyet var idi; kendisini pek severdim. 1339 (1923) evâsıtında Manastır'dan avdetimde bu eser hakkında mülâhazamı kendisine söylemiştim; pek çok gülmüştü ve nîm (yarı) itirafta da bulunmuştu. Bu hâtırat dikkatlice okunursa Nazif'in tahrîr tarzı ve kendisine has tabirleri derhal görülür. Süleyman Nazif Bey o zamanlar Utarid mecmuasına muâvenet-i kalemiyede bulunur, şiirler yazardı.*"⁵⁴

Ali Birinci, aktardığı tenkit ve değerlendirmelerden sonra kendi mülâhazasını şöyle özetler:

Eserin tefrika edilmiş ve kitap halinde yayınlanmış hali Süleyman Nazif tarafından yazılmıştır. Kendisi İkinci Meşrutiyet'ten sonraki dönemde hayal kırıklığına uğramış ve duyduğu infiali izhar etmiş bir Jöntürk aydınıdır. Bu eserden önce ve sonra asabi mizacını yansıtan metinler kaleme almıştır. Kendisi muhtemelen İbnülemin'in ikazı üzerine tefrikasını yarıda kesmiştir. Hatıratın orijinal defterine de hiçbir baskısında ulaşamamıştır. Kitabın takdiminde yer alan bir siyaset ve yönetim felsefesi mahiyetindeki yazı, o zaman yirmi iki yaşında olan Vedat Örfî'nin değil onun yazısı olmalıdır. Yine de *Hâtırat*'ın ve Fransızcadan tercüme edilen *Siyasî Hâtıratım* kitaplarından tarih usulü kriterleri uygulanmak kaydıyla

⁵³ Birinci, a.g.m., s. 189.

⁵⁴ Birinci, a.g.m., s. 189.-190.

faýdalanılmalıdır. Birinci'ye göre, eserin arka planındaki hikâye bir efsane olarak kaydedilmeli ve *Sultan Abdülhamid'in Hâtıra Defteri*'nin II. Abdülhamid'e isnadı iptal edilerek tartışma tamamen kapatılmalıdır.⁵⁵

Örneklenen vak'alarda görüldüğü gibi, tarihi-edebi metinler üzerinde Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde yapılan kaynak tenkidi araştırmaları münferit vak'alar üzerinde durur. Bu çalışmalardan yola çıkılarak zihniyet tenkidini de içine alan ve sağlam bir ilkeler dizini içeren tenkit sistematiğinin geliştirilmesi bir zorunluluk olarak durmaktadır.

1.3.4. *Nef'i Divanı*'ndaki *Kaside der Sitâyiş-i Âlî Efendi Berâ-yı Dâden-i Mahlas-ı Nef'i* Kasidesinin Kaynak Tenkidi

Tarihi-edebi bir eserin içine sonradan başka ilavelerin yapıldığından şüphelenme sık yaşanan bir olgudur. *Nef'i Divanı*'nın günümüz Türkçesi ile yapılmış basımında bulunan *Kaside der Sitâyiş-i Âlî Efendi Berâ-yı Dâden-i Mahlas-ı Nef'i* ve *Der Na't-i Hazret-i Seyyid-i Kâ'inât Aleyhi Efdalüs-salavât* başlıklı iki kaside, bu tür bir tenkit vak'ası örneğidir. İbnülemin Mahmud Kemal, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*'nın Haziran/1928 tarihli sayısında “*Nef'îye Dair*” başlıklı kısa bir yazı yayınladı. Bu yazıda, *Nef'i Divanı*'nın ulaşabildiği bütün nüshalarını araştırdığını ve söz konusu manzumeye yazma divanlarda ulaşamadığını belirtir. Bir edebiyat dostu kendi çabası ile çıkardığı bir risalede yeni bir kasidenin varlığından bahsetmiş ve kendisi bunu tesadüf eseri fark etmiştir. Kasidenin kaynağı belli değildir. Yeni keşfedilen eserin bir divan nüshası mı yoksa bir mecmua mı olduğu belirtilmez. Araştırdığı yazma ve matbu nüshalarda kasidenin bulunmadığından emindir. Yazma kaynağa kasidenin mısraları eksik olduğuna göre kaynak yıpranmıştır. Yazar kaynağı görmeye ve incelemeye gerek duymamış, merhum dostunun risalesindeki aktarmaya güvenmiştir.

“*Türk Tarih Encümen-i Sâbıkı tarafından tab ettirilen “Menâkıb-ı Hünerverân”a yazdığım mukaddimede, “Âlî Erzurum defterdarlığında bulunduğu hengâmda –o vakit pek genç olan- Hasankal’a’lı Ömer Nef’î’nin bezm-i edebinden istifade ederek şiirde mahlası olan “Darrî”nin taraf-ı Âliyeden “Nef’î”ye tahvîl edildiği mervi ise de bu rivayeti müsebbit bir vesika-i mektûbeye tesadüf itmedim” demiştim. Kudemâ-yı üdebâdan Veyis Paşazâde Zeyne’l-âbidîn Reşid Bey merhûmun “Taktaka” namıyla tab ettirerek bir nüshasını ihdâ eylediği risâlede bir fikra ararken “Kasîde der-sitâyiş-i Âlî Efendi Berâ-yı Dâden-i Mahlas-ı Nef’î” serlevhalı bir kaside gördüm.*

⁵⁵ Birinci, a.g.m. s. 192-194.

Kasidenin “Eyledin mahlas-ı Nef’î ile kadrîm âlî” mısraı gösteriyor ki “Nef’î” mahlasını Âli Efendi vermiştir. Fakat Darri’nin Nef’î’ye tahvilini gösteren bir işaret yoktur. Sâhib-i risâle, kasîdenin ortasından ve sonundan hayli ebyâtın zâyi’ olduğunu söylüyor. Binâ’en aleyh ebyât-ı zâyi’a meyânında “Darri” mahlasına müteallik sözler bulunması muhtemeldir.

Nef’î’nin mebâdi-i neş’etinde tanzîm eylediği bu kasîde Dîvânının –yazma ve basma-nüşhalarında münderic değildir. Senelerden beri tedkik ettiğim eş’ar mecmualarında müsadif-i nazar olmadı. “Darri” mahlasının Nef’î’ye tahvilini isbat etmese bile Nef’î mahlasının Âli Efendi tarafından tevcih edildiğinin müeyyed bir vesika olduğundan mecmuaya derci münasib görüldü.”⁵⁶

Fuad Köprülü tarafından fasiküller halinde 1932’den1934’e kadar yayımlanan *Dîvan Edebiyatı Antolojisi*’nin Nef’î bölümünde, şairin hayatı ve eserleri üzerinde verilen izah da bir kaynak tenkidi usulü gibidir. Yazar, şairin hayat hikâyesinde var olan boşlukların ikamesi için verilen bilgilerin tenkidini yaparken aynı kaside hakkında tespitite bulunur. Köprülü’nün izahından, *Mahlas/Suhan Kasidesi*’ne matbu ve yazma hiçbir nüshada rastlamadığı; kasideyi muhtemelen *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*’nda İ. M. Kemal’in yazısında gördüğü çıkarımı yapılabilir: “Nef’î İstanbul’a ne zaman ve ne sebeple geldi? Âli ile tanışıp Nef’î mahlasını alması İstanbul’da mı oldu, yoksa Âli’nin 993’de altı ay Erzurum mal defterdarlığında ve yahut 997’de bir müddet Sivas defterdarlığında bulunduğu esnâda mı oldu? Burasını kat’i olarak bilmiyoruz. Nef’î, Âli için yazdığı bir kasîdede Nef’î mahlasını onun kendisine verdiğini kat’i olarak bildiriyor ki, bu kaside Nef’î Dîvânı’nın ne basmasında ne de görebildiğimiz yazmalarında mevcut değildir.”⁵⁷

Birçok divan şairi gibi, Nef’î’nin divanları dışında başka yazmalarda bulunan manzumeleri birkaç yayına konu olmuştur. Bunlardan biri de Naîmüddin Seyyid’in Ankara Üniversitesi DTCF dergisinde 1952’de yayınladığı makaledir.⁵⁸ Kendisi İstanbul’da ve başka birkaç şehirde bulunan nüshaları inceler. İbnülemin’in yukarıdaki yazısını okuduğunu ve onun aktardığı kasidenin natamam olduğunu söylemekle yetinir ve kaynağı hakkında yorumda bulunmaz. *Nef’î Dîvanı* nüshalarını bizzat tetkik eder ve o güne kadar bilinmeyen dört kaside, iki kıta-i kebir ve onu aşkın gazel, dörtlük ve kıtayı kendisinin gün yüzüne çıkardığını belirtir. Kasidelerden ikincisi bahsedilen *Mahlas Kasidesi*’dir. Kaside Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi kısmında 2701 numara ile kayıtlı tam ve nefis hatlı ve tezhibli, istinsah tarihi olmayan,

⁵⁶ İbnülemin M. Kemal İnal, “Nef’î’ye Dâir”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, S.19/96, 1928, s. 160-161.

⁵⁷ Fuad Köprülü, *Divan Edebiyatı Antolojisi*, Akçağ Yay., Ankara, 2006, s. 331.

⁵⁸ Naimüddin Seyyid, “Nef’î’nin Bilinmeyen Kasideleriyle Diğer Manzumeleri”, *DTCF Dergisi*, c.11, s. 125-14, 1952.

yıpranmamış bir divanda bulunmuştur. İstanbul'un en merkezi arşivi niteliğini taşıyan Süleymaniye kütüphanesindeki nüshaya İbnülemin Mahmud Kemal ve Köprülü gibi yetkin edebiyat tarihçilerinin ulaşmamış olması dikkat çekicidir. Yazar ayrıca İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde 4095 numara ile kayıtlı nüshada sadece bu nüshada bulunan iki kaside ve "Matla-i Fuzuli Tesdis-i Nef'i" başlıklı şiiri ortaya çıkarır ama *Mahlas/Suhan Kasidesi* başka bir nüshada yer almaz.

Metin Akkuş, *Nef'i Dîvanı* üzerinde yaptığı doktora tez çalışmasını 1991'de tamamlar. Nüsha karşılaştırmalarını yaptıktan sonra günümüz Türkçesine aktardığı divanda bahsi geçen manzume altmışıncı kaside olarak yer alır. Yazar, Köprülü'nün bu konudaki tespitine değinmez ama diğer iki araştırmacının tespitlerinden bahseder: "*Nef'i'nin kasideleri arasında, şâire "Nef'i" mahlasının verilişini anlatan "suhan" redifli kaside ayrı bir değere sahiptir. 45 beyitten oluşan kaside, şâire "Nef'i" mahlasını veren Gelibolulu Âlî vafındadır. Manzume şâirin hayatından çizgiler taşır. Nef'i, bu manzumede şiirdeki gelişim sürecini ifade ederek ulaştığı sanat seviyesini anlattıktan sonra; Eyledün mahlas-ı Nef'i ile kadrüm efvân; Zihn-i pâküimde görüp kuvvet-i iz'ân-ı suhan şeklindeki beytiyle Âlî'ye minnet duygularını ve şükran borcunu dile getirmiştir.*

İbnülemin Mahmud Kemal, Halep mektupçuluğundan emekli Reşid adlı bir şahsın "Taktaka" adlı matbu bir eserinde bu manzumenin 17 beyit halinde yayınlandığını ve eserin eksikliğini belirtir Oysa manzumenin aslı, bizim nüsha karşılaştırması sırasında kullandığımız Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 2701 numaralı yazmada kayıtlı olup Naimüddin Seyyid tarafından metnin tamamı yayınlanmıştır."⁵⁹

Akkuş, altıncı nüsha olarak değerlendirdiği ve içinde (IIIb-152b) şairin *Farsça Dîvânı*'nın da bulunduğu bu yazmanın istinsah kaydını aktarır:

Tamam-şod Dîvân-ı Nef'i-i mu'cize-güftâr-ı sihr-âsâr be-kalem-i şikeste-rakam Defter-i Şikk-ı Sâlis Salih bin Osman El-Üsküdârî hilâl sene 1166 (v.110b).

Akkuş'un *Nef'i Dîvanı* için yaptığı ayrıntılı incelemede altı gruba ayırdığı nüshaların ilk üç grubu şâirin yaşadığı dönemin veya hemen sonrasının tarihlerini taşıyan nüshalardır. *Mahlas/Suhan Kasidesi* bu nüshalarda değil, 1166 gibi geç bir tarihte istinsah edilmiş ve üstelik *sahh* kaydını taşıyan bir nüshada bulunmaktadır. Naîmüddin Seyyid, varak numarasını vermediği yazısında İbnülemin'in kasideyi eksik verdiğini söyler fakat eksik oluşu sebebini İbnülemin'in nüshanın yıpranmış olmasına atfetmesi üzerinde durmaz. Aksine nüshanın tam

⁵⁹ NEF'Î, *Nef'i Divanı*, (Haz. Metin Akkuş), Akçağ Yay., Ankara, 1993.

ve güzel olduğunu söyler. Bu gibi hususlardan ötürü kasidenin menşei üzerinde kaynak tenkidi ve üslup incelemesi yapılması zorunlu görünmektedir.

1.3.5. *Nef'i Dîvanı*'ndaki *Der Na't-i Hazret-i Seyyid-i Kâ'inât Aleyhi Efdalüs-salavât* Kasidesinin Kaynak Tenkidi

Metin Akkuş tarafından neşredilen *Nef'i Divânı*'nda aşağıdaki mısralarla başlayan Na't'ın şairinin Nef'i mi yoksa Cevri mi olduğu sorusu araştırma konusu olmuştur.

Ol ki sad fehm ü hured bir sözünün mükremidir; "Ene efsah" haberi mu'ciz-i nutk-ı demidir

Ol ki bir nüktesi bin cân u dili mest eyler; Ma'nî-i râz-ı İlâhî suhan-ı mülhemidir

Naimüddin Seyyid, tetkik ettiği dîvanların birinde Akkuş'un *Nef'i Dîvanı*'nında ikinci manzume olarak yer alan *Der Na't-i Hazret-i Seyyid-i Kâ'inât Aleyhi Efdalüs-salavât* başlıklı na't kasideye rastlar. Araştırmacı kasidenin bulunduğu divanın nüsha kaydını, şu an Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan Murad Molla Kütüphanesi 246 numaralı eser olarak verir. Yukarıdaki 2701 ve bahsi geçen 246 numaralı nüshaların istinsah tarihlerinden bahsedilmemiştir. Akkuş, *Nef'i Dîvanı*'nın sunuşunda bu kaside'nin *Cevri Dîvanı*'nda da bulunduğu dair bir not düşmemiştir.

Fatih Köksal, bu kasidenin hangi şaire ait olduğu konusunda tenkidî bir değerlendirme yapar. Kasideyi dikkat çekici yapan husus, onun *Cevri Dîvanı*'nda da bulunmasıdır. Köksal, kasidenin asıl şairinin Cevri olduğunu ispat sadedinde bulgularını maddi ve dile ilişkin deliller ile üslûp ve şair tercihleri olmak üzere iki grupta sunar. Çok iyi bir hattat olan Cevrî, kendi divanının birkaç nüshasını bizzat istinsah etmiştir. Söz konusu kaside, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi 1286 numarada *Cevrî* adına kayıtlı olan yazma nüshada bulunmaktadır. Muhtemelen Cevri tarafından istinsah edilen bu ilk nüsha 1055 ile 1060 olmak üzere iki tarih beyti içermekte ve kaside bu divandan başlayarak bütün nüshalarda bulunmaktadır. Ayrıca *Nef'i Dîvanı*'ndaki kaside altı beyit eksiktir. *Nef'i Dîvanı*'nın bütün kasidelerinde dua bölümü vardır ve "dua" kelimesi kullanılır ama kelime bu kasidede geçmemektedir. Cevrî'nin hiçbir kasidesi dua bölümü içermez. Köksal, bunların dışında iki şairin kasidelerindeki ortalama beyit sayısı farkı, mübalağa sanatının varlığı, ben zamiri ve ekli hallerinin sayısı, ses ahengi gibi unsurların karşılaştırılmasında bulguların hep Cevrî'yi gösterdiğini belirtir. Sonuç değerlendirmesinde ise ortada sirkat-i şiir addedilecek bir vak'a olmadığını ama karışıklık sayılacak bir vak'adan bahsedilebileceğini söyler. Ama kasidede Nef'i'nin mahlas beytinin bulunması, bu karışıklığın maksadı hakkındaki kuşkuları artırmaktadır.⁶⁰

⁶⁰ Bknz. Fatih Köksal, "Bir Kaside İki Şair; Nef'i-Cevrî", *Dîvan Şiiri Araştırmaları*, Akçağ Yay., Ankara, 2005.

İKİNCİ BÖLÜM

NEF'Î'NİN POETİKASI

1. Onyedinci Yüzyılda Divan Şiiri

Araştırmaya konu olan *Sihâm-ı Kazâ* 17. yüzyıla ait bir eser olarak bilinir. Eserin klasik Osmanlı edebiyatının bu yüzyıldaki genel yapısını ve ruhunu ne ölçüde temsil ettiğini görebilmek için, dönemin edebi açıdan durumunu etraflıca değerlendirmek yararlı olacaktır.

Ahmet Hamdi Tanpınar, Fars şiirinin etkisiyle divan şiirinin hazır bir imgelem sistemini kullandığı ve bunun muhayyileden istenilen ölçüde yararlanmayı engellediği eleştirisine getirdiği açıklama ile dönemin değerlendirmesini yapar: “*Bunu söylerken eski şiirimizin kendisine ait bir nevi mükemmeliyete ermiş tarafları olduğunu unutmuyoruz. Baki’de, Nef’î’de, Nedim, Naili, Neşati’de böyle evvelden hazırlanmış bir hayal sistemi ile konuştuklarını hiç hatırlatmayan, insanı doğrudan yakalayan mısra ve beyit, yani bir kültürün asıl gayesi olan şeyler, hatta kendi gelişme şartları içinde manzume zannedildiğinden daha fazladır.*”⁶¹

Önceki üç asrı kendi ifade gücünü keşfedip zenginleştirmek için kullanan Türkçe bu döneme gelindiğinde Anadolu’da ve Balkanlar’da yüzlerce şairin kaleminde işlenerek saflaştı. Aruzla musikili bir şiir diline dönüşerek okuyucuya edebi haz veren bir nazım dili niteliği kazandı. Öbür yandan bu yüzyılda nazımda dil ve üslup arayışları yoğunlaştı. Şairlerin güzel söyleyiş için zekâ ilmî tahsil ve kuvvetli bir Türkçe ile birlikte, seleflerinin ve çağdaşlarının şiirine vakıf olması ve geçmişi tekrar etmemek için çok daha titiz davranmaları zorunlu oldu. İmgelem biçimleri, ortak tema ve nazım türleri yüzyıllardır işlenip tazeliğini kaybedince, *bikr-i mânâ* için daha fazla bir ibda çabası, farklı söyleyiş tarzları ve anlatma biçimleri keşfetmek için daha çok hüner göstermeleri gerekti.

Divan şiirinde bir önceki yüzyılın tarzını, başka bir deyişle kudemâ üslubunu takip eden Şeyhülislam Yahya gibi şairler nazımda daha sade bir dil kullandı. Muhteva ve mana derinliğinden çok, biçimde sağlamlık ve ahenk, eda ve üslupta incelik öne çıktı. Nâbî hikemi tarzı ile bu yüzyılda yeni bir çığır açarken, Sabit, Seyyit Vehbi ve Koca Ragıp Paşa gibi şairler de bu geleneğin takipçisi oldu. Dönemlerinde yaşanan sosyal, iktisadi ve idari buhranlara, ahlaki bozulmaya karşı duruşlarını şiirlerinde tema olarak kullanan bu ekolün şairleri, his ve tahayyülü zorunlu olarak öne çıkarmadılar.

Aynı dönemde Anadolu’daki halk şairlerinin bir kısmı divan şiirinin biçim, üslup ve felsefesini çözmüş ve bunların divan edebiyatı nazım türleri ile yazdıkları nitelikli şiirler

⁶¹ A. Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı*, Çağlayan Yay., İstanbul, 1988, s. 422.

merkezdeki divan şairlerinin statüsünü sarsmaya başlamıştır. Bu durum karşısında nazımda yeni bir söyleyiş yolu arayan Nef'î, Fehîm-i Kadim, Naili ve Neşâti gibi divan şairleri, Sebki-Hindi tarzını keşfedeler. Urfî-i Şirâzî, Feyz-i Hindî, Şevket-i Buhârî, Saib-i Tebrizi gibi İran-Hint şairlerinden aktarılan ve klasik üsluba alternatif olan Hint üslubunun yenilik anlamında üç tezahürü olur. Bunlar, anlam bağlamında tahayyülde derinleşme; dil bağlamında bu derinleşmenin getirdiği kelime ihtiyacı sebebiyle az bilinen ve kullanılan kelime ve terkiplerin kullanılması; günlük dilden kelime ve deyimlerin yardımına başvurulmasıdır. Erkal, Sebki-Hindî'nin divan şiirine dört yeni hususiyet kazandırdığını ifade eder:

Terkipleri *nûr-ı siyâh* (G 3 8/3), *lezzet-i gam* (G 102/2), *zevk-i gam-ı firkat* (G 48/2), *zevk-i gam* (K. 34/9), *şem'-i gam* (G 56/4), *âb-ı âteş-pâre* (Sk 2/2) vb. paradoks içeren imgelemler ile oluşturma.

“*Gam-ı aşkın dile geldikçe komaz canda elem; Yer kalır mı kedere hânede ahbâb olacak*” (ND G62/2) beytinde görüldüğü gibi, gazellerde aynı paradoksu bütün mısraya yayarak anlamı yoğunlaştırma ve bunu ikinci mısradaki tecrübe edilmiş bir örnekle delillendirme.

Gam-ı gîsû (G 43/4), *kîn-i şemşîr* (G 58/1), *sıklet-i âr* (G 84/4), *peymâne-i nâz* (G 21/2), *girdâb-ı gam* (G 88/5) gibi alışılmadık bağdaştırmalarla terkiplerin hayal yani imgelem derinliğini ve çoklu duygu verme gücünü artırma.

Rind-i aşkız hâsılı Nef'î-i bî-pervâ gibi; Âşinâya âşinâ bigâneye biganeyiz (ND G 56/5) beytinde görüldüğü gibi, özellikle Nef'î'nin kullandığı bir yenilik olarak divan şiirinin zeminini oluşturan aşk unsurunun işlenmesinde anlamın daha somut ifadelerle ortaya konulması.⁶²

Şiirde anlam; anlamda ise incelik ve zarafet önceliklidir. İnce manaların keşfi için derin tahayyüle ve hayallerin söze dönüşmesinde mübalağa sanatına gerek duyulur. Klasik üslupta beyit içinde teşkil edilen tezat sanatı çok daha şaşırtıcı ve kapalı biçimde terkip düzeyinde oluşturulur. Şair tespit ettiği her hayali aktarmak için yine bütün tabiat olaylarından faydalanır. Farklı duyularla ilgili kelimelerden oluşturulan terkiplerle iki ayrı his sentezlenebilir. Hayal gücü ile üretilen soyutlamalarla ıstırap ve aşk gibi hisleri anlatacak eskimiş mazmunların yerini yeni mazmunlar alır ve bunun tabii sonucu olarak nasihat, hikmet, ahlak gibi farklı temalar şiire girer. Beyit yapısı gereği birinci mısradaki soyut bir hissediş ikinci mısradaki somut bir realiteye teşbih etmeye elverişli olması sebebiyle Sebki-Hindî üslubu en çok gazellerde tercih edilir. Sıralanan bu hususiyetlerin zincirleme

⁶² Abdülkadir Erkal, *Divan Şiiri Poetikası* (17. yy.), BDK Yay., Ankara, 2009, s. 117-19.

tamlamalar içinde çok kullanılmamış kelimelerle istihdamı şiirde yeni bir söyleyişe imkân verir.

Cevrin çekerek zevk-i gam idrâk olunurdu

Müşkil bu ki biz aşk ile bî-tâkat u hûşuz (ND G49/2)

Ol rind-i tehî-deste hased kim bu zamânda

Gamhânesi işret-gede-i sîm-berândır (ND K10/6)

Tab'im kafes-i dânişe bir tûfî-i gûyâ

Hâmem çemeni-i ma'nîye bir serv-i çemândır (ND K10/56)

İsrafil Babacan, Sebk-i Hindî üzerine yaptığı ayrıntılı doktora çalışmasında Nef'î, Nâbi ve Nedim'in Sebk-i Hindî geleneği içinde yer alıp almadığı tartışmasına değinir. Nef'î Divanı'nın kasidelerinde bulunan mübalağa, tezat ve zengin muhayyile gibi nitelikler sebebiyle Sebk-i Hindî'nin şiirlerinde kısmen tezahür ettiğini söyler. Nef'î, klasik üslup ile Sebk-i Hindî arasında bir geçiş dönemi şairidir.⁶³

1.1. Nef'î'nin Şairliği Üzerine Yapılmış Değerlendirmeler

Tanzimat'la birlikte Batılı tarz ve muhtevaya yönelmek isteyen Türk şiiri, gelenekle alakasını kesmiş ama gelenekten tamamen uzaklaşması yüzyıla yakın bir zaman almıştır. Yapılan bir tür redd-i mirasa rağmen, Tanzimat dönemi ve sonrasında Osmanlı edebiyat tarihi üzerine yapılan yayınlarda Nef'î'ye ayrı bir önem atfedilmiş, bahsedilen edebi ve şahsi özelliklerinden ötürü Tanzimat dönemi ve sonrasında çok farklı bir ilgiye mazhar olmuştur. Nef'î'nin Tanzimat dönemi ve sonrası Türk şiirine etkisi üzerine yazdığı makalesinde İnci Enginün, bu süreçte yeni Türk edebiyatçıları etkileyen az sayıdaki divan şairlerinden en önemlisinin Nef'î olduğunu belirtir.⁶⁴ Şinasi ve Namık Kemal, özünde şark kaderciliğinin bulunduğunu iddia ettikleri “eyler” redifli meşhur kasidesine Batı akılcılığı temelinde nazireler yazmıştır. Ziya Paşa, Namık Kemal, Recâizâde Ekrem, Muallim Nâci, Tevfik Fikret'ten Fuad Köprülü, Ali Nihad Tarlan, Orhan Okay ve Muhammed Nur Doğan'a kadar hemen her edebiyat tarihçisi, onun divan şiirinde temsil ettiği konum ve çığır açıcı nitelikleri övmüştür. Ebuzziya Tevfik ve Abdülkadir Karahan ve Haluk İpekten onun hakkında müstakil kitap neşretmiş; ölümünün 350. yılı münasebeti ile Kültür Bakanlığınca hayatını ve sanatını konu alan bir kitap yayınlanmıştır.

⁶³ İsrafil Babacan, *Klasik Türk Şiirinin Son Baharı: Sebk-i Hindî*, Akçağ Yay., Ankara, 2010, s. 363-68.

⁶⁴ İnci Enginün, “Yeni Türk Edebiyatında Nef'î”, *Gazi Türkiyat Dergisi*, S. 8, 2011, s.165.

Namık Kemal, eski şiirin toptan reddedilmesi görüşünü taşır. Geçiş dönemini başlatan şairlerinden biri olmasından dolayı kendisinin bu gayreti çok tabiidir. Fakat gelecek şairler için yeni şiirin felsefesini ve yönünü belirlerken yine eski şiirden yararlanılması gerektiğini vurgular. Mektup ve yayınlarında Nef'î'nin şiirine çok fazla yer verir. Enginün, Tanzimat döneminden sonra da tesiri devam eden bu çelişkili tavır için şu değerlendirmede bulunur: “*Namık Kemal dilin fasahati konusunda Nef'î'yi örnek gösterirken, kendi hayal dünyasını harekete geçiren Nef'î'nin şiirini sık sık hatırlarken, coşkun mizacı Nef'î'âne söyleyişe onu çağırırken, Nef'î'yi aynı zamanda eskinin sembolü olarak anması, Namık Kemal'in içinde bulunduğu ikilemi açıkça ortaya koymaktadır.*”⁶⁵

Namık Kemal'in edebi, sosyal ve siyasi fikirlerini açıklarken yeri geldikçe durumu tasvir için şiirlerinden alıntı yaptığı, zamanındaki genç nesle sanatı ve erkeksi sesi ile model olarak tavsiye ettiği yegâne divan şairini Nef'î olduğu söylenebilir. Onu ‘*hakk-ı kelâm-ı eda*’ eden en fasih şair kabul eder ve divan şiirindeki farklı mevkiini şöyle dile getirir: “*Türkçeyi Türkçeye yahut Acemce'ye benzeten Nef'î'dir. Sultan Ahmed-i Evvel zamanında şâirliğe başlamış, Şinasi'nin nazire söylediği 'eyler' kasidesini meydana koymuş, Murad-ı Râbi'e, 'Esti nesîm-i nevbahar, açıldı güller subh-dem' mısraı ile başlayan kasidesini takdim etmiş ki, o kaside, tezâkir-i şuarânın rivâyetine göre, emr-i padişahiye ittiba için irticalen söylenmiş imiş. ... Ben, fikrimce Nef'î'nin gerek 'eyler' kasidesinin, gerek 'Esti nesîm-i nevbahar...' kasidesinin girizgâhlarını, Nef'î için şi'r-i Osmânî'ye en büyük nümune addedenlerdenim; hatta Osmanlıca kullandığımız tâbirâtın, yine birçoğu velev nesren olsun yine Nef'î'ye aittir*”⁶⁶

Kendisinden iki asır önce yaşayan Nef'î'yi üstat kabul eden Namık Kemal, onun medh ve senâda mübalağa yapmakta haklı olduğunu teyit için devrinin komutanlarından Süleyman Paşa'nın zaferinden bahsederken, “*Süleyman Paşa'nın himmetlerini, maharetlerini gördükçe, hakkında Nef'î kadar mübâlağalı kasîdeler söyleyip de Harâbât'ı*”⁶⁷ tamir edeceğim geliyor” itirafında bulunur.⁶⁸

Ziya Paşa, Nef'î'yi dili kullanma hüneri ve Türkçenin şiir dili haline gelmesine katkısından ötürü yüceltir. Türkçenin bir şiir dili olması sürecinin üç büyük aşaması vardır. Bâkî'ye kadar dönemde Ahmet Paşa, Necati ve Zati Türkçenin şiir esaslarını belirlemişler ve Baki'ye ise olgunluk döneminin imkânlarını hazırlamışlardır. Ama asıl büyük takdiri üçüncü ve son aşamasında İstanbullu değil taşradan gelen iki şair Nef'î ve Nâbi hak eder. Onlar

⁶⁵ Enginün, *a.g.m.*, s. 176.

⁶⁶ Enginün, *a.g.m.*, s. 170.

⁶⁷ Ziya Paşa tarafından tertip edilen Türk edebiyatının üç ciltlik ilk şiir antolojisi.

⁶⁸ Enginün, *a.g.m.*, s.168.

zincirleme tamlamaların çeşidini artırıp terkipleri genişleterek Türkçeyi güzelleştirmişlerdir. Dolayısıyla Nef'î'nin Türkçesi üç yüz yıllık bir geleneğin hâsılasıdır. *Türkçe Dîvanı*, yüzlerce şairin ince bir ruhla işleyerek nazım diline dönüştürdüğü Türkçe'nin ifade gücünü döneminden bugüne değin mükemmel biçimde yansıtan bir eserdir. Dil ve üslubundaki ihtişam ise tam anlamını kasidede bulur.⁶⁹ “*Ettikçe kasideye serâğaz; Ta haşre dek olur yek-âvâz*” dediği Nef'î'nin ahenk oluşturma kıvraklığı ve bir kasideyi yorulmadan bitirme kudretine ancak hayran olunur.⁷⁰

Muallim Naci, Nef'î'yi, “*kasidecilik vadisinde Osmanlı şâirlerinin cümlesine tercih olunan ateş sözlü şâirdir.*” ifadesi ile tanıtır.⁷¹ Tevfik Fikret'e göre, Nef'î'nin büyüklü kaleminden farklı bir feyiz akmıştır. Osmanlı ordusunun savaş meydanında nasıl savaştığını fırça ile değil kelimelerle canlandırmıştır. Naralar, çığlıklar, feryatlar, uğultular, gümbürtüler, şakırtılar ve bütün sesleri nazmı ile aktarabilmiş müstesna bir şairdir. Hatırasını yâd etmek için kendisi de ona, “*Başkadır feyz-i hüner kilik-i füsün-sazında; Canlanır vecde gelir söz, leb-i icazında*” mısralarıyla başlayan bir şiir yazar.⁷²

Halit Ziya Uşaklıgil, edebiyat öğrenimi üzerine kaleme aldığı ders notlarında Farsça terkiplerin ve sıfatların ahenkli seyri ve seslerin uyumu konusunda *Nef'î Divânı*'ndan da beyitler alıntılar ve şairi şöyle değerlendirir: “...Nitekim kudemâ içinde ihtişâm-ı elfazıyla, tantana-i lisanıyla ser-firaz olan Nef'î tetâbu-ı izâfâtla tenâfüre bedel âhenk verme harikasını göstermiştir.

Ol ki âb-ı pâk ber-emvâc-ı bahr-i lütfudur

Çehre-şûy-ı şefkat u keşt-i nigûn-sâz-ı itâb (ND K55/14)

Destân-zen-i kudsî-nagamâtım ki terânem

Âvîze-i gûş-ı gül-i bostân-ı İremdir (ND K59/9)

*Fakat bu sırf san'at-ı musiki-i elfâzdan ibaret olduğu için zevk-i sâmiyasına emniyeti olmayanlara mazmumatında şiir ve musikiyi iki hemşire gibi âgûş-be-âgûş-ı visal tutmağa muvaffak olan Nef'î'yi taklid tavsiye edilemez.”*⁷³

Yahya Kemal, Nef'î'yi “*yaradılışı coşkunun, nâtıkası revan olduğu iyi hissedilen bir şâir*” ifadesiyle över. Ona göre, Nef'î şiirini en güç lisanla söylemiş ama bütün halk kesimlerince beğenilmiş, hayranlık duyulmuştur. Bu insanlar “*Nefî'nin beliğ ve kapalı cümlelerini değil, onun tavrını, söyleyişini beğeniyorlardı ve işte bu tavır ve söyleyiş, o*

⁶⁹ Tanpınar, 1988, s. 422.

⁷⁰ Tanpınar, 1988, s. 339-40.

⁷¹ Muallim Naci, *Osmanlı Şâirleri*, (Haz.) Cemal Kurnaz, KTB Yay., Ankara, 1986, s. 315.

⁷² Orhan Okay, “Nef'î'nin Şiirlerinde Ses Unsuru”, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, Dergah Yay., İstanbul, 1990, s. 96.

⁷³ Kazım Yetiş, *Belagattan Retoriğe*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2006, s. 393-4.9.

Selçuk ve Osmanlı Türkününün tam ayarındır.” Fakat diğer taraftan aynı şair mazmunu şiirle aynı gördüğü ve divan şiiri geleneğinin inkişafına katkıda bulunmadığı için Nef’î’yi eleştirir.⁷⁴

Tanpınar, üstadı Yahya Kemal ile aynı fikirde değildir. Ona göre Nef’î’nin Türk şiirinde kurucu rolü vardır. Nef’î ve Nâilî’yi divan şiirinin gelişmesinde en etkili iki şair olarak kabul eder. Kafiye kullanmada, ses ve edası ile arzu ettiği ahenge ulaşmada Nedim ile eşdeğerdedir. Tanpınar, Nef’î’yi diğer Dîvan şairlerinin önüne geçiren bir özelliğinin kasidelerinde destani/epik şiire yaklaşmış olmasını gösterir: “...*Nefî’den başka destanî unsur kullanan şâirimiz hemen hemen yoktur. Bâki’nin ‘Kanunî Mersiyesi’ ve Nefî’nin bazı kasideleri Türkçenin bu husustaki yegâne denemeleridir. Hâlbuki şiirin en yüksek zirvesi destanî şiirdir.*” ... *Mâna, (...)* *Nefî’nin ‘şatır-ı endişe’si gibi sesin arkasından ve çok uzaktan gelir. Bu şiiri kartpostal manzarası zannedenlerin bir türlü anlamayacakları bir merhaledir.*”⁷⁵

Tanpınar, Türkçenin bir şiir diline dönüşmesi ve eski şiirin olgunlaşması ile İstanbul lehçesinin gelişimi arasındaki yakın ilişkiyi Nef’î ve Şeyhülislam Yahya’yı merkeze alarak açıklar: “*Eski şiirin asıl inkişaf devri İstanbul’da ve İstanbul lehçesi teşekkül edince başlar. O kadar az tanınan Necâtî’nin ve bilhassa Baki’nin büyüklüğü dağınık şive ayrılığı yüzünden ve bu karışık dilin arasından şehirli Türkçe’sinin zevkini, parça parça da olsa bulmalarındır. Filhakika ancak ondan sonra gelen Nef’î, Yahya Efendi gibi şairlerdedir ki biz Türkçeyle aruzun tam bir uyuşmaya vardığını ve Türkçenin aruz ahengini hakkıyla benimsediğini görürüz. Nef’î, ‘Hem kadeh hem bir bade hem bir şuh sâkidir gönül’ derken aruz yabancı vezin olmaktan çıkar.*”⁷⁶

Tanpınar, şekil ve mana bakımından eski şiirin merkezinde kasideyi görür ve kasidenin temsilcisi olarak Nef’î’yi görür. Eski şiir ses, kafiye, vezin ve daraltılmış imajlar âleminin yani mazmunların oluşturduğu biçim içinde mükemmeliyeti arar ve hususiyetlerini genel çizgiler içinde hiç değiştirmez. Ona göre kaside kadar mucizeli pek az eser vardır. Çünkü kasidenin arka planında yorulmadan aksatmadan nazım dilinin bütün zenginliklerini gösteren, tükendiği sanılan noktada kendini arayan ve bulan olgunluğunu kazanmış ve kendisine güvenen bir şiir anlayışı vardır. Tanpınar’a göre, Nef’î’nin kasidelerinde tek mevzu kafiyevidir. Vezin de bu müphem aydınlığa giden mükemmeliyet bulvarıdır: “*Bütün bir Türkçe, bütün zenginlikleri ve tedâî imkânları ile hep bu aydınlıkta yoklanacak ve seçilecektir. ...*

⁷⁴ Tanpınar, 1988, s. 81-82.

⁷⁵ Tanpınar, 1988, s. 319.

⁷⁶ Tanpınar, 1988, s. 3.

Şüphesiz kâinatları dardı; havasızdı, cezri surette kendisini yenileştirme imkânlarından mahrumdu. Fakat böyle olmakla beraber onlar Türkçe'nin mükemmeliyet hadlerini tespit ettiler.”⁷⁷

Edebiyat tarihçileri, Nef'î'nin divan şiirinde müstesna bir yer edinmiş ve bugün hala şiir severlerin zihninde derin bir tesir bırakmasının sebeplerini *Türkçe Dîvanı*'ndaki nazmından hareketle açıklarlar. Mazhar olduğu hüsn-i kabulün birinci sebebi Yahya Kemal'in ifadesi ile nazmında üslubunu belirleyen kendine özgü tavır ve edadır. “...*Bütün şâirlerimiz arasında Nef'î en güç bir lisanla teganni etmiş bir adamdı. Bununla beraber gariptir ki bizim milletimiz avam tabakasına kadar en ziyade Nef'î'yi beğenmiştir. Koca Nef'î! Baba adam! Cihangir gibi konuşuyor! Merd herif! Gibi cümlelerle ona karşı hayranlığı izhar etmiştir. Bu hayranlığı ifade edenler Nef'î'nin belîğ ve kapalı cümlelerini değil, onun tavrını ve söyleyişini beğeniyorlardı ve işte bu tavır ve bu söyleyiş, o Selçuk ve Osmanlı Türkü'nün tam ayarıydı.*”⁷⁸

Diğer önemli sebep ise Nef'î'nin Türkçenin inceliklerine en üst seviyede vakıf olmasıdır. Tanpınar'a göre onun dile asıl hizmeti, şiirinde Türkçe ile aruz vezni arasındaki uyum sorununun tamamen çözüldüğünü ortaya koyması olmuştur.⁷⁹

Köprülü, Nef'î'nin 17. yüzyılda Anadolu'da yetişen kıymetli şairlerin en büyüğü olduğunu belirtir. Bu görüşünü “*hayallerindeki azamet, lisanındaki zenginlik, üslubundaki emsalsiz ahenk ve ihtişam*” ve yine “*coşkun bir ilham*”, “*zengin çok ahenkli bir lisan*” ifadeleri ile dile getirir. “...*Nef'î için en münasip saha kasidedicilikti. Büyük şâir bu istidadını çok iyi anladı ve büyük faaliyetini bu sahada gösterdi. Kasidelerin başlangıçlarındaki tavsifleri, fahriyeleri, medhiyeleri ne kendisinden evvelki şâirlerle ne muasırları ile hatta ne de muakkipleri ile kıyas olunabilir. Nef'î'nin kasideleriyle Klasik Türk Edebiyatı en yüksek İran kasidedicilerinin eserlerine muadil eserler kazanmış oldu. ... Nef'î'nin Türk şâirleri arasında yalnız Baki'den hürmetle bahsetmesi ve Hayyam'ın rubaileri hakkında büyük takdir beslemesi edebi zevkinin yüksekliğine bir delildir. Kendi kudretini pekiyi bilen şâir, sanat gururunu kasidelerinde daima göstermekten hali kalmamıştır.*”⁸⁰

Vasfi Mahir Kocatürk de Yahya Kemal'in aksine Nef'î'nin şiirde gelenek başlatma müddeâsı ve niteliği olduğu inancındadır: “*Taşkın bir enerji ile dolu olan ifadesi, bol ilhamının tazyikine tâbi olarak canlı bir şekilde akmış ve Bâkî'de hakiki şiir unsuru haline gelen lâfız sanatlarını tabîi olarak ikinci plana düşürmüştür. Daha doğrusu şiirinin kuvveti*

⁷⁷ A. Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergah Yay., İstanbul, 1977, s. 180.

⁷⁸ Yahya Kemal Beyatlı, *Edebiyata Dair*, Kubbealtı Yay., İstanbul, 1997, s. 282-283.

⁷⁹ Tanpınar, 1988, s.3.

⁸⁰ Köprülü, *a.g.e.*, s. 336

sanatının maddî unsurlarını kendi içinde eriterek, tamamen canlı yeni bir dil meydana getirmiştir. Gerçekten dilin vuzuh, selâset, fesahat, belâgat ve ihtişam vasıflarını şiirin temel unsurları olan ritm, lirizm, renk ve ruh ile kaynaştırmış bir şâir daha bütün edebiyatımızda yoktur. Onun için Nef'î'ye muayyen bir büyük devredeki Türk Dili'nin yani Osmanlıcanın tekâmül zirvesi gözüyle bakabiliriz. Nef'î, dil ve ifadede hâkimiyetin ve zevk-i selîmin timsalidir."⁸¹

Abdülkadir Karahan, onun divan şairleri arasında kendisini övmesinin tabii karşılanması gereken nadir şahsiyetlerinden olduğunu söyler. Kudretini hem zamanının tarihçileri ve tezkirecileri hem de Tanzimat ve Servet-i Fünun edebiyatçıları takdir emiş ve ona hayranlık duymuşlardır. Dilinin tazeliği, mazmunlarının orijinalliği, üslubunun canlılığı, terkip oluşturmadaki çevikliği ile Nef'î nazmın zirvesinde kalmaya devam edecektir: "*Vezni istediği gibi rahatça kullanmakta, kafiyelere zahmet çekmeden hâkim görünmektedir. Sesi daima gür ve toktur. Kendine güvenini, hemen her kasidesinde, her gazelinde izlemek mümkündür. ... Nef'î şiir tekniğine hâkimiyet bakımından âdeta kusursuzdur. Vezni de, kafiyeyi de sanki kendi düşünce ve duygularına râmetmektedir. Zengin sözlüğü, hemen hemen hiç işitilmemiş, hiç ellenmemiş, hiç örselenmemiş kelime ve deyimleri arayıp bulmasını bilmiştir.*"⁸²

Türk edebiyatında hicvi değerlendirdiği yazısının bir dipnotunda Cemil Meriç, Nef'î'nin algılanışındaki çelişkiye dikkati çeker: "*Zengin lisanı, azametli hayalleri ve muhteşem üslubu ile bilinen divan şiirinin en kuvvetli üstadlarından biridir. Aşk, felek, bahar gibi konularda eşine güç rastlanır bir ahenk ve hayal zenginliği ile şiirler yazmasına rağmen, hicviye ve fahriyeleriyle ün kazanmıştır.*"⁸³

Kaya Bilgegil, Nef'î'nin Osmanlı-Türk şiirinde kendi dilini oluşturmak gibi müstesna yönüne dikkat çeker: "*Nef'î'nin, 'Levh-i mahfûz-ı suhândür dil-i pâk-i Nef'î mısraları, şiir dilinde ulaşılan veya ulaşılmaması gereken seviyenin çok açık ifadeleridir. Bu sebeptendir ki şâir, 'Nesrin dilinden âri (sıyrılmış), musiki gibi yalnız kendine has, şiirden başka bir yerde kullanılmayan bir dil' arar. Bulamayacağına göre, mevcut dilin imkânları içinde kendi şiir dilini yaratmakla yükümlüdür.*"⁸⁴

Mehmet Çavuşoğlu'na göre, Nef'î'nin sanatındaki en büyük talihsizlik Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman gibi kudretli cihan padişahlarına layık bir düzeyde olmasına rağmen, yalnızca Cuma namazı için saraydan çıkan padişahlar döneminde şair

⁸¹ Aktaran Erkal, *a.g.e.*, s.108.

⁸² Karahan, 1986, s. 15.

⁸³ Cemil Meriç, *Bu Ülke*, Ötüken Yay., İstanbul, 197, s. 124.

⁸⁴ İsmail Çetişli, *Metin Tahlillerine Giriş/Şiir*, Akçağ Yay., Ankara, 2004, s. 67.

olmuş olmasıdır. “O bir kaside şâiri olarak dünyaya gelmişti. Fakat yer ve zaman müsait değildi. Aşağı yukarı aynı maya ile yoğrulmuş olan Adanalı Hayret Efendinin ‘Şöyle bir baktım da hayret geldi kendimden bana’ mısraında ifade ettiği gibi ilhamının tahtına oturacak kimse çıkmayınca bakışın kendisine çevirdi ve kendini anlattı.”⁸⁵

Fatma T. Ocak, şair üzerinde yaptığı ayrıntılı incelemesinde Nef’î hakkında yapılan değerlendirmelerin yerinde olduğunu söyler. İstedığı edayı temin etmek için malzemesi olan kelimeleri usta bir heykeltıraş gibi yoğurduğunu ve vezne ve kafiyeye tabi olmak yerine onları kendisine tabi kıldığını söyler: “Vezin ve kafiye ona hiçbir zaman kullanmak istemediği bir kelimeyi kullanmaz ve onu zorlamaz. Şiirindeki ses ahenk kuvvetine rağmen arızun sert sesi işitilmez. Sözlüğü çok geniş olan şâir Farsçadan yeni kelimeleri ve Farsça deyimleri dilimize aktarmıştır. Yeni mazmunlar ve hayaller peşinde koşan geniş muhayyileli şâir Fars edebiyatı ve dilbilgisinden faydalanarak edebiyatımızda yeni bir dil kullanılmaya çalışır. Bu dilin onun şiirinde hiçbir şekilde yadırganmaması bu alandaki başarısını gösterir”⁸⁶

Muhammet N. Doğan, şairin yalnız fahriyeleri ve hiciv gücü ile değil, şiirinde oluşturduğu poetika felsefesi ile de tanınması gerektiğini ifade eder: “... dünyanın hiçbir edebiyat geleneğinde olmadığı kadar güçlü bir şekilde şiir ve sanat felsefesinin estetik açılımlarını yansıtır. Bu açıdan yaklaşacak olursak Nef’î’yi dünyanın en ileri gelen şiir filozoflarından biri olarak değerlendirebiliriz.”⁸⁷

Haluk İpekten, onun divan şiirine kazandırdığı yenilikleri *vuzûh ile belâgat, ahenk, mübâlağa ve fahriye* olmak üzere dört başlıkta değerlendirir. Şiirinde ahenk oluşturmada ve taklîd-i âhengî denilen ses yoluyla anlamı yansıtma sanatında ustalığını Türkçeye hâkimiyetine bağlar: “Söylediklerini açıkça, düzgün ve üstün bir âhenk içinde söyler. Kelimeler, Nef’î’nin şiirinde büyük bir musiki ve âhenk yeteneği kazanırlar; tunç gibi ses verirler. Çirkin sesli, cılız, söylenişi kulağa hoş gelmeyen kelimeleri kullanmaktan kaçınır. Mısraları, yüksek, tantanalı ve muhteşem bir orkestra sesi verir. ... Aynı zamanda bu mükemmel âhengi anlamla birleştirme ustalığını da göstermiştir. Bir savaş alanını anlatırken asker kalabalığını, savaş alanının dehşetini, topların gürültüsünü, kılıç şakırtılarını mısralarında duyurur.”⁸⁸

⁸⁵ Mehmed Çavuşoğlu, “Kaside Şairi Nef’î”, *Ölümünün 350. Yılında Nef’î*, (ed. M. Çavuşoğlu), Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 1991, s. 89.

⁸⁶ F. Tulga Ocak, “Nef’î ve Türk Edebiyatındaki Yeri”, *Ölümünün 350. Yılında Nef’î*, (ed. M. Çavuşoğlu), Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1991, s. 17.

⁸⁷ Muhammet Nur Doğan, “Nef’î’nin Şiir Filozofu Kimliği”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu*, 26-28 Haziran, Erzurum, 2006.

⁸⁸ Haluk İpekten, *Nef’î: Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Akçağ Yay., Ankara, 1996, s. 92.

Kasidelerin çoğunda *nesib* bölümü yerine doğrudan fahriye ile veya nazım felsefesini aktardığı mısralarla giriş yapar ve kendisinin deha çapında bir şair olduğunu defalarca ilan etmekten çekinmez. Sanat ve şiirin köklerinin ilahi kaynaktan beslendiğini *Nef'î Dîvânı*'nın daha ilk şiiri olan “sözüm “redifli fahriyeden ibaret na'tında dile getirir. Osman Horata'ya göre, klasik naatlardan farklı olan ve muhtevasıyla onun kişilik özelliklerini yansıtan bu kasidede, şair Peygamberimizi övme amacını unutmuş ve na'tın temel özelliği olan tevazu ve hiçliğin yerini mağrur bir eda almış görünür. Hâlbuki kasidenin istiare zeminini öncelikle Hz. Peygamberin varlığı oluşturur: “*Nef'î'nin “sözüm” redifli kasidesinde de, her ne kadar fahriye ön plana çıksa da, dinî alan dünyevî alanın önüne geçer ve şiirin benzetme/istiare zemini dinî alan etrafında şekillenir. Nef'î, kasidesinde bazı beyitlerde “manevi âlemin peygamberi”, bazı beyitlerde “şiir ülkesinin hükümdarı” ağzından seslenir. Bazı beyitlerde de, “ilahî gerçekleri açıklayan bir şair” olarak, kendini vahyin kaynağıyla özdeşleştirir. Fahriyenin ölçüsüz medlerinde dolaşan kasidenin bu beyitleri, mutasavvıf şairlerin cezbe hâlindeki sözlerini hatırlatır. Bu sebeple kasidenin istiare zemini, hem “saray” hem de “Peygamber” ve “Allah”tır.*”⁸⁹

Gulüvv yani en aşırı düzeyinde bile son derece olağan biçimde kullandığı mübalağanın, şiirin anlam derinliği kazanmasında bir vasıta olabileceğini ispat eder. Özellikle Rahşiyiye'lerinde atların hızını tasvirde yaptığı mübalağa ve oluşturduğu ahenk şiir dilinde numune-i timsal kabul edilir. İpekten'e göre, Nef'î'nin ifrat gibi görünen hayalleri ve abartılı mübalağası, üslubunda bulunan ahenk ve inandırıcı dille hafifler ve okuyucuyu tedirgin etmez: “*En olmayacak şeyleri olağan gibi gösterir. Övdüğü en sessiz, en yumuşak kişi, Nef'î'nin sihirli kalemiyle bir kahraman haline gelir. Bunun için Nef'î, kediye kaplan gibi yırtıcı ve atılğan, Nedîm de kaplanı uslu bir kedi kadar yumuşak gösterir. ... Nef'î'nin mübalağada ayrı bir özelliği vardır. Şiirlerindeki aşırı abartmaları örtmek, hafifletmek için mutlaka bir çare bulur. Bir açık kapı bırakır: Şiirdeki aşırılık önce okuyucuyu taşkınlığa düşürür, hayal gücünü zorlar. Bu kadarı da olur mu dedirtir. Sonra düşününce beytin bir yerinde Nef'î'nin bunu açıkladığını, hiç olmazsa kesin söylemeyip şüpheli bıraktığının farkına varır. Hatta bazen, söylediğinin tam tersine bir anlam verdiğini de görerek rahatlar.*”⁹⁰

Nef'î'nin Türkçe ve Farsça divanlarındaki hemen her kasidesi ve gazeli yukarıda aktarılan görüşlerin isabet derecesini ve nasıl bir “sanatçı Nef'î” portresi oluştuğunu ortaya koymada yeterlidir. Nef'î portresinin kaynağı olan Türkçe ve Farsça divanlarındaki nazım muhtevası; şairin zihniyetine, inancına ve ruh dünyasının temiz oluşuna dair ipuçlarını da

⁸⁹ Osman Horata, “Nef'î'nin “Sözüm” Redifli Kasidesinin İstiare Zemini”, *Bilig*, s. 61, 2012, s.145.

⁹⁰ İpekten, *a.g.e.* s. 95.

verir. Karşımızda anlamın gerektirdiği her duygunun lafızla i'tilafını kusursuz biçimde sağlayan, cezâlet ve rekâket kavramlarını konunun en doğal haliyle nazmına yansıtarak nazmında istediği ahengi oluşturan bir sanatçı vardır. Aşağıdaki kasidede görüldüğü gibi, şairin nazma doğrudan fahriye ile başlaması ve nazım kudretini daha şairlik hayatının en başında en üst seviyeden ilan etmesi dikkat çekicidir. Zira kasidenin memduhu onun hayatında kaside sunduğu ilk padişah olan Sultan 1. Ahmet'tir. Bu bağlamda divanındaki nazmı bir bütün olarak ahenk, belagat ve mana derinliği yönünden tutarlılık göstermekte ve okuyucu sözgelimi, Sultan 1. Ahmed'e ve Sultan 4. Murat'a sunulan kasidelerde aynı edebi hazı bulabilmektedir.

*Her ma'nî-i latîf ki cândan nişân verir
 Ta'bîr edince tab'im anı nazma cân verir
 Her nazm-ı dil-firîb ki benden sudûr eder
 Lafzı cemâl-i şâhid-i ma'nâyâ ân verir
 Her nükte-i hafî ki kelâmımda derc olur
 Mazmûnu dest-i âleme bir dâstân verir
 Ol sihr-sâz-ı mu'cize-gûyum ki nutkumun
 Feyzi devât u kilke zebân u dehân verir
 Ol nâzım-ı le'âlî-i nazmım ki şi'rimin
 Reşki cemâda tab'-ı cevâhir-feşân verir
 Pâkîze-gûy-ı nâdire-sencim ki her sözüm
 Şehnâme-i belagata hüsn-i beyân verir
 Vassâf-ı Muhteşem-suhanem kim kasâ'idim
 Şâhân-ı Cem-şükûh-ı cihân-bâna şân verir
 Bir dânesini gevher-i silk-i kelâmımın
 Mahsûl-ı bahr u kâna veren râygân verir
 Tab'im arûs-ı ma'niye meşşâtalık eder
 Endişem âyîne kalemim sürmedân verir
 Hâmem ki nazmımı eder ihyâ midâd ile
 Âb-ı hayâta reşhası rûh-ı revân verir (NF K4/10)*

Şiir farklı bir yorumlama ile nesre şöyle dönüştürülebilir:

*Büyüleyen her mananın canlandırma özelliği vardır ve onu söze geçirip can veren şair,
 Nef'î'dir.*

Gönlü kandıran sözü ile mana güzelinin cemalinin alımlı olmasını sağlayan şair, Nef'î'dir.

Sözünün içinde barındırdığı her gizli nüktenin derin manasını, insanların elden ele dolaştırdığı bir destana dönüştüren şair, Nef'î'dir.

İcazlı, insanları hayretten susturan söz söyleyen sihir yapıcısı ve sözünün bereketi divit ve kaleme ağız ve dil olan şair, Nef'î'dir.

Kıskanılmasının cansız varlıklara cevher saçma özelliği kazandırdığı şiiri, söz incilerine dizen şair, Nef'î'dir.

Belagatin Şehnâme'sine ifade güzelliği veren, kusursuz, orijinal söz söyleme ustası olan şair, Nef'î'dir.

Kasidelerinin cihana hâkim Cem gibi ulu sultanlara yücelik veren, sözü Vassaf ve Muhteşem'in sözünden farksız şair, Nef'î'dir.

Deryadaki bütün incilerin ve madenlerdeki bütün kıymetli taşların karşılığında söz ipine dizdiği incilerin bir tanesi de verse, bedava vermiş olacağı şiirin şairi, Nef'î'dir.

Şairliği mana gelinine süsleyici, düşüncesi ayna ve kalemi sürme kabı olan şair, Nef'î'dir.

Bir damlası bile Hayat suyuna onu canlandırarak ruhu verecek kudretteki kaleminin mürekkebi ile nazmını diriltten şair, Nef'î'dir.

Sözünün aşkın âlemden zihne yaptığı yolculuğun her bir aşamasını ve kazandığı nitelikleri aktaran ve bir tür söz elçisi olan şair, kasidenin girişinde sanatının ulvi nitelik ve eylemlerini edebi bir dille terennüm eder. Bu fahriye, nazmının ufuk çizgisini ve derinliğini ortaya koyduğu diğer fahriyeleri ile bütünleşir ve bir tür poetika bildirgesine dönüşür.

Kendisinden önce Bâkî'nin ve Hayâlî'nin aynı redif ile yazdığı gazellere nazire olan “*vardır*” gazeli, Nef'î'nin gazelde lirik, ahenkli ve aynı zamanda kişiliğinin izlerini taşıyan meydan okuyucu bir söyleyiş oluşturduğunu ve şiiriyette gazellerinin kasidelerine denk olduğunu ortaya koyar.⁹¹

Felekde misli yok bir mâh-ı mihr-efrûzumuz vardır

Güzel sevmekde elhak tâli'-i fîrûzumuz vardır

Takınsın dil-rübâlar gamzelerden tîg-i âşık-küş

⁹¹Bâkî:

*Öper meclisde la'l-i dil-beri peymâneler vardır
Sunar destin ser-i zülf-i nigâra şâneler vardır*

.....

*Sipihriûn bu tokuz peymânesin bir demde ey Bâkî
Mahabbet meclisinde nûş ider mestâneler vardır (BD-G187/1-5)*

Hayâlî:

*Ne zillet vermege râgîb ne devlet hânımız vardır
Ko gayrı gayra yâr olsun bizim Allahımız vardır*

.....

*Hayâlî sûret-i dünyâya gâfiller gibi tapmaz
Hakikat vechine bakmış dil-i âgâhımız vardır(HD G147/1&5)*

*Bizim de âhımızdan nâvek-i dil-dûzumuz vardır
 N'ola seyl-i sirişk-i çeşm-i giryân durmayıp aksa
 Söyünmez sînede bir âteş-i cân-sûzumuz vardır
 Günü günden yig olsun rûze-dârân-ı gam-ı aşkın
 Demezler kim bizim de ıydımız nevrûzumuz vardır
 Acep mi bûriyâ-bâffân-ı nazma kalmasak rağbet
 Bizim Nef'î gibi bir şâ'ir-i zer-dûzumuz vardır (ND G/36)*

Felekte (şu dünyada), güneşe ışığını veren eşi yok bir dolunayımız vardır. Doğrusu güzel sevmek konusunda, açık bir talihimiz vardır.

Gönül alıcı güzeller, âşık öldürmek için varsın gamzelerden kılıçlar takınsınlar; (buna karşılık) bizim de ahımızdan oluşan gönül delici oklarımız vardır.

Ağlayan gözlerimden yaşlar sel gibi aksa ne farkder; göğsümüzde söndürülemez can yakıcı bir ateşimiz vardır.

Aşk gamının orucunu tutanların bir günü bir gününden iyi olur inşallah. Yakınıp demezler ki bizim de bayramımız, nevruzumuz vardır.

Nazımdan hasır dokuyanlara rağbet etmediğimize niye şaşılınsın? Bizim Nef'î gibi, sırma işleyici bir şâirimiz vardır.

Nef'î kalitesinden ötürü nazımının kalıcılığının ve devrinde ve gelecekte şiirine takdir edilecek değerini farkındadır. Şiirinin kazancı ve kârının başka şairlerin şiirine sermaye olacağını bildirir. Mezarının toprağında biten çimenin bile dile gelip söylediği güzel şiirlere halkın âşık olacağına, yani şiirlerinin asırlarca halkın dilinden düşmeyeceğine inanmaktadır.

*Şâhid-i mazmûnuma endîşe vârin bezl eder
 Nakd-i şî'rimle suhan sermâye-i dükkân bulur (ND K9/41)
 Ben ölürsem yine âşüfte olur halk-ı cihân
 Hüsn-i ta'bîr-i zebân-ı çemen-i hâkimden (ND Kt9/1)*

Çavuşoğlu'na göre, Nef'î'nin *kaside-gûylukta* farklılığı; tasvirlerinde dili kullanmadaki rahat tavrı, memduhu ile hasbihal eder gibi içini dökmesi, başına gelenlerden dert yanması ve hasımlarını şikâyet etmesi ve hemen sonra yapacağı hicvin sırasının gelmesini beklemesidir.⁹²

*La'li ki reşk-i hâtem-i Cemdir zamânede
 Hükm-i nigîn-i pâdişeh-i ins ü cân verir*

⁹² Çavuşoğlu, a.g.e., s. 84.

Ol şeh ki ferr-i bahtı ile tahtgâh-ı Rûm
Ferş-i zemîne mertebe-i âsumân verir
Ol şeh ki şem'-i bârgehi dûd u şu'leden
Leyl ü nehâra hil'at-i nûr u duhân verir
Ol şeh ki seyre çıksa yanınca götürmege
Çarh âfitâba tîg u hilâle kemân verir
Hân Ahmed ol şehenşeh-i devrân ki rûzgâr
Adliyle dehre müjde-i emn ü emân verir (ND K5/23-27)

Yukarıdaki mısralarda klasik mazmunlarla ördüğü hayaller ile memduhunun bir padişah olacağını haber veriyor ve 27. beyitte padişahı övmeye geçişi kusursuz bir ahenk ve şiiriyetle başarıyor. Mitolojik, tabii ve semavi olayları istiare ve benzetmelerle bir kişinin hayatında tabîileştirmek kaside türünün temel niteliklerindedir. Nef'î bu tabiiliği daha kusursuz bir şekilde gerçekleştiriyor. *La'l*, *meretebe-i âsumân* ve *ferş-i zemîn*, *dûd u şûle*, *leyl ü nehar* gibi somut unsurlar sırasıyla *reşk-i hâtem-i Cem*, *hüküm-i nigîn-i pâdişeh-i ins ü cân*, *ferr-i baht*, *şem'-i bârgeh hil'at-i nûr u duhân* gibi mücerred unsurları somutlaştırıyor.

Divan şiirinde her bir beyit anlam olarak bağımsız bir birimdir. Nef'î'nin kasidelerinde ise, nesib, teşbib, methiye ve fahriyenin her bir beyti cümleye ve bu bölümler de anlam bütünlüğü olan ayrı birer şiire dönüşmüştür. Veziriazam Kuyucu Murad Paşa'ya sunduğu bir kasidede yaptığı tegazzülde, sevgilinin *yan bakışı* ile ilgili bütün mazmunları son derece sanatlı bir dil ve tertiple bütün bir portrenin unsurlarına dönüştürür. Oluşan istiarenin zemini ile okuyucuya sanki Murad Paşa'nın Anadolu'da Celali isyanlarını bastırma görevi sırasındaki icraatı hatırlatılmaktadır.

Gamzen ne dem ki tîg çekip hûn-feşân olur
Uşşâk-ı dil-figâra ecel mihribân olur
Çeşmin o Kahramân-ı gazab-nâkdir senin
Kim hışmı zâ'il olsa dahî bî-emân olur
Kim gördü böyle hindû-yı mest-i kemîn-güşâ
Kim bir hadengi âfet-i cân-ı cihân olur
Müjgânlarınla seyr eden ol ebruvânı der
Birden bu denlü tîr nice der-kemân olur
Gamzen su'âle başlasa uşşâka her ***müjen***
Gûyâ lisân-ı hâl ile bir tercemân olur
Gamzen görür itâb ile öldürdüğün bizi

*Durmaz girişme dahi ana hem-zebân olur
Bu nâz u bu nigâh-ı tegâfûl ki sende var
Hızır olsa âşıkın sebab-i terk-i cân olur⁹³ (ND K28/1-7)*

Şairin çok bilinen ve bestesi de yapılmış olan “Tûtî-i mu’cize-gûyum ne desem lâf değil” matla’lı gazeli, dil ve üslubun tek bir gazelde nasıl kusursuz ve bedii biçimde özetlenebileceğini gösterir:

*Tûtî-i mu’cize-gûyum ne desem lâf değil
Çarh ile söyleşemem âyînesi sâf değil
Ehl-i dildir diyemem sînesi sâf olmayana
Ehl-i dil birbirini bilmemek insâf değil
Yine endîşe bilir kadr-i dür-i güftârım
Rûzigâr ise denî dehr ise sarrâf değil
Girdi miiftâh-ı der-i genc-i ma’âni elime
Âleme bezl-i güher eylesem itlâf değil
Levh-i mahfûz-ı suhandir dil-i pâk-i Nef’î
Tab’-ı yârân gibi dükkânçe-i sahhâf değil (ND G75)*

Çağdaşlarından farklı oluşunun bir diğer sebebi, kimseye minnet etmeme ve bütün kayıtlardan kurtulma anlamındaki *rindlik* mazmununu kişiliğinin bir yansıması olarak şiirinde çok sık kullanmasıdır.

*Benim ol rind-i belâ-dîde-i âzâde-nihâd
Kim eder kasdına her kûşede bin fitne-kemîn (ND K47/31)
Zâhid ol rind ol hemân sûretde kalma ârif ol
Âlem-i ma’nâda hükm-i pâdişâhî böyledir (ND G38/2)*

1.2. 17. Yüzyılın Üstat Şairi Nef’î

Nef’î; Ahmet Paşa, Fuzûlî, Bâkî, Nedim ve Şeyh Gâlib gibi divan şiirinin birinci sınıf şairlerindedir. Nazmındaki eda ve şekle bağlı unsurlarda divan şiirine kazandırdığı yenilikler

⁹³ Günümüz Türkçesi ile şair şöyle diyor:

1. Yan bakışının kılıcını çekip her kan döküşünde gönlü yaralı âşıklara ecel bile merhamete gelir de hemen canlarını alır.
2. Kahraman misali gazabı olan gözün (ün yan bakışı) öfkesi yatıştığı zaman bile aman vermez acı çektirir.
3. Tuzak kurup bir oku ile bütün cihanın canını alan böyle bir sarhoş Hindu’yu şimdiye kadar kim gördü?
4. O kaşlarını kirpikleriyle bir arada seyredenler o kadar yay kemanın içine nasıl sığmış der.
5. Yan bakışın âşıkları sorguya çekmeye başlayınca her bir kirpiğin hal dili ile konuşmadan ona destek verir.
6. Yan bakışının azarlayıp payladığını gören işvelerin de aynı sorguya katılır.
7. Sende bir naz ve umursamaz bakış var ki sana âşık olan Hızır olsa o da can veririr.

sebebiyle, kendi döneminde ve sonrasında çok sayıda şair onun özellikle kaside tarzındaki üstatlığını kabul etmiştir. Bu yönüyle Şeyhülislam Yahya, Şeyhülislam Bahâî, Nevizâde Atâî, Nâilî, Neşâtî, Nâbi gibi çağdaşı şairlerin önüne geçmiştir. Divanındaki manzumelerin çoğu bugün de şiir severlerin hafızasında bulunur ve beğenilerek okunur. Türkçe ve Farsçada yüksek bir şairlik kabiliyeti ve kudretine sahiptir. Şiirinde çok kullandığı rindlik mazmununun manasını kişiliği ile temsil eder. Serazat ruhu, keskin dili, ateşli mizacı ve ifrat derecesindeki yüksek özgüveni nazımının edasında hissedilir. Karakteri özellikle fahriyelerinde ve buralarda muarızlarını eleştirdiği kısımlarda kendisini ele verir.

Neşâtî, Fehîm-i Kadîm, Sabrî, Edirneli Ali ve Fehîm gibi döneminin birçok şairi, Nef'î'yi üstat kabul ederek birçok şiirini tanzir etmişlerdir. Kendisinden sonra gelen Nâbî, Nedim, Sâbit, Şeyh Gâlib ve Keçecizâde İzzet Molla gibi sayısız şair, kendi şiirlerinin güzelliğini Nef'î'nin şiiri ile kıyas ederek onu yüceltmişlerdir:

Vahy-perdâz-ı suhan Nef'î-i sahir ki olur
Her sözü âyet-i mu'ciz gibi dil-hâh bize
Cevher-i rûh-ı suhan kim görünür mertebede
Sâha-i arşda Cibrîl ile hem-râh bize
Tengnâ-yı dü cihan râh-zen olmaz etse
Himmeti pîş-rev ol ârif-i billâh bize (Nâilî, G303/8-10)
Lehce-i Nef'î ile olsa kelâmum n'ola bir
Cevher-i ferd degül kâbil-i neng-i taksîm (Neşâtî)
Benüm kim her sözüüm bir câm-ı pür-sahbâ-yı ma'nâdur
N'ola mest itse rûh-ı pâk-ı Nef'î-i suhan-dânı (Neşâtî)
Dinle bu matla'-ı garrâyile vasf-ı dili kim
Âherîn güfte-i Nef'î-i sühan-ârâdur (Neşâtî)
Sözde kalur mı Neşâtîyâ meger Nef'î'den
Çeşm-i insâf ile gel kilik-i sihir-sâzına bak (Neşâtî)
Göreydi cevher-i tığ-i zebânım bu letâfetle
Elin sunmazdı Nef'î bir dahi şemşîr-ı ma'nâya/da'vâya (Neşâtî)
Göreydi şive-i tarz-ı kasâyidüm Nef'î
Olurdu sözlerümün çâk çâk-i hayrânı (Neşâtî)
Rûh-ı Nef'î'den Fehîm aldum haber didi eger
Âşık isen el-hazer hüsnine hâmûş it nazar (Fehîm)
Gelün insâf idelüm fark idelüm mikdârı
Şâ'irüz biz de diyü lâf u güzâfı koyalum

İdelüm bî-meze söz söylemeden istiğfâr
Dâmen-i Nef'î-i pâkîze-edâyı tutalum
Biz kelâm nâkiliyüz nerde o sâhib-güftâr
Ona teslîm idelim emrine münkâd olalum (Murâdî, IV. Murad)
Şimdi hayl-i sühanverân içre
Nef'î mânendi var mı bir şâ'ir
Sözleri Seb'a-i Mu'allaka'dur
İmriülkays kendüdür kâfir (Ş. Yahyâ)
Türkîde Nef'î ile Bâkî'ye bak
Gayrı dîvânları da it/kıl mülhak
Anların şî'ri metîndür ammâ
Gayrisinde dahi var çok ma'nâ (Nâbî)
Seher ders-i hezârı dinledüm bu beyt-i Nef'iyle
İderdi dür gibi tanzîm silk-i pâk-i ezkârı (Azîz)
Bâkî vü Nef'î vü Nâbî vü Necâtî vü Fehîm
Sâbit ü Râğîb ü Sâmî vü Fuzûlî vü Nedîm
Reh-nümâyân-ı esâlîb-i sühan bunlardur
Birinin meslegine pey-rev olur tab'-ı selîm (Ârif Hikmet)
Şecâ'at sende himmet sende ilm ü ma'rifet sende
Bunu zâtın için yazmak gerek Nef'î senâ-gûne (Âsaf)
Bî-haber etdigün itnâb-ı tefahhur fehm it lâfi
Nef'î-i sühan-gûya harâm etdüñ sen (Lebîb)
Sanki bu beyt-i dil-ârâyı benüm ağzumdan
Söylemiş Nef'î-i şîrîn-suhen-i mu'ciz-dem (Sâbit)
Senin gibi veliyy-i ni'metim varken cihân içre
Gelip Nef'î vü Bâkî benden umsun lutfu ihsânı (Nedîm)
Nef'î vâdî-i kasâidde sühan-perdâzdır
Olamaz ammâ gazelde Bâkî vü Yahyâ gibi (Nedîm)
Nef'î dahi 'ademde işittikçe sözlerim
Şâbâş u âferîni cihan-der-cihan verir (Nedîm)
Vasf-ı pâkinde eger şuğl-ı kitâbet olmasa
Sihr iderdim şî'rimi Nef'î-i nazm-ârâ gibi (İzzet)
Seyr eyle şehd-i kâm-ı mükâfât olup nice
Nazmında dâd-ı Nef'î-i şîrîn-zebân virür (İzzet)

Neylî alınca nîşger-i [neyşeker-i] hâmesin ele
 Dâd-ı edâ-yı **Nef'î-i şîrin-zebân** virir (Neylî)
 Geçerdüm **Nef'î**'yi evsâf-ı şâhânende ben ammâ
 Felek gadre düşürdi 'akl u fikrüm gitdi yağmaya (Gâlib)
 Kimdir sühân da 'vâ eden geh şükr ü geh şekvâ eden
 Gelsün berü gavgâ eden işte devât işte kalem
 Ta'n eyleyen gelsün beru olsun benimle rû-be-û
Nef'î'ye etmem ser-fürû himmetin ger olursa zâm (Gâlib)
 Farisî söylemeğe tövbe ederdi **Nef'î**
 Farisiyât-ı bülendimden alaydı peygâm (Avnî)
 İnsâf kıl insâf okındukça kasîdem
 Dinmez mi Lebîbâ dahi **Nef'î-i zamândur**
 Ancak beni hem-lehce-i **Nef'î** iden ahbâb
 Bâzâr-ı temizinde anuñ nef'i ziyândur
 Ben şimdilik ol mâlik-i mülk-i sühanem kim
 Sad **Nef'î** benim pîş-i rikâbumda revândur (Lebîb)
 Eger bâkî olup **Nef'î** göreydi tâbiş-i nazmum
 Atardı şerm ile fahriyyesin hep nâr-ı sûzâna (Sünbülzâde Vehbî)
 Bu mısra 'la bu bâbı sedd ider **Nef'î-i mu'ciz-gû**
 Nikâtım armağandır **Nef'î-i mu'ciz-beyân üzre** (Zihnî)
 Pey-rev olsaydı bana **Nef'î-i muciz-dem ger**
 Sühanım gûş edicek söyler idi tâbe serâ (Zihnî)
 Mezâhimim benim ancak bu olmasaydı eger
 Olurdu **Nef'î-i şîrîn-edâya dil hem-râh** (Zihnî)
Nef'î-i pâk-edâyı dersen
 Takdı ol pây-ı hayâlâta resen
 Kim kasâ'idde anı sebk etmiş
 Yokdur ol vâdîye irmiş gitmiş
 Cümleye Hazret-i Hak rahmet ede
 Cümlesi ravza-i rızvâna gide (Zihnî)⁹⁴

⁹⁴ Menderes Coşkun, *Klasik Türk Şiirinde Edebi Tenkit: Şairin Şaire Bakışı*, Akçağ Yay., Ankara, 2007, s.177-179.

Nef'î, şiirindeki söyleyiş ile Osmanlı Devleti'nin güç ve nüfuzunun dorukta olduğu önceki yüzyılların nazmındaki sesi ve üslubu kendi yüzyılına taşımak ister.

*Hâris-i memleket ü dîn ü medâr-ı İslâm
Mazhar-ı mekremet ü mevhibet-i sübhânî
Sâye-i lutf-ı Hudâ hazret-i Sultân Ahmed
Ki Ferîdûn u Sikender olamaz derbânı
O hudâvend-i Ömer-adl ü Alî-sîret kim
Buldu zâtıyla şeref silsile-i Osmânî
O şehenşâh-ı kazâ-re'y ü kader-kudret kim
Âlemin ıyd-ı mübârek-demidir devrânı (ND K4/5-8)*

*Hem rûz-ı mübârek dem-i ıyd-ı tarab-engîz
Hem devr-i cihân dâver-i Cem şevket ü şandır
Ol şâh-ı mükerrem ki kefi desti keremde
Hûrşîd-i zer-efşân gibi meşhâr-ı cihândır
Ol şâh-ı kevâkib-haşem-i rûy-ı zemîn kim
Devrân-ı hümayûnu şeref-bahş-ı zamândır
Ol şâh-ı cihân-gîr ki ahkâm-ı kazâya
Damga-yı yed-i kudret-i fermânı nişandır (ND K10/19-22)*

Nef'î hakkında efsaneye dönüşen rivayetler vardır. Şiirde müstesna bir kabiliyeti olduğunu gösteren anekdotların birinde, onun Sultan IV. Murad'dan gördüğü iltifat ve ihsanı hak etmediği iddia edilmesi üzerine, yine sultanın huzurunda koynundan çıkardığı kâğıttan divanında

*Esdi nesîm-i nevbahâr açıldı güller subh-u dem
Açsın bizim de gönlümüz sâkî meded sun câm-ı cem*

matla beyti ile başlayan *Bahariyye* kasidesini okuduğu anlatılır. Ne var ki kâğıt boştur. Nef'î bütün kasideyi oracıkta irticalen söylemiş ve hakkındaki dedikoduların asılsız olduğunu ispat etmiştir. İpekten, olayın hikâyeden ibaret olduğunu, önceden hazırlanmadan böyle bir kasidenin akıldan bir anda inşâd edilemeyeceğini ifade eder.⁹⁵ Yakıştırılmış da olsa, anekdot Nef'î'deki yüksek şairlik istidadının devrinde tabii karşılandığını doğrulamaktadır. Türkçe divanındaki hemen her kaside ve gazel, mana ve şekil yönünden nazımda gösterdiği müstesna kabiliyete delil olabilecek nitelikler içerir.

⁹⁵ İpekten, *a.g.e.*, s. 59-60.

*Ben ol Vassâf-ı ahdim kim gelince medh ü evsâfa
Benimle hem-zebân olmaz ne Firdevsî ne Hâkânî
Ne Vassâfım ne Firdevsî o mu'ciz-gûy-ı ma'nâyım
Ki ta'bîrimle sûret kesb eder ahvâl-ı vicdânî
Hayâlim kâr-bân-sâlâr-ı iklim-i ma'ânîdir
Dilim gencîne-i pür-gevher-i esrâr-ı rûhânî (K11/38-39-40)*

Fahriyelerinde Firdevsi, Sadi, Hafız, Enveri, Hakani, Âttar, Câmî, Kemâl-i İsfehânî, Muhteşem-i Kâşânî, Hayyam, Nizâmî, Selmân-ı Sâveci, Feyzî-i Hindî ve Urfî-i Şirâzî gibi Fars şairlerini üstat kabul ettiğini ama nazmındaki belagatin onları bile kıskandırdığını söyleyerek kişiliğine özgü bir özgüven sergiler. Şairliğin gelenekten gelen işlevi olan senâhanlığı yerine getirir ama bu alanda söz sanatları ve ahenk unsurlarını kendine özgü biçimde kullanır. Farklı biçim ve yeni mazmunlar oluşturarak “Nefî tarzı” denilen yeni bir üslup ve dil işçiliği ortaya çıkarır. Fars şairlerince farklı terkip oluşturma tekniği kullanılarak nazımda yeni mazmunlar elde etme imkânı veren *Sebk-i Hindi* akımından faydalanır. Fakat onlardan devşirdiği söyleyiş biçimlerini büyük oranda yerlileştirerek divan şiirinin imgelem ve dil felsefesinin çerçevesini daha belirgin hatlarla çizdiği görülür. Bu durum divan edebiyatının estetik/bedii tekâmülünde Nefî'nin rolünün büyük olduğunu gösterir.

Nefî Divânı 'nda, kendisine kadar gelen şiir geleneğini farklı bir nazım anlayışı ile yeniden yorumlayan ve şiirlerinin idrak düzeyi yüksek insanlara hitap ettiğini iddiasını sürekli tekrar eden bir divan şairi vardır. Böyle bir eserin dili ise, mananın hayalden doğuşunu sağlayan vasıta olması sebebiyle yapı ve sözdizimi yönünden kusursuz, yani mısra ve beyit düzeyinde *ta'kid* eseri sayılabilecek ifade bozukluklarından korunmuş olmalıdır. Bu yönüyle Nefî'nin, Türkçe'nin ifade gücü sınırlarının genişlemesi ve derinleşmesine katkısı olan şairlerin başında geldiği araştırmacıların ortak görüşüdür.

*Bu tarz-ı hâsa ey Nefî yine sûret veren sensin
Nazîre söyleyenler ekserî efsâne yazmışlar (ND K130/5)
Salâdır nükte-sencân-ı zamâne hiç lâf etmem
Ben öğretdim cihâna tarz-ı şûh u şi'r-i hemvârı (ND K13/44)
Âlem-efrûz-ı beyân Enverî-i devr-i zamân
Suhan-ârâ-yı cihân muhteri '-i tarz-ı cedîd (ND K140/54)
Gelsin benimle var ise meydâna Nefîyâ
Bir böyle tarz-ı tâze vü nâdir edâ bilir (ND G41/5)
Nefî bu nezâketle benim şîve-i nazmum
Râcih görünürse n'ola tarz-ı hasen üzre (ND G111/7)*

1.3. Türkçe Divanında Nef'î'nin Kendi Nazmını Tasviri

Nef'î'nin nazmında muhkem bir dil zemini bulunur. Kasidelerinin hemen her mısraından derin bir ses zenginliği ve ahenk akseder. Gazellerinde lirik bir eda ile devam eden söyleyiş, makta beytine gelince yerini kimi zaman poetikasını açıkladığı fahriyeye bırakır. Bunlar şairin divan şiirinde onu farklı kılan niteliklerden birkaçıdır.

Kasidelerin nesip ve teşbib bölümlerinde ilk bakışta basit ve sade gelen bir dille gayet yoğun ve ahenkli bir lafız ve mana derinliği yakalanırken, bölümler arası geçişte anlam bütünlüğü incelikle sürdürülür. Kasidelerde mübalağa şairin muhayyilesinin metafizik seyir sırasında müşahede ettiği manayı aktarmak için bilinçli olarak kullandığı aracı bir anlam sanatıdır. İlk kaside olan *sözüm* redifli na't ile başlayan mübalağa, tamamen tabii bir nitelik kazanır ve gulüvv derecesine ulaştığı yerlerde dahi bedii niteliğini korur. Fahriye ve makta beyitlerinde geçen isim ve fiillerde ben ve diğer birinci şahıs iyelik ve çekim eklerinin yoğun kullanımı, şairin imgelem ve söz kudretine olan sınırsız güvenini ve seçilmiş bir *sühan-ver* olduğuna dair inancını yansıtır. Oluşan ses ahengi ile okuyucunun zihninde bu his pekiştirilir:

Ey sadr-ı suhan-pîşe bunu sen de bilirsin

*Kim sözde bulunmaz **bana** hemtâ-yı zamâne*

*Gitdikçe güzellenmededir **Yûsuf-ı nazmım***

Artarsa n'ola derd-i Züleyhâ-yı zamâne

*Ârâste ol gûne **arûsân-ı hayâlim***

Kim her biri bir âfet-i ra'nâ-yı zamâne

*Hâlâ **benim ol sâhir-i üstâd** ki yokdur*

*Bir **bencileyin** şâ'ir-i garrâ-yı zamâne*

Feyz-i nefesim mu'cize-perdâz-ı belâgat

***Sihri kalemim** âyet-i kübrâ-yı zamâne*

Tahkîk-i tasavvurda Aristo-yı sebük-rûh

İhyâ-yı ma'ânide Mesihâ-yı zamâne

***Ben Enverî-i devr-i zamânım** n'ola olsam*

Mûsa gibi sâhib-yed-i beyza-yı zamâne

Ben** şâ'ir-i mu'ciz-dem-i **ilhâm-trâzım

*Bilmezse n'ola **kadrimi** mollâ-yı zamâne (NDK40/26-33)*

Yukarıdaki mısralarda, şairliğine olan kat'î inanç yoğun birinci tekil şahıs kullanımı ile teyit edilirken, aşağıdaki mısralarda bu görevin o günkü temsilcisinin kendisinden başka kimsede olmadığı ilan edilmektedir.

*İltifât et suhan erbâbına kim anlardır
 Medh-i şâhân-ı cihân-bâna veren unvânı
 Kim bilirdi şu 'arâ olmasa ger sâbıkda
 Dehre devletle gelip yine giden şâhânı
 Haşre dek âb-ı hayât-ı suhan-ı Bâkîdir
 Andırıp zinde kılan nâm-ı Süleymân Hânı (ND K3/41-43)*

Türkçe kasidelerde memdûha ihtişam ve debdebe kazandırmak için mutantan bir dil ve bedîliği yüksek terkipler kullanılırken, gazellerde bu yoğunluk yerini daha sade bir dile ve terkiplere bırakır. Türkçe divanındaki dil kendisine kadar gelen Türkçenin en işlevsel ve en zarif biçimde işlenmiş halidir. Kendi ifadesi ile “*korkusuz kişiliğinde kıskançlık ve çekememezlikten doğan bir zorlamanın veya pürüzsüz şiirinde anlam düğümlenmesinin olmayışına şaşmamak gerekir.*” Burada *ukde* ile *ta'kid* kelimelerinin iştikakla kullanılması ile şiirindeki selaset de gösterilir.

*Ukde-i reşk ü hased yok dil-i bî-bâkimde
 Olmasa nazm-ı selîsimde acep mi ta'kîd (ND K5443/)*

Kasidede öven ve övülen ilişkisi iki yönlüdür. Şair methiyesinde öyle müstesna bir padişaha kaside inşa edip sunma şerefine eriştiği için, kendisinin en mesud ve bahtiyar kişi olduğunu söyler. Fahriyesinde kendisi gibi seçilmiş bir şair tarafından övüldüğü ve yine kendisi gibi bir şaire çağdaş olduğu için, memduhunun ne kadar bahtiyar bir sultan olduğunu ifade eder. Devlet mülkünün sultanının ismi, ancak kendilerine sunulan edebi eserlerde anılmaları ile ölümsüzleşebilir. Bu yüzden şaire ve nazmına hak ettiği değer fazlasıyla takdir edilmelidir. Söz mülkünün sultanı fahriyesinde şairlikte eşsizliğini ve nazımda rakipsizliğini överken gerçekte sözünün değerini bilen dünya mülkünün sultanını övmektedir.

Cem Dilçin, Nef'î örneği ile bu hususa açıklık getirir: “*Nef'î kimi kasidelerine fahriye ile başlar. Böyle kasidelerinde nesîb bölümü yoktur. Nef'î'nin kasideyi sunduğu kişiden önce kendisini övmesi, övülen kimsenin böyle sözü değerli bir şâirce övülmesinden dolayı gurur ve şeref duymasını, böyle övülmesiyle değerinin bir kat daha arttığını anlatmak içindir. Bu da övülen kişiye karşı başka bir yoldan yapılmış bir medhiye sayılır.*”⁹⁶

1.3.1. Şiir-Fahriye

Kasideye doğrudan fahriye ile giriş yapma geleneğini başlatan şair Nef'î'dir. Şair kasidenin fahriye bölümüne methiye ile eşit bir değer atfetmiştir. Şairin nazım kudretini ve

⁹⁶ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1983, s.158.

şiiirinin edebi değeriini aktarma işlevini yüklenen bu bölüm, Nef'î'nin şiiirinin metafizik oluşum seyrinin anlatıldığı bir poetika bildirgesidir. Yaşar Aydemir, fahriyede beyit sayısının genelde altı ila on arasında değiştiğini fakat *Nef'î Divân*'ında bazı kasidelerin yarısının fahriyeden oluştuğunu ifade eder.⁹⁷ Onun hayal ve söz kavramlarına yüklediği aşkın anlamlar, bu usulün sıradan bir tercih olmadığını, divan şiiirinin klasik yapısında orijinal bir anlam ifade ettiğini ortaya koymaktadır.

Benim gibi senâ-hânın sen olsan n'ola memdûhu

Ki zâtın gibi tab'ım dahi bî-mânend ü hemtâdır (ND K47/52)

Şiiirin şair zihninde bir iskeleti ve mayalanma süreci olduğunu kendi sembolizmi ve divan şiiiri lirizmi ile hemen her fahriyede dile getirir. Şiiirinin kaynağı olan hayal, bir gül bahçesi, dil o bahçenin şakıyan bülbülü ve ağzından çıkan nazım ise o bahçedeki/bahçeyi sulayan temiz akarsudur.

Bir gülistândır hayâlim dil şükufte bülbülü

Ol gülistânın latîf âb-ı revânıdır sözüüm(ND K1/11)

Nazım yoluyla “söz”e kusursuz bir biçim ve sembolizm çerçevesi içinde derin bir anlam kazandırma kabiliyetine sahip olduğunu söyler. Dostun ve düşmanın onu doğrulaması haklı görmesi neyi değiştirir ki sözleri herkese tanıdık görünür ama manası yabancıdır. *Garib* kelimesi yabancı, kimsesiz ve tuhaf anlamlarının hepsi de kastedilecek şekilde tevriyeli kullanılmıştır.

Yâr u bîgâne müsellemler tutsa ey Nef'î n'ola

Şi'rimin hep âşinâdır lafzı ma'nâsı garîb (ND G11/5)

Aşk âleminin şâhı olduğu için mana âleminin işlerinin yürütülmesinden o sorumludur. Cem'in baş aşağı çevrilmiş kadehi onun başındaki İbrahim bin Edhem'in tacıdır.

Şâh-ı aşkım âlem-i ma'nâ müsellemdir bana

Ser-nigûn peymâne-i Cem tâc-ı Edhemdir bana (ND G1/1)

Böyle soyut bir kabiliyetin okur tarafından tasavvurunu kolaylaştırmak için kıyas ve benzetmelere başvurur. Hayali bu kez yatak odası; kalemi o odanın zenci hizmetçisi; sözü de o odada gönlü kendine meftun eden gelindir.

Bir şebistândır hayâlim hâme zengî hâdimi

Ol şebistânın arûs-ı dil-sitânıdır sözüüm (ND K1/12)

⁹⁷ Tûbâ Işınso İsen, “*Divan Şiiirinde Fahriye*” Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2000, s. 25.

1.4. Nef'î'nin Türkçe Divanına Göre Şiir

Nef'î, şiir tasavvurunu nazımın fahriye bölümlerinde çok sık dile getirir ve bu tasavvuru okurun zihninde sabitlemek için aynı tarifi değişik açı ve farklı tamlamalarla tekrar eder. Dîvan şiirinde mana ve mazmunların kaynağı olan muhayyilenin işlevini en mükemmel biçimi ile anlatmak için elzem gördüğü kavramları, ilkeleri ve nazımın niteliklerini kasidenin fahriyelerinde ve bazı gazellerinde dile getirir. Okuyucu, *Nef'î Dîvanı*'nın hemen girişindeki *Der Na't-i Seyyid-i Kâinât'aleyhi Efdalüs-salevât* başlıklı kasideden başlayarak, titiz bir dil işçiliği ve çok ince hayallerle dile getirilen bir poetika manifestosu ile karşılaşır. Daha ilk na't/şiir, şiirin hakikatine ve estetiğine dair görüşlerin özetini verir. Bu na't onun nazmı için yaptığı tariflerde muhayyileyi veya sembolizmi nasıl faal durumda tuttuğunu gösterir; bedii zevkinin ve belagat gücünün ulaştığı düzeyi ve şiirine atfettiği değeri ortaya koyar. Kendisine kadar gelen nazım geleneğine kendi üslubunun rengini vererek onu canlandırır ve bir anlamda divan şiirinin ömrünün birkaç asır daha uzun olmasına hayati bir katkıda bulunur. "sözüm" kelimesi ile yaptığı kırk altı değişik tanımla, divanlarındaki nazımın söz varlığına ve o nazımın mana dünyasına daha baştan bir çerçeve çizer. Şiire atfettiği değer niteliğini olabilecek en üst noktaya taşır ve verdiği kıymet hükümleri ile kaleminden çıkacak her mısraın bir anlamda uyacağı ilkeleri vaz eder. Bir poetika klasiği olan bu na't/şiir bir bakıma bütün divan şiirinin referans evrenini içine alır. Kasidedeki *söz* veya *sühan* alelaide bir kelime değil nihayetsiz mana dolu mazmun veya nüktedir. Kaside düzyazıya dönüştürülerek okununca, Nef'î'nin nazımın anlam dünyası ve aşkın âlemdeki referansları daha da bariz biçimde görülebilir:

[Endişemden nazma dökülen] sözüm (mecâz-ı mürsel olarak şiirim):

Ukde-i ser-rişte-i râz-ı nihânîdir.

Silk-i tesbîh-i dürr-i seb'a'l-mesânîdir.

Rûzgârın nazirini görmediği bir inci ve o Rûzgâra âlem-i gaybın armağanıdır.

Âleme feyz-i hayât-ı câvidânîdir.

Âlemin sermâye-i deryâ vü kânı olan cevherdir.

Bi-araz fakat muttasıl bir cevher-i sâfi olarak ehl-i tab'in tîg u sinânının zîveridir.

Endîşe-sencân-ı cihân için sarîr-i kîlk ve vird-i zebândır.

Nâgehânî tîg-ı kazânın cevheridir.

Hırz-ı bâzû-yı dil-i sâhib-kırânîdir.

Bîkr-i fikrimin pür-şîve gamze-i merd-efgen-i nâ-mihribânıdır.

Şûh âfetin nâvek-i müşgîn-kemân-ı ebruvânıdır.

Mushaf-ı sînemde ayet-i nûn ve'l-kalem'dir.

Bir gülistân olan hayâlimin dil-şükufte bülbülüdür.

Bu gülistânın latîf âb-ı revânıdır.

Hâmemin zengi hadimi olduğu şebistân devâtım için arûs-ı dil-sitândır.

Tûtî-i endişemin dâmu olan aferinişim o dâmdaki dâne-i pür-imtinânıdır.

Ehl-i reşkin nüsha-i ikd-i lisânıdır.

Âfet-i aynü'l-Kemâl-i reşk ve zahm-ı çeşm-i

Hallâk-ı Ma'ânî'nin def'idir.

Hâk-i pâyimi rûzgâr için sürmeye dönüştüren unsur-ı rûh-ı Kemâl-i Isfahânîdir.

Âleme yeni gelen âsârını gûş edeceğiniz asıl Hallâk-ı ma'ânînin tercemânıdır.

Huşk-i hayâl kâlebine rûh-ı sânidir.

Söylediğim her söze cevâb-ı len terânîdir.

Kazâ mazmûnunu isbâteden bir hitâb-ı imtihânîdir.

Ma'nide mû-şikâf-ı nüktehâ-yı âsumânîdir.

İncelenince mecmû'a-i râz-ı nihânîdir.

Hayâl bulamadım diyen hâsid-i keç-rev için değil ehil yârân için her dem yâr-ı cânîdir.

Cihân-ârâ cihân-ı ma'ni şehinşâhı olduğum için bütün sözlerin pâdişâh-ı kâmrânîsidir.

Şemşîr-i hafîb gibi mülk-i nazmın hutbe-i emn ü emânıdır.

Tab'ımın kalemden çıkan bir tercemân-ı ter-zebânı ve hem-zebân-ı nüktedânıdır.

Bir ejder misali genc-i dile pâsbân olmuş kalemin şebçerâğdır.

Bezm-i aşkın tâ sabâh-ı haşre dek bin mübtelâyı mest eden neşve-i ritl-ı girânıdır.

Muhabbet harâbâtı gönlümdeki bir rind-i huşyâr ve aşık-ı hercâyî olan bana bir vahdet nişânıdır.

Peygamber-i âhir zamâna bir na't-gûdan âb- rûy-ı ümmet-i âhir zamânîdir.

Na't-ı şâhenşâh-ı evreng-i nübüvetin feyz-i medhiyle dilin cân-ı cihânıdır.

Cân-ı âlem ve fahr-ı âdem Ahmed-i mürsel haşr oluncaya kadar na't-gûy u na't-hânıdır.

Onun gavnâs-ı deryâ-yı hayâl-i midhati olalıdan beri cevherî-i tab'ımın zîb-i dükânıdır.

Onun feyz-i evsâfiyle ma'nâ bana el vereli gûyâ miiftâh-ı genc-i şâygânîdir.

Onun senâsiyle dilim maşrık-ı subh-ı hidâyet ve mihr-i kudsî pertev-i kevkeb-feşânıdır.

O maşrıkın kevkeb-efşân âfitâbı olmadığı zaman ikd-ı pervîn-i güsiste-rîsmândır.

Mi'râcını tahkîkte gevher-i şehvâr-ı gûş-ı Ümmühânîdir.

Mu'cizâtı hadden efvân addolunursa da onların bir râvî-i mu'ciz-beyânîdir. Cenâbından dûrum ama şükürler olsun ki onun çehre-fersâ-yı cenâb-ı âstânîdir. Nef'î'den nâ-murâdân-ı cihâna müjdegânîdir.

Arş-ı a'zamin zikr ü tesbîh-i lisân-ı kudsiyânîdir.

Neşât-ı feyz-i na't-i pâkin şâdkâmlığı ile bundan böyle du'â-yı şâdmânîdir.

Ma'nâ-yı latîf ü lafz-ı reng-âmîz ile rûzgârın bir dil-ârâ dâstânîdir.

Endişemden her dem rûhuna yüz bin selâm olsun ki arşa dek isâlesine peyk-i râygânîdir.”

Şiirin şairin düşüncesinde mayalanıp okurun zihnine ulaşmasına ve onda aks-i sadâsını oluşturmasına kadar geçirdiği her merhale, mana âleminde metafizik bir olguya ve bir mazmuna karşılık gelir. Nef'î'ye göre şiir, şairin ruhani boyutta kalıba döktüğü, cismani olan bedenini onu dil, ağız gibi organlarla terennümü ve el ile yazması dışında rolünün bulunmadığı ulvi bir hadisedir.

Bî-araz bir cevher-i sâfidir ammâ muttasıl

Ehl-i tab'ın zîver-i tîg u sinânîdir sözüüm

Kalıba dökülen cevher ise bî-arazdır, katışıksızdır ve fena âlemine ait değildir. Kelam ilminin temel tartışma konularından olan cevher-araz meselesi nazma da yansımış, şairin şiirde kullandığı cevheri kendi öz kaynağından/madeninden çıkardığı belirtilmiştir. Fakat bu cevher başka şairler tarafından eritilip kılıç ve mızraklarında nakış için kullanılınca, araz durumuna düşmüştür. Bu bağlamda nazım cevherinin kaynağı muhayyiledir. Mayasında ilham yani feyz-i hak vardır. Mahiyetini ilim oluşturur. Alıcısı ise cevherin değerini takdir eden suhan-perverlerdir.

1.4.1. Şiirin Doğuş Yeri: Muhayyile

Vasfi Mahir Kocatürk, sözü saflaştırma ve şiire dönüştürme ameliyesinin bir biçimde yazıldığı dili güçlendirdiği ve ömrünü uzattığı görüşündedir: “Doğu sanatı belli türlerde fikrin ve realitenin hâkimiyetinden kurtulmuş olduğu için Batının sonradan keşfettiği saf şiire, soyut şiire çok daha önce ulaşmıştır. Gündelik düşünce ve kaygıların, siyasî ihtirasların etkisine sıkı sıkıya kapalı oluşu yüzündendir ki asıl kuvvetini bu unsurlardan alan nesri ikinci plana bırakmış, nasıl resmi renklerin ve şekillerin yan yana gelmesinin gözlerde uyandıracacağı güzellik tesirine bağlamışsa, şiiri de sözlerin yan yana gelmesinden kulağa ve gönle hitap eden bir musiki haline getirmeye çalışmıştır.”⁹⁸

⁹⁸ V. M. Kocatürk, “Şiir ve Gelenek”, *Şiir Sanatı*, (Haz. Y. Nabi Nayır, Salih Bolat), Varlık Yay., İstanbul, 2004, s.124.

Özü itibariyle ilahi/aşkın sözün yansıması olan söz, yer altındaki suyun akarsu halini alana kadar değişik tabakalardan geçerek saflaşması ve içiminin tatlanıp yumuşamasına benzer bazı süreçlerden geçer ve saf bir kaynaktan çıkıp söz kalıbına girene kadar işlenerek nazma dönüşür. Nef'î divanlarında bu süreçler *ilham* veya *vahy*, *tab-ı selim*, *hayal*, *endişe* (*fikir*), *mânâ* (*mazmun* veya *nükte*) sıralaması ile karşımıza çıkar. Verilen şiirde bu inşa süreci farklı teşbihlerle tekrarlanmış ve kaynağın aşkınlığı tekrar vurgulanmıştır. Bir yandan *tab'* ile *feyz-i enfâs*, *hayâl* ile *nâz-perver gelin*, *bâde-i idrâk* ile *ser-cûş-ı hum olan tevhîd*, *sâkî-i endişe* ile *dürd-i sâgar olan tahkik* gibi kavramlar arasında soyut-somut ilişkisi kurulur. Diğer yandan *râh-ı sülûk-ı fitne* ile *kalemin hatt-ı sâyesi* ve *habl-i metîn-i feyz* ile *şiiirin târ-ı mustarı* terkipleri ile yine soyut olanın bedii biçimde somut olana teşbih edilmesi yoluyla, söz fiziki evrene adeta nüzul eder. Bu soyutlama düzeninde dikkati çeken husus, sürecin içinde hiçbir keyfiliğe ve düzensizliğe izin verilmiyor oluşudur.

Tab'im ol büt-hânedir kim sûret-i dîvârının
Taşa kâr eyler hadeng-i gamze-i nâzik-teri
Nice sûret feyz-i enfâsımla cân bulsa olur
Her biri şehr-i dilin bir âlem-ârâ dilberi
Her hayâlim bir arûs-ı nâz-perverdir benim
Kim bu âlemden değil esbâb-ı zîb ü zîveri
Mûy-ı gîsû-yı melekdir târ u pûd-ı câmesi
Pâre-i pîrâhen-i hûr-ı cinândır mu'ceri
Bâde-i idrâkimin tevhîd ser-cûş-ı humu
Sâkî-i endişemin tahkîk dürd-i sâgarı
Hâmemin râh-ı sülûk-ı fitne hatt-ı sâyesi
Şi'rimin habl-i metîn-i feyz târ-ı mustarı (ND K14/47-52)

1.4.2. Şiiirin Mayası: İlham

Nef'î, ne zaman “*fikrini şiir yolculuğuna çıkarmak istese, ilhamın zenci postacısının şarkısı/nağmesinin kulağını doldurduğunu*” söyler. Allah'ın bahşettiği ilham onu işleme kabiliyeti olan şaire telkin edilir; öbür türlü hiçbir şairde şiir yazma kabiliyeti olmazdı. Bu ilhamda şairin izhar etmesinin beklendiği sır dolu bir nükte vardır. Bu nüktelyi dile getirecek olan şairin hayali; elbisesi meleklerin saçından dokunan, başındaki örtüsü hurilerin gömleğinden yapılan, gelinliği ve süsleri lahuti âlemden gelen nazla büyümüş bir gelindir.

Mest olup râzımı keşf eyleyeyim görsünler
Ne imiş nükte-i ser-beste-i sırr-ı ilhâm (ND K50/17)

Eylesem her ne zaman fikre azîmet erişir
Gûşuma zemzeme-i zeng-i berîd-i ilhâm (ND K50/48)
Bu kadar nazma da kim cür'et ederdî hâlâ
Etmese tab'uma ilhâm-ı İlahî telkin (ND K46/33)

Nef'î, mazmun ve nükteyi aynı anlamda tasarruf eder. Mazmun, doğuştan istidatlı olan şairin zihninde endişe durağına gelir. Fikri değişmez ama o fikir, geçirdiği ameliyelerle daha önce hiç duyulmamış türlü terkip ve kelimelerle söze dökülür.

Bâhusûs istediğim şekle korum mazmûnu
Gerçi mâhiyyet-i endişeyi tağyîr edemem (ND G 83/4)

Mazmun veya nüktelerin barındırdığı manalar o kadar boldur ki söze dökmeye kelimeler yetmez; ilham ulaşınca ağız bir mana fiskiyesine dönüşür. Gönül sandığından o kadar çok paha biçilemez mücevher çıkarır ki şaire bu mana denizinden gelen inci dizilerini bir düzene koymak kalır.

Derd-vâr dilde gamım âleme ta'bîr edemem
Feyz-i ma'nâ o kadar kim yine tahrîr edemem (ND G83/1)
Mest-i câm-ı aşkım ilhâm olmayınca söylemem
Gerçi kim fevvâre-i ma'nâ dehânımdır benim (ND K12/20)
Dürc-i dilden çıkarıp nice girân-mâye güher
Vereyim silk-i dür-i bahr-ı ma'ânîye nizâm (ND K50/18)

Görüldüğü gibi, şiir sanatı şairin fitratına ilahi bir kaynak tarafından aşılannmıştır veya yerleştirilmiştir. Bu anlamda şiir bir gaye değil vasıtaadır. Gayesi yine aşkın olanı, ulvi olan düşünceyi dile getirmektir. Bu süreç mana ile düşüncenin ürünüdür ve şairin doğrudan kendi tasarrufu ile söze dönüşür.

1.4.3. Şiirin Mahiyeti: Vâridât-ı Gayb

Nef'î, şiirin mahiyetine dair fikrini bazı beyitlerinde ortaya koyar. Bir kasidesinde, tasvir ettiği kasrın görünüşünü nazmın biçim yönü ile kıyaslar ve buna ilişkin üç esas öngörür:

Dil-i âşık gibi işretgede-i rûhânî
Beyt-i şâ'ir gibi rindâne vü mevzûn ü metîn
Nedir ol mermer-i berrâk ile ol havz-ı latîf
Nedir ol şemse-i şeffâf ile ol şâhnişîn (ND K46/17-18)

[İnşa edilen köşk sanki] aşğın gönlü gibi manzarası hoş bir meyhane ve şâirin beyti gibi rindane, ölçüleri ne eksik ne fazla ve muhkemdir. Cilalı parlak mermeriyle o hoş havuz ve şeffaf siperliği ile o çıkma balkon da insanı kendisine hayran bırakır.

Osmanlı mimarisinin bugüne kalan köşk ve kasırları estetik ve zarafet ölçüleri ve sağlamlığı ile bugün dahi insanlarda hayranlık uyandırmaktadır. Şair tevriyeli olarak kullandığı beyit kelimesinde mimarının ve şiirin ortak bir temeli paylaştıklarını dile getirmekte ve şiir estetiği için kaygısını ve vazgeçemeyeceği ilkelerini de ortaya koymuş olmaktadır. Beyitlerde sözü edilen esaslara göre nazminin esasları mesaj, telkin ve sövgü değildir. Ortaya koyduğu üç ana ilke; şairin kalbinde var olan saf, rindane hisleri dile getirmesi, mevzun yani ahenk ölçülerinin kusursuz olması ve çizdiği hayal ile sağlam ve yeni bir anlam örgüsü oluşturmasıdır. Şiirin eril oluşu demek olan leventlik ve metanet, dışıl oluşunu temsil eden şuhluk, zariflik ve rindânelik ile telif edilmiştir.

Klasik edebiyatın olgunlaştığı 17. yüzyılda Nefî gibi büyük şairin klasik rind istiaresi ve rindane benzetmesini tekraren ve sık kullanmasını rastgele bir seçim olarak görmemek gerekir. Nefî geleneği en üst düzeyde temsil ettiğinin farkında olan bir şairdir. Şiirinde aleladelik, bayağılık ve keyfilik yoktur. Evrendeki ve aşkın düzendeki ölçülerin referansları neler ise, söz veya nazmında aynı ölçülerin geçerli olduğunu ısrarla vurgular. Rinde yakışanın, rindane oluşun şiirde tezahürü şiirin, dünyanın, maddi gailelerin, hayattan alınan hazların veya dünya için çekilen sıkıntıların konu edinildiği gündelik dile yaslanmamasıdır. Belki damıtılmış, rafine edilmiş bir üst dil yoluyla, insanın cismani/ fiziki değil manevi/lahuti/aşkın tarafından doğar ve yine o cihetine hitap eder.

İskender Pala; rindi acı ve tatlıyı, iyi ve kötüyü, üzüntü ve neşeyi farklı değil aynı şeyler telakki eden kişi olarak tarif eder. Rind için dünya işlerini boştur; cihanın pul kadar değeri yoktur.⁹⁹ Bu nefisten arınmışlık halini en saf biçimiyle ilahi feyz ve neşe kaynağı olan işret-gede yani meyhane/harâbât temsil eder. Binanın mimarisindeki estetik unsurlar, şiirdeki şekil ve vezne nispet edilmiştir. En kısa ifade biçimi olan beyit aruz ölçülerine sadık kalmalıdır. Arzu edilen anlamın oluşması için, şairin ilham yoluyla ürettiği sahici hayaller ve nüktelerle beytin örülmesi gerekir. Şiir ancak bu takdirde metin bir bina olur.

Şiir'in doğduğu yer şairin akli ve hisleri değildir. Referansı ve ilham kaynağı ilahidir ve aşkındır. Nefî hayalinin ilahi kelamın bir şubesi olduğunu divanlarında farklı terkiplerle hemen her fahriyesinde dile getirmiştir. Ölüyü diriltten nefesi ile İsa Peygamberin kazandığı kutsiyet ne ise nefesinin bereketi ile söze hayat veren şairin eriştiği merteye odur. Esas olan akıl ve kalbin zihindeki mesaisi ile oluşan düşüncedir. Düşünceyi görünür kılan harfler, kelimeler ve dil kuralları deryada dalgaların topladığı çer çöp gibidir.

⁹⁹ İskender Pala, , “Rind”, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., İstanbul, 2009, s. 377.

*İhyâ eden endîşeyi feyz-i nefesimdir
Endîşe benim tıfl-ı dil-i nev-hevesimdir (ND G39/1)
Oldum güher-i feyz ile deryâ-yı ma'ânî
I'râb u hurûf-ı suhanım hâr u hasımdır (ND G39/3)*

Gerçek şairin kim olduğunu belirlemek için getirilecek idrak ölçüsü, o kişinin Hak'tan gelen söz bağışını yerinde kullanma becerisinden başka bir şey olamaz. Bu beceri de çalışma ve gayret ile değil Allah'ın doğuştan verdiği kabiliyet ile olur.

*Hüner lutf-ı kelâm-ı hakkı bilmekdir mahallinde
Hakikatde budur ehl-i dilin mi'yâr-ı iz'ânı
Bu feyz ehl-i dile dâd-ı Hudâdır cehd ile olmaz
Yine bir ehl-i dil nazmından anlar anlayan anı (ND K11/47-48)*

Şiirini diriltten kaleminin mürekkebindeki bir damla, Hayat Suyu'nun can verme hassasını canlandırır.

*Hâmem ki nazmımı eder ihyâ midâd ile
Âb-ı hayâta reşhâsı rûh-ı revân verir (ND K 5/10)*

Mana üreten şair tabiatı, devrindeki sonsuz ilahi sırlar hazinesinin bekçisidir.

*Suhan bir genc-i bî-pâyân-t esrâr-ı Îlâhîdir
Ki tab'-ı nüktedânımdır o gencin şimdi gencûrı (ND K35/38)*

Şiiri ilhâm-ı Hudâ'dır; ezeli olan Allah'ın sanat/yaratma kudretinden bir miktar şairde de tecelli etmiştir.

*Bu nazm-ı dil-âvîze dahl eyleyemez hâsid
Eş'âr değil zîrâ ilhâm-ı Hudâdır bu(ND G100/6)
Büt nigâr-ı harem-i deyr-i hayâlim ki komuş
Bende bir sırr-ı eser sun'-ı hudâvend-i kadîm (ND K8/58)*

Nef'î'nin şiirini aşkın bir kaynağa nispet için kullandığı diğer önemli benzetme unsuru vahy'dir. Şairin zihnine doğan ilhamla vahiy alan peygambere yaklaşması şeklinde kurulan ilgi nazmında tekrar edilerek, şiirin aşkın olanla münasebeti daha da derinleştirilir. Şiiri, Kuran'da bahsedilen İsa Peygamberin mucizelerinde derc olunan anlamların özüne ve Musa Peygamberin Tur Dağı'nda Rabbinden aldığı vahiyde gizli olan mesaja vakıftır.

*Sözüm hulâsa-i mazmûn-ı mu'ciz-i İsâ
Dilim mükâşif-ı sırr-ı kelâm-ı vahy-i Kelîm (ND K33/44)
Lâyık mı zamânında kala böyle tehî-dest
Bir bencileyin şâ'ir-i vahy-âver-i âlem (ND K24/23)*

Terkiplerin göndermede bulunduğu manaların yoğunluğu risalet/peygamberlik kurumunu hatırlatmaktadır. Şair, şiirlerini kendi iradesiyle yazmamakta; ilahi bir kudret eli ona yazdırmaktadır. Bu anlayışın kaynağını tasavvufta görmekteyiz. Muhyiddin-i Arabi, eserlerinin zihninin kendi çalışma ve gayretinin ürünü olmadığı bir ilahi yazdırılış olduklarını söyler. Erol Kılıç, bilgi felsefesi ve tasnifinde kullanılan vahiy, ilham, keşf, vehb, feth vb. kavramların epistemolojik bir bilgiye erişme yolu olduğundan bahseder. Bu bilgi erişiminin ürünlerinden bir tür vâridat ise, Allah'tan gelen mevâridin kalbi yaracak ve ciğerleri parçalayacak derecede içerde tutulması imkânsız hale gelmesi ve zaptedilebilen kadarının yazıya geçirilmesi durumudur.¹⁰⁰ Musa Peygamberin asası ile gösterdiği mucizeler gibi onun parmaklarının kalemi oynatmasından doğan şiiri; Hak'tan gelen bereket düşüncesine vakfedildiği için gaybdan gelen varidatlara mazhar olması; mana mülkünün kendi şairlik vakfının üzerine geçirilmesi gibi imtiyazlar Nef'î'nin nazma ve nazmına atfettiği kudsiyeti daha da güçlendirmektedir.

Sâhir-i vahy-âzmâyım mu'ciz-i dest-i Kelîm

İstesem mevkûf-ı tahrîk-i benânımdır benim

Husrev-i gencîne-perdâzım dükenmez gevherim

Vâridât-ı gayb Genc-i Şâygânımdır benim

Tâ ezelden feyz-i Hak mevkûfdur endîşeme

Mülk-i ma'nâ vakf-ı tab'-ı kâm-rânımdır benim (ND K13/5-7)

Bu kavramlar eşliğinde değerlendirince, benzer nadir nükteleri söyleyen anlayışlı yüksek kişilerin gönlünde kabul görmesi için şairin bakir düşünce ve hayalleri söze vahiy misali başka bir vasıta olmaksızın ulaşmalıdır. İşte o zaman dostlar, o sözün zımında var olan kaynağın vahiy mi yoksa ilham mı olduğunu tespit etmek için derin tartışmalar yapar.

Suhan oldur ki bilâ-vâsıta-i tab'-ı selîm

Ola makbûl-ı dil-i nâdire-sencân-ı fehîm

Ya'nî yâ vahy ola mazmûnu anın yâ ilhâm

Bunu fasl etmede ahhâb edeler bahs-i azîm (ND K8/1-2)

Nef'î "Sözüm" kasidesinde özetlediği kendi nazım paradigmasını Şeyhülislam Esad Efendi'ye ithaf ettiği mukatta'atta tekrar eder. Poetika düzleminden okununca, aşkın olana nispet ettiği şiirin çalاکalem, akla her gelenin mısraya dönüştürüldüğü bir oyun veya eğlence olmadığını ilan eder:

Nef'î-i sâhirim ki üstâdım

Sun'-ı endîşe-i İlâhîdir

¹⁰⁰ M. Erol Kılıç, *Şeyh-i Ekber: İbn-i Arabi Düşüncesine Giriş*, Sufi Kitap, İstanbul, 2010, s.50.

Feyz-i tab'im cihân-ı ma'nâya
 Tâb-ı hûrşîd-i subhgâhîdir
Çeşm-i endîšem ol kadar rûşen
 Sanki hûrşîd anın siyâhıdır
Kalemim ol kadar şinâverdir
 Tut ki bahr-ı suhande mâhîdir
Nokta-i kilk-i anber-efşânım
 Âlemin dâğ-ı mihr ü mâhıdır
Mülk-i ma'nâ kalem-revimdir hep
 Tab'im endîşe pâdişâhıdır
Gevher-i nazm-ı âlem-efrûzum
 Şehlerin zîver-i külâhıdır
Yûsuf-ı tab'ımın sipihr-i bülemlend
 Ser-nigûn teng ü tîre çâhıdır
 Nâzenin **bikr-i fikrimin** zühre
 Şûh-ı gîsû-berîde dâhıdır (ND Mkt1/1-9)

Yukarıdaki şiirde Nef'î, şair yaratılışını temsil eden bir paradigma oluşturur. Bunun temelinde üstadı kabul ettiği ilahi düşüncenin tesiri veya kudreti bulunur. Bunun üstünde ise sözü ile insanları büyülemeye kesintisiz bir kaynak olma kabiliyetine sahip tabiatı bulunur. Güneşin kaynağındaki ışığı yansıttığı için düşünce gözü güneş bile o gözün içindeki siyah gözbebeğidir. Kalem adeta yüzmekte ve söz denizinde balık gibi dolaşmaktadır. Balık karnından çıkan parlak anberi mürekkep diye kullanan kaleminin noktası, kainat güneşi üzerindeki yara/damga ve aydır. Mânâ diyarı/ülkesi kaleminin seyrettiği yer, şâir tabiatı ise düşünce padişahıdır. Kainatı aydınlatan şiirin özünü/cevheri/incisi sultanların tacının süsüdür. Uçsuz bucaksız sema, Yusuf güzelliği taşıyan tabiatının ters çevrilmiş dar ve karanlık kuyusudur. Zühre yıldızı ise taze, söze geçirilmemiş nazlı düşüncesini saçlarına toplayan güzelin hizmetçisidir. Zahidlik ve rindliğin yanında aynı olduğuna Allah tanıktır. Gönül her nağmeden, her arzudan vazgeçer ama mânâyâ olan aşkı olduğu gibi durur.

Nef'î, fahriyelerinde nazımın üstünlüğüne dair meydan okuyuşunu her defasında farklı terkiplerle tekrarlar. Mana ve lafız sanatları yönüyle şiirine eşdeğer başka bir şâir yoktur. Bunun için üç gerekçe gösterir: Musa Peygamberin esasının gördüğü hizmeti gören yani sihir gösteren şâirdir; sözlerini Rahman'ın meleklerinin dilleriyle okuduğu, akli hayrete düşürücü sözler söyleyen, vahye muhatap şâirdir; Kalemindeki musluk ruhların ölümsüzlük suyunu bollaştıran "mana Hızır"ıdır. Nef'î'nin bu ilkeleri yok saydığı bir nazmı üretmiş

olması, aşağıdaki şiirin bağlamı dikkate alınırsa kendini yalanlaması ve divanlarının değerini kendi kalemi ile düşürmesi anlamına gelir.

*Ola suhanda husûsâ benim gibi kâmil
Ki bir ibâretinin yok edâda noksânı¹⁰¹
Benim o şâ'ir-i sihr-âferîn ki hâmem eder
Edâ-yı hizmet-i çûp-ı Kelîm-i umrânı
Benim o şâ'ir-i vahy-âzmây-ı mu'ciz-gû
Ki vird eder suhanım kudsiyân-ı Rahmânî
Benim o Hıdr-ı ma'ânî ki lûle-i kilkim
Eder ifâza-i Âb-ı hayât-ı ruhanî (ND K31/50-53)*

Nef'î'nin nazmında, sözün maddi ve görünen yüzünden çok manevi, aşkın cihetinin önemli olduğu temi farklı mazmunlarla tekrar tekrar ifade edilir. Bunu kaside veya gazelin inşa seyrinde rastgele yapılmış bir tercih değil, şuurlu bir ruh halinin tezahürü olarak görmek daha isabetli bir değerlendirmedir. Edasını soğuk suyun çevrelediği şiirinde mazmunları ateş saçan, gam zehrini nazımının büyüğü ile coşkuya dönüştüren şair elbette bir sâhirdir. Süleyman Peygamber'e insanların ve cinlerin tâbî olmasına kıyasla, Nef'î şairliği ile herkesi büyülemek için yüzüğe ihtiyaç duymaz; şiiri okununca insanlar ve cinler onu ism-i a'zam gibi huşu ile dinler.

*Edâsı âb içinde yer yer âteş-pâre mazmûnlar
Acep mi etse Nef'î nazm ile **da'vâ-yı sehâri** (ND K49/47)
Nazmımızla n'ola kılsak gamı şevka tebdîl
Zehri ey Nef'î biz **efsûn** ile tiryâk ederiz (ND G48/5)
Her ne dersem **İsm-i a'zam** gibi olur kâr-ger
Ol kadar ta'zîm ile dinler sözüm ins ü perî (ND K14/60)
Düşer bir böyle matbû'u hoş-âyende gazel işte
Alınca destine **Nef'î-i sâhir kilik-i i'câzı**
Kifâyet eylemez mi bu kasîde şâ'iriyetde
Eger lâzım gelirse hüccet-i da'vâmın ibrâzı (ND K23/39)
Ben turfa rind şu'bede-bâz-ı tahayyülüm
Ma'nâ-yı **sihr ü sûret-i i'câzdır** sözüm
Sad-sâle mürde-i gama cân-bahş olur hemân
Güyâ Mesîh-i **mu'cize-perdâzdır** sözüm (ND G78/2-3)*

¹⁰¹ *Sihâm-ı Kazâ'daki en seçme beytin bu beyit ile kabil-i telif olup olmadığı sorgulanabilir.*

*Addolunmaz **mu'cizâtı** hadden efzûn neylesin*
*Gerçi kim bir râvî-i **mu'ciz**-beyânîdir sözüm (ND K1/38)*
*Ol **sihr-sâz-ı mu'cize-gûyum** ki nutkumun*
Feyzi devât u kilke zebân u dehân verir (ND K5/4)
*Bu kadar nazma da **mu'ciz** denilir böyle iken*
Sımf-ı ehl-i dil ü tab'a kerem çarh-ı le'im (ND K8/15)
Nice mümkün böyle vâdîde bu güne penc-beyt
*Urmayınca tab'-ı Nef'i hâme-i **i'câza** dest*
Böyle hoş-tab'âna rindâne gazel mi derdi ol
Sunmasa ger Câm-ı feyz-i Hâfız-ı Şîraz'a dest (ND G15/5-6)
Sâhir değil şâ'iriz ammâ söze gelsek
*Nef'i gibi **mu'ciz-dem** ü pâkîze-edâyız (ND G55/7)*
*Müftî-i **mu'cize-perdâz** ki idrâkinden*
Akl-ı küll vâdî-i endîşede imdâd ister (ND G35/7)
Âferîn ol suhan-ârâ-yı Nizâmî-tab'a
*Ki ola fikri bugûne **dür-i i'câzı nazîm** (ND K8/6)*

Mu'cize-gû olmasının beyit düzeyinde kalmadığı, bütün bir nesib bölümünü içine aldığı kasidelerinin çoğunda görülen bir hususiyettir. Sultan I. Ahmed için yazılmış erken dönem kasidelerinden birinde kurduğu fikir çatısı, etkileyici bir evren, zaman ve insan münasebeti tasavvuru içerir. Kapalı hecelerdeki /â/ ve açık hecelerdeki /a/ seslerinin sıklığı ile oluşan ahenk ve musiki ile şiirin teması olan *zaman* sanki kelimelerde akmakta ve *eyler* redifi ile bir günün bittiği ve diğer güne geçileceği hissettirilmektedir. Hâkim dinî akide çerçevesinde fanilik, hayatın izafiliği, kader, yaşamaktaki amaç gibi düşünceler felsefi bir bakışla ama sanat edası içinde dile getirilmektedir. Şiirde mana düzeyinde oluşturulan paradigma, Nef'î'nin ve dolayısıyla bir anlamda devrinin '*aydınının*' kâinat ve insan tasavvurunu ve bu iki varlık arasındaki etkileşimi ortaya koymaktadır.¹⁰²

¹⁰² Şinasi bu kasidenin nesib bölümündeki ana fikri, şark fatalizminin, toplumdaki kadercî anlayışın ifadesi olarak görmüş ve akılcı bir anlayışla bu şiir için meşhur naziresini yazmıştır:

"Vaktâ ki felek şekl-i hilâlin kamer eyler
Gün geçtiğini ömr-i beşerden haber eyler
Bir revnak-ı kâzib midir ikbal-i cihan kim
Seyyale-i berkıyye misali güzer eyler
Bedbaht ana derler ki elinde cühelânın
Kahr olmak için kesb-i kemal ü hüner eyler
Hak yol aramak vâcibedir akl-ı selîme
Tevfikini isterse Huda râh-ber eyler
Mahrum ise tevfikin eğer faidesinden

Şaire göre, bu kozmolojik değerler dizgesini Allah'ın ezeli ve ebedi kudreti çevreler. En üstte güneş ve altında felek vardır. Felek güneşin batışından seher vaktine kadar ertesi gün başa gelecek hadiseleri haber vermek için dönüşünü tamamlarken, o rüya kadar çabuk biten bir an içinde akıl sahibi olgunluk ve bilgiyi, hayrı ve şerri akıl ile değil Allah'ın tevfiği rehber olursa kazanabilir. Akıl ancak hikmeti tahsil etmek için işe yarar ve gerçeği bulmak için yapılacak araştırma ile birçok insan hikmeti elde edebilir. Hikmetin bir şubesi yıldızların burçlarından haber üretilip beşer aklına iletme ise de, arif ve rind olanlar akli ve zihni daha da beter ifsat edeceği için bu hükümlere aldırılmazlar. Herkes aklının miktarınca inanır veya inkâr eder. Allah'ın rind kulları ne feleğin ne de filozofların hükümlerine aldırılmadan hikmeti de bir tarafa kor ve Allah'ın takdirine boyun eğer. Başa bunca işleri açan felek de güneşin gazabına uğrar, her gün vücudu delik deşik olur. Her gün ipek kaftan giyse de etekleri gün sonunda kızıl kan olur. Rind, ya cirit oyununun topu gibi kendini kaderin hükmüne teslim ederek gamdan kurtulur veya dil kılıcını siper ederek kazanın oklarına karşı koyar. Bunlar yetmezse zamanın adil vasıflı sultanından imdad diler ve o da şairi her türlü beladan korur:

*Sanman ki felek devr ile şâmı seher eyler
Her vâkı'anın âkıbetinden haber eyler
Bir düş gibidir hak bu ki ma'nâda bu âlem
Kim göz yumup açınca zamânı güzer eyler
Bir yerde ki ârâma bu mikdâr ola mühlet
Erbâbı nice kesb-i kemâl ü hüner eyler
Olmuş tutalım müddet-i ârâmı da mümtedd
Âkil nice temyiz-i reh-i hayr u şer eyler
Teşhîs-i reh-i hayr u şer olur mu o dilde
Kim leşker-i gam birbirini bî-siper eyler
Bulmaz reh-i hakkı meger ol kimse ki ana
Tevfikini Hâdî-i ezel râh-ber eyler
Tevfik refik olmayacak fâ'ide yokdur
Her kim burada akla uyarsa zarar eyler
Aklın hüneri vâdî-i hikmetdedir ancak
Tahkîk ile hikmet nice bir dilde yer eyler*

*Ya aczini gördükçe mi âkil zarar eyler
Her vâkıa bir ders-i hikemdir nazarında
Her derd ü belâdan dahi ahz-ı iber eyler
Mahiyyeti ispat eden âsâr-ı ameldir
Mikdarına nispetle kişi hayr u şer eyler (Aktaran Enginün, a.g.m. s. 166)*

*Hikmet ger o ilm ise ki ahkâm-ı felekden
 Endîşe-i akl-ı beşeri bâ-haber eyler
 Düşmez dil ü tab' ehli bu endîşeye zîrâ
 Teşvîş-i dil ü tab'ı bu dahi beter eyler
 Zu'munca olur her kişinin redd ü kabûlü
 Hak söyleyeni sanma felekden hazer eyler
 Rindân-ı Hudâ-perver-i ma'nâ bu mahalde
 Ne çarha ne kavlı-i hükemâyâ nazar eyler
 Vermez feleğin devr-i çep-endâzına hükmü
 Kor hikmeti teslîm-i kazâ vü kader eyler
 Gerdûn meger âsûde midir kendi kederden
 Devrân ana da mihrini pür-nîşter eyler
 Gün başına bir hil'at-i dîbâ verir ammâ
 Dâmânını âlûde-i hûn-ı ciger eyler
 Ol kimsedir âzâde elemden ki vücûdun
 Gûy-ı ham-ı çevgân gibi bî-pâ vü ser eyler
 Yâ ol kişi kim tîr-i ciger-dûz-ı kazâyâ
 Hasmâne çekip tîg-i zebânın siper eyler
 Yâ ol kişi kim hurz için aksâm-ı belâdan
 Endîşe-i evsâf-ı şeh-i dâd-ger eyler (ND K11/1-18)*

1.4.4. Şiirin Alıcısı: Okur

Şairin muhayyilesini harekete geçiren ve nazmı oluşturan unsurların ruh ve beden gibi birbiriyle kaynaşarak nazma dönüşmesine aracılık eden esas unsur, saf ve sağlam bir şiir dilidir. Şiir dil ile görünür ve dilin şiir içinde aldığı biçim okuyucunun duygularını faaliyete geçirir. Şair dilin verdiği söyleyiş imkânlarını sezgisi ile keşfeder ve onları özensizce değil, bir kuyumcu titizliği ile kullanır. Kendi dil kaynağından derlediği kelimeleri dilin imkânları ile terkibe dönüştürür ve şiir olarak dış âleme sunar. Şairin inşa eylemi sürdükçe dehası, hüneri ve imgelem gücünden beslenen bedii duyarlılığı incelik ve derinleşir. Şair zaman içinde üslubunu ve söz rengini oluşturur ve olgunlaştırır. Kendi dilinin sınırlarını genişletirken, ona karşı sorumluluğu da artar. Sanatçı olarak kullandığı dil malzemesini savurganlık yapmadan bedii bir forma kavuşturma ve estetize etme idrakini taşır. Bir sanat eseri olarak şiirin muhkem bir dil üzerine inşa edilmesi gerektiğini hatırdan tutar.

Türkçe'nin nesir ve nazımda yüksek bir ifade gücü vardır. Sevinçten öfkeye, övgüden hicve her türden his ve düşünceyi nazma dönüştürmede şairlerin ihtiyaç duyduğu söz varlığı ve ifade araçları ziyadesiyle mevcuttur. Bundan ötürü şairler, nazımlarında Türkçenin itibarına titizlik göstermekle sorumludur. Üç asır boyunca divan edebiyatı ürünleriyle olgunlaşan Türkçe, 17. yüzyılda şairlerin şiiri kavrayışını ve şiir severin zevk-i selimini belli bir düzeye ulaştırmış, onların âli, vasat ve âdi olan şiirleri ve şairleri ayırt etmelerini sağlayacak eşikleri ve değer ölçülerini de ortaya koymuştu. Türkçeyi doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen sosyal ve siyasi müdahalelere ve değişimlere rağmen, abide çapında nitelikli ve güzel şiirlerin Yunus Emre'den günümüze aralıksız yazılmış olmasının gerisinde, has ve saf şiirin izinde ifade gücü ve mânâ derinliği sürekli gelişen ve olgunlaşan Türkçe ile şair-şiir-okur arasında kurulan etkileşim bulunmaktadır.

Şiirini Türkçe ile yazan bir şairin muhayyilesi, şiir hamurunun bütün malzemesini Türkçeden devşirir. Tabii olarak şairden Türkçeyi, günlük dilin bazı kere ayarı kaçabilen ve süflileşen sınırlarına girmeden kullanması ve mana zenginliğini olağanüstü bir hassasiyetle tasarruf etmesi beklenir. Mecazi/gerçek, eş/karşıt, yakın/uzak anlam dairelerindeki her kelime ve tamlamanın şiirde hakkını tam vermesi ama bunun yanı sıra kendine ait orijinal mazmunlar ve imgelemler ile okuru şaşırtıp heyecanlandırması yalnız Türk şiirinin değil aynı zamanda Türkçenin kazanımıdır.

Şiirin estetik ve edebi değeri ile şiirin bir sanatkâr olarak dili ve kelimeleri işleme kabiliyeti ve gösterdiği titizlik arasında doğrudan bir ilişki vardır. Şair nazmındaki şiir diline karşı gösterdiği hassasiyet ile okurlarına karşı tavrını belirler ve onların edebi haz talebini ciddiye aldığını gösterir. Ahmet Haşim, poetikası denilebilecek “Şiir Hakkında Bazı Mülâhazalar” adlı yazısının sonunda, şairin nasıl bir şiirle okura karşı sorumluluğunu yerine getirmiş olacağı sorusuna şu izahı getirir: “*Hâsılı şiir, resullerin sözü gibi, muhtelif tefsirâta müsait bir vüs'at ve şümulü hâiz olmalı. Bir şiirin mânâsı diğer bir mânâ olmaya müsait oldukça, her okuyan ona kendi hayatının da mânâsını izâfe eder ve bu suretle şiir, şâirle insanlar arasında müşterek bir teessür lisanı olmak pâyesini ihraz edebilir. En zengin, en derin ve en müessir şiir herkesin istediği tarzda anlayacağı ve binaenaleyh nâmütenâhî hassasiyetleri isti'âb edecek bir vüs'ati olandır.*” Şâirden okura sunulması beklenen şey “*mahdud ve münferit bir mânânın çemberi içinde sıkışıp kalan*” şiirler değil; sınırları beşerin gönlündeki “*teessürâtın mahşerini çeviren o mübhem ve seyyâl*” şiirlerdir.¹⁰³

¹⁰³ Ahmet Haşim, “Şiir Hakkında Bazı Mülâhazât”, (Haz. İnci Enginün-Zeynep Kerman), *Ahmet Haşim, Bütün Şiirleri*, Dergâh Yay., İstanbul, 2005, s. 71.

Necip Fazıl poetikasında şairin sorumluluğu konusunda şu tespiti yapar: “*Şâir his cephesinden daha ilk nefeste vecd çözümlüleriyle yere seriliveren bir afyon tiryakisi; fikir cephesinden de bu afyonu esrarlı havanlarda hazırlayan ve tek miligramının tek hücre üzerindeki tesirini hesaplayan bir simyacı... Şâir ne yaptığıının yanısıra, niçin ve nasıl yaptığıının ilmine muhtaç ve üstün marifetinin sırrına müştak, bir tılsım ustasıdır.*”¹⁰⁴

Dîvan şairi, şiirinin okuyucuyu hayran bırakmasını ve hafızasında hiç unutulmadan yaşamasını, yüzyıllarca dilden dile dolaşmasını arzu eder ve bu yolla kendisinin ve şiirinin, ebedilik kazanacağına inanır. Kendi dilini keşfetmiş ise şiirin okuyucuyu oyalayacak biçimde uzamasının, söz fazlalığı ile gevezeliğe düşmesinin sanatı için büyük bir nakisa/kusur olduğunu aklından çıkarmaz.

Alıntılarda ifade edildiği gibi şiir, şairin dil içinde kendi imgelem dünyası içinde çok katmanlı ve girift bir anlam örgüsü içeren ikinci bir üst dil ile ürettiği bir sanat faaliyetidir. Bu yönüyle okura aşkın bir haz vadeder ve karşılığında onu idrak etmek için çaba göstermesini bekler. Nef’î, bu beklentinin *hâridarı* yani muhatap alıcısı olarak, methiye yazdığı kişilerin ayarındaki insanları görür. Kendisini kıskanan kişileri ilim ve zekâ bakımından düşük seviyeli addettiği için, onlardan şiirini anlamalarını beklemez. Bir tarafta aşırı kıymetli cevher, mükemmel, şerefli bir üniforma veya nadir bir meta ve hüner olan şiir ve diğer tarafta o malın satış gününde beklenen *hâridar* olan zaman-ı devlet ve layık olduğu revacı verecek nüktedanın şahı bulunur. Arzulanan şey, şairin ürettiği paha biçilemez söz kumaşısı olan şiirinin ve pazardaki alıcısı şiir severin aynı mekân ve zamanda buluşmasıdır.

Suhan kâlâ-yı fâhirdir ne bilsin her denî kadrin

Bu cinsün hâce-i hüsn-i kabûlüdür harîdârı

Hüner dünyâ değer bir gevher-i pür-kadr ü kıymetdir

Zamân-ı devletindir bu metâ’ın rûz-ı bâzârı (ND K49/52)

Söz bir metâ’-ı fâhir ü kemyâbdır velî

Ana revâcî lutf-ı şeh-i nüktedân verir (ND K5/54)

1.5. Sözün Şiire Dönüşmesi: Mânâ, Belâgat ve Âhenk

Şairin sanatı muhayyilesinde mayalanır. Burada olgunlaşan düşünce hassas, ince ve titiz bir işçilikten sonra söz kalıbına dökülür. Şair mısralara dönüşen nazmı ile okuyucusunun bedii haz duygusuna hitap etmeyi; onun iç âleminde en üst düzeyde saf, kusursuz bir etki bırakmayı amaçlar. Ali Nihat Tarlan’ın deyişi ile divan şairi, “*Dîvan edebiyatının bir iç âlemi,*

¹⁰⁴ Orhan Okay, *Poetika Dersleri*, Dergah.Yay., İstanbul, 2011, s.134.

bir iç hendesesi” olduğunu kendi şairlik serüveni içinde idrak etmiştir. Şair nazımının “güzel” ve “iyi” sıfatlarını hak etmesi için kullandığı dilin somut ses düzeni ile soyut anlam dünyası arasındaki hayati ilişkiye vakıf olmalı ve bunun için gerekli ahengi ve doğallığı zorlama olduğu hissini vermeden oluşturmalıdır. Sözün mana ile uygunluk göstermesi için kullanabileceği araçlar başta kâfiye ve vezin olmak üzere, ses, kelime, ibare ve mısra tekrarlarından oluşan değişik söz/lafız sanatlarıdır. Tarlan, basit görünen kelimelerin bu sanatlar aracılığı ile hal değiştirip mücerret manaya dönüştüğünü şöyle ifade eder: “Dîvan edebiyatında, hemen daima, kelimelerin basit mânâları altında asırlar boyu o kelimelerin yüklendiği fikirler, duygular ve hayaller vardır. Bunları şâirler çeşitli yerlerde kullanarak her birine ayrı mânâ, duygu ve fikir ilave etmişlerdir. Bu suretle o kelimeler, imajlar okuyanların uzvi ve dimaği bünyelerine, hayat seyirlerine göre türlü imtizaçlar yaparak, aşağı yukarı herkeste ayrı bir ruh haleti, duygu hususiyeti vücuda getirir. Basit teşbihler bir tablo mekanizması içine girerek daha derinleşince, bu tenevvü’ler daha da genişler. Şairin sanatı muhayyilesinde mayalanır.”¹⁰⁵

Orhan Okay, edebi anlatımın şekle dayalı bir unsuru olan tekrarın güzel sanatların bütün şubelerinin estetik temeli için vazgeçilmez bir araç olduğunu söyler: “Mimaride, resimde, heykelde, dekoratif sanatlarda, musikide olduğu gibi edebiyatta bir motifin, bir sesin, bir ifade tarzının muayyen ve gayri muayyen aralıklarla tekrarı, insan üzerinde büyüleyici bir tesir bırakır. ... Bununla bütün sanatların da tekrardan ibaret olduğunu söylemek istemiyorum. Sanat eseri için kaçınılmaz olan formun bir parçası, önemli bir parçası da tekrardır.”¹⁰⁶

Nef’î’nin poetikasında nazımın mana ile ilişkisini, şiirlerinde geçen hikmet ve hakikat, ilim, doğru söz, istidat ve rindanelik kavramları ile tesis etmek mümkündür. Nazımın belâgat ile olan alakası şiirde icaz, ihya, bîkr-i fikr, hayal ve hüsn-i beyan kavramlarının kullanılışından ortaya konulabilir. Nazımın biçim açısından en önemli bileşeni olan ahenk ise musiki, mevzun ve metin oluş, selaset, pakizelik ve safiyet kavramları etrafında şekillendirilir.

1.5.1. Şiir-Hikmet ve Hakikat

Nef’î nesib kısmı alıntılanan kasidesinde poetikasını hakikat-mecaz ikilemi çerçevesinde bir kez daha özetler. Sözün maksadı mecaz değil hakikattir. Şairin düşüncesi hakikate işaret ediyor veya gerçeği bulmaya çalışıyorsa, ondan doğan nükte güzelin uğurlu çehresinde ayva sarısı tüylerde bulunan mazmundur. Kalp gözü ile bakanlara o yazıyı taşıyan

¹⁰⁵ A. Nihat Tarlan, *Edebiyat Mes'eleleri*, Ötüken Yay., İstanbul, 1981, s. 85.

¹⁰⁶ Okay, 1990, s. 36.

tertemiz yüz mana âleminde Allah'a dair sırların yazılı olduğu sayfadır. Bu saklı manadan gafil olan gönül veya şiir faydasız resimlerin bulunduğu mecmuadır. Her âşık olan aşkı bu usulde dile getirmez çünkü bu gerçek Allah erlerinin gönlündeki aşkın usulüdür. Bu yoldakiler, kelimelerin gerçek manasının anlaşılmasına engel olan ifadelere çok yer vererek nazmının/sözün müphem ve anlamın kapalı kalmasını tercih edenler değil, hakikatin peşinde koşanlardır.

*Ol nükte ki endîşesi tahkîk-nümâdır
Mazmûn-ı hat-ı dilber-i ferhunde-likâdır
Ya'nî ki hakikatde ruh-ı pâk-i hat-âver
Ehl-i nazara nüsha-i esrâr-ı Hudâdır
Bir dil ki bu mazmûn-ı hafîden ola gâfil
Dil midir o mecmû'a-i tasvîr-i hevâdır
Her âşık olan aşkı bu vâdiye düşürmez
Bu meslek-i aşk-ı dil-i erbâb-ı Hudâdır
Bu ehl-i hakikat yoludur ehl-i mecâzın
Vâdileri bu merhaleden hayli cüdadır (ND K33/1-5)*

Mecaz ve hakikatten ne anladığına dair getirdiği bu kısa ve özlü izah sonunda, Nefî yaptığıının çokbilmişlik eseri olduğunu ve mecazın mahiyetini araştırmanın kendisine düşmediğini söyleyerek tevazu ile özür diler. Şiir inşasında hangi ilkenin akılda tutulması gerektiği şairin kendine has üslubu ile dile getirilir:

*Söz bahs-i hakâkatde iken nev-hevesâne
Tahkîk-i mecâz etdiğimiz gerçi hatâdır (ND K33/10)
Aklın hüneri vâdî-i hikmetdedir ancak
Tahkîk ile hikmet nice bir dilde yer eyler (ND K10/8)*

1.5.2. Şiir-İlim

Dini ilimler ve onları tahsil etmek için kullanılacak alet ilimleri divan şiirinin zeminini oluşturan unsurlardan birisidir. Osmanlı şairlerinin çoğu; Arapça, Farsça gibi alet ilimlerinin yanı sıra kelam, fıkıh, hadis ve tefsirde; astronomi, cebir gibi fen bilimlerinde; beşeri bilimlerde ve tasavvuf gibi irfânî bilgi üzerinde kuvvetli eğitim almış kişilerdir. Bu durum onların şiirlerini sağlam bir şiir poetikası üzerine inşa etmelerine yardımcı olmuştur. Ama dinde âlim olmanın içini dolduran esas unsur arif olmak, bilgiyi kalpte yaşanır kılmaktır. İlim şekil irfan ise özdür. Bu tespit, tabii olarak devrinin bu telakkisi üzerine yaşamış olan Nefî'nin şiirinde daha barizdir. Söz vadisinin velilerine, ulularına gönülden bağlandığını;

âlimlerin ve ilimlerin bildirdiği Allah'ın sırlar hazinesinin kendi fitratında Elest Bezminden beri var olduğunu; Allah'ın kullara dinin kabukta/surette değil gönülde yaşanmasını emrettiğini; böylece arif olanların gizli bir mana ile sayısız Ebu Cehillerin iman etmesine vesile olacağını nazmında dile getirir.

Bî-tereddüd taleb-i feyz için oldum fi'l-hâl
Evliyâ-yı suhana sîdk-ı irâdetle mürîd (ND K54/12)
Sanki gencîne-i tab'ımda nihân idi ezel
Genc-i esrâr-ı Hudâvend-i âlim ü âlâm (ND K50/56)
Zahid ol rind ol hemân sûretde kalma ârif ol
Âlem-i ma'nâda hükm-i pâdişâhî böyledir (NDG38/2)
Ârif ol bir nühüfte nükte ile
Nice bû-cehli i'tikâde getir (NDG43/5)

1.5.3. Şiir-Yalan

Şair; ilhamının muhatabı ve şiirinin arı ve duru kaynağı olan düşüncesinin saflığını korumalıdır ki şiirinde hakikat bulunsun. Nef'î, bu noktada zaaf gösterince böyle bir tuzağa düşebileceğinin farkındadır. Dilini hata yapmaktan, yalan söylemekten, iftira etmekten ve günah işlemekten; düşüncesini yalan, koğuculuk ve gösterişten uzak tutması için Allah'a yalvarır. Divanında farklı bir nazım türüne geçiş yaptığını belirtir ve rubainin yapısı gereği felsefeden hicve kadar farklı fikir yelpazesinde söz söyleme imkânı verdiği için şair temkinli olma ihtiyacı hissetmektedir. Kur'an-ı Kerim'de de kâfirler için “*onlar hayvanlardan daha aşağıdırlar.*”¹⁰⁷ mealindeki ayet, doğru yolu bulmak için aklını kullanmayan kişileri tasvir eder. Aklını tezvîrat ve iftira için kullanan kişinin de aynı çerçeveye dâhil olacağı kuşkusuzdur. Nef'î, bu tür kaba ve nobran iki ayaklı eşeklerin ayıplaması ve alayı karşısında diline hâkim olmak için Allah'tan yardım ister.

Yâ Rab dilimi sehv ü hatâdan sakla
Endişemi tezvîr ü riyâdan sakla
Basdım reh-i vâdî-i rübâîye kadem
Ta'n-ı har-ı nâdân-ı dü-pâdan sakla (ND R1)

Şiir poetikasını iki mısraya sığdırdığı aşağıdaki beyitte, kendisini herkesin hayranlık duyduğu hak sözü söyleyen ve nefesi ihya edici olan bir şair olarak niteler ve bunun doğru olduğunun şahidi olarak şiirinin manasında hiçbir düzenbazlık ve yalan olmamasını gösterir.

¹⁰⁷ Araf Suresi ayet 179.

Bül-aceb şâir-i kudsî-nefes ü hakk-gûyum

Fikr-i ma'nâda ne hile bilirim ne tezvîr (ND K40/47)

Bu tespiti teyit etmek ve sözünün tesirini daha da artırmak için, Kur'an'dan iktibas yapmaya hiç ihtiyacının olmadığını; Allah vergisi kabiliyetini ispat etmek için şiirinin yeterli olduğunu söyler.

Sözüm şâhid yeter isbât-ı isti'dâd için bana

Ne lâzım dâm-ı tezvîr eylemek tefsîr-i Kur'an'ı (ND K12/44)

1.5.4. Şiir-İstidat

Nef'î, fahriyelerinde şairliğin kesbi değil istidat meselesi olduğunu bir nazım ilkesi olarak sıkça dile getirir. Kişi tabiatında olmayan bir kabiliyeti güç, inat ve ısrar yoluyla kazanamaz. Söz şairin zihnine inci kolye gibi dizilmiş olarak ulaşır. Söz, yazma ve düzeltme eziyeti çekmeden inşa edebiliyorsa şiidir.

Minnet Allâh'a ki vermiş o kadar isti'dâd

Nazm için eylemezin tab'ıma zûr u ibrâm (ND K50/47)

Kimse taklîd edemez sözde sana eyNef'î

*Böyle pâkîze-gazel **tab'-ı Hudâ-dâd** ister*

Kimsede tab-ı Hudâ-dâd bulunmazsa eğer

Kilk-i allâme-i âlem gibi üstâd ister

Müftî-i mu'cize-perdâz ki idrâkinden

Akl-ı küll vâdî-i endîşede imdâd ister (ND G35/5-6-7)

*Bu feyz ehl-i dile **dâd-ı Hudâdır cehd ile olmaz***

Yine bir ehl-i dil nazmından anlar anlayan anı (ND K12/46)

*Akd-i gevher gibi **manzûm ola tab'a** vârid*

Çekmeye nâzım olan zahmet-i kayd-ı tanzîm (ND K8/3)

Nef'î, bir tür sâhir ve şiiri de sihir olduğu için okur üzerinde en yoğun tesiri bırakma gücüne sahiptir. Şiirinin lirizmi ile ruhun başını döndürmeyi, manası ile okuyanın dimağında dimağında bir tat ve hoş bir koku bırakmayı nazımın ilkelerinden biri kabul eder.

Düşer bir böyle matbû'u hoş-âyende gazel işte

Alınca destine Nef'î-i sâhir kilk-i i'câzı (ND K23/37)

Âlemi teshîr için hâtem ne lâzım tab'ıma

Ben Süleymân-ı hayâlim n'eyleyim engüşteri (ND K14/59)

Şemîm-i sünbül -i nesrînini yâd etse bir şâir

Buhûr-ı anber ü kafûr olur tumâr-ı eş'ârı (ND K14/19)

*Rengîn ü lezîz oldu kelâmum o kadar kim
 Kâm u leb-i endîşeyi pür gül-şeker eyler (ND K11/45)
 Ne kand-ı nazm-ı şîrînim gibi sükker olur hâsıl
 Ne hâmem gibi gördü kimse tûtî-i şeker-hâyı (ND K28/47)
 Bûy-ı endîşeme enfâs-ı dilâviz-i nesîm
 Satr-ı eş'ârıma emvâc-ı girihgîr-i zülâl (ND K37/50)*

1.5.5. Şiir-Rindânelik

Nef'î divan şiirinin olgunlaşma dönemi şairlerinden olduğu için, şiirinin zemininde bulunan *rind* mazmununun manasını ya *rind-zâhid* karşıtlığı çerçevesinde veya genellikle müstakil olarak özellikle *Farsça Divan*'daki rubailerinde ayrıntılı ve kusursuz biçimde yansıtmıştır.

Allah'ın rindleri dâdar isteklisi değillerdir. Hadlerini iyi bilen insanlar olarak kâinatın sırlarına mahrem değillerdir. Dünyaya ve onun zevklerine kıymet vermemek hususunda o kadar kuvvetli iradeye sahiptirler ki nefislerinin her isteğini onlardan izin almadan satarlar ama almazlar. (FD R35)

*Bana teklîf-i zühd etmezdi idrâk olsa zâhidde
 Yazıklar kim anı âkil beni dîvâne yazmışlar (ND G29/2)*

Yaşamının gayesi ya akli hırsın emrine vererek güç ve servet peşinde koşma yahut aklın gönlün-kalbin emrine girmesi ile hırslardan arınma ve dünyaya bigâne kalmadır. Rindler gönlün paslanması ve kalbin kararmasına sebep olan birinci yolun değil, onu saflaştırarak bir ayine haline getiren ikinci yolun yolcusudur. Bu yolda kınanılır, kıskanılır ve eza görürler ama “*bu da geçer ya hû*” derler. Şair nazmında, özellikle kasidelerinin nesib ve teşbiblerinde bu rindane havadan hiç uzaklaşmaz.

*Rind isen eğer âlem-i vahdet gibi olmaz
 Def-i gam-ı tahkîk ü mecâz etmeğe bâ'is (ND G25/4)
 Her nigâh-ı nükte-âmîzinde **rind-i aşk** olan
 Hem itâb-ı renciş ü hem müjde-i ihsân bulur (ND K8/11)
 Zühdü ko gel beri yek-reng olalım **rindâne**.
 Ber-taraf eyleyelim havf ü recâyı bu gece (ND G 112/3)*

Şiirinde sık kullandığı *rindâne* kavramı, özellikle gazelinin temel niteliklerinden biridir.

*Böyle **rindâne** gazel az denilir ey Nef'î
 Kâ'iliz şîve-i rindânı bilen yârâne (ND G105/5)*

Musammatlı beyitlerden oluşan 62. ve 15. kasidelerde teşbib bölümlerinin ulaştığı ahenk ve musiki, aynı zamanda Osmanlı medeniyetinin ulaştığı zarafeti de temsil eder. Şair tasvirin rindane havası ile methiye formunu kusursuz biçimde telif etmektedir.

*Biz âşık-ı âzâdeyiz ammâ esîr-i bâdeyiz
 Âlüfteyiz dil-dâdeyiz bizden dirîg etme kerem
 Bir câm sun Allah için bir kâse de ol mâh için
 Tâ medh-i şâhenşâh için alam ele levh u kalem
 Ol âfitâb-ı saltanat ol şehsüvâr-ı memleket
 Cem-bezm ü Hâtem-mekremet memdûh-ı esnâf-ı ümem (ND K15/16-18)*

*Dey faslının encâmıdır zevk u safâ hengâmıdır
 Ya'nî bahâr eyyâmıdır nûş edelim âb-ı ineb
 Çün gitdi sâkî fasl-ı dey olup mürettep câm-ı mey
 Ol dâver-i ferhunde-pey şâyet kıla meyl-i tarab
 Ol kutb-ı devrân-ı felek ol reşk-i esnâf-ı melek
 Ol cûd u lutfu bî-dilek ihsânı bî-sa'y ü taleb (ND K62/5-7)*

1.5.6. Şiir-İcaz: Az Sözle Çok Mana

Sanat eserlerinin muhatabı zevk-i selim sahibi, eğitilmiş, hassas ruhlardır. Şâirin gayesi de, okurları eserin derininde yatan mânâ buluşturup sözün güzelliğinin onları adeta çarpmasını, büyülemesini sağlamaktır. Nef'î'nin seçtiği kelimeler, oluşturduğu terkipler, ses ve söz tekrarları ile meydana getirdiği âhenk ve mûsiki dîvan şiirinde mânâyâ sözün içinden geçilerek ulaşılması geleneğini daha üst bir yere taşır. *Ce-ye-ze* kökünden gelen *icaz* bir kavramı şairin en az kelime ile en tesirli dile getirmesini; *a-ce-ze* kökünden gelen *i'caz* kavramı ise bu muciz sözün başkalarını aynı sözün benzerini söylemekten a'ciz bırakmasını ifade etmek için kullanılır. İkinci kavram, Hz. Peygamberin gösterdiği, o güne değin o toplumun hiç karşılaşmadığı ve akılları idrakte aciz bırakırcasına insanları büyüleyen, tabiatüstü ve olağanüstü olayların ismi olan *mu'cize*; sıfat biçimi olan *mu'ciz* gibi müteradifleri ile aynı zamanda kendisi de bir *mu'cize* olan Kuran-ı Kerim ayetlerinin de öz hususiyetidir. Divan şiiri geleneğinin aşkın/ilahi olana nispet edilmesinde önemli işlevi olan ve Kur'an-ı Kerim'in beşer sözü olduğunu iddia edenlere karşı, ne kadar uğraşsalar bir ayetinin bile benzerini uydurmaktan aciz olduklarını ifade eder. Kavram oradan az sayıda kelime ile derin anlam veren söz ve şiir için istiare edilmiştir.

Mine Mengi, ‘icaz’ teriminin divan şiirinin kavram dünyasına Nef’î’nin nazmı ile girdiği tespitinde bulunur. Kavram ve müteradifleri önceki şâirlerin ve hatta çağdaşı Nâbî’nin ve halefleri Nedim ve Şeyh Gâlib’in şiirinde çok az sayıda kullanılmıştır. Dönemin şairlerinin Sebki-Hindi anlayışının tesiri altında farklı estetik unsur arayışına koyulmalarının sebebi, nazımda muciz söz söylemektir. Nef’î’nin nazmında bu kelimelerin çok sık kullanılması ise, fahriyelerinde yaptığı yoğun imgelem ve mübalağayı gerekçelendirmek istemesine bağlanır. İcaz, Nef’î’de somutlaşan hayal zenginliği ve anlam kapalılığı ile ortaya çıkan şiir keyfiyetidir.¹⁰⁸ Hüsn-i beyânı sihir seviyesinde ve sözü icaz olan şâir, övünmeyi tabiatının hak edilmiş bir keyfiyeti olarak görür. Dolayısıyla şâir *sâhir*, *sâhir-i üstad*, *sihr-sâz*, *mu’cize-gûy*, *mu’ciz-beyân*, *mu’cize-perdâz*, *mu’ciz-dem*, *ilhâm-tırâzdır*. Kalemî *kilk-i i’câz*, *hâme-i i’câz*; kaleminden çıkan şiir *ma’nâ-yı sihr*, *sûret-i i’câz*, *Mesîh-i mu’cize-perdâz*, *sihr ve füsûn/efsun*, *râvî-i mu’ciz-beyân*, *dür-i i’câz*’dır. Müteradifleri ile birlikte hemen her kasidesinde okuyucuya hatırlatılan bir kavramın, şairin bütün nazmında sıkı sıkıya gözettiği, mutlak manada bağlayıcı ve belirleyici bir ilkeye dönüşmesi beklenir. Şairin aşağıdaki beytinde, kendisinin şair mi yoksa büyücü mü olduğunun karıştırıldığı söylenmekte ve Hz. Peygamber’e şairlik ve büyücülük isnat edilmesine telmihte bulunmaktadır.¹⁰⁹

Kimse tahkik idemez sâhir midür şâ’ir midür

Bir bilür yok Nef’î-i mu’ciz-beyânı bilmiş ol (ND G75/5)

Nef’î’nin poetikasında en az kelime ile en özlü mananın ifadesi esastır. Has şiirde icaz, kötü şiirde itnab vardır. Hikmet içeren her sözün ifadesinde eksiklik veya fazlalık değil, olması gerektiği kadar kelime bulunur:

Müfîd ü muhtasardır her kelâm-ı hikmet-âmîzim

Olur destimde gerçi hâme teksîr-i sevâd üzre¹¹⁰ (ND K44/42)

Du’âyile sözü hatm edelim zîrâ hakîkatde

*Sözün gevher olursa yegdir **itnâbından** icâzı (ND K23/39)*

Dürri-i meknûn ise de nazmım eger ey Nef’î

*Düşürür yine kesâda anı **ayb-ı itnâb** (ND K 32/64)*

¹⁰⁸ Mine Mengi, “Divan Şiiri Estetiği Açısından İ’câz”, *AÜTAED*, S. 39, s.135-146, 2009, s. 137.

¹⁰⁹ Menderes Coşkun, “Klasik Türk Şairinin Poetikası Üzerine”, *Bilig*, Kış, S. 56, s. 57- 80, 2011, s.73.

¹¹⁰ *teksîr-i sevâd* tamlamasının boş yere yazı yazma, uzaktan karartı hâlinde görülen kalabalık, bir şehrin çevresindeki karartı hâlinde görünen bağ, bahçe ve bostanlar, kara ve siyah, gümüş üstüne siyahla işlenmiş nakış ve savat gibi değişik anlamları vardır.

Sultan 1. Ahmet'i yaptığı hayır için övmeyi; Sultan Ahmet Camii'nin haşmet ile sadelikten doğan ahengini, duruşunu, işlevini ve diğer adı At Meydanı olan bulunduğu semti az kelime ve çok sade bir dil ile tasvir etmek yüksek bir bedii terkip gücü gerektirir:

Âh-ı âşık der idim tîrine ger nâvek-i âh
Delse eflâki geçip küngüre-i keyvânı
Hayradır niyyeti her demde acep mi olsa
Böyle bir câmi'-i hoş-tarh u latîfe-bânî
Habbezâ ma'bed-i pür- feyz-i mukaddes ki bulur
Anda bir secde kılan mağfiret-i Rahmânı
Bir binânın ki esâsı ere ka'r-ı hâke
Sakfı geçse nola bu tâk-ı bülend-eyvânı
Eyledi kadrini ol câmi'-i vâlâ ber-ter
Hâsılı oldu du'a hirmeni at meydânı (ND K3/19-23)

1.5.7. Şiir-İhya: Söze Ruh Verme

Nef'î, şiiri uzvi/organik bir yapı olarak tasavvur eder. Şiir hayat verir, dirilticidir. Şair düşünmeye başlar başlamaz, mana âlemindeki ruhlar haşır meydanı için toplanmalı ve mana kilisesindeki tasvirlerle bile can gelmelidir. Şairin fikirlerine, dilin “Hz İsa nefesleri” dense yeridir. Ruhtan haber veren her latif mana şairin kaleminden dökülünce şiir can bulur.

Başlasam endişeye ervâh-ı ma'nâ cem' olur
*Nutka gelsem sûret-i deyr-i ma'ânî **cân bulur** (ND K9/39)*
Gelince sîneden kâm u dehâna cân bulur ma'nâ
Dilin enfâs-ı Rûhullâhıdır gûyâ ki efkârı (ND K14/56)
Her ma'nâ-i latîf ki cândan nişân verir
*Ta'bir edince tab'im am nazma **cân verir** (ND K5/1)*

1.5.8. Şiir-Bikr-i Fikr: Özgünlük

Şiir imgeler dizgesidir. Beyitte oluşan imgeyi inşa edici unsurlardan herhangi bir kelime şiirin dışına çıkarılınca mısradaki yüklediği anlamı kaybeder. Nef'î bu manada, *sebk-i hindi* anlayışının verdiği imkânlar ile şiirine yeni hayal unsurları ile yeni anlamlar kazandırmanın yani imgelem yeniliği getirmenin yolunu açan bir şairdir. Manaların en orijinalini icat etme yarışı denilebilecek bu gelenek, Nef'î'nin şiirinde daha barizdir.

Her beyt-i safâ-güsteri bir mey-gede-i feyz
Her nüktesi bir nâdire-i muzmer-i âlem(ND K23/41)

*Muntazır tab'ıma **ebkâr-ı ma'ânî** o kadar
Kesretinden birinin şeklini tasvîr edemem (ND G83/3)*

Divanındaki hiciv dili, bu yenilenmeden uzak değildir.

*Şâ'ir-i nâdire-gûyum ne desem hisse çıkar
Düşmen ü dostu bî-tevriye vü bî-ihâm
Verir dostu bir harf ile tevkî-i kabûl
Ederim düşmeni bir nokta ile şöhre-i âm
O letâfet mi var eş'âr-ı safâ-bahşımda
Ki keder vere ana dahl-i hasûd-ı hodkâm (ND K50/68-70)*

Fahriyelerinde kendi üslubunu hissettiren yeni mazmun arayışını *bikr-i suhan*, *bikr-i mazmun*, *bikr-i fikr* gibi terkiplerle; yeni imgelem arayışını *tarz-ı taze tarz-ı hasen*, *taze icad*, *taze vadi*, *taze şuh*, *tarz-ı has*, *tarh-ı garib*, *tarh-ı suver* gibi terkiplerle ifade eder. Şiirinde nazmın en güzelini veren kudretli bir şair olduğunu bir tür tüme varım biçimi ispatlama tarzı ile ortaya koyar. Önce kendi sanatında eşi az bulunur bir şair olduğunun delili olan mısraları, kasidelerin nesib, teşbib ve methiye bölümünde sunarak okuyucuyu ikna eder. Fahriyesinin haklılığına, poetikasının sağlamlığına ve yaptığı hicvin makul olduğuna inandırır. Gazellerin mahlas beytinde ise nazımda özgün oluşunun kıymet hükmünü verir. Bu bağlamda okuyucuyu kendi icazına baştan beri tanık yapan şair, bu üslubu ile kendisi gibi zirvedeki bir şairden basit ve manasız bir nazım sudur etmeyeceğini ilan etmiş olur.

*Büte secde olalı görmedi bir kimse dahi
Bikr-i fikrim gibi bir şûh-ı dilâşub sanem (ND K40/48)
Acep mi olmasa âlemde misl ü mânendi
Kasîdede bir olur **beyt-i nâdirü'l-mazmûn** (ND K58/8)
Gelsin benimle var ise meydâna Nef'îyâ
Bir böyle **tarz-ı tâze vü nâdir edâ** bilir (ND G41/5)
Âlem-efrûz-ı beyân Enverî-i devr-i zamân
Suhan-ârâ-yı cihân **muhteri'-i tarz-ı cedîd** (ND K54/40)
Bir serây-ı dilgüşâdır her biri ebyâtımın
Cilveger sahnında **ebkâr-ı ma'ânî** bî-hicâb (ND K55/46)
Hem kasîde hem gazel bir tâze vâdîdir bu kim
İhtirâ'-ı hâme-i mu'ciz-beyânımdır benim (ND K13/40)*

1.5.9. Şiir-Muhayyile ve Hayal

Nef'î'nin sözündeki mananın üstatlığının kaynağı lahuti âlemdir. Bu kavramın Divan şiiri geleneğinden rastgele devşirilmediği, düşünce kaynağının İbn-i Arabî'nin varoluş nazariyesine kadar gittiği nazmında görülebilmektedir.¹¹¹ Tahayyül ufku ilahi âleme uzandığı için sözlerinin benzerinin söylenmesi imkânsızdır.

Şâhin-i hayâlimin o şehbâz şikârı

Kim avn-ı İlâhî ana bâl-ı tayârândır (ND K10/55)

Dile ve kelimelere istediği biçimi ve manayı kazandırmaktaki ustalığı ile sözlerinin sihir, şairliğinin ise mu'ciz olduğunu ilan eder:

Husûsâ ol suhan-perdâz-ı üstâdım ki eş'ârım

Yazar müşkül-pesendân-ı cihân evrâk-ı cân üzre

Benim ol şâ'ir-i sâhir ki tab'im sihr ile gâhî

Ma'ânî yerine dürler dizer silk-i beyân üzre (ND K5/43-44)

Nef'î, şiirindeki ma'ânîyi (manaları) *ma'nâ arsası* (ND K23); enginliği *ma'nâ bahri* (ND K13,54,59); genişliği ve derinliği olan bir mekân oluşunu *ma'na âlemi* (K16,56, G1,38,74); o mekânda devrinin hâkimi olduğunu *ma'nâ mülkü*, (12, 17,51, 60, M1) tabirleriyle tasavvur eder. Bu yolla şiirdeki metafizik seyrinde muhayyilesinin geçirdiği hal ve aşamaların bir tür iskeletini yani nazım felsefesini inşa eder. Nazmında ne mananın imgelemin içinde görünmez olmasına izin verir, ne de manayı kendine yakışır bir imgelem kazandırmadan açıkta bırakır. Çoğu kez nazmını dünyadan veya dünyevi gerçeklikten soyutlar ve semavi sembollerle imgelem oluşturur. Bazen de nazmı Fars ve Arap esatirine yaslanır. Fiziki ve beşeri âlemin gerçek üstü referanslarla oluşturduğu imge ve anlam dengesi ile nazımın bedii değeri katlanır.

Hayalin soyut mahiyeti beyitlerdeki tenasüplü kelimelerle somutlaşır. Avcı-av teşbihi bir diğer beyitte ilahi yardımın bol bol akmasına irca edilir ve yapılan soyutlama ile mânâ belirsizlik değil, aksine okurun şiirin kültür ortamına aşına olması nedeniyle belirginlik

¹¹¹“İbn Arâbî, hayâli hem âlemin, hem de insanî nefsin altında yatan şey olarak görür. Buna göre hayal ruhânî âlemlerle, cismanî âlem arasında bulunan ara bir dünya (berzah)tır. Hayal, ister cismani isterse ruhani olsun onun nihai anlam ve önemi ancak kendisinden geldiği İlâhi Gerçeklik'le olan ilişkisine dayanılarak anlaşılabilir. İbn-i Arâbî'ye göre bu ancak tecellî ile açıklanabilir. Yani 'kendini dışa vurması, açması' dır. İbn Arâbî, nefsin ilâhi hazret (varlık)'a yükselişinin (mi'rac) müşahedeye dayalı bir anlatım yoluyla, şairle hayâl âlemi arasında bir bağlantı kurar. Hz. Peygamberin miracıyla ilgili hadislere uyararak, her bir gök katında belli bir peygamberi koyar ve o peygambere ait salikin yükselişi sırasında o kata ulaştığında elde ettiği özel ilimleri tartışır. Venüs seferi olan üçüncü katta büyük rüya yorumcusu Hz. Yusuf bulunur. Bu bakımdan insan hayal âleminin bilgisini ve hayallerin nasıl yorumlanacağını bu katta elde eder. Dolayısıyla şairlerin ilhamlarını kazanmaları da bu kattan olur: “Burası tam şekil veriş ve düzenle ilgili semavi âlemdir. Şairlere bu dünyadan yardım ulaşır. Düzen, özel biçim ve geometrik şekiller de cismani bünyeler içinde ve bu bünyelere nef içinde şekil verilmesi, aynı şekilde bu kattan gelir.” William Chittick, “İbn Arâbî'ye Göre Hayal Âlemi ve Şiirsel İmaj”, adlı eserinden aktaran Erkal, a.g.e., s. 134.

kazanır. Şâirin her hayali süs ve takıları bu dünyaya ait olmayan naz ile büyütülmüş bir gelindir. Bu hayal gelinimin elbisesinin atkı ve arkacı melek saçlarının teli, başörtüsü ise cennet hurilerinin gömleğinin parçasıdır. Hayali kimi zaman av bulmak için kanatlanır. Avladığı (mazmunlar) ya Ankâ veya Hümâdır. Şâirin hayal kanatları gücünü ilahi bir vasıttan gelen feyizden alır.

*Her hayâlüm bir arûs-ı nâz-perverdir benim
Kim bu âlemden değil esbâb-ı zîb ü zîveri
Mûy-ı gîsû-yı melekdir târ u pûd-ı câmesi
Pâre-i pirâhen-i hûr-ı cinândır mu'ceri(ND K 15/49-50)
Bâl açar şikâr etmeğe şahbâz-ı hayâlim
Sayd etdiği elbetde anka ya hümâdur (ND K 43/48)
Cürre şâhin ü hümâ sayd-ı hayâlim ki benim
Feyz-i Tevfik-i İlâhîdir ana şehper ü bal (ND K36/55)*

Nef'î'nin şair olarak en dikkat çekici yönlerinden birisi, hayal kavramını bir anlam sanatı olan mübalağayı kullanarak işlemesidir. Bu yolla divanlarında bütün Dîvan şiirinin poetikasını da derinlik ve özgünlükle özetlemiş olmaktadır.

“Hayal meydanına ayağımı attığım zaman derhal mânâ âlemine bir titreme düşer; çarhin nazarı degecek diye endişe etmem; zira gönlümüm atının tırnağı ve nalı benim nazarlığımdır.” (FD R97)

Tasavvufi insan ve söz/şiir telakkisine dayanan şiir geleneği içinde, Nef'î'nin çok katmanlı bir poetikasının ve üzerinde yapılan değerlendirmelerin çok ötesinde bir mahiyetinin olduğu gerçeği üzerinde fazla inceleme yapılmadığı görülür. Nazmında yaptığı tasvirlerde istediği tecridi oluşturmak için hayal kavramına ontolojik bir mahiyet atfeden ve imgelemine yalnızca metafizik temeller üzerinde kurgulayan nitelikli bir divan şairinin nazmından, ahlaken çarpıtılmış anlayış ve ifadeler bir yana, sıradan düşüncelerin ve özensiz bir üslubun dahi sadır olabileceği düşünülemez. Ziya Avşar, insan ve özellikle şair muhayyilesinin metafizik bir olgu olarak Nef'î'nin nazmında ne tür bir işlevi nasıl ve hangi araçlarla yerine getirdiği konusunu, İslami ve batılı kaynaklar ile sûfi-felsefi nazariyeler çerçevesinde ele alır. Yazısında *Nef'î Divânı*'nda enginlik ve derinlik atfedilen hayal kavramının geçtiği yirmi altı beyit ayrıntılı biçimde tahlil edilmiş ve şairin poetikasında imgelemin nitelik ve boyutları ve geçirdiği haller bir urûc ve nüzul sistemi içinde değerlendirilmiştir.¹¹² Bu sisteme göre, sözün

¹¹² Ziya Avşar, “Nef'î'nin Hayal Kavramına Yaklaşımı” *Bilgi*, Kış, S. 24, 2003.

adem/yokluk halinden ilham yoluyla tasavvur edilip imkan alemine yaptığı seyirde şairin hayali; *yükselme, güzelleşme, düzenlenmişlik, zamansızlık veya sonsuzluk, tamamlayıcılık, eğlence/oyalanma, keşif, hayranlık, meydan okuyuculuk, mecnunluk, görme ve gösterme, süreklilik ve mestane görüş* olmak üzere on üç aşamayı tamamlar. Bu bağlamda “Nef’î’ye göre söz nasıl olursa şiidir?” sorusunun cevabında merkezi bir önem taşıdığı için, *hayal* kavramının tahlilinde bu seyir çizgisini gözetmek, şairin nazmını daha yakından anlamak bakımından yararlı olacaktır.

Şair, semavi duyuş ve hissedişinin hayat bulduğu reel âlemdeki düşünce alanından, endişesinden hayal gücünü kullanarak yükselir ve cismani/reel âlemden ruhani bir ortama geçer. Ruhun bir tür biçimlendirme cihazı olan ve duyularla algılanan görünen âlemin ötesini idrak için hassasiyet kazanmış olan şair muhayyilesi, orada fizik ötesi gerçeklikleri müşahede eder ve geri döner. Ne var ki endişe alanına geri dönüşte gördüklerini anlamlandırma ve tanımlama meselesi ile karşılaşır. Muhayyilesindeki ideal/aşkın olan gerçekliklerin zaman ve mekânla kayıtlı suretlere, bu bağlamda ses ve söze dönüşmesi için sadece kısa bir an vardır. Şairin zihni bu süratli devinimi ancak mübalağa sanatı yoluyla ifade edebilir. Mübalağa şairin gerçek üstü imgelemine nazma dönüştürme işlevini üstlenir. Bu süreç aklın buyruğuna girmiş bir mantıkla, hayal sınırlarının zorlanması olarak tarif edilemez. Aksine, bizzat hayal gücünün somutlaşmış biçimde söze dönüşmesi söz konusudur. Aşkın olan bu sözün yüksek değerini tayin etmede akıl değil metafizik haz devreye girer.

Nâmesi nüsha-i mecmû’a-i esrâr-ı ezel

Hâmesi lûle-i ser-çeşme-i feyz-i câvîd

Görünür hâl-i siyeh gibi rûh-ı dilberde

Düşse ger âyîne-i re’yine aks-i hûrşîd (ND K54/26-27)

Lisânım tercemân-ı sırr-ı gaybu’l-gayb-ı lâhûfî

Kitâbım nüsha-i dîvân-ı pür-mazmûn u ma’nâdır(ND K47/57)

Mübalağa sanatta aşkın olanı yani manayı keşif ve ifade etme gayesine giden yolda gerekli olan vecd ve haz duygusunu temin eder. Mana ile his arasında kalan muhayyile mazhar olduğu anlamları üst bir dille yani imgelerle aktarır. Avşar, bu keyfiyeti imgelemin *uruc/yükselme boyutu* olarak adlandırır. Şair hayal miracının gece yolcusudur. Sabah rüzgârının kokusu nasıl kendini belli ederse nefesinin getirdiği şeyin doğruluğu da öyle aşikârdır. Şairin hayalinin miracı Hz. Peygamberin gece beden ve ruh olarak yaptığı yolculuğa ve hayalinin getirdiği sözün hakikat olduğu ise Hz. Peygamberi doğruladığı için Hz. Ebubekir’e Sıddık denilmesine istiare edilir.

Ol şeb-rev-i mi'râc-ı hayâlim ki cihâna

Sıdk-ı nefesim bâd-ı seher gibi ayândır (ND K10/63)

Hayal gücü gece miraç için yolculuk yapan mesaj alıcı bir doğandır; yükselirken onun uçmasını sağlayan kanatlar ise ayn-ı ilahi veya feyz-i Tevfik-i ilahidir. Avladığı ise aşkın âlemin remizleri olan ankâ, hümâ veya erkek şahindir. Her doğan kuşu imgelem dünyasına ulaşma istidadı gösteremez. Cismani bir varlık olan doğan fizik ötesi âlemden manalar ankâsını avlar, onu yer ve tek-çift uzak-yakın ve eril-dişil gibi zıtlıkların bulunmadığı aşkın âlemde zıtlıklardan arınır ve avı ile *bir* hale gelir. Reel âleme getirilen hayallere endişe alanında muhatabın yani okurun okuyup anlaması için yeni bir düzen verilir. Gelinin eşsiz *güzelliği* hayal kavramının kazandığı bir diğer imgelem, nazı ve süsleri de o imgelemin özellikleridir. Bu imgelem âlem-i gaybdan bir armağan olduğu için sese ve söze dönüşmesinde tasannu bulunacak ve göz alıcı olacaktır. Süs ve süslenme gereçlerinin bu âlemden olmaması, şairin feyzini aşkın olmasındandır. Hayal gelinleri ise süslenmeleri ile o kadar güzeldirler ki, her biri zamanın gönül yakan eşsiz bir güzelidir.

Her hayâlim bir arûs-ı nâz-perverdir benim

Kim bu âlemden değil esbâb-ı zîb ü ziveri (ND K15/50)

Ârâste ol gûne arûsân-ı hayâlüm

Kim her biri bir âfet-i ra'nâ-yı zamâne (ND K41/28)

Hayal kavramı bu aşamada *düzenlenmişlik* niteliği kazanır. Nefî, hayali gül bahçesi olarak tasvir eder; gönlü onun hayran bülbülü, şiiri ise, bu gül bahçesinin güzel akarsuyudur. Fikrinin nuru mana puthanesini aydınlık kılarken, hayal gücünün gül bahçesi, nazmından doğan su ile suya kanar.

Bir gülistândır hayâlüm dil şûkûfte bülbülü

Ol gülistânın latîf âb-ı revânıdır sözüüm (ND K1/11)

Tâb-ı fikrimle sanem-hâne-i ma'nâ rûşen

Âb-ı nazmumla gülistân-ı tahayyül şâd-âb (ND K32/61)

Hayalin gül bahçesine teşbih edilmesi şairin endişesindeki imgelemi söze dönüştürmek için gösterdiği yoğun çabayı da ortaya koyar. Güllerin açıp rayiha saçmaları için gülistanın tarhlar ve su arkları ile tanzim edilmesi misali, söz de hoş ve âsûde bir görünüm için tanzim edilir.

Hayal kavramı bu oluş ve dönüşüm içinde *zamansızlık/sonsuzluk* niteliği kazanır. Şairin hayalinden akan feyz ile büyük bir nehir yahut deniz haline gelen dalgaları, inci yerine gezegenler saçar. Felek coşmuş bir denize dönen ve deniz suyu gibi çevrime giren şairin hayalinden ders görerek edvar ilmini öğrenmiştir.

Ol feyz ile bir bahr-ı revândır ki hayâlim
Emvâcî güher yerine seyyâre feşândur (ND K9/58)
Hayâlimdir o deryâ-yı hurûşân kim sebak almış
Felek tedvîr-i girdâbından anun 'ilm-i edvârı (ND K13/53)

Hayal anlatılan tasavvurun seyri içinde bu kez zamanla kayıtlı olmadan akan ve çağıldayıp coşan bir denize benzetilir. Okyanuslarda çok güçlü dip akıntıları vardır ve bunların birbiri ile karşılaşması halinde girdaplar oluşur. Felek veya semâvât, okyanusu kendine hoca tayin ederek ondan devir ilmini tahsil etmekte ve devinim halindeki şair muhayyilesine okyanus tasavvuru ile derinlik ve genişlik kazandırmaktadır. Denizin akıntıları muhayyilenin halden hale hızla geçiş halinde olduğunu ve gelen incileri yani anlamları devşirmek için acele edilmesi gerektiğini gösterir. Bu seyir ve temaşa anı, zaman dışı bir vakiadır. Sonsuzluktan devşirilip ses ve söz yoluyla surete kavuşan imgelemler ve onlara araç olan nazım da ebedilikten payını almış olur.

Tamamlayıcılık Nef'î'de hayal kavramının içerdiği bir diğer niteliktir. Aşkın âleme alıcı kuşla urûc eden muhayyilenin avladığı manaları veya esrâr-ı ilâhîyi en sonunda gönül evine yerleştirir ama bu ağır bir yükür. Burada imgeleme süreci son halini alır ve şairin kaleminden fâş olur. Mana ülkesinin kervanbaşı olan şairin hayali aşkın âlemden getirdiği ilahi sırları, imgelerle örülü söze dönüşmeden önceki son durağı gönül hazinesine mücevher misali istiflemektedir.

Hayâlüm kâr-bân-sâlâr-ı iklîm-i me'ânîdür
Dilüm gencîne-i pür-gevher-i esrâr-ı rûhânî (ND K11/40)

Şair için meselenin özü, sevgilinin ayrılığında inleyen gönlüne, nükte söyleyip nükte değerlendiren hayal kaleminden başka bir eğlencenin kalmamış olmasıdır. Onun inci(ler) tartan hayali, istese yalnızca bir nüktesi ile Molla Hüsrev'in fıkıh usulü kitabı *Dürer*'in şerh ve izahını yapar.

Muhassal yok bir eğlence fırakında dil-i zâre
Meger kilik-i hayâl-i nükte-senc ü nükte-perdâzı (ND K22/31)
Kasd itse husûsâ ki güher-senc-i hayâlüm
Bir nüktesini şerh-i kitâb-ı Dürer eyler (ND K10/42)

Nef'î, hayal kavramına *keşif* niteliği yükler. Şair muhayyilesinin yaptığı devrin gönlüne manaların ilham edeceğini bilmektedir. Kendine düşen hayalin virane gönül evinde gizli söz hazinesini bulmak için kalem kazmasını vuracağı köşeleri bilmesidir.

Hâne-i vîrândur ammâ tîşe urdukça hayâl
Her tehî küncinde bir gencîne-i pinhân bulur (ND K8/37)

Hayalin *hayran kalma* niteliği vardır. Şiir bir akli değil hissi bir sürecin ürünü olduğu için, şair hayalin yaptığı seyri hayranlıkla temaşa eder. Şiirdeki mânâları keşfe çalışan yorumcunun akıyla kavrayışı şairin imgelemine erişemez. Bu şairi farklılık ve üstünlük inancı ile fahriye yapmaya sevkeder.

Eder letâfet-i hüsn-i tahayyülüm hayrân

Müfessirân-ı kelâm-ı alîm ü allâmu (ND K37/21)

Meydan okuma hayalin bir sonraki vasfıdır. Nef'î'de imgelem gücünün aşkın bir kaynaktan beslenmesi ve benzerinin söylenmesi zor mana ve nüktelerle şiirleşmesi başka şairlerle rekabeti doğurur. Söz ehl-i tab olan kişide bu rekabeti zafere dönüştürecek bir silahtır. Şairin tahayyülü geçmiş ve geleceği birleştirir ve kendisinden önceki söz ve mana ustalarının o anki temsilcisi olur. Amma hayal meydanındaki her savaşta düşmanı saf dışı eden, yine kılıç dilli Nef'î'dir. Dünyanın bütün askerleri bir fitne çıkarmak için bir araya gelse, dil kılıcı bu fitneyi önlemeye yeterli olan hayal Behramı yine şairdir. Dünyaya Kemâl-i Isfahânî'den sonra gelmiş de olsa şairin sözü, hayal cesedi için ikinci bir ruhtur. Zühre'nin gamzesinin (yanında) iki ok sadağı taşıması, hayal okçusu olan şairden korktuğu içindir.

Ammâ yine hasm-efken-i meydân-ı tahayyül

Her ma'rekede Nef'î-i şemşîr-zebândur (ND K9/53)

Behrâm-ı hayâlüm ki yeter tîg-i zebânım

Bir fitnede cem' olsa eger leşker-i 'âlem (ND K23/33)

Sonra gelsem dehre Hallâk-ı Ma'ânîden nola

Kâleb-i huşk-i hayâle rûh-ı sâîndür sözüm (ND 1/18)

Nâvek-endâz-ı hayâlim ki benüm havfümden

İki tîr-keş götürür gamze-i çeşm-i nâhid (ND K54/38)

Hayalin bir diğer niteliği yaşadığı *cinnet hali*'dir, mecnun oluşudur. İcaz veya sihir olan yani akıldan değil ilahi kaynaktan getirilen söz, şairin dilini veya kalemini gönlün söylemek istediği şeylerin aracısı konumuna getirir. Şair bu aşkın fiilleri ifa ederken bilinci yerinde değildir ve cinnet haline yakın durur. Sanatın her şubesinde sanatçının farklı biçim ve süreçlerde tecrübe ettiği mecnun oluş sanatçı dehasındaki yüksek hayal gücünün doğal sonucudur. Hayalin şiirde sembolik dille tezahürü için aklın aradan çıkması gerekir. *Aklı sevdaya düşüren, kalemimin kara yazısı olduğundan, hayalin suretini çizip ona yüz açtıran ressam Mâni, şâirdir.*

Benim ol çehre-güşâ Mânî-i tasvîr-i hayâl

Ki ider akli sevâd-ı kalemüm sevdâyî(ND K44/34)

Hayalin bir diğ er niteliğ i *görünme ve göstermedir*. Hayalin feyiz ve ayn-i ilahi vasıtası ile getirdiğ i mesajın asıl keyfiyeti karanlık oluşudur. Hayal bu sonsuz karanlık âleme bir ş ule olur ve gelen manaları aydınlatır. Iş ık mana güzeline yüz açtırır ve belig söz yoluyla sır görünür hale gelir. *Nef'î'nin hayal mumunun alevi o kadar parlaktır ki, anlam içindeki unutulmuş sır bile açıkça görülür.*

Ş u'le-i ş em'-i hayâlüm o kadar rûşendür

Ki görünür dil-i ma'nîdeki râz-ı güm-nâm (ND K50/54)

Hayalin sahip olduğ u bir diğ er nitelik süreklilik ve mest oluş halidir. Zıtlıkların izale olduğ u bir seyir ve temaşa hali zaten ebedilik içerir. Geçmiş ve gelecek bir olur. Süleyman peygamberin yüzüğ ünün yerine ş airin hayali geçer. Söz aşkın bir kaynağ ın cisimleşmiş tezahürü de olsa zaman ve mekân kaydı bulunmadığ ı için araz değildir. *Ş airin, dünyayı buyruk altına alması için mühürlü yüzüğe ihtiyacı yoktur. Hayal Süleyman'ı olan Nef'î yüzüğe hiç ihtiyaç duymaz.*

Âlemi teshîr için hâtem ne lâzım tab'uma

Ben Süleymân-ı hayâlüm neyleyim engüşteri (ND K 14/59)

Nef'î'nin poetikasında hayal kavramının barındırdığ ı son nitelik *mestâne oluş*'tur. Muhayyile fizik ötesi âlemde mutlu olduğ u için mestane; mestane olduğ u için de mutludur. Tanık olduğ u manalar dışında hiçbir şey görünür olmayan ve duyularla yaşanan hazlardan kurtulan hayal, zaman ve mekândan uzak bir keyfiyetle mest oluşu sürdürür. Avş ar, hayalin bu halini ontolojik mânia düzeyinde mestane görölmüş suretler diye tarif eder. *Âş ıkların iş tiyak artıran meclisi dirilip tekrar toplanuncaya kadar, hayal kadehinin yarı sarhoşluğ u, mutluluk olarak Nef'î'ye yetecektir.*

Haş r olunca tâ ki ş evk-engîz-i bezm-i ehl-i dil

Keyf-i sahbâ-yı hayâl ş âd-mânımdır benim (ND K12/42)

1.5.10. Ş iir-Hüsn-i Beyân

Hüsn-i beyan belagat ilminde ibarenin boş ve manasız sözden ari olarak söylenmesi, en sade yoldan açık bir mana ile muhatabın anlayışına iletilmesi demektir. Nef'î, nazmının üstünlüğ ünü dile getirdiğ i beyitlerinde rakiplerine meydan okumayı çok sade kelimelerle yapmasına rağmen beyitlerin hüsn-i beyan olma özelliğ i hiç kaybolmaz. İçi mana dolu nüktelerdeki ifade güzelliğ ine, vahiy meleğ i Cebrail de gönlünü kaptırır.

Söylesem ol nükte-perdâz-ı ma'ânî-perverim

*Akl-ı küll divâne-i **hüsn-i beyân**ımdır benim (ND K13/19)*

Nef'î'nin edasında kendine has ifade güzelliği ve özellikle gazellerine hâkim olan lirizm, kelime ve terkipleri vezne en uygun sözdizimini keşfedip ahenkli biçimde mısralara yerleştirmesi ile oluşur.

Zulmet-i bahr ile şebden seçemezler rûzı
Böyle eyyâm-ı gamın böyle olur nevrûzı (ND K116/hâtîme)
Ben neyleyeyim dilberi kim hacle-i tab'ım
Havrâ-yı ma'âniyle tarab-gâh-ı cinândır (ND K10/16)

Nef'î'nin edebi dehasını ortaya koyan bir başka niteliği, aşkın ve mekânsız oluşu soyutlama yoluyla hayaline sığdırarak ifade etmesidir.

Lâ-mekân-seyr âfitâbım hâke düşmez pertevim
Arş-ı istiğnâ-yı himmet âsumânımdır benim
Ben o hurşîdim ki pinhânım derûn-ı zerrede
Hem cihân pür-şu'le-i kevkeb-feşânımdır benim¹¹³
Bî-vücûdum ol kadar âyîne-i idrâkde
Kim gubâr-ı dil cihân-ı lâmekânımdır benim¹¹⁴
Cevher-i ferdim heyûlâ-yı tasavvurdan beri
Şeş cihât-ı ma'rifet kevn ü mekânımdır benim (ND K13/10-13)

Rahşiyelerinde atların hızlarını tasvir etmede kullandığı benzetme unsurları ve hayalinin mübalağada yakaladığı incelik birer hüsn-i beyan örneğidir. Sultan 1. Ahmed, Sultan 2. Osman ve Mustafa Paşa atlarının gölgeleri ile kıyaslanır; Sultan 4. Murat'ın atı uçarak giderken, ayağındaki nalın çivisinin başı gül yaprağına dokunur ama onu koparmak şöyle dursun, iz bile bırakmaz.

Bârekallâh zihî rahş-ı hümayûn-sîmâ
Ki komuş nâmını sultân-ı cihân Bâd-ı Sabâ
Ne Sabâ sâ'ika dersem yaraşır sür'atde
Ki segirdirken ana sâyesi olmaz hempâ
Bıragır anı dahî sâyesi gibi yolda
Olsa ger şâtır-ı endîşe ile pâ-der-pâ
Düşmeden sâyesi hâk üzre eder âlemi tayy
Sehv ile râkibi gösterse inâna irhâ (ND K9/1-5)

¹¹³ Yukarıdaki beyitler bu mısralarla birlikte okunabilir. Çağdaşı Neşâtî'nin ve çok sonradan Necip Fazıl'ın benzer imgelem ve mana etrafında buluşmaları dikkat çekicidir. "Ben ki, toz kanatlı bir kelebeğim/ Minicik gövdeme yüklü Kafdağı/Bir zerreciğim ki Arş'a gebeyim/ Dev sancılarımın budur kaynağı" N. Fazıl, Çile, Büyük Doğu Yay., İstanbul, 1981, s.17.

¹¹⁴ "Ettik o kadar ref'-i taayyün ki Neşâtî; Âyîne-i pür-tâb-i mücellâda nihanz" (Neşâtî Divânı G50/7)

*O cism-i kûh-ı peykerle o denli tîz-revdir kim
Geçer yel gibi bir âheste pertâb etse ummânı
Güzâr eylerdi aksi düşmeden âyîne-i çarha
Burak-âsâ zemînden arşa dek ger etse cevlânı
Kulağın dik tutup pertâb edince fart-ı sür'atden
Döner ol nâvek-i perrâna kim çift ola peykânı (ND K11/35)
Çekeydi sûretini levh-i âfitâba eğer
Sûr-ı nigâr-ı revâk-ı sipihr-i jengârî
O denli sür'at ile tayy ederdî âlemi kim
Düşürmez idi zemîne zılâl-ı eşcârı (ND K15/16-17)
Temâşâyâ çıkup saf saf durur ebkâr-ı endîşe
Ayak bassa eger cevlân için meydân-ı ma'nâyâ
Uçar kuşdur şitâb etdikçe gûyâ benzer anınçün
Kenâr-ı dâmen-i bergüstvânı bâl-i Ankâyâ
O denli tîz-revdir kim ser-i mîhî nişân etmez
Dokunsa sadme-i na'î eger gül-berg-i ra'nâyâ (ND K18/10-12)*

Nef'î, bir kişinin kendisine yük olan, sıkıntıya sokan dostlarıyla okunması sıkıntı veren nazmı bir tutar ve bu iki hali “sıklet-i yârân-ı safâ” ve “sıklet-i terkîb” olarak nitelendirir. Akıcı nazmında ta'kid yani kelimeleri anlaşılmasız bir şekilde dizip düğümlenme yoktur.

*Nef'î gibi bir **rind-i sebük-rûh** ile hemdem
Hem sıklet-i yârân-ı safâyı çekemez dil(ND G76/6)
Ukde-i reşk ü hased yok dil-i bî-bâkimde
Olmasa **nazm-ı selîsimde acep mi ta'kid** (ND K54/43)
Çok devletinde şâ'ir-i sâhir-beyân velî
Dûd-ı edâyı Nef'î-i şîrîn-zebân verir (ND K4/52)*

1.5.11. Şiir-Ritim

Divan şiiri estetiğinde ahenk unsurları lafız sanatları içinde değerlendirilir. Belagat ilminde *itilaf* diye de adlandırılan lafız-mânâ tenasübü için kullanılan araçlar üç sınıfta toplanır: Birinci grup, birerli, ikişerli, üçerli, dörderli ve beşerli kelime tekrarları ile cinas, iştikak, kalb ve nida, tarsi, iade, reddü'l acüz ale's-sadr gibi sanatlardan oluşan söz tekrarlarından oluşur. İkinci grupta paralellik/mütevaziyet, aliterasyon ve asonans gibi ünlü ve ünsüz ses tekrarlarının oluşturduğu armoni yer alır. Vezin, ses tekrarları barındıran kafiye ve

kelime tekrarı barındıran redif gibi *ritmik* unsurlar ise son grubu oluşturur. Kahramanlık, övünme, heybet gibi temalarda kalın ve tok ibarelerin ve seslerin tekrarı ile şiirde *cezâlet*; aşk, rindlik gibi gazel temalarında daha nazik ve yumuşak ses ve kelimelerin kullanılması ile *rekâket* sağlanır. Divan şiiri geleneğinde on beşinci yüzyıla kadar yazılan şiirlerde ahenk söz tekrarları ve sanatları ile sağlanmış ve bu durum şiire tek enstrümanla icra edilen musiki eseri gibi kolayca fark edilen bir yalınlık vermiştir. Takip eden yüzyıllarda şiirde birli ikili söz tekrarları, ikilemeler ve ses tekrarları vasıtası ile orkestra tarafından icra edilen bir musiki eserinin çok sesli ve kompleks nağmesi elde edilmiş ve böylece daha derin bir zevke hitap eden şiiriye ulaşılmıştır. Baki, Nefî ve Şeyh Galip tarafından temsil edilen bu usulle şairler, divan şiirinin ortak üslubunun ötesine geçme imkânı bulmuşlardır. Bu ise şâirlerin üsluplarının izini sürmeyi mümkün kılmıştır.¹¹⁵

Nefî, nazımının üslup ve sadâsında Türkçede var olan hemen her ses ve musiki özelliğini ortaya çıkarmış ve bunları kusursuz bir incelikle kullanmıştır. Onun şiirinde mana; ahenk, belagat ve mübalağanın kusursuz terkiibinden doğar. İpekten, Dîvan Edebiyatı geleneğinde Nefî'yi diğer şairlerden ayrıcalıklı kılan bu üç unsura fahriyeyi de ilave eder. Gerekçe olarak, kendisini gulüvv derecesinde bir mübalağa ile özellikle Fars şairleri ile kıyaslamasını gösterir.¹¹⁶

Nizâmî görse ger tarz-ı kasîdem dahi anmazdı

Hadîs-i sergüzeşt-i Hüsrev ü Şîrin ü Şâpûrı (ND K35/42)

Fahriyeyi sanatçının tabiatının sanatına yansımaları olarak görmek mümkündür. Fakat ahenk, belagat ve mübalağanın kusursuz bir terkiib ile kullanılması eğitilmiş ve donanımlı bir yeteneğin hassasiyetidir. Açık, pürüzsüz ve ahenkli söyleyiş yönünden Nefî'nin divanlarının şiir kalitesinin çok yüksek olduğu konusunda fikir birliği vardır. Nazmında söz sanatlarının, özellikle ses tekrarlarının her türlüşünü görmek mümkündür. Seslerin katkısı ile oluşan anlam çoğu kez beyit düzleminden şiirin bütününe taşınır. Nazmında manaya göre sağlanan âheng-i selâset yani armoni zenginliği bir orkestra bütünlüğü içinde musikiye; kasidelerindeki nesib ve methiyelerde bulunan hayaller ve yaptığı tasvirlerle de resme ve hatta sinema diline de yaklaşır. Bunun için mana beyitle sınırlanmaz, bütün bölüme yayılır. Kullanılan her bir kelime, o bütünlüğe katkıda bulunur. Nesiblerinde at, bayram sabahı, kılıç, harp meydanı, saray veya kasırlar, erdemler, devlet adamlığı gibi soyut veya somut her kavram ve nesne ahenk unsurlarının ve kelimelerin uyumlu terkipleri ile resimlendirilir. Şiirindeki ahengin musiki ve resme yaklaşması yönü ile Nefî çağdaşlarının önüne geçmektedir. Ali Ekrem

¹¹⁵ Muhsin Macit, *Divan Şiirinde Ahenk Unsurları*, Akçağ Yay., Ankara, 1996, s. 94-95.

¹¹⁶ İpekten, *a.g.e.*, s. 92.

Bolayır, bu yönünü ahenk okyanusuna benzetir ve nedenlerini şöyle dile getirir: “Nef’î'nin mübalağadan sonra belki de mübalağadan ve her şeyden evvel iltizam ettiği tasannu yahud mağlûb olduğu san'at âheng-i beyândır. Bir kere Farisîyenin lisanımıza tagallübü kabul olununca cezâlet-i âhengi itibâriyle Nefî hiçbir şâirimizin keyfine varamadığı bir erganun-ı ra'd-âvâz olur. Lisân-ı nazmındaki gulgule-i tebliğ'e hatta bazen zemzeme-i beyâna meftûn olmamak imkân haricindedir... Nefî'nin hey'et-i umûmiyesiyle şiddet ü rikkâte ayırdığımız mûsikâr şî'rinde her nevi tinnanîyet mevcuttur. Gulgule, velvele, cûş u hûrûş, feryâd-ı cân-güdüz, bükâ-yı rûh hatta sadâ-yı meş'ûm. Bu semâvî-fitrât-ı şâirin Dîvanına aheng-i nokta-i nazarından bir ummân-ı şî'r denilse şâyân olur. Evet şâirin lisânı bir ummân-ı ahenktir.”¹¹⁷

Muhammed Celâl, Nef’î'nin özellikle kasidelerinde oluşturduğu bu ahengi resim yoluyla yansıtılan güzelliğe benzeterek şu değerlendirmelerde bulunur: “(Nef’î) yüz beyitli bir kasidenin her beytini âheng-dâr olarak tanzime muvaffak olan büyük şâirimizdir. Kasâidi parlak teşbihlerden, ulvî tasavvurlardan hâli değildir. Hele fahriyeleri âheng-i selâset nokta-i nazarından pek hoş-âyendedir. Hüsn-i tasavvur, âheng-i selâset gibi meziyetlerle şâirlerimizin içinden temeyyüz eden Nef’î, pek mükemmel, pek âli şiirler inşâd ederek meselâ âdi bir şeyi kendine mahsûs olan âheng-i ifade ve letâfet-i beyân ile âlî göstermek ve âlî bir maddeyi yine kendine mahsûs bir san'at-ı şâirane ile âdi olmak üzere irâde etmek kudret-i harikuladesine mazhar olduğunu isbât eyleyen ve her sözünün ka'bına yetişilmek kabil olmayacağını anlatan bir şâirdir.”¹¹⁸

Ahenk unsurlarını mükemmel ve yerinde kullanan Nef’î, Tefîk Fikret’e göre sihirli kaleminden çok farklı bir feyiz akıtan büyülü müstesna bir kabiliyettir: “...Söz güçlü dudağında canlanır ve coşar. İfadesinin derinliklerinde kopuz darbeleri ve miğferlerden çıkan demir sesleri duyulur. Nazmında savaş naraları gibi, duygu ve düşünceler derinden uğuldar. Savaş naraları orduların muharebe gürültüleri gibi seslerle sanki harp meydanındadır. Safların gök gürültüsü gibi çığlıkları kıvılcımlar saçan kılıçların, mızrakların çatışmaları işitilir. Hücum çığlıklarına davul, kös sesleri karışır. Ölüm devinin gümbürtüsü her köşeden taşar. Nâralar feleğin kulak zarını yumruklar. Darbeler sarsıntılar arzın kalbine korku salar.”¹¹⁹

Fikret, Nef’î'nin bir kasidesinden yola çıkarak nazmındaki ahenk üzerine şu tespitte bulunur: “Nefî'nin Dördüncü Murat için yazdığı meşhur kasidenin nesibi mısraların musikisi

¹¹⁷ Erkal, a.g.e., s.111.

¹¹⁸ Mehmet Atalay, “Nef’î'nin Şiiri”, F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, 6/2, 1994, s. 31.

¹¹⁹ Aktaran Okay, 1990, s. 97.

ve raksı ile bütün bir Dionysos cümbüşüdür; aşkı, şarabı, neşeyi, sırrî bir ayinin unsurları yapar:

'Zevki o rind eyler tamam/ Kim tuta mest ü şadkâm /

Bir elde cam-ı lâle-fâm/Bir elde zülf-i ham-be-ham' (ND K15/8)

mısraları hakikatte şarap tanrısının aşklarını anlatan bir Pompei freski kadar telkinkâr ve kendini hazza vermiş jesti ifadede onlar kadar mükemmeldir; bütün bir tabloyu birkaç çizgide ortaya çıkarmasını bilir ve üstelik bunu sadece ahengiyle yapıyormuş zannını bırakır. ... *Bâki'de, Nef'î ve Nâilî'de, Nedim'de, Gâlib'de esas olan şey 'nağme'dir.'*¹²⁰

Şehabeddin Süleyman, onun nazmındaki ahengin musikiye olan yakınlığı için benzer değerlendirmede bulunur: *"Nefî, bir şâir-i bestekârdır ki, mûsikinin güfteleri, kelimâtın birbiriyle imtizacından, teâkub ve teâlisinden mütevellid lisân-ı mahsûsun, lisân-ı âhengdârın mevlûdudur. Nefî bu büyük Erzurumlu san'at-ı edebiyata dâhil olabilecek, vasf-ı esâsî-i şî'ri izâle etmeyecek, hudûd-ı mûsikinin hâricinde kalabilecek nağmeleri, perdeleri tamamıyla ölçmüş, anlamış, zevk-i nazmı, hatt-ı eş'ârı muhafaza etmekle berâber neşve-i mûsikiyi de yaşatabilmiştir."*¹²¹

Nefî'nin şiirindeki ahenk üzerine titiz bir inceleme yapan Bahir Selçuk, beyitte gerek duyulan çokluk, ikilik, yoğunluk, genişlik, uzunluk, sıra, yükselme ve diğer anlamları oluşturmak için ikilemeleri kullanmadaki şairin hüneri üzerinde durur: *"Farsça yapılı ikilemelerde, tekrarlanan iki kelime arasında yer alan "â, e, be, tâ/te; der, ender" gibi edatların oluşturduğu kırılma ve sekteler, dalgalanmalarla bir ritim temin etmekte, bunun yanında ikilemeleri oluş- turan seslerin beyit içerisindeki diğer seslerle oluşturduğu aliterasyon ve asonans zengin bir ahenk oluşturmaktadır. Böylece ikilemelerle oluşan ses ve söz tekrarları, vezin, kafiye gibi ahenk unsurları ile birleşerek anlamı da destekleyip pekiştiren güçlü bir ses orkestrasyonu sağlamaktadır."*¹²²

Okay, onun kasidelerinde uzun ve kalın ünlülerle aruzun açık ve kapalı hecelerinin itilafından bir musiki doğduğunu ve bu tok sesli ahengin Nefî'ye özgü bir kabiliyet olduğunu söyler.¹²³ Kişiliğinin en bariz özelliği olan istiğna hali ve sanatında kendine olan güven kasidelerinde ve gazellerinde bir arada tezahür eder. Bu hali ile çoğu gazeli yek-âvâz gazel olma özelliği taşır. Bu iki halin dile getirilmesi için kullanılan ben veya biz zamirleri ile bunların ek almış hallerinin tekrarı nazmının ahengini daha da ileri götürür. Örneğin divanında 215 kez

¹²⁰ Enginün, *a.g.m.*, s.183.

¹²¹ Erkal, *a.g.e.*, s. 111.

¹²² Bahir Selçuk "Nefî'nin Kasidelerindeki Farsça Yapılı İkilemelerin (Terkîb-i Tekerrürî) Ses ve Anlam Düzenine Etkisi", *Ahmet Atillâ Şentürk Armağanı*, (Ed. M. M. Tulum, A. Kartal), Akademik Kitaplar, s. 574-595, İstanbul 2013, s. 594.

¹²³ Selçuk, *a.g.e.*, s. 578.

yalnızca *ben* ve çekimli halleri tekrar edilir. Biz ve ekli hallerinin kullanıldığı gazellerinde dahi, gazel türüne özgü edaya Nef'î'nin müstağni ve meydan okuyucu üslubu hâkimdir.

Yansıttığı istiğna halinin, heybetin, tok sesliliğin, meydan okuyuşun ve izzet-i nefesine düşkünlüğün yalnız fahriyelerinde değil, gazellerinin birçoğunda da görülür ve çoğu kez bütün bir şiire yayılır. Böylece beyit değil metin bütünlüğünü hedef alan bir ahenk zorlama olamadan başarılıdır. Bu da Nef'î'nin nazımının Divan şiirinde temsil ettiği yerin büyüklüğünü doğrular. Nazımda yeknesaklığa düşmeyi engelleyen ses ve kelime tekrarlarının ve paralellik (tevâzun) gibi lafız sanatlarını nasıl kullandığını; mana, belagat ve ahenk arasında nasıl bir uyum sağladığını aşağıdaki beyitler ortaya koymaktadır.

Felek imâret-i câh u celâlinin ferşi
Zuhâl serâçe-i ikbâlinin nigejbâni
Zemîn kalem-rev-i taht-ı tasarruf-ı hükmü
Zamâne bende-i hizmet-güzâr-ı fermânı
Tufeyl-i unsûr-ı pâki letâfet-i mülkî
Rehîn-i cevher-i zâtı kemâl-i insânî
Kemâl-i dâniş ile akl-ı râsih u evvel
Safâ-yı bâtın ile subh-i sâdik u sâni (ND K30/24-27)

Kasidelerinin nesib bölümünde ve teşbiblerde sıkça karşılaşılan ses ve kelime tekrarları ve diğer ritmik unsurlar, senfonik bir musiki niteliği kazanır; okuyucunun selim zevkine hitap eder. Aynı olgu gazellerinde, paralellik ve armoni ile daha bariz biçimde ortaya çıkar:

Çekmezse gam n'ola dil-i mestânemiz bizim
Yâd-ı lebinle meygededir hânemiz bizim
Biz mest-i feyz-bahş-ı şarâb-ı muhabbetiz
Besdir cihâna cür'a-i peymânemiz bizim
Biz n'eyleriz çerâğ-ı şeb-i hecr-i yârda
Bin şem' uyarır âh ile pervânemiz bizim
Biz tâ'irân-ı evc-i hevâ-yı hüviyyetiz
Genc-i şikenc-i turrâdadır lânemiz bizim
Rindân-ı âlemiz ki bize yâr olan gönül
Olur adû-yı sohbet-i bîgânemiz bizim
Vâ'iz düşerdi meygedeye kordu mescidi
Görse safâ-yı meclis-i rindânemiz bizim
Nef'î gibi esîr-i cünûn-ı muhabbetiz

Uslanmasa n'ola dil-i divânemiz bizim
 Hem nükte-senc-i nâdire-gûy-ı zamâneyiz
 Tutsa acep mi âlemi efsânemiz bizim (NDG79)
 Bâde gam verir bize biz âşık-i dîvâneyiz
 Gelmeden bu bezme câm-ı aşk ile mestâneyiz
 Çekmeziz renc-i humârı ömrümüzde gerçi biz
 Gam değil mahmûr olursak sâkî-i meyhâneyiz
 Âşık-ı yek-reng ü rindân-güşâde-meşrebiz
 Bezm-i hâs-ı vahdete hem bâde hem peymâneyiz
 Hem gülüz hem bülbülüz germiyyet-i aşk ile biz
 Dâğ-ı derde şu'le vü şem'-i gama pervâneyiz
 Rind-i aşkız hâsılı Nef'î-i bî-pervâ gibi
 Âşinâya âşinâ bigâneye bigâneyiz (ND G56)

Birbirinin simetriği gibi okunabilen bu iki gazelde /e/ ve /â/ seslerinin dengeli dağılımı ve ilkinde /p/ ve /t/ gibi sert seslerin azlığı, diğerinde ise *aşk* kelimesinin sert /k/ sesi ile gazelin bütününe yayılan çarpıcı ahenk,

“Nice mümkün böyle vâdîde bu gûne penc-beyt:

Urmayınca tab'-ı Nef'î hâme-i i'câza dest (ND G15/6)

diyen Nef'î'nin ses ve ahenk hendeselerini derinden kavradığını gösterir. Bütün nazmında farklı ses ve ahenk unsurları yoluyla yaptığı tasannu hissedilir; Nazmının neredeyse tamamı, istediği manayı en belirgin ve en kusursuz biçimde oluşturduğuna tanıklık eder.

Ne Sabâ sa'ikâ dersem yaraşur sür'atde

Ki segirdirken ana sâyesi olmaz hem-pâ (ND K18-2)(aliterasyon)

Evc-i hevâda sıyt-ı çekâçâk-ı tîgdan

Avâz-ı ra'd u sâ'ika reh-gümkünân olur (ND K29/45)

Bize pend ile vâ''izler kesel verdükleri yetmez

Kesel def'ini ko câm-ı safâdan hem kes el derler (ND G43/2-3) (cinâs)

Durma ey dil böyle âh u zâr ile nevrûzda

Gül açıl seyr-i gül ü gülzâr ile nevrûzda (ND G120/1)

Benden a'lâ mı bilir kadrin felek yâ rûzgâr

Kim hayâl-i medhi her dem yâr-ı cânımdır benim (ND K13/26)

Benim ol hâce-i bâzâr-ı ma'ânî ki felek

Gerden-i zühre için benden alır ikd-ı le'âl (ND K36/47)

Yâr ola câm-ı Cem ola böyle-dem-i hurrem ola
Ârif odur bu dem ola ayş u tarabla mugtenem
Zevkı o rind eyler tamâm kim tuta mest ü şâd-kâm
Bir elde câm-ı lâle-fâm bir elde zülf-i ham-be-ham (ND K15/7-8)
Ağa-yı mükerrem ki keş-i dest-i kerîmi
Ebr-i çemen-efrûz-ı gülistân-ı keremdür (ND K.60-17) (iştikak)
Kâm-kârâ şehriyârâ hüsrevâ şahensâhâ
Ey cihân-dâver şeh-i gerdûn-cenâb-ı rüzgâr (ND K.17/28)(asonans)
Seni ağyâr ile gören âşık
Nice sabr eylesin cefâna seniün (ND G68/2)(iade)
Lezzet-i vuslat için firkât-i yâri çekemem
Sohbet-i bâde için renc-i humârı çekemem (ND G84/1) (tarsi)

Sanur gird-âb-ı pîç-â-pîç-i deryâ-yı ma 'ânîdür
Gören mir'ât-ı endîşemde 'aks-i çarh-ı devvârı (ND K14/52)
Sen eger dâdun dâd itmez isen seyr eyle
Ne keş-â-keşde kalur kûşe-i dâmân-ı felek (ND K25/26 (ikileme))

Nef'î için şiir, ölçülerinde en ufak bir fazlalık veya eksikliği olmayan bir kasra veya heykele/güzele benzer. Vezin ve ahenk bakımından şiirin *peyker-i mevzûn* (K18) *kâmet-i mevzûn* (K52) gibi ölçülerde kusursuz olması gerekir. Şiirin şekil unsuru olan mevzun oluş kişilerin fiziki duruşlarına ve mimariye de nispet edilince üç sanat şubesi resim-heykel, mimari ve şiir ortak bir bedii kavramla tanımlanır:

Her mısra 'ı yâ bir sanem-i nev-hat-ı mevzûn
Endîşe-i bârîkim ana mûy-ı miyândır (ND K10/68)
Beytimin her biri bir büt-gededir kim yaraşır
Olsa seng-i dil-i hûbândan ana fers-i ruhâm (ND K58/61)
O yâl ü bâl o reftâr ol hırâm-ı nâzik ü dil-keş
O perçem ol cebîn ol gerdem-i mevzûn u tûlânî (ND K11/32)
Görmedim bunculayın dilber-i şûh u ra'nâ
Hüsn-i ahlâkı yerinde harekâtı mevzun (ND K17/46)
Derûn-ı kubbesi evc-i felek gibi rûşen
Sütûn-ı soffası kadd-i bütân gibi mevzun (ND K58/4)

1.5.12. Şiir-Mûsikî

Şiir okur üzerinde önce ses ve söz sanatlarının meydana getirdiği ahenk ile musiki benzeri bir tesir icra eder ve sonra ondan anlam dünyasına dalarak haz devşirmesini bekler. Bu musikiye yakın duruş çoğu kez şiirin manasını da besler. Şairin sazende düşüncesi eline mızrabı alınca felek belagat kanununun nağmeleri ile coşup raksa başlar. Şairin şiiri, hayal meclisinde icra edilen şehnaz makamında bir ezgi ve şiirin güzel söylenişine fitnecinin yan bakışıdır. Sazende kaleminin önceden ısınıp alıştırmaya yapmak istememesine şaşılmasın; çünkü sazı perdeye gerek duymadan her teraneye eşlik edebilir.¹²⁴

Raks eder nağme-i kânûn-ı belâgatle felek
Destine mutrib-ı endişem alınca mızrâb (ND K32/59)
Bezm-i hayâle nağme-i şehnâzdır sözüüm
Hüsn-i edâya gamze-i gammâzdır sözüm (NDG78/1)
Meşk istemezse mutrib-i hâmem acep midir
Bî-perde her terâneye demsâzdır sözüm (NDG78/5)

1.5.13. Şiir-Metânet

Beyitler şekil yapısı itibariyle yıkılıverecek bir ev değil, sağlam inşa edilmiş saray gibidir; Kitâb-ı metîn ile Kur'an-ı Kerim'e; beyt-i metîn ile Kâbe'ye ve şerh-i mütûn ile hadis ve fıkıh kitaplarına iham vardır. Hepsisi de geçen yüzyıllara rağmen meydana geldikleri ilk gün gibi sağlamlıklarını korumaktadırlar.

Yâ sevâd-ı tahtgâh-ı kişver-i endîşedir
Bir sarây-ı dilgüşâdır anda her beyt-i metîn (ND K56/38)
Nice kasîde ki her beyti bir kitâb-ı metîn
Nice kitâb ki her fasl u bâbı şerh-i mütûn (ND K58/42)
Dil-i âşık gibi işretgede-i rûhânî
Beyt-i şâ'ir gibi rindâne vü mevzûn ü metîn (ND K47/17)

1.5.14. Şiir-Selâset

Musammath kasidelerinin ayrıntıları tasvir düzeyi ve akıcılığı, Nef'î'nin nazmında hayal ve mana ilişkisini kusursuz biçimde tesis ettiğini gösterir. Saflık ve akıcılık bir arada kullanılır. Sanki akmayan durgun suyun saf olamayacağı ima edilmektedir. Nazmın şekil yönünden akan suya teşbih edilmesi ile Osmanlı-İslam medeniyetinin suya atfettiği yüksek

¹²⁴ *Terane* (1) ahenk ve makam, (2) nazımda dört mısralı ve birinci, ikinci ve dördüncü mısraları birbiriyle kafiyeli olan dörtlük anlamlarında tevriyelidir.

değer arasındaki ilinti/iham unutulmamalıdır. O dönemde suyun şehirlere temiz olarak ulaştırılması su kemerleri ile mümkündür. Bunun dışında içim kaliteleri çok ayrıntılı biçimde açıklanmış yüzlerce kaynak suyu ve bunların akıtıldığı çeşmeler ile bir su medeniyeti havzası oluşmuştu. Bu vakianın yanı sıra, Cennet'in Kur'an'da ırmaklarla birlikte anılması ve ibadet için temiz suyun mutlak gerekliliği sebebiyle şiir, suyun okur nezdindeki tasavvuruna teşbih edilir ve böylece ortaya çok yüklü bir su imgesi çıkar:

Her dilden olur âb-ı musaffâ gibi cârî
Ey Nef'î nedir sende bu pâkîze-suhanlık (ND G70/5)
Yâ nazm-ı dil-âvîz ile bir cûy-ı müsel
Yâ ma'nî-i rengîn ile bir lâle-sitândır (ND K10/66)
Söz değil âb-ı revândır yazılan eş'ârım
Har u hasdır anın üstünde hurûf u i'râb (ND K 32/58)
Tâb-ı fikrimle sanem-hâne-i ma'nâ rûşen
Âb-ı nazmımla gülistân-ı tahayyül şâd-âb (ND K32/61)
Kalemim ol kadar şînâverdir
Tut ki bahr-ı suhande mâhîdir (ND M1/4)

Şairin nazmı gönüllerden süzüle süzüle saflaşarak akmakta ve tertemiz bir söze dönüşmekte, buna kendisi bile şaşmaktadır. O kesintisiz ırmağın geçtiği yerde mana türlü renklerde hoş bir lale bahçesidir. Şiiri söz değil sanki bir akarsu, harfleri ve yapısı değişen kelimeleri ise üzerindeki çer çöptür. Hayal gülistanı ise şiirinin suladığı su ile suya kanmış durumdadır. O söz denizinde yüzen bir balık olan kaleminin hızına erişmek mümkün değildir.

1.5.15. Şiir-Pâkizelik: Müstehcenlik ve Kabalıktan Uzak Oluş

Pâk ve pâkize Nef'î'nin divanlarında kendi fitrat ve yapısını hem de nazmının muhtevasını nitelendirmek için çok sık kullandığı ve belki de poetikasının en önemli kavram/sıfatlarından ikisidir. Bunlarla yetinmeyen Nef'î bu kavramların ikinci anlamları ile eş anlamlı olan sâf kelimesini kullanmıştır. Nef'î'nin divanlarında bu üç kavramın diğer şâirlerin divanlarından daha fazla kullanılması, okuyucunun hemen dikkatini çeker. *Pâk* kelimesi için sözlükte temiz, arı, pak ve lekesiz, ayıp ve noksandan arınmış safî, hilesiz, halis; *pâkize* kelimesi, temiz, kusursuz, lekesiz ve katışıksız, hâlis ve saf; *sâf* kelimesi ise temiz, hâlis, katkısız, karışık olmayan ve bön, kolay aldatılabilen, kurnazlığa akli ermeyen anlamları ile ikişer maddede karşılanmıştır.

Şâirlik	Söz	Kişilik
pâkîze-gûy pâkîze-güftâr pâkîze- suhanlık	nazm-ı pâk kelâm-ı pâk, gevher-i mazmûn-ı hâs lehçe-i pâkîze pâkîze kelâm pâkîze-edâ pâkîze-gazel	zamîr-i pâk nâm-ı pâk zihn-i pâk reh-i pâk dil-i pâk-i Nef'î pâk ayine Tab'im gibi bir dürr-i pâk âyîne-i sâf cevher-i sâfî

Tablo1: Nef'î'nin nazmında *pâk* ve *pâkîze* kavramlarının kullanılışı.

Dil-i ervâh-ı kudsî gibi sâf u pâk vicdân
Sende neyler gull u gış bir pâk u sâf âyînesin (ND K13/34)
Sâfdır âb-ı revân gibi o denli nazmım (ND Mes 6)
Pâkîze-gûy-ı nâdire-sencim ki her sözüm
Şehnâme-i belagata hüsn-i beyân verir (ND K4/6)
Taklîd ile olmaz bu kadar lezzet-i güftâr
Bu lehçe-i pâkîze bana dâd-ı Hudâdır (ND K33/40)
Pâkîze kelâmım ki dür-i bahr-i hayâlim
Âvîze-i gûş-ı dil-i yârân-ı safâdır (ND K33/43)
Benim ol şâ'ir-i müşgîn-dem-i pâkîze-edâ
Ki olur reşk ü hased eylememek emr-i muhâl(ND K35/49)
Fahr eder kevkebe-i tab'im ile Hâkânî
Cân verir lehçe-i pâkîzeme Selmân u Zahîr (ND K39/48)
Kimse taklîd edemez sözde sana ey Nef'î
Böyle pâkîze-gazel tab'-ı Hudâ-dâd ister (NDG35/5)
Sâhir değil şâiriz ammâ söze gelsek
Nef'î gibi mu'ciz-dem ü pâkîze-edâyız (ND G55/7)
Bâde bu güne safâ vermez idi meclise ger
Bulmasak Nef'i-pâkîze-edâyı bu gece (ND G112/5)
Biz de ey Nef'i n'ola tertîb-i divân eylesek
Az ise eş'ârımız pâkîze-güftârız hele (ND G102/5)
Her dilden olur âb-ı musaffâ gibi cârî
Ey Nef'î nedir sende bu pâkîze-suhanlık (NDG70/5)
Kadrin anlar katı az olsa n'ola ey Nef'î

Çok hünerdir gazeli böylece **pâkîze** demek (ND G65/5)
 Mânendi mi var Nef'î-i **pâkîze-kelâmın**
 Bir kimsede gördün mü dahi tarz-ı edâsın (ND G92/5)
 Kalır mı yâ Urfiden söz seylemede Nef'î
 Hoş-lehçe ise ger o **pâkîze-edâdır** bu (ND G100/7)
 Nef'î de gazeller dese mümtâzü **müsellem**
 Her birisi reşk-i revîş-i Muhteşem olsa (ND G117/7)
 Bâ-husûs etdim marûs-ı medhini tezyin için
 Bir bir andan **gevher-i mazmûn-ı hâsı** intihâb (ND K55/49)
 O tarh u va'z-ı garîb ol nukûş-ı rengârenk
 O **havz-ı pâk** u latîf ol ruhâm-ı âyine-gûn (ND K58/9)
 Pây-mâl eyler yürür a'dâ **kelâm-ı pâkimi**
 Her sözüm ammâ yine kadr-i dür-i galtân bulur (ND K8/39)
Zamîr-i pâkim ol levh-i celîdir kim kenârında
 Sevâd-ı her dü-âlem bir hafî nakş-ı kalemkârî (ND K13/49)
 Zer-i nev-sikke kadar rağbeti var sözlerimin
Nâm-ı pâkin edeli nâsiye-i nazma rakam (ND K51/44)
 Reng-i lafz u nükhet-i ma'nâ-yı **nazm-ı pâkime**
 N'ola eylerse hased rûy-ı gül ü bûy-ı gülâb (ND K55/38)
 Bu kasîdem ravza-i huld-i ma'ânîdir benim
Nazm-ı pâki âb-ı Kevser bîkr-i fikri "hûrin in"¹²⁵ (ND K56/38)
 Eyledin mahlas-ı Nef'î ile kadrim efzûn
Zihn-i pâkimde görüp kuvvet-i iz'ân-ı suhan (ND K60/36)
 Ka'be-i ma'nâya bir yoldan iletdi beni kim
 Kudsiyân sürme çeker gerd-i **reh-i pâkimden** (ND Kt8/6)
 Levh-i mahfûz-ı suhandir **dil-i pâk-i Nef'î**
 Tab'-ı yârân gibi dükkânçe-i sahhâf değil (NDG71/5)
 Tab'ım gibi bir **dürr-i pâk** olmak revâ mı zîr-i hâk
 Oldum bu gamla ben helâk ammâ gelir gayra aceb (ND K62/19)

Nef'î, kelimelerin geçtiği beyitlerde pakize kelimesi ile şairliği; pak kelimesi ile sözü; saf kelimesi ile katışıksız, kötü hasletlerden uzak kişiliği kendisi için temel birer ilke kabul etmiştir. Bazı beyitlerde pak ve saf kelimeleri hem nazım ve hem de kişilik için pakize

¹²⁵ Ve zevvecnâhümbi-hûrin 'în : "...Biz onlara şâhin gözlü hûrileri eş yaptık." (Kur'ân-ı Kerîm, 52/20)

kelimesi ile müteradif olarak kullanılmıştır. Nef'î'nin bu terimleri fahriye ve mahlas beyitlerinde çok sık tekrar etmesinin nedeni, yalnızca divan şiirinin klasik mazmununu tekrar etmek değil, kişiliği ile sanatı arasındaki kesin bir tutarlılık olduğunu vurgulamaktır. Dolayısıyla, kişiliği ve sanatı hakkında yapılacak yorum ve değerlendirmelerde bu hususun hatırdâ tutulması mantıklı olan yaklaşımdır. Bu mazmunların, divan şiirinde şairin kişiliğini de kuşatan bir anlamda kullanıldığı görülür.

Bâkî

Hâmûşluk senden aceb tab'ın müsellem tutdı hep
Sihr-âferînân-ı Arab pâkîze-gûyân-ı Acem (BD G318/10)
Şi r-i Bâkî müsellem olsa n'ola
Vasf-ı pâkini der bu tab-ı selim (BD G342/5)
Görüp bu dürlü dürlü nazm-ı pâkim şermden
Bâkî Kızardı pençe-i mercân bozardı lü'lü-yı ter hem (BD G343/5)
Pertev-i hüsniyle rûşen mülk-i âlem Bâkiyâ
Râh-ı aşka mühtedî ol nûr-ı pâk eyler beni (BD G530/6)

Şeyh Gâlib

Kasâid resmini örgendi hâmem vasf-ı pâkinde
Mücânibdir yine fahriyeden tavr-ı edeb ammâ (ŞGD 32/)
Bu hoş-âyende gazel meclis-i yârânda sana
Diye ey Nef'î-i pâkîze-edâ hoş geldin (ŞGD G7/)
Berk urur câm-ı tecellâ nazar-ı pâkimden
Gül arak keyfî gelir şu'le-i idrakimden (ŞGD G239/1)
Hasbihaldir bu nutk-ı pâk-i Nef'î Neş'etin
Gamdan ölmem korkarım gayret helâk eyler beni (ŞGD G329/7)

Şeyhülislam Yahya:

Aks-ı rûyunla derûnum tâbnak olmakdadur
Söz hemân âyîne-i idrâk-i pâk olmakdadur
Neşvemizden bilürüz aşkımızun pâklığın
Bâde sâf olmayacak âdeme hâlet mi virür (ŞYD G116/ 2)
Ol tezerv-i hoş-hırâmı pâk tutmuş avlamış
Varmıdır Yahyâ gibi uşşâk içinde pâk-bâz (ŞYD G145/5)
Feyz-i nîsân-ı atâdur n'ola Yahyâ diseler
Pâk mânâyâ dür ü nazm-ı dürer-bâra sadef (ŞYD G173/ 5)
Eger pâkîze-gûluk tarzını öğrenmek istersen

İşit cân ile Yahyâ'nun sözün üstâddan kaçma (ŞYD G325/5)

Nice benzer bu hazef-pâreleri Yahyâ'nun

Dür-i pâkîze-i nazm-ı şeh-i âlî-şâna (ŞYD G396/5)

1.5.16. Şiir-Sâfiyet

Şairin menfi düşünceden uzak ve kirlenmemiş olan nazmı, dünya yeşilliği için gerekli olan tatlı *akarsu* gibidir. Saf şiir, “*gönül ehli ile aynı dili konuşmak*” (FD G 19/5) demektir.

***Sâfdir âb-ı revân** gibi o denli nazmum*

Ki yazarken kalem-i çâpük ü zîbend-hırâm (ND K50/59)

Suhanım âb-ı zülâl-ı çemenistân-ı cihân

Tab'im âteş-gede-i sîne-i suzân-ı felek (ND K25/50)

Erkal, bu iki beytin karşılaştırmasında ortaya çıkan paradoksa dikkati çeker. Şairin sinesi ateşin yandığı Zerdüş mabedine; şiiri ise ab-ı revâna benzetilmiştir. Ateş ve akan su saflığa ve saflaştırma sürecine işaret eder.¹²⁶ Burada sıcak veya soğuk suyun yerin altındaki sıcak magma tabakalarından süzülerek yeryüzüne çıkması gibi jeolojik bir olay ile de ilgi kurulabilir.

Âlemin sermâye-i deryâ vü kânıdır sözüm

*Bî-araz bir **cevher-i sâfidir** ammâ muttasıl(ND K1/4)*

*Benim ol Nef'î-i rûşen-dil ü **sâfi gevher***

Feyz alır câm-ı safâ meşreb-i bî-bâkimden(ND K8/1)

Ehl-i aşka sana benzer hemdem olmaz kim dilin

Hem küdüretten beri hem gill u gışdan sâdedir

Sende neyler gill u gış bir pâk u sâf âyînesin

Var ise az-çok küdüret sâgar-ı mînâdadır (NDTb/5-6)

Nazımın arka planını oluşturan mânâ, ilham, hayal, ve endişe kavramlarının ve nazımda uyguladığı prensiplerin özetlendiği bu bölümden, Nef'î'nin şiiri ne kadar ciddiye aldığı, divanlarındaki hiçbir mısra'nın keyfilik taşımadığı bizzat kendi dilinden ortaya konulmaktadır. Mânâ aşkın alemde hasıl olan bir tür öz veya mayadır. Sözü şâirin endişesinde onunla mayalanır ve nazma dönüşür. Bu mayanın kaynağı ise aşkın alemde şâirin zihnine ilham edilir. Bu *feyz-i tevfik-i İlâhî*'yi taşıyan şâirin nefesi üflediği mânâ ile

¹²⁶ Erkal, *a.g.e.*, s. 125.

sözü canlandırır. Bu metafizik seyrin sıradan bir oluşum süreci olmadığına şâir kendi nazmını tanık göstermektedir.

Nef'î'nin nazımının ahlaki temelleri sağlamdır, özü nezihdir ve zemininde yozlaşmamış bir toplumsal inanç ve ahlaki doku bulunur. Bu bölümde Türkçe divanı merkeze alınarak, Nef'î'nin şiirinin ne olduğu ve ne olmadığı ortaya konulmaya çalışıldı. Diğer yanda ise, özgür birey tercihleri havasında sunulan fakat dönemin toplumsal yapısına tamamen ters, beşeri zaafırlara dayalı ilişkiler düzeninin asıl temasını oluşturduğu *Sihâm-ı Kazâ* vardır. Bu noktada Nef'î'nin zihin dünyasını değerlendirmek için hangi eserin temel alınması gerektiği sorusu cevap beklemektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

***SIHÂM-I KAZÂ*'NIN TEZKİRELERDE VE EDEBİYAT TARİHLERİNDEKİ TANITIMI**

Şair Nef'î'nin hayatı ve akıbeti hakkındaki malumatın kaynağının birinci derece tanıklıkların doğrudan kaydedildiği bilgiler değil, tarihçilerin aktardığı anekdotlar olduğu görülmektedir. *Türkçe Dîvanı*'nındaki kasidelerde yaptığı fahriyelerin, hicviyelerin ve *Sihâm-ı Kazâ*'da aşağılanan şahıs kadrosuna ilişkin nazmın üzerinde yapılan yorumlarla doğan boşluklar anlatılmaya çalışılmıştır. Bunlara çağdaşı şairlerin Nef'î hakkında söylediği nazmı ekleyebiliriz. Dolayısıyla *Sihâm-ı Kazâ* hakkındaki metin dışı bilgileri sahilik bakımından tenkide tâbi tutma ihtiyacı vardır. Tabii olan husus böyle bir eserin şairinin eserde bahsedilen bayağı fiilleri icra eden, nezahetten uzak, fitratı bozulmuş sefih karakterli birisi olmasıdır. Ayrıca dostlarının, mensubu olduğu çevrenin ve toplumun aynı şekilde yozlaşmış ve yoldan çıkmış olması beklenir. Fakat dilinin keskin oluşunun dışında yaşayış tarzının süfli olduğuna dair her hangi bir kayıt bulunmamaktadır. Eserin atfedildiği dönem ve sonrasında yazılan ve eser hakkında bilgi veren birinci ve ikinci derece tarihi kaynakların, biyografik mahiyetteki eserlerin ve nazım mecmualarının, edebiyat tarihi ile ilgili kitapların karşılaştırılması eserle Nef'î arasındaki irtibatın sahilliği konusunda ipuçları sunabilir.

1. Divan, Tezkire ve Tarih Türündeki Temel Kaynaklarda *Sihâm-ı Kazâ* ile İlgili Bilgilerin Yokluğu veya Yetersizliği

Karahan, İpekten ve Ocak ve başka edebiyat tarihçilerine göre Nef'î hakkında, bilgi veren temel kaynaklar şunlardır: Gelibolulu Âlî'nin *Mecma'ül-bahreyn*'i, Mustafa Na'imân'ın *Târih-i Na'imân*'sı, Riyazi Mehmed Efendi'nin *Riyâzü's Şu'arâ*'sı, İsmail Belig'in *Nuhbetü'l-Âsâr li zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*'ı, Seyyid Mehmed Rızâ'nın *Tezkire-i Rızâ*'sı, Şeyhi'nin *Vekâyi'i Fudalâ*'sı, Kâtip Çelebi'nin *Keşf'üz-Zünûn* ile *Fezleke*'si, Müstakim-zade Süleyman Saadeddin Efendi'nin *Mecelletü'n-Nisâb*'ı.

1716 yılında ölen Mustafa Na'imân Efendi'nin *Târih-i Na'imân*'sında önce '*Ra'd u Sâikâ-i Şedide*' başlığı ile 1630 Haziran'ında vuku bulduğu bildirilen şu anekdot aynı ciltte iki kez aktarılır: "*Sene-i mezbure zilka'desinin on dördüncü günü yevm-i sülâsâda azîm ra'd u bârân ve berk vâkî olup kesret-i savâi'kten gönüllere havf u hirâs geldi. Hatta Sultan Murad Han Beşiktaş'ta Merhum Sultan Ahmed Han Köşkü'nde oturup Nef'î'nin hicve müte'allik mecmû'ası ellerinde imiş ve huzurlarında Ser-etibbâ Emir Çelebi var imiş. Meclisî hümayûnuna bir sâ'ika-i ateş-bâr nüzul edip Enderun ağaları yüzleri üzerine düşüp meclise*

hevl-i azîm hâsıl oldu. Padişah hazretleri ol hiciv mecmu'âsın paralayıp Nef'î'yi âzâr edip tövbe vü istiğfâra ve bezl-i sadâkat-ı bî-şumâra meşgul oldular. Hattâ ol asrın zürâfasından biri Nef'î'ye tevbihi iş'âr için kazıyyeyi bu beyt ile ızhâr ve ifâde eyledi derler. Beyt:Gökten nazire indi Sihâm-ı Kazâsına;Nef'î diliyle uğradı Hakk'ın belâsına ”¹²⁷

‘Katl-i Nef’î-i Şâ’ir’ başlığı ile Nef’î’nin ölüm hadisesine ayrılan bölümde aynı vak’a tekrar anlatılır. “... Sultân Murâd Hân Hazretlerine tekarrüb kesb idüp medhinde nice kasâid vü ok ü cirid atdıklarında târihler söyleyüp hayli mültefit olmuş idi. Lâkin merkum hicv vâdisinde gayet bed-zebân olup asrında olan ekâbire harf-endâzlık ve ulemâ-yı izâm ve vüzerâ-yı kirâmın hedm-i ırzlarına cesâret idüp meşâhîr-i vaktün ekserini hicv itmiş idi. Sultân Murâd Hân Hazretleri meclis-i hâslarında tarh-ı tekellûf suretinde letâife ma’il olmağın gâhîce Nef’î’yi getürtüp ba’zı hicviyâtını istima’ iderdi. Hatta bir gün bin otuzdokuz sâlinde Beşiktaş’da Sultan Ahmet Kasrında Nef’î’nin Sihâm-ı Kazâ adlı ahâcî mecmuasına nazar ederken havada ra’d ü berk zuhur edip taht-ı humâyûn karîbine bir sâika düşdükte mecmuâyı pâreleyib ol makule turrehâta nazardan tâib olub te’diben Nef’î’yi bulunduğu mansıbdan azl edip hicve tevbe virmişlerdi.”¹²⁸

Eğer doğru ise anekdotta kişinin yalnız iken bile tiksinti duymadan okuyamayacağı ve çoğu yeri devlet adamlarının mahrem yaşantılarına dair ispatı zor ithamlardan ibaret olan hicvi, huzurunda hekimbaşının ve belki de başkalarının da olduğu nitelikli bir mecliste bizzat padişahın okuyor olması ilgi çekicidir. Padişahın emriyle yok edildiğini ileri süren bilgiye rağmen, eserin nüshalarının bulunması da bir soru işaretidir. Na’imâ Târihi’nde ‘Min bâb-ı kehâneti’ş-şu’arâ’ başlığı altında, devrin defterdarı Bâki Paşa hakkında içinde Sihâm-ı Kazâ’da bulunan bir beytin geçtiği bir anekdot daha aktarılır: “İşte oldun yine sefere yine hala defterdâr; İstikamet yoluna gitmeye var himmet eyle.” Ve bu beyti Bâki Paşa kendi okuyup dâ’im tekrar edermiş. Fi’l-hakîka merhum İstikâmet Efendi gibi Bâkî Paşa dahî bu seferde fevt olup hezel-i Nef’î isâbet-i mahz oldu. ...”¹²⁹

Na’imâ Târihi’nde hicvin ahlaken nasıl kötü bir tercih ve bir eylem olduğu ve hiciv yapanların iki dünyalarının da harap ve azaba müstahak kişiler oldukları anlatılır ama Nef’î’nin kişiliği ve yaşayışının süfli olup olmadığı hakkında bilgi verilmez.

Kâtip Çelebi Fezleke’inde Nef’î’nin heccâv oluşuna değinir fakat eserden bahsetmez: “Şu’arâ-yı Rûmun mümtâz ve ser-bülendi... Şâir-i nüktedân idi. Elhak hicv-gûylukla cümle

¹²⁷ Mustafa Na’imâ, *Târih-i Nâ’imâ*, Haz. Mehmet İpşirli, c. 3, TDK yay., Ankara, 2007, s.671.

¹²⁸ Na’imâ, *a.g.e.*, s. 799.

¹²⁹ Na’imâ, *a.g.e.*, s. 569.

şua'râyı geçmiştir. Kasâidi dahi müselle-i âlem ve bi'l-cümle şiirde nazîri nâdir âdem idi."¹³⁰

17. yüzyılın iki tezkiresinden 1609'da tamamlandığı bilinen Tezkire-i Riyâzî'de şairden, "*Ma'ânî nakş-perdâzı olup semt-i Irak'da tavr-ı âcemâne üzre revâzende-i kânûn-ı suhan-sâzîdür.*"¹³¹ şeklinde klişe bir ifade ile bahsedilir, karakteri hakkında yorum yapılmaz. *Rızâ Tezkiresi*'sinde ise, Nef'î'nin icaz kabiliyeti ve şairliği hakkında yine klişe bir bilgi verilir; *Sihâm-ı Kazâ* adı zikredilir ve sonra hicve düşkünlüğü konu edilir. "*Debdede-i eş'âr-ı ma'ânî-karîni velvele-endâz-ı tās-ı çarh-ı berin olup vilâyet-i Rûm'da ibtidâ zebân-ı tâze ile eş'âr-ı bî-hem-tâya âgâze iden Arz-ı Rûmî 'Ömer Efendi'dür. Kasâ'id-i ma'ânî-endâzında olan her ma'nâ-yı câme-zîb libâs-ı fâhire-i hüsn-i edâyla likâ'ü'l -mahbûb ve gazeliyyât-ı sihr-sâzında olan her mazmûn-ı dil-firîb sûret-i ferhunde-likâyla şifâ'ü'l-kulûbdur. Tab'-ı mu'cize-şemâ'ili hecv ü hezle mâ'il olup hezliyyâtını sebt ü tahrîr ve Sihâm-ı Kazâ deyü nâm-ı dil-pezîr eylemişdür. Merhûm Sultân Ahmed Hân 'aleyhü'r-rahmetühü ve'l-gufrân medhinde olan kasîde-i bî-hem-tâsından bu ebyât-ı bî-nazîr intihâb olunup tahrîr olunmuşdur.*"¹³²

Nef'î'nin eleştirisi yönü güçlü bir divan şairi olduğu kesindir. Sayısı çok olmasa da bundan bîzâr ve şikâyetçi olan çağdaşı şairlerin yazdıkları şiirler ve dörtlükler vardır. Ne var ki Nef'î'nin divan edebiyatında gerçek temsil değeri değil, yalnızca hicivci olduğunu önemseyen tezkire yazarlarının, alt şuurda hezliyyata ve mâlâya'niye olan eğilimleri ön plana çıkmıştır. Eserin ortaya çıkış döneminden EbuZZiya Tefkî'in daha girişinde *Sihâm-ı Kazâ*'ya geniş yer ayırıp aşırı şekilde övdüğü *Nef'î* adlı risalesi 1305' [m.1887] de yayınlanana kadar, eserin adının geçtiği herhangi bir kayda rastlanmaz.

2. *Sihâm-ı Kazâ*'nın Tanıtımına Müsteşriklerin Katkısı

Hammer tarihinde, Na'imâ gibi Nef'î'nin akıbetine uzunca yer verilir. Zira vak'a oryantalist algıya çekici gelen birçok husus içermektedir. Anlatım *Na'imâ Târîhi*'ndeki içeriğin benzeridir. *Sihâm-ı Kazâ*'yı okumakta olan Padişah Dördüncü Murat, o esnada düşen yıldırımını Allah'ın gazabının işareti sayar ve onun hiciv yapmasını yasaklar. Ama ilginç olan husus, eserin içeriğinin bayağı ve dolayısıyla hayırlı olmadığı sonucuna bir padişahın akli, bilgisi ve vicdanı ile değil bir tabiat olayının sıradan vukuu ile varmasıdır. Bütün vezirleri hicvettiği söylenir ama eserden herhangi bir nakil yapılmaz. Nef'î, idamı esnasında bile

¹³⁰ Erkal, *a.g.e.* s.106.

¹³¹ Erkal, *a.g.e.* s.106.

¹³² GencayZavotçu, *Rızâ Tezkiresi, İnceleme-Metin*, KTB. Yay., İstanbul, 2009, s. 145.

kendisine sahip olamayacak derecede küfürbazdır. Âteş-i âsumânînin bile durduramadığı küfürbaz bir şairin katlini emretmek adil bir harekettir.¹³³

Anekdotların veya rivayetlerin satır aralarında, IV. Murad'ın ve sarayın rasyonel davranmayan hurafeye düşkün insanlar olduğu, yapılan bayağı bir eylemin ahlaki değil günah olduğunun Osmanlı toplumunda ancak semavi bir ikazla anlaşıldığı gibi alt mesajları içermektedir. Masalımsı ve inandırıcılığı zayıf olan böyle bir rivayetin Hammer'den itibaren hiç tenkit edilmeden aktarıla gelmesi edebiyat tarihçiliğimiz açısından dikkat çekicidir.

E. John W. Gibb, *Sihâm-ı Kazâ*'ya farklı bir cepheden yaklaşır. Yorumunda kendisiyle Jön Türkler arasındaki zihniyet birlikteliğinin varlığı hissedilir. Eserin edebi değeri konusunda kendisinden sonra yapılacak birbirine benzer ve giderek klişeleşen değerlendirmeleri belki de ilk kez o yapar ve methiye olgusunun özünü ve işlevini gözden kaçırdığından olsa gerek, bu türün özünde divan şairinin samimiyetsizliğinin bulunduğunu ve kasidenin gerçek edebi bölümünün nesib kısmı olduğunu iddia eder. *Sihâm-ı Kazâ* araştırmacıya iddiasını ispat etmede aradığı malzemeyi sunar. Ona göre methiyelerindeki sahte hislerle, hicvindeki samimiyet şiirinin farklı iki yüzüdür. Delil olarak, *Nef'î Dîvanı*'nda övülen birçok şahsiyetin *Sihâm-ı Kazâ*'da yerilmiş olmasını gösterir.¹³⁴

“Nef'î şöhretini yalnızca kasideleri ile kazanmıştır; kasidelerine kıyasla gazellerinin ehemmiyeti azdır. Hicivleri öylesine yüz kızartıcıdır ki ancak öğrenerek okunabilir. Bu da bizi zorunlu olarak, sahip olduğu bütün edebi vasıfların eserlerinin maddi özünden (matter) değil konuları işleyiş tarzından (manner) tezahür ettiği neticesine götürür. Kasidenin gayesi saygın insanların methiyesidir. Bu sınıfın methiyesi en müsait şartlarda dahi nazmın değerine katkı sunmaz. Divan şairlerinin methiyelerini yazdıkları şartlar çoğu durumda müsait bir iklim olmaktan uzaktır. Methiyesini yaptıkları kişi makamından uzaklaştığında gelenek ve usul memduha anlayışlı ve art niyetsiz yaklaşmayı imkânsız hale getirirdi. Medh ü senalarının çoğunu sonradan hicivleri ile tashih ettiği için, Nef'î'nin methettiği vezir ve paşaları göklere çıkarırken samimi olmadığı gerçeği hemen tespit edilebilirdi; böylece kasidesinde kendisine

¹³³ Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, (Çev. Mehmet Ata, M. Çevik, E. Kılıç), C. 5, İstanbul, 1998, s.187-189.

¹³⁴ *“Kasidenin amacı yüksek mevkide bulunan kişilerin methiye inşad etmektir. Bu da en müsait bir iklimde bile şiir lehine bir kazanç değildir. Fakat Türk şairlerin bu kasideleri inşa ederken içinde buldukları durum, onların şiir uğraşı için hiçbir zaman en rahat ortam değildi. Memduhların kişisel erdemleri bir yana bırakılırsa, kaside geleneği ve kuralları konu edilinen temanın anlayışla ve hatta dürüstçe işlenmesini imkânsızlaştırıyordu. Nef'î'nin de (bu açmazın içinde, ÇN.) vezirler ve paşalar için sınırsızca yaptığı övgülerde samimi olmadığı, bu methiyelerin çoğunun aynı kişiler hakkındaki hicivleri ile düzeltilmiş olduğu gerçeğinden farkedilebilir. Bu sebeptendir ki biz Nef'î'nin gerçek şairliğini kasidenin tabii yapısından ötürü hiç bir sahici şiirselliğin olmadığı methiye bölümünde değil ondan önce gelen ve umumiyetle bu sınıfın sahip olduğu şiire konu her türden işlerini içeren nesip bölümünde aramalıyız.”* E. John Wilkinson Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, C. 1, Luzac and Co, London, 1904, s. 254-255.

Zîr-i ankâ-yı şükuhunda felek bir beyza

Kef-i mîzân-ı vakârında zemîn bir miskâl 35/23

dediği Muhammed paşa yani Gürcü Mehmed Paşa Sihâm-ı Kazâ'da bu kitapta tercümesi imkansız bir üslupla tasvir edilir.

Mücessem zarta-i beste yah-ı dîv-i Demavendî

Musavver yesteh-i efsürde-i Batrîk-i nasranî

Fakat tartışmayı bitirir ve methiyelerini fazla ciddiye almamız gerektiğini şu beyitle bildirir:

Hele ben tâib oldum hicvile intikam aldım.

Sonuçta Nef'î'nin nazımdaki kabiliyeti kasidelerinin görünüşteki maksadı olan kendi şartlarından ötürü hiçbir şiir güzelliği taşımayan methiyelerden değil, methiyelerden önce gelen ve geçişi sağlayan, kasidede şiir nitelikleri adına aranan her şeyin bulunabileceği nesib bölümünde aranmalıdır.”¹³⁵

Gibb'in bu noktada böyle kaç methiyenin sonradan hicivle düzeltildiğini ve madem bir zatı hicvediyor ise onunla ilgili kasideyi veya kasideleri divanından niçin çıkartmadığını da yorumlaması beklenirdi. Yazar, *Nef'î Divanı*'ndaki hiciv ile *Sihâm-ı Kazâ*'yı birbirinden ayırmaz, aynı potada değerlendirir. Kasidelerin içinde fahriye bölümünde yapılan hicve değinmez ve bu bölümdeki hicvin edebi değeri ve nezahet derecesine ayrı bir vurgu yapmaz. *Sihâm-ı Kazâ*'dan alıntı yapmaya degecek ve diline itiraz edilemeyecek birkaç parçadan (şiirden değil) birisi olarak ilk şiiri görür. Bu şiirde hususi 'ok', şairin Han denilen yönetici için onu terk eden kendi babasına çekilmiştir. Gibb'in esere yönelik eleştirisi daha sonraları yapılmış sathi değerlendirmelere bakılınca daha derinliklidir.¹³⁶

Araştırmacının yorum ve tenkidi bu yönüyle Ebuzziya Tevfik'in *Sihâm-ı Kazâ* güzellemesi denilebilecek *Nef'î* risalesinin tam karşısında durmaktadır. Fakat tezyif, hezeyan ve küfürün eserin yazıldığı dönemde bir yere kadar müsamaha gördüğü iddiasının arkasında başka bir alt mesajın verildiği sezilmektedir: “*Nef'î'nin sözüm ona hicvi daha doğru biçimde küfür, tahkir ve tezyifdir. Genelde şiirler amacı fık ve fücuru ve ahmaklığı sergilemek olan hicv tanımına girmez; ancak şairinde kırgınlığa ve nefrete sebep olma gafletinde bulunmuş olan her kimse ona isabet eden müstehcen ve kaba aşağılama denilebilir. Bu şiirler*

¹³⁵ Gibb, a.g.e., s. 256

¹³⁶ Nef'î'nin “*Medh ü senalarının çoğunu sonradan hicivleri ile tashih ettiği için*” ifadesi de tasrihe muhtaçtır. *Nef'î Divanı*'nda övülen ve *Sihâm-ı Kazâ*'da aşağılanan yönetici –vezir sayısı Gürcü Mehmed Paşa, Halil Paşa ve Kemankeş Ali Paşa olmak üzere yalnızca üçtür. Bunlardan Gürcü Mehmed Paşa (Divan'daki başlığı ile Muhammed Paşa) için üç, Halil Paşa için ve Ali Paşa için birer kaside bulunur. Şairin divanında inşa ettiği kasidelerdeki tasvir dilini sırf bu delile dayanarak çıkar ilişkisi ile açıklamak zorlama bir sonuç olur. Özellikle devrinin şeyhülislamı yazılan kasideler onun ilmiye sınıfı ile seviyeli bir ilişki içinde olduğunu da gösterir.

kasidelerinin tamamlayıcı diğer yüzleridir. Kasidelerinde ifrat sınırını aşan tabasbusta ve hamilerine yağdırdığı aşırı iltifat ve mübalağalı övgüdeki yerindelik ile alınacak hazzın sınırlarını buluştururken, Sihâm-ı Kazâ'da iğrenç ve murdar bir ağızla yapılan aşağılamanın en uç noktasını ve terbiye ve edebî sona erdiği sınırı geride bırakmaktadır.

Burada da dilin ve aynı bereketli bir muhayyilenin olağan üstü yardımını görüyoruz. Fark kasidelerde gül bahçesinin kokusu yayılırken Sihâm-ı Kazâ'da lağım kokusu etrafi sarmıştır. Bugün Türkiyede ve İngiltere'de ayıplanıp kınanmış ve bugünde kınanacak bu dil olan Nef'înin yazdığı dönemde bir yere kadar müsamaha görüyordu. Fakat o gün bile kişinin varabileceği bir son nokta vardı ve şâirlik öyküsünün fazlasıyla ispat ettiği üzere Nef'î o noktayı geçmişti.”¹³⁷

Eser hakkında benzer değerlendirmede bulunan bir batılı da Franz Babinger'dir. Brill-İslam Ansiklopedisi için yazdığı Nef'î maddesinde J. von Hammer'in 1837'de basılan *Osmanlı Şiir Târîhi* eserinde *Sihâm-ı Kazâ*'daki şiiirlerin bir listesini oluşturduğu bilgisini vermesi ilginçtir.¹³⁸ Babinger, o güne değin çok az bilirse de Nef'î'nin kesinlikle en büyük hiciv şâirlerinden birisi olduğunu söyler. Ona göre heccav oluşunun çok az bilinmesinin sebebi, hicivdeki “*Türkçe Dîvani*” diye nitelendirdiği *Sihâm-ı Kazâ*'nın her yönü ile ilmi bir şerhinin ve kritiğinin yapılmamış olmasıdır. Burada edebîliği tartışmalı manzumelerin içerik olarak yüksek değeri olduğu ve Türk edebiyat tarihçilerinin bunların üzerinde kıymetli bir divan gibi ilmi inceleme yapması telkin edilmektedir.¹³⁹ Bu eksiklik sebebiyle eserdeki hicivleri ve kinaye ile yapılan hücumları okuyucunun kavrayamadığını iddia etmesi Ebuzziya Tevfik'in yaklaşımını hatırlatmaktadır.

Ayrıca yazıldığı dönemin ulaşılması ve mevcut kaynaklardan derlenmesi neredeyse imkânsız olan vaziyet ve şartları ve özellikle saray hayatı hakkında yok denecek kadar az bilgi şiiirlerin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Eserin değeri konusunda şöyle der: “*Kendiliğinden zuhur eden nükte ve hicivlerini anlamak zordur. Şiiirlerinin çoğu daha ileri götürülmesi mümkün olmayan müstehcenliği ile öne çıkar. Döneminin sosyal hayatını tasvir açısından önemli sayılsa bile, Nef'înin şâirlik istidadının ürünü denemeyecek kadar değeri azdır. Kaza oklarını zamanının toplum ve yönetici erkinin hemen her ileri gelenini hedef alır. Kalenderi*

¹³⁷ Gibbs, a.g.e., s. 256.

¹³⁸ “In GOD, iii, 241, J. von Hammer has compiled a list of them.” Bknz. Franz Babinger, “Nef'î”, *Encyclopédie de l'İslam*, C.8, Brill, Leiden, 1995, s. 3.

¹³⁹ “Nef'î wrote Turkish and Persian with equal ease. His mastery of technique and natural poetical talent make him one of the greatest Ottoman poets; he is also undoubtedly one of the greatest, although hitherto little-known satirists. The reason why he is so little known is that a scholarly edition with full annotations of his Turkish *Divân* entitled “Arrows of Fate”, *Sihâmı -i Kazâ*, has so far never been undertaken, so that at the present day hardly any one is able to understand the countless allusions to particular circumstances and the veiled attacks on the individuals dealt with.” Babinger, a.g.e., s.3.

dervişler gibi dönemin her kurumlarını eleştiren şiirlerinden bazıları toplum tarihi açısından değer taşır. Döneminin ileri gelenlerinin hiç biri onun aşağılama ve gülünç duruma düşürmesinden kaçamayıp gelen Kaza Oklarının hedefi oldular. İlmiye sınıfı da bu acımasız saldırıdan payını aldı."¹⁴⁰

Babinger, şiirlerin Nef'î'de yaratılışında var olan nazım yeteneğini yansıtmadığını söylerken hicvin zekâ gerektirdiğini ve eserin edebi olmadığını vurgulamış olmaktadır. İlmiye sınıfı ile *Sihâm-ı Kazâ*'da aşağılanan şairler kastedilmiş olmalıdır. Ama şiiriyet bakımından değersiz gördüğü manzumelerde doğrudan değil değişmeceli bir dil kullanıldığını, bundan ötürü anlaşılmasının zahmetli olduğunu ileri sürmesi ve kullanılan bayağı dilin ötesinde değerli sosyal eleştirilerin bulunduğunu söylemesi çelişkili görünmektedir.

Zdenka Vasela'nın bir ansiklopedi için kaleme aldığı Nef'î maddesi, şairin divanındaki şiir gücüne çok az değinir ve heccav yönünün din âlimlerini, kadıları, kalenderi dervişleri ve hatta devrin ünlü sufilesini kendisine düşman ettiği bilgisini tekrar ederek onların günaha batmış hayatlarını gözler önüne sermek için kullandığı dilin acımasız olduğu yargısını üretir. Şu tespiti dikkat çekicidir: "*Şatafatlı üslubu ve şiirinin şekil bakımından kusursuzluğu herkes tarafından takdir edilmiş ise de toplumun seçkinlerine yönelttiği incitici saldırıların isabetle yapılmış sosyal bir eleştiri olarak kabul edilmeyeceği üzerinde kapsamlı bir tahlil yapılması gerekir.*"¹⁴¹

Şarkiyatçıların yaptığı yorumlardan, *Sihâm-ı Kazâ*'nın içeriği itibariyle Osmanlı toplumu, özelde yönetici ve aydın sınıfı üzerindeki oryantalist yargı ve varsayımlarını desteklemesi anlamında onlara aranıp bulunamayacak bir malzeme sunmuş olduğu anlaşılmaktadır.

2.1. Tanzimat Aydınlarının *Sihâm-ı Kazâ*'yı Türk Edebiyatına Kazandırma Gayreti

Tanzimat dönemi şairleri için Nef'î'nin farklı bir yeri ve değeri vardır. Bu dönem edebiyatçıları, özellikle fahriyelerindeki üslubundan etkilendikleri için, divan edebiyatına karşı yaptıkları şiddetli eleştiriye Nef'î'nin şiiri için yapmazlar.

İlk edebiyat antolojisi kabul edilen Ziya Paşa'nın *Harâbât*'ında, *Nef'î Dîvanı*'ndan birçok kaside ve gazel bulunur ama *Sihâm-ı Kazâ*'dan herhangi şiir alıntısı yapılmamıştır. Namık Kemal, 'en fasih şair' kabul ettiği Nef'î'nin şiirlerini, şiir anlayışına uygun olduğu için

¹⁴⁰ Babinger, *a.g.e.*, s. 3

¹⁴¹ "The colourful style and formal perfection of his verse was highly esteemed, but systematic analysis has still to be made to determine whether his stinging attacks on the upper classes of his day can be regarded as deliberate social criticism." Zdenka Vasela, *Dictionary of Oriental Literatures*, (Cd. Jiri Becka), C.3, Routledge, London, 2006, s.137.

ölçü kabul ederek dil ve edebiyat üzerine yazdığı mektuplarında örnek olarak aktarır. Enginün'ün makalesinde verilen bilgiye göre, Tanzimat dönemi edebiyat araştırmacıları Ahmet Hikmet Müftüoğlu ve Şehabettin Süleyman dışında şairin kötü hicvinden ve *Sihâm-ı Kazâ*'dan bahseden isim bulunmaz.

Tevfik Fikret, şair hakkında yazdığı makalede edasına aşırı hayran olduğu şaire hususi bir saygısı olduğunu aktarır ve hatırasına şiir yazar ama yazısında *Sihâm-ı Kazâ*'dan bahsetmez.¹⁴² Muallim Naci, şiirlerinden hareketle Nef'î'nin kişiliği hakkında çok farklı bir değerlendirmede bulunur: “*Biz bu konuda Nef'î'ye taraftarlık etmek istemiyoruz. Maksadımız târihin söylediğini söylemekten ibarettir. Onun ahlak yönünden şiddetle tenkide şayan bir kötü dilli olduğunu gizlemeye zaten imkân yoktur. Kasidelerinde görülen*

*Nüktede âlem harîf olmaz bana gûyâ benim
Her ne söylersem cevâb-ı lenterânîdir sözüm (ND K1/19)
Her ne söylersem kazâ mazmunununun isbât eder
Anı bilmez ki hutâb-ı imtihânîdir sözüm (ND K1/20*

gibi müstehcen mübalağaları (iğrak) adeta küfür cinsindedir.”

Muallim Naci, Ne'f'î'nin şiir poetikası için bir açıklaması olan bu beyitlerdeki mübalağayı iğrak derecesinde görür ve müstehcen bulur. *Sihâm-ı Kazâ* ismini vermez ama Nef'î'nin hiciv vadisinde çok latifelerinin bulunduğunu söyler. Müstehcen kelimesini yetersiz bırakan sayısız mısra yerine aşağıdaki beyti nakleder:

*İşte oldun yine hâlâ sefere defterdâr
İstikâmet yoluna varmağa-gitmeğe himmet eyle*

Selefi İstikamet Efendi'nin vefatıyla yerine atanan Bâki Paşa'nın çok geçmeden ölmesiyle, kıtadaki kehanetin gerçek olduğunu yazar.¹⁴³ Fakat şiddetle tenkidi gereken kötü dilin *Sihâm-ı Kazâ*'da mı *Nef'î Dîvanı*'nda mı bulunduğu sorusu cevapsız bırakılır.

¹⁴² Tevfik Fikret, *Dil ve Edebiyat Yazıları*, (haz. İsmail Parlatır), TDK Yay., Ankara, 1993, s.88-89/185-189. (ilk neşri *Tarik*, 7 Kânun-ı evvel 1314/19 Aralık 1898.)

*Ooh, ey mu'ciz edâ şâir-i şâyeste gurûr
İnliyor nay-ı beyanında nevâ-yi mansûr
Anlamazlar o tehevür, o şikâyet niçin
Dahledenler sana feryâ-ız mübâhâtin için
Sıgmamış sadr-ı pelengânene kâlb-i şî'rin
Yetmemiş kudretine şöhret-i âlem-gûrin
Öyle bir nehr-i muazzam gibi cûş etmişsin
Fakat eyvâh, çorak yerde akıb gitmişsin!
Sana bir başka zemîn, başka zemân lâzımdı
Sana bir âlem-i lâhût-nişân lâzımdı.*

¹⁴³ Muallim Naci, *a.g.e.*, s. 316-17.

Şahabettin Süleyman, eserin değeri hakkında “*Mesele-i Tenkid*” adlı yazısında eserin değeri hakkında orta yolu tutar. Nef’î, nazımda getirdiği yenilikler sebebiyle yüksek derecede takdiri hak eder ama onun da Sürûri gibi, şairleri, vezirleri, devlet büyüklerini aşağılaması ve hakaret etmesi tenkit değil kısmi(nim) tenkit sayılır. Ona göre zamanla bir hiciv usulü gelişmiş, tenkit daha temiz ve merhametli bir dille yapılır olmuştur. İşte Nef’î’nin hicvinde eksik olan temiz olmayan acımasız dildir.¹⁴⁴

Yakın dönemdeki edebiyat tarihleri dışında *Sihâm-ı Kazâ*’nın bahsinin geçtiği yerlerden biri, Bursalı Mehmed Tahir’in *Osmanlı Müellifleri*’dir. Eserde Ebuzziya Tevfik’in Nef’î’nin tercüme-i halini yazdığı notu düşünülür. *Sihâm-ı Kazâ*’yı divanı gibi şairin güçlü şairliğinin bir delili olarak kabul etmesi ve eserdeki bayağı ifadeleri “*hicve eğilimli gibidir.*” diyerek sıradanlaştırması ilginçtir: “*Meşhûr ve matbu’ dîvânından başka fâris’ül-ibâre gayr-i matbu’ diğer bir dîvân-ı belîğ-i ile Sihâm-ı Kazâ ismindeki gayr-i matbu’ eseri dahi iktidâr-ı şâiranesine dâl ise de son eseri meatteessüf hicviyâtla mâlî gibidir. Ziyet-i hayâl, şiddet-i ifâde, âheng-i selâset gibi levâzım-ı edebiyenin kâffesi zâtında cem etmiş bâhusûs inşâd-ı kasâidde yegâne bir şâiri-i zebân idi.*”

Mehmed Tahir’in *Sihâm-ı Kazâ* bahsinde düştüğü dipnotun, Nef’î’nin konu edildiği eserlerde hiç alıntılanmamış olması dikkat çekicidir: “*Nef’î merhûm bu hüddâdâd olan iktidâr-ı şâirânesini hiciv-gûluk ve sâire gibi bi-lüzûm ve hilâf-ı de’bi İslâmiyyet manzûmelere sarf edeceğine manzum Târîh-i Osmanî tahrîrine himmet ede idi elbette bir şehname-i sâni vücuda getirerek hem edebiyat-ı Osmâniye’ye hem târih-i Osmâniye’ye daha büyük hizmet etmiş olurdu fikrindeyiz.*”¹⁴⁵

2.2. *Sihâm-ı Kazâ*’daki Dili Tabii ve Nazmı Edebi Bulan Tanıtımlar

Sihâm-ı Kazâ manzumelerini içerik ve dil bakımından makbul ve edebi bulmayan tenkitlerin yanında, dilini ve içeriğini ahlaki bakımdan olağan ve edebi bakımdan bütün olarak nitelikli olduğunu ifade eden edebiyat tarihçileri de vardır.

Bu bağlamda Ebuzziya Tevfik’in 1305’de yayınladığı *Nef’î* adlı risale *Sihâm-ı Kazâ* ve *Nef’î Dîvanı* üzerinde müstakil ve ayrıntılı ilk kitaptır. Şair üzerine yazılanlara kaynaklık etmiş olması ve 150 yıl gibi uzun bir aradan sonra alıntıları ile birlikte *Sihâm-ı Kazâ*’dan muhtemelen ilk kez bahseden eser olması bakımından farklı bir önem taşımaktadır. Eserin

¹⁴⁴ “Asla inkâr olunamaz ki edebiyatın cemiyetler üzerine pek müthiş tesirâtı vardır. Fuzulî, zamanının bütün okumak bilenlerini zayıf kalpli yapmaktan ve ağlatmaktan başka bir fayda husule getiremediği gibi, Nef’î’de kendi idamına kadar icrâ-yı tesir eden terbiyesizce hicivlerden ve herkesi kibir ve gurur gibi pek fena tabiatlara alıştırdı.” Şahabettin Süleyman, “Mesele-i Tenkid”, (Aktaran) Enginün, *a.g.m.*, s. 182.

¹⁴⁵ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Ali Şükrü Matbaası, c. 2, İstanbul, 1338, s.441.

girişinde Rezaizade Ekrem'e hitaben yazılmış dört sayfalık bir sunuş yazısı vardır. Yazıyı ilginç kılan husus, yazarın Batıda Alman edebiyatı ve şiirin iki önemli ismi Goethe ve Schiller'in karşısına kendi ülkesinden Fuzuli ve Nefî'yi çıkarmasıdır. Lirik olması yönüyle Fuzuli'nin Goethe ile; destansı kasideleri ve baş eğmeyen kişiliğinden ötürü Nefî'nin de Schiller ile kıyaslanabileceği ileri sürülür. Hayatı hakkında verilen bilgiden sonra, *Na'îmâ Târîhi*'nden yapılan nakillerden oluşan katline kadarki kısımda, uzun şiir alıntıları yapılarak ayrıntılı biçimde ilk kez *Sihâmı Kazâ*'dan bahsedilmiştir. Risalede, *Sihâmı Kazâ*'daki üslubun tahlili yoluyla neredeyse *Sihâmı Kazâ*'dan eksiksiz bir Nefî profili üretilmektedir. Bu tasvir *Nefî Divânı*'ndaki hicivle güçlendirilmeye ve böylece Nefî'nin hayatı ve mizacının böyle bir hiciv şiirini üretmeye çok müsait olduğu tezi ispat edilmeye çalışılır. Nefî üzerine bu ilk müstakil kitapçıkta, onun sanatının merkezinde bulunan Türkçe ve Farsça divanlarından önce *Sihâmı Kazâ*'ya yer verilmektedir. Eser bir bakıma şâiri ve divan şiirinde ayrıcalıklı yerini tanıtmak için değil, *Sihâmı Kazâ*'daki sövgülerin ve aşağılamaların yapılışına mantiki gerekçeler bulmak için yazılmıştır. Daha sonraki yayınlarda şairi hiciv yapmaya muhitin mecbur bıraktığı görüşüne mehzaz olması, kitapçığın zihin yapısının incelenmesini zorunlu kılmaktadır.

Eserin edebi ve ahlaki bir değerinin olup olmadığı sorusunun cevabını vermek için hicvin esas işlevi ile *Sihâm-ı Kazâ* karşılaştırılır. Hezel değil hiciv olduğunu ispat etmek için yazılış gayesi ile Nefî'nin kişiliği arasında ilişki kurulur. Şairin de kişilik olarak zevzeklik eğilimi yoktur. Eserde hicvedilen yönetici sınıf zaten kötü ve zalimane icraatları ile bilinmekte; dolayısıyla yapılan aşağılamaları ve isnat edilen fiil ve sıfatları hak etmektedir. Dörtlüklerde sövülen kişiler bu süreci kendileri başlattıkları için “*başlatan daha zalimdir.*” hükmü gereği zaten suçludurlar.

Sihâm-ı Kazâ şairi, yaptığı her ne kadar mezmum, ayıp ve günah da olsa yalnızca kendisini savunduğu için, her durumda suçlu değil masumdur: “*Nefî'ye heccâv diyenler, meselâ Surûrî'ye hezzâl nâmını verenler gibi doğru söylemiş olmazlar. Hezl, insanın mizacına câygir olan (yerleşen) bir nev'i zevzekliktir. Nazm-ı kelâma iktidarı olsa da olmasa da mâdem ki tab'en zevzekliğe mâildir, nasıl bir tarzda söylemeye istidâdı var ise o yolda irâd eder. Fakat hicv zevzeklik demek değildir. Hiciv erbâb-ı iktidârânın bir takım kadr-ı şikestân-ı dehre karşı bir nev 'i salâh-ı müdafâasıdır. Vakıa-yı mezmûmdur. Fakat zehr dâhi haddizâtında mühlük olmakla berâber, bazı illete karşı de'vâ-yı âcildir. Bina'en-aleyh Nefî, muasırından bazı ekâbire kadar birçok zevatı hicv etmiş ise anların ef'âl veya ahvâli mecburiyet verdiği için etmiştir.*”

Meselâ Gürci Mehmed Paşa, Etmekçizâde Ahmed Paşa, Kemankeş Ali Paşa gibi ef'âli şehâdet-i târihiye ile sâbit olanların mahiyetlerini teşhir etmek hicv değildir. Şuarâ ve üdebâdan bazıları hakkındaki manzûmât-ı hicviyesi ise bâziçe-i şütüm kâbilindendir. Buna ise cumhûr-ı üdeba lisânından mal'ebe-i şuarâ ıtlak olunur. Mukattâ'at-ı Sihâm-ı Kazâ mazbutu olan zevâta mechûl değildir ki Nef'î ekser-i kıtâ'atını mukabile bi'l-misil olarak inşâd etmiş ve bu husûsda da 'Elbâdî azlemu'hükmü müşârü'n-ileyhe musallat olan şuarâyâ râci bulunmuştur.¹⁴⁶

Ebuzziya Tevfik, Nef'î'nin divanındaki hiciv ile *Sihâm-ı Kazâ*'yı birbirinden ayrı tutmakta, eserdeki aşığılama ve müstehcenliği 'küfürlü eğlence ve şâirlerin oyunu' olarak nitelirmektedir. Diğer yanda eserin şairinin kendi babası için yazılan kasidenin zevzeklik değil de hangi zorunluluktan ötürü yazıldığı ve tek bir kişiye onlarca kıta ile sövgünün "bir takım kader-i şikestan-ı dehre" karşı *nefs-i müdafaa*" olarak nasıl yorumlanabileceği soruları da cevap beklemektedir.

Sihâm-ı Kazâ'daki dilin hikmetinin anlaşılmasından yakınılır fakat burada döneminden veya kendinden öncekilerden bu hikmeti anlamayanların kimler olduğu belirtilmez. Benzer çekişme ve kavganın diğer zamanlarda yine saray ve edebi muhitlerde de muhtemelen yaşanmıştır. Fakat bu tür fezâzât ve bayağılıkların kayda geçirilmesi gibi bir geleneğin olup olmadığından bahsedilmez: "... ki Nef'î Sultan-ı müşar'un ileyhine iltifat ve kurbîyyeti ile şerefyâb olmakla beraber, yine mu'tad olan şekvâ-yı tali' ve felekden hâlî değildi. İşte muasırları olan erbâb-ı kalemin kusuru burada görünür. Çünkü tek dururken (söz ola kabilinden) hiç kimse tali'inden şikâyet itmez. Bâhusus Nef'î gibi ankâ-meşrebân-ı devran lisanından sadır olan bu dürlü şikâyetlere beyhude-gûluk nazarı ile bakılamaz. Binaenaleyh Nef'î'nin her mahsûsâtı, her manzumesi, her beyti hatta her ta'bir-i galîzası bize ifham eylediği halde, hususîyyet-i ahvâlini-velev arz-alûd olsun- kimse zabt etmemiş olduğundan bu şikâyetlerin hatta ekserisinde iltizam edildiği fezâzâtların¹⁴⁷ hikmeti bir türlü anlaşılamiyor.

Bahusus bize on birinci asrımızın vakâyini her dürlü teferruatıyla tasvir ve ihda eden Na'imâ gibi bir müverrihin Nef'î aleyhinde inşad olunan beyitleri irâd ettiği halde müşarunaleyhin hususîyyet-i ahvalinden bahs etmemesi af olunur müsamahalardan değildir."¹⁴⁸

Kitapçıkta bugün de Nef'î hakkındaki yayınlarda nakledilen "yapılan hicvin muarızlarının zulüm ve tacizlerine cevaben haklı sebeplerle yapıldığı" iddiası birkaç kez

¹⁴⁶ Ebuzziya Tevfik, *Nef'î*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul, 1311, s. 18-19.

¹⁴⁷ Fezazat: fe-zu-a kökünden haddi çok aşan kötülükler, çirkinlikler anlamına gelir.

¹⁴⁸ Ebuzziya Tevfik, *a.g.e.*, s.14.

yinelenir. Gördüğü iyiliği en abartılı biçimde nazma geçirmesinin yanında, kendine haksızlık yapanları en abartılı, bayağı ve seviyesiz dille nazma geçirmesi okuyucu tarafından tabii karşılanmalıdır: “*Nef’î’nin iltifât-ı padişâhî bulunduğu hengâmda dahi erbab-ı hasedin iğrâz ü azviyyâtından (iftiralar, isnadlar, yakıştırmalar) âsûde olmadığına meşhur (Ruzigâr) kasidesinin şu beytinden istidlal olunur.*

Dergehinde bir dilim bana nânı çok gördüler.

Uydular ulaştılar bir çok kilab-ı ruzigâr

İhtimal ki bu hallerine (Sihâm-ı Kazâ’sında mazbut olan hicviyeleri sebep olduğundan, Nef’î her zaman dilinin belasına uğraya gelmiştir. Binaenaleyh, ‘beyhude yere tali’ ü felekden şikâyet ideceğine halka musallat olmakdan fariğ olmalı idi.’, diyenler bulunabilir ise de bu muhakemelerinde isabet etmemiş olurlar. Zira Nef’î fitratında merkez olan ulüvv-ü cenâb iktizası olarak, iltifat-ı mekrumanesine nail olduğu zevata mukabele-i esniye-kârânede adeta mübalağa idercesine mükerrrem ve fakat ettiği iltifatı unutturacak evzâ’da bulunan felek-meşrebân-ı zamane karşı dahi (tiğ-ı zeban) namını verdiği fezâzât-ı beyanı adeta bir seyfi-i sârim idi.

Fakat şurası şayan-ı teemmüldür ki Nef’î Gürcü Mehmet Paşa’dan birbirini müteakip üç defa bela-yı azle uğramış, bununla beraber yine methinde devam itmiş, nihayet üçüncü defasında sabrı ve ihtimal ki medâr-ı maişeti dahi tükenmekle hicivle intikam almağa mecbur olmuş.”¹⁴⁹

Kitapçıkta bunun gibi ifadelerle işlenen bayağı fiillere ve iğrençlik derecesindeki benzetmelere meşruiyet kazandırmaya çalışılmakta ama kişinin aldığı terbiye ve eğitim ile kendini kontrol etme yetisini kullanıp aynı hicvi daha nezih bir dille yapabileceğinden söz edilmemektedir. Aşağıdaki alıntıda, bunun sorumluluğu yine şairin rakiplerine yüklenir. Ebuzziya Tefvik, Nef’î aleyhinde hiciv üretmiş olan bir karşı tarafın varlığından bahsetmekte; bu insanların yazdıklarının kendi döneminde henüz ortaya çıkmadığını belirtmektedir. Ne var ki bazı manzûme ve şairi belirsiz kıtaların dışında, eserde aşağılanan şahısların yazılmış olanlara cevap niteliğinde kaleme aldığı herhangi bir eser henüz ortaya çıkmamıştır: “*Şuara ve üdebadan bazıları hakkındaki manzumat-ı hicviyyesi ise bâziçe-i şütüm kabilindedir. Buna ise cumhur-u üdeba lisanında mel’abe-i şiir itlak olunur. Mukattat-ı Sihâm-ı Kazâ mazbutu olan zevata meçhul değildir ki Nef’î ekser-i kitâatını mukabele-i bilmisil olarak inşad eylemiş ve bu hususta “el-bâdî azlemu” hükmü müşarünileyhe musallat olan şuaraya raci’olmuştur. Amma Nef’înin bu mel’abede pek galiz davrandığı itirazı varid olacak*

¹⁴⁹ Ebuzziya Tefvik, a.g.e., s. 16-17.

olacaktı! Mukabili olan şuarânın Nef'î hakkındaki hicviyelerini görmediğimizden, hangi tarafın iltizam-ı ifrat eylediğini tayin etmek müşküldür. İhtimal ki Nef'î, Tabirât-ı galiza ile hetk-i perde-i edeb (edep perdesini yırtma) hususunda pek bî-bakâne davranmış olsun. Herkes Ahnef gibi hilm ü tevazu ile mecbul olamayacağından, şetme sükût ile mukabele etmeyip de şerre-i şer ile mukabelede bulunanlara müteceviz ve binaen aleyh edepsiz itlâka cevaz verir bir faide tahattur edemediğimizi beyandan geri durmayız.

Eş'arı arasında insanı güldüren sözleri de bulunur. Fakat bir sahib-i temkinin bazı defa tehekkümen irad ettiği latifeler kabilindedir. Bu latifeler ise ekseri hasmunun meayibini tayin iden sıfata aid olduğundan ibda' ettiği tabiratın garabetinden dolayı insana dahikden ziyade hayret verir. Mesela "Mücessem zarta-i yah-beste-i div-i Demavendi" mısraı hatıra gelir şeylerden midir? Mizacı hezlden tamamiyle muarradır. Hattâ Sihâm-ı Kazâ'sında bile hezlden madud olabilecek bir eser gösterilemez. Bianen aleyh medh u zemminde tarz-ı mahsusu itibariyle Nef'îye "âteş-zaban" itlâkından daha muvafık bir tabir bulunamaz".¹⁵⁰

Sihâm-ı Kazâ'nın fikri arka planında herhangi bir maksat ve niyet aranmaz. Yazar için eser, birkaç şiirde bulunan bazı galiz küfürlerin dışında yapılan hep latifedir, şakalaşmadan ibarettir. "Başlatan en kötü kişidir." hükmü uyarınca bu galiz küfürlerin sorumlusu sataşmaları başlatan muarızlarıdır. Örnek olarak verdiği nazmı düzgün olmayan kıtada "sen de hicvet!" ifadesinden önce Ganizade Nadiri'nin hicvedildiği anlaşılmaktadır: "Sihâmı Kaza'da hakikaten bir takım **elfaz- galizayı** şamil eş'ar da vardır. Fakat bunlar ekseriyet üzere bil'l mukabele-i misil söylenmiş hicviyyat olduğundan vebali "**elbâdî ezlamu**" mühlikasına düşmüş olan yârâna aittir sanırız. Bununla beraber Nef'î Gürcü Mehmet Paşa ile Etmekçi Ahmet Paşa'ya olan kasidelerinden maada hicviyelerinde ne rütbe **iltizam-ı fezâzat** etmişse, yine latife zemininden ayrılmamış ve her kıtasında meayibini tayin ile teşhir etmek istediği zevata isnad-ı sebebiyyet eylemiştir.

Cem olup kirli Nigârın başına bir kaç genez
Sende hicvet deyu saçın pürçegin hep yoldılar
Girdiler bir şâir-i sâhirlle cenge âkıbet
Leşker-i câdû gibi sihr ile maglûb oldular (SK M31)
Kahbe hicvine tenezzül mü ederdim amma
Bir kaza ile bu da ta'buma çesbân düşdü
İktiza eyledi bir kahbeye bir kıt'a dedim
Bir alay fâhişeye gayret-i akran düşdü (SK M32)

¹⁵⁰ Ebuzziya Tevfik, a.g.e., s. 64.

İşte bu iki kıta müddeamızı natık olan akvalindendir.”¹⁵¹

Sövgülerin ağır ve bayağı olmadığını, oyun ve eğlence cinsinden olduğunu ve en fazla haşin, kaba olduklarını söyler ve sıradanlaştırmak için o dönemde herkesin mutâlefeye temayülü olduğunu delil gösterir. Fakat örnek verilen kıtaların dilinde herhangi bir kirlilik yoktur: “*Nef’î ile zamanın şeyhülislamı gibi bazı efâzıl-ı ümmet bile mutâlefeye mail idi. Mesela Şeyhülislam Yahya Efendi Nef’î hakkında:*

*Şimdi hayl-i suhanverân içre
Nef’î mânendi var mı bir şâ’ir
Sözleri Seb’a-i Mu’allakadur
İmri ’ü’l-Kays kendüdür kâfir*

demiş, Nef’î ise ona bu kıtaya latife-i atiye ile mukabelede bulunmuştur:

*Bize kâfir dimiş Müftî Efendi
Tutalum ben diyem ana müsülmân
Vardukda yarın rûz-ı cezâya
İkimüz de çıkaruz anda yalan*

Elbette Nef’î’nin mukabelesi latifece Yahya Efendi’nin kıtasına galiptir. Hatta bilmukabele gördüğü bu mukabeleden Yahya Efendi’nin bihuzur olmaklığı dahi melhuz değildir.”¹⁵²

Kitapçıkta yapılan aşağılama ve mesnetsiz iddiaların, Osmanlı–Müslüman toplumunda yürürlükte olan gelenek ve örf ile ilgisi ve ahlaki neticeleri üzerinde hiç durulmaz. Aksine sözlerinin hikmetini, büyüklük ve üstünlük iddiasını, daha erdemli oluşunu, irfanını ve haklılığını sultana hiciv dili ile arz eden bir şair; meclisinde nezih sözleri değil, bayağı ve edep dışı ifadeleri okutturup eğlenen bir padişah figürü çizilir. Bu bayağı sözleri okuyarak eğlenen padişahın meclisinin bezm-i irfan olarak nitelendirilmesi, hasımları aşağılamanın adam sendeciliğe, kayıtsızlığa karşı alınan tavır olarak sunulması kitapçıkta zihniyetin başka bir düşündürücü yanındır: “*Beyitleri gibi kimi tehekkümi kimi iddia-yı tekaddüm, kimi tefaddül kimi taazzüm yolunda sözlerle iktidarını, irfanını, istihkakını ilan ile tezyif’i hasımda meşreb-i la-übalıyaneden ayrılması padişahın mizaç-ı ahrâranesine (hür olanlara yakışan kişiliğine) hoş görünmesi cihetiyle ekseriya bezm-i irfânından ayrılmamıştır.”¹⁵³*

Ebuzziya Tefvik eserdeki nazmın çoğu yerinin hiciv olduğu düşünülmecek kadar edebî ve şiirsel olduğunu, bazı şiirlerin divanlarındaki kasideler kadar güzel olduğunu; daha da ileri giderek verdiği örneğin ebebiliğine hiçbir kasidesinde rastlanmadığını iddia eder: “*Saniyen, Nef’î’nin Sihâm-ı Kazâ’sında bir takım eşarı vardır ki hiciv itlâk olunmadığından*

¹⁵¹ Ebuzziya Tefvik, *a.g.e.*, s. 29-30.

¹⁵² Ebuzziya Tefvik, *a.g.e.*, s. 20-21.

¹⁵³ Ebuzziya Tefvik, *a.g.e.*, s. 47

maaâda, edebiyat nokta-i nazarından dahi fevkalade addolunacak âsâr-ı nazimedendir. Mesela Etmekçi Ahmet Paşa'ya olan terkiib-i bendinin bazı parçaları methiyatı şâmil olan kasaid-i ciddiyesine bile gıpta-resa olacak derecede latifdir.

Bu ne gerdîş, bu ne cünbîş bu ne devrân olsun

Böyle kalırsa felek hâk ile yeksân olsun

Hâir-ı ehl-i dili ol nice eyleser harâb

Temelinden yıkılıp ol dahi virân olsun

kıtasına mânend ve bâhusus hem selâset-i ifade ve hem de ihtişam ve şiddet-i elfâz ile müeyyed neşideye en ziyade itina ile söylemiş olduğu kasidelerinde bile tesadif olunmaz.

Bazı manzumelerin yalnızca eserde bulunuyor olmalarından ötürü hiciv gibi görüldüğünü, gerçekte bunların hakikate tercüman olan manalı ifadeler içerdiğini söyler: *Mesela Sihâm-ı Kazâ'sında bulunmak itibariyle hicviyatından ma'dud olan kaside-i atiyeyi-ki, bir takım hakayıkı natıktır, insan nasıl hiciv itlak edib de kabayıdan şimar edebilir? Bahsettiğimiz kaside şudur:*

Ol ki eşhâsa bû Ali görünür

Rind sahib- dile delî görünür

Rind odur kim esîr-i kayd olmaz

Ne Üveysî ne Hanbelî görünür

Hakka tefvîzidüp umûrunu hep

Lutf-ı mevlâya mümtelî görünür

Yolundaki sözleriyle her zamanda makbul-i ehl-i irfân olacak bir takım hakâyık-ı fikriyyeye tercüman olmuştur."¹⁵⁴

*"Nef'î'nin teşhir-i mahiyet veya tasvir-i şekil ve kıyafet yolundaki sözleri, hiciv zeminde olsa yine müsteşhedat-ı edebiyeden ma'duddur. Ezcümle Fırsatiye olan bir kıta-i tavilesinin şu birkaç beyti hakikaten Nef'î'ye mahsus tevcihat-ı şâiranedendir."*¹⁵⁵

*"Şu ifadeler Nef'î'nin Dîvanının edebiliği sadedindedir ama Sihâm-ı Kazâ'ya da şamildir: Zinet-i kelam dediğimiz ihtişam-ı ifadedeki mahareti insanı hayran eder. Bahusus şiddet-i beyanındaki kuvveti bir mertebededir ki bir misraının tarz-ı inşadına bakılınca güya ki şâirin eline kaleme bedel gürz, ve hançer veya tize ve tir almış da sözlerini memduhunun başına dürterek ifhâm etmek veya lisân-ı kadehine sezâ-var gördüğü şahsın sadrını delip de yüreğine ilkâ eylemek istediğine hükmedilir."*¹⁵⁶

¹⁵⁴ Ebuzziya Tevfik, a.g.e., s. 22-24.

¹⁵⁵ Ebuzziya Tevfik, a.g.e., s. 31.

¹⁵⁶ Ebuzziya Tevfik, a.g.e.,s. 56.

Yapılan sövgülerin seyyie olduklarını itiraf eder ama Türk şairlerini dışarda bırakır. Nef'î'nin Arap ve Acem şairlerinin ahlaksız eserlerine ulaşarak şairliğini bu yolda kullandığını söyler. Sövgülerin tek taraflı olmasını muarızlarının yazdıklarının ortaya çıkmamış olmasına bağlar: “*Bâlâda dahi bilmünâsebe beyân eylemiş idik ki bu türlü latîfelere beyn'el-üdebâ cevâz vardır. Her hangi milletin târîh-i edebiyatı tettebbu' edilecek olursa şu'arâ ve üdeba bu yolda ve belki daha galiz manzûmat u makâlâtı ile yekdiğeri hakkında tecazüvâtda bulunduğu görülür. Meramımız ise haddi-zatında mezmûm olan bir seyyiyeyi istisvab ve iltizam değildir. Belki bu bu hasletin Nef'î'ye has olmadığı ve Nef'î dahi arab ve acemin binlerle şu'arâsı içinde bu vadiye sâlik olanların eserine iktifâ ile iktidâr-ı tab'ını bu yolda isti'mal etmiş olduğunu ifhamdır.*”¹⁵⁷

Kemal Edib Kürkçüoğlu, *Sihâm-ı Kazâ*'nın değerini anlamak için beyitlere yüklenen yoğun anlamın ne kadar edebi bir dille ifade edildiğine bakılması gerektiğini savunur. Nef'î'yi, Sultan Ahmed Câmîi gibi bir abide bırakan Mimar Mehmed ile kıyaslar ve Urî ile Enveri'yi bile kıskandıracak bir eda ve müddeâ mimarisinin temsilcisi olarak değerlendirir ve “*hattâ Sihâm-ı Kazâ'sının öldürücü isâbetlerinde*” yorumu ile esere takdir ettiği kıymeti belirtir. Kötü olması bir yana, mimarının kurucu unsuru olan zarafet ve edanın eserdeki aşağılama ve sövmelerin öldürücü isabetlerinde de bulunduğunu belirtir. Eserin içeriğine değil, tasvirlerin edebîliğine bakılmalıdır: “*Nef'î'nin Sihâm-ı Kazâ'daki şiirleri için Ord. Prof. Dr. F. Köprülü: 'Hicivlerine gelince, âhenk ve ihtişamıyla büyük şâirin eseri olduğunu derhal hatırlatan çok nâdir bazı parçalar istisna edilecek olursa, ekseriyeti mübtezel, çirkin, mânâsız ve çok defa adi küfürlerle dolu kaba ve iğrenç manzûmeler teşkil ediyor' diyor. (Bkz. Dîvan Edebiyatı Antolojisi, VII. fasikül, s. 394). Bize göre: “âhenkli ve ihtişamlı” parçalar ekseriyeti teşkil eder; “mübtezel, çirkin ve mânâsız” olanlar nâdir, hatta “çok nadir”dir. Bu kabil şiirlerde şâirin haklı veya haksız olduğu değil, ifadede gösterdiği kudret, beyt veya kıt'aya teksif ettiği esprit esastır. Nef'î bunda çok muvaffak olmuştur.*”¹⁵⁸

Metin Akkuş yukarıdaki iki bakıştan biraz farklı olarak hiciv türünde olmasından ötürü yapılan ağır sövgülerin edebi yönüne zarar verdiğini düşünmekle birlikte, *Sihâm-ı Kazâ*'ya bir şairin munis bir dille yazdığı zarif nüktelerin bulunduğu bir eser olarak olumlu yaklaşır: “*Eser nüktedan bir zihnin ürünüdür. Nice nüktelerin yer aldığı eserin itham, hakaret, sövme ile ilgili ifadelerle dolu oluşu edebi eser oluşuna gölge düşürür. ... şâir*

¹⁵⁷ Ebuzziya Tevfik, a.g.e.,s. 23.

¹⁵⁸ Kemal Edib Kürkçüoğlu, “Nef'î'nin Bilinmeyen Birkaç Şiiri”, *DTCF Dergisi*, C. 7, S. 1949, s. 49.

eserinde babasını yermekle işe başlar. İlk manzumesinde Nef'î zihninin zarıflığını sergiler. ... Eserin aşırıya varan hiciv özelliğinde oluşu tanınmasını engellemiştir."¹⁵⁹

Akkuş eserin edebi olduğunu ispatı sadedinde türünün yergi olmasının içeriği belirlediğini söyler: "*Eserde Türkçe ve Farsça Divanlarında kullandığı dili daha munisleştirerek kullanmıştır. Özellikle kıtalarında kullandığı dil günümüz okuyucusunun da çok zorlanmadan anlayabileceği seviyededir. Ancak divanlarında kullandığı dilden farklı olarak hicviyelerinde halk argosuna fazlaca yer vermiştir. Eserin öncelikle yergi muhtevasında hazırlanmış olması birçok ağır itham, sövgü ve küfür kelimelerinin manzumelerde çokça kullanılmasına zemin hazırlar. ... Yukarıda sıraladığımız kelimeler yergi ve mizah türünün psiko sosyal amaçlarını ifade ediyor: hedef alınan kişinin şerefiyle oynama, haysiyetini kırma, fiziki görünümü ile alay vs. Sihâm-ı Kazâ'da yer alan kaside, kıta-i kebîre ve terkiplerdeki ciddi eleştiriler dilin ağırlaşmasını gerektirir. Arapça Farsça kelimelerin sayısı artar, terkipler, özellikle zincirleme tamlamalar çok kullanılmıştır. Şairin dili akıcı, üslubu oturaklıdır. Kıtalarında, geleneğe uygun olarak son iki mısraın anlamı yoğunlaştırılmış, özlü söz seviyesine gelen yoğun anlamlı cümlelere yer verilmiştir.*"¹⁶⁰

Sihâm-ı Kazâ, edebiliğini iddia edenlerin eserde bunu ispat edecek şiirleri bulmakta zorlandıkları tipik bir vak'adır. Eserin içerik ve dilini yerinde bulanların, esere yönelik eleştiriler karşısında savunmacı bir tutum benimsedikleri görülmektedir. Osmanlı insanını belli şablonlarla tanımlama ve ima yoluyla aşağılamak isteyenlere malzeme sunduğunu dile getiren değerlendirme ve tenkide rastlanmamaktadır.

2.3. Müsteşriklerin ve Tanzimatçıların *Sihâm-ı Kazâ*'yı Meşhur Etme Gayretlerinin Muhtemel Sebebi

Ebuzziya Tefvik'in *Sihâm-ı Kazâ*'yı övmek için gösterdiği zorlama gayretkeşlik Tanzimat döneminin kendilerinden önceki Osmanlı edebi mirası karşısındaki tutumlarını açıklayıcı bir ipucu barındırmaktadır. Namık Kemal ve neslinin Osmanlı edebiyatını değersiz görmeleri; ama bunun yanında ahlaki ve edebi bakımdan değersiz bir eseri Osmanlı edebiyatının farklı güzel bir numunesi olarak kabul ettirilmeye çalışmaları çok ilginçtir. Divan edebiyatı redd-i mirasçı bir tavırla değersizleştirilir ve yıkıma tabi tutulurken, Osmanlıda sefahati ve yozlaşmayı işleyen eserlerin övülmesi dönemin zihin yapısına dair bir işaret sunmaktadır.

¹⁵⁹ Akkuş, a.g.e., s. 103-104.

¹⁶⁰ Akkuş, a.g.e., s. 119-120.

Osmanlı toplumunun Batı ile karşılaşma sürecinde yaşadığı tek taraflı değişim baskısı Tanzimat’la birlikte ivme kazanmıştır. Geçen zamanla birlikte Batı’nın küçümseyen tavrı ve kendisi üzerinde büyü etkisi yapan ilerleyişi karşısında, Osmanlı aydını geçmişi akl-ı selim ile değerlendirmeyi değil sırtında bir yük kabul edip yok saymayı tercih etti. İnkâra ve redde dayalı aydın/münevver zihniyeti tavrı Osmanlı toplumunda tutundu, kökleşti ve giderek ideolojik bir muhteva kazandı. Cumhuriyet dönemi ile birlikte üst yapı devrimlerinin doğrudan etkisi ile Osmanlı’nın kültürel mirası hakkında kültürel bir fakirleşme ve bilgisizlik sürecine girildi. Bunun doğurduğu yaygın toplumsal hissizlik ve kayıtsızlık, bu mirasın sağlıklı biçimde anlaşılması ve günümüzün diline dönüştürülerek kullanılmasının önünde bir engel oluşturdu. Süreç gelenekten keskin bir kopuş ile neticelendi. Sosyolojik anlamda millet değil ulus olarak biçimlendirilen toplumun düşünce ve tasavvura ilişkin paradigmaları Batılılaşma ideolojisine göre yeniden oluşturuldu ve geçmişle ilgili bütün referans ve illiyet bağları yok hükmünde kabul edildi. Toplumda bir kesimin Osmanlı’nın bıraktığı tarihi ve kültürel mirasa kayıtsız kaldığı veya onu reddettiği; başka bir kesimin ise aşırı hayranlık ve saygı beslediği iki farklı zihin yapısı ve anlayış oluştu. Bu bölünüş her alanda olduğu gibi sosyal ve beşeri bilimler alanında da karşılık buldu.

Devletleri yönetenlerin özellikle milli tarih ve ulus devlet bilinci oluşturma adına kendi tarihlerine bir tür yeni ‘dizayn’ verme sürecinde, çatışma halinde oldukları milletlerin tarihlerini çarpıtıp kendi tarihlerini yüceltmeleri ve hasımlarını aşağılayıcı bir dil kullanmaları sık yaşanan bir olgudur. Bunun için kimi zaman tarihi vesika ve kaynakların tahrifi ve sahte olanların dolaşıma sokulması yoluna başvurulur. Büyük sosyal ve siyasi ihtilafların ve yıkıcı savaşların içinden geçmiş, Batı’nın açık ve örtük sömürsüne maruz kalmış Türkiye gibi ülkelerdeki milli tarih oluşturma süreci resmi ve bağımsız olmak üzere iki ana eksen üzerinde yürümüştür. Osmanlı-Müslüman geçmişten kalan mirası eleştiren, küçük gören ve aşağılayan tavrı giderek bütünüyle bir yok sayma ve tasfiye politikasına dönüşmüştür. 19. yüzyılın ikinci yarısından bugüne dil, edebiyat, tarih ve diğer sosyal bilimlerde bu mirası konu edinen araştırma ve yayınlarda geçmişi tarafsız ve objektif tasvir etme adına örtülü ve açık bir karalama dili kullanılmaktadır. Osmanlı’nın siyasi ve edebi geçmişine ait eski harfli her metin Frenk-meşrep veya müstağrib/garbzede Osmanlı aydınınının kaleminden çıkmış bile olsa, Türk toplumu için mehaz özelliği kazanmaktadır. İçeriğinde sultan, din âlimleri veya yönetici sınıflar hakkındaki süfli tasvirler, onları doğru kabul etme eğilimli okuyucunun bilinçaltına, sahil olmayan ikinci bir tarih algısı yerleştirmektedir.

Cemil Meriç’in 19. yüzyıl eğitilmiş Tanzimat Osmanlısı üzerine “*Bir İmparatorluğun Anatomisi*” ve “*Müstağrib*” başlıkları ile çizdiği porte konunun önemine ışık tutacak

mahiyettedir. Meriç, kendi özgün üslubu ile Osmanlı aydınının fikri, manevi ve sosyal yönden tahminlerin ötesinde bir Batı baskısı altında bulduklarını; yaşanan mağlubiyetin şiddetli bir aşağılık duygusunun doğurduğunu; kendilerinden talep edilenlerin ihanetle eş değer bir noktaya eriştiğini söyler.¹⁶¹

2.4. Cumhuriyet Döneminde *Sihâm-ı Kazâ* ile İlgili Tanıtımlar

Cumhuriyet döneminde de *Sihâm-ı Kazâ* üzerine yazılanlar, manzumelerin okunmadığını, önceden yapılan değerlendirmelerden yapılmış alıntılarla methedildiğini veya eleştirildiğini göstermektedir. Babinger'in telkinini ciddiye alan her hangi bir ilmi bir tetkik ve tenkide dayalı bir çalışma yoktur. Eserde aşağılananların verdiği cevapları içeren başka manzumelerin araştırılmadığı görülmektedir. İlk kez 1943'te günümüz Türkçesine aktarılan eserde manzumelerin çoğu eksik bırakılmış ve birçok beyit aktarılmayıp noktalarla geçilmiştir. Aktarmayı yapan Safvet Sıtkı Bilmen, neşir için yazdığı önsözde mizahın hicvin incelmış bir şekli olduğunu söyler ve arasındaki farka ilişkin şu tespitte bulunur: *Fakat bu tarz (hiciv) evvela büyük bir kudret ve aynı zamanda ciddi bir tarafsızlık, samimiyet ister. Hicv etmek elbette sövmek değildir. Hicv edilen kimsenin ona isnad edilen vasıflara hak kazandığını hiçbir tesir altında kalmadan kestirmek lazım gelir. Böylece târihe mal olmuş*

¹⁶¹ “Kaçanlar: “Boğuluyoruz” diyorlar... Memleket bir zelzele arefesinde. Gitmek, kaderin hatâlarını düzeltmektir. Cangıldan şehre, kasırgadan limana, kaostan tarihe kaçış. Yükseliş devrinde aydın, toplumun herhangi bir ferdidir, zevkleri ile, zilletleri ile, mukaddesleri ile. Ne imtiyâzı vardır, ne imtiyaz peşindedir. Tanzîmat, Bâbiâli'nin Avrupalılaştırması. Bürokrasi, halktan da, saraydan da kopar. Aydın da bürokrattır, hem de çok nazlı, çok hassas, çok hercâî bir bürokrat.

“Hâkim ideoloji, hâkim sınıfın ideolojisidir” diyor kitap. Osmanlı ülkesinde hâkim sınıf, Fransız veya İngiliz burjuvazisi. Sarayın direnişi azaldıkça kapitalizm taarruzunu yoğunlaştırır: Keşişler, mektepler, mürebbiyeler, mason locaları... Osmanlı Bankası, nişanlar, sefâret baloları ve Beyoğlu'nu zevk panayırına çeviren şuh aktrisler.

Aydın, batan bir gemidedir. Ufukta rüyâların en muhteşemi: Avrupa. Servetin, şöhretin, şehvetin dâveti. Azgın iştihaları vardı intelijansiyanın ve bu masal hazîneleri kendisini bekliyordu. Avrupalı dostları lütufkârdılar. Karşılık olarak biraz “ihânet” istiyorlardı sâdece.

Halk, oynanan oyunu seziyordu, insiyaklarıyla. Ve mâzîye sığınyordu mâzîye, yâni hâtıralarına, mukaddeslerin. Tek ümidi kalmıştı: saray. Ve saray çatırdıyordu.

Aydın için pâdişah, kendisini dünyâ zevklerinden ayıran bir hâil idi. Pâdişah olmasa, Avrupa'nın emrinde ve Avrupa'nın inâyetiyle kendisi yönetecekti devleti. Hürriyetçiydi, terakkiciydi, medeniyetçiydi. Halkı savaşa hazırlamak mı? Hangi halkı? Ne savaşı? Kime karşı savaş?” ... “Tanzîmat sonrası Türk aydınına en çok yakışan sıfat: müstağrib. Edebiyatımız bir gölge-edebiyat; düşüncemiz bir gölge-düşünce. Üç edebî nevi itibardadır: Taklit, intihâl, tercüme. Ama zirvelerin hiç birini tanımıyorduk. Avrupa'yı Avrupa yapan düşünce fâtihiyle temâsımız yasaktı. Haşet kitabevinden ibâretti Avrupa'mız, girdapları olmayan bir kıt'a, tezsiz ve tek boyutlu; bir kartpostal Avrupa'sı. Coğrafyamızda tek kıt'a vardı, kafatasımızda tek yarım küre. Türkçe konuşan birer Fransızdık.

Cedlerimiz Avrupa'yı ehlileştirceklerini ummuşlardı. Nâmık Kemâl bir fetih hülyâsıdır. Nâmık Kemâl ve nesli... Asya'nın akl-ı pirânesi'yle biki-i fikrini evlendirmek. Bu cihangirâne ihtiras, yerini rezil bir zevksizliğe bıraktı. Genç Batı'nın bu nazına, her cilvesine katlanan ihtiyar birer âşık olduk. Avam anlayamaz bizi diyorduk; yâni kendi insanımız, tarihin ve edebiyâtın dışındadır. Kendini Kader'e hapsetmiş. Yükselen bir medeniyet için işlemez bir zırh olan kader inancı, çöken bir toplum için yüklerin en ağıridir. Yığını kavganın, yâni hayâtın dışına iten bu teslîmiyetin kaynağı tevekkül değil, tereddîdir. Ve... kaçıyorduk.” Meriç, 1979, s. 54-55-56.

*hiciv kıymetli vesikalar arasında yerini alır. Hakiki hiciv, hatâ eden insan iradesinin ebedî cezasıdır. Fakat ufacık bir sûüistimal, küçücük bir aldanma onun vesika olmak itibariyle kazanabileceği değeri hiçe indirir. Böyle olup olmadığının tahkiki de zordur. Binaen aleyh, hicvi tam vesika telâkki edişin ifratiyle, tamamen müstehcen kabul etmenin tefriti, bunlar aynı derecede yanlıştır.*¹⁶²

Safvet Sıtkı, bir hiciv metnini veya manzumesini tarihi bir vesika gibi görmeyen yanlışı olduğu şeklinde makul bir uyarıda bulunur. *Sihâm-ı Kazâ*'nın bu şartları sağlayıp sağlamadığını sorgular. Kendi kriterlerine göre ahlâksız bulduğu mısraları almaz ve bu sansürü veya türü hiciv de olsa hiçbir kitapta yer alması uygun görülmecek kısımları noktalarla göstermesini, “*zaten okur için lazım olan târihi açıdan bilgi kaynağı olabilecek kısımlardır.*” gerekçesi ile açıklar. “*Dîvan edebiyatının ezeli ve büyük günahı*” ifadesi ile *Sihâm-ı Kazâ*'nın nihai kıymet hükmünü verir.¹⁶³ Ne var ki bu karartmanın gerekçesi, bir hiciv eserinin içeriğine yaklaşımda tefrit olarak gördüğü “*tamamen müstehcen kabul etmenin yanlışı olduğu*” hükmü ile çelişmektedir. Yayımcının “*eserin edebi değil tarihi bir vesika mahiyeti ile değer ifade ettiği*” yargısı kabul edilirse, rastgele alıntılanan ve müstehcenliğin ötesinde bir hezeyan içeren aşağıdaki mısraların içeriğinde o günün toplumunda normal kabul edilen bir hareket veya davranışın tasvir edildiği doğruluğu kesin bir bilgi olacaktır. Kendisi bunu Ebuzziya Tevfik'in şu yorumu ile destekler: “*Nefî gibi ankâ-meşreban-ı devran lisânından sâdır olan bu türlü şikâyetlere beyhûde gûluvv nazariyle bakılamaz. ... Meselâ Sihâm-ı Kazâ'ında bulunmak i'tibariyle hicviyatından ma'dûd olan kasîde-i âtiye ki, bir takım hakâyıkî nâtıktır.*”¹⁶⁴

Nevizâde bize bu şîve-i hizâne neden

Senibize eller gibi matlab değil â

Kim sencileyin divi eşekler

A genez hadisemiz gîr-i şütür-leb değil â (SK Kk15/1-2)

Safvet Sıtkı, eserde aktardığı manzumelerin içeriğinin doğrulanmış bilgi olduğunu iddia eder. Bu ise aşığılanan idari, ilmi ve edebi şahsiyetlerin karakter olarak süfli ve toplumun genel karakterini oluşturan dini-ahlaki normlara uymayan kişiler olduğunu ileri sürmek anlamına gelir ve ifrat diye nitelendirdiği “*hicvi tam vesika telâkki etme*” yanlışığına düşmek olur. Bu yargısının ne kadar doğru olduğu dördüncü bölümde geniş biçimde tartışılmıştır.

¹⁶² Safvet Sıtkı Bilmen, *Nefî ve Sihâm-ı Kazâ*'sı, Aydınlık Basımevi, İstanbul, 1943, s. 22.

¹⁶³ Bilmen, *a.g.e.*, s.23.

¹⁶⁴ Bilmen, *a.g.e.*, s. 22 ve 27.

Tarihî-edebi bir metni belge kabul etme eğilimi, günümüzde Nefî ve kişiliği üzerine yapılan bazı yayınların çıkış noktasını oluşturmaktadır. Herhangi bir kuşku payı bırakmaksızın, verilen bilgiler mehzaz olarak kabul edilmekte ve Nefî ile hicvedilen devlet adamları ve şairler üzerinden kurgulama yoluyla bilgi üretilmektedir.¹⁶⁵ Öyle ki iki ayrı makalenin birinde şairin babasıyla olan ilişkisi, diğerinde *Gürcü Mehmed Paşa* ile mücadelesi psikanalitik kuram ışığında tahlil edilmiş; şairin, sorunlu kişiliğine ve o dönemdeki Osmanlı yönetici sınıfının zaafı üzerine manzumelerden hareketle teşhisler konulmuştur. Bu yazılarda varılan sonuçların bulunduğu bölümleri aktarmak, söylenenlerin müsteşriklerin tezleri ile tamamen örtüşüğünü görmek bakımından uygun olacaktır.¹⁶⁶

¹⁶⁵ “Nefî söz konusu edildiğinde *Sihâm-ı Kazâ*’nın, onu sayfalara döken şair kadar, Nefî’ye aynı düzeyde cevaplar veren şairlerin, onun önüne taş koyan devlet adamlarının ve sövgüleri tebessümle okuyup yayanların bir eseri olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu açıdan bakıldığında, Nefî’nin sanatçı yönünde bir kırılma noktası olarak değerlendirilebilecek Gürcü Mehmed Paşa ile yaşadıklarının mercek altına alınması gerekir. Çünkü bu tarihî şahsiyetin, Nefî ile münasebeti ve mücadelesi, Türk edebiyatına hicivleri ile damgasını vuran bir şair yetiştirmiştir. Nefî, bu devlet adamıyla girdiği ölümüne mücadeleden sonra, kaside nazım biçimine “övgü”nün yanı sıra “sövgü”ye de dâhil etmiştir. Hatta denilebilir ki Gürcü Mehmed Paşa, Nefî gibi heccav, huysuz, saldırgan, tedirgin ve inatçı bir şairin yetişmesinde rol oynamış karakterlerin başında gelir. Bu iki şahsın arasında cereyan eden sergüzeşt ve onun meyvesi olan manzumeler değerlendirilirse, estetik kalıplara sokulmaya çalışılan yergi ve sövgünün kronolojik tahlili de yapılabilir.” “...Nefî’nin, devletin en stratejik harekâtından sorumlu, padişahın sonra en yetkili ve devlet işlerinde en etkili görevlisi hakkında bu derece rahat ve pervasız ithamlarda bulunabilmesi garip bir durumdur. Bu manzumeler, Osmanlı Devleti’nde itibarları, aziller ve idamlar ile sarılan devlet adamlarının acizliğini ortaya koymaktadır. Bir paşanın, bir şaire karşı muvaffak olamayışı, hatta onu susturamayışı; yöneticilerinin saygınlığını koruyamayan bir devletin, içine düştüğü zor durumu gözler önüne sermektedir. Bir başka yönden bakılacak olursa, bir şairin bir sadrazama kafa tutabilmesi, sanata ve sanatçıya gösterilen sınırsız hoşgörüyü, hiyerarşik yapıda sanat icra eden insana tanınan imtiyazı göstermektedir.” Özer Şenödeyici, “Nefî ve Gürcü Mehmed Paşa Mücadelesinin Tarihî ve Edebî Boyutları”, *Gazi Türkiyat*, S. 6, s. 319-332, 2010. s. 320-329.

¹⁶⁶ “Psikanalitik kurama göre çocukluk dönemindeki yaşantılar, bireyin gelecekteki karakterinin oluşumunu etkiler. Bu bağlamda, *Sihâm-ı Kazâ*’ya yaklaşıldığında metin kendini şu şekilde açar: Nefî’nin babasını hicvetmesinde, geçmiş yaşantılarının ve özellikle çocukluk döneminin payı büyüktür. Babasının kendilerini bıraktığını söyleyerek, onu türlü şekillerde hicveden şair aslında bir bakıma babasından geçmiş günlerin intikamını almaktadır. Psikolojide baba, “otorite”yi temsil eder. Babayla olan ilişkiler, toplumsal hayatta otoriteyle olan ilişkilerin belirleyicisidir. Baba şefkatiyle büyüyen çocuklarda, otoriteye karşı bir güven ve itaat eğilimi görülür. Şiirlerinden (kaç şiirinden) anladığımız kadarıyla, babasıyla sağlıklı bir baba-oğul ilişkisi bulunmayan Nefî’nin, toplumsal otoriteye başkaldırması, sözünü kimseden sakınmaması evde güçlü bir baba figürünün bulunmayışından kaynaklanmaktadır. Küçük yaşta babasının yaptığı yanlışları (hangi yanlışları?) görüp, eleştiren Nefî’nin ilerleyen yaşlarda da hatalara (hangi hatalara?) tahammül edemeyişi bundan kaynaklanmaktadır.” Nesibe Yazgan, “Bana Benden Olur Her Ne Olursa, Başım Rahat Bulur Dilim Durursa”, *Kubbealtı Gençlerinden Merhaba*, Yaz, 2011. s. 33.

“Daha açık bir ifadeyle, erkek çocuğun babasına karşı üç ilâ beş yaşları arasında (babasının dostları ile üç-beş yaşında mı sohbet ediyor?) duyduğu düşmanlık, Klâsik Türk şiirinde “rakîb” tipinin üretilmesinde ve yaygınlaşmasında etkisini göstermiş olabilir. Baba kavramına duyulan saygı, psikanalitik yorumların klâsik edebiyat mahsulleri için geçerli olamayacağı yönünde bir iddiayı doğurabilir. Ancak şairlerin yeri geldiğinde, babalarına duydukları öfkeyi açık bir şekilde dile getirdikleri Nefî örneği ile sabittir (Babası kaynaklara göre bey, manzumede ise cerrar/dilencidir). Nefî, belâ-yı siyeh olarak nitelediği babası hakkında, onun açıkça ölümünü isteyen aşağıdaki beyti söylemekten geri kalmamıştır:

Ki Hân sevâba girüp ger babanı katl itse

Du’â ederdi felekten ferîşteler Hâna (Akkuş 1998: 148)

[Eğer Han sevaba girip babanı katletse, gökten melekler Han’a dua ederdi.] Özer Şenödeyici, “Oedipus Kompleksi Bağlamında Divan Şiirinde Âşık-Maşûk-Rakîb İlişkisine Bakış”, *Gazi Türkiyat*, S. 11, 2012, s. 82.

Safvet Sıtkı'nın “*Dîvan edebiyatının ezeli ve büyük günahının teşhirini ve teşrihini kendimden daha salâhiyetli kimselere -acil kaydıyla- bırakırken, hazırlamakta olduğum ‘Türk Hicvine Dair Notlar’ adlı eserimin bir parçasını teşkil eden ‘Sihâm-ı Kazâ’ kısmını –içindeki pek de tatlı olmayan bir kadeh halinde– sunuyorum.*”¹⁶⁷ sözü ile, daha iyi yetişmiş edebiyat tarihçilerine oryantalist telkinler doğrultusunda yozlaşmış ve bozulmuş bir toplum profili ortaya koyan eserin gündeme getirilmesini tavsiye ettiği görülmektedir.

Buraya kadar alıntılanan görüş ve değerlendirmeler ışığında *Sihâm-ı Kazâ*, şairinin Nef’î olması sebebiyle üzerinde görüşlerini sarıh bir biçimde ve sahih haliyle açıklamak isteyenlere güçlük çıkardığı sonucuna varılabilir. Köprülü, esere ne edebi ne de bir vesika değeri atfeder. Eserin sosyolojik arka planına bakar ve yazılma sebebi olarak şairin yaşadığı dönemde eserde tasvir edilene benzer bir toplumsal zihniyetin bulunduğunu ileri sürer.¹⁶⁸

Nef’î'nin hayatı ve şiiri üzerine geniş inceleme ve değerlendirmesi olan edebiyat tarihçisi Abdülkadir Karahan, *Sihâm-ı Kazâ*'yı hiciv ve mizah edebiyatının kendine özgü bir eseri olarak görür ama değeri için ihtiyatlı bir dil kullanır. Esprili ve beğenilecek manzumeler bulunmakta ama küfürlü ve aşağılayıcı teşbih, ima ve kinayelerle söylenmiş şiirler esere edebi değer atfetmeyi engellemektedir: “*Türk hiciv ve mizah edebiyatının kendine özgü bir eseri olmasına rağmen, bugüne kadar, ciddî ve tam anlamıyla bilimsel bir incelemeye tâbi tutulduğu söylenemeyecek olan Sihâm-ı Kazâ, esasen yazma nüshalarının azlığı ve bunlar arasındaki farklar dolayısıyla de rahatça üzerinde çalışılabilecek durumdadır da denemez.*”¹⁶⁹ Bununla beraber *Sihâm-ı Kazâ-*, bizde, satirik hicivin, zekâ ve esprili bir dille karşısındakine takılmanın örneklerini de kapsayan bazı manzumelerle dikkati çeken bir mahsulü olarak, önem taşır, demekte mahzur yoktur.”¹⁷⁰

Ocak, Nef’î'nin ilgi ve ihsanı ile çile ve acıyı döneminde bir arada gördüğü 4. Murat ile ilişkisini değerlendirirken, bu padişahın şiirden anladığını ve yazdığını, şairleri, bilginleri ve sanatkârı görüp gözettiğini söyler. Sultan özellikle onun kasidelerindeki hicivden ve *Sihâm-ı Kazâ*'dan öylesine haz duymaktadır ki şairin şiir kudretini şu mısralarda şiddetle över:

*Gelün insaf edelüm fark idelüm mikdarı
Şâirüz biz de deyu lâf-ı güzâfî koyalum
İdelim bi-meze söz söylemeden istiğfar*

¹⁶⁷ Saffet Sıdkı, *a.g.e.*, s. 23.

¹⁶⁸ Köprülü, *a.g.e.*, s. 333.

¹⁶⁹ Yazar ayrıca nüshalar arasındaki farklılıklardan bahsetmesi dikkat çekicidir. Akkuş'un kitabında toplam kıta sayısı 115'tir. Fakat eksiksiz nüshalarda özellikle dörtlük sayısı bu sayının çok üstündedir.

¹⁷⁰ Abdülkadir Karahan, *Nef’î Divanı’ndan Seçmeler*, MEB Yayınları, İstanbul, 1972, s. 10.

*Damen-i Nef'î-i pakize-edâyı tutalum
Biz kelam nâkiliyüz nerde o sahib-güftar
Ona teslim idelim emrine münkad olalum*¹⁷¹

Sultan 4. Murat'ın iki eserden eşit derecede hoşlandığından bahsedilir ama Nef'î'nin *sahib-i güftâr* payesine hangi eserdeki nazım ile layık görüldüğünü açıklamaz. Ayrıca divanlarında aynı padişah için yazdığı harikulade teşbib bölümleri olan onu aşkın kaside, üç kıta-i kebîr ve on gazelde ortaya konulan nazımın inşası ile *Sihâm-ı Kazâ*'daki edebi kalitesi tartışmalı nazım arasında bir karşılaştırma yapılmaz. Bu da okuyucunun aklına, Sultan'ın dil ve edebi zevkine divan şiiri mi yoksa bayağı bir hiciv dili mi hitap etmiştir sorusunu getirir.

İsmail Ünver, hiciv veya yerginin şairin en büyük tutkusu olduğunu söyler. Kendisi hakkında aynı yergilerin yapılmış olmasının Nef'î'yi mazur gösterdiği fikrindedir: “*Yergi Nef'î'nin en büyük tutkusudur, ondan vazgeçemez. Bu yolda başını veren şâir, IV. Murad'a artık yergi yazmayacağına dair söz verirken:*

*Bu günden ahdiüm olsun kimseyi hicv itmeyüm illâ
Vireydiün ger icâzet hicv iderdüm baht-ı nâ-sâzî*

Diyerek, Padişah'tan hiç olmazsa kendi talihsizliğini yermek için izin istiyor. Yergiye böylesine kendisini kaptırmış olan şair, Sihâm-ı Kazâ'da babasından başlayarak sadrazamlık, vezirlik gibi önemli mevkilerde bulunan kişileri ve şâirleri kıyasıya yermiştir. Onun devlet görevlilerine yazdığı yergiler için, beklediğini bulamama ya da işinden uzaklaştırılma gibi sebepler gösterilebilir. Şâirlere yazdığı yergilerde ise, karşılıklı kıskançlığın, çekişme ve rekabetin büyük payı vardır. Sihâm-ı Kazâ'daki yergilerden çoğu vezinli ve kafiyeli sövgüdür. Bu yolu Nef'î açmış değildir. Eski edebiyatımızda hiçbir dönemde hoş görülmeyecek, manzum ya da mensur müstehcen parçalar vardır. Şâirlerin atışmalarının bazen sövgüye dönüşmesi her zaman mümkündür. Elimizde yalnız Nef'î'nin yazdıkları bulunsa, belki onu ayıplayabiliriz; fakat onun hakkında yazılmış olanların, Nef'î'nin yazdıklarından aşağı kalmadığı görülmektedir.”¹⁷²

Ünver, *Sihâm-ı Kazâ*'nın dil ve üslubu konusunda Köprülü'nün yorumunu paylaşır ve aşağılamaları için “hiçbir dönemde hoş görülmeyecek” ve “edep dışı” yorumunda bulunur. Bunu ise, aynısını kendisine yapanlara karşı *mukabele bi'l-misil* yani çevre faktörü ile açıklar. Zihniyeti için herhangi bir değerlendirmede bulunmaz. Nef'î'nin yergi şâiri olduğuna

¹⁷¹ “Nef'î'nin iltifat ve nimete en fazla gark edildiği, edebî şöhretinin en yüksek derecesine ulaştığı fakat azle, musibete en çok uğradığı devir IV. Murad dönemidir. IV. Murad kendisi de şiirle uğraştığı için şâirleri, bilginleri ve sanatkârları koruyan zekî bir padişahdır. Nef'î'nin kasidelerini ve Sihâm-ı Kazâ'sındaki hicivleri beğeniyor ve şâiri özel eğlence meclislerinde bulunduruyordu.” Bknz. Ocak, a.g.e., s. 8.

¹⁷² İsmail Ünver, “Övgü ve Yergi Şairi Nef'î”, *Ölümünün 350. Yılında Nef'i*, (ed. M. Çavuşoğlu), Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1991, s. 74

dair eserlerinden verdiği örnekler *Sihâm-ı Kazâ*'dan çok *Nef'î Divânı*'ından alıntılanır. Divanındaki hicivlerden otuz bir beyit aktarırken, *Sihâm-ı Kazâ* 'dan aktardığı beyit sayısı on ikidir. Sebebini de, “çoğu ağıza alınmayacak kaba sövgü niteliğinde olan... dörtlükler” sözü ile açıklar. Eser üzerine yapılan hemen her yayında olduğu gibi, Ünver'in yazısında da tahkir edilen kişilerin isimleri listelenir. Nef'î için yazılmış hicivlerden örnek verilmez. “zarif, sanatlı ve gerçekten zekâ ürünü ve bir yergi ustası olarak günümüze kadar gelebilmesinde etkili olmuş değerli örnek...” olarak eserde yer alan kıtalardan herhangi birini değil herkesçe bilinen ama *Sihâm-ı Kazâ*'nın yazmalarında yer almayan

*Bize kâfir demiş Müftî Efendi
Tutalım ben diyem ona müslümân
Vardıkda yarın rûz-ı cezâyâ
İkimiz de çıkarız anda yalan*

kıtasını seçer ve *Sihâm-ı Kazâ*'daki, “böylesine güzel, bayağılıktan uzak yergileri görerek, *Nef'î'nin herkesi hak ettiği biçimde yediği kanaatine*” varır.¹⁷³

Tunca Kortantamer, Osmanlı dönemi mizah anlayışını tarihi seyri içinde ele aldığı hacimli yazısında *Sihâm-ı Kazâ* için yaptığı açıklama farklı bir kıymet hükmü içermez ama eserin edebi değeri üstü kapalı değerlendirilir: “(*Nef'î'nin*)*Yergi şiirleri Sihâm-ı Kazâ (Kaza Okları)* adını verdiği bir kitapta toplanmıştır. *Sihâm-ı Kazâ*'da *Nef'î* babasından başlayarak, vezirler, ulemâ, şâirler ve pek çok kişiyi ağır bir şekilde yerer. Söz gelişi Gürcü Mehmet Paşa'yı yeren şiirinin “a köpek” redifi bile yergilerin şiddeti hakkında bir fikir verebilir. Dili o kadar keskindir ki bu yüzden defalarca görevden uzaklaştırılmıştır. Onun zekâsını ve istediğinde ne kadar ince ve zarif olabileceğini gösteren nükteli sataşmaları da vardır. Şeyhülislam Yahya Efendi'nin dörtlüğüne verdiği cevap ve Tahir Efendi hakkındaki mısraları bunun örneğidir.”¹⁷⁴

İpekten, Nef'î ve şiiri üzerine kaleme aldığı kitabında *Sihâm-ı Kazâ*'ya en fazla yer veren edebiyat tarihçisidir. Eseri değerlendirmeye, 16. ve 17. yüzyıllarda aşırı rağbet edilen bayağı ve sövgülü şiirler modasının bir ürünü olduğu tezi ile başlayan araştırmacı alaydan, istihza, ima, hiciv ve müstehcenliğe uzanan yelpazede şiirlerin bulunduğunu ifade eder. Eserde bayağı bir dille aşağılanan *Itrî*'nin büyük bestekâr *Itrî* olduğu ileri sürülür. Ekmekçi-zâde Ahmed Paşa'nın aşağılandığı uzun Terkib-i bend hakkında Ebuzziya Tefvik'le aynı fikri

¹⁷³ Ünver, a.g.e., s. 75

¹⁷⁴ Tunca Kortantamer, “Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Dönemi Türk Mizahının Kısa Bir Tarihi”, *TürklerAnsiklopedisi*, C. 11, Ankara, 2002, s. 613.

paylaşır ve onu edebi değeri olan bir şiir olarak görür.¹⁷⁵ Terbiye ve nezaket ölçülerini aşmayan birkaç kıta dışında kanaatini, “*Sihâm-ı Kazâ’daki şiirlerin büyükçe bir değeri yoktur. Yer yer Nefî’nin erkek sesini, san’atının özelliklerini veren parçalar görülürse de bunlar azdır.*” şeklinde özetler.¹⁷⁶

Ömer Özcan derlediği hiciv antolojisinde *Sihâm-ı Kazâ*’dan en fazla alıntı yapan şairdir. Şiirlerde bayağı ifadeleri gizlememiştir. Eserin edebi değeri hakkındaki yorumu genel kanaatin dışında farklı bir görüş içerir: “*Şâir kin ve garazı olan kimseleri rezil etmek, onlara küfretmek için kalemini kötüye kullanmıştır. Hiçbir zaman eserini yazarken toplumun fenalıklarını hicvetme yolunu seçmemiştir. Nefî bu yolda sanatını kişiselleştirmiştir.*”¹⁷⁷

Cemil Meriç, Tahir-ül Mevlevî’nin sözüne getirdiği eleştiri bağlamında şiirin asıl işlevinin ne olduğuna ve hicve hangi pencereden bakılması gerektiğine değinir. *Sihâm-ı Kazâ*’nın edebi değer kriterini ortaya koyarken, hicvedenle hicvedilenin aynı toplumda aynı değerleri paylaştığını belirtir ve hicvin o günkü toplumda gereksizliğini vurgular. Fakat o dönemin toplum ve insanının nezihliği veya sefihliği konusunda fikir belirtmez.¹⁷⁸

Cemal Kurnaz, “*Nefî’yi Anarken*” başlıklı makalesinde *Sihâm-ı Kazâ*’dan bahsetmez.¹⁷⁹ Namık Açıkğöz ise, *Sihâm-ı Kazâ*’nın içeriğinde oluşan Osmanlı insanı tipi ile Nefî gibi nitelikli bir şairin yan yana gelişinin sebebini onun İstanbul edebi muhitine geç yaşlarda girmesine ve neticesinde yaşadığı şehirlilik-taşralılık gerilimine bağlar. Burada eserden bilgi üretimi söz konusudur. Babası ile ilgili beş beyti alıntılar ve sözdeki kudretini yergi şeklinde *Sihâm-ı Kazâ*’da sergilediğini söyler. *Kahbe hicvine tenezzül mü ederdim amma; Bir kaza ile bu da ta'buma çesbân düşdü (SK M32)* mısra’ı onun yaradılıştan hicve meyilli olduğunu; *Gireli pençe-i endişeme şimşir-i suhan; Bir mubâriz talep eyler yürürüm merdâne (SK M30)* kıtası da onun intibak zorluğu ile acımasızlaştığını gösteren ipuçları olarak alıntılanır. Açıkğöz de, eserde *Sihâm-ı Kazâ*’nın edebi yönünü ortaya koyan herhangi bir manzume aktarmaz. Eserde aşağılanan şairlerle arasındaki husumete, aldığı servet değerindeki ihsanların ve kazandığı şöhretin sebep olduğunu söyler. Kasidenin içinde yaptığı hicvin ve hiciv yönünün kasidelerinden daha fazla bilindiği iddiasını o da tekrarlar: “*Haşin mizaçlı Nefî bu husumet çenberini sert ve şiddetli hicivleri ile kırıp parçalamaya çalışmıştır. Sert ve*

¹⁷⁵ İpekten, *a.g.e.*, s.72-81.

¹⁷⁶ İpekten, *a.g.e.*, s. 81.

¹⁷⁷ Ömer Özcan, *Türk Edebiyatında Hiciv ve Mizah*, İnkılab Yay., İstanbul, 2002, s. 148.

¹⁷⁸ Meriç, 1979, s. 123.

¹⁷⁹ Cemal Kurnaz, “Nefî’yi Anarken”, *Divan Edebiyatı Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara, 1997, s.407-410.

şiddetli hücumları ile karşılık verme gayreti, bu taşra çocuğunun hicivlerinin, daha başarılı olduğu kasidelerinin önüne geçmesine yol açmıştır."¹⁸⁰

Mine Mengi ise, şiirlerdeki müstehcenlikten ötürü eserin edebi yönü üzerinde herhangi bir çalışma ve değerlendirme yapılmadığını ve bunun eksiklik olduğunu ifade eder: "*Hiciv, daha çok, kişisel düşmanlık ya da kıskançlık nedeniyle kişiye yönelik olup söz konusu kişiyi kötüleme, küçük düşürme hatta saldırı amacıyla ve çoğu zaman ağır ya da mübalağalı bir dil kullanılarak yapıldığından daha doğru bir ifadeyle insan onurunu incitmeye yönelik olduğu için İslamiyet'te hoş karşılanmamış; ayrıca, kırgınlığa neden olduğu ve şâirine düşman kazandırdığı vb. düşüncelerle eski edebiyatımızda da fazla itibar görmemiştir. Ancak, başka nedenlerin yanı sıra daha çok kişisel yaratılışı ve seçimi nedeniyle hiciv amaçlı şiir yazan, hatta Nef'i gibi hicvi sanatının belirgin özelliklerinden yapan eski şâirlerimiz de bulunmaktadır. Nef'i'nin bazı şiirleri de dâhil, ağır yergi üslubu kullanılarak söylenmiş hicivlerin edebî değeri üzerinde –özellikle dillerinin müstehcenliği yüzünden- günümüze kadar hemen hemen hiç durulmamış; araştırma, inceleme konusu edilmemiştir.*"¹⁸¹

Osmanlı ve İslami geçmişe ait her esere hürmet duygusu ile yaklaşım onları kutsayan bir anlayış, bazı metinlerde Osmanlı insanı için yapılan yaftalamaları görmezlikten gelmeyi tercih eden bir tavır içindedir. İlmi çevrelerde dahi geçmişe ait tarihi ve diğer bilgi kaynaklarına bir tür kutsiyet atfetme ve onları herhangi bir tenkit süzgecinden geçirmeden kabullenme ve aktarma yolu daha çok tercih edilmekte ve bilgiyi hazırlayanların kimlik ve zihniyeti ve arkasında hangi niyetlerin bulunduğu araştırılmamaktadır. Hâlbuki Osmanlı'nın kültürel ve ilmi birikimi için duyulan hürmet, onun hakkında yapılan yakıştırmalara ihtiyatlı yaklaşmayı, onları ölçülü ve ilmi usullerle sorgulamayı gerektirir. Bilimsel tavır, geçmişin ilmi ve kültürel mirasının şuur düzeyine taşınması ve idrak edilmesi; nasıl faydalanılacağı konusunda çalışmaların rastgele değil ferasetle yürütülmesi; tarihi, edebi ve başka bilgi kaynaklarının onlara kutsiyet atfetmeden, tenkit süzgecinden geçirildikten sonra kullanılmasıdır. Bu noktada bilgi kaynaklarının bilimsel şüphecilik ile ele alınması yerine kutsanmasının ilim adamlığı vasfına ters düştüğü ve bilimselliği ortadan kaldırdığı görülmekte ve ilmi yaklaşım anlamında bir paradigma değişikliğine gidilmesi gerekmektedir.

¹⁸⁰ Namık Açıköz, *Nef'i*, Timaş Yay., İstanbul 1999, s. 21; 25.

¹⁸¹ Mine Mengi, "Divan Şiirinde Yergi Amaçlı Söz Sanatları", *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara 2000, s.82.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SİHÂM-I KAZÂ'NIN İÇERİK TENKİDİ

Edebiyat tarihlerinde *Sihâm-ı Kazâ* hakkında yapılmış tanıtım ve değerlendirmelerin tamamına yakını, üçüncü bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştı. Bu bölümde ise eserin içerik, mesaj ve satır arası telkinleri mümkün olduğunca ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Eser üzerine yapılmış değerlendirmeler, ya hezel ve hiciv edebiyatının menşei ve genel seyri hakkında yapılmış çalışmalarda veya Nefî'nin hayatı ve sanatını konu edinen makale ve müstakil kitaplarda bulunmaktadır.¹⁸² Bu değerlendirmelerde, yapılan hicvin niteliği, biçimi ve dili üzerinde durulmuş, sathi de olsa sövgü ve aşağılamalar eleştirilmiştir. Ne var ki *Sihâm-ı Kazâ*'nın mesaj ve telkinleri, eserin bütününe yayılmış olan bayağı kelimeler, küfürler, teşbihlerle ve kinayeli anlatımla oluşturulan bayağı tipler ve eserin edebi kalitesi gibi hususlarda derinlikli bir inceleme yapılmamıştır. Değerlendirmelerin bazılarında, eserde Nefî'nin sanatını ve sadasını yansıtan birkaç manzumenin bulunduğu ifade edilmekte ama örnek verilmemektedir. Her şeye rağmen, yapılan değerlendirmeler edebi değeri eserin içeriğinin belirlediğine vurgu yapmakta ve şiirseverin ilgisini ne ölçüde hak ettiği konusunda önemli ipuçları sunmaktadır.

1. *Sihâm-ı Kazâ*'nın İçeriği Hakkındaki Değerlendirmeler

Köprülü, eserin içeriğinin edep dışılığını ve ilkelliğini sorgular ve bu bayağılıktan dönemin muhitini sorumlu tutar.¹⁸³ “*Hicivlerine gelince, ahenk ve ihtişamıyla büyük şâirin eseri olduğunu derhâl hatırlatan çok nadir bazı parçalar istisna edilecek olursa, ekseriyeti mübtezel, çirkin, mânâsız ve çok defa âdi küfürlerle dolu kaba ve iğrenç manzûmeler teşkil eder, onlar defa nazım tekniği itibarıyla da kusurludur. O kadar ki, insan Nefî gibi büyük bir şâirin nasıl olup da bu kadar mübtezel ve ibtidaî şeyler yazabildiğine inanmak istemez. Mamâfih o devir edebî muhitinin mahiyeti bilinecek olursa bu kusurun şâirden ziyâde muhite ait olduğu kolaylıkla anlaşılır.*”

Agâh Sırrı Levend, eserde yer alan küfürlerin şairinin ağzından çıkmış olduğuna inanmak istemez: “... *Hepsi de din adamı kılığını taşıyan ve ağırbaşlı olması gereken bu sarıklı cübbeli, bıyıklı sakallı, evli barklı, çoğu yüksek aşamalara ulaşmış kişilerin, bugün bir tulumbacının bile çekinmeden söyleyemeyeceği bu ‘müstehcen’ sözleri, nasıl olup da kalemlerinin ucuna getirebildiklerine şaşmamak elde değildir. Öyle kıt’alar vardır ki, dört*

¹⁸² Eser üzerine yapılmış değerlendirmelerden bazıları için bkz: Agah S. Levend, “Divan Edebiyatında Gülmece ve Yergi”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 1, TTK Yay., Ankara, 1998; Metin Akkuş, Hiciv Mad. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 17. c. s. 451, TDV Yay., Ankara, 1998.

¹⁸³ Köprülü, *a.g.e.*, s.333.

*mısra içinde bütün bir ailenin şerefi ve namusu ayaklar altına alınmıştır. Bu küfürden ana, avrat, oğul ve kızıdan hiçbiri kurtulamamıştır. Üstelik küfreden küfredilenin meslek arkadaşıdır.”*¹⁸⁴

Karahan da edep dışı ifadelerin eserin edebiliğine gölge düşürdüğünü şu sözlerle ifade eder: “... *İmâ ve kinâyeden başlayarak tahkîr, küfür, tehzil ve her türlü sövmeye kadar genişleyen bu hicivlerin çoğundaki bu kaba edâ ve saldırı, onların edebî bir eser gibi telakkilerini engellemektedir*”¹⁸⁵

Faruk K. Timurtaş, manzumelerin içeriğinin bayağılığı konusunda yukarıdaki değerlendirmelerle aynı görüştedir: “*Sihâm-ı Kazâ bir hicivler mecmuasıdır. Sert ve asabi bir mizaca sahip bulunan Nef’î, devrindeki bütün mühim kimseleri hicvetmiştir. Övmek ve övünmek hususunda olduğu gibi, yermek, kınamak, sövmek hususunda da aşırı şekilde hareket etmiştir. Hicivlerine kendisini çok üstün gören mizacı kadar, devrinin üzücü hadiseleri, zayıf ellerde memleketin kötüye gitmesi, de sebep olmuştur denebilir. Arada zevkli, esprili, sanatlı parçalar da bulunmakla beraber, çoğu çirkin, ağrı, galiz küfürler mahiyetinde olan bu hicivler, Nef’î’nin sanat kudreti derecesinde başarılı değildir, sövüp saymaktan ileri gidememişlerdir.*”¹⁸⁶

1.2. *Sihâm-ı Kazâ*’nın Üslubundaki Kirlilik ve Müstehcenlik

İçerik tenkidinde, manzumelerin zihniyetine dair ipuçları sunan olguların her biri ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Bir beyitte veya kıtada çoğu kez birden fazla mesaj iç içe bulunabilmekte ve okura çok katmanlı bir zihniyet yozlaşmasının kesiti sunulmaktadır. “*Gece gündüz yediği rüşvet ü içtiği şarap; Gördü hali o haramzâde girip meydana*” (SK 8/5) beytinde olduğu gibi birkaç yerde şaraba düşkünlükten veya haksız kazanç ve rüşvet müptelası olan sadrazam ve defterdarlardan söz edilir. Ne var ki hicvin hâkim teması sosyal arızalar değil, eserde adı geçen hemen her kişinin mahrem hayatının en bayağı tasvirlerle hiciv görünümlü dedikoduya malzeme yapılmasıdır. Eserdeki sövgüler, mantıkta safsatanın bir alt türü olan *argumentum ad hominem* usulü ile yapılır ve hicvedilen kişinin icraatının veya şahsi tavrının keskin bir dille eleştirilmesi yerine onların şahsi veya fiziki kusurları aşağılanır.¹⁸⁷ Eserde belli sövgü kelimelerinin anormal derecede tekrarlanması, teşbih yoluyla

¹⁸⁴ Levend, *a.g.e.* s. 151.

¹⁸⁵ Karahan, 1986, s. 10.

¹⁸⁶ Faruk K. Timurtaş, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, Akçağ Yay., Ankara, 2005. s.309.

¹⁸⁷ “*Ad hominem* ya da *argumentum ad hominem*, kalıplaşmış bir Latince deyimdir. Bir tepkinin belirli bir kişinin herhangi bir konudaki duruşu yerine şahsına yöneltilmesidir. Örneğin bir argümana cevap verirken, argümanı eleştirmekten ziyade, argümanı ortaya atan kişinin alakasız bir özelliğini gündeme getirerek fikirlerini çürütmeye

yapılan imaların ve ithamların aşırı sıklığı, Türkçeyi kullanımda sıradan insanın bile yapmayacağı hatalar eserin telifinde her hangi bir edebi endişenin bulunmadığı fikrini güçlendirmekte ve nazım mesajların gölgesinde kalmaktadır. Eser üzerine yapılan değerlendirmelerde araştırmacıların edebi bakımdan örnek olarak verilebilecek beyit bulmada zorlandıkları; temiz görünen mısraların da edebilik yönünden divanlarındaki selasetten yoksun olduğu görülmektedir.¹⁸⁸ *Nef'î Divânı*'nda kutsanan "suhan" *Sihâm-ı Kazâ*'da bayağı bir üslup ve hezeyan aracına dönüşür. Bayağı kelimelerin yoğunluğunun hezeyan derecesine ulaşması dilin şiir için değil şiirin dil için bir vasıta olduğu düşüncesini akla getirir. Gerçekte *hiciv* duygu ve düşünce aktarımı için bir anlatım türüdür. Bir divan şairinin hezl veya *hiciv* ile hezeyan arasındaki farkı bilmemesi mümkün değildir. Neticede hezeyana dönüşen kelime ve terkipler metinden çıkarıldığında *Sihâm-ı Kazâ*'da şiirin dil iskeleti de kaybolmaktadır.

Dönerdi Nevi-zâde gibi şekli fil-i makûse
G...de gîr-i hardan olsa bir hortum dolanı
Zen ü şevher gibi saçlu dedeyle n'ola cem olsa
Bu kancık divdir gûya o erkek gûl-i şehvani
Felek bir böyle b... s...dı fark-ı rüzgara ger
G... geçirtmeyeydi gülle-i kupâl-i keyvani
Felek kan s... tâ yestehleyince sadr-ı 'alâya
Şafak sanır gören hûn-ı şikâf-ı kûn-i devrânı (SKK2/3-6)

Eserde bir yandan devrin ortalama divan şairi karakterine tamamen zıt, ahlaki vasıfları olmayan, sövgüyü davranış haline getirmiş, nazmını intikam için kullanan bir şair profili oluşturulurken, diğer yandan tasviri yapılan bu içerikler okurun şuur altında "dindar" ama ahlaki hiçbir önceliği ve ilkesi kalmamış bir toplum imajı inşa etmektedir. Bu hali "muhitin şair üzerindeki etkisi" diye yorumlayan değerlendirmelerin çoğunda eserde tasvir edilen insan yapısının ve "muhit" in mahiyetinin sahlılığı hakkında bilgi ve belgeye dayalı herhangi bir inceleme yapılmamıştır. Dönemin Osmanlı toplum, aile ve birey yaşantısında, esere hâkim olan zihniyete benzer bir çürüme ve kokuşmanın olup olmadığı Avrupalı seyyahların 17.

çalışmaktadır. Önerme yerine, önerme yapan kişi tartışma konusu edilerek iddialara karşı çıkmak suretiyle yapılır. *Ad hominem*, mantıksal bir safsata kabul edilir." Bknz: http://tr.wikipedia.org/wiki/Ad_hominem

¹⁸⁸"*Mesela Etmekçi Ahmed Paşa'ya olan Terkib-i Bendinin bazı parçaları methiyatı şamil olan kasaid-i ciddiyesine bile gıpta-resa olacak derecede latîfdir.*"

Bu ne gerdiş, bu ne cünbiş bu ne devran olsun

Böyle kalırsa felek hâk ile yeksân olsun

Hatır-ı ehl-i dili ol nice eyleser harâb

Temelinden yıkılıp ol dahi viran olsun

Kıtasına manend ve bahusus hem selaset-i ifade ve hem de ihtişam ve şiddet-i elfaz ile müeyyed neşideye en ziyade itina ile söylemiş olduğu kasidelerinde bile tesadüf olunmaz." Bknz. Ebuzziya Tevfik, a.g.e., s. 22.

yüzyıldan itibaren yazdıkları seyahatnamelerde Osmanlı toplum hayatı üzerine yaptıkları gözlem ve verdikleri bilgilere başvurulabilir. Bu karşılaştırma, *Sihâm-ı Kazâ*'daki temanın basit bir çevre yönlendirmesi mi yoksa bir tür algı yönlendirme ve yönetme çabası mı olduğu sorusuna sağlıklı bir cevap bulmaya katkıda bulunacaktır.

Eser üzerinde yapılan içerik analizi neticesinde verilen mesajlar şu alt başlıklar halinde tasnif edilmiştir:

Aile içi ve bireyler arası ahlak dışı ilişkiler sanki varmış gibi dedikodu havasında sunulur. Aile büyükleri ve hatta şairin kendi babası aşağılanır. Dolaylı bir dille padişahı da içine alan ithamlarla devlet erkânı ve din adamları küçük düşürülür. İffetsizlik sıradan bir olaymış gibi sunulur. Türk kavramına ve diğer etnik unsurlara ifrat derecesinde olumsuz anlam yüklenir. Çarpık ve sefih eğilimlerini açığa vuran küfürleri ile şairin sorunlu bir kişiliğinin olduğu görülür. Şairlerin kaside sunma geleneğinin köklü bir ilke ve kurallar dizgesi olmadığı, yöneticilerden bağış bekleyen dilenci oldukları mesajı verilir. Kişiler fiziki görünümünden ötürü isim verilerek aşağılanır. Ulvi değerler süfli sözlere destek amacı ile kullanılır.

1.2.1. *Sihâm-ı Kazâ*'da Osmanlı Aile Yapısının Aşağılanması

Sihâm-ı Kazâ'da ahlaksız fiiller isnat edilerek hicvedilen kişilerin, sorumlu oldukları aileleri ve ait oldukları toplumsal çevreleri vardır. Eserde aşağılanan babanın ve erkeğin aile ve toplumsal çevre ile olan ilişkisi tahrip edilmekte ve hedonist bir yaşantı biçiminin yaygın olduğu algısı oluşturulmaktadır. Osmanlı toplumunda önem verilen namus, sadakat ve hamiyet gibi ailenin değer unsurları hafife alınmaktadır.

Neler etmişdir biçâre kayın anasına

Ya büyük kardaşına dahi mukaddem a köpek

İbne dellalı acep kahbe-i mekkaredür ol

Puştur fahişedür bakiredür hem a köpek (SK K3/38-39)

Aile içi ilişkiler ahlak dışı bir zeminde yürür ve tamamen kokuşmuştur:

Her kızılbaş ile el-kıssa dem ü lahm idiler

Yiyip içtikleri ... tersânının

Sögelden Muslûsın olurdu varıp her lûtî

Şimdi ankâsın geçer gösgötürî hizânın

Haznedar başısı on altı yaşında bir hîz

Bir saray başladı piri yapamaz paşanın (SK Kk7/8-10)

Nice makbul olmasın kara t..n yanında kim

*Hem kayın bâba idi ol ana hem pâzeng idi.
Kendi renginde acep bulmuştu damadı bu da
Gerçi damadıyla Etmekci dahi hemrenk idi
Birbirine avretinğim derlerdi hep
Baki paşa ile manâda bir âlâ ceng idi (SKKk4/4-6)*

Şairin babasının katledilmesi gibi akıl almaz bir isteği eğlenceli bulması aileye karşı ya marazi bir hissizlik veya koyu düşmanlıkla açıklanabilir. Mevcut bilgiler ışığında Nef'î'nin ailesinden her hangi bir bireye düşmanlığını gerektirecek bir neden bulunmamaktadır.

*Ki Han sevâba girip ger bâbanı katlitse
Dua ederdi felekten ferîştehler Hâne
Niçin deyince hemen hande-nâk olup der kim
Nice nedim olur öyle leîm ü har Hâne (SK K1/23-24)*

Eserde 19. yüzyıl Osmanlı aydınının anlayışına denk düşen birçok tasviri veri olarak kullanmadan önce, bunların 17. yüzyıl Osmanlı toplum düzeni gerçeklerine ne kadar tekabül ettikleri sorgulanmalı ve araştırılmalıdır. Belki de bunların karşılığı batılı ressamların yaptığı harem hayatı tasvirlerinin gerçeği yansıttığı kadardır. Bu yüzyılda kaleme alınmış seyahatnamelerde kimi Batılılar kendi yaşadıkları iklimden olağanüstü farklı bir dünyayı tanımaya çalışıyorlardı. Duydukları derin bilinçaltı ve bilinçli düşmanlıklarına rağmen bu grubun, tanık oldukları yeni dünya hakkında genelde tarafsız gözlem ve sağlıklı yorum yaptıkları; Osmanlı ailesinin ve babanın tasvirinde çarpıtma yapmadıkları ve insafli bir dil kullandıkları görülür. J. Henry Ubcini, Osmanlıda aile hayatının bazı temel özelliklerine dair şu tespitleri yapar: “Aile içi saygı, çocukların ağırbaşlılıkları, çocuk sevgisi”, “Çocukların bunca sevgi ve özen gördükleri bir ülke daha görmedim.” “Çocuk büyüdükçe baba oğul arasındaki ilişki şefkatten saygıya dönüşür.” “Doğu birçok açıdan Peygamberler çağında olduğu gibi kalmıştır.”¹⁸⁹ “Osmanlı bütün mutlulukları ve tatminleri evinde bulan insandır. Evde ailesinin arasında bulunmak, sofadaki yerinde oturup, çocuklarının oyununa veya panjurların arasından göğünkine karışan denizin mavisini seyretmek, işte onun hayatı.”¹⁹⁰ “Kadın kocasına itaat etmeye ve saygı göstermeye mecburdur.... Buna karşılık haremde hâkim-i mutlaktır... Hizmetkâr ve köleleri idare eder.” “Türkiye’de kadının hayatı ev içinde ve ev işleriyle geçer. Evdeki rolü büyük, dışarıdaki ise sıfırdır.” Çok evlilik zordur, görücü usulü evlilik ve nikâh bir yasadır.¹⁹¹

¹⁸⁹ J. Henry Ubcini, *1855’de Türkiye*, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, c.2, İstanbul 1977, s. 51-53.

¹⁹⁰ Ubcini, *a.g.e.*, s 62.

¹⁹¹ Ubcini, *a.g.e.*, s. 98-100.

Ev yalnız aile bireylerinin değil hizmetçilerin bile karakter eğitimi aldığı yerdir: *“Halil uzun yıllardan beridir efendisinin evinde efendisi kadar hürdür. Türkiye’de kölelerin durumu, evin öteki hizmetkârlarından farklı değildir. Köle ailesinden ayrılmış, garip kişi olduğundan efendisi ona daha merhametli davranır. Ona oğlum diye hitap eder; emirleri sert değildir. Onu aşağılamaya kalkmaz. Kendisi efendi, o köledir. Allah öyle istemiş; aksi de olabilirdi. Çocuksa onu okula gönderir; birleri kaç yıl hizmetten sonra azat eder; hatta çoğu zaman kendi kızı ile evlendirir. Orduya ve sivil hizmetlere girmesine önayak olur. Böylelikle birçok köle devlet hizmetinde en üst mertebelere erişmişlerdir de. Meselâ Rıza, Halil, Mehmet Ali Paşalar ve daha birçokları. Ancak bu göz kamaştırıcı kader cilveleri beyaz köleler, Gürcü ve Çerkesler için söz konusu olabilir.”*¹⁹²

*“Türkiye’de kadınların “hapis hayatı” yaşadıklarını sanmak hatalıdır. İstanbul sokakları kadınlarla doludur... Ancak yalnız başına dolaşan bir hanımefendiye hemen hiç rastlanmaz; bu sadece ayak takımının imtiyazıdır.”*¹⁹³

*“Haremine yabancı bir kadınla ilişki kurmak Osmanlının aklından geçmez. Yolda rastlarsa başını öteye çevirir.” “Ailenin namusu konusunda herkes ve her şey gözünü dört açmış; kanunlar sert, zina yapan kadına ve suç ortağına ölüm cezası derpiş etmiş; polis de amme ahlakının bekçiliğini yapıyor; evlerin inşa şekli bile bu gayeye yönelmiş; her yanı bakışlardan irak.”*¹⁹⁴

Osmanlı Devleti’ni on altıncı yüzyılda dolaşan bir başka seyyah De Busbecq, Türk erkeklerin ve kadınların iffet konusunda diğer milletlerden çok daha titiz olduklarını söyleyerek şu gözlemi aktarır: *“Bu nedenle onları eve kaparlar ve öyle saklarlar ki kadınlar neredeyse gün ışığı görmez. Eğer sokağa çıkmaları gerekirse o derce örtülü ve kapalı gönderirler ki yoldan geçenlere hayalet gibi görünürler. Kadınlar da insanlara ancak ipek veya pamuklu peçelerinin ardından bakarlar. Hiçbir yerleri erkeğin gözlerine açık değildir. ... Kadının erkek kardeşleri onu görebilir ama kocasının erkek kardeşleri için bu söz konusu değildir. Zengin ve yüksek mevki sahibi erkekler evlendikleri zaman karılarının evden dışarı adım atmayacaklarını ve hiçbir kadının veya erkeğin hangi sebeple olursa olsun ziyaretini kabul etmeyeceklerini şart koşar. Bu yasağa en yakın akrabalar da dâhildir, anne ile baba dışında. ... Eğer kadın çok yüksek mertebeden birinin karısı [kızı] ise veya olağanüstü bir çeyiz getirmişse, kocası cariye*

¹⁹² Ubcini, a.g.e., s. 58.

¹⁹³ Ubcini, a.g.e., s. 114.

¹⁹⁴ Ubcini, a.g.e., s.118.

tutmayacağını ve ona sadık kalacağını taahhüt eder... Karısının ve cariyelerinin doğurduğu çocuklar arasında hiçbir fark gözetilmez, hepsi aynı haklara sahiptir”¹⁹⁵

Bir ecnebi bakışı, kültürü ve bilinçaltı yer yer yansımış olsa da Jenkins’in doğruları ifade ettiği anlaşılacaktır: *“Eski zaman Türklerine göre kadın, hayatın devamını sağlayan, nesli koruyan, ayrı bir mekânda yaşayan, erkeklerden korunan, sadece bir eş ve anne muamelesi gören, şefkatle himaye edilen birisiydi. Bir Türk hanımı çalışmazdı, sorumlulukları yoktu, herhangi bir zorluk görmezdi. Sadece beyini hoşnut etmek ve çocuk yetiştirmekle yükümlüydü. Böylesi bir hayat kolay ve rahattı. Meraklı ve arzulu gözlerden kadınları muhafaza etme fikrini takiben Türk kadını çarşafa, kalın peçeye büründü. Evde ise kafes ardında ya da yüksek duvarların ötesinde tutulmakta, dışarıda kendisine harem ağaları eşlik etmekteydi. Bir duvarla ayrılmış kadınlar bölümü dışında lokantada yemek yiyemez, otelde geceleyemez, tiyatroya gidemezlerdi... Bir Müslüman kadın babası, kocası ve oğullarının dışında bir erkek tanımazdı.”¹⁹⁶*

1.2.1.1. Şairin Kendi Babasını Aşağılaması: “Der Hakkı-ı Peder-i Hîş”

Manzumesinde ‘Baba’ Kavramı

Sihâm-ı Kazâ’da baba ailenin temel ihtiyaçlarını karşılamadığı halde, bundan en küçük vicdan azabı duymayan bir insandır. Ama Hân’ın onu katlederek hayırlı bir iş yapması için gösterilen gerekçelerden biri, babanın ilgisizliği değil, ölmüş eşiğin nallarını bile nan ve piyaz karşılığında satacak kadar alçalmasıdır. Aşırı tamahkârdır. Gözünü kendisine verilene değil oğlunun elindekine dikmiştir. Babanın hayırlı bir insan olmadığı kabul edilse bile, çocuğundan ‘tab-ı Nef’î’ ile bağdaşan davranış babasının ayıplarını örtmesi mi yoksa tehzil yoluyla ifşa etmesi midir? Şiirde ailenin diğer bireylerinin varlığından bahsedilmez. Güçlü bir ‘ben’ duygusu ile şair anne veya kardeş gibi aile bireylerinden başka kimseyi hatırlayıp anmaz. Şairin babasını, Kırım Hanını ve kendisini tasvir ederken kullandığı kelime haritası, nasıl bir kişilik tasavvurunun işlendiğini daha bariz açıklayabilir:

¹⁹⁵ O. Ghislain, De Busbecq, , *Türk Mektupları*, Doğan Kitap, İstanbul, 2005, s. 86.

¹⁹⁶ Hester D. Jenkins, *Behind Turkish Lattices, (Kafesin Ardındaki Türk Kadını)*, J. B. Lippincott Company, London 1911. s. 79-80.

Baba imajı	Kırım Hanı imajı	Şâir imajı
<p>Arz-ı cer eder. İmsak eder, cimridir. Müzahrefatını/peşpaye sözlerini mücevher diye satar. Bela-yı siyehdir. Han'a def çalar. Nâbekar ve sifle-nihattır. Oğlunu garip koyar. Kardeşi de şairdir ve arz-ı cer eder. Oğlu ve kardeşi ile cerrar ordusudur. Dostları ona ağır küfürler eder. Leîmdir ve hardır. Öldürülürse melekler sevinir. Denâeti çoktur. Bu suçlarından birisi ölmüş eşeklerin nallarını soyup satmasıdır. Açgözlüdür, tamahkârdır. Bin devesi olsa oğlunun bir keçisine gözünü diker. Şairdir ama leylek gibi ömrünü laklakla geçirir.</p>	<p>Pintidir. Tebaası tulum tulum kımızı hana peşkeş çeker. Hayır duası edeni yoktur. Nef'î'nin babasını katlederse büyük sevaba girecektir.</p>	<p>Züğürtlük afetinden ıstırap ile semaa girer. Arz-ı cer eder Fakr ile taş yer Züğürtlük ile elleri taş altındadır. Baş sokacak denli muhtasar hânesi yoktur. Şair meddahtır. Şair başkalarının babası hakkındaki dedikodularını ve kötü temennilerini onaylayan mezhebi geniş bir kişiliktir. Dedikodu, müzevirlik ve gıybet yapması çok tabiidir.</p>

Tablo 2: *Sihâm-ı Kazâ*'nın ilk şiirinde baba, Kırım hanı ve şairler için kullanılan ifade ve terkipler.

Eserin zaman planı olan 17. Yüzyıl, Osmanlı toplum yapısı ve kurumlarının yozlaşmadığı bir dönemdir. O coğrafyada yaşayan sıradan insanlar bir yana kudretli şairlik vasfının gerektirdiği üst düzey bilgi donanımına sahip bir kişinin ve özellikle hassas yapılı bir şairin ana ve babanın evladı üzerindeki haklarını bilmemesi mümkün değildir. Günümüzde sanal ortamda dahi '*şairin babasını eleştirecek kadar gözü kara olduğu*' şeklinde dolaşımda olan yargılar, şiirin içeriği ile sınınamadan varılmış olmalıdır. Şiirde baba kaside okuyup cer almak için oğlunu terk edip Kırım Hanının yanına gider. Bir dostunun oğluna babasının öldürülmeyi gerektiren kötü davranışlarına örnek olarak anlattığı gibi, ölmüş eşeklerin nallarını yiyecek karşılığı yol üzerindeki hanlara satar. Karahan, Gelibolulu Âlî'nin *Mecma'ü'l-bahreyn* adlı Farsça eserinin giriş kısmında Nef'î'nin şeceresini kaydettiğini söyler. Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu'nun daha sonra bulduğu kaynaklardaki bilgiyle teyit

ettiği bu tespite göre, Nef'î'nin babası Şah Mehmed veya Mehmed Bey 1560'da Sancak Beyi olarak Kars'a tayin edilmiş, 1580-1584 arasında da Mıdırgerd Sancak Beyliği yapmış ümera kesiminden bir kişidir. Dedesi Mirzâ Ali Bey, 1535-1538 ve 1580-1583 yılları arasında da Pasinler'de Sancak Beyliği yapmıştır. Bu vesikalardan dedesinin babasına Dulgadırlu Şahruh Bey denildiği ortaya çıkarılmıştır.¹⁹⁷ Nef'î'nin aldığı sağlam eğitimin altında ailesinin yönetici sınıfından olmasının yattığı neticesi çıkarılabilir. Bu tespit, babasının Kırım hanına nedimliği ve kişiliği hakkında manzume 1'de verilen bilgilerle çelişmektedir. Babanın eğer doğru ise yalnız ihmalkâr olması sebebiyle aşağılanmasına *Babürname* adında Doğunun en önemli otobiyografik eseri olduğu ileri sürülen eserde de rastlanır. Sultan babası dindar ama aynı zamanda içkiye, uyuşturucuya ve kumara müptela birisidir: "*Hanefî mezhebinden olup, temiz itikatlı bir adamdı. Beş vakit namazını bırakmazdı. Kazaya kalanları da hayatta iken, tamamen yapmıştır. Çok defa yüksek sesle Kur'ân okurdu. Hoca Ubeydullah'ın müridi idi ve sohbetleri ile çok müşerref olmuştu. Hoca hazretleri de ona 'oğlum' diye hitap ederdi. Okuyup yazmağı iyi bilirdi. Hamseteyn, Mesnevi ve tarih kitaplarını mütalaa etmişti, ekseriya Şehname okurdu... Yumruğu çok kuvvetli idi. Onun yumruğundan devrilmeyen yoktu. Adildi, cömertti.*" ... "*Önceleri çok içerdi. Fakat sonraları ancak haftada bir iki defa meclis kurardı. Sohbeti hoş bir adamdı; yerinde güzel beyitler okurdu. Sonraları daha ziyade mâcun [uyuşturucu] kullanmağa başlamıştı. Zengin olmakla beraber mütevazı idi. Daima tavla ve bazan da kumar oynardı.*"¹⁹⁸

1.2.2. Şairin Kendini Değersizleştirme

Sihâm-ı Kazâ şairi devlet adamlarının yalnızca azlini değil katledilerek öldürülmelerini ister. İnanmış bir insan, Allah'a tevekkül eden bir kişilik değil, kinini zapt edilmez bir ruh hali ile şiddet diline dönüştüren bir şair konuşmaktadır. Sövgülerde amaç, haksızlıkları nazım yoluyla eleştirmek değil şahsi intikamdır.

*İntikam almaz isem hicv ile ben de andan
Şâiriyyet bana her vechile bühtan olsun
Zühresin tig-i zebanıyla çalup çâk edeyim
Düşmanın şâd ü ehıbbasını gam-nâk edeyim (SK Tb5/8-9)
Sen kadar düşman-ı devlet mi olur a hınzır
Ne durur saltanatın sahibi bilsem a köpek*

¹⁹⁷ Ocak, a.g.e., s. 2

¹⁹⁸ Menderes Coşkun, "Oryantalistlerin Bulduğu Babürname'de Oryantalistçe Tasvir ve Mesajlar – 1", *Yağmur Dergisi*, S. 71, 2014. s.13.

Addolunsa olunsa eğer esbâb-ı nizam-ı devlet
Seni katl eylemedir cümleden elzem a köpek
Ehl-i dil düşmanı din yohsulu bir melunsun
Öldürürlerse eger can be-cehennem a köpek (SK K3/11-13)
Yine devletleri bir yerden ola bergeşte
Erişe sâika-i hışm-ı Hudavend-i ezel
Cümle etba-ı ile kahrede hak melûna
Yedi kat yere geçüp hemdem ola Karuna (SK Tb5/54-55)
Devlet ü dine bunun ettiği hayf ü gadri
Olsa malum-ı şerifi eğer Ahmet Hanın
İtikâdım bu ki bir an komayıb dünyada
Öldürüp ol köpeği saldı bütün şeytanın
Şehden olmazsa bu ihsan bize haktan umarız
Daima muntazırız lutfuna biz mevlanın
Devleti devlet-i İslâmı zebûn etti hele
Kati lutf eyler ecel mevtine etse acele (SK Tb5/19-22)

Benzer bir örneğe yine *Babürname*'de rastlanır. Yazar, sultanı ve yöneticisi olduğu memleketin sorunları ile uğraşmak yerine bulunduğu işret meclislerini anlatır:¹⁹⁹ *"Ben hâlâ şaraba perhizli idim... 'Gelin benim yanımda için...' dedim... Meclis orada kuruldu. Sonra maskara Gıyas da geldi... Bu rubai İbrahim Çehre vasıtası ile gönderildi. Öğleden sonra bu meclistekiler sarhoş olup, dağıldılar... Birkaç gün önce karışık şarap içilmişti; faydası dokunmadığı için içilmiyordu.... Nekahat günlerinin sonlarına doğru köşklü bahçesinin cenûb-i garbî cihetinde meclis tertip edip karışık şarap içtim Gece yatsı vaktinde oradan kalkıp gelip büyük ak çadırda da içtik Çarşamba günü... Şah Hasan'ın evine gidip içtim. Beylerin ve içkilerin ekserisi orada idi... Derviş Muhammed gelip sohbette oturdu. O zaman tövbeli olduğu için içmiyordu. Gecenin sonuna kadar burada içildi."* Kendini aşağılama örneği olan bu durum, *Sihâm-ı Kazâ*'da şairinin bayağı küfürlerle kendini değersizleştirme şeklinde tezahür eder.

1.2.3. Osmanlı Yönetiminin Değersizleştirilmesi ve Aşağılanması

Eserde hicvedilenler devlet adamıdır. Hicveden kişi onların icraatını hiciv konusu yapıp eleştirebilir. Ne var ki hicvedilenlerin kötü icraatına hiçbir örnek verilmez. Hicvedilmelerinin sebebi vezaret veya defterdarlık makamını işgal ediyor olmaları ve güya

¹⁹⁹ Coşkun, a.g.m., s. 12.

çarpık ilişkileridir. Meselâ kaside 1 ve 2’de hicvedilen kişinin sadaret makamında yalnızca dört ay kalmış olması ilginçtir. Neredeyse sadrazama henüz sadaret mührü verilmeden önce padişahın niçin şiirin şairine danışmadığı sorgulanır.

Zihi husrân-ı din-ü devlet ü neng-i müselmani

Ki ola bir div-i hünsa mâlik-i Mühr-i Süleymani (SK K2/1)

İtibarı üzerinde titizlik gösterilmesi gereken dini kurumları temsil eden payeler çekinmeden aşağılanır:

Nice müftiyi eşek etmiş o bir câdûdır

Sana ne ey har-ı lâ-yefhem-i sersem a köpek

Degülem müfti vü monla ki beni de har ede

S... ben yine anı kati rindim a köpek

Gîr-hicvile ... yırttığımol

Şimdi olmuş tutalım sadr-ı muazzam a köpek (SK K3/7-9)

.....dan hele bir kıl kopar kâdir isen

İzn-i hak olmayacak kasdına munzam a köpek

Bi-güneh katle rıza var mı şeriatte sorun

Gör ne der hazret i müfti-i mükerrerrem a köpek

Tutalım müftü sükût eylese hak söylemeden

Yok mu bir dâd-ger-i adel-i ahkem a köpek

Böyle kalır mılar elinde devlet

Noldu ya gayret-i şahenşeh-i a’zam a köpek (SK K3/19-22)

Böyle ... cu nice serdâr olsun

Hak belâ vere kim olduysa delil

Askerin nısfını kırdırdı yine

Eyledi saltanatı har u zelîl. (SK Kk17/1-2)

Kâdi-i mültezim-etvar u harâmi-siret

Müfti-i meseledân zurefâ-yı cühhâl (SK Kk9/11)

Kemankeş Ali Paşa manzumesinde de kişinin icraatı eleştirilmez. Aksine “*Yoğidi idi billahi melunun cülusa niyyeti*” (SK Kk4/9) mısraında, muhtemelen hicvedilenin sadrazamlığı sırasında 4. Murat’ın tahta çıkınca hazine boş olduğundan yeniçeri ocak ağaları ile anlaşarak verilmesi adet olan cülus bahşişini verdirmemesi bile eleştirilmektedir. Bunun devleti mali açıdan ne kadar büyük sıkıntıya düşürdüğü tarih olarak sabittir. Bu beytin dışında şiirdeki tasvirin muhtevası ancak hezeyan ve bazı halde iftira olarak nitelenebilir.

Hamdülillah oldu maktul ol vezir-i rû-siyah
Kim yüzü kara t.... dahi tire-renk idi
Sol t... o idi Sümbül Alinün sağı bu
Bir biriyle ol kadar hemreng-ü dengâdenk idi.
Ya rahl sokmuşdu giranbusi zehreye
Asılı kalmış iki jengule-i pür reng idi
Kendi renginde acep bulmuşdı damadı bu da
Gerçi damadıyla Etmekci dahi hemrenk idi
Birbirine avretin s..... derlerdi hep
Baki paşa ile manâda bir âlâ ceng idi (SK Kk4/1-5)

Sihâm-ı Kazâ'daki aşağılayıcı ifadeler verilmek istenen mesajın amacını ortaya koymaktadır: Osmanlıda yönetici sınıf değersizdir. Ne var ki divanlarında Nef'î devlet kurumunun ve makamlarının itibarını daima yüceltir. Sosyal, siyasi ve iktisadi açıdan gerilemenin ve kayıpların yaşandığı dönemde, adalet kavramı ve kurumu ile memduhları arasında, belki de duyduğu şiddetli özlemin tezahürü olarak çağdaşı diğer şairlerinden daha yoğun bir ilişki kurar. Belki de adaletle yönetmeye teşvik etmek için memduhlarını bu vasıfları ile över ve padişahları Nûşirevan ve Hz. Ömer ile kıyaslar. Öyle ki, *Türkçe Dîvan*'ında övdüğü kişileri ve dönemlerini tasvir ederken, *adalet* ve türevi veya eşanlamlısı kelimelerden, *adl* 93 kez, *ma'delet* 20 kez, *adalet* 26 kez, *âdil* 18 kez; *dâd*, *dâd-ger* ve *dâd-güster* tamlamaları 28 kez geçer. Verilen örneklerde görüleceği gibi, şair belki de devlet yönetiminde adil idarecilere, güven ve fetih coşkusu içinde yaşanan önceki dönemlere duyulan hasrete tercüman olmaktadır.

O hudâvend-i Ömer-adl ü Alî-sîret kim
Buldu zâtıyla şeref silsile-i Osmânî (ND K4/7)
Âlem-ârâ şehriyâr-ı dâd-güster kim cihân
Devr-i adlinde nizâm-ı ahd-i Nûşirevân bulur (ND K9/18)
Dâd-ger hâkân-ı âlî-rütbe Osmân Hân ki çarh
Yüz süriüp pâyine der şâh-ı cihânımdır benim
Devr-i adlinde mübâhât eyleyip der rûzgâr
Kim bu günler ıyd u nevrûz-ı zamânımdır benim
Böyle şâhenşâh-ı âdil gelmemişdir âleme
Cümle târîh-i selef hâtır-nişânımdır benim (ND K14/23-25)
İ'tidâl istese ger adli umûr-ı dehre
Veremez bâd-ı hazân revnak-ı gülzâra halel (ND K153/27)

Sadrazam Nasuh Paşa için,

*Adli ger şâmil-i ahvâl-i tuyûr olsa dahi
Heves-i sayd-ı kebûterle per açmazdı ukâb
Tâzelense n'ola gül gibi yine bâğ-ı cihân
Âb-ı adliyle döner şimdi bu köhne dolâb
Edeli ma'deletin muhtesib-i kişver-i dîn
Âlemi vehme düşürdü o kadar bîm-i ikâb (ND K33/35-37)*

Şair bir diğer kasidesinde, devrinde yaşanan bir sürü mağlubiyet ve verilen kayıpların ertesinde, Sultan II. Osman'ın elde ettiği bir zaferin Yavuz Sultan Selim'in ruhunu sevindirdiğini, Hz. Peygamberi ve Cebrail'i memnun eylediğini dile getirir.

*Sen tamam ahvâl-i dîn ü devlete verdin nizâm
Eyledin hakkâ umûr-ı saltanatda ictihâd
Bir gazâ etdin ki hiç etmiş değil bir pâdişâh
İşidip olsa n'ola Sultân Selîm'in rûhu şâd
Bir gazâ etdin ki tahsîn eyledi âlem sana
Âferîn ey Husrev-i gâzî gazâ ferhunde-bâd
Bir gazâ etdin ki memnûn eyledin peygamberi
Belki Cibrîli dahi vallâhua'lem bi'r-reşâd
Katl edip ol fâsidi bozdun tılsım-ı fitneyi
Buldu bâzâr-ı fesâd icrâ-yı hükmünle kesâd (ND K26/31-35)*

1.2.3.1. Kadı, Seyyid, Müderris, Müftü Gibi Dini Payelerin Aşağılanması

Toplum nezdinde saygınlık alameti olan ulema sınıfına ait payeler *Sihâm-ı Kazâ*'nın tezvirlerinden payını alır. Özellikle *Farsça Dîvan*'da Nef'î'nin ilmi ve irfanî seviyesinin yansıtan yaklaşım ile eserin zihin yapısındaki tezat çok barizdir.

*Sen bu habîs ü nişâk ile hâşâ
Seyyid isen eğer Yezid olayım (SK M63/2)
Seyyid isen de ey har-ı bahtek
Seyyid-i mülhidân-ı âlemsin (SK M64/2)
Laf-ı kavat-ı müderris beni bin ...diye
Bin müderris kadar eşrafa mukarreb değil a (SK Kk16/9)
Ehl-i ilmim der ise başına çarpsın ilmin
Sair erbâb-ı suhen cehl-i mürekkep değil â (SK Kk16/13)
Kâdi-i mültezim-etvar u harâmi- sired*

Müfti-i meseledân zurefâ-yı cühhal (SK Kk9/11)
 Şârihân-ı letâif-i Itrî
 Yâni erbâb-ı çeşme-i Kâdî
 En zarîfî müfessir ü apuş
 Buna kadı olur mu hiç râzî (SK M15)
 Nevi zâde nice kadılık edersin sen kim
 Şer-i bir mes'ele bilmezsin eyâ puşt aslâ
 Evvela b... bulur muydunü
 Olsa malûmun eger mesele-i istinca' (SK M55)
 Ey **hâfiz-ı sefih** ü zarîf-i deride-gûn
 Hakkâ budur ki haylice puşt-ı zamânesin
 Düşse zamân-ı harle acep mi muâmelen
 Zira ki ol zamân ise sen de zamânesin (SK M58)
 Etmedi ahde vefâ yuf **Arnavud monlâsma**
 Zu'mına bak ol hariun hem va'z-ı bî-mâ'nâsına
 Ben inanmam ol kadar irfân da çokdur ol hara
 Kim **cenâbetle imamet eylemiş monlâsına** (SK M110)
 Kendim bilirim ben ki ne Hızram ne Mesihâ
 Âlem dem-i cân-bahşım ile gerçi ki doldu
Cibril-i şaki olduğuna kalmadı şübhem
İfrît-i mukaddes ne desem yansılar oldu (SK M106)
 Kim görse o sûretle vezir olduğunu der
 Bir gevher-i pâk idi b... **düşdü sadâret** (SK M3)
Kâdi-i Mısr olduğun dem neydi ana iltifât
 Âlemi ahmak sanursın sen de bu idrâkile (SK M38)
 Beyhude sanma hicvimi ey Kirli fâhişe
 Fetva-yi şer'e neydi senin ol ihânetin
 Gör tab'umun alakasını feyz-i hakk ile
 Hicvile aldı kinini senden şeriatün (SK M28)

1.2.4. Osmanlı Kültür ve Edebiyatının Değersizleştirilmesi: Şairlerin Cerrar (Dilenci) Gösterilmesi

Osmanlı şairlerinin dilenci ve dalkavuk olarak aşağılanması Tanzimat ve Cumhuriyet dönemlerinde saplantı haline dönüşen bir tavır olmuştur. Tanzimat dönemindeki tartışmaları

takip eden Ahmet Haşim, bu tavra karşı çıkararak bunun eski şairlere haksızlık olduğunu ima eder.²⁰⁰ Tanzimatçılar ve müsteşrikler tarafından meşhur edilen *Sihâm-ı Kazâ*'da aynı tavrın işlenmesi ilginçtir. Eser bir bakıma bütün bu ithamları belgelendiren manzumeler mecmuasıdır. Sanatçının iltifat beklentisi tabidir. Ancak san'atı için beklediği "iltifatın" dilencilik ve dalkavukluk olarak sunulması iyi niyetli bir yaklaşım olarak gözükmemekte ve dilencililiğin şairlikle münasebeti ikna edici görünmemektedir. Bu tavır Tanzîmat döneminde klasik Osmanlı şiir ve kültürüne karşı sergilenen olumsuz yaklaşımla benzerlik göstermektedir.

Sihâm-ı Kazâ'da baba hiçbir maddi sıkıntı çekmeyeceği bir unvan ile dönemin Kırım Hanı'na nedim olmasına rağmen, aynı zamanda cerre çıkan cerrardır. Cerr ve cerre çıkmak medrese talebelerinin Recep, Şaban ve Ramazan aylarında camilerde vaaz vererek azık toplama faaliyetine denir. Bu kurumun yozlaşması ile cerr toplayan manasına gelen cerrar kelimesine "yapışkan ve geveze dilenci" anlamı yüklenmiştir. Şiirde yöneticilere kaside sunarak caize alma geleneği dışında şiir cerrarlığı âdetinden söz ediliyor. Osmanlı toplumunda gezerek kaside sunmak ve cer toplamak geleneği yoktur. *Cer*, *cerrâr*, *arz-ı cerr*, *ekâbiri cer*, *câize*, *sıla*, *meddâh* kelimeleri dolaşımında tutularak şairlerin dilenci olduğu mesajı veriliyor. Hâlbuki aşağıda verilen beyitlerde görüldüğü gibi, divan şiirinde *cerr* ve *cerrâr* kelimeleri yukarıda bahsi geçen anlamı ile mazmun teşkilinde kullanılmış ve kaside sunarak dilenme anlamı kastedilmemiştir.

Kişver-i hâtır-ı âşık nice âbâd olsun

Kâkül-i yâr ana asker-i cerrâr çeker (Azmiçâde Hâleti 221/2)

Ol kâkül-i dil-keş olup âhumla perîşân

Tedbîr ile bir asker-i cerrâr bozuldu (Azmiçâde Hâleti 877/3)

Eline girmek için fazla-i hân-ı keremi

Meh-i nev destin açar niteki şahs-ı cerrâr (Baki 25/22)

Hor bakma gel harâbâtun kadeh-cerrârına

Gam degül ceybi tehî olduysa bî-gamdur hele (Ş. Yahya 396/4)

Çarh kûyunda çerâg ile gezer cerrârdur

²⁰⁰ "Şairin manalı olmaktan evvel daha nice endişeleri vardır ki, onlara nisbetle mana ve mevzu şiirin ancak ehl olmayana göre kurulmuş çarkı cephe ve cidarını teşkil eder. Herhangi cinsten bir eser-i sanat karşısında (Nedir? Ne demektir? Böyle şey olur mu? Benziyor. Benzemiyor.) tarzında sualler sıralayan ve ona göre fikir mütalaa beyan eden şahıs sanatkârın kendisinden hiçbir şey öğrenemeyeceği ve temasından dikkatle hazeredeceği, âlem-i ruha musallat iğrenç bir tufeylidir. Âsâr-ı san'atta hamâkatına feda bulamayan ve arzın her tarafında en fazla münteşir olan bu tıflı her devirde ve her memlekette sanatkârın candan düşmanı olmuştur. Hayatta sanatkâr onun yüzünden kâh süfli bir dalkavuk ve kâh masum bir kurban olur." Ahmet Hâşim, a.g.e., s. 69.

Mâh u encüm anda ey meh dirhem ü dinârdur (Emri Kıta 80)

N'itdimse yine aldım bir bûse ayağından

*Zîrâ ki bilür vechin ahz eylemegin **cerrâr** (Nigari 170/4)*

Merdân-ı fil-efken heme şîrân-ı ciger-hâr

*Ser-bâz-ı kamu şâh-süvâr u **leşker-i cerrâr** (Nigari 2/2)*

Tîrini yoldaş edinir bana geldikde ecel

*San gedâdır kim götürür **cerr için** ger gâh şem hayâli (Nigari 220/3)*

Her gönülde hükmi cârî olsa tan mı şâh-vâr

*Oldı 'âşıklar ışığında şu kim **cerrâr-ı 'ışk** (Hayreti 7/26)*

Zülfünüün zencîr-i sevdâsın dolayıp boynuna

*Şehr-i hüsnün **cerr eder** divâneler gördün mü hiç (Necati Bey 39/2)*

Getürüp kâsesin a'mâ gibi yol üzre komuş

*K'ugradukça Şeh-i âfâki **ide cer** nergis (Tâci-zade Cafer Çelebi K28/40)*

Elinden almaga sa'y eyler idiler yolda

*Ricâ-yı lutf ile **cerrâr tutduğı** nânı*

Satardı** Yûsuf-ı Mısr olsa **bir dilim nâna

Biri birini bu kaht-ı keremde ihvânı (Nev'izâde Atayî/52-53)

Geçimini kalemi ile kazanan her şair gibi Nef'î de maddi sıkıntı çekmiş olmalıdır:

Tehî ceyb-i ma'îşet hem ma'âş ahvâli pek muhtell

Vebâlim gerden-i endîşe-i akl-ı ma'âd üzre (ND K43/38)

Ama yöneticiler için yaptığı övgülerin arkasında herhangi bir menfaat beklentisinin olmadığını şiirinde kesin biçimde dile getirir:

Yoksa tab'um benüm ol mertebeden âlîdür

Ki idem mâl için endîşe-i medh-i erzâl (ND K36/45)

Sihâm-ı Kazâ'da ise galiz ifadelerle yapılan saldırıların sebebi, şairinin kendisine yapılan ihsan ve bağışın kesilmesidir. Eserde maddi bir talep için kimseye müdâhanede bulunmayan, dalkavukluk yapmayan kişilikli bir şair değil, caize ve ihsan bekleyen, talepleri karşılanmayınca yöneticileri aşağılayan ağzı bozuk, dedikoducu bir kişilikle karşılaşılır. Aşağıdaki mısralarda geçen caize ve ihsan talebi, *sahib-i iz'an* bir şairin izzet-i nefis duygusu ile bağdaşır tutum değildir.

*Ne **caize** ne **sıla** var bu yerde meddaha*

Meğer idem yine varınca bergüzar Hâne

Peder mukaddem almamış ise câizesin

İki kaside ile iderin sefer Hâne (SK K1/13-14)
Kani ol sadrazamlar ki fart-ı fehm ü dânişten
Ararlardı riayet etmeğe bir sahib-i izanı
Hususa bir benim gibi cihân-dide-i senâ-hâne
Verirlerdi hele mahsul-ü bahr-ü hasıl-ı Kâni
Üçüncü defadır bû, hak belasın vere melunun
Ki yok yere beni azl etti olmuşken senâ hânı
Gelince bu deme her kim vezir-i azam oldıysa
Murâdımca bilip kadrim boyumca etti ihsânı
Bir iki Sadr-ı âzam hod kemâl-i lutf-i tab'ından
Ederdi gâhi endişemle güft ü gûy-i Ruhânı
Biri hod tâ bir aylık yoldan etti câizem ihsan
Ki bir mektub ile gönderdi bir pür-sim-i hemyânı (SK K2/22-27)

1.2.5. Türklerin ve Diğer Irkların Aşağılanması

Dinen yasaklanmış olan ırkçılığın, samimi bir Osmanlı Müslümanı tarafından şiirde aşağılama konusu yapılması manidardır. 17. yüzyılda ırki/etnik kavramlar aşağılanır ve ırk mefhumu maksatlı olarak ön plana çıkarılır. “Şairlerin dilenciliği” yaftası nasıl bir Tanzimat tavrı ise, Türk oluşu tahkir de bir Tanzimat tavrıdır. Bu tavrın özünde Osmanlının kuruluş ve yükselişinde Türklerin yok sayılması bulunur; Türk kelimesine aşağılayıcı anlamlar yüklenir; vezirlerin ve veziriazamların etnik kökenleri itibariyle Türk olmadığı için sonuçta Osmanlının Türk olmadığı tezine malzeme sunulur.

Aşağıdaki şiirde hicvedilen kişiler üzerinden Osmanlı toplumunu oluşturan farklı ırklar ve topluluklar için kin ve nefret hisleri açığa vurulmakta ve eserin genelinde bu yaklaşım sergilenmektedir.

Vezir-i mülk-i İslam olmağa lâyük mıdır andan
Donuz çobanı Gürcü, Ermenisi, Türki Lâz ü Çingânı (SK K2/9)
Sitemdir cümle Gürcistan'a ger Gürci olursâ bu
Meded-güster melik işitmesin bu zulm ü bühtanı (SK K2/10)
Hata mı etti hep bunlar ne bok yer bu köpek Gürcü,
Hata kendindedir kim bilmez asla kadr-i insani
Veziriazam oldu öyle bir har Gürcü-i nâdân
Ana çok görmedim asla ben ol dârât u ünvanı (SK K2/36-37)
Gürcü hınzırı a samson-ı muazzam a köpek (SK K3/1)

Dini İslam olan kişiler, rahatlıkla Yahudi veya Hristiyana benzetilir.

Aksakalla sanasın bir ata papazı idi
O Yahudi beçenin tut ki ya babası idi (SK Tb5/33)
Suhre-i Rûm u Acem kaşmer-i Kürd-i direng
Bulamazsın âlemi arasan bir böyle dübeng (SK Kk16/7)
Çok değil mi sana ey Bâki-i apuş bunca nâz
Gel seniñle bahs-i mâkûl edelüm tenhâ biraz
Bir Haleb tâtı baban sen poh-ı zarif-i Edrine
Ceddün ise Askalâni bir yahûdidir genez. (SK M9)

Eserin şairi *Askalân* beldesinin bir Filistin-Mısır şehri olduğunu dahi bilir. Müslüman bir kişiyi Yahudi geçmişinden ötürü aşağılar ve ırkçılık yapar:

Bu ne küstahâne himmettir ayâ Habbâz-ı dîn
Bî-tekellüf sadre geçtin âmil-i çingân iken (SKM4)
Düşme isbât-ı neseb kaydına ey Bâki-i puşt
Bu habâisle yahûdi dahi senden yigdür (SKM10)

Avrupalı seyyahlar İslam ile önce Türklerin şahsında karşılaştıkları için, Osmanlıda toplumsal ve dini hayat hakkında her türlü anlatımı ve değer yargısını Türk kelimesi üzerinden oluşturur. Busbecq, gezdiği Osmanlı topraklarında karşılaştığı Türk insan tipini şu sözlerle tasvir eder: “Onlarda güçlü bir imparatorluğun bütün kaynakları, yıpranmamış bir güç, tecrübe, dövüşte ustalık ve savaş görmüş askerler, zafere alışkanlık, zorluklara tahammül, beraberlik, düzen, disiplin, kanaatkârlık ve tedbir var. Yoksulluk, kişisel israf, zayıf bir güç, maneviyat bozukluğu, tahammülsüzlük, eğitimsizlik ise bizde. Asker itaatsiz. Subaylar para canlısı. Disiplin küçümseniyor. Başbozukluk, umursamazlık, ayyaşlık ve ahlaksızlık yaygın. En kötü olan da şu: Düşman zafere alışkın biz ise yenilgiye.” Adalet ve ehliyet: “Sultanın etrafından tek kişi yoktu ki itibarını kendi kişisel cesaretinden başka bir şeye borçlu olsun, doğduğu aileden dolayı diğerlerinden farklı kılınsın.” “Fazileti, soyluluğa tercih etmişler.”²⁰¹

“Türkler geveze değildir, sessizdirler, ağırbaşlıdırlar.” “Az konuşurlar.”²⁰²

“Para işlerinde müslümanlar son derece sözlerine sadık, şerefli ve güvenilir insanlardır.” “Bizim Taşra kentlerinde gezinen bir Müslüman, Türkiye’de gezinen bir Frenk’e göre daha çok rahatsız edilir.” Tepedelenli Ali Paşa tarafından ağırlanan ve onun kibarlığından etkilenen Byron, “Henry Drury’ye gönderdiği bir mektupta şunları yazar: “Bizimle Türkler

²⁰¹ De Busbecq, Ogier, G de, *Türk Mektupları*, Doğan Kitap, İstanbul, 2005, s. 10-11.

²⁰² Şahin Gürsoy, *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı*, Gökkuş Yay., 2007, s. 314-315

arasında bir fark görmüyorum, yalnız onların giysileri uzun, bizimkiler kısa, biz çok konuşuyoruz onlar az, onlar (da) mantıklı insanlar.”²⁰³.

“Aşağı yukarı on sene oluyor, Hıristiyan egemenliğinin eline geçmiş bir Rum ülkesini ziyaret etmiştim. Çoğu insan, Türk yönetimi yerine gelen Hıristiyan efendilerden şikâyetçiydi ve şunları söylüyorlardı: “Türklere, ister barışta, ister savaşta, yılda üç, dört ekü, hadi bilemedin en fazla on ekü vergi öderdik, ama aklınıza gelebilecek her türlü ruhani, ya da cismani özgürlükten de yararlanırdık. Bir askerleri ya da içlerinden herhangi biri bahçelerimizden bir meyve, bir elma istediğinde, eğer biz o meyveyi kendiliğimizden adama armağan etmezsek, adam meyvenin parasını mutlaka öderdi. Gerçi böyle bir şey olmaz ama içlerinden biri hatta en yüksek makam sahibi bile olsa, bizim yokluğumuzda ne sebeple olursa olsun evimize girip, karımıza, kızımıza bir şey sorsa, kadiya gidip şikâyet ettiğimizde adam en büyük cezalara çarptırılırdı. Ama şimdi bütün bunlar geçti, gitti; yeni efendilerimiz vergi üstüne vergi yüklüyorlar. Türklerde hiç görmediğimiz biçimde, elimizden yiyecek, içeceğimiz alıyorlar, Türkler böyle bir şeyi asla yapmazlar, halkını ezen sultan tahtından olur. [Hıristiyan yöneticiler] Askerlerini evlerimize yerleştirip, onlara bakmamızı istiyorlar, gelen asker karımıza, kızımıza olmadık şeyler yapıyor, üstelik ceza aldıkları falan da yok. Bütün bunlar yetmezmiş gibi bir de bize Latin rahipler gönderip, kendi inancımız hakkında kuşku uyandırmaya, bizi kendi inançlarına çekmeye çalışıyorlar.” “Siyasi ve adil yönetimleri sayesinde “Müslüman fethi ardından şaşırtıcı çoklukta insanın din değiştirdiğine, üstelik bunun için herhangi bir şiddete başvurulmadığı gibi, misyoner faaliyetlerine bile gerek kalmadığına tanık olunur.”²⁰⁴

“tarihçiler çok genç yaşlarda toplanan çocukların İslam dinine göre yetiştirildiklerini kaydederler.”²⁰⁵

Türkler Batı'nın aksine başka ırk ve din mensuplarının özgürlüğünü teminat altına almış onları aşağılamamıştı: “Osmanlı tam bir din devletidir. Hiçbir şey dine üstün gelemez. Hiçbir şey onu sarsamaz... Osmanlıyı hiçbir şey dininden ayıramayacağından kimseyi de kendi dininden etmeyi düşünmez. Şu veya bu sebeple ona sempatik// görünürseniz ‘Allah sonunu hayırlı etsin.’ Yani Allah sana Müslüman olma lütfunu bahşetsin anlamına gelen bir temennide bulunabilir. Fakat bu kadarla yetinir; daha ileriye gitmek İslam âdetlerine aykırıdır. Türkiye’de i’tisaf asla görülmemiştir; aksine Hristiyanların fanatizminin kurbanlarına kapıları daima açıktır. Tarihe bir göz atın. On beşinci yüzyılda İspanya ve

²⁰³ Şahin Gürsoy, a.g.e.,33-37.

²⁰⁴ Aubry De La Motraye, *La Motraye Seyahatnamesi*, İstiklal Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, 140-141

²⁰⁵ Motraye, a.g.e., s.161.

Portekiz'den atılan binlerce Yahudi Türkiye'ye sığınmıştı. Onların torunları üç yüz yıldan beridir bu memlekette sakin bir hayat sürmektedirler ve ne gariptir ki burada kendilerini Hıristiyanların özellikle Ortodoksların itisafından korumak için çırpınmaktadırlar. Hala bugün Atina'da Paskalya şenlikleri sürecinde hiçbir Yahudi sokağa çıkmaya cesaret edememektedir. Türkiye'de hiç değilse resmi otoriteler araya girip müdafaa etmektedirler. Sultanın engin ülkesinde yalnız değişik dinlere değil, değişik milletlere mensup kişiler barış içinde yanyana yaşamaktadırlar. Gerçi cami, kiliseye ve sinagoga hâkimdir, fakat onları itmemektedirler. Katoliklik, İstanbul ve İzmir'de Paris ve Lyon'dakinden daha hürdür”²⁰⁶

Türkler yenmesi ve içilmesi dinen yasak olan gıdalardan uzak dururlar: “*Temiz kabul etmediği yiyeceği ağzına koymaktansa dilinin kesilmesine yahut dişlerinin sökülmesine razıdır.*”²⁰⁷

Sihâm-ı Kazâ'da *Türk* kelimesi üzerine o dönemde zihinlerde iddia edilen bazı temelsiz imaj ve yakıştırmaların çok ötesinde aşırı bir olumsuzluk yüklenir. Diğer ırk ve unsurlar benzetme unsuru olarak kullanılırken, *Türk* kelimesinin hicvedilen kişi için doğrudan isim olarak kullanılıp aşağılanması kuşku uyandırır:

Hiç hazm olmaz iken çehre-i nâ-hemvârı
*Ne bela idi o **Türkün sığama destarı** (SK Tb5/66)*
*O faziletle bak eşek **Türke***
Asrının hâce-i efdali görünür
Veysiye bir gün andım anı dedi
Ne dedi gör ne olmalı görünür
*Gider ol **Türk-i dünü** kim dahi*
Torbasında seferceli görünür
Ben de dedim ana latife edip
*Ki o da **Türkün ekmeli** görünür (SK Kk6/44-47)*
*Nedir ol **Türk-i müzevir** suhan-i turfa makâl*
*Öyle **Türkün** kasab'üs-sebk-i belâgat yerine*
Kef-i destinde ya ser-deste gerekdir ya kavâl
*Öyle **Türkün** yâraşır kande ise yanında*
Kise-i defter-i mânâ yerine eski çuval
***Türk** tursun tutalum kendi imiş bu fende*
O da olmazsa yâ ...ola yâ Rüstem-i Zâl

²⁰⁶ Ubcini, a.g.e.,s. 88.

²⁰⁷ Busbecq, a.g.e., s. 36.

Hüneri var ise gelsin biricik elleşelim
İşte tig-i suhan işte ser-i meydân-ı hayâl
Türke Hak çeşme-i idraki haram etmişdir
Eylese her ne kadar sözünü sihr-i helâl (SK Kk9/1-6)
Bana tan etmesin yârân edersen hicve ger rağbet
*Zaruri iktizâ etdirdi bir **Türk-i denî- hilkat***
Ne Türk-i etrâk bir millette yok hem-cinsi hem-zadı
Megergûl-i beyâbânı ola anınla hem millet
*Ne **Türk idrâki yok** izânı yok bir kaltâbân har*
Yenür sanır alef gibi anılsa nâm-ı haysiyyet (SK Kk14/1-3)

1.2.6. Ulvi Değerler İçin Süfli Tabirlerin Kullanılması

Ulvi ifadeler süfli sözlere payanda yapılır; sövme ve koğuculuğun dindarlığa engel olmadığı mesajı verilir. Sövgü ve fezâzatin içine “hak huzurunda”, “hak bilir”, “hak sözü”, “Mevla’nın lutfuna muntazır” gibi kalıp halinde tekrarlanan ifadelerle samimi bir dindarlık gösterisi yapılır:

Kâfirim ger seni hicv etdiğime nâdim isem
Hak huzurunda ya senden utanırsam a köpek
İtikadımca gâzâ eyledim inşaallah
Hak bilir yok yere ben kimseye söğemem a köpek (SK K2/57-58)

İtikad olarak Müslüman olan şair, bu sözlerden pişman olmadığını ispat etmek için kâfir olmayı bile göze almıştır.

Dualar idelim şimden gerü sıdkile mevlaya
Ki ola hânedan-ı Âli Osmanın nigeş-bânı-olsun (ND K2/54)
Men ne ânem ki zebûnî-keşem ez-çarh-ı felek
Felegi hicv ederim cevriini görsem a köpek (SKK3/60)

Feleğin cevriini takdir eden yaratıcıdır.

Haşre dek sağ kalırsam da sana şetm ederim
Hak sözü söylemeden hiç usanmam a köpek (SKK3/61)

Kimsenin haşir gününe kadar sağ kalamayacağı unutuluyor ve sövmek hak söz ile eş tutuluyor. Hak söz kişinin yapmış olduğu hataları yüzüne çekinmeden hatırlatıp onu doğru olan söz ve eyleme davet için söylenir

Feleğin âdetidir bir nice böyle dünü
Sadr -ı âlâya çeker ol yere nâ-kâbil iken (SKTb5/37)

Ey felek kim dedi böyle b... s...meydane (SK Kk.8/19)

Hâtır-ı devlet için ya taleb-i cennet için

Terk olur mu bu kadar manî-i mühlhem a köpek(SKK3/62)

Sövmek kişiye ilham edilmiş mana ile bir tutuluyor. Hâlbuki *Nef'i Dîvanı*'nda ilham vahyin bir şubesi gibi kabul edilir. Eserdeki şiir ilham eseri olunca, içindeki düşünce ve fikirler de kutsallaştırılmış olur. Sövmenin hatırına cennetten vazgeçmeyi göze almanın dinden çıkma sınırını zorladığı düşünülmez.

Hamdülillah oldu maktul ol vezir-i rû-siyah

Kim yüzü kara t...n dahi tire-renk idi (SK Kk4/1)

Şehden olmazsa bu ihsan bize haktan umarız

Daima muntazırız lutfuna biz mevlanın

Devleti devlet-i İslamı zebûn etti hele

Kati lutf eyler ecel mevtine etse acele (SK Tb5/21-22)

Haznedar başısı on altı yaşında bir hîz

Bir saray başladı piri yapamaz paşanın

Ya ilahi dilerin kahr ola etbai ile

Rûz u şeb cümle duası bu durur dünyanın (SK Kk7/8-11)

Barekallah zihî kudret-i hak celle celâl

Nedir ol Türk-i müzevvir suhan-i turfa makâl

Cümlesinden bu mülhidân-ı harın

Hikmet-i kird-kâre aşk olsun (SK Kk10/1-2)

Şiir dedikodu ve zevzeklik aracına dönüştürülür ve itibarsızlaştırılır.

Anı da edemedi kış basdı

Çaldı nâçâr kalup kûs-i rahîl

Yestehi eyledi kat kat galebe

Ne b...ar yer dahi ol herze vekil

Bir ziyâd olmasa derdüm târih

B... yiyemedi b...cı Halil (SK Kk17/5-7)

Neler etmişdir biçare kayın anasına

Ya büyük kardaşına dahi mukaddem a köpek (SK K3/38)

1.2.7. Doğuştan Gelen Kusurlar ve Dış Görünüş ile Alay Edilmesi

Ubicini, Osmanlı insanının kişilere fiziki görünümünden dolayı lakap taktığını ama bunun hiçbir zaman aşağılama maksadı ile yapılmadığını gözlemler: “[Topal, tek göz,

kambur, kel, cezzar gibi, insanlara] Lakap takma âdetinin sebebi şudur: Bu mağrur ve ağırbaşlı millette ne kibir, ne de insana saygısızlık vardır. Her bakımdan Allah'ın iradesine boyun eğen Osmanlı, başka millete mensup biri için hakaret ve alay sayılan sözlerden gocunmaz. Her şey Allah'tan der ve geçer.” “Orada ahlak birdir... Allah, kanun ve vicdan orada aynı dili konuşurlar.”²⁰⁸

Sihâm-ı Kazâ'da ise, insanlar organları ve fiziki kusurları üzerinden aşağılanır. Şiire hâkim olan zihniyet şahsi garaz ve kinin ölçüsüz ve kontrolsüz bir biçimde ifade edilmesidir. Hicvedilenin kendi eseri olmayan uzuvları ve fiziki kusurları hakaret aracıdır. İnsanın beşer oluşunun eseri olan mahrem eylemler ilk yirmi beyitte hemen her mısradan alay ve aşağılama aracı olarak kullanılmıştır.

*Ne etvârı münasip meşreb-i erbâb-ı irfane
 Ne didârı mübarek ana kim hayra eder niyyet
 Likâsı güldürür mevtayı bir şekl-i garib ancak
 Edası öldürür insanı amma bundadır hikmet
 Şifâli mâdedür mâder peder rûbâh-ter ana
 Aceb mi sarı sırtlan kendi olsa ol köpek-siret (SK Kk13/14)
 Gören timsah-ı müsteski sanursan ola terkişini
 Dehanından gelür b... gibi daim buy-i pinhanı
 Dehanı b... bostan kendidir güya ki vüsatde
 Eşekbaşı gibi bir bir dikilmiş köhne dendanı
 Pür olmuş ol kadar çirk-ab-ı beyn ü dehanıyle
 Dibi yok bir heladır guyiya çah-ı zenahdânı (SK K2/14- 16)
 Gelmedi şehrimize olmağa bundan evvel
 Böyle rustâyî şekil böyle acaib- heykel
 Nedir ol turfa şemail nedir ol ucbe-likâ
 Şöhre-i şehre değil suhre-i dehr olsa mahal
 O yoluk kaşlar ile ol semeri eğri burun
 O Acem mâisi gözler ve o zırnihi sakal (SK Tb5/45-47)
 Çehresi zarta-i hizan ile ile pür zahm-ı tüfeng
 Sıklet-i zâtı Keşiş Dağı ile dengâdeng
 Kendi amma ki acep mashara-i câbük ü şeng
 Hem saf-ı nekbetiyâne sipeh-ârâ serheng (SK Kk16/3-4)*

²⁰⁸ Ubcini, a.g.e., s. 54.

*Ayn-ı ibretle bakun çehresine Ankânun
Gidinün gözi de eğri yalnız kaşı değil
O kıyâfetle gören der gidiyi ve'l-hâsıl
Acemün çingenesidür bu kızılbaşı değil (SK M102)*

Algı yönlendirme unsurlarından biri olan *afyonculuk mazmunu* ile bu eserde de karşılaşılır:

*Tuvânâ olsa olurdu har-ı Deccâle har-bende
Veli berş âfetin almış teninde kalmamış kuvvet (SK Kk14/4)*

Eserde aşağılanan kişilerin yüz rengi ile başka bayağı nesnelere arasında benzeyen ve benzetilen ilişkisi kurulur ve benzetme unsuru olan sarı renk sürekli tekrarlarla bilinçaltına yerleştirilir. Gerçekte kişinin yalnızca sarılık hastalığı vardır.

*Çingene derdim eger olsa sarı çingane
Ana benzerdi mutlak safravi tab olsa çingâne
Ana benzerdi ger düşse boyunca b... her gurbet
Ana benzerdi ger ishâle olsa mübtelâ Zerdüşt
Ana benzerdi ger bîmâr edeydi bahtekî liynet
Ana benzerdi ger sürse yüzüne zerdeçav İblis
Ana benzerdi ger cinni olaydı kehrübâ-talât
Anun hâk-i tenin kibrit-i zırnıh eylemiş gûyâ
Vücûd-i âdem-i halk etdiği demde yed-i kudret
Kime yâr olsa olur nikbeti lâbüd ana sâri
Muhassal kendi ancak sarılık dedikleri zahmet (SK Tb5/59)
Şifâlı mâdedür mâder peder rûbâh-ter ana
Aceb mi sarı sırtlan kendi olsa ol köpek-siret (SK Kk14/15)
Ve beng-i zerde-gûş u kâse lebs-i iblis-i pür telbis
Fuzûl u jaj-hây cilf-i muhannes şekl-i bî-gayret (SK Kk14/21)
Himâr-ı zaferân galtide-zerde esb-i gülgûn-fes
Kiraz-ı gûy-alûde muhannâ-kelb-i bî-rağbet (SK Kk14/23)
Gören der ol necâset gûne reng-i ruyile anı
Oku genez deyince g... vermez ağzına nevbet (SK Kk14/29)
Çehresi b... gibi zerd olduğunun vechi budur
B... aş yerir imiş validesi hâmil iken (SK Tb5/40)
Benzemez hiçbirine yetmiş iki milletten
Çingene derdim eger olsa sarı çingane (SK Tb5/49)*

Der gören çehre-i zerdiyle o b... ağzı
Bir bakır havruza gûya ki urulmuş saykal (SK Kk15/5)
Riş-i zerd ü ruh-ı esferle görün Etmekci
Kendi renginde aceb bulmadı mı damadı
Akıbet devlet-i İslamı yıkarsa bu yıkar
Kendi Deccal Ben-î Esfer olur evladı (SK M5)

Fırsatî tâ bu kadar sarı olur mı âdem
Âreder girmege bu renge b... iblisün
Reng-i rûda seni gerçi basar b... anun
Ana galib gelür amma ki senin telbîsün (SK M96)

1.3. Osmanlı Toplumunun Değersizleştirilmesi: Ahlâksız ve Hayâsız Gösterilmesi

Yapılan tasvirler sultanın tasarrufu dışında hiç bir hukuki ve sosyal kurum tarafından denetlenmeyen tefessüh etmiş, ibâhî bir Osmanlı toplum düzeninin ve hayat anlayışının egemen olduğu algısını şuur altına yerleştirmeye çalışmaktadır. Öte yandan daha 16. yüzyılda Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî* adlı eserinde aile ahlâkından devlet ahlâkına ahlak ilmini her cephesiyle ele alıp Osmanlı-İslam ahlakının temellerini yazıya geçirmiş, toplumsal ve bireysel ahlaka dair yürürlükte olan her türden toplumsal dinamiğin zemininde İslam dininin vazettiği ilkelerin bulunduğunu ortaya koymuştu.

Eserde Osmanlı toplumunu temsilen ön plana çıkartılan üst düzey yöneticiler, âlimler, şairler şehevî ihtiraslarının peşinde koşan kişiler olarak tasvir edilmiştir. Bu kişiler yanlış işlerine yakınında bulunanları da ortak ederler. Halk onların bu marazi hallerini bilir ve karşılaşınca onları kerih görmeyi değil hoş görüp alay etmeyi yeğler. Bunlar üzerinden bütün toplumun sapık olduğu mesajı verilir. Meselâ “*Denaetinden eğer bir latife nakl etsem*” (SK K1/25) mısraı ile kişinin ahlak dışı hareketlerinden latife/mizah üretilir.

İbne dellalı acep kahbe-i mekkaredür ol
Puştur fahişedür bakiredür hem a köpek
Kendi kavlince dirsem bakire yoksa kim eger
Genc-i ...de badılcın ile şalgam a köpek (SK K3/40)
Zalimin zulmü ulu giceye kurdu bidat
İltifatı koyun emîni denen sekbane (SK Kk8/7)
Şöyle meşhur idi taktırsa gece kendisine
Halk derlerdi gülüp geldi sığır kurbane (SK Kk8/9)

Reis-i köhne pâzengân-ı bed-simâ vü bed heykel
Enis-i tâze hîzân teng-hûy u teng-haslet (SK Kk14/16)
Her livata bâşına etmekle bir kurban
Her gören derdi-hanesine salhâne
Gerçi zulm etmede baş eğmez idi deccâle
Rîş-i cârûb-ı helâ olur idi şeytâne (SK Tb5/61-62)
Garaz u bu'zu ne denlü var ise velhâsıl
Hüner erbabına ehl-i dil olan yârâne
İltifat ü kerem ü himmeti ol denlü idi
Buzevenge genezâne kodoşa hizâne
Hayli makbul idi yanunda anın celb ağası
Neçe meftun idi görsen o har-ı nâ-dâne (SK Tb5/63-65)
Ey sabâ hâk-i pây-i sultâna
Yüz süren kâmkâre aşk olsun
Nice sultân-ı civan baht-ı cihân
Husrev-i cem vakâre aşk olsun
Ger müyesser olursa sana dahi
Lutf-i perverdigâre aşk olsun (SK Kk11/1-3)

Benzetmelerde kimi zaman iman/küfür sınırı zorlanır:

*Ya o **mabud edindiği** mahdûm*
Ki mehâdîmin esfeli görünür (SK Kk6/28)

Aşağılamalardan yalnız sövgünün hedefi olan kişi değil yanında çalıştırdığı kişiler de payını alır:

Katib-i ser geçinen ol livalı yesteh
O zarif-i müteşâir o zuhuri ne idi
Avreti kahbe özü puşt iken İsmailin
Sayesinde ikisinin de huzuru ne idi (SK Tb5/30)
Biri de Davud efendiydi murebbalarının
Lutf-i tâb ehlinin andan da nüfuri ne idi. (SK Tb5/32)
Ak sakalla sanasın bir ata papazı idi
O Yahudi beçenin tut ki ya babası idi (SK Tb5/33)
Hemdem ü hem-kadehi olan erazillerde
Bir alay kendi gibi dîn-u hâbis ü mühmel
Kimi mudhik anun kimisi muris-i maak

Kimi puşt u kimi apuşt kimisi müstamel (SK Tb5/49-50)

Gitti Rumeline çün longayı s... yerine

O gelince yedi ... gidicek yâbâne

Şöyle nakş eylemiş ol hânesine tayr misal

Dolu hep içi civânân sanasan puthâne (SK Kk8/2-3)

Şiirde aşağılanan kişiler için kullanılan tamlamalar nesir olarak okununca, yoldan çıkmış bir toplum imajı ve algısı verilmek istendiği daha bariz görülür:

Kahbe vü mektebün safâ-bahşı, cemâl-i dâver Yûsuf, yüzi kara koca gulam-pâre, nâ-bekâr Târık, bıyıklı Nigâr, katıcı hiylekâr, Dikicibaşının Hasan, ona mâil geçen Şabân, hayyiz Kahvecizâde Ahmed, hîzepâre Hâfiz, şikâr Dürriçâde, dakika fevt etmeyen Uncizâde, Zelle-i zülüfkâr, hakkâk Abdi.

Reis-i köhne pâzengân-ı bed-simâ vü bed-heykel

Enis-i tâze hîzân teng-hûy u teng-haslet

Genez-i ferzend-i ğar mâder-i karsâğ-ı dehel-kes-i zen

Mürevves-i kodoş-etvâr u kavâd-ı meak-fitrat

Ser-i ser-halka-i sergîn-keşân kûçe-i deyr-i zen

Har u har-kürre-i har bendegân-ı mübtezel heyet

Sakîl-i mashara-kâleb perişân-va'z-ı bî-kevkeb

Gedâ-çeşm ü gidi kuy-ı meşreb felemmâ hilkat u tıynet (SK Kk14/16-19)

Edebde ehl-i mansıb olmuş ol murdar-ı müstekreh

.....farkına Hengel konardı başına devlet

Muhassal gökten inmiş Fırsatî mahlâs o pezevenk

Olur ya Amriyi Zeyde ...fevt eylemez fırsat

Kodoşluktan gınâ kesbeylemek üzre gidi amma

Kıyafet yohsulu çehre zügürdü nikbeti suret

Nola kendi Muarresoglı hîz olsa o pâzengin

Çıkınca kalmaya ecdâdı puşt u gidi vü apuşt

Gören der ol necâset gûne reng-i ruyile anı

Oku genez deyince g... vermez ağzına nevbet

Erince keyfî ağzını ecel tutamaz iken anın

Budur var ise ol b... meçik dedikleri afet

Gidinin arselik puştluk kodoşluk hep kemâlinde

Ederdi Vahdetîlikde eger o...bî-minnet (SK Kk14/25-31)

Nevi zade bize bu şîve-i hizâne neden

*Seni s... bize eller gibi matlab değil â
 Kim s...sencileyin divi eşekler s...
 A genez hadisemiz gîr-i şütür-leb değil â
 Geçdiyse buzeveng gîr-i şütür-leb hâzır
 Öyle taslık g... her hadise ensab değil a (SK Kk151-3/)*

Lakabı veya meşrebi derviş olan kişinin tasviri baştan sona oğlan-perestlik üstüne kuruludur.

*Hâbbezâ köhne gulâm-pâre-i bi-tab-ü direng
 Ki gulâm-pârelük etmiş teresün anın destini teng
 Gidinin hem iki ayağı çukurda hem leng
 Oğlan ardınca urur yine peyk gibi celeng
 Tayy eder bir günde hezaran ferseng
 Sürünür susaya kalınca misali herçeng (SK Kk16/1-3)*

Gibb'e göre, Osmanlı şiirinde sevgili imgesine cinsiyet ve cinsellik atfetmek imkânsızdır. Bu durumda, yapılan bayağı tasvirler mücerret, sembolik bir dil içermemekte ve Osmanlı sosyal hayatında herhangi bir somut karşılığı bulunmamaktadır. “*Şarklıların Yunan filozoflarının peşinden giderek günümüz düşünce ve fikirlerine tamamen zıt bir bakış açısı benimsedikleri aşk felsefesi bahsinde biraz daha ihtiyatlı olmayı gerektiren bir husus, onların kişiyi sonunda Allah'a kavuşturacak beşeri aşkı en mükemmel temsil edecek nesnenin kadın değil, genç bir erkeğin olduğu fikrini taşımalarıdır. Genç erkek aşkı temsilinin asil ruhların tercih edebileceği tek aşk şekli olduğuna inanmalarının sebebi, aşığın nihai gaye olan benlikten kurtulma mücadelesinde galip gelmesini yalnızca bu aşkın sağlayabilmesi ve nefsin arzularından tamamen azade olan aşk halinin ise yalnızca bu erkek temsili bulunan halinin olmasıdır. Deyimin gerçek mânâsı ile Platonik Aşk olan bu yüceltme hali kadına duyulan aşkın değersizleştirilmesini gerektirir. En azından bir toplumda ne kadar bulunuyorsa o nispette bir evlenmekten uzak duruş halinin edebiyatta da yer bulduğunu görüyoruz. Eski Yunandaki erkek aşkı fikri oluşturduğu felsefe ve onun bütün içeriği Müslümanlara (Muhammedilere) aktarıldı.*”

Yukarıdaki yorum, Fars ve Türk şiirinde kullanılan mazmunların ve yapılan imgelemin zemininde bulunan aşkın dilin, fizik ötesi idrak ve inanın ifadesi değil, Batı usulü algılayışın Yunâni bir temele indirgemesinin bir tezahürü gibi görünmektedir. Gerekçelendirme isabetli olmasa da aşağıda yapılan çıkarımlar akla yakın durmaktadır:

“Neticesine bakıldığında aşk sembolünün bu erkekleştirilmiş hali Türklerin Fars edebiyatından aktardığı edebi donanımın bir parçasını ve bölümünü oluşturur. Bu kabulün

izleri Modern Dönem edebiyatına kadar takip edilebilir. (1) aynı imin halkın gerçek sesi olan türkülerde bulunmayışı, (2) Dîvan edebiyatında bile erkek ve kadına duyulan aşk arasındaki çekişmenin bulunması (3) kadın ve erkek arasındaki aşkın nihai ve kesin olarak erkeksi aşkı edebiyattan çıkarması bu sembolize edilmiş aşkın Türklerle birlikte yalnızca edebi bir gelenek unsuru olduğunu gösterir. Buna karşın edebiyattaki uzun süren varlığı eski edebiyatı bugünkü dile dönüştürenlere hayli güçlük çıkarmıştır. Farsça gibi Türkçe de dişilik erillik farklılaşması yoktur. Şâirler güzel bir kadını ve yakışıklı bir erkeği eş kelime ve zamirlerle tasvir ettikleri için zaten metinde öncesi şâirin aklında hangisinin kasedildiğini önceden belirten harici bir iz yoksa ki bu da çok nadir vuku bulur kesin olarak karar vermek imkânsızdır. Öyleyse bu şahıs için kullanılan ‘o’ ‘he’ mi yoksa ‘she’ midir? Tasvirlerin biteviye yeknesaklığı, türün ve kişilerin değişmezliği ve kurallara bağlı oluşundan, şâirlerin belli bir cinsiyete şeref kazandırmakla değil soyut veya ideal ‘Güzel’i yüceltmekle ve tazimde bulunmakla alakadar oldukları neticesini çıkarıyoruz. Biz insanlar ‘Güzel’i zaten sezgi ve hislerimizle dışı olarak tasavvur ederiz. Bunun dışında bir kavramlaştırma zorlama ve gayr-i tabiiyet olurdu. Sonuç olarak, şâirlere ilham edilenin tecessüm etmiş halinin dişil olduğu fikrine yaklaşırsak belki de o şâirlerin ruhuna daha yakın ve o ruhu aslına daha sadık bir muhteva ile temsil etmiş oluruz, o dönemin edebi birikiminden uzakta olduğumuz anlarda bile.”²⁰⁹

Osmanlı toplumunun modernleşme seyrindeki ahlaki yozlaşma için örnekler 17. yüzyılın yerli Müslüman halkından değil, Avrupa’da yaşamış aydınların farklı yaşantıları üzerinden verilir. Erol Güngör, Türklerin gayr-i Müslimlerden daha ahlâklı, namuslu ve karakterli olduklarını Korte, Comte de Bonneval, Ubcini, A. Del la Motreye, Th. Thurnton, Du Lois gibi 18. ve 19. yüzyıl Avrupalı seyyahların eserlerinden uzun alıntılarla açıklar. Bu eserlerin bir kısmında Türklerin yaradılıştan iyi oldukları, sahtekârlık, dolandırıcılık ve hırsızlık yapmadıkları, şarap içmedikleri, az konuştukları, sultana saygı gösterdikleri, sâkin, vakarlı, ağırbaşlı, mütevekkil oldukları, eğlenceye düşkün olmadıkları anlatılır.²¹⁰ “Avrupa uygarlığının girip yayıldığı yerlerde bu iptidai ve güzel adetler [misafirperverlik, yolcu odaları] gittikçe silinmektedir. ... Dinsizliği va’z eden genç Türkiyecilerde vatanın geleceği kaygısı yoktur. Kişisel kaygıdan ötesini aramamak gerekir onlarda. Zamanla bizdeki gibi din yerine vatan mefhumunu geniş halk kitlelerine duyurmak ve benimsemek mümkün değildir demiyorum; ama iş bu safhaya gelinceye kadar Türkiye’nin hali nice olur? Başarıldığı takdirde Türkiye neye döner? Bu sebeptendir ki halen kriz devam etmekteyken kısa zamanda yok olacağını tahmin ettiğim tipin belli başlı hususiyetlerini kaleme almak istedim. Osman

²⁰⁹ Gibbs, a.g.e., s. 63-64.

²¹⁰ Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken, İstanbul, 1996, s. 144-159.

Ağa bu tipin güzel bir örneğidir. Onu son derece sevimli buluyorum. Peygamberin misyonuna kuvvetle inanıyor muydu bilmem, ama bütün davranışlarını samimi bir inancın rehberliği altında yapıyor intibasını uyandırıyor. Din onun için gerçekten doğru yoldu.”²¹¹

Bu seyyahlardan biri olan ve Osmanlı topraklarını, *Sihâm-ı Kazâ*'nın, muhtemel telif tarihinden iki asır sonra 1846'da dolaşan Fransız J. Henry Ubcini, Türklerin karakterini şöyle tavsif eder: *“Eski Türklerdeki [Osman Ağa'nın şahsında] bu ağırbaşlılık onlara tabii bir vakar kazandırmaktadır. Görgüden çok ruhlarındaki dengeden husule geldiği için bu karaktere her sınıf ve her yaştaki kişilerde rastlarsınız. Bir dilencide bile o sakin ve vakur hava görülür.*

“Osman Ağa, vatanının geleceğinden yana karamsar önseziler duyup üzüntüler içindeydi. Yirmi yıldan beridir tatlılıkla veya zorla kabul ettirilen reformların sonucu işin nereye varabileceğini göremeyecek kadar basiretsiz değildi; bu sebeptendir ki geçmişi sık sık anar, Osmanlıların eski ihtişamıyla halen içindeki yaşadıkları düşüşü karşılaştırdıkça içi kan ağlardı.... Son olaylar onda nasıl bir tepki uyandırdı bilmem. Belki ölmüştür de görmemiştir; fakat halâ yaşıyorsa şimdi eskisinden daha hüznü ve eziktir herhalde... Eski Osmanlılara duyduğumuz sempati nice büyük olursa olsun, ölüm çanlarının çaldığını kabul etmemiz gerekir. Türkiye'nin değişmesi zaruridir, aksi halde kurtulamaz.”²¹²

“Müslümanların genellikle tek bir eşleri ve yalnızca birkaç cariyeleri olduğunu, hiçbir zaman hepsiyle aynı anda yatmadıklarını söylediği zaman Nerval çok şaşırır, 'Zavallı Türkler! Ne kadar da iftiraya uğruyorlar! Eğer konu yalnızca birkaç metresten ibaretse, Avrupa'daki her zengin erkek aynı imkânlara sahip' der....Haremde padişahın kösnül duygularını tatmin etmekten başka bir işe yaramayan cariyeler (köleler, odalıklar)”imgesine büyük bir darbe indiren Nerval, düşüncesini açık seçik dile getirmiştir: 'Eğer bir müslümanla eşleri arasındaki ilişkilerin saygınlığı ve saflığı anlaşılıyorsa, 18. yüzyıl yazarlarımızın yarattıkları tüm bu kösnül aldatmacadan vazgeçilirdi.’”²¹³

Nef'î divanlarında okuyucuya büyük haz veren mücerret sembolik dil, *Sihâm-ı Kazâ*'da somutlaşır ve bayağılaşma vasıtası olarak kullanılır. Kimi küfür ifadelerinin aynı şiirde aşırı sayıda kullanılması, zihni bir çürümenin göstergesidir. Eserde sadece belli bir cinse duyulan eğilime gönderme yapan kelimelerin çeşitliliği, ahlaki kirlenmenin seviyesine işaret eder:

²¹¹ Ubcini, a.g.e., s. 92-93.

²¹² Ubcini, a.g.e., s. 94-95.

²¹³ Arzu E. İldem, *Fransız Gezginlerinin Gözüyle Türkler ve Yunanlılar*, Boyut Kitapları, İstanbul, 2000, s.251

Akur mahdum mehadim hiz, hayyiz, hizan, ibne, puşt civân/civânân, genez, kodoş, gîr, kûn, nerre, kavat, gidi, oğlan, it, pezeveng (buzeveng, pazeng), körpe şütür, şütür leb, mehrez, müsakkab, çelevi, zarîf, luti, husye, gulam-pâre, hakkak, hünsa, kaltabân, innîn, gurk, hadım, bâdgûn, maak, felemmâ, fûrûmâye, mâye-zede, şifalı mâde, kes-i zen, za 'fi bah, nakkâ, livata, arselik, derd-i hıkke, nazûk.

1.4. *Nef'î Divânı* ve *Sihâm-ı Kazâ'nın İçerik Yönünden Karşılaştırılması*

Edebi eserlerin içeriğindeki zihniyetin temsil değeri hakkında yansız ve doğru neticelere, titiz bir inceleme ve tenkit süreci ile ulaşılabılır. Aynı şairin kaleminden çıktığı iddia edilen iki ayrı manzum eserin muhtevastaki farklı ahlak anlayışı ve kişilik özellikleri okuyucuyu kuşkulandırır. Bu bakımdan şair ve yazarların diğer eserleri ve benzer muhteva veya temada başka eserler kuşkulanan nazım ile karşılaştırılmalı ve eserin yazıldığı iddia edilen tarihi dönem ve süreç üzerinde titizlikle durulmalıdır. Bizzat yabancı seyyahların o devrin Osmanlı Türk toplumu içinde yaşadıkları deneyim ve yaptıkları gözlemler, *Sihâm-ı Kazâ*'da sergilenen içeriğin toplumda izdüşümünün olmadığını doğrulamakta; bu içeriği makul gösteren veya sıradanlaştıran yaklaşımların tarihi gerçekte bağdaşmadığı görülmektedir.

1.4.1. *Nef'î Divânı* ve *Sihâm-ı Kazâ*'da İnsan Telakkisi ve Kutsallara Bakış

Sihâm-ı Kazâ ve *Nef'î Divânı*'nı üzerinde yapılacak bir yakın okuma ile iki eserin şairlerinin ruh dünyası, insan telakkisi ve kutsallara bakışları arasında karşılaştırma yapılabilir. *Nef'î Divânı*'nda şairin ruh dünyasının zeminini ve bunun kişiliğine yansımalarını takip etmek mümkündür.

Nef'î, 20 kasidenin fahriye bölümünde yaptığı hicvin temasını *hased, hâsid, hasûd* kavramları ile belirlemiş, o devrin yönetimine yakın edebi çevrede bulunan kimi şairleri müteşâir (sözde şair) diyerek yermiş ve onların kıskançlıktan kaynaklanan bayağı davranışlarını tenkit etmiştir. Bunu yaparken kimi yerde tevriye veya iham yoluyla bazı kişileri ima etmiştir. Ama bu hicvinde sahip olduğu üslubu edebîlik ve edebîlik yönünden aşağı çeken mısralara rastlanmaz.²¹⁴

²¹⁴*Nef'î Divânı*'nda Mantıkî hicvedilir:

*Bana âmî diyen bâtul ne herze yer köpek câhil
Edebde ol dahi zumunca sâhib-tab u mollâdır
Mukallid mashara mudhik tatalım Mantıkî olmuş
Nice molla olur ol har acep bihûde davâdır
O güne mudhikin eşârına söz der mi ehl-i dil
Nihâyet ol kadar vardır ki mevzûn u mukaffâdır
Nazîre diye Kurâna niçün katl olmaz ol bî-dîn*

Divan şairinin ruh dünyasının nezahetini, yozlaşma ve kirlenmeden uzak olduğunu ortaya koyan ve o günkü Osmanlı toplumunun ortak paydasında bulunan manevi dinamikler, Nef'î'nin ruh dünyası için de geçerlidir. Nitekim tanışıklığının olduğu çağdaşı birçok şairin özel hayatında, uçlara savrulmuş sefih bir hayat tarzının ve kişilik bozukluğunun bulunduğu dair kayıtlara rastlanmaz. Mevlânâ üzerine yazdığı kitabında Tarlan, Nef'î'nin poetikasında verdiği ilahi referansların onun ruh dünyasında bizatihi yaşandığını belirtir: “Bizim edebiyatımıza bakarsak onu “Mevlânâ”yı ruh ve heyecan hamlesi bakımından en iyi anlayan tek şâir, Nef’î’yi görürüz. Nef’î, Mevlevî şâiri olmamakla beraber Mevlânâ’nın hudut tanımayan vecdini en iyi duymuştur. ... Nef’î her şeye rağmen bir mutasavvıf, şeklen olmasa bile ruhen Mevlânâ mürididir... Nef’î, Mevlevî meşrebinde idi. Ve Mesnevî’yi tedkik etmiş, ondaki müşkülleri de meşhur şâir ve mutasavvıf Feridüddîn Attâr’ı okuyup anlayarak halletmişti. Böyle bir insan elbette İslâm’ın bu yüksek ruhunu aksettiren felsefenin içinde yaşıyordu. Bunu filvaki Türkçe Dîvanı’nda göremeyiz. Bunun için Farsça Dîvanı’ndaki Mevlânâ kasidelerini ve bilhassa rubailerini gözden geçirmemiz icabeder. Türkçe Dîvanı’ndaki davalarını Farsça Dîvanında ispat etmiştir.”²¹⁵

Devrin edebi mahfillerinde kimileri sanatını ve itibarını kıskanmış; Türkçe divanında hiciv için kullandığı bazı tabirler kimilerini kızdırmıştır. Ama bunlar onların özel hayatlarında tek taraflı, iftira boyutuna varan, kirlenmiş marazi bir ruhtan çıkan tabir ve ifadeler değildir. Özellikle *Farsça Dîvanı*’ndaki fahriyelerinde ve rubailerinde onun ruh kökünü, fitrat ve

*O gûne kâfirin katli niçün muhtâc-ı fetvâdır
Beni medh onu zemm etmek değil mânâda maksûdum
Hakîkatdir sözüüm sözde murâdım hakkı icrâdır (ND K47/63-67)*
Etmekçi Ahmet Paşa’yı hicveder:
*Bir-iki mültezimi eyledi havâle bana
Ki iştirâk ile etmişler iltizâm-ı sitem
Biri müdebbir-i mülk ü biri muhassal-ı mâl
Biri birinden ahasa ü müzevvir ü azlem
Belâ budur ki bu denli fesâd-ı fâhiş ile
Yine vücûdları dîn ü devlete elzem
Birini sen götürüp eyledin Stanbulu şâd
Birin de Hak götürüp ede âlemi hurrem
Götürmez ise de bârî getirmeye sadra
Gelirse hâli nolur yine âlemin bilmem
Olurdu halk-ı cihân yine etmege muhtâc
Kahrıdı yine tehî ceyh ü kîse-i âlem (ND K37/31-36)*

²¹⁵ Mehmet Atalay , “Nef’î ve Sınır Ötesine Yazdığı İki Farsça Kaside”, *Doğu Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 2008, s. 33.

mizacını nelerin biçimlendirdiğine ve hayat anlayışının ne olduğuna dair ipuçlarını bulmak mümkündür:

Peygamberler sultanı, bütün insanlara doğru yolu gösteren; Arap, Rum, Acem, milletinin şehinşahi Varlık Mefhumu bütün lüzumlu yaradılış aleminin temeli olduğu anda, Tanrının varlığını en büyük kudretle ifade etmek için (Kelime-i Şehadetin) başına nefy edeti (la) getirildi. Sen bu (la ve illa) dan geç hakiki muvahhit ol; mademki her şeyin varlığının temeli bir Allah (zât) tır. (FD R26)

*Çok günahkar bir rindiz; dilimizin kılıcı sayesinde biraz rahat ediyoruz. Gönlüm fikrim bir de Allah bilir ki **ben Allah'ın emir ve rızası hilafına bir söz söylememişimdir.** (FD R68)*

Mutlak kaydından kurtulmuş bir perişanım; haktan ayrılmayan ve kalblerini dünya heveslerinden temizlemiş olan insanların ayak türabıyım. Gönül bir kere kendisini Allah'ın ezeli ve ebedi varlığına verdimi nazırında bu marifet, felsefe ve ma'nanın zerre kadar kıymeti kalmaz. (R110)

Ben Nef'i'yim; sözlerim en faydalı ma'nalarla doludur. Gönlümün kesesi mânâya vakfedilmiştir. İsa (AS) değilim ama gayb aleminden sabah akşam bana ma'an ma'na sofrası gelir; hem de minnetsiz. (FD R168)

Benim anlayışımın sermayesi tevhiddir. Onu düşünmek benim yıldızlarım feleklerimdir. O Allah'ın sırlarının incileriyle dolu bir hazinedir ki anahrarı benim dünya bağlarından sıyrılmamdır. (FD R171)²¹⁶

Nef'î, şiirinin en temel sıfatı olarak va'zettiği *pak* ve *pakize* kavramlarını hem saf şiir, hem de şiirin tema ve muhtevasının saf ve zihin kirliliğinden arı olması anlamında kullanır. Şâirin şiiri nazmın özünden *pâk* bir *ayine*'den, *âyîne-i sâf* dan gelen bir *cevher-i sâfi*, *gevher-i mazmûn-ı hâs*'dir. *Saf şiir* sözün saflığından, sözün saflığı ise şâirin kirlenmemiş zihninden doğar. Nef'î, saf şiiri "*gönül ehli ile aynı dili konuşmak*" (FD G 19/5) diye tanımlar:

Sâfdır âb-ı revân gibi o denli nazmım

Ki yazarken kalem-i çâpük ü zîbend-hırâm (ND K50/59)

Suhanım âb-ı zülâl-ı çemenistân-ı cihân

Tab'im âteş-gede-i sîne-i suzân-ı felek (ND K25/50)

Fakat saf şiirde şâirin keşfettiği bu saf ve temiz şiirin yani *pâkîze-gûy*'luğun, *pâkîze-edâ*'nın, *lehçe-i pâkîze*'nin, *pâkîze kelâm*'ın, *pâkîze-güftâr*'lığın, *pâkîze-suhanlık*'ın, *nazm-i*

²¹⁶ Ali Nihat Tarlan, *Nefi'nin Farsça Divânı Tercümesi*, S. Sertoğlu Kitabevi, İstanbul 1944.

pâk'in, kelâm-ı pâk'in ve pâkîze-gazel'in kaynağı, onun zamîr-i pâk'i, nâm-ı pâk'i, zihn-i pâk'i, reh-i pâk'idir. Burada temiz ve inancı ile tutarlı yaşayan bir fitrata işaret edilmektedir. Methiyesinde bulunduğu şahsiyetlerde var olduğu için sena ettiği karakter özelliklerinin kendisinde de bulunması tabii bir durumdur. 'Tab'ım gibi bir dürr-i pâk'dediği şiiri, 'dil-i pâk-i Nef'î'den süzülerek söze dönüşür.

Dil-i ervâh-ı kudsî gibi sâf u pâk vicdân(ND K13/34)

İmanı kuvvetli, niyeti halis ve yaratılışı temiz bir kimsedir. Neyin yanlış neyin doğru olduğunu ayırt edecek bir ferasate sahiptir.

Sende neyler gıll u gış bir pâk u sâf âyînesin

Sâfdir âb-ı revân gibi o denli nazmım (ND Tb17)

Taklîd ile olmaz bu kadar lezzet-i güftâr

Bu lehçe-i pâkîze bana dâd-ı Hudâdır (ND K33/40-41)

Pâkîze kelâmım ki dür-i bahr-i hayâlim

Âvîze-i gûş-ı dil-i yârân-ı safâdır (ND K33/43)

Benim ol şâ'ir-i müşgîn-dem-i pâkîze-edâ

Ki olur reşk ü hased eylememek emr-i muhâl (ND K35/49)

Fahr eder kevkebe-i tab'ım ile Hâkânî

Cân verir lehçe-i pâkîzeme Selmân u Zahîr (ND K39/48)

Mânendi mi var Nef'î-i pâkîze-kelâmın

Bir kimsede gördün mü dahi tarz-ı edâsın (ND G92/5)

Kimse taklîd edemez sözde sana eyNef'î

Böyle pâkîze-gazel tab'-ı Hudâ-dâd ister (ND G35/5)

Bâde bu güne safâ vermez idi meclise ger

Bulmasak Nef'î-i pâkîze-edâyı bu gece (ND G112/5)

Biz de ey Nef'în'ola tertîb-i divân eylesek

Az ise eş'ârımız pâkîze-güftârız hele (ND G102/5)

Her dilden olur âb-ı musaffâ gibi cârî

Ey Nef'î nedir sende bu pâkîze-suhanlık(ND G70/5)

Kadrin anlar katı az olsa n'ola ey Nef'î

Çok hünerdir gazeli böylece pâkîze demek (ND G65/5)

Pâkîze-gûy-ı nâdire-sencim ki her sözüm

Şehnâme-i belagata hüsn-i beyân verir (ND K4/6)

Kalır mı yâ Urfiden söz seylemede Nef'î

Hoş-lehçe ise ger o pâkîze-edâdır bu (ND G100/7)

Pây-mâl eyler yürür a'dâ kelâm-ı pâkimi
Her sözüüm ammâ yine kadr-i dür-i galtân bulur (ND K9/39)
Zamîr-i pâkim ol levh-i celîdir kim kenârında
Sevâd-ı her dü-âlem bir haftî nakş-ı kalemkârî (ND K13/49)
Zer-i nev-sikke kadar rağbeti var sözlerimin
Nâm-ı pâkin edeli nâstye-i nazma rakam (ND K51/44)
Reng-i lafz u nükheth-i ma'nâ-yı nazm-ı pâkime
N'ola eylerse hased rûy-ı gül ü bûy-ı gülâb (ND K55/38)
Bu kasîdem ravza-i huld-i ma'ânîdir benim
Nazm-ı pâki âb-ı Kevser bîkr-i fikri hûrin in (ND K56/38)
Eyledin mahlas-ı Nef'î ile kadrim efzûn
Zihn-i pâkimde görüp kuvvet-i iz'ân-ı suhan (ND K60/36)
Tab'im gibi bir dürr-i pâk olmak revâ mı zîr-i hâk
Oldum bu gamla ben helâk ammâ gelir gayra aceb (ND K62/19)
Ka'be-i ma'nâyâ bir yoldan iletdi beni kim
Kudsiyân sürme çeker gerd-i reh-i pâkimden (ND Kt8/6)
Tûtî-i mu'cize-gûyum ne desem lâf değil
Çarh ile söyleşemem âyînesi sâf değil
Ehl-i dildir diyemem sînesi sâf olmayana
Ehl-i dil birbirini bilmemek insâf değil
Levh-i mahfûz-ı suhandir dil-i pâk-i Nef'î
Tab'-ı yârân gibi dükkânçe-i sahhâf değil (ND G71/3-5)

Divan şiirinde, insan yaratılmışların en şereflişi anlayışına uygun olarak temsil edilir. Divan şairlerinin insana bakışının özünde, temelinin Kurân-ı Kerim ve sünnetin oluşturduğu ahlak felsefesi bulunur. Kınalızâde Ali Çelebi, bahsedilen *Ahlâk-ı Alâî*'sinde insanın meleklerden de üstün olmasını ahlaki vasıflarının güçlü olmasına nispet eder. Fakat bu şekilde ulaşılabilecek kemal derecesinin ve itminânın sûfiyâne bir ilahi aşka nispet edilmesini gerekli görür: "*Pes mertebe-i insan merâtib-i kayinattan vasat u miyânede hâsıldır, irâdet ü kesb-i hayr ile zirve-i a'lâ-yı merâtibe vasıl ve mütâbeât-ı tabi'at u hava ile haziz-i ednâyâ nazil olur. Zira çün nefis mücerred ve beden unsur-ı mahsustan mürekkeb ü mülte'emdir, lâbüdd iki taraf ki melekîyyet ü hayvaniyettir, ana da mündemic ü muntazımdır. Eğer cânib-i melekîyyeti tekml ü tashih ve anı cânib-i hayvânîyyeye tafdîl- ü tercih ederse melekten efdal ve mücerred-i mahzdan ekmel olur, zira cânib-i melekîyyetten sârif ü mâni' ve cihet-i hayvânîyyeye câzib ü dâfi' mevcud iken tahsil-i meleke-i melekîyyet eyledi. Melek hod dâ'ie-*"

i hayvaniyyetten hâlis ü sâlim ve mahz-ı hayr u melekiyyet ana lâzımdır. Ve kezalik taraf-ı hayvaniyyete talib ve ol canibi melekiyyete râcih ve gâlib olursa hayvan-ı mahzdan esfel ü ekall ve mâ-sadak-ı “Ulâike ke’l-en’âm-i bel hum adallu” (Onlar hayvan gibidirler, hatta ondan daha sapık; A’raf, 7/179) olur, zira hayvan kuvve-i akl’den dâr ve hâssa-i melekîden mehcûrdur. Pes eğer tî-i hevân ve hâviye-i şehvet-i mahzda kalırsa ma’zurdur be –hilâf-ı insân ki şem’-i akl keff-i kifayetinde fûrûzân iken tennûr-ı şehvet ü dalâlette sûzân olmak bî-vech ve hâric-i özdür.”²¹⁷

Nef’î’nin insana bakışının temelinde, yukarda verilen müslüman Osmanlı geleneğindeki ahlâk anlayışının bulunduğu divanlarındaki nazmında ortaya konulmakta ve ifadede çerçeveselenen kemaliyet olgusunun övgülerinde kullandığı sıfatlarla örtüştüğü görülmektedir. İnsan meleklerle yakınlığı yönüyle aşkın bir varlıktır ve varlığının iç dünyasına bizzat yaratıcı Allah şekil vermiştir. Aşağıdaki kasidede konu olan yöneticiler, ilim adamları ve şâirler karakter olarak kamil insanlardır. Övgü onların insani ve ilmi vasıfları ve inkişaf etmiş toplumsal ve idari meziyetleri üzerine yapılır.

*Her ne fîtne kim zuhûra hayyiz-i imkân bulur
Vech-i imkân-ı zuhûrın ol hat-ı fettân bulur
Hat değil âyât-ı hûbîdir ki anınla ruhu
Ziyet-i tahrîr-i satr-ı Mushaf-ı Osmân bulur
Yâ sevâd-ı nüsha-i sun’-ı İlâhîdir ki dil
Dikkat etse anda sırr-ı âyet-i Kur’ân bulur (ND K8/1-3)*

Türkçe divanında kendi kıstaslarına göre insanı tanımlarken, hakikat arayışının ipuçlarını da sunar:

*Bulmaz reh-i hakkı meger ol kimse ki ana
Tevfikini Hâdî-i ezel râh-ber eyler
Tevfik refik olmayacak fâ’ide yokdur
Her kim burada akla uyarsa zarar eyler
Aklın hüneri vâdî-i hikmetdedir ancak
Tahkîk ile hikmet nice bir dilde yer eyler
Hikmet ger o ilm ise ki ahkâm-ı felekden
Endîşe-i akl-ı beşeri bâ-haber eyler
Düşmez dil ü tab’ ehli bu endîşeye zîrâ
Teşvîş-i dil ü tab’ı bu dahi beter eyler (ND K10/6-10)*

²¹⁷ Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, (Haz. Mustafa Koç), Klasik Yay., İstanbul, 2007, s. 77

Farsça Dîvânı'ndaki bir gazelinde insanın varoluş hikmetini ve yaratıcı ile olan münasebetini sufiyane bir dille şöyle dile getirir:

Eğer himmet Ebu Cehl'in idrakine bir hamle etseydi o kolayca hakikat sırlarına aşına olurdu. Allah'ın feyzi hem umumi hem hususidir. Bu sebepten bir ehliyetli mürşid kerem ederse yüzlerce Ebu Cehli doğru yola sevkeder.

Allah'ın feyzinden daha iyi bir mürşid yoktur. Zira o çocuğu yokluk aleminden olgun bir insan kadar mütefekkir bir halde dünyaya getirir.

Gönül bir Hak'dan ayrı olmak istemez. Eğer istese Cebrail İsa'ya olduğu gibi ona da kıyamete kadar yaşamak mühleti getirir.

Ezeli Feyyaz olan Allah'ın bir daha Nef'i gibi liyakatli ve cehli inkar eder bir nedim yaratması için seneler lazımdır. (FD G12/1-5)

Türkçe divanının inanç zeminini de, Kur'ân'ın ruhuna uygun bir söz tasavvuru, beşer oluşundan gelen acziyeti itiraf, tevekkül, istiğnâ hali, mü'min bir kul oluşu ve eşya ve hadiselere bu cepheden bakması oluşturur:

*Benim ki reşha-feşân olsa kil-k-i ser-sebzim
Verirdi hâsiyet-i âb-ı Hızrı mâ'-i hamîm
Sözüm hulâsa-i mazmûn-ı mu'ciz-i İsâ
Dilim mükâşif-ı sırr-ı kelâm-ı vahy-i Kelîm (ND K33/43/44)
Yâ Rab dilimi sehv ü hatâdan sakla
Endişemi tezvîr ü riyâdan sakla
Basdım reh-i vâdî-i rübâîye kadem
Ta'n-ı har-ı nâdân-ı dü-pâdan sakla (ND R1)
Yâ Rab kerem et bendene ihsân eyle
Düşvâr olan ahvâlimi âsân eyle
Dünyâ hevesinden koma gönlümde
İstersem eger cenneti zindân eyle (ND R2)
Hayradır niyyeti her demde acep mi olsa
Böyle bir câmi'-i hoş-tarh u latîfe-bânî
Habbezâ ma'bed-i pür- feyz-i mukaddes ki bulur
Anda bir secde kılan mağfiret-i Rahmânı(ND K3/20-21)
Her ne fitne kim zuhûra hayyiz-i imkân bulur
Vech-i imkân-ı zuhûrın ol hat-ı fettân bulur
Hat değil âyât-ı hûbîdir ki anınla ruhu
Ziyet-i tahrîr-i satr-ı Mushaf-ı Osmân bulur*

Yâ sevâd-ı nüsha-i sun'-ı İlâhîdir ki dil
Dikkat etse anda sırr-ı âyet-i Kur'ân bulur (ND K8/1-3)
Be-hakk-ı sâni'-i yektâ ki sun'-ı kudretdir
Bu bârgâh-ı mu'allâ revâk-ı seb'-i şidâd²¹⁸
Be-hakk-ı Ahmed-i Muhtâr u Müctebâ ki odur
Vucûd-ı encüm ü eflâke illet-i icâd (ND K30/46-47)

Aşağıda bir bakıma şâirin kendisini vafettiği yek ahenk gazelde vazedilen karakter özellikleri ile *Sihâm-ı Kazâ'* da resmedilen insani ve vicdani bakımdan süflileştirilmiş insan tipinin aynı zihnin ürünü olduğunu düşünmek, Divan şiiri geleneğinin özünü gözden kaçırmak anlamına gelir. Divanlarında sağlıklı ve kendi içinde tutarlı bir dünya görüşünü yansıtan bir şâiri, zihin dünyası arasında gelgitler yaşayan, çift kişilikli marazi eğilimleri olan bir şâirle telif etmenin ne kadar mümkün olduğu sorusuna ikna edici cevap bulmak gerekir.

Ârif ol ehl-i dil ol rind-i kalender-meşreb ol
Ne müselmân-ı kavî ne mülhid-i bî-mezheb ol
Akla mağrûr olma Eflâtûn-ı vakt olsan eğer
Bir edîb-i kâmilî gördükde tıfl-ı mekteb ol
Âfitâb-ı âlem-ârâ gibi sür hâke yüziün
Kevkebe basdır cihânı hem yine bî-kevkeb ol
Lâ-mekân ol hem mahallinde yerin bekle yine
Gâh mihr-i âlem-ârâ gâh mâh-ı Nahşeb ol(ND G73/1-4)

Nef'î'nin methiyelerinde sultan ve diğer yöneticilerin tasarruflarını Hz. Peygamber ve diğer İslam büyüklerine nispet etmesinde samimi olmadığı ve bunları şiirine malzeme yaptığı iddiasına *Sihâm-ı Kazâ'* nın içeriğinin delil gösterilmesi, fâsid bir tezin yanlış bir delil ile ispat edilmeye çalışılması demektir:

Âferîn ey rûzgârın şehsüvâr-ı safderi
Arşa as şimdengeri tîg-ı süreyyâ-cevheri
Pâre-i elmâsdır seng-i fesânı n'eyler ol
Çarha çekme bir dahi şemşîr-i vâlâ-gevheri
Ser-firâz etdin livâ'ü'l-hamd-i dîn-i Ahmedi
Kâfire gösterdin el-hakk dest-büird-i Hayderi
Tîginan'ola yemîn eylerse rûh-ı Murtazâ
Bir gazâ etdin ki hoşnûd eyledin peygamberi (ND K14/1-4)

²¹⁸ “Ve beneynâ fevkahüm seb'an şidâdâ”: *Ve üzerinize yedi kat sağlam gök binâ ettik* (Kur'ân-ı Kerim, 78/12)

Müftî-i maşrık u mağrib ki kavî olmadadır
 İctihâdiyle anın şer'-i nebiyy-i Mürsel
 Muktedâ-yı ulemâ server-i hayl-i fudalâ
 Mültecâ-yı vüzerâ dâver-i dîn fahr-i milel
 Hâkim-i mahkeme-pîrâ-yı şerî'at ki bulur
 Her dem emriyle meyân-ı hak u bâtul faysal (ND K53/22-24)
 Bu Hanîfe-şiyem ol şeyh-i efâzıl ki olur
 Bû Alî medrese-i hikmet ü fazlında mu'îd
 Mürşid-i savma'a-i halvetiyân-ı ma'nâ
 Dâniş-âmûz-ı dil-i akl-ı kül-i üstâd-ı reşîd
 Hâkim-i mahkeme-i şer'-i şerîf-i nebevî
 Mazhar-ı sırr-ı kemâl-i kerem-i Rabb-i mecîd
 Kişver-i ma'delete dâver-i Mehdî-sîret
 Âlem-i câha cihânbân-ı Mesîhâ-tecrîd
 Müftî-i devr-i zamân Es'ad Efendi ki felek
 Eder imzâsını pîşânî-i mihre tesvîd
 Mesned-ârâ-yı fazîlet ki sunulmuş eline
 Kilk-i fetvâ-yı şerî'at be-tarîki't-te'bîd
 Nâfizü'l-hükm-i şer'îat ki urur dest-i kazâ
 Sûret-i hüccet-i ahkâmına mühr-i te'kîd (ND K541/17-23)
 Hazret-i Paşa-yı dîn-perver ki zât-ı kâmilî
 Olmuş isti'dâd ile hem-nâm-ı Fahrü'l-Mürselîn
 Mâh-ı mülk-ârâ-yı gerdûn-ı vezâret kim olur
 Nûr-ı re'yinden nihân şem'-i revâk-ı çârümîn (ND K56/12-13)
 Vaktidir şimdengeri etsem du'âlar şevk ile
 Ol du'âlar kim ana âmîn diye Rûhu'l-Emîn
 Tâ ola âlemde cârî hükm-i kânûn-ı münîf
 Tâ ola dünyâda zâhir revnak-ı şer'-i mübîn
 Şer' ü kânûnu edip ihyâ kemâl-i adl ile
 Haşre dek ol mesned-i sadr-ı vezâretde mekîn
 Eyleye her müşkilin âsân Hudâ-yı müste'ân
 Olmaya eksik cenâbından gürûh-ı müste'în
 Her ne emre iştigâl etsen sa'âdetle ola
 Avn-ı Rabbânî zahîr ü lutf-ı Yezdânî mu'în (ND K56/42-46)

Övdüğü kişilerin karakter özelliklerini sıralarken özlerinin kirlenmemiş, fitratlarının bozulmamış olmasını öne çıkararak bir şâirin, kendi kötü hasletlerini ve marazi fiillerini saklamayıp nazım yoluyla ifşa etmesi akla muhaldir. *Sihâm-ı Kazâ*'nın yazılma süreci şairinin şairlik hayatı süresince devam etmiş ise, bu kişinin içindeki kişilikler ve temalar gereği bu kişinin sefih karakterli birisi olarak divanlarında methiye yaptığı temiz ve dürüst insanlarla dostluğunu uzun seneler sürdürmesi de dikkat çekicidir.

*Hemdem-i şâhenşeh-i Cem-pâye İsmâ'il Ağa
Kim küdüretten berîdir meşrebi zemzem gibi
Kâle gelmez vasf-ı lutf-ı unsûr-ı mâhiyyeti
Zât-ı pâki cevher-i cân u dil-i âlem gibi (NDMu3/1-2)*

1.4.2. *Nef'i Dîvânı*'nda Hiciv ve Kutsiyet

Alman şairi Schiller hicvi, “*eksik veya nakıs olan şeyin ideal olanı ile karşılaştırılmasıdır.*” ifadesi ile tanımlar.²¹⁹ *Nef'i Dîvânı*'ndaki hicvin içeriği bu tanıma doğrular niteliktedir. Hicvindeki eleştirisinde, kıskançlığını eyleme geçirip aleyhinde koğuculuk ve tezvîrat ile uğraşan müteşâir takımını kıyasıya eleştirir, onlardan şikâyetçi olur ve onların kötü hasletlerini acımasız bir dille hicveder. Aynı zamanda talihinin bir türlü gülmediğinden ve önünün sürekli kesildiğinden yakınır ama 17 kez kullandığı *tiğ-i zebân* ile 17 kez kullandığı *şemşir-i zebân* olarak gördüğü hicvinin herhangi bir yerinde yozlaşmış, bayağı bir ifade, hezeyan ve küfür görülmez. Hicvin yapılaş sebebi, hakkındaki hasedin, çekememezliğin ve gammazlığın bazen sarayda ve kimi edebi çevrelerde etkili olması neticesinde şairin maruz kaldığı sıkıntılardır. Meşhur “eyler” redifli kasidesinde, nazımdaki üstün derecesinin kendisine düşman kazandırmasını ve çektiği sıkıntıları belîğ bir dille tasvir ederken, bu sıkıntılara yol açan çağdaşlarını da çeşitli sıfatlarla hicveder.²²⁰

*Hâmemdir ol ebr-i çemen-ârâ-yı suhen kim
Bir katresi bir gülşeni şâdâbter eyler
Rengin ü leziz oldu kelâmım o kadar kim*

²¹⁹ Yüksel Baypınar, “Hiciv Kavramı Üzerine Bir İnceleme”, *AÜ DTCF Dergisi*, C. 29, 1978, s. 33

²²⁰ *Nice söz söylenir ol yerde kim şâir satar kendin
Galat-perdâz-ı mânâ bir müzevvir Türk-i lâ-yefhem
Ne mîkdârın bilir ne kadr-i güftârı acep bâtul
Mesîhâ geçinir ammâ har-i Deccâl ile tevem
Meta-ı kâsidi hüsn-i kabûl-i taba nâ-çesbân
Hayâl-i fâsidi düşîze-i mânâya nâ-mahrem
Yegâne şâir-i sihr-âferîn-i rûstâhâne
Mukallid-âve Eflâtûn-echel bahtek-i âlem
Muhassal böyle bir ebleh-firîb-i rûzgâr olmaz
Acep halk eylemiş hakkâ Hudâ-yı âlem ü ahkem (ND K38/46-40)*

Kâm u leb-i endişeyi pür-gülşeker eyler (ND K10/45-46)

Söz bahçesine yağmur indiren bulut olan kalemi, herkesin ağzını tatlandırır renkli nefis kelamı ile elbette hasetçileri o nispette kıskandırır. Nef'i, bu fahriyenin devam eden kısmında şiir felsefesinin sınırları ve terminolojisi içinde kalarak hased edenleri eleştirir.

Kalemim bir katresiyle bir çiçek bahçesini canlandıran söz bahçesini sulayıcı buluttur.

Sözüm öylesine renkli, öylesine tatlı oldu ki, düşüncenin dudağını ve damağını gül reçeliyle doldurur.

Fakat bir söz ne kadar güzel ve ince mânâlı olursa, kıskançlar o kadar dil uzatıp, kötülerler.

İnsan sözde üstâd olunca kıskançlıklara uğramaktan nasıl kaçınabilir? Çünkü hüneri kıskançlık ve hased değerli kılar.” (Bir sanatkâr ne kadar kıskanıyorsa o kadar iyi bir sanatkârdır.)

Bilgi ve hüner sâhibi olduğunu iddîa eden bir kısım insanın beni kıskanmaları ne mutluluktur.

Söz (şairlik) husûsunda her birinin iddiası o derecededir ki, sanki zihinleri kazayı ve kaderi değiştirir.

Fakat mânâ savaşı meydanına girince ilk yaptığı kılıcı bırakıp zırh ve kalkan ardına sığınma duygusuna kapılmaktır.

Her biri konuşma hususunda kendilerini Hz. Isâ sayarlar; fakat sohbetleri insanı eşek yapar. (Hz. îsâ'nın bir mûcizesi de beşikte iken konuşmasydı.)

Bu şairlik çekişmesidir; yoksa bizim bilgi ve erdem husûsunda iddiamız yoktur; bilgili ve erdemli kişilerin yeri başımızın üstüdür.

Şiir benim söylediğim o yüksek değerde inciler ise -ki öyledir- felek onu kabûl kulağının sadefine inci yapar. (Benim sözümü herkes beğenir ve dinler)

Sözden anlayan kişilerin, nüshasım kapı duvar aralıklarının içine tıkadıkları şeye söz denir mi?

O tür akılsız, değersiz kişiler hakkımda ne söylerlerse söylesinler; onların yazıp söylediklerine kim bakar?

Gerektiği zaman, benim şâir yaradılışım kavga esnâsında o şâir geçinenlere neler yapmıştır, daha neler neler yapar.

Düşmanları öldüren o şiir kahramanıym ki dostlarım bile benim dilimin kılıcından korkar.

“Olurdu halk-ı cihân yine etmeğe muhtâc” mısraı ile Ekmekçi Ahmet Paşa'yı ima etmesi gibi, kullandığı kelime ve tamlamalarla kastettiği şahsı açığa çıkarır. Kendisini birinci şahıs olarak küfrün içine katmadığı gibi, ırz ve namusa dönük iftira derecesinde aşağılamalar

ve ithamlarla kendini küçültmez. Hicivden vazgeçmek için kimi zaman devrin padişahına söz verir ama sözünde duramadığı durumlar da olur:

*Bugünden ahdim olsun kimseyi hicv etmeyem illâ
Vereydin ger icâzet hicv ederdim baht-ı nâ-sâzı
Beni dûr etdi zîrâ dergeh-i devlet-penâhından
Nice hicv etmeyim bir öyle gaddâr u çep-endâzı (ND K22/24)*

Hicvettiği kişiler için kullandığı tabirler, insanın tabiatına bakışı ve hicvinin niteliği hakkında önemli ipuçları barındırır. Bu küçük lügatçede Nef'î'nin şikâyetinin hangi kişilik zaafında yoğunlaştığı; sanatının değerini takdir etmeyip kıskançlık güdüsü ile değersiz olduğunu iddia edenlerin kişilik fotoğrafını sunmaktadır:

adâ, bahtek-i âlem, başı penbe dükkânı; dili iblîs tekye-gâhı, bâtıl, bâtıl har, bî-hired, biri birinden ehass ü müzevvir ü azlem, bir iki sûret uğrusu har, bun-zede, câdû-yı ciger-hâ-yı zamâne, câhil, câhil-i ebter, çep-endâz, Deccâl-ı yavân-sîret, düşmen-i erbâb-ı dil, ebleh-firîb-i rüzgâr, ebnâ-yı zamân, eflâtûn-echel, ehl-i hased, Ehrimen-i bâtıl, erbâb-ı hased, esîr-i kayd-ı sûret bir alay bî-hûde hayvân, eşirrâ-yı zamâne, fesâd-ı fâhiş, gaddâr, galat-perdâz-ı mânâ, har, har-ender-har-ı âlem, har-ı Deccâl ile tevem, har-ı nâdân-ı dü-pa, har-tab-ı leîm, har-zarîf-i hod-rey, hasm, hasûd-ı hod-gâm, hasûd-ı hodgâm nev-heves bir müteşâir, hasûd-ı nâ-bekâr, herze nifâk u hercâyî, herze yer, İfrît-şemâil, kâfir, kaşmer, kendi mikdârını bilmez bir-iki lâ-yefhem, kısmet-i İlâhîye münkir, kilâb-ı rüzgâr, köpek, mâsadak-ı belhüm edall, mashara, mudhik, mukallid, mukallid-âve, mülhid-i tebâhî, mültezim/iltizâm-ı sitem, müteşâir, müzevvir Türk-i lâ-yefhem, nâ-bekâr-ı siyeh-baht, nobran, sîmâ-yı zamâne, söz anlamaz har, sûreti veliyy-i Hudâ; manîde düşmen-i İlâhî, şakî, tab-ı keç-fikr-i hasûd, turfa-har-ı bîhûde-i hod-rây-ı zamâne (başına buyruk), yâve-gû, zât-ı habîs.

Hiciv için kullanılan adlandırmaların birçoğu belli bir zümrenin genel karakter tasviri, bazıları da şair hakkında koğuculuk yapanlar için doğrudan kullanılmış tamlama ve kelimelerdir. Aşağıdaki beyitlerde önce hasetçinin genel tasviri yapılmakta, sonra da, “*O nâ-bekâr-ı siyeh-bahtı var kıyâs eyle: Ki hem hasûd ola zât-ı habîsi hem âmî*” ile kastettiği kişi yerilmektedir.

*Belâ budur ki ne denli ferîd-i asr olsan
Yine inandıramazsın hasûd-ı hod-kâmı
Hasûd değme belâyile söz kabûl etmez
Olursa tîg-ı zebân ile olur ilzâmı
Hasûd münkir olur kısmet-i İlâhîye
Sanır hemîşe sitem adl u dâd-ı kassâmı*

Hasûda kâfir-i mutlak denir hakikatde
Olursa zühd ile ger Bâyezîd-i Bestâmî
O nâ-bekâr-ı siyeh-bahtı var kıyâs eyle
Ki hem hasûd ola zât-ı habîsi hem âmî
Buna tahammül olur mu yâ neylesin ârif
Olunca eylemesin rûzgâra düşnâmî (ND K21/43)
Bugünden ahdim olsun kimseyi hicv etmeyem illâ
Veredydin ger icâzet hicv ederdim baht-ı nâ-sâzı
Beni dûr etdi zîrâ dergeh-i devlet-penâhından
Nice hicv etmeyim bir öyle gaddâr u çep-endâzı (ND K22/24)
Şâ'ir-i nâdire-gûyum ne desem hisse çıkar
Düşmen ü dosta bî-tevriye vü bî-ihâm
Verir dosta bir harf ile tevkî-i kabûl
Ederim düşmeni bir nokta ile şöhre-i âm
O letâfet mi var eş'âr-ı safâ-bahşımda
Ki keder vere ana dahl-i hasûd-ı hodkâm (ND K50/68-70)
Benim ol rind-i belâ-dîde-i âzâde-nihâd
Kim eder kasdına her kûşede bin fitne-kemîn
Gam değil kâm-revâ olmaz isem âlemde
Rûzgârın tek olaydım şer ü şûrundan emîn (ND K46/31)

Divandaki hicvin merkezinde kin ve husumet değil, Nef'î'nin kendisine karşı beslenen haset ile üretilen dedikodu ve koğuculuğa karşı serzenişi, sitemi ve yer yer isyanını dile getirmesi bulunur. Hicvin teması bütün olarak hasımlarının şiirlerinin kalitesizliği, şairliklerinin yetersizliği ve onların kendisini bazı mahfillerde çekiştirmeleri üzerinedir. Bu çizgiden sapılarak kişilerin özel durumları dile dolanmaz. 17'şer kez *tiğ-i zebân* ve *şemşir-i zebân* olarak tasvir ettiği hicvi için herhangi bir soysuzlaşmış ve yozlaşmış bir ifade kullanmaz. Burada şairin keskin dili taşkınlık gösterse de, yalnızca kendisine hasım olanların yaptığını eleştirir ve bu arada kasidenin seyrini ve kendi kişiliğini yozlaştırmaz. Belki de kendisini çekiştirmesi sebebiyle muarızlarından Mantîkî'yi, veziriazam İlyas Paşa'ya şöyle şikâyet eder:

Bana âmî diyen bâtil ne herze yer köpek câhil
Edebde ol dahi zu'munca sâhib-tab' u mollâdır
Mukallid mashara mudhik tutalım Mantîkî olmuş
Nice molla olur ol har acep bihûde da'vâdır (ND K47/63-64)

Bu noktada, Nef'î'nin eleştirel duruşunu divanlarındaki dili ile *Sihâm-ı Kazâ*'daki bayağı ve çarpık zihniyeti aynı toptancı bakış ile telif etmek gibi bir anlayışı da değerlendirmek gerekir. Nef'î'nin sanatı hakkında yapılmış yayınlarda onun hiciv dilinin tahlili ve bir ölçüde tenkidi yapılmıştır. Fakat yukarda değinildiği gibi, Ebuzziya Tevfik'in *Nef'î Risalesi*'nde Nef'î denilince hafızada kalacak izlerin *Nef'î Dîvanı*'ndan değil *Sihâm-ı Kazâ*'dan olması için özel bir gayret sarfedildiği görülmektedir.

Peygamberlere gelen ilahi haber/vahy, şairin kalbine “*bî-huruf u savt kalbe tulû*’ eden iç ses ise ilhamdır. *Nef'î Divânı*'ndaki nazmın çıkış felsefesinde divan şiiri geleneği doğrultusunda ilahi vahiyden bir şube olan ilham bulunur.

*Bikr-i ma'nâ mı dilimde pertev-i ilhâm ile
Yâ felekde âfitâb u zühre-i zehrâ mıdır (ND K6/37)*

Divan şiirinin yaslandığı bu ortak çıkış felsefesinde ilham, aşkın olan bir kaynaktan doğar. İlhamın doğurduğu söz bebek iken Allah'ın izni ile konuşan İsa Peygamberin manalı sözlerinin özetidir. Gönül ise dili tutuk olmasına rağmen yine mucize olarak Firavun'a tebliğde bulunan Musa peygambere gelen vahiyde gizlenen sırrın tecelli ettiği yer olarak tasavvur edilir.

*Sözüm hulâsa-i mazmûn-ı mu'ciz-i İsâ
Dilim mükâşif-ı sırr-ı kelâm-ı vahy-i Kelîm (ND K33/44)*

Sözünü maddi değil manevi ve aşkın bir kaynağa nispet eden bir şâirden nazmının her bir mısraında bunun izlerini yansıtmaları beklenir:

*Suhan oldur ki bilâ-vâsıta-i tab'-ı selîm
Ola makbûl-i dil-i nâdire-sencân-ı fehîm
Ya'nî yâ vahy ola mazmûnu anın yâ ilhâm
Bunu fasl etmede ahbâb edeler bahs-i azîm
Akd-i gevher gibi manzûm ola tab'a vârid
Çekmeye nâzım olan zahmet-i kayd-ı tanzîm
Silk-i tesbîh-i dil-i ârif-i billâh gibi
Ola pür-gevher-i esrâr-ı hudâvend-i alîm
Kim okursa ede feyz-i nefesi dünyâyâ
Neşr-i âsâr-ı dem-i nutk-ı Mesîhâ vü Kelîm(ND K6/1-5)*

Nef'î'ye göre şiir, içinde ilahi sırları barındırır. Şairliğin Allah'ın ilham yoluyla verdiği bir bağış olduğunu ve peygambere inen vahyin onu farklı bir insana dönüştürmesi gibi ilhamın da şairleri farklılaştırdığını poetikasında ilke olarak vazeder. Kişinin selim olan

şair yaratılışından tezahür eden söz, değerli olan sözü ayırıştırıp farketme melekesine sahip kişilerce makbul bulunduğu takdirde şiir kabul edilir.

Etdi adlin o kadar râh-ı dalâlı münsedd

Hâtıra yol bulamaz vesvese-i şeytânî (ND K4/32)

Şeytanın insan zihnini yönlendirmek için verdiği ses ise ‘iğva’ veya ‘vesvese’dir.

Dergehinde bir dilim nânu bana çok gördüler

Uydular ulaştılar birkaç kilâb-ı rûzgâr

Düşmen-i erbâb-ı dil bir nice har-tab’-ı le’im

Kim sitemde her biri nâ’ib menâb-ı rûzgâr

İktizâ etdi birâz yâve anunçün neyleyim

Yoksa dâ’im böyledir bana hitâb-ı rûzgâr (ND K16/29-31)

Türkçe divanında yaptığı hicvi yâve olarak gören ve bundan bile mahcubiyet duyduğunu dile getiren bir kişinin, *Sihâm-ı Kazâ*’da insan idrakini durduran bayağı sözleri sahiplenmesi akla muhal görünmektedir.

Sana hasm ittihâz etmek düşer mi ol harı zîrâ

Edersen kendini âdem sanır bir câhil-i ebter (ND K20/59)

diyen şair ile *Sihâm-ı Kazâ*’da yalnızca Ganizâde Nâdirî için bir düzineden fazla edebi bakımdan niteliksiz sövgüler yazan şairi bir görmek, divan şiirinin mahiyetini ve değerini kavramamış olmak anlamına gelir.

Oldum o kadar teşne o vâdîde ki şimdi

Deryâ-yı ma’ânî bana bir katre-i nemdir

Hep feyz-i İlâhî meded eyler bana yohsa

Ol olmasa sermâye-i fikrim katı kemdir (ND K/38-39)

Feyz-i ilhâm iletâ kim ola ehl-i nazmın

Rahm-i Meryem gibi tab’ı sade-i dürr-i yetîm (ND K7/59)

Bu kadar nazma da kim cür’et ederdî hâlâ

Etmese tab’ıma ilhâm-ı İlâhî telkîn (ND K46/33)

Bu nazm-ı dil-âvîze dahl eyleyemez hâsid

Eş’âr değil zîrâ ilhâm-ı Hudâdır bu (ND G100/6)

Nef’î’nin Gürcü Mehmet Paşa için inşad ettiği üç kaside, fahriyelerinde şiir anlayışını son derece edebi mısralarla açıkladığı şiirlerdir. Bunların, *Sihâm-ı Kazâ*’da aynı kişinin aşağılandığı şiirle birlikte okunması durumunda dil ve üslubun yanısıra zihniyet açısından da dikkate değer bir farklılık dikkatlerden kaçmaz. Gürcü Mehmet Paşa’nın ölüm veya idam tarihi ile Nef’î’nin ölümü arasında yaklaşık on üç yıl vardır. Yapılan methiyelerden pişmanlık

duyulmuş ise, bu devlet adamlarına sunulan kasidelerin henüz tertibi devam eden divandan çıkarılması beklenirdi. Bu kişilerin methiyeleri *Nef'î Dîvânı*'nda dururken, *Sihâm-ı Kazâ*'da aşağılanmaları ilginçtir.

İhtiyâr elde değil olsam dest-efşân
Bu neşât ile semâ' etmemeğe var mı mecâl
Sadr-ı dîvâna şeref verdi yine devlet ile
O cihân-bân-ı Humâ-zill ü hümâyûn-ikbâl
O Hıdîv-i azamet-güster ü âlî-himmet
Ki Hudâ vermiş ana mertebe-i âlü'l-âl
O vezîr-i hüner-endûz-ı re'âyâ-perver
Ki adâletdir ana gâyet ehemmi-i işgâl

.....

Âsafâ dâd-gerâ memleket-ârâ Sadrâ
Ey Hudâvend-i hümâyûn güher-i ferruh-fâl
Sensin ol dâver-i sâhib-dil ü dîn-perver kim
Eder endîşe-i evsâfını vahy istikbâl
Zât-ı pür-cûdunu medh etmeyen ehl-i tab'ın
Sözü ger sihr-i helâl etse olur vizr ü vebâl
Böyle memdûh-ı melek-sîretin evsâfında
Küfr olur mezheb-i endîşede etsem ihmâl
Yoksa tab'im benim ol mertebeden âlîdir
Ki edem mâl için endîşe-i medh-i erzâl
N'eyleyim mâl ü menâli ki benim himmetime
Harc-ı yek-rûzedir olursa cihân mâl-â-mâl
Tîşe-i fikr ile bir kân-ı güher buldum ben
Ki değer her güheri nice cihân mâl ü menâl (ND K35/13-16/41-47)

Halil Paşa *Nef'î Divânı*'nda övülürken *Sihâm-ı Kazâ*'da aşağılanır:

Sipeh-şikâf-ı yegâne Halil Paşa kim
Cihâna âteş urur berk-ı tıgı çekdiği dem
Yegâne şahşivâr-ı dilir ü çâpük kim
Olur şikârı adû basmadan rikâba kadem
O kim reşâşe-i Âb-ı hayât meşrebidir
Medâr-ı zindegî-i cân-ı lutf u cism-i kerem

O kim eşi 'a-i pertâb-ı nûr-ı kevkebidir
Fitîl-i şem 'i zer-endûd-ı neyyir-i a'zam
Melek rikâb-ı semendinde peyk-i perrende
Felek sirâçe-i kadrinde ferş-rûb-ı harem
Gedâ-yı müflis-i dergâh-ı devleti Kârûn
Emîn-i mahzen-i lutf u mürüvveti Hâtem
Dili cemâl-i hakîkat-nümâya âyîne
Zamîri perde-i sîrr-ı hakîkate mahrem (ND K37/15-21)
Böyle bokcu nice serdâr olsun
Hak belâ vere kim olduysa delil
Askerin nısfını kırdırdı yine
Eyledi saltanatı har u zelîl.
Abaza kendi b...dı turalım
B... u mı basmış o kâbus-ı sakil
Hüner olur mu hakikatte bu yâ
Bu kesir ola hususan o galîl
Anı da edemedi kış basdı
Çaldı nâçâr kalup kûs-i rahîl
Yestehi eyledi kat kat galebe
Ne b...r yer dahi ol herze vekil
Bir ziyâd olmasa derdüm târih
B...u yiyemedi b...ı Halil (SK Kk17/1-7)

Bu bölümde *Sihâm-ı Kazâ*'nın içeriğine hâkim olan ahlak anlayışının Nef'î divanlarında temsil edilen ahlaki değerlerle telif edilmesinin mümkün olmadığı ortaya konulmaya çalışıldı. Divan edebiyatı geleneğinde hiçbir edebi kişilik yazdıkları ile kendisini süflileştirmez. *Sihâm-ı Kazâ*'nın içeriği itibarı ile temiz eser kategorisine dâhil edilip, divan şiirinin ve hicviye türünün örneği kabul edilmesi, yalnızca Osmanlı edebiyatının değerler dizgesi ve felsefi bir insan tasavvuru olmayan ilkesiz bir edebiyat olduğu düşüncesinin kalıcı hale gelmesine yol açmaktadır.

Sihâm-ı Kazâ'nın içeriğine yönelik eleştiri dilinin sathi kaldığı, örtülü değil somut bir dille yapılan sövgülerdeki mesajların eleştirisine lüzum görülmediği fark edilmektedir. Bunu 19. yüzyıl Osmanlı aydınının öz geçmişlerini kendi oluşturdukları kriterlerle değil, Batılıların durduğu yerden bakarak değerlendirmesi alışkanlığının günümüzde de devam ediyor olması ile açıklamak mümkündür. Ayrıca Osmanlı -Türk edebiyatında ve hiciv türünde biçim, dil ve

içerik bakımından *Sihâm-ı Kazâ* muadili, kendi insanını doğrudan isimlerle aşağılayan başka bir eserin olmadığı; eserin 17. yüzyıldan günümüze kendi türünde bir gelenek oluşturmadığı unutulmaktadır. *Sihâm-ı Kazâ*, manzumelerinde bireylerin hicvedilmesi yoluyla topyekün Osmanlı toplumunun, onun inanç değerlerinin ve aşağılanıp değersizleştirildiği bir eserdir. Eserde toplum ve insan için doğrudan sapık ve ahlaksızlık ithamı yapılmaz; kötü fillerin tasviri ve böylece kutsal mefhumların kirletilmiş imajları ile yetinilir. Yapılan tasvirlerle Müslüman Türk insanında kendi inanç ve tarihleri konusunda yanlış bir algıyı yerleştirme amacına hizmet edilmektedir. Eserde şair, hicvedilenlere atfettiği çirkin fiillerin ifşası ile hakikate tercüman olduğu ve intikam aldığı iddiasındadır. Sahihliği sınanmadan esere değer verilmesi bu hizmetin amacına ulaştığını gösterir. Sahih kabul edilse bile, ilkesizliği ve hayâsızlığı sebebiyle esere son derece ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Kendisinden 19. yüzyılda bahsedilen bir eserin hedef okuyucu kitlesinin kim olduğu bu bakış ile değerlendirilmelidir.

Yapılan tasvirlerin gerçekçi olduğu, Osmanlı insanının kusurlarına ayna tuttuğu düşünülebilir. Eserdeki ithamlar ve tasvirler kusur dilinin çok ötesinde bir fazilete hiç değer vermeyen bir şaire ve erdemlerin yok olduğu, fesat ve fezâzatın sıradanlaştığı bir muhite işaret etmektedir. Burada Osmanlı insanını ideal tipler gibi göstermek ve kutsamak da bir yanılgıdır. Fakat *Sihâm-ı Kazâ*'da yapılan tasvirlerle hem inançlı hem değil, dindar ama haram kabul edilen fillere meyilli, sapkın, ahlaksız bir Osmanlı bireyi portresini alt şuura yerleştirmenin amaçlandığı ihtimali akıldan uzak tutulmamalıdır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KAYNAK TENKİDİ BAĞLAMINDA *SİHÂM-I KAZÂ*'NIN DİLİ VE ÜSLUBU

Bu bölümde, *Sihâm-ı Kazâ*'daki manzumelerin dili ve üslubundan hareketle edebî bir eser niteliği taşıyıp taşımadığı konusu ele alındı. Yapılan değerlendirme ve tenkidin çerçevesini şu sorular oluşturdu: *Nef'î Divânı*'nın en çok takdir edilen yönü, Türkçenin şiirde kusursuz, fasih biçimde kullanılmış olmasıdır. Benzer biçimde *Sihâm-ı Kazâ* manzumelerinin dilinin kusursuz ve fasih olduğu söylenebilir mi? Şiir inşa tekniği açısından manzumeler divan şiirinin dil hassasiyetini yansıtmakta mıdır? Üslup bakımından eser, sathi ve kaba bir tasvir mi yoksa derinlikli edebi bir eleştiri midir? Manzumelerdeki kelime ve terkiplerin birçoğu *Nef'î Divanı*'nda da bulunmaktadır. Bunların geçtiği beyitlerde divanlardaki söyleyiş derinliği ve edebi zenginliği yakalanabilmiş midir? Eserde estetik zevke hitap eden bir nazım var mıdır? Eser divan edebiyatı geleneği içinde bir sanat eseri olma niteliği kazanmış mıdır?

Eserin dil hatalarının tahlili ve üslubunun değerlendirmesinde *Nef'î Divanı*'ndaki nazımın dili ve üslubu ölçü alındı. Divanlardaki üstün nitelikli şiir dili ile karşılaştırılarak *Sihâm-ı Kazâ*'daki nazımın edebîliği hakkında objektif bir neticeye varmanın ne derece mümkün olduğu tartışıldı. Gerçekte hangi eserin *Nef'î*'nin dil ustalığını yansıttığı; zihniyet, üslup ve dil bağlamında hangi nazımın 'yâve' veya 'suhan'; hangi eserin şairinin 'müteşâir' olduğu değerlendirildi.

1. Kaynak Tenkidinde Dilbilimsel Bakış Açısının Önemi:

Tarihi hususiyeti olan bir eserin dili ve üslubunun bağımsız veya karşılaştırmalı olarak incelenmesi kaynak tenkidinde önemli bir aşamadır. Halkın, araştırma ve tenkit için metnin dilini kullanmanın önemine şöyle atıf yapar: "*Filoloji, tarihin yardımcı ilimleri arasında imtiyazlı bir yer işgal eder. O tarihçiler tarafından düzenli bir biçimde kullanılmış olan tek bilim dalıdır... Filoloji, yardımcı ilimlerin en eskisi ve en önemlisidir. Ben filolojiden yararlanmayan bir tarihçiye itimat etmem ve tarihi küçümseyecek olan filoloğa acırım. Tarihçi için, metinler, geçmişin inşâsına yarayan vesikalar, malzemelerdir. Filolog için, aynı metinler, bizatihi kendilerinde ve kendileriyle bir değere sahiptirler: Filoloji orada durur, tarih onları kullanır*"²²¹

Metni, dili üzerinden tenkit edecek araştırmacının filolojiden yararlanması konusuna şu açıklamayı getirir: "*Tarih(çi), tam olarak ele almadan önce bütün metinleri filolojinin nazar-ı dikkatine sunmak zorundadır. Vesika olma değerini hiç dikkate almadan metinleri*

²²¹ Halkın, a.g.e., s.35.

inceleyen bağımsız bir disiplinin yargısına teslim olabilmek tarihin de menfaatindedir. Filoloji tarihe yardım ederken kendi farklı rolünü korur. Ve kendi adına layık her tarihçinin aynı zamanda bir filolog olması gerektiği haklı olarak söylenebilir. Günümüzde işbölümü ne kadar ileri ve hatta ifrata gitmiş olursa olsun, tarihçiyi kendi filoloğu olmaktan alıkoyamaz.”²²²

Filolojinin Osmanlı tarihi-edebi metinleri üzerinde yapılan araştırmalarda ne kadar önemli olduğuna ilk kez Ahmet Ateş dikkat çekmiştir. Mevzuyu tarih tenkidi ile de ilişkilendirdiği makalesinde, filolojinin işlevini şöyle açıklar: “*Filoloji tâbiri garpta, evvelâ lisaniyat, sonra umumî olarak, antiquité bilgisi mânasında kullanılmıştır. Burada bir iş bölümü yapılmış, antiquité'nin eşyalara göre tetkiki arkeoloji, metinlere göre tetkiki filoloji addedilmiştir. Fakat umumî mânada, bir tarih kurmanın (reconstruction historique) malzemesi olarak, kullanılacak olan metinler hakkında bâzı mâlûmatımız olmalıdır ki, onlar da metinlerin mevsuk olup olmadığı, menbâların aranması ve metinlerin doğru olarak tesbit edilip neşredilmesidir. İşte bugün filolojinin mevzuu budur. Bu mânada bir Türk, Arap, Fars filolojisi tasavvur etmek çok kolaydır ve onların da mevzuu aynı olacaktır.”²²³*

2. Sihâm-ı Kazâ'nın Dili ve Edebîliği Üzerine Yapılmış Değerlendirmeler

19. yüzyıl Osmanlı aydınının zihni, toplumun mazide sefih bir toplum olduğu algısı ile maluldür. Batı karşısında yaşanan hayret ve hayranlık zamanla yerini giderek daha ölçülü ve kısmen daha sahih bir yaklaşıma bırakınca, yürürlükte olan genel ahlaki kabullere ters düşen eserlerin içeriği ve edebîliği üzerine yorumlar da daha nesnel ve gerçekçi olmaya başlamıştır. Karahan, kaba eda ve saldırgan üslubun onun edebi oluşunu engellediğini söylerken dilinin kusurlu olup olmadığına dair bir şey söylemez.²²⁴ İpekten, “ ... *Bu zarif latifeler dışında Sihâm-ı Kazâ'daki şiirlerin büyükçe bir değeri yoktur. Yer yer Nef'î'nin erkek sesini, san'atının özelliklerini veren parçalar görülse de bunlar azdır.*” ifadesi ile edebîliğinin çok az olduğunu dile getirir.²²⁵

İsmail Habib Sevük ve Köprülü de aynı fikri paylaşırlar:

“... *Onun hicviyelerini topladığı Sihâm-ı Kazâ ismindeki eserinin pek çok manzumelerini müstehcen küfürlerinden dolayı insan kendi kendine bile okuyamaz. Dikkate değer nokta bu hicviyelerde Nef'î'nin ahenk ve dili itibariyle de Dîvan'ında olduğu gibi, fazla*

²²² Halkin, a.g.e., s.35

²²³ Ateş, a.g.m., s. 255

²²⁴ Karahan, 1972, s. 10.

²²⁵ İpekten, a.g.e., s. 81.

dikkatli ve titiz olmayışıdır. ...Nice nüktelerin de yer aldığı eserin itham, hakaret ve sövme ile ilgili ifadelerle dolu oluşu edebi eser oluşuna gölge düşürür.”²²⁶

“... Hicviyelerine gelince, âhenk ve ihtişamı ile büyük şâirin eseri olduğunu derhal hatırlatan çok az bazı parçalar istisna edilecek olursa, çoğunluğu müptezel, çirkin, anlamsız ve çok kez adi küfürlerle dolu kaba ve iğrenç manzumeler teşkil eder. O kadar ki insan, Nef’î gibi büyük bir şâirin bu kadar müptezel ve ilkel şeyler yazabileceğine inanmak istemez.”²²⁷

3. *Sihâm-ı Kazâ*’daki Dil Sorunları

İkinci bölümde Nef’î’nin şiirinin zemininde sistemli, derin ve nitelikli bir poetikanın bulunduğu örnekleri ile ortaya konulmuştu. Bu şiir felsefesi elbette divan şiirinin genel iç hendesesi, imgelem gücü ve bedii gücünü ifade eder. Fakat Nef’î tasvirinden fahriyelerine, kasideden gazele her durumda kendi orijinal üslubunu hissettirdiği için birinci sınıf bir divan şairi kabul edilir. *Sihâm-ı Kazâ* manzumelerinde çok fazla şiirleşmemiş ve cümle yapısı tam oturmamış çok fazla mısranın bulunduğu görülür. Hemen her manzume, yoğun argo ve bayağı kelime kullanımı sebebiyle edebiliğini ve bedii niteliğini kaybetmektedir. Bu nedenle eserin “Nef’î şiiri” beklentisini karşılamadığını görmek şaşkıncı olmakta ve okur hayal kırıklığı yaşamaktadır.

Eserin dil, sözdizimi ve üslup bakımından içerdiği hatalar üç başlıkta incelenmiş, hatalı kullanışlar mısra, beyit ve yerine göre kıta düzeyinde tahlil edilmiştir. Şiirlerin tahlilinde eserin yayınlanmış halindeki sıraya uyulmuştur. Sorunlu olduğu tespit edilen kullanımlar dile ve üsluba ilişkin olmak üzere iki kategoriye sınıflanmıştır. Mısra ve beyitlerdeki sözdizimi, kip kullanışları özne-yüklem uyumsuzluğu gibi hatalar dile; mısralar arasında anlam ilişkisi zayıflığı, eşdizim, deyim ve tamlama hataları ise üsluba ilişkin hatalar olarak tasnif edilmiştir. Manzumelerde Türkçenin şiir dilinde nasıl kullanıldığı ve üslubun ne kadar edebi olduğu konusunda fikir verecek sayıda örneğin aktarılmasına dikkat edilmiştir.

3.1. Dil hataları

Nesirde olduğu gibi şiirde de mısraların “kuvvet-i te’lif” niteliğine haiz olması beklenir. Bunun için ise sözün tenâfür, tetâbu-ı izâfet, zaf-ı telif ve takîd gibi kusurlardan uzak olması şarttır. Za’f-ı te’lif içeren sözde başlıca üç tür kusur bulunur: (a) Herhangi bir noktaya ve maksada bağlı olmadan cümledeki öğelerin sıralanışı, söz dizimi kurallarına veya dili güzel kullanan edebiyatçılar arasındaki ortak beğeniye ters düşme vardır. (b) Cümlede

²²⁶ İsmail Habib Sevük, *Edebiyat Bilgileri*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1942, s.152.

²²⁷ Köprülü, *a.g.e.*, s.336.

bazı kelime ve takılar ya eksik kullanılır veya yerinde kullanılmaz. (c) Cümlede fiillerin zamanları arasındaki uyumsuzluk veya bir ifadenin maddeleri arasında tutarsızlık bulunur.²²⁸ Şiir dili cümledeki öğelerin kurallı sıralanma şartının göz ardı edildiği bir takdim ve tehir dilidir. Fakat bunun anlamayı engelleyecek düzeyde olması *ta'kid-i lafzî* kusurudur. *Akd* kökünden gelen *ta'kid* terimi kök olarak düğümleme veya düğümleme demektir. Kelime belagat kavramı olarak ibareyi veya cümleyi karışık, zor anlaşılır veya anlaşılmaz şekilde düzenlemek manasına gelir.²²⁹

Sihâm-ı Kazâ manzumelerinde cümle kuruluşunda söz dizimi, kip kullanımı, çekim ekleri gibi hususlarda hatalar bulunan çok fazla beyit ve mısra bulunmaktadır. Kelimelerin sözdiziminin yapı bakımından kusurlu olduğu veya yanlış yerde bulunduğu, gereksiz kullanıldığı veya birbiriyle karıştırıldığı mısralar vardır. Cümle düzeyinde tamlama yanlışlarının bulunması, fiilin veya yardımcı fiilin yanlış kullanılması, özne yanlışları, özne yüklem uyumsuzluğu, nesne yüklem uyumsuzluğu gibi hataların bulunması gibi sözdizimi ve gramer hataları sebebiyle, birçok mısra da *ta'kid-i lafzî* denilen sözün anlaşılmaz halde olması sorunu yaşanmaktadır.

*Züğürt olursam olaydım

Züğürt olursam olaydım ne çare kail idim

Olaydı baş sokacak denlü muhtasar hâne (SK K1/9)

Mısra da şart-cevap ifadesi uyumsuzluğu vardır. *Olursam olayım* denir.

*Ölünce reşk ederdi

Bana ettikleri ta'zîmü tekrîmi göreydi ger

Ölünce reşk ederdi ibn-i Sadreddîn -i Şîrvânî

*Terk olur mu

Terk olur mu bu kadar manî-i mühlhem a köpek (SK K3/62)

²²⁸“Klasik belâgat kitaplarının fesahat bölümünde sözdizimindeki karmaşıklık belirten bu terim “sözdiziminde kurula aykırılık” olarak da tanımlanabilir. Buna göre cümleyi meydana getiren unsurlar gramer kurallarına uygun dizilmeli ve dilin ortak beğenisine ters düşmemelidir. Bir cümlede fikirler sağlam ve hayaller canlı olsa da bunlar yanlış, karışık ve belirsiz bir sırayla dizildiğinde ifade değerini ve etkisini kaybeder, hatta anlam karışıklığına yol açabilir. Güzel cümle fikirlerin her bakımdan doğru ve açık ifade edildiği cümledir. Anlatım özellikleri bakımından cümleler kuvvetli, zayıf ve bozuk (fâsid) olarak üç kategoride değerlendirilir. Bir cümlelerin “kuvvet-i te'lîf” derecesine ulaşabilmesi için hem fasih kelimelerden meydana gelmesi hem de sıralanışının gramer kurallarına ve zevkiseline uygun olması gerekir. Bu şartları taşımayan cümle za'f-ı te'lîf ile kusurlu kabul edilir. Fesâd-ı te'lîf za'f-ı te'lîfe kıyasla daha ileri derecede bir ifade kusurudur ve sözdizimindeki karmaşıklığın anlamı bozacak dereceye ulaşması demektir. Ancak örneklerin birbirine yakınlığından dolayı fesâd-ı te'lîf yerine za'f-ı te'lîf denildiği de görülür.” Meliha Y. Sarıkaya, “Za'f-ı te'lîf”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 44, TDV Yay., Ankara, 2013, s. 65-66.

²²⁹ Bknz. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1989, s.25-41

Terk olunur mu/terk etmek olur mu: Yapım eki yanlışı.

* **Haznedar başısı**

* **Bir saray başladı, piri yapamaz paşanın**

Haznedar başısı on altı yaşında bir hîz

Bir saray başladı piri yapamaz paşanın (SK Kk7/9)

* ... sâdır/kâdir olaydın

Ey Vahdetî noksan ki sen nâzır olaydın

Âlemde acep nâdire-gû şâîr olaydın

Hakkâ ki neler sâdır olaydı dehenünden

Bir pare g..n tutmağa ger kâdir olaydın(SK M73)

olaydın ifadesinde kip yanlışı dikkati çekmektedir.

*[O] **katl olup**

Katl olup ka'r-ı cehennemde mekânın buldu (SK M115)

katl olup ifadesinde yapım eki eksikliği vardır.

***Riyazi dahi gelmek derneğe**

Ya ne lâzımdır Riyazi dahi gelmek derneğe(SK M52)

***Şehre âr etse olmağa kâdi**

N'ola Sünbül 'Ali Efendi biraz

Şehre 'ar etse olmaga kâdi

T... kadı'asker oldı anun

Nice olsun kazâya ol râzî (SK M33)

3.2. Hüsn-i Edâyı ve Nazımda Bedûlîği Bozan Hatalar

Sihâm-ı Kazâ'daki terkip ve teşbihlerin anlam evreninin, divan şiirinden farklı olarak somut fiillere ve durumlara karşılık geldiği görülür. Dil kusuru barındırdığı kanaati veren çok sayıda mısra bulunmaktadır. Örneğin *Gelünce bu deme her kim vezir-i a'zam olduysa; Muradımca bilip kadrım boyumca etti ihsanı (SK K2/25)* beytinde “*Bugüne gelinceye kadar her kim vezir-i a'zam olduysa*” denilmek istiyor. Cümlede açık bir ta'kîd-i manevi vardır. Şiirde günlük dilden alışılmamış sapmalar olabilir, ancak burada şiirleşememe durumu barizdir.

Ayrıca, mısra ve beyit düzeyinde anlamın çoğu yerde derinliksiz, zayıf ve önemsiz oluşu, dil ve üslup bakımından eserin hem klasik Osmanlı şiirine hem de evrensel şiir yapısına

nispetini sorunlu kılmaktadır. Eserin zamanını aşan farklı bir dille toplumsal arıza ve çarpıklıkları edebi biçimde eleştirdiği ve bunun için okurun beğenisini kazanmış akılda kalıcı herhangi bir edebi malzeme sunmadığı görülmektedir. Hâlbuki yine *Sihâm-ı Kazâ* şairine göre, şiire şöhret kazandıran güzel üsluptur. *Sihâm-ı Kazâ*'daki şiir üslup bakımından güzeldir; şairi ilhamın nüktesine muhatap olmuş ve eserdeki bayağı nazmı ve aşağılamayı Allah'tan gelen feyizle yazmıştır. *Sihâm-ı Kazâ* ilham veya feyz-i hak eseri hüsn-i eda ile yazılmış nükte içeren suhandır.

Bâis-i şöhret olan hüsn-i edâdır yoksa sühane
Kalem-i Itri ile cild-i müzehhep değil â
Feyz-i hakdur suhan ey yâve-tırâzân işidün
Her kişi nükte-i ilhâma muhatab değil â (SK Kk15/15-16)

Bu iddiasına karşın, bütün olarak bakıldığında eserdeki nazmın hüsn-i edaya haiz olduğuna okuru ikna edecek kusursuz bir şiir dilinin ve içeriğin varlığını görmek neredeyse imkânsızdır. Örneğin *Sihâm-ı Kazâ*'daki 12. şiirin üslup ve içeriğinin, Ne'fî'nin eda ve kişiliğinin hangi yönüyle örtüştüğünün cevabını vermek kolay görünmemektedir: Şiir bir hezldir, içinde hiciv ve onun için gerekli hasım da yoktur.

Kahbe vü mektebün safâ-bahşî
Yûsuf-ı gül-izâre aşk olsun
Seyr edince cemâl-i dâverini
Dedi güller hezâre aşk olsun
Yüzi kâre koca gulam-pâre
Târik-ı nâ-bekâre aşk olsun

.....

Mirhûlar da Abdi-yi hakkâk
Zelle-i zülûfkâre aşk olsun
Böyledür böyle hâli hizânun
Genez-i her diyâre aşk olsun

.....

Buzevengler genezlere gâlib
Böyle bir kâr-ı zâre aşk olsun
Muhtasar kıl kelâmını âşık
Çok uzatma karâre aşk olsun

Nazmın genelinde bu haliyle şiirleşememe sorunu vardır. Bazı mısralar mantık yanlışlıkları veya deyim ve atasözlerinin hatalı kullanılması sebebiyle biçim olarak cümle olsalar bile, *ta'kid-i ma'nevî*, mananın güç ifade edilmesi sorunu içermekte ve mısra olma niteliğini kaybetmektedir. *Sihâm-ı Kazâ*'nın ilk şiiri şairinin babasını aşağıladığı bir kaç nüshada “Der Hakk-ı Peder-i Hîş” başlığını taşıyan manzumedir. *Sihâm-ı Kazâ*'nın ilk manzumesi, fazla sayıda dil kusuru ve şiirleşmemiş ifadeler ile bu niteliğe haiz olmadığı kanaati uyandırmaktadır. Bunun dışında öykülemeye dayalı bir hiciv olduğu halde bu manzumede beyitler arasında kusursuz bir anlam geçişi hissedilmemektedir.

Bu zaaf ile eserdeki başka manzumelerde de karşılaşılmaktadır:

Peder değil bu bela-yı siyehdir başıma
Sözüm yirinde n'ola ger güç gelirse hâne (SK K1/6)

Babası şairin başına kara beladır. Şiirde baba iki şeyle suçlanıp aşağılanır. Bunlar, Kırım Han'ına nedim olunca şairi (ailenin diğer fertlerinden bahsedilmez) bırakıp gitmesi ve Mir Şeref adlı baba dostuna göre ölmüş eşeklerin nallarını soymasıdır. Mısrada babası için yaptığı aşağılamanın Han'a ağır geleceğini söyler. Gerçekte bu sözün önce babasına ağır gelmesi gerekir, üstelik şair babasından hasım olduğu sıradan bir insan gibi bahsetmektedir.

Bu ne gerdiş, bu ne cünbiş bu ne devran olsun
Böyle kalırsa felek hâk ile yeksân olsun
Hatır-ı ehl-i dili ol nice eylerse harâb
Temelinden yıkılıp ol dahi viran olsun (SK Tb5/1-2)

Nef'î'nin selasetine uymayan basit söyleyişi dışında, beyitlerin ikinci mısralarında felek için aynı temenni tekrar edilmekte ve bu da söze itnab vermektedir.

İtikâdım bu ki bir an komayıp dünyada
Öldürüp ol iti sardı bütün şeytanın (SK Tb5/20)

Ahmet Hânın malum-ı şerifi olsaydı, ol iti öldürüp bütün şeytanını sardı

Düşme isbât-ı neseb kaydına ey Bâki-i puşt
Bu habâisle yahûdi dahi senden yigdür
Her osurdukca baban canına değsin genez
En güzîde hasmun işte osurgan begdür (SK M10)

İki beyit birbirinden tamamen ilgisizdir. Dörtlükte cümleler şiirleşmemiştir.

Niçün uydun o denî kahbeye cânın çıksın
Kovsan olmaz mı idi epsem olursam a köpek (SK K3/61)

Bu mısradaki 'epsem (dilsiz) olursam' deyimini cümleyi sorunlu hale getirmektedir. Farklı çekim ve yapım ekleri ile *uydun, kovsan ve olursam* eylemleri, cümlenin düzyazı olarak okunuşunu dahi güçleştirmektedir.

*Ben de dedim ana latife edip
Ki o da **Türkün ekmele** görünür
Sana derse o da cevâbında
Ki onun dahi döngeli görünür (SK Kk6/ 48)*

Günümüz Türkçesi ile

*Ben de latife edip ona
Ki o da Türkün ekmele görünür dedim
O da cevabında sana
Ki onun dahi döngeli görünür derse*

Veya

*O da cevabında sana(ne?) derse
Ki onun dahi döngeli görünür*

Cümlede bariz za'f-ı telif vardır. *Sana* zamirinin kime atıf yaptığı belli değildir. O kişiye ne derse döngelinin (muşmulasının) görüneceği belli değildir.

Meramın ifade edilemediği beyitlerden bir tanesi de şudur:

*Ele dîvânım alsalar evvel
Lutf-ı nazmım muhayyeli görünür
Öyle Dîvan **degül ki** evvel onun
Hat u cild-i **mücedveli** görünür (SK Kk6/58-59)*

Öyle sıradan bir dîvan değildir ki demek isteniyor. *degül ki* ile mısradaki manevi ta'kid ve mısralaşmama durumu oluşmaktadır.

*Şöyle meşhur idi taktırsa gece kendisine.
Halk derlerdi gülüp geldi sığır **kurbane** (SK Kk8/8)*

Yukarıdaki beyitte hem imalı bir müstehcenlik hem de söz dizimi hatası dikkati çekmektedir.

*Bu kadar devlete erişmez idi Bâki-i puşt
Yemeseydi eger ol umde-i devlet b...
Kıptiyan beğlügen olurdu hemân mi 'racı
Yemiş olsaydı eger ol koca nekbet b... (SK M12)*

Mısralarda açık bir za'f-ı telif görülmektedir.

*Olurdu ŧekl-i nâ-hemvârı mâni yazmaga anun
Ne denli kılta Bâkî yazmaĝa tasvirine dikkat (Kk14/10)*

*Herze-gird-i reh-i nazm oldunuz amma azup
Düşdinüz köhne helâ-yı suhâne b... yedinüz (SK M41)*

Helaya düşen biri pislik yemez, pislige batar. Aynı eserde *feyz-i hak* ve *nükte-i ilham* diye yüceltilen ve bir ŧair için en değerli metâ olan ‘*sühan*’ın *hela* ile aynı terkipte buluşması söz değil tezvirdir.

*Şarkdan gelme yine ŧehr-i İstanbul içre
Bir yeni puşt zuhûr etdi Mutahhar derler (SK M60)*

Şehr-i İstanbul içre yine ŧarkdan gelme Mutahhar derler yeni bir puşt zuhur etti. Beyitte açık bir manevi ta’kîd ve mısralaşmama durumu vardır.

3.2.1. Mısralar Arasında Anlam İlişkisi Zayıflığı

Birbiriyle çelişen sözler veya anlam çelişkisi bulunan cümleler sebebiyle bazı mısralar arasında irtibatsızlık vardır. Bazı beyitlerde ise mısralar arasında anlam veya dile getirilen tema bakımından alakasızlık ve zayıflık gözlemlenmektedir. İçeriğinde kısmen öyküleme bulunan kaside ve uzun manzumelerin akışında bütünlük bulunmaz. Beyitler arası geçişlerde tutarlılık görülmez. ŧair üçüncü bir kişiden bahsederken birden kendisine döner, beyitteki özne ve nesnelere atıfları birbirine karışır. Bu da anlam veya konunun akışında kopukluğa yol açar. Anlam ilişkisi zayıflığına dair bazı örnekler:

*İki kaside komuşdu ekâbiri cer için
Anınla doldu yine ŧehr içinde her hâne
Ne caize ne sıla var bu yerde meddaha
Meĝer idem yine varınca bergüzar Hâne (SK K1/13-14)*

Günümüz Türkçesine çevirisi:

*O (babam) “ekabiri cer” (büyüklerden dilenmek) için iki kaside komuştu.
Şehir içinde her hane yine onunla doldu
Bu yerde meddaha (dalkavuk ŧaire) ne caize ne de sıla var
Meĝer Han’a yine varınca sunayım.*

Mısralardaki muğlaklığın, ifade kopukluğunun edebî sebeplerle izahı zordur. Manzumelerdeki bu tür muğlak ifadeler, ŧairin dili kullanımının sorunlu olduğunu

düşündürmektedir. “*iki kaside komuştu*” derken herhalde babasının eve para yerine iki kaside bıraktığını ifade ediyor. Sonra şehir içinde herkesin bu kasideye rağbet gösterdiğini ama ekâbirin caize vermediğini ima ediyor. Zaten, muhtemelen babası Kırım Hanı ile birliktedir ama bu iki kasideyi gidip Han’a hediye etmeyi düşünüyor. Bu düşünce 17. ve 18. asır şairleri tarafından da dile getirilmiştir. Yani kimsenin şiire ve şaire iltifat etmediği söylenmiştir. Eğer şairler dilencilik için şiir yazıyor ve Osmanlıda da şaire caize yok idiyse, o zaman 17. asırdan itibaren, şiir ve divan sayısının azalması ve Kırım’da bir şairler zümresinin oluşması icap ederdi. Beyitlerde ayrıca “*meğer*” “*ekabiri cer etmek*” “*kaside komak*” gibi sorunlu deyimler de vardır. O iki kaside şehir içinde her hanede okunduğu halde, *caize* ve *sılanın* olmaması ilginçtir.

*Peder bu mısraı hod kendi söylemişti bilir
Minâre üstüne laklak çıkar yapar hâne
Giderdim ah veli korkarın ki ammum de
Duyarsa gittiğim ardumca can atar Hâne (SK K1/14-15)*

Günümüz Türkçesi ile:

*Babam bu mısraı zaten kendi söylemişti bilir
Leylek minare üstüne çıkar hane yapar
(Kırım Hanı 'na) giderdim ancak korkarım amcam da (bağlaç)
Gittiğimi duyarsa Han'a ardımca can atar. (boyumca)*

İlk beytin şiirde zayıf da olsa var olan öyküleme ile ilişkisini bulmak zordur. Babasının Kırım Hanı ile birlikte gitmesi ve cerre çıkması, leyleğin laklakla zaman geçirmesine teşbih edilmiş gibi düşünülebilirdi. Ama burada leyleğin laklakla ömür tükettiği deyimini değil minare üstüne çıkması ve oraya ev yapması vurgulanmakta ve bu da babanın yaptığı cer işine teşbih edilmektedir. Dolayısıyla burada itnab, sözü gereksiz uzatma durumu vardır.

***Zalimin zulmü ulu giceye kurdu bidat**

*Zalimin zulmü ulu giceye kurdu bidat
İltifatı koyun emîni denen sekbane (SK Kk8/7)*

Beytin yer aldığı şiirin zemininde yer alan ahlak dışı fiil ikinci mısrada da tekrarlanıyor. Birinci mısradaki lafzi ve manevi ta’kîd sebebiyle iki mısra arasında anlam yönünden bir ilişki kurmak zor görünüyor.

Bir etmegin eksük satıcı öldüreceksin

*Sen kande ayâ sarı köpek kande vezâret
Kim görse o sûretle vezir olduğun der
Bir gevher-i pâk idi b... düşdü sadaret (SK M3)*

Bu okunuşu ile ilk mısradan anlamca bir ifade sorunu vardır. İlk mısra ile kıt'anın diğer mısraları anlamca uyumlu görünmüyor. *Ekmegi eksik satıcı*'nın kimi niçin öldüreceği ile ikinci mısra arasında bir anlam ilişkisi yoktur.

*Riş-i zerd ü ruh-ı esferle görün Etmekci
Kendi renginde aceb bulmadı mı damadı
Akabet devlet-i İslamı yıkarsa **bu** yıkar
Kendi Deccal Ben-î Esfer olur evladı (SK M5)*

Günümüz Türkçesi ile:

*Etmekçi[**yi**] sarı sakal ve sapsarı benizle görün
Acaba damadı kendi renginde bulmadı mı
İslam devletini sonunda **yıkarsa bu (Etmekci)** yıkar
Kendisi Deccal, evladı **da** Ben-î Esfer olur*

Bu sarışın Etmekçi ve soyu İslam devletini yıkar. İkinci mısradan *Kendisi gibi sarışın bir damad bulamadı mı* demek istiyor. İyelik eklerinin yokluğu lafzî ta'kide sebep oluyor. İki beyit arasında bir anlam ilişkisi bulunmuyor.

*Kendim bilürem ben ki ne Hızram ne Mesihâ
Âlem dem-i cân-bahşum ile gerçi ki doldu
Cibril-i şâki olduğuma kalmadı şübhe
İfrît-i mukaddes ne desem yansular oldu (SK M106)*

Mısralar arasındaki anlam ilişkisi zayıftır. *Yansulamak* fiilinin iki anlamı vardır. Nispet etmek, kakımak, azarlamak, maskaralığa almak; öykünmek, taklit etmek. Hızır ve Mesih değil ise nefesi hangi açıdan kâinata can bahşeder?

3.2.2. Eşdizim, Deyim ve Tamlama Hataları

Eserde teşkili ve kullanımı sorunlu olan çok fazla eşdizimli kelime, deyim, tamlama bulunmaktadır. Bazı eşdizimli kelime ve deyimlerin mısra içinde bağlam olarak yanlış kullanıldığı ve anlamca meramı ifade etmediği görülmektedir. Burada eşdizimli kelimelerin mahiyeti konusunda bir açıklama yapmak gerekebilir.

Eşdizimli kelimeler Türkçede bütün kelime gruplarının kesişme alanında bulunan, henüz yeterince araştırılmamış ve Türkçe dilbilgisi kitaplarında yer ayrılmamış bir tamlama

sınıfıdır. Bugünkü Türkçede yeni yeni kullanılan eşdizimlilik terimini, eski Türkçenin sözvarlığını tasnif etmede kullanmak kolay bir mesele değildir. Bülent Özkan, eşdizimli kelimelerin terkinde asıl olanın sözdiziminden doğan birliktelik kullanımını olduğu tespitini yapar. Sıklığa bağlı olarak yüksek bir dağılım gösteriyor ve tamlama anlam olarak farklılaşıyorsa, birlikte kullanma olgusunun *eşdizimlilik* veya *anlamlı sözcük birlikteliği* niteliği kazandığını ve sözlük girişine dönüştüğünü belirtir: “Öte yandan, eşdizimlilik sadece yapısal yakınlıkların örüntülenmesi biçiminde karşımıza çıkmaz. Konunun bir diğer boyutu, yukarıda da belirttiğimiz gibi, dizgede yer alan sözcüklerin anlamsal birliktelikleridir. Dizgede yer alan birimler belirli bir nedensellik bu yapıya katılırlar. Özellikle sıfatlar ile adlar arasındaki bağıllık bu açıdan değerlendirildiğinde anlamlıdır. Burada eşdizimsel yapıların birbirine yakın birimler olması daha çok anlamsal bir birliktelik ve/ya eşdizimlilik olarak karşımıza çıkmaktadır.”²³⁰

Araştırmacı, bu gruba dâhil olduğunu tespit ettiği sözcükbirim birlikteliklerini şöyle sıralar:

zarf+fiil (açıkça + söylemek, acı acı + gülmek, açık + konuşmak)

sıfat+isim (güzel + sanatlar, derin + uyku)

niteleyici söz+isim (bir + güzel, bir + ara, bir + yana)

fiil+isim (bilir+ kişi, çıkmaz+ sokak, koşar+ adım)

fiil+fiil (dönüp+ bakmak, yakıp+ yıkmak, vurup+ devirmek)

isim+edat (bana + göre, senin + gibi, dünya + kadar)

Sevil Altıkulaçoğlu, eşdizimli kelime birimlerini, deyimlerle bağımsız tamlamaların arasında yer alan bir kelime grubu olarak kabul eder ve bir eşdizimli bir sözcük birimin kendine özgü yedi niteliğinin bulunduğunu söyler:

1. Eşdizimli sözcükler, birden fazla (en az iki) sözcüğün birleşiminden oluşur.
2. Eşdizimli sözcükleri oluşturan sözcüklerin hepsi sözlüksel olabileceği gibi, sözcüklerden biri sözlüksel, diğeri de dilbilgisel olabilir.
3. Eşdizimli sözcükleri oluşturan birimler arasında belirli bir ilişki vardır. Bu ilişki, ilgili birimlerin birbirine bağıllığını gösterir. Bu, bir anlamda, birimler arası sözleşme biçimindedir. Örneğin McCarthy (1990:12), eşdizimliliği, sözcükler arasındaki evlilik sözleşmesi biçiminde tanımlar ve bazı sözcüklerin birbirine, diğerlerinden daha sıkı bağıllı olduğunu söyler. Lewis (2002a:82), altın fırsat ve güzel kazak eşdizimli sözcüklerini örnek

²³⁰ Bülent Özkan, “Türkçenin Öğretiminde Sıfatların Eşdizim Sözlüğü -Yöntem Ve Uygulama”, *E-international Journal of Educational Research*, C. 1, S. 2, 2010, s.54-55.

vererek, altın ile fırsat sözcükleri arasındaki bağın, güzel ve kazak sözcükleri arasındaki bağdan daha güçlü olduğunu belirtir.

4. Eşdizimli sözcüklerde en az bir birimin kullanımı sınırlıdır. Diğer bir deyişle, Lewis'in (2002a) da dediği gibi, bir eşdizimli sözcüğü oluşturan birimler arasındaki bağ, her iki yönde eşit derecede güçlü olmaz. Örneğin Türkçedeki özür dilemek eşdizimli sözcüğündeki özür sözcüğü, dilemek eylemini gerektirir ama buna karşılık, dilemek eylemi, başka adlarla da kullanılabilir, örneğin, şans dilemek, başarı dilemek, mutluluk dilemek gibi.

5. Eşdizimli sözcükleri oluşturan birimlerin birbirleriyle ilişkilendirilmesi ve en az bir birimin seçimindeki sınırlılık, nedensizlik ilkesine dayanmaktadır, diğer bir deyişle, uzlaşımaldır.

6. Eşdizimli sözcükleri oluşturan birimlerin arasındaki ilişki, deyimleri oluşturan birimlerin arasındaki ilişkiye göre, daha esnektir ve anlamsal açıdan da, eşdizimli sözcüklerin anlamı, deyimlerin anlamından daha saydamdır.

7. Eşdizimli sözcük grubuna bağımsız bileşimler de dâhil edilebilmektedir ama bağımsız bileşimleri oluşturan birimler arasındaki ilişki oldukça esnektir ve anlamsal açıdan en saydam sözcük grubu, bağımsız bileşimlerdir.²³¹

Osmanlı Türkçesinde bir tamlamanın eşdizimli kelime sayılabilmesi için, yukarıda sayılan nitelikleri taşıması gerektiği ilke olarak kabul edilebilir. Bunun karşısındaki dil olgusu ise şiirde alışılmamış bağdaştırmalardır. Eşdizim oluşturmayan çağrışımlar veya anlamca birbirinden uzak kelimeler birbiriyle bağdaştırılabilir. Bağdaştırma genellikle aykırı sıfat tamlamalarıyla, teşhis ve istiarelerle yapılır. Şiirde imgelem oluşturmak ve anlama derinlik kazandırmak için günlük dilden sapma olarak görülen *alışılmamış bağdaştırmalara* başvurmak olağan bir durumdur. Burada tenkidi yapılan dil kullanımları, eşdizimde hata olarak değil şiir dilinin tabiatının imkân verdiği farklı tercihler olarak görülebilir. Fakat *Sihâm-ı Kazâ*'da soyut ve çok katmanlı değil, tamamen somut durumları tasvir eden bir dilin kullanılır. Bu sebeple örneklenen eşdizimli kelime kusurlarını bir şiir dili sapması olarak kabul etmek mümkün görünmemektedir.

*arz-ı cer

Züğürtlük afetim oldu aceb midir etsem

Peder gibi buradan ben de arz-ı cer Hâne (SK K1/2)

“Cer arz etmek”: verilen bir meta, selam veya mektup olmadığı için cer arz edilmez.

“Cer” “dilenmek” anlamındadır. Burada cer kelimesi ile medrese öğrencilerinin üç aylarda

²³¹ Sevil Altıkulaçoğlu, “Yabancı Dil Sınıflarında Eşdizimli Sözcük Öğretimi Ve Anadilinin Rolü”, Dil Dergisi, S. 148, 2010, s. 43-44.

cerre çıkmaları değil kaside okuyup dilenmeleri kastedilmektedir. Bize göre “*Cer arz etmek*” (dilenme arz etmek) ibaresi Türkçenin fesahatine uymamaktadır. “*Arz*” kelimesiyle birlikte kullanılan *arz-ı bendegi*, *-cemal*, *-didar*, *-endam*, *-hürmet*, *-müveddet*, *-ubudiyet* gibi belirli eşdizimli (collocational) kelimeler vardır. “*Arz-ı cer*” kişinin dilencilik yapmak istediğini Han’a sunması gibi garip bir anlama gelir. *Arz-ı hal etmek* deyiminden kinaye ile söz oyunu yapılmış olabilir. Ama arz birisinin huzuruna girerek yapılır. *Buradan* cer için sefere çıkılır veya *buradan* bir şey gönderilir. Bu mazmunun hangi bağlamda ve ne tür terkiplerle kullanıldığı *Sünbülzâde Vehbi Dîvanı*’ndan takip edilebilir.²³²

***muhtasar hâne**

Züğürt olursam olaydım ne çare kail idim

Olaydı baş sokacak denlü muhtasar hâne (SK K1/9)

***ellerim taş altında**

Benim züğürtlük ile ellerim taş altında

Müzahrefatın o dürr ü güher satar Hâne (SK K1/7)

Şiirde şairin züğürtlükten ötürü taşla ilgili bir işte çalıştığına dair bir ima ve bilgi yoktur

***(Hâna) can atar**

Duyârısa gittiğim ardumca can atar Hâne (SK K1/15)

²³² Nef’î divanında kendisi hakkında tezviratta bulunan kişileri acımasızca eleştirir ve haklarında şikâyetçi olur. Ama yaptığı hicivde *cerr* kelimesini ve türevlerini hiç kullanmaz *Sihâm-ı Kazâ*’nın ilk şiirinde babanın şairliğini yererken yedi kez ve başka bir şiirde iki kez geçer.. Ama *cer*, *cerrâr* kelimeleri kaside sunup dilencilik yapmak anlamında *Sünbülzâde Vehbi Dîvanı*’nın kasidelerinde rastlanır.

Bâd-ı sabâ ki bûy-ı gül ü yâsemîn için

Cerrâr-ı bî-nevâ-yı reh-i büstân olur (K29/30)

Kasîde gezdirip bâb-ı ricâle

Tenezzül etmedim cerr ü sü’âle (SVD7/30)

Degildir câ’ize ümmîdi câ’iz

Gedâ-çeşmân sanarlar anı fâ’iz (SVD7/37)

Yakışmaz şâ’ire vâdî-i cerrâr

Budur erbâb-ı tab’a pek büyük ‘âr (SVD7/38)

Eder nazm-ı kelâmı cerre müncer

O gûne bed-edâ cerrâr-ı ahkar (SVD7/48)

Gezip ol derbeder ashâb-ı câhı

Kapılarda okur gûyâ ilâhî (SVD7/49)

Sü’âlîñ feth edip her dürlü bâbın

Dilenci torbası eyler kitâbın (SVD7/50)

Niçe nâ-ehl gedâ-tînet ü sâ’il-meşreb

Cerri sermâye eder eylese imlâ-yı sūhan (SVD51/62)

Kalmadı şâ’ir ile farkı hemân cerrârîñ

Müntic-i cerr ü sü’âl oldu kazâyâ-yı sūhan (SVD51/63)

Taldılar bâb-ı kibâra gazelim var diyerek

Oldu sâ’il kapısı dergeh-i vâlâ-yı sūhan (SVD51/64)

Kişiye yönelik, eksiltili olarak ‘ben sana can atıyorum’ denmez. Buluşmaya, kavuşmaya, görüşmeye can atılır.

***na’lini soymak**

Soyardı na’lini ölmüş eşeklerin yolda (SK K1/26)

Kervan veya kişi soyulur. Ölmüş eşeğin bir nalı değil nalları sökülür, çıkarılır veya alınır.

***(Hâna) göz kapamak**

Anı dahi bana ver deyu göz kapar Hâne (SK K1/29)

İşaret etmek anlamında göz kapanmaz kırılır. Gözünü kapamak görmezden gelmek anlamında kullanılır.

***şer’î hara arz eyle**

Tevekkül eyle Hüdaya ahvalin

Ne şer’î hara arz eyle ne tatar Hâne (SK K1/31)

“Hüdaya tevekkül eyle (ve) ahvalin ne şer’î hara arz eyle ne tatar Hâne. Mısrada şer’î hara arz deyimi tuhaf görünmektedir.²³³

***ecel mevtine acele etmek**

Devleti devlet-i İslâmı zebûn etti hele

Katî lutf eyler ecel mevtine etse acele (SK Tb5/22)

“Ecel ölmesine acele etse katî lutf eyler.” Azrail (birisinin) canını almaya acele eder.

***(ilmini) başına çarpmak**

Ehl-i ilmim der ise başına çarpsın ilmin

Sair erbâb-ı suhen cehl-i mürekkep değil â (SK Kk16/13)

***gayr-i mükerrer fahişe**

Böyle bir gayr-i mükerrer fahişe olmaz dahi (SK M21)

***Mazmunları peyda etmek**

Anlurun hakkında peydâ etdiğim mazmunları (SK M65)

***Sen bu habîs ü nifâk ile**

Sen bu habîs ü nifâkile hâşâ (SK M63)

²³³

Şer’ ü kânûnu edip ihyâ kemâl-i adl ile
Haşre dek ol mesned-i sadr-ı vezâretde mekîn (ND K56/44)

Habis sıfat-ı müşebbehedir. *Habaset ü nifâkile* denir.

***başlı başına ...geçinür**

*Kendi bir b... geçiniür **başlı başına** ammâ (SK M71)*

başlı başına deyimini muhtemelen *büsbütün* anlamında kullanılmış.

***(senin) kavaran (onun) cânına değsin**

Vahdetî gel yine mâ-beynimüz islah edelüm

Böyledir gam yeme erbâb-ı dilün mu'tâdı

*Fırsatî'nün göreyin **cânına değsün** kavaran*

Bu kadar fitne vü âşûba ol oldı bâdî (SK M80)

***cerri muvâfık eder**

*Üçü de **cerri muvafık ider biri birine***

*Biribirin yine **tenhada nağme çeker Hâne (SK K1/18)***

Birbirine **tenhada nağme çekmek*

*Üçü de **cerri muvafık ider biri birine***

*Biribirin yine **tenhada nağme çeker Hâne (SK K1/18)***

Bağlam izahı: Baba, oğul ve amca üç kişi başbaşa kalınca Han'a kaside okuyorlar ama buna nağme çekmek denmez. Nağmeyi üç kişinin birbirine mi yoksa Han'a mı çektikleri belirsizdir.

***ne denlü cerrar var ise; bu denlü asker-i cerrâr**

***Ne denlü** var ise cerrar azm eder hâne*

***Bu denlü** asker-i cerrâra memleket lazım²³⁴*

*Olaydı **baş sokacak denlü** muhtasar hâne (SK K1/9)*

***Ne denlü** kılssa Bâkî yazmağa tasvirine dikkat (Kk14/10)*

***bu denlü asker-i cerrâr**

***Ne denlü** var ise cerrar azm eder hâne*

***Bu denlü** asker-i cerrâra memleket lazım*

*Olaydı **baş sokacak denlü** muhtasar hâne (SK K1/9)*

²³⁴ *Ne denli* sıfatı *ne kadar* anlamında sayılabilen bir kelimenin önünde kullanılır mı? Bunun cevabını *Nef'i Divanı*'ndan bulabiliriz.

Ne denlü davi-i nazm eylesem zîrâ ne mümkündür (ND K5/42)

Ne denlü dikkat eylerse eger Bihzâd eger Mânî (ND K11/28)

Belâ budur ki ne denlü Ferîd-i asr olsan (ND K21/43)

Hakikat böyledir ammâ ne denlü medh edersem de (ND K43/44)

Ne denlü kılsa Bâkî yazmaĝa tasvirine dikkat (Kk14/10)

* **baş sokacak denlü** muhtasar hâne

Olaydı baş sokacak denlü muhtasar hâne (SK K1/9)

Ne denlü kılsa Bâkî yazmaĝa tasvirine dikkat (Kk14/10)

***varıp geldikçe**

Bu hasretile varıp geldikçe ahb ba

Kimi s ver pedere kimisi güler Hâne (SK K1/20)

***denaetinden bir latife nakletmek**

Denaetinden eĝer bir latife nakl etsem (SK K1/25)

***Meded-g ster melik**

Meded-g ster melik işitmesin bu zulm   b htan ²³⁵(SK K2/10)

***Çehre-i nâ-hemvârı hazm olmaz.** (yapım eki)

Hiç hazm olmaz iken çehre-i nâ-hemvârı (SK Tb/5-6)

**Bu kadar bunda karar etmesinin vechi*

Bu kadar bunda karar etmesinin vechi nedir (SK Tb5/42)

***esîr-i kayd olmak**

Rind odur kim esîr-i kayd olmaz (SK Kk6/2)

Bir nesnenin esîr-i kayd  olunur.²³⁶ *Esir-i kayd-ı m siva* gibi.

***ulu geceye bid'at kurmak**

Zalimin zulmü ulu geceye kurdu bidat (SK Kk8/7)

***şeameti başına uĝraya**

Başına uĝraya şeameti hod (SK Kk6/27)

“Kendi başına gelsin” anlamında kullanılmış.

***Zaruri iktizâ etdirdi**

Zaruri iktizâ etdirdi bir Türk-i den - hilkat (SK Kk14/1)

***Rind na aşk etmek**

Vâdi-i nazma   n kadem basdım

Cümle rindân-i dehre aşk etdim (SK M71)

***Dünyâya d şenmek**

²³⁵ Meded-g ster melik: eserde meded kelimesi asıl karřılıĝı olan yardım anlamında kullanılmıyor. Kaside 1’de “meded duyurmasın” ile muhtaç etmesin deyimi karıştırılmış iken, burada yardım yayan anlamında bir terkip kullanılıyor ve belki mısra zulm-  bühtan ile bittiĝi için ma’delet-g ster denilmek isteniyor. Bu beyitte kullanılan melik nvanı Osmanlı padişahları için kullanılan bir hitap şekli deĝildir.

²³⁶ esir-i kayd-ı suret (ND Kk11/49); Bâkî esîr-i kayd-ı nukûş u suver deĝil (BD G290/5)

Dünyâya döşenmişler ol mertebe gûyâ kim (SK M34)

***Eğri ok gibi şikest olmak**

Eğri ok gibi şikest ola benân-ı fikrim (SK M56)

***kûs ötmek**

Ey Vahdetî kûs olsa bu denli ötmeyiz

Verdi kavaran semia-i dehre şikest²³⁷(SK M88)

***dehre şikest vermek**

Ey Vahdetî kûs olsa bu denli ötmeyiz

Verdi kavaran semia-i dehre şikest (SK M88)

***gözi eğri**

Gidiniün gözi de eğri yalnız kaşı değil (SK M103)

***Cibril-i şâki; İfrî-i mukaddes**

Cibril-i şâki olduğına kalmadı şübhem

İfrî-i mukaddes ne desem yansular oldu (SK M106)

***Lutf -i hakdan gözü yummak**

Mansıb ümmidi Receb paşadan

Lütf-i hakdan gözü yummak gibidir (SK M113)

***perde çekip hâil iken**

Böyle bir zalimi elbette görür gözü yine

Dûd-i âh-ı fukara perde çekip hâil iken (SK Tb5/38)

***lamlak minare üstüne çıkar**

Peder bu mısraı hod kendi söylemişti bilir

Minare üstüne lamlak çıkar yapar hâne (SK K1/14)

Leylek minare üstüne çıkmaz, tepesine konar.

Sihâm-ı Kazâ manzumelerinde bulunan dil ve üslup kusurları burada tahlil edilmeye çalışılan örneklerden ibaret değildir. Eser Nef'î dîvanları gibi Türkçenin edebi ve poetik ifade gücünü yansıtmaz. Bu noktada çalışmanın özüne ilişkin bir hususu tekrar etmek gerekir. Yapılan dil ve üslup değerlendirmesi başta da ifade edildiği gibi bağımsız bir tenkit değildir. İnceleme ve değerlendirmede, kriter olarak Nef'î divanları ve divan edebiyatının dil üslup geleneği alınmıştır. Bu bağlamda tenkitten iki sonuç çıkarılabilir: Birincisi, klasik edebiyatımızda dil için gözetilen hassasiyet ve sorumluluk *Sihâm-ı Kazâ*'da gösterilmemiştir. İkincisi, eserde *Nef'î Dîvanı*'na kıyasla tam olarak şiirleşmemiş olan nazım, o yüzyılda divan

²³⁷Şikest etmez habâbın etse cevân rû-yı deryâda (ND K27/23)

edebiyatının kemale ermiş halini ve özelde Nef'î'nin çağını aşan dil ve üslubunu yansıtmaktan çok uzaktır.

4. *Sihâm-ı Kazâ ve Nef'î Divânı*'nın Dil Yönünden Karşılaştırılması

Nef'î Divânı'nın temsil ettiği sâfiyet ve yükseliş, *Sihâm-ı Kazâ*'da bayağılık ve tereddide karşılık gelir. Sözün edebi değerini üslubundan kazandığını belirten “*Kötü bir üslup, en basit hakikatlerin bile hazmını zorlaştırır.*” ifadesi, *Sihâm-ı Kazâ* ile *Nef'î Divânı* arasındaki farkı özlü biçimde ortaya koymaktadır.

Divanlardan hareketle *Sihâm-ı Kazâ*'daki nazımın da sağlam ve işlenmiş bir Türkçe ile yazılmış olması; hicivdeki üslubun okurda asgari düzeyde bir şiir zevkini karşılaması gerekirdi. Nef'î, Türkçeye ve Farsçaya edebi anlamda hâkimiyeti tam olan bir şairdir. Fakat, ona atfedilen nazımda yapılan tasvirler, aynı tema eksenini etrafında benzer terkiplerle sürekli tekrarlandığı için giderek sıkıcı bir yeknesaklığa dönüşmektedir. Dil yanlışlarının fazlalığı, söyleyişteki çığlık ve kabalık, verilmek istenen mana ve mesajın zayıf ve önemsiz oluşu eserin dil ve üslup bakımından yalnız Osmanlı şiirine değil evrensel şiir yapısına nispetini tartışılır kılmaktadır.

Farklı toplumsal durumların eleştirisinde kullanmak için okurun eserden aktarabileceği bir beyit bulunmamaktadır. Eserin, en azından edebi ve bedii güzelliğinden ötürü örnek olarak kullanılacak temiz beyitleri ile de olsa edebiyatımızda hemen hiç yer almayışı da düşündürücüdür. Bunun muhtemel sebepleri olarak, şiirlerin Türkçenin nazımdaki ifade gücünü yansıtacak çapta olamayışı, divandaki terkiplerin aynı veya benzerlerinin kullanıldığı mısralarda özensizlik ve yavanlığından ve edep dışı ifadelerin ifrat düzeyindeki yoğunluğundan ötürü şiiriyetin kaybolması sayılabilir. Eserin hiciv olarak hatıra kalan yanı belki de bir tür argo sözlüğü olmasıdır.

Eserin *Nef'î Divânı*'ndaki dil ve söyleyiş ile hiçbir benzerliğinin olmamasına rağmen, içindeki nazım şairi tarafında övülür ve yüceltilir. Diğer şairler *yâve-gu*, *herze-tırâz*; şiirleri ise *yave* ve *jaj-hay* sözleriyle aşağılanır. Divandaki her bir kasidenin sunulacağı kişinin ve devrin edebi ortamının yüksek ve ince bedii zevkine hitap edebilecek düzeyi tutturabilmesi için şekil ve manada orjinellik ve kusursuzluk peşinde olan şairin, *Sihâm-ı Kazâ*'da bu kaygıyı hiç taşımamış olması mânîdardır. Bir yanda “*Söz müdür ol ki çep ü râst düşe mazmunu; Nice ma'nâ-yı dürüstün boza bir lafz-ı sakîm*” (ND K7/8) diyen bir şair varken, diğer yanda çok fazla sayıda *lafz-ı sakîm* ile dolu bir eser bulunmaktadır.

Eserdeki hiciv ile *Nef'î Divânı*'ndaki hiciv arasında zihniyet ve edebi üslup bakımından bariz bir farklılığın olduğu ve *Nef'î Divânı* ile eser arasında titiz ve ayrıntılı bir

tenkitli karşılaştırma yapılmasının gerektiği edebiyat araştırmacıları tarafından sıkça dile getirilmiştir. *Sihâm-ı Kazâ*'nın dil, üslup ve az da olsa zihniyeti üzerine yapılan değerlendirmeler Ebuzziya Tefvik, Abdülkadir Karahan, Halûk İpekten'in ve Fatma Tulga Ocak'ın şair üzerine kaleme aldıkları müstakil eserlerde ve divan şiiri veya hiciv edebiyatı antolojilerinin şairin eserlerinden bahseden kısımlarında bulunmaktadır. Ayrıca eserin muhtevasının bazı kısımları üzerinde ona yakın makale yayınlanmıştır.

Eserin değerlendirildiği yazıların hemen hepsinde, *Sihâm-ı Kazâ*'nın yalnızca Nefî'nin akıbetini belirleyen bir mecmua ve onun kişiliğini tasvirde kullanılacak bir kaynak olarak görülmesi ilginç bir yaklaşımdır. Biri dışında, bu incelemeler eserin edebi ve kültürel değerini tenkide tabi tutmamakta, eser ya içinde malzemedeki kurguya dayalı canlandırmaların yapıldığı tarihi bir anekdot mecmuası veya sövülen kişilerle Nefî arasındaki çekişmelerin tasvirinde kullanılan bir bilgi kaynağı olarak ele alınmaktadır. Hicvettiği şahıslar için eser tarihi bir vesika olarak kabul edilmekte ve sahilhiği hakkında herhangi bir eleştirel yaklaşım getirilmemektedir. Değerlendirmelerin bazısında *Sihâm-ı Kazâ*'daki hastalıklı zihin yapısı eleştirilmekte ama genelde bu kötücül zihniyet ve muzır dilin o devir için bir norm olduğu ileri sürülmektedir. Eserin dilini ve zihniyetini mazur göstermek için bütün bir edebi çevrenin aynı hayat tarzını benimsediğini göstermede delil olarak yine eserdeki malzeme kullanılmaktadır.²³⁸ Eserin edebîliğinin tenkidi yapılmamakta ve divandaki dile kıyasla kusurlu ve bozuk olduğu şeklindeki yargılarla yetinilmektedir.

Nefî Divânı'nda dilin eriştiği üst düzey ifade gücü ve üslubun bedii seyri ile *Sihâm-ı Kazâ*'nın dilindeki seviyeyi ve üslubundaki düzensizliği kıyaslamak için rastgele seçilen iki kasideden alıntılanan bölümler birlikte okunabilir:

Başlayam vasfına ol zalim-i bi-pervanın
Böyle melunu olur mu görünüz insanın
Evela şumluğundan edeyim bahsi biraz
Gerçi malûmudur ol gösgötürü dünyanın
*Bunca yıllar ki seferdeydi o **serdar-ı evvel***
Hiç işi rast gelir miydi varan paşanın
*Kangı serdar **karin** oldu ise **serhadde***
Yedi başını bütün malı ile hep anın
Hâsılı her yıl uğursuzluğu ol bedbahtın

²³⁸ Ahmet Akgül, "Nefî'nin *Sihâm-ı Kazâ*'sı ile *Türkçe Divan*'ındaki İki Farklı Üslûp Üzerine Bazı Tespitler", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 7/2, 2012.

Bâis olurdu zafer bulmasına adânın
*Görmez olmuşdu mevacib yüziün **erbâbı-ı kal'a***
*Hep kem olurdu varan malı **şeh-i devrânın***
Minnet Allâh'a bu yıl gitmedi mel'un sefere
*Gör fütuhatın **serdâr-ı azimüş-şânın***
Devlet ü dîne bunun ettiği hayf ü gadri
Olsa malum-ı şerifî eger Ahmet Hânın
İtikâdım bu ki bir an komayıb dünyâda
Öldürüp ol köpeği saldı bütün şeytânın
Şehden olmazsa bu ihsân bize haktan umarız
*Daima **muntazırız lutfuna** biz mevlânın*
*Devleti **devlet-i İslâmı** zebûn etti hele*
Kati lutf eyler ecel mevtine etse 'acele (SK Tb5/12-22)
Habbezâ bağçe-i pâdişeh-i rûy-ı zemîn
Görse Rıdvân eder üstadına yüzbin tahsîn
Ferşi dîbâ-yı Hitâyî gibi pür-nakş ü nigâr
Tarhu revnak-şiken-i ravza-i firdevs-i berîn
Yaz u kış açılır ezhârı tefâviüt etmez
Ne dem-i ürd-i behişt ü ne meh-i ferverdîn²³⁹
Dâ'imâ hurrem ü şadâb u müferrih çemeni
Tutsa nergisleri elde n'ola câm-ı zerrîn
Bülbülü âşık-ı ser-mest-i gazel-hân gibi şûh
Gülleri dilber-i ra'nâ gibi pür-çîn-i cebîn
Reng-i ruhsâr-ı gül ü lâlesi bir mertebe kim
Medhini fikr edenin olur edâsı rengîn
Lâlesi hâl-i rübâyende-i rûy-ı dilber
Sünbülü bâc-ı sitânende-i zülf-i müşgîn
Dâmen-i çarhı mu'attar eder esdikce nesîm
Nükhet-i yâsemen ü sünbül ü bûy-ı nesrîn
Cennet altında yâ üstünde demek câ'iz idi
Bir letâfetde eğer cennet olaydı ta'yîn
Cennet olmuş tatalım var mı acep cennetde

²³⁹ Baharın ilk ayı

Böyle bir kasr-ı safâ-güster-i turfa-âyîn
Böyle bir kasr-ı zer-ender-zer-i pür-san'at kim
Reşk eder hâme-i nakkaşına sûret-ger-i Çîn
Tarh-ı matbû'una reşk etmemeğe çâre mi var
Beyt-i ma'mûr-ı felek Ka'be-i ulyâ-yı zemîn
Hindû-yı bâm u deri merdüm-i çeşm-i hurşîd
Turra-i tâk u revâkı per-i Cibrîl-i emîn
Açılır gönlü temâşa edenin elbette
Ne kadar olsa gam-ı dehr ile dil-teng ü hazîn
Bu mahalde acep evsafına çeşbân görünür
N'ola bu beytini Bâkî'nin edersen tazmîn
Def'-i ye'cûc-ı gama eşiğidir sedd-i sedîd
Men'-i ceyş-i eleme dergehidir hısn-ı hasîn
Dil-i âşık gibi işretgede-i rûhânî
Beyt-i şâ'ir gibi rindâne vü mevzûn ü metîn
Nedir ol mermer-i berrâk ile ol havz-ı latîf
Nedir ol şemse-i şeffâf ile ol şâhnişîn
Nice şâyeste-i Sultân-ı cihân olmaz kim
Bezî-i maktûr ede icâdına ol Sadr-ı güzîn (ND K46/1-20)

Padişah 4. Murat'ın Kandilli'de inşa ettirdiği bir kasır için inşad ettiği aşağıdaki kaside bedii zevki tam olarak yansıtmakta, tasvir dilindeki pürüzsüz incelik kendini hissettirmekte, sarayı tabloluşturmada ve methiyede kullandığı sanatlı üslup hemen fark edilmektedir. Devrin geleneği çerçevesinde her bir fiziki unsur metafizik olana teşbih edilmekte ve cennet köşkleri ve dini makamlarla yapılan kıyaslamalar ile dini ve uhrevi temlerin devrin insanının muhayyilesindeki yoğun işlevi ve manevi âlem telakkisini ortaya koymaktadır. Meleklerin büyüklerinden Cennetin bekçisi Rıdvan sarayı görse, mimarını üstad kabul edip alkışlayacaktır. Saray ve bahçenin müzeyyen ve muhteşem duruşunun cennetteki karşılığının olup olmadığı aşırı bir mübalağa ile dile getirilmekte ve Kâbe ile kıyaslanmaktadır. Revakları ve takları Cebrail'in kanatları ile kıyaslanmaktadır.

Geleneğin takipçisi olan şairin bu şairane tasviri ile dilin yaşayan biçimi bir model olarak geleceğe taşınmakta ve Türkçenin canlı ve organik olarak ömrünün uzun olmasına katkıda bulunmaktadır. “*Beyt-i şâ'ir gibi rindâne vü mevzûn ü metîn*” mısraı kasrın sağlamlığını şiirin en küçük anlam birimi olan beytin ihamı tenasüple ev anlamını da ima ederek şairin şiirine yani kendi şiirine teşbih etmesi onun şiirde dili nasıl anladığını ortaya

koymaktadır. Bu muhkem dil örgüsünün akışı içinde yapılan mübalağa şairin üslubunun hiç yadırganmayan doğal bir unsuru olarak işlevini sürdürmektedir. Elbette başka birçok divan şairinin yüzlerce benzer saray tasviri vardır ve hepsi de Türkçenin geçmişini oluşturan ortak edebi hafızasından ödünç dil almış ve karşılığını şiirleri ile ödemişlerdir. Bu manada Nef'î'nin kasidelerinde yaptığı her tasvir, Türkçenin söyleyiş gücünün zenginleşmesine ve derinliğinin artmasına katkıda bulunmuştur.

4.1. Şiirin Edebi Değeri: Üslup ve Gerçek Şiir

Sanatın her cephesinde olduğu gibi şiirde de şairin kendi oluşunu eserine yansıtması, üslup kavramı ile ifade edilir. En genel manası ile kavram *“belli bir duyuş, görüş ve birikime sahip olan sanatçının hayatında ve sanatını icrasında edindiği tecrübe ve tavırlarla seçtiği konuyu, biçim ve içeriğin belirlediği vasıta ve yöntemler kullanarak kendisine has bir biçimde ördüğü kelimelerle anlatmasından doğan bir edebî değer unsuru ve ölçüsü”*²⁴⁰ olarak tanımlanır.

Edebiyatta üslup kavramına şiirde olduğu gibi şair-yazar, eser ve okur merkezli olmak üzere üç farklı cepheden yaklaşılmıştır. Bu çalışmanın amacı iki manzum eser arasında şairlerinin üsluplarına yönelik tezler geliştirmek olduğu için şair merkezli tanımlar esas alınacaktır. Bunlardan biri doğa tarihçisi ve ansiklopedist Buffon'un, sanatçının kendi iç dünyasında evrensel bir bedii üslup taşıdığını ifade ettiği meşhur ifadesidir: *“Yalnızca iyi yazılmış eserler baki kalma özelliği kazanacaktır. Bir eserdeki bilgilerin miktarı, gerçeklerin şaşırtıcılığı, yapılan buluşların tazeliği onun edebi eser olarak yaşamasını temin etmez. İçinde bu sayılanların bulunduğu bir eser önemsiz şeylere ilgi gösteriyorsa, zevksiz asaletsiz, istidatsız bir dille yazılmışsa, zamanla yok olup gidecektir. Zira bilgi, buluş ve gerçekler kolayca kabul edilebilir, başka bir şeye dönüşebilirler. Hatta çoğu zaman daha usta bir elde daha rafine hale gelir. Bütün bunlar bireyin dışında kalan şeylerdir. Oysa üslup insanın tâ kendisidir; ne ortadan kalkar, ne zamanla bir şeye dönüşebilir ve ne de eskiyebilir.”*²⁴¹

Yahya Kemal, *“Halis bir şiir fena okunabilir; lâkin sahte bir şiir iyi okunamaz.”*²⁴² ifadesi ile şairin üslubunu yansıtmayan şiirin bir şekilde sahte olduğunu belirtir: *“Sahte manzumeler nevi nevi ve derece derecedir. En büyük şâirlerin Dîvanları bile maateessüf sahte ve mihaniki mısralarla ve hatta manzumelerle doludurlar. Bu büyük şâirler şiir söylemek*

²⁴⁰ Ahmet Çoban, *Edebiyatta Üslup Üzerine*, Akçağ Yay., Ankara, 2004, s. 16.

²⁴¹ Rémy G. Saisselin Buffon, “Style, and Gentlemen”, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, C. 16/3, s.357-361, 1958, s. 357. <http://www.jstor.org/stable/427383>. Accessed: 02/03/2011 04:19

²⁴² Yahya Kemal, 1997, s.3.

sanatını iyi bildikleri için ve senelerce bu yolda meleke hâsıl ettikleri için, bu kudretleri ile hakiki şiir olmayan manzumeler söylemişler, Dîvanları doldurmuşlar, kitaplar vücuda getirmişlerdir. Bu manzumeler onların hakiki eserleri değildir. Hakiki şiirin musikisi ve parıltısı görülmeyen bu kabil manzumelerde sahteliği ifşa eden bir mihanikiyyet göze çarpar. Nitekim bu büyük şâirlerin mutantan cildlerinden okuna okuna yine asıl şiirleri okunur. Bir de hakiki şâir olamayan lakin cild cild şiirler vücuda getirmiş meşhur şir üstadları vardır. Bunlar şiir sanatını iyi bildikleri için uzaktan, yakından şiiri andırır manzumeler yazmışlardır. Hiç bir milletin edebiyatında bu nevi eserlerin revacı yoktur.”²⁴³

Nilüfer Tanç, *Hüsn ü Aşk*'ın okur merkezli tahlilini yaptığı makalesinde Şeyh Gâlib'in, sözde şairler üzerine eleştirilerini aktardıktan sonra, şairin âşık olduğunu söyler. Şair “... gönül ehli, iyi huylu, ılımlı ve irfan sahibi olmalıdır. Şâirlik için dert sahibi olmak, acı ve belayla yaşamak gerekir. Şâir, herkesin dilinde dolaşan hayallere iltifat etmeyip, orijinal fikirler üretebilmeli, çoğu Arapça ve fazla kullanılmayan sözlerle şiir yapmamalıdır. Daha önce denenmemiş yepyeni bir üslup kullanılmalıdır. Halkın rezilleri, Şeytan artığı yiyenler gönül ilhamını bilemez, üslup sahibi olamazlar.”²⁴⁴

Dolayısıyla, şiiri hakiki şiir olarak kabul edilmiş bir şairin edebi türü farklı da olsa bütün şiirleri yine onun üslubunun izlerini taşır.

4.2. *Sihâm-ı Kazâ*'daki Şiir Üslubunun *Nef'i Dîvânı* Zemininde Tenkidi

Şiir ilhamla başlayan ve sözle görünür hale gelen zihni bir cehd ve inşa sürecinin ürünüdür. Bilgegil, bu keyfiyeti “... *tefekkür ve teemmülün ta kendisidir; şiir, fikir dalgalarının ölçüler derununda ikamet için, şâirin zevk ve cehdine teslimiyetidir.*” ifadesi ile teyit eder. Sanat eserinin doğumu ile neticelenen bu faaliyetin birinci unsuru “*hayret hissi*”dir: “*Şiir, iç dünyadan veya dış dünyadan gelen güzellik ihsasının doğurduğu hayret hissine lisanın güzelliğini kullanarak beden verme sanatıdır.*” İkinci unsuru ise “*insan ruhunda yaşanan vakıalar*”dır: “*şiir, insan ruhunda geçen vakıalara lisan müzikalitesinden beden verme sanatıdır*”²⁴⁵

TDK *Büyük Türkçe Sözlüğü*'nde ise şiir, “*Zengin sembollerle, ritimli sözlerle, seslerin uyumlu kullanımıyla ortaya çıkan, hece ve durak bakımından denk ve kendi başına bir bütün olan edebî anlatım biçimi, manzume, nazım, koşuk*” olarak tarif edilir. Şiirin “*Düş gücüne,*

²⁴³ Yahya Kemal, 1997, s.6.

²⁴⁴ Nilüfer Tanç, “Alımlama Estetiği Işığında Hüsn ü Aşk'ın Poetik Değeri: Suhan”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 8/9, 2013, s. 2355.

²⁴⁵ Kaya Bilgegil, *Cehennem Meyvesi*, Salkımsöğüt Yay., Erzurum,1997, s.10-11;37.

hayale, imgeye, gönle seslenen, anı, duygu, coşku uyandıran, etkileyen şey” olması zorunludur.²⁴⁶ Metin merkezli birinci tanıma göre biçim, ahenk ve imgelem kelimeleri şiire dönüştüren üç temel malzemedir. Şiirin okur merkezli ikinci tanımı ise okurun şiire/metne muhatap olması ve kendi anlamını inşa etmesine giden süreci içerir. Şairin bu malzemeleri kullanma yöntem ve biçiminden, temsil ettiği şiir geleneğine aidiyetini gösteren edebi dili; bu edebi dilin içinde kendine özgü hususiyetlerinden ise üslubu ortaya çıkar. Bir üst dil olan edebi dil ile ürettiği şiirin düş gücüne, imgeye ve gönül seslenişi üslubunu; hatıra, his ve coşkuları etkileyiş derecesi ise onun edebi değerini oluşturur.

Dil ve kelime işçiliği yönünden kusursuz bir şiir her okunuştta okur tarafından yeniden yazılır. Buna karşılık kusurlu bir dil, şiiri şiirleşememiş cümleler yığınına dönüştürür; dili hasarlı şiir okurun şiire muhatap olmasını, his ve gönlü ile ondan kendine mahsus manayı üretmesini engeller. Yahya Kemal bir manzumenin vezinli ve lisanla söylenmiş olması ve biçim olarak şiir gibi görünmesinin onu şiir yapmadığını ifade eder. Kalpten geçen bir hadisenin söze dönüşürken geçirdiği istihale ile derin bir ahenk kazanması şarttır: “*Şiir duygusunu lisan haline getirinceye kadar yağurmak ve en çok toplu bir madde haline sokmak, o kadar ki mısra gûyâ o hissini kendisi imiş gibi kaarie vehim vermek....*”²⁴⁷

Sanat, nesnesini estetize etme ve ona bedii bir form ve muhteva kazandırma çabasıdır. Bu çaba nazımda ve nesirde kelimeler üzerinde sarf edilir. Fakat Ahmet Haşim’e göre, söz konusu şiir olunca ifadeler nesirden ne kadar uzaklaşırsa halis veya saf şiire o derece yaklaşır: “*Şâirin lisanı ‘nesir’ gibi anlaşılacak için değil fakat duyulmak üzere vücut bulmuş, mûsikî ile söz arasında, sözden ziyade mûsikîye yakın mutavassıt bir lisandır. Nesir’de üslubun teşekkülü için zaruri olan anâsırın hiçbiri şiir için mevzubahis olamaz.*”

Cümlelerin düzyazı görünüşünden kurtulması ve bedii düzeye çıkması için a) “... *muhâkeme, mantık, belagat, insicam, tahlil, teşbih, istiare ve bütün bunlara müşabih evsafın şiirin bünyesinde mahiyet değiştirip dönüşüme uğraması*; b) “... *bazı aksâmın şüphe ve müphemiyette kalması*” ve “*üslûpta köreltici bir sarâhât*”ten kaçınılması gerekmektedir. Bu şartlar sağlanmazsa “...*sanatkâr en kıymetli müttefiki olan kâriin ruhundan gelecek yardımı kaybetmiş olur.*”²⁴⁸

Ahmet Haşim’in yukardaki görüşleri başta Yahya Kemal olmak üzere başka birçok şair tarafından paylaşılmıştır. Bu nitelikler şekildeki sınırlamalara rağmen divan şiirinde ve

²⁴⁶ TDK, “Şiir”, *TDK Büyük Türkçe Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1998, s.1855.

²⁴⁷ Yahya Kemal, 1997, s. 48.

²⁴⁸ Ahmet Haşim, *a.g.e.*, s. 65-71.

özellikle gazel formunun özünde bulunmaktadır. Divan şairi, sözün değerli olduğunun idrakindedir. Onu lüzumsuz yere uzatarak gevezeliğe dönüştürmemiş, en az kelime ile en yüklü ve en derin manayı yakalamaya çalışmıştır. Kendi dilini keşfedip işleyince şairlik sıfatını ve üslubunu da kazanmıştır. Recâizâde Ekrem Bey'in şiiri üzerine Tanpınar'ın yaptığı değerlendirme, konunun bu yönüne farklı açıdan bakar ve aynı sonuca ulaşır: “... *Şiirde dili kaybeden her şeyi kaybeder. Çünkü her şeyden evvel insanı kaybeder. Hiçbir düzeni olmayan, sadece lügatten seçilen, ne halkın ağzında ne kültürde prestiji olan kelimelerle yapılan bu şiirler, bu rast gele kafiyeler ancak sakat çocuklar doğurabilirdi.*”²⁴⁹

Edebi dil anlam dünyasındaki bedii değer kazanmış ifadeleri ile okura yine bedii haz veren bir metnin dilidir. Mehmet Önal, edebi dil kavramına şu izahı getirir: “*Daha çok beş duyuya hitap eden ve zaruri ihtiyaçlara cevap veren günlük dilin ve akla hitap eden bilim dilinin yanında edebî dil, bütün bunları kapsamakla birlikte soyuta, müphemiyete, birden fazla anlam ilişkisine, kurguya, muhabata göre değişen çağrışım dokusuna, genellikle duygusal ve hayalî iklimlere ve estetik bir dünyaya açılan yorumlara sahiptir.*”²⁵⁰

İsmail Çetişli'ye göre edebi dil, eseri bir sanat nesnesine dönüştürme eyleminin hem aracı hem en üst gayesidir: “... *edebiyat dili/edebî dil, günlük ve ilmî dille aynı kaynaktan beslenmesine veya aynı dil unsurlarını kullanmasına rağmen, onlardan bir hayli farklı ve başka bir dildir. Söz konusu farklılık, tamamiyle dil veya dil unsurlarının farklı biçim ve tarzda kullanılmasından; onlara farklı mânâ, ses, çağrışım ve duygu değerleri yüklenmesinden; onların yeni ve orijinal terkiplere dönüştürülmesinden kaynaklanır. Bir başka ifadeyle edebî dil, dilin alelade bir iletişim ‘vasıta’sı olmaktan çıkarılıp ‘amaç’ seviyesine yükseltilmesi ve sanat objesine dönüştürülmesi ile elde edilir. Şâir veya yazar dediğimiz insanlar, sahip oldukları olağanüstü sabır, gayret, hassasiyet, zevk-i selim ve kabiliyetleriyle böyle bir dil terkiplerinin sanatkârlarıdır. Hepimizin çok iyi bildiğini zannettiğimiz dil, onların kaleminde dinleyen ve okuyanda heyecan ve hayranlık uyandıran bir güzellik objesine; yani edebiyat sanatına dönüşür. Tıpkı alelade bir mermer kütesinin heykeltıraşın elinde nâdide bir heykele dönüşmesi gibi. Buradan hareketle diyoruz ki edebî dil, dil içinde bir ‘üst dil’dir.*”²⁵¹

Edebî dil bir milletin ortak dil hazinesinden doğar. *Siham-ı Kazâ*'daki şiirlerin herhangi biri bu ortak hazineye dâhil olduğunu gösterecek çapta olmadığı içindir ki herhangi bir

²⁴⁹ Tanpınar, 1988, s. 482.

²⁵⁰ Mehmet Önal, “Edebi Dil ve Üslup”, *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 2008, s. 27.

²⁵¹ İsmail Çetişli, “Edebiyat Dili / Edebî Dil”, *Türk Yurdu Dergisi*, S.162-163, 2001, s. 120.

edebiyat bilimi, tarihi ve öğretimi ile ilgili bir kitapta ve şiir antolojisinde eserden alınmış örnek şiirlere rastlanmamaktadır.²⁵²

Çeşitli, bir ifadenin veya metnin dilinin edebi dil niteliği kazanması için on iki özelliğin bulunmasını şart koşar. *Sihâm-ı Kazâ* edebi bir eser midir sorusunun cevabı bu yeterlik şartlarının ne ölçüde karşılandığı ile de sınırlanabilir. Edebi dilin asgari müşterekleri olarak vazedilen on iki ölçütten ilgili olanlar, *Sihâm-ı Kazâ*'nın edebi değerinin tespiti ve üslubunun karşılaştırılması için kullanılabilir:

1-Edebî dil, işlenmiştir; 6-Edebî dil, zengindir; 7-Edebî dil, ferdîdir; 8-Edebî dil, "söz"dür; 9-Edebî dil, ortak/tabii dile göre sapmadır; 10-Edebî dil, muğlak ve kapalıdır; 11-Edebî dilin varlık amacı güzelliştir."²⁵³

Edebi dilin asgari müşterekleri olarak vazedilen on iki ölçütten ilgili olanlar, *Sihâm-ı Kazâ*'nın edebi değerinin tespiti ve üslubunun karşılaştırılması için kullanılabilir.²⁵⁴

1. **Edebî dil işlenmiştir.** Yukarıda örneklenen dil tahlillerine göre *Sihâm-ı Kazâ*'daki dilin işlenmiş olduğunu söylemek imkânsızdır.

2. **Edebî dil zengindir.** *Sihâm-ı Kazâ*'daki dil ilk bakışta zengin olduğu izlenimi verir. Ama kullanılan bayağı kelimeler ve *Nef'î Divânı*'nda karşılığı bulunan terkipler incelendiğinde bunların sık biçimde tekrarlanarak kullanıldığı görülür.

3. **Edebî dil ferdîdir.** *Sihâm-ı Kazâ*'daki dilin şâirinin üslubunu yansıttığı kuşkusuzdur. Ne var ki birçok mısra'ın düz yazıya kolayca dönüşmesi nazmın ferdi ve muayyen bir üslup özelliğinden uzaklaştırmaktadır.

4. **Edebî dil ortak/tabii dile göre sapmadır. Bu özellik nazımda daha çok geçerlidir.** *Sihâm-ı Kazâ*'daki dil günlük ortak tabii dile göre bir sapmadır. Fakat Abdullah Harmanlı'nın sapmalar için yaptığı "*Zaman zaman dil sapmalarının bir oyundan, yüzeysel bir takım denemeler yapmaktan öteye gitmediği görülür. Oysa burada da belirtildiği gibi, dil sapması, normal yollarla ifade edilemeyecek bir derinliğe işaret ettiği, bu anlamı ima ettiği sürece*

²⁵² Eserden alıntı yapan kimi edebiyat eğitimi kitapları, şiirin içindeki edepsiz mısraları ayıklamaya tabi tutarak almışlardır. Örneğin Cem Dilçin tarafından hazırlanan *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi* adlı kitapta nazım türü olarak hicviyenin anlatıldığı bölümde örnek olarak *Sihâm-ı Kazâ*'nın üçüncü sıradaki kasidesinin iğrenç bölümleri çıkarılmış ve şiir almış dört değil otuz iki beyit olarak verilmiştir. Bknz. Dilçin, a.g.e., s. 264-265.

²⁵³ Çeşitli, a.g.m., s. 120-124.

²⁵⁴ İncelenen konu gereği Çeşitli'nin tespit ettiği ortak niteliklerden soruya dönüştürülmemiş olanları şunlardır: "1- Edebî dilin kaynağı, milletin ortak dil hazinesidir; 2- Edebî dil, günlük hayatta kullanılan dil değildir; 3- Edebî dil, ilmî hayatta kullanılan dil değildir; 4- Edebî dil, ortak yazı dilini esas alır; 5- Edebî dil, işlenmiştir; 6- Edebî dil, zengindir; 7- Edebî dil, ferdîdir; 8- Edebî dil, "söz"dür; 9- Edebî dil, ortak/tabii dile göre sapmadır; 10- Edebî dil, muğlak ve kapalıdır; 11- Edebî dilin varlık amacı güzelliştir; 12- Edebî dil, bire bir tercüme edilemez."

işlevsel ve manidardır”²⁵⁵ tespiti çerçevesinde bu eserin şiiriyeti ile değil içeriği ile ilgili bir sapmadır.

5. **Edebî dil, muğlak ve kapalıdır.** *Sihâm-ı Kazâ*’da tecrit yoktur, dili muğlak ve kapalı değildir. Bazı söz sanatları kullanılmış ve ses tekrarları ile ahenk oluşturma denenmiştir. Ama teşbihin dışında divan şiirinin yapı taşlarından olan anlam sanatları fazla kullanılmadığı için düz anlam yoğunlukludur.

6. **Edebî dil “söz”dür.** *Sihâm-ı Kazâ*’daki dil “söz” divan edebiyatında yüceltilen ve ilahi bir niteliği olan söz değildir.

7. **Edebî dilin varlık amacı güzelliştir.** *Sihâm-ı Kazâ*’daki dilin amacı şiir aracılığı ile güzelliği yakalamak değildir.

Şiirlerin hiciv türünde olmasının *Sihâm-ı Kazâ* şiirinin edebi bir nazım örgüsü oluşturmayı başaramamış olmasında müessir olup olmadığı akla gelebilir. İsa Kocaplan, edebi sanatın bulunmadığı bir eser yazmanın mümkün olup olmadığı sorusuna, “*Buna evet demek Türkçeyi feda etmek mânâsına gelir. Çünkü dil mecazlarla zenginlik kazanır, insanın iç dünyasını anlatmayı böyle başarır. Dil edebi sanatlar sayesinde ifade genişliği, tesirlilik, orjinallik gibi vasıflar kazanır. Tasannu gayesiyle yapılmayan edebi sanat şiiri ölümsüzleştirir, güzelleştirir, bayağılıktan kurtarır.*”²⁵⁶ cevabını verirken, *Sihâm-ı Kazâ*’ya nasıl bakılması gerektiği konusunda bir değer ölçüsü ortaya koyar.

4.2.1. Yâve ve Şiir: Şâir ve Müteşâir

Okur merkezli üslup yaklaşımını özetleyen “*Kötü bir üslup, en basit hakikatlerin bile hazmını zorlaştırır.*” deyişi şiirin edebi değerini biçim ve üsluptan kazandığını ifade eder. Nef’î şairliğinin olgunluk devresinde olduğunu ve üslubunda hiçbir kusurlu tarafın olmadığını ve dolayısıyla divanlarının edebilik bakımından eleştirilemeyeceğini ilan eder:

*Ola suhanda husûsâ benim gibi kâmil
Ki bir ibâretinin yok edâda noksânı (ND K31/50)*

Nef’î Dîvanı’nda yapılan hicvin ana teması da şairin kendisini kıskanıp koğuculukla onu yıpratmaya çalışan şairlerin sanat düzeylerine ve şiirlerinin kalitesizliğine getirdiği eleştiridir:

*Ammâ yine bir söz ne kadar nâzik olursa
Dahli ona erbâb-ı hased ol kadar eyler*

²⁵⁵ Abdullah Harmancı, “Cemal Süreya Şiirinde Dil Sapmaları”, *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, V 8/4, 2013, s. 913.

²⁵⁶ Çoban, a.g.e., s. 55.

Üstâd olıcak sözde hasedden kaçılır mı
 Zîrâ hüneri reşk ü hased muteber eyler (ND K10/47-48)
 La'net ol har-zarîf-i hod-reye
 Ki şeref ana mâl ü câhıdır
Fikr-i mazmûn-ı hâs için hâlâ
 Dil bu tedbîr ile mübâhîdir (ND M/1-2)
 Benim ol Hayder-i kerrâr-ı manâ kim hücumumdan
 Dilrân-ı hayâle teng olur endîşe meydânı
 Fazilet marifetdir bana ilm endîşe-i manâ
 Mübârek olsun eşrâf-ı zamâne ilm ü irfân ı (ND K11/44-45)

Nef'î, kişiliğini ve Allah'ın kendisine bahşettiği bir lütuf olan şairliğini muarızlarına karşı silah kabul ettiği şiiriyle savunur:

Hüner lutf-ı kelâm-ı hakkı bilmekdir mahallinde
 Hakikatde budur ehl-i dilin miyâr-ı izânı
 Bu feyz ehl-i dile dâd-ı Hudâdır cehd ile olmaz
 Yine bir ehl-i dil nazmından anlar anlayan onı
 Muhassal âdeme manâ gerekdir yohsa neylerler
 Esîr-i kayd-u sûret bir alay bî-hûde hayvânı (ND K12/46-49)

Sihâm-ı Kazâ'daki söz varlığının bir boyutu bu bölümde içerik tenkidi yapılan ahlaki seviyesizliktir. Bir diğer boyutu ise şairin çağdaşı şairlerin şairliğini beğenmemesi ve aşağılamasıdır.

Katib-i ser geçinen ol livalı yesteh
 O zarîf-i müteşâir o zuhuri ne idi (SK 5/30)
Müteşâir bir iki yâve zarîf
 Kimi monla kimi veli görünür
 Bunlara gerçi **name-i nâzik**
Tene ternâ veyleleli görünür (SK 7/50-51)
 Sen kande ayâ Kaf delisi kande bu vâdi
Taklît ile hiç şâir olur mu müteşâir
 Saplandı ucu g...e ser-deste -i hicvin
 Oldun bu bahâneyle yine saplama şâir (SK M50)

Nef'î'nin bahsini ettiği yâve ve müteşâir kavramlarının muhatabının hangi nazım olduğuna ve hangi şiirin kendi döneminin geleneği içinde Türkçenin şiir gücüne katkıda

bulduğuna karar vermek için divanlarının ve *Sihâm-ı Kazâ*'nın üzerinde karşılaştırmalı bir okuma yapmak gerekmektedir.

Ne sihr etdin yine sözde hezâr ahsente ey Nef'î
Senin gibi acep olur mu bir câdû-yı efsûn-ger
Nedîm-i bezle-senc ü nüktedân u rind ü hoş-sohbet
Suhan-pîrâ vü sihr-ârâ vü mu'ciz-gûy u vahy-âver
Ol isti'dâd ile ammâ acep turfa temâşâdır
Seninle da'vî-i şî'r eyleye bir yâve-gû kaşmer (ND K21/54-56)
Söz ben dediğim cevher-i ulvî ise onu
Devrân sadeî-i sem-i kabûle güher eyler
Söz müdür o kim nüshasını nükte-şinâsân
Haşv-i şikem-i rahne-i dîvâr u der eyler
Hakkımda ne derlerse o gûne süfehânın
Âsâr-ı tabî'atlerine kim nazar eyler
Lazım gelicek ol müteşâ'irlere tab'im
Her ma'rekede neyledi dahi neler eyler
Ol saf-der-i düşmen-küş-i nazmım ki husûsâ
Şemşîr-i zebânımdan ahibbâ hazer eyler (ND K10/54-55)

Sihâm-ı Kazâ'daki nazmın bir yönü, bu bölümde tenkidi yapılan içeriğindeki ahlaki boyuttur. Bir diğer boyutu ise şairin çağdaşı diğer şairlerin şairliğini ve nazmını beğenmemesi ve aşağılamasıdır. Benzer biçimde *Nef'î Dîvanı*'nda yapılan hicvin ana teması da şairin kendisini kıskanıp koğuculukla onu yıpratmaya çalışan şairlerin sanat düzeylerine ve şiirlerinin kalitesizliğine getirdiği eleştiridir. Nef'î sözünü ve şiirini muarızları için bir silah gibi görmüş ve şiirde kendi üstünlüğünü şiirinde sözü ile savunmuştur. *Sihâm-ı Kazâ* 17. yüzyılın her hangi bir sosyal gerçekliğine tekabül etmeyen içeriği itibariyle bütün olarak *Nef'î Dîvanı*'nda yâve olarak nitelenen boş, saçma sapan ve manasız söz tanımına örnek teşkil eden bir manzum eserdir. Dolayısıyla şiir diline yakışmayan, gayr-i bedîî, şiiri değersizleştiren, kaba, müstehcen kelimelerin oluşturduğu içeriği ve edebîlikten uzak dili sebebiyle *Sihâm-ı Kazâ*'yı yazan kişi, kaçınılmaz olarak şair değil müteşâir diye nitelenecektir.

İki eserin aynı hususu şiir dili ile yansıtmada edebîlik bakımından bariz bir düzey farkı bulunmaktadır. Her iki eserde eleştirilen şairler *müteşâir* ve şiirleri *yâve* kavramları ile hicvedilir. Divanda *yâve* ve *müteşâir* kavramlarını kullandığı mısralar edebi yönden kusursuz ve dil bakımından arızasızdır. Divan şiirinin sağlam söyleyiş geleneğinin gücünü temsil

etmektedir. Muarızlarını ilzam etmek için hiciv yaptığını iddia eden *Sihâm-ı Kazâ* şairi, şiiri tamamen mazmun bulmaktan ibaret görür ve divanlarda ilahi ilham eseri olduğu için ulvileştirilen söz; oyun, eğlence ve alay etme aracı olarak süflileştirilir. Şair, yaptığı hicvin dışında başka manzum eserlerinin de olduğuna dair en küçük bir bahis ve imada bulunmaz.

Sihâm-ı Kazâ'nın mukatta'at kısmında nazımda rakipsiz olduğunu iddia ettiği giriş kıtalarının edebi gücünün Türkçe divanına kıyasla hangi düzeyde olduğu kolayca görülür:

*Kimdür benimle fenn-i ma'ânide bahs eden
Bilsin ki ana hamle i tab'um belâ yeter
Ol Rüstem-i kemankeş-i nazmım ki tab'uma
Terkeş mukatta'at-ı Sihâm-ı Kazâ yeter (SK Dibace-i Mukattaat)
Gör ne mazmunlar kopar yâran eline sunmağa
Kışt- zar-ı ma'niye tohm-ı şaka ekdim yine
Reh-güzârımdan savulsun rindân olan erbâb-ı dil
Kim saf-ı a'dâya şimşir-i zebân çekdim yine (SK M2)*

Nef'î Dîvanı'nda şiir:

*Söz ben dediğim cevher-i ulvî ise onu
Devrân sade-i sem-i kabûle güher eyler
Söz müdür o kim nüshasını nükte-şinâsân
Haşv-i şikem-i rahne-i dîvâr u der eyler (ND K10/54-55)
Hüner lutf-ı kelâm-ı hakkı bilmekdir mahallinde
Hakikatde budur ehl-i dilin miyâr-ı izânı
Bu feyz ehl-i dile dâd-ı Hudâdır cehd ile olmaz
Yine bir ehl-i dil nazmından anlar anlayan onu
Muhassal âdeme manâ gerekdir yohsa neylerler
Esîr-i kayd-u sûret bir alay bî-hûde hayvânı (ND K12/46-49)
İktizâ etdi birâz yâve anunçün neyleyim
Yoksa dâim böyledir bana hitâb-ı rüzgâr (ND K16/31)
Bu kadar nazma da kim cüret ederdi hâlâ
Etmese tabıma ilhâm-ı İlâhî telkin (ND K46/33)
O gûne mudhikin eşârına söz der mi ehl-i dil
Nihâyet ol kadar vardır ki mevzûn u mukaffadır (ND K47/65)*

Nef'î Dîvanı'nda şair:

La'net ol har-zarîf-i hod-reye

Ki şeref ana mâl ü câhıdır
Fıkr-i mazmûn-ı hâs için hâlâ
 Dil bu tedbîr ile mübâhîdir (ND M/1-2)
 Ammâ yine bir söz ne kadar nâzik olursa
 Dahli ona erbâb-ı hased ol kadar eyler
 Üstâd olıcak sözde hasedden kaçılır mı
 Zîrâ hüneri reşk ü hased muteber eyler (ND K10/47-48)
 Benim ol Hayder-i kerrâr-ı manâ kim hücûmumdan
 Dilrân-ı hayâle teng olur endîşe meydânı
 Fazîlet marifetdir bana ilm endîşe-i manâ
 Mübârek olsun eşrâf-ı zamâne ilm ü irfânı(ND K11/44-45)
 Ben öğünmem kadrim erbâb-ı dil ü dâniş bilir
 Ârifim düşmez bana lâf u güzâf-ı serserî
Hâmem ol mu'ciz-ı trâz-ı sad-hezârân pîşedir
 Kim nazîr olmaz ana illâ **Kelîmin ejderi**
 Harfidir mecmû'a-i esrâr-ı dîvân-ı Kemâl
 Noktasıdır mühre-i dâ-ı derûn-ı Enverî(ND K14/44-46)
 Dilim endîşe-i medhinle bir deryâ-yı pür-gevher
 Ona tîg-ı zebânım sanki bir mevc-i mücevherdir
 Nezâketde metânetde kelâmım benzemez aslâ
 Ne Urfîye ne Hâkânîye bu bir tarz-ı âherdir (ND K19/35-36)
 Ne mikdârın bilir ne kadr-i güftârı acep bâtul
 Mesîhâ geçinir ammâ har-i Deccâl ile tevem
 Meta-ı kâsidi hüsn-i kabûl-ı taba nâ-çesbân
 Hayâl-i fâsidi düşîze-i mânâyâ nâ-mahrem (ND 38/47-48)
 Şâir-i nâdire-gûyum ne desem hisse çıkar
 Düşmen ü dostu bî-tevriye vü bî-ihâm
 Verir dostu bir harf ile tevkî-i kabûl
 Ederim düşmeni bir nokta ile şöhre-i âm
 O letâfet mi var eşâr-ı safâ-bahşımda
 Ki keder vere ona dahl-i hasûd-ı hodkâm
 Dahl eden de sözüme bârî bir üstâd olsa
 Söyledikce beni makûl ile kılsa ilzâm
 Nev-heves bir **müteşâir** ki dahi bin yıl eger

Fikr-i şîr etse görünür yine endîşesi hâm (ND 50/67-72)
Rûtbe-i nazmımı inkâr edemez kimse meger
Kendi mikdârını bilmez bir-iki lâ-yefhem
Kadrim ammâ ki bilip münkir olan ehl-i hased
Her ne derse ko desin çekmez in aslâ ona gam (ND 51/46-47)
Ne sihr etdin yine sözde hezâr ahsente ey Neft
Senin gibi acep olur mu bir câdû-yı efsûn-ger
Nedîm-i bezle-senc ü nüktedân u rind ü hoş-sohbet
Suhan-pîrâ vü sihr-ârâ vü muciz-gûy u vahy-âver
Ol istidâd ile ammâ acep turfa temâşâdır
Seninle davî-i şîr eyleye bir yâve-gû kaşmer(ND K54/20-22)

Sihâm-ı Kazâ' da şair ve şiir:

Katib-i ser geçinen ol livalı yesteh
O zarif-i müteşâir o zuhuri ne idi (SK 5/30)
Müteşâir bir iki yâve zarif
Kimi monla kimi veli görünür
Bunlara gerçi name-i nâzik
Tene ternâ veyleleli görünür (SK 7/50-51)
Sen kande ayâ Kaf delisi kande bu vâdi
Taklit ile hiç şâir olur mu müteşâir
Saplandı ucu g...e ser-deste -i hicvin
Oldun bu bahâneyle yine saplama şâir (SK M50)
İttifak eylediler hep bizi hicv eylemege
Kimi zâhir kimi bâtın bir alay b.. gidiler
Ne alur var ne satar yâvelerin b.. yerler
Alayı bir pula degmez müteşâir gidiler (SK M58)
Seni ey Baki-i puşt anlama kim hicv edeler
Nazm-ı pâkî olan erbâb-ı suhan dünyâda
Sen o b..n ki seni yâd eden ehl-i tab'un
S...r endîşesi inzali geh-i ma'nâda (SK M6)
Eski divânı okunmaz neylesin Kirli Nigar
Şi'rini şimden geru bir başka divân eylesün
Itrî yazsın hele tertibinde etsin ihtimâm
Çil s...p evrakına yer yer zereşân eylesin (SK M26)

Gireli pençe-i endişeme şimşir-i suhan
Bir mubâriz talep eyler yürürüm merdâne
Bilmem er kalmadı mı arsa-i ma'nâda dahi
Bir iki hamlede bir kahbe çıkar meydana (SK M30)
S...r lücce-i-lehce-i güftârına ey Kafoglu
Vây ol şî're ki sen anı tekellüm edesin
Agzın eş'âra yakışmaz meğer ahbâbına hep
Şî'ri nâ-sâzuni g...le terennüm edesin (SK M48)
Vâdi-i nazma çün kadem basdım
Cümle rindân-i dehre aşk etdim
Hicv-i eşrâf-ı zahiri evvel
Vahdetî zartasında meşk etdim (SK M71)
Fırsatî sen bu semti bilmezsin
Eyleme gel bizimle yok yere ceng
Sana kaç kerre dedim anlamadun
Sözde mazmun gerektir a p....g (SK M92)
Kafzâde ya'ni ol innîn-i sâmi-rütbe kim
Şî'ir ile şehri tutan *anın sadâ ü sıytıdır*
Yoklasan ebkâr-ı efkârını amma kim yine
Bikr eger vâri ise ebyâtında ehl-i beytidir (SK M50)
Jâj-hay u yâve-gû *Ankâ-yı esfel kim anun*
Her kelâmı şahsâr-ı ömr için bir durpıdır
Şî'r-i bî-mâ' nâ deyüp b...r yedükce sanasın
Ağzı bir havruz delükli gûşı anun kulpıdır (SK M100)
Küşte-i zülfikâr-ı hicvimdür
*Bir alay **yâve-gû** vü herze-tırâz*
Kâdir olmasalar cevâba n'ola
Ber neyâyed zi-küştegân âvâz²⁵⁷(SK M111)

4.2.2. *Sihâm-ı Kazâ ile Nef'î Dîvânı'nın Üslup Yönünden Karşılaştırılması*

Divan edebiyatında nesir ve nazım biçiminde kaleme alınan eserlerin edebi muhiti 15. asırdan itibaren değişmeksizin İstanbul merkezlidir. Bu sebeple telif edilen eserlerde İstanbul Türkçesi tercih edilmiştir. Şairin şive ve ağız özellikleri ne olursa olsun, İstanbul Türkçesini,

²⁵⁷ (Sadi-Gülistan) Ölülerden ses çıkmaz

yani muhatap edebî zümrenin dilini esas alması ve şiir dilinin onların estetik düzeyine hitap etmesi zorunluluğu vardır. *Sihâm-ı Kazâ*’nın dil ve üslup tenkidinde *Nef’î Dîvanı*’nda

*Ukde-i reşk ü hased yok dil-i bî-bâkimde
Olmasa nazm-ı selîsimde acep mi ta’kîd (ND K54/43)*

ifadesinde tanımını bulan müstesna şiir dili ve bu divandaki Türkçe ölçü alınmıştır.

Nef’î’nin nazımda kendine has üslubu vardır ve divanlarında bunu hissettirir. Üslubunun köklerinin ve o köklerin ilgilerinin beslendiği zemin öncelikle Türkçe ve daha sonra Türkçenin içinde gelişen divan şiiri geleneğidir. Tanpınar, kafiye vezin, tema ve başka dillerden alınan terkipler gibi şekilden doğan bütün sınırlamalara rağmen mükemmeliyete ulaşılan kaside kadar mucizeli pek az eser bulunduğunu ifade eder: “*Dîvandaki Nef’î’nin kasidelerinde üslubuna meydan okuyucu, iddia edici ve şikâyet edici bir sadâ hâkimdir. Gazellerinde sevgilinin nazı cilvesi ve çektirdiklerinden yakındığı mısralarında dahi elemi göstermek yerine rindliğini öne çıkarır. Bu müstağni tavrını sulandıracak ahlaki zaafiyet hissini verecek bir dil kullanmaz.*”²⁵⁸

*Cânân odur ki serkeş ola mübtelâsına
Âşık odur ki nâzı geçe dilrübâsına
Bir güft ü gûda yüz nigeh-i çeşm-i çâr ile
Aşk olsun ol mu’âmelenin âşinâsına
Ne tercümân-ı gamze gerek âşika ne nâz
Dilber mukayyed olmayıcak müdde’âsına
Ne eşk-i dîde lâzım olur dilbere ne âh
Âşık tahammül eylemeyince cefâsına
Nef’î bize ne gamze gerek ne nigâh-ı dost
Biz mâ’iliz güzellerin en bîvefâsına (ND G114/5)*

Kasidelerdeki bahar, savaş at, saray mimarisi, mey ve insan tasvirlerinde ifade tekrarlarının olmaması, ses ve ahenk unsurlarının mükemmel biçimde kullanılması, cümlelerin akıcı ve selis biçimde akmasını sağlayan sağlam Türkçe hâkimiyeti *Sihâm-ı Kazâ*’daki nazımda görülmez:

*Merhabâ ey hazret-i sâhib-kırân-ı ma’nevî
Nâzım-ı manzûme-i silk-i le’âl-i mesnevî
Mesnevî ammâ ki her beyti cihân-ı ma’rifet*

²⁵⁸ Tanpınar, 1977, s 181.

Zerresiyle âfitabının berâber pertevi
 Âlem-i ma'nâ ki hûrşîd-i cihân-ârâ gibi
 Devr eder girmiş semâ'a anda rûh-ı mevlevî (ND K2/1-3)
 Kâfiye teng oldı âgâz-ı du'â etsem nola
 Gerçi zabt etmek ne mümkün hâme-i çâpük-revî
 Tâ hisâb-ı mâh u sâl-i âlemi tahkîk için
 Bedr ede mihr-i cihân-tâb-ı felek mâh-ı nevi
 Her dem olsun rûh-ı pâkîne du'â-yı bî-hisâb
 Evliyâdan tâ ki hâlî olmaya dünyâ evi (ND K2/16-18)

Rüstem-i ehl-i dilim aşk kemânım çekemez
 Pâdişâh-ı suhanım fitne nişânım çekemez
 Âfitâb olsa eğer kevkeb-i câh ile hasûd
Kîn-i şemşîr-i cihângîr zebânım çekemez
 Mest-i meyhâne-i feyzim yine rindân-ı cihân
 İttifâk etse biri ritl-ı girânım çekemez
 Bana bir dilber-i şûh olsa hemân hâzır-vakt
 İntizârı dil-i fettân-ı cihânım çekemez
 Dili dilberden anınçün sakınır endîşe
 Gam-ı aşkı bilir ol âfet-i cânım çekemez
 Bileli kendimi ben gönlümü âşık buldum
 Bâr-ı gayrî ten-i bitâb ü tûvânım çekemez
 Nef'î'yim kimse benim gibi şetâret edemez
 Hiç bir kimse dahi derd-i nihânım çekemez (ND G58)

Sihâm-ı Kazâ'da şair kendisinin şiirde üstünlük iddiasında bulunur ve rakip şâirleri hicvederken gerçekte edebi bir tür olarak şiiri aşağılar.

Jâj-hay u yâve-gû Ankâ-yı esfel kim anun
 Her kelâmı şahsâr-ı ömr için bir durpıdur
 Şi'r-i bî-mâ'nâ deyüp b...r yedükce sanasın
 Ağzı bir havruz delükli gûşı anun kulpıdur (SK M100)

Sihâm-ı Kazâ'da şiirlerin ses ve ahenk unsurlarından yoksun oluşu doğal olarak tenafür ve kakafoniye doğurur. Nefret kökünden gelen tenâfür, edebiyatta bir hece, kelime veya ibarenin telaffuzunun zor olması veya peş peşe gelmesinden ötürü seslerinin kulağa itici

gelmesi yani kakofoni hali, ahengin bir bakıma tersten tezahürü demektir. bu durum iki eserden birer dörtlükle açıklanabilir:

*Şâire bir kahbe peydâ oldı şimdi Rumda
Kim ana pazeng olan şâh-ı Acem câsusıdur
Böyle bir gayr-i mükerrer fahişe olmaz dahi
Kûn-i me'bûnı anun zirâ kôs-i ma'kûsudur(SK M21)*

*Şehâb-ı nev-bahâr-ı feth u nusret tîg-ı sîrâbı
Çerâğ-ı dûdmân-ı dîn ü devlet baht-ı bîdârı
Dil-i ervâh-ı kudsî gibi sâf u pâk vicdân
Nihâd-ı akl-ı küll gibi dürüst ü râst miyârı
Semend-i râ'iz-i iclâlinin gerdûn çerâğâhı
Kemend-i Rüstem-i ikbâlinin âlem giriftârı (ND 13/33-35)*

4.2.3. Sihâm-ı Kazâ'da Edebi ve Bedîî Niteliğin Yokluğu

Divan edebiyatında sözün güzelliği “beliğ” olması ile mümkündür. Ahmet Cevdet Paşa, güzel söz söyleme sanatının esaslarını belirleyen belâgat ilminde beliğ sözün iki temel şartından bahseder: “Söz fasîh olmalı ve fasih olan söz de muktezâ-yı hâl ü makama mutabık bulunmalıdır.”²⁵⁹ Şairin inşad ettiği şiir en az sözle en güzel manayı yakalamalı ve zihninde tasvir etmek istediği hâli tam isabetle dile getirmelidir.

*Pâkîze-gûy-ı nâdire-sencim ki her sözüm
Şehnâme-i belâgata hüsn-i beyân verir (ND K4/6)*

Divan şiirinde her bir beytin kelimelerinde ve bütününde lafz, mâna ve âhenk yönünden kusursuzluk yani fesahat aranır. Şiirin fasih olabilmesi için söyleyiş olarak Türkçenin o günkü kuralları ve dönemin edebî geleneği içinde ediplerin ve okuyucunun beğenisine hitap etmelidir.² Sözün üslubunda zorlama ve tenafür olmamalı ve üslup/söyleyiş kulağı tirmalamamalıdır.

Sihâm-ı Kazâ'daki şiir dili ile Nef'î divanlarındaki dilin edebilik bakımından birbirinin simetriği olması, Türkçe ve Farsça divanlardaki pürüzsüz dilin bu eserde de bulunması beklenir. Sihâm-ı Kazâ'daki dilin özensiz, kaba, zevksiz olduğu ve bazı mısralarda dil

²⁵⁹ “Fesâhat, elfazın telâffuz ve istimâ'ı tatlı ve mânâsı zahir yani telaffuz olunur iken mânâ zihne mütebâdir olmaktır. Bunun alâmeti dahi elfâzın kavâid-i lisana muvafık ve elsine-i üdebâda kesîrî'l-isti'mâl olmasıdır.” Ahmet Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniye*, (Haz. Turgut Karabey, Mehmet Atalay), Akçağ Yay., Ankara, 2000, s.4.

kusurlarının bulunduğu yüzeysel bir okuma ile hemen fark edilir. Aynen veya benzer biçimde *Nef'i Divanı* 'nında kullanılan kelime ve terkipler, *Sihâm-ı Kazâ*'da buldukları mısralara aynı edebi inceliği ve kaliteyi vermemektedir. Dilbilgisi ve kelime hatalarının yanı sıra eserin yalnız uzun şiirlerinde değil kıtalarında da, Türkçenin kullanımı bir şiiri sonuna kadar okunmasını sağlayacak ve temalardaki bayağılığı telafi edecek bir ifade yeterliği ve şiiriyetten çok uzaktır.²⁶⁰ *Nef'i Divanı* 'nın Türkçesi ise şairinin dil hassasiyetini, işlenmiş ve damıtılmış bir dil zevkini yansıtır. Nazım kalitesindeki bu farklılığı iki eserden beyit, kıta ve daha uzun nazım birimleri ile örneklendirmek mümkündür:

Aşağıdaki beyitlerin hangisinin yapı ve şekil bakımından kusursuz olduğu kıyaslanabilir:

Gözü meyhâne-i nâz u kaşı mihrâb-ı niyâz
Yaraşır her ne kadar etse niyâz ehline nâz (NDMü11)
Kim çeker minnetin ol sifle-nihâd u dünün
Başına çalsın eger var ise ihsân-ı felek (ND K24/6)

Zalimin zulmü ulu giceye kurdu bid'at
İltifatı koyun emîni denen sekbane (SK Kk8/7)
Ehl-i ilmüm der ise başına çarpsın ilmin
Sair erbâb-ı suhen cehl-i mürekkep değil â (SK Kk14/13)

Aşağıdaki kıtaların hangisinde sağlam bir dil dokusunun bulunduğu karşılaştırılabilir:

Hakkımda ne derlerse o güne süfehânın
Âsâr-ı tabîatlerine kim nazar eyler
Lazım gelicek ol müteşâirlere tabım
Her marekede neyledi dahi neler eyler
Ol saf-der-i düşmen-küş-i nazmım ki husûsâ
Şemşîr-i zebânımdan ahibbâ hazer eyler (ND11/56-58)

Kimdür benimle fenn-i ma'ânide bahs eden
Bilsin ki ana hamle i tab'um belâ yeter
Ol Rüstem-i kemankeş-i nazmım ki tab'uma
Terkeş mukatta 'at-ı Sihâm-ı Kazâ yeter (SK M1)

Nef'i-i mu'ciz-beyânım bende-i Mollâ-yı Rûm
Ne Hakîm-i Gaznevîyim ne Emîr-i Dehlevî

²⁶⁰ Ansızın akla gelme, 2. İki şairin birbirinden habersiz olarak aynı şiiri söylemesi.

*Hâk-i pâ-y-ı Şeyh Attârım ki oldu himmeti
 Ta'bıma üstâd-ı ders-i müşkilât-ı Mesnevî
 O şeh cân u dile rahm eyleyip dâd etdiğin görsek
 Bir-iki zâr u nâşâdı felek şâd etdiğin görsek
 Gönül ma'mûresin cevriyle vîran etdi ol zâlim
 Gelip insâfa bir gün yine âbâd etdiğin görsek
 Kul etdi âlemi reftârına ol serv-i âzâdım
 Ne var bir bendesin lutfundan âzâd etdiğin görsek
 Nice bin hânümânı bâda vermiş bir felekdir bu
 Anı âhiyla bir âşık da berbâd etdiğin görsek
 Ne mazmûnlar ne vâdiler bulur seyr eylesen Nef'î
 Yine bir tarz-ı hâs u tâze îcâd etdiğin görsek (ND G66/1-5)*

*Gör ne mazmunlar kopar yâran eline sunmağa
 Kışt- zar-ı ma'niye tohm-ı şaka ekdim yine
 Reh-güzârımdan savulsun rindân olan erbâb-ı dil
 Kim saf-ı a'dâya şemşir-i zebân çekdim yine (SK M2)*

*Edâsı âb içinde yer yer âteş-pâre mazmûnlar
 Acep mi etse Nef'î nazm ile da'vâ-yı sehâri
 Alır levh-i kaderden cezbe-i fikr ile mazmûnu
 Tabî'at zâtını ta'rîfe hasr etdikçe güftârı (ND K49/50)
 Benim ol Nef'î-i rûşen-dil ü sâfî gevher
 Feyz alır câm-ı safâ meşreb-i bî-bâkimden
 Âsumân himmet umar kevkebe-i tab'ımdan
 Akl-ı küll ders okur endîşe-i derrâkimden (ND K18/1-2)
 Bugünden ahdim olsun kimseyi hicv etmeyem illâ
 Vereydin ger icâzet hicv ederdim baht-ı nâ-sâzı
 Beni dûr etdi zîrâ dergah-i devlet-penâhından
 Nice hicv etmeyim **bir öyle** gaddâr u çep-endâzı (ND K22/23-24)*

Ganizade Nadiri'nin aşağılandığı bu kıta ile Türkçe divandan alınan kıtadan hangisinin dilinde zorlama ve hangisinin dilinde şiir diline has akıcılığın bulunduğu kıyaslanabilir.

*Cânı çıksun acıman Kirli Nigâre zerrece
 Kendi kendüni aceb rüsvây edüp düşdi dile
 Niçün ol yüz­süz o...ı tutmadı Emrî sözün*

Kuyruğun basdı bir uyur ejderhânun kasdile (SK M20)

Kalır gider bu gönül zülf-i yârdan gelmez

Hevâ-yı Şâmı bilen ol diyârdan gelmez

Sabâdan etme dilâ hâk-ı pâyını ümmîd

O denlü lutf (u) kerem rûzgârdan gelmez (ND K14)

4.2.4. *Sihâm-ı Kazâ ve Nef'i Dîvanı*'nında İki Farklı Eleştirmen Tipi

Tarihi zemini olan eserlerin edebi değerinin eleştirisinde estetik ve biçim gibi unsurların yanında zihni arka planın da dikkate alınması zaruridir. Zira aynı olayı farklı zihniyete sahip yazarlar farklı dil ve içerikle aktarabilmektedir. Zihniyet çözümlemesini içeren üslup tenkidi çalışmaları eserin kimliğinin veya içeriğinin sorunlu olduğu durumlarda sahilliğinin araştırılması sürecine ve yüzyıllar boyunca şiddetli Batı etkisine maruz kalmış Türk edebiyatının asli kaynaklarının ilmi bakımdan geçerliliğinin artmasına katkıda bulunur.

Coşkun, tarihe kaynaklık eden bir eserin hangi zihniyette ve hangi karakterde bir yazarın kaleminden çıktığının belirlenmesinin, o yazarla ilgili biyografik bilgilerin sıralanmasından çok daha önemli olduğunu şöyle açıklar: “*Bunun için öncelikle yazarın konusuna yaklaşım tarzını, bakış açısını, okuyucuya telkin etmek istediği mesajları vs. ortaya koymak icap etmektedir. Bir eser, yazarının seçimlerinden oluşur. Bir eserdeki konular, teşbihli, istiareli, imalı ifadeler, yorumlar, yazarın kimliği ve zihniyeti hakkında araştırmacıya ipucu verir. Meselâ, yazarın konusunu anlatırken yaptığı bilgi ve malzeme seçimi çok önemlidir. Zira yazarın kimliği bu “seçim”lerde gizlidir. Bir kişi, grup, toplum veya milleti ahlâksız göstermek isteyen bir yazar, o kişi veya o toplumla ilgili olumsuz bilgi ve hikâyeleri toplar veya uydurur. Eğer o kişi ve toplum çoğunlukla ahlâklı ise, yazar, doğru bilgi ve malzemelere dayansa bile, yanlış hüküm vermiş olur. Hiçbir kişi veya toplum kusursuz olmadığına göre, herkesi ve her toplumu kötü göstermek mümkündür. Bundan dolayıdır ki neyin anlatıldığı kadar kimin anlattığı da önemlidir.*”²⁶¹

Sihâm-ı Kazâ şairine göre, şiire ve şaire şöhret kazandıran en önemli özellik güzel söyleyiş ve dolayısıyla üsluptur. *Sihâm-ı Kazâ*'daki şiir de üslup bakımından güzel bulunur. Şairinin ilhamın nüktesine muhatap olduğu ve Allah'dan gelen feyizle eserdeki hicvi yazdığı iddia edilir. *Sihâm-ı Kazâ*, ilham veya feyz-i hak eseri hüsn-i eda ile yazılmış nükte içeren suhandır.

Bâis-i şöhret olan hüsn-i edâdır yoksa sühane

Kalem-i Itri ile cild-i müzehhep değil â

²⁶¹ Menderes Coşkun, "Latîfî'de Oryantalizmin Parmak İzleri: Latîfî'nin Türk ve İslam Büyüklerini Anekdotlar Vasıtasıyla Değersizleştirme Gayreti", *SDÜ FEF Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 23, 2011, s.149.

Feyz-i hakdur suhan ey yâve-tırâzân işidiün

Her kişi nükte-i ilhâma muhatab değilâ (SK Kk15/15-16)

Sihâm-ı Kazâ üzerine yapılan olumlu ve olumsuz değerlendirmeler ciddi bir tahlil çalışması üzerine değil, peşin kabuller üzerine bina edilmiştir. Eseri inceleyenlerin hiçbirinin hafızasında ona ait güzel bir hiciv mısraı bulunmaz. Meriç, “*Bizde hiciv yok.*” başlığı ile Türk hiciv edebiyatını değerlendirdiği yazısında, Türk edebiyatında hiciv alanında edebi ve nitelikli eserler yazılmadığını söyler.²⁶² Vardığı değer hükmü aslında yazısının başlığına kuvvetli bir şekilde yansımıştır. Ona göre *Sihâm-ı Kazâ* da dâhil Türk edebiyatında iyi bir hiciv eseri yoktur. Bu görüşü örneklendirirken *Sihâm-ı Kazâ* ile Sururi’nin *Hezeliyât*’ını karşılaştırır ve aralarındaki tek farkın birincisinin daha iyi bir şairin kaleminden çıkmış olduğunu söyler. Fakat Meriç’in bu yargısı, *Nef’î Dîvan*’ındaki hicviyeleri ya okumadığını veya onları hiciv olarak düşünmediğini akla getirmektedir. Şair hakkındaki ‘iyi’ yargısına divanlardaki nitelikli şiirlerine, hicvinin Surûrî’nin hezli gibi kötü olduğu yargısına ise *Sihâm-ı Kazâ*’daki şiirlere bakarak varmış olması muhtemeldir. *Sihâm-ı Kazâ*’nın içeriği, Nef’î’nin karakteri hakkındaki olumsuz algıyı sürekli olarak beslemekte ve eserden yola çıkılarak oluşturulan ‘kişiliğinin bozuk olduğu’ yargısı bazı araştırmacılarca muhitinin de bozuk olması ile açıklanmaktadır.

Nef’î, Türkçe divanında hicve mecbur kaldığı için başvurur. Fakat bu yönü ile tanınmış olmasının sebebi, divanlarında mantıklı ve yerinde yaptığı hicivdir. Divanlarındaki nazmın zemininde genel itibariyle ahlaken yozlaşmamış bir toplumsal yapı bulunur. Burada şairin ahlaki duruşu temiz ve sorunsuz; edebi dili ise sağlam, kusursuz ve şairanedir. Hicvi saldırgan ve aşağılayıcı değil, yakıncı ve şikâyet edicidir. Bunun karşısında özgür birey tercihi havasında yazılmış, 19. yüzyıl Osmanlı aydınının topluma bakışını yansıtan fakat 17. yüzyıl Osmanlı toplumsal yapısına tamamen zıt, temasını beşeri zaaf ve çarpık ilişkiler düzeninin oluşturduğu *Sihâm-ı Kazâ* vardır. İçindeki dil sorunlu, saldırgan ve kutsal tanımazdır. Bu noktada Nef’î’nin düşünce dünyasının hangi eserin içeriğine göre değerlendirilmesi gerektiği sorusu cevap beklemektedir.

²⁶² “*Tahîr-ül Mevlevî, hiciv “teşrih-i rezail ve teşhir-i erâzil için yazılır” diyor. Şiir, ne bir teşrih masasıdır, ne bir teşhir çarımı. “Nezih olmak şartıyla, hak ve hakikatin müdafii, gadr ve fezâhatın maniidir”. Ne zavallı bir müdafî! Hiciv, ma’şerivicdanın kararlarını infaz eden bir intikam meleği olsa, “gadr ve fezâhat” hükümran olabilir miydi hala?*

İslamiyet, “sebb ü şetm”i hoş görmez. Bununla beraber, şâirin haşarı tecessüsü zaman zaman bu yasak bölgede at koşturmaktan çekinmez. Osmanlı’nın vakûr ve selim zevki için, uzun sürmemesi gereken bir oyundur hiciv. Heccâvın çevresinde teklif edeceği yeni bir değerler manzumesi yok ki hicve ihtiyaç duyulsun. Nef’î’nin “Sihâm-ı Kazâ”sıyla Sürûrî’nin “Hezeliyyât”ı arasındaki fark, birincinin daha usta bir şair elinden çıkmış olması.” Cemil Meriç, 1979, s. 123.

ALTINCI BÖLÜM

YAZARLIK TESPİTİ VE ÜSLUP ÖLÇÜMÜ: *SIHÂM-I KAZÂ*'NIN NİCELİK ANALİZİ

Batıda tarihi, edebi ve özellikle dini metinlerin kaynak tenkidi bütünüyle ilmi bir inceleme ve çalışma alanıdır. 15. yüzyıldan itibaren ise Eski ve Yeni Ahit metinleri de dâhil olmak üzere dini metinlerin sahliliklerini araştırmak için eserin dilinden ve üslubundan yararlanma ve bunun için ilmi hassasiyet ve sezgiyi araç olarak kullanma fikri geliştirilmiştir. Grafton, bunun nedeninin bugün bile sıkça karşılaşılan eser ve belge sahteciliği olduğunu ifade eder: *"Bütün bu sahtecilik uygulamaları 17, 18 ve 19. yüzyıllarda devam etti. İlim adamları zaman zaman şahsi veya mesleki çıkar peşinde eser metin imal etmeyi sürdürdüler. Piemonteli papaz Giuseppe Francesco Meyranesio, yayının hamisi Papa VI. Pius'tan bir terfi koparabilmek için, Torinolu Maximus'un eserlerinin 1784'de yapılan büyük Roma baskısına, güya bir İngiliz asilzadesinin eşyaları arasında aniden kayboluvermiş yazmalardan alınmış yirmi dört yeni metinle katkıda bulunmuştu. İlim adamları bazan da idealist maksatlarla uydurmacılığı seçtiler. Tübingen'de ilahiyat tahsili gören Cristoph Matthäus Pfaff Torino'da dört dini metin parçası bulduğunu bunların Irenaeus'a atfının sahlil olduğunu iddia etti. Amacı kendi koyu sofu Hristiyanlık anlayışını desteklemektir. İnancına göre Hristiyanlığın özü yalnızca İsa'nın verdiği derslerden ibaret iken, kavga ve hizipleşmeler belli dogma ve mezheplere körükörüne imandan kaynaklanıyordu."*²⁶³

Bu realite karşısında artan şüphencilik ve karşı tenkit çalışmaları, sayısal analiz usullerinin klasik metin tenkidini tamamlamak ve sonuçlarını doğrulamak maksadıyla kullanılmasının önünü açmıştır. Klasik tenkit güçlü maddi delillere dayanmadığı zaman sübjektif kaldığı için kriter olarak yeterli görülmez. İstatistik yöntemleri yoluyla yazarlık tespiti ve isnadı çalışmalarında metnin dil ve üslubunu maddi delil olarak kullanma ve üslupbilimden faydalanma çalışmaları, 19. yüzyılın sonlarında başlar. Eski Ahit (Tevrat), Yeni Ahit (İncil), ilmi haller ve Şekspir külliyyatı üzerinde daha önce yapılmış olan klasik kaynak tenkidi incelemeleri, istatistiki üslup ölçümü yöntemleri tekrar yapılmaya başlanır. Amaç klasik usullerle yapılmış çalışmalarına varılan neticelerin sağlamlasını yapmaktır.

Metin içerisinde yazarın izini sürmek ve yazarlık tespiti yapmak için birbirini tamamlayan iki çalışma yapılır. İlk olarak metnin veya eserin dış ve iç unsurları klasik usuller ve tekniklerle tahlil ve tenkide tabi tutularak yazarın kim olabileceği ve olduğu hakkında isabet oranı mümkün olduğunca yüksek tahminleme yapılır. Daha sonra bu tahminin teyit

²⁶³ Grafton, *age.*, s. 32.

edilmesi amacı ile metindeki üslup sayısal dile dönüştürülür ve sınıflandırılıp karşılaştırma yoluyla benzerliğinin veya farklılığının ortaya konulması için istatistikî yöntemlerle analiz edilir. Günümüzde üslup ölçümü alanında geliştirilen yöntemlerle yapılan tahlilden önce, metne önce klasik iç ve dış metin tenkidi yöntemleri tatbik edilir ve yapılan üslup ölçümü çalışması yazarlık tespiti çalışmasının tamamlayıcı bir unsuru olarak değerlendirilir.

Üslup ölçümü (*stylometrics*) veya yazarlık tespiti (*authorship attribution*) bakımından üslup, bir yazara mahsus, tamamen onun zihninin mahsulü olan, ölçülebilir desenler/kalıplar halindeki dil unsurları/hususiyetleri manzumesidir.²⁶⁴ Bu dil-üslup hususiyetleri geliştirilen istatistikî ve bilgisayar tabanlı yöntemlerle kısmen veya tamamen otomatik olarak işlenir. Kapsamı bakımından üslup ölçümü, bu sürecin sonunda yazarı bilinmeyen veya tartışmalı olan belge-metinlerin yazarını, yanılmazlık yüzdesi en yüksek düzeyde tahmin ve tespit etmek çalışması olarak tanımlanır. Diğer bir tanım ise, istatistik dili ile yazar tespiti ve üslup ölçümü bir dil veri kümesinin üreticisinin, kendisine özgü dil kullanım özelliklerinin ortaya çıkarılmasıdır. Bu tanım yalnızca yazılı değil, sözle ifade edilmiş malzemeyi de içine alır.²⁶⁵ İstatistikî üslup incelemesi kabaca edebi, kültürel ve bilimsel metinler; mahkemelerde davaya delil olan vesikalar veya metinler ve mesaj, sohbet odaları, blog gibi internet ve sosyal medya ürünleri olmak üzere üç kategoride gerçekleştirilir.

Üslup ölçümü yoluyla yazarlık tespiti alanındaki çalışmalar için, amaçları bakımından farklı sınıflamalar yapılır. Genel anlamda amaçlarından biri, herhangi bir metni/eseri isimleri belli ve içeriklerinden birinin kaleme aldığı kesin olan yazarların içinden hangisinin yazdığını yüksek doğruluk oranı ile tespit etmektir. Diğerisi ise, ismi belli yazarın yazdığı yazdığına inanılan bir metnin/eserin gerçekten bu kişi tarafından yazıldığını tespit etmek için yapılan yazarlık tespiti çalışmasıdır.

Efstathios Stamatatos'a göre ise üslup ölçümü dört maksatla yapılır: (1) Bir metnin belli bir yazar tarafından yazılıp yazılmadığını ortaya çıkarmak. (2) İki metin arasında herhangi bir aşırmanın olup olmadığını (intihali) ortaya çıkarmak. (3) Yazarın yaş, cinsiyet, eğitim ve inanç gibi kişisel özelliklerini ortaya çıkarmak. (4) Özellikle birden fazla yazarlı yazılarda üslup farklılıklarını veya tutarsızlıklarını ortaya çıkarmak.²⁶⁶

²⁶⁴ David I. Holmes, "Authorship Attribution", *Computers and the Humanities*, C. 28, S. 2, 1994, s. 87: <http://www.jstor.org/stable/30200315>. Accessed: 12/10/2011 04:09

²⁶⁵ Patrick Juola, *Authorship Attribution (Foundations and Trends in Information Retrieval)*, Now Publishers Inc., 2008. s. 23: <http://www.mathcs.duq.edu/~juola/papers.d/fnt-aa.pdf>

²⁶⁶ Efstathios Stamatatos, "A Survey of Modern Authorship Attribution Methods", *Journal of the American Society For Information Science And Technology*, 2009, s. 539

1. Üslup Ölçümünün Tarihi Gelişimi

Yazarlık tespiti ve isnadının tarihi seyri kabaca üç dönem halinde incelenebilir. Birinci dönem, 19. yüzyılın ilk yarısına kadar metin tenkidinin yalnızca klasik usullerle yapıldığı matematik ve istatistik hesaplamalar öncesi zaman dilimidir. İkinci dönem, matematiğin ve istatistiğin yazarlık tespitinde giderek yoğun biçimde kullanıldığı 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar geçen, yüzyılı aşkın bir süreyi içine alır. 20. yüzyılın ortalarına doğru, beşeri ve sosyal bilimler sahasında elde edilen verilerde bulunan sayıların tasnifi, ölçme ve değerlendirmesinde istatistik bir alet ilmi olarak vazgeçilemez bir araç konumunda olmuştur. Bu dönemde yalnızca psikoloji, sosyoloji vb. sosyal bilimlerdeki saha araştırmaları değil, yazılı metinler üzerindeki üslup araştırmaları da istatistik yolu ile sayısal ortamda ifade edilmeye başlanmıştır. Dönüşümün içyapısında ve işleyişinde farklı yaklaşımlar, yöntemler ve hesaplama formülleri oluşturulmuş ve sayısız uygulamalarla bunlar sınanmıştır. 1960'lardan 2000'li yıllar arasındaki döneme ise, bilgisayarın icadı ile bilgisayar destekli istatistik hesaplamalar hakim olmuş ve alan "üslup ölçümü" olarak adlandırılmaya başlanmıştır. 2000'li yılların başından bugüne geçen süreçte ise, hesaplama ve çalışmalar baştan sona dijital ortamda yapılmaya başlanmış, yazılımlar çeşitlenmiş ve algoritmaların üsluptan üretilen dil hususiyetlerini ölçme hassasiyeti sürekli tekâmül etmiştir. Paket istatistik yazılım programlarının yanında, bu dil hususiyetlerini işleyen alana özgü yazılımlar geliştirilmiştir. Bugün her türlü metin analizi insan zihnine gerek kalmadan elektronik ve dijital ortamda yapılmaktadır.

Üslup incelemesi yoluyla yazarlık tespiti veya isnadı çalışmalarının tarihi, yazarlık tespitine konu olan eserlerde kullanılan üslup ve dil hususiyetlerini belirlemenin tarihidir. Tarih, felsefe, iktisat, din gibi sosyal bilim alanlarında üretilen yazılı eserlerin dil ve üsluplarının incelenerek sınıflanması ve yazarlarının tespiti çalışmaları, çok uzun zamandan beri matematik ve istatistiğin araştırma ve uygulama sahalarından biriydi. Batıda yazarı bilinmeyen veya kuşkulu eserlerin ve belgelerin, uydurulmuş eserlerin bilinen yazarlara isnat edilmesi vak'alarının sayıca çokluğundan ötürü, bu tür metinler üzerindeki yazar detektifliğinin sonuca ulaşması için en isabetli tahmine ulaşma aracı olan istatistikten yardım istenmiştir. Bu işbirliğinden doğan alanın öncüleri ve takipçileri tabii olarak edebiyat ve beşeri bilimciler değil matematikçiler ve bilgisayar yazılım uzmanlarıdır. Son otuz yılda artan dijital yazılımlar yoluyla eserlerin söz varlığı bilgisayar ortamında işlenmekte; kelimeler dizinlere ve dizinler külliyata dönüştürülmektedir. Bugün oluşturulan devasa külliyat ve veri tabanları, "makine öğrenimi yöntemleri" vasıtası ile yapılan yazarlık tespiti uygulamaları için sağlam bir zemin teşkil etmekte; yapılan metin tasnifi deney ve süreçlerinde insan elinin ve

zihninin müdahale ve yardımına ihtiyaç duyulmamaktadır. Karşılaşılan vak'alar üzerinde giderek artan sayıda uygulamalarla, sorunlu metinlerin sınıflanması ve tanımlanmasını sağlayan metin desenlerini üretecek farklı yöntem ve yazılımları geliştirilmektedir. Bununla birlikte, edebi ve beşeri bilim insanları, kullanılan araçlar, uygulanan yöntemler ve ulaştığı neticeler bakımından yazarlık tespiti ve üslup ölçümü alanına ihtiyatlı yaklaşmakta ve birçok vak'a uygulaması teori, yöntem ve neticeleri bakımından eleştirilmektedir.²⁶⁷ Alanın henüz yeni geliyor olmasından kaynaklanan sorunlara aşağıda temas edilecektir.

1.1. Bilgisayar Öncesi Dönem

19. yüzyıla kadar metin tenkidi alandaki uygulamalarda sonuca, isnat çalışmasını yapan ilim adamının ilmi seviyesi ve fitratındaki sezgi yeteneği ile ulaşıldı. Love, sezgileri kullanmada tabii bir yöntem olduğunu söyler ve şu örneği verir: *“Trafiği yoğun bir caddede sezgilerimiz yardımı ile karşıdan karşıya geçebiliriz. Ama yön belirleme cihazı(navigasyon) veya bir başkasının cep telefonu ile yönlendirilmemize rağmen, gözlerimiz kapalı iken aynı işi beceremeyebiliriz. Hollandalı bilgin Erasmus, çağındaki ilmi çevrenin tavrını bütünüyle temsil eden âlim kişiliği ve sezgi üslubundaki keskin hassasiyeti ile sahih Jerome yazmalarını ona isnat edilmiş olanlarından ayırt ederken hiç içinden zorlanmazdı. Bu hassasından aldığı güçlü destekle, Jerome'ye isnat edilen metinlerin sahihliğini tenkit ederken bütün yazmaların dil ve üslubunu her yönü ile incelemiştir. İngiliz ilahiyatçı ve tenkitçi Richard Bentley ise eserlerin sahihliğinin araştırılmasında klasik dilbilimi araştırmalarından faydalanılacağını gördü. Yazarlık tespiti için deliller sabırla ve titizlikle bir araya getirilir ve adli bir vak'a ciddiyetinde değerlendirilerek neticeler üretilirdi. Esere atfedilen veya içinde geçen tek bir yanlış tarihleme veya devrinde kullanılmayan edebi bir biçim bile, her türlü niteliğe haiz olan bir yazarın esere isnadını boşa çıkaracağı için, yazarlığın düşürülmesi yazarlık tespitinden daha kolay yapılabiliyordu.”*²⁶⁸

Metnin iç tenkidinde yani üslubu üzerinde, ilmi hassasiyet ve sezginin yanı sıra istatistikî hesaplamaların kullanılabileceği ilk kez 19. yüzyıl İngiliz Matematikçisi Augustus De Morgan tarafından seslendirilmiş ve ilk uygulamalar dini metinler üzerinde yapılmıştır. *Yeni Ahit* içinde havari Pavlus'a isnat edilen on dört mektubun bulunduğu *Pavlus Mektupları* (Pauline Epistles) adlı bir bölümün *İbranilere Mektup* başlıklı on dördüncü mektubunun Pavlus'a isnat edilmesi tartışma konusudur ve günümüz Hıristiyan ilahiyatçıları bu mektubun Pavlus tarafından yazıldığı iddiasını reddetmektedir. De Morgan, 1851'de bu yazarlık

²⁶⁷ Love, *age.*, s. 154.

²⁶⁸ Love, *a.g.e.*, s. 101.

meselesinin çözümü için, şüpheli metinde kelime başına düşen ortalama harf sayısının, diğer mektuplardaki oranlama ile karşılaştırılmasını önermişse de, kendisi ve öneriyi yaptığı papaz W. Heald bu tekniği sınamamıştır.²⁶⁹ Bu yolun bugün bile çetrefilli olmayan yazarlık tespiti vak'alarında çözüm için kullanılabilceği düşünülmektedir.²⁷⁰

Morgan'ın alandaki öncü düşüncesini, aynı yüzyılın sonlarında T. C. Mendelhall'ın teşebbüsü ve uygulamaları takip etti. 1887'de *Yazımın Kendine Özgü Eğrileri* ve 1901'de *Edebi bir Meseleye Mekanik Çözüm* başlıklı iki çalışması ile Morgan evvelce hiç ortaya atılmamış dil hususiyetini kullanma tekniğini uygulamaya geçirdi. Tekniğin kullandığı dil hususiyeti kelimelerin harf sayılarına göre uzunlukları idi. Buna göre kelimeleri bir harfli, iki, üç, dört biçiminde dağılım gruplarına yerleştirdi. Her bir grubun metin içindeki sıklık dağılım oranlarını hesapladı. Bu oranlara 'kelime spektrumu' adını verdi. Bu uygulamanın alt bölümlerinin birinde, John Stuart Mill'in makalelerinde değişen yazı mevzusu ve yazılış zamanlarına rağmen değişmeyen üslubun şeklini ortaya çıkarmaya çalıştı. Mendenhall'ın iki istatistikî denemesi bir yönü ile bugün yazarlık tespitinde yazar ayrıştırıcı netice üretmedi. Zira ölçme için kullandığı dil hususiyeti, yazarın tahmin ve tespitini değil yazı türü, konu ve yazı dilinin farklılıklarının tahminini öne çıkarıyordu.²⁷¹

Klasik yazarlık tespiti çalışmalarının başlıca veri depolarından biri olan Şekspir külliyatından bazı oyunların onun kaleminden mi yoksa çağdaşları Marlowe ve Bacon'nun kaleminden mi çıktığı, İngiliz edebiyatı tarihinin her döneminde ihtilafli bir mesele olmuştur. Mendenhall, aynı üslup hususiyetini uyguladığı ikinci makalesinde şaşırtıcı neticelere ulaştı. Oluşan grafiklerde üç harfli kelimelerin sıklığı Bacon'ı, dört harfli kelimelerde Şekspir'i yazarlığa yakın gösteriyordu. Fakat dört harfli kelimelerin sıklık eğrileri Şekspir ve Marlowe'da birbirine çok yakın idi. Bu benzerlik Şekspir'e atfedilen eserlerin gerçekte Marlow'a ait olduğuna inananlarca hâlâ delil kabul edilmektedir.²⁷²

Mendenhall'ın "*Yazılı Anlatımın Kendine Özgü Eğrileri*" başlıklı makalesinde ortaya koyduğu kelime uzunluğu tekniği, karmaşık istatistikî formülasyonlar ve yorumlarla bir metin sınıflama ve yazarlık tespiti yöntemine dönüşmüştür. İngilizce dışındaki dillerde özellikle Slav dilleri ve Almanca ile yapılan çalışma ve uygulamalarla zenginleştirilmiştir. Bu bağlamda Alman dilbilimci Peter Grzybek, kelime uzunluğu dil hususiyetini hacimli bir

²⁶⁹ Jack W. Grieve, "*Quantitative Authorship Attribution: An Evaluation of Techniques*", Master's Thesis, Simon Fraser University, 2005, s. 8: <http://hdl.handle.net/1892/2055>, accessed October, 21, 2010.

²⁷⁰ Love, *a.g.e.*, s.132.

²⁷¹ Grieve, *a.g.e.*, s. 10.

²⁷² Love, *a.g.e.*, s. 133.

kitapta değerlendirmiştir.²⁷³ Holmes'ün üslup ölçümü üzerine yaptığı toplu değerlendirme yazılarında, kelime uzunluğu ölçümünde harf sayısını değil, hece sayısını esas alan yoğun araştırma ve uygulamalara yer ayırmasının dışında, İngilizcede yapılmış üslup ölçümü çalışmalarında Alman ekolünün bu yöntemi hala kullanılmakta olduğundan bahsedilmemesi ilginç bulunabilir. Alman bilim adamı Wilhelm Fucks, *Mathematical Theory of Word Formation* adlı kitabında üslup ölçümü hususiyeti olarak kelime uzunluğunu esas aldığı hacimli bir istatistikî çalışma kaleme almıştır.²⁷⁴

Bir başka Amerikalı dilbilimci ve istatistikçi George Zipf, 1932'de dil ve üslup hususiyeti olarak kelime sıklığını esas alır. Zipf, bir metinde n kez geçtiği kesinlikle bilinen bir kelime ile n arasında bir ilişki olduğunu ortaya koyar. Diğer bir deyişle, herhangi birinci en sık kelime 100 kez geçiyor ise 100/1 oranına, onuncu en sık kelime 100/10 sıklığına sahip olur ve logaritmik hesaplar burada lineer bir grafik oluşturur. Zipf kanunu veya algoritması yalnızca bir dil ve üslup hususiyeti olarak değil, şehirlere insan göçü ve internette sitelerinin ziyaret sıklığı gibi farklı hesaplamalar için kullanılmıştır.

G. Udny Yule, yazarlık tespitine ilgi duyan bir diğer istatistikçi bilim adamıdır. “*Nesirde Üslubun İstatistikî Bir Özelliğinin İki Tartışmalı Yazarlık Vak'asına Uygulanması*” adlı yazısı 1938'de; *De Imitatione Christi* adlı eser üzerinde gerçekleştirdiği yazarlık tespiti çalışması olan *Edebi Kelime Dağarcığının İstatistikî İncelemesi* eseri ise 1944'de yayınlandı. Bu eserde dil ve üslup hususiyeti olarak isimlerin metin içinde bir kez, iki kez, üç kez ve ilah. geçmiş olmasını esas aldı. 1418–27 yılları arasında yazılan Hristiyanlığın bu mühim ilmihal ve itikat kitabının Thomas Kempis mi yoksa Jean Gerson tarafından mı yazıldığını tespit etmek için isim kelimelerin sıklığını istatistik yollarla sınıdı ve eserin Kempis tarafından yazıldığı teyit edildi. Kullanılan istatistik yöntem Yule'in ‘karakteristik K’sı diye adlandırıldı. Bir diğer istatistikçi Herbert S. Sichel, kendi dönemine kadar Yule ve diğer bilim adamlarınca yapılan 20 kelime sıklığı dağılım çalışmasının sağlamasını yaparak bunlardan bir kelime dağılım yasası belirledi. Aynı hususiyet Andrew Morton (1965) ve G. Kjetsaa (1979) tarafından farklı yazarlık vak’alarında kullanıldı.²⁷⁵

²⁷³ Peter Grzybek, ed., “Contributions to the Science of Text and Language, The State of the Art Word Length Studies and Related Issues”, *Text, Speech and Language Technology*, C. 31, Springer, 2007.

²⁷⁴ “W. Fucks'in 1950'li yıllarda İngiliz ve Alman eserlerin yazar kimliği üzerine üslup ölçümü ile yaptığı öncü çalışmasında kelime başına ortalama hece sayısı, tek heceli kelimelerin nispi sıklığı ve metinde iki tek heceli kelimeler arasındaki kelimelerin ortalama hece sayısı veya uzunluğunun dağılımını hesapladı. Yaptığı bir dizi çalışmada ulaştığı neticeler yazarın ayırıştırıcı özelliklerine işaret eder ve bu tür özellikler temelinde nazım ve nesirde farklı yazı türleri sayısal analizle teşhis edilebilir.” Holmes, 1994, s. 88.

²⁷⁵ Herbert. S. Sichel, “On a Distribution Law for Word Frequencies”, *Journal of the American Statistical Association*, C. 70, S. 351, 1975: <http://www.jstor.org/stable/2285930>, ET: 24/09/2014 04:45

1.2. Üslup Ölçümü Çalışmalarında Bilgisayarlı Dönem: 1960-1990 Arası

Üslup ölçümü çalışmalarının 60'lı yıllardan itibaren sergilediği seyir, geçiş dönemi olmanın bütün özelliklerini taşımaktadır. Sayısal, istatistikî ve giderek elektronik ortam yöntemleri ile yazarı bilinmeyen veya ihtilaflı eserlere tatbik edilen istatistikî yazarlık tespiti yaklaşımlarının bundan sonraki tarihi, görsel ve yazılı basına da yansıyan şiddetli eleştiriler, tartışmalar ve yenilenen uygulamalar ile doludur. Bu dönemde yazarlık tespiti araştırmalarında bilgisayar desteğinin devreye girmesi ile alanda sistem arayışları ve teorik zemin sıkıntıları ortaya çıktı. Alanın felsefesini ve teorik cephesini güçlendirmeden yapılan uygulamalara duyulan güvensizlik, kuşku ve tereddütler yüksek sesle dile getirilmeye başlandı.

Bu aynı zamanda bilgisayarlı istatistik döneminde üslup bilim alanının nasıl gelişeceğini işaretlerini de veriyordu. Bu dönemden itibaren yazarlık tespiti ve üslup ölçümü alanının tarihi seyrinde, ağırlıkla ne tür çalışmalarda hangi dil ve üslup hususiyetlerinin kullanılabileceği ve bu verilerin hangi istatistikî yöntemle işlenebileceği dair arayışları ve tartışmalar yer aldı. Sözelimi, 1762 yılında *Junius* takma adını kullanan bir yazar *Halk Reklamcısı* adlı bir gazeteye katkıda bulunmuş ve mektup türünde kaleme aldığı yazılar gazetede 1769 ve 1772 arasında tefrika edilmişti. Junius takma adlı yazarı tespit için Alvar Ellégard üslup ve dil hususiyeti olarak ilk kez söz dizimsel bakımdan gramer işlevli kelimeleri (GİK) kullandı. Aynı vak'a üzerinde ona yakın farklı çalışma ile yazarın Sir Philip Francis Johnson olup olmadığı tahmin edilmeye çalışıldı.

Tartışmalı ilginç yazarlık tespiti vak'alarından biri aynı dönemde sahnelenmiş iki ayrı tiyatro oyununun etrafında gelişti. 1606'da sahnelenen ve bir yıl sonra yayımlanan *İntikamcının Acı Sonu (Revenger's Tragedy)* isimli Ortaçağ Jakoben tiyatro oyunu yazarının adı yazılmadan yayınlanmıştı. Birkaç yıl sonra 1611'de Cyril Tourneur tarafından *Tanrı Tanımazın Acıklı Sonu (The Atheist's Tragedy or the Honest Man's Revenge)* adında yine jakoben trajedi akımından bir başka oyun sahnelendi ve yayımlandı. *İntikamcının Acı Sonu* oyununun üslubu üzerinde çok sayıda klasik ve üslup ölçümü yoluyla yazarlık tespiti inceleme ve uygulaması yapıldı. Eserin yazarlığı Cyril Tourneur ve Thomas Middleton arasında gitti geldi ve ikisinin ortak yazarlığının ürünü olduğu konusunda üçüncü bir görüş oluştu.

Oyun üzerinde yapılan klasik çalışmalarda Middleton'un diğer oyunlarına olan bağlam tema ve üslup benzerliğinden ötürü, eser Middleton'a isnat edildi. Eser üzerinde 60'lardan 80'li yıllara kadar çok sayıda üslup ölçümü çalışması yapıldı. Peter Murray (1964), oyunu karşılaştırmalı yazım ve kısaltmaları inceleyerek Middleton'a; David Lake (1975), kısaltma,

ünlem, yemin ve ilgeçler ve kişiye özgü yazılışları sayıp karşılaştırarak yine Middleton'a isnat etti. Wilfred Smith (1987), Lake'in Middleton'a yaptığı isnadı kabul etmekle birlikte, kullanılan istatistikî yöntemin başka oyun yazarlarının üsluplarını Middleton'ın bir komedisinin üslubundan ayırıştırıcı neticeler veremediğini iddia etti. Kendi uyguladığı Temel Bileşenler Tahlili yöntemi, dört eserli bir karşılaştırmada Middleton'ı işaret ederken, üslubun bire bir örtüşmesi sebebi ile oyunun ortaklaşa yazıldığı veya ikisinin de yazmadığı neticesini kabul etti. Thomas Merriam (1997), herhangi bir yazarlık tespiti yöntemi uygulamadan yalnızca Andrew Morton'un yöntemi ve neticelerini eleştirdi. Hugh Craig (1999) ise, daha kapsamlı bir veri külliyatı oluşturmak için on iki Middleton oyunundan 2000 ve çağdaşı oyun yazarlarının doksan yedi oyunundan 775 kelime seçti. Bu dizin, üslup ölçümü için dil ve üslup hususiyeti olarak en sık kullanılan 155 farklı kelimeyi içermekte idi. Sağlama aşamasında, çalışma birisi dışında bütün Middleton metinlerinin isnadını doğrularken, diğer yazarlara ait oyunların sekizi dışında hepsini yüzde 99'luk bir yanılmazlık düzeyi ile tahmin etti. Karşılaştırma dizinindeki metinler de bu neticeleri onaylıyordu. Aynı üslup hususiyetinin *İntikamcının Acıklı Sonu* oyununda işlenmesi, oyundan alınan on metin parçasının sekizinin Middleton'a isnat edilmesi ile neticelenince, Craig oyunun büyük nispette Middleton tarafından yazıldığı neticesine ulaştı. Aynı isnat çalışmasında, Middleton ve Willam Rowley tarafından birlikte yazıldığı bilinen *Changeling* oyununun dokuz metin parçasından sekizi Middleton'un üslubuna; *İkinci Genç Kızın Acıklı Sonu* oyununun tüm metin parçaları Middleton'a isnat edilirken, *Tanrı Tanımaz*'ın hiçbir yerinde üslup ve dil hususiyeti Middleton'ı işaret etmedi.²⁷⁶

Böyle bir netice, yazarı tartışmalı eserlerin yazarlık tespitinin veya isnadının sahil ve güvenilir biçimde yapılmasını gerekli kılar. Bu dönemde alan çalışmaları açısından nevi şahsına münhasır kendine özgü kişiliği ile öne çıkan isimlerinden birisi de aynı zamanda matematikçi olan rahip Andrew Morton'dur. Morton'un bu alanda 40 yıla yakın süren alakası, yeni yöntemler geliştirip uygulamasıyla birkaç safhaya ayrılır. Cümle uzunluğu ve GİK'in cümle içindeki yerleri onun uzun yıllar kullanacağı dil ve üslup hususiyetleri oldu. Kendisi ilk üslup ölçümü uygulamasını bahsi geçen havari *Pavlus'un Mektupları* üzerine yaptı. Grekçeyi iyi bildiği için beş antik Yunan filozof-yazarın eserlerinde cümle uzunluklarının kararlı bir seyri olup olmadığını sınıdı. Sonra bu tekniği *ki kare* istatistiği kullanarak *Pavlus Mektupları*'na tatbik etti. *Romalılar*, *Korintliler* ve *Galatalılar*'ın tümünü ve *İkinci Korintliler*'in ilk elli cümlesi dışında bütününü Havari Pavlus'un yazdığı neticesine ulaştı.

²⁷⁶ Love, *a.g.e.*, s. 136-138.

Bunun uyandırdığı yankı büyük öyle büyük oldu ki hakkında bir istatistikçi meslektaşı onu, "Kâinatın şüphesiz orasına burasına dağılmış aşırı zeki varlıklar birbirleri ile telepati yoluyla iletişim halindedirler. İnancım odur ki, onlar, Tanrı diye isimlendirebileceğimiz ebedi şuurun hücrelerini meydana getiriyorlardır."²⁷⁷ diyerek övgüde bulundu. Morton, sonuncusu 1978'de olmak üzere *Mektuplar* üzerinde dört çalışma daha yaptıysa da ilmi yönden yetersizlikle suçlandı. Cümle uzunluğunu dil ve üslup özelliği olarak kullanan ilk kişi olarak Dr. W. C. Wake'in çalışmasını zikrediyor ama Yule ve Williams'ı anmıyordu. Morton'un araştırmasından önce Matematikçi Güstav Herdan, 1960'da yazdığı *Farklı olgular/Bütün olgular Matematiği (Type/Token Mathematics)* adlı kitabında cümle uzunluğunun üslup ölçümü için en elverişsiz dil ve üslup hususiyeti olduğunu göstermişti. John Ellison, James Joyce'un *Ulysses* romanı üzerinde bu teknikle yaptığı araştırmada Morton'un kendi metinlerinin dahi birden fazla yazar tarafından yazıldığı neticesine ulaştığını ileri sürdü.²⁷⁸

Morton, 70'li yıllarda çalışma hızını düşürmedi. GİK'in cümle içinde kullanılmasını dil ve üslup hususiyeti olarak geliştirmeye çalıştı. Bu yöntemi de daha çok Grekçede yaptığı üslup ölçümü araştırmalarında tercih etti ve yazı 1973'de yayınlandı. Morton, *ki-kare* istatistik tekniğinin imkânlarını GİK'in cümlelerin sonlarında veya başlarında kullanımını analiz etmeye hasretti. Bu yöntemi de daha çok Grekçede yaptığı üslup ölçümü araştırmalarında tercih etti ve yazı 1973'de yayınlandı. Sonraki çalışmalarında veri alanı olarak Grekçeden İngilizceye döndü ve üslup ve dil hususiyeti olarak eşdizimli kelimeleri kullandı. Neticeleri basın ile paylaştıkça şöhreti de artıyordu. Şekspir külliyatından *Perikles*, Jane Austin'in bitmemiş romanı *Sanditon*, Şerlok Holmes külliyatına eklenen yeni romanlar hep onun tarafından üslup ölçümüne tabi tutuldu.

Mahkemelere tartışmalı adli suç delili belge-metinler üzerinde yazarlık tespiti çalışmaları yaptı. Bunları televizyonlarda da paylaşmaya başladı. Bu kez *Birikimli Toplam Kontrol Grafikleri*, İngilizce kısaltması ile *CUSUM* yöntemini kullandı. Bu yöntemin kullanıldığı çalışmalar 1990 ve 1991 de Morton ve Michaelson tarafından yayınlandı. Yöntemde metnin diğer cümleleri üzerinde değişen ortalama cümle uzunluğunu bir istatistikî tahlil grafiğe dönüştürürken, bir diğer tahlil de ünlü ile başlayan her bir cümledeki kelime sayısının değişen değerlerini grafiğe aktarıyordu. Morton'un en uygun gördüğü hususiyet, iki üç harften oluşan kısa kelimeler ile ünlü sesle başlayan kelimeler veya bu ikisinin bileşiminden oluşanı idi. Bu tercihin arkasında ise, her bireyin yazılı ve sözlü iletişimde tutarlı

²⁷⁷ I. J. Good'in (1965) *Journal of Royal Statistics*'de yayımlanan "Discussion of Morton" makalesinden aktaran Grieve, a.g.e., s. 16.

²⁷⁸ Grieve, a.g.e., 16-17.

biçimde sürdürdüğü başka herkesinkinden farklı bir dizi alışkanlıkları olduğu varsayımı yatıyordu. *Yazarı değişmediği sürece*, her metinde birbiri ile irtibatlı bu hususiyetler birbirine paralel yürüdüğü için, bunların değişen değerleri ölçülebilirdi. Bir başka deyişle, kişinin kendisine özgü cümleler olarak tezahür ettiği için bu alışkanlıklar sayısal üslup ölçümü tahliline uygundu.²⁷⁹ Burrows, Morton'un aynı sınamaları birbirinden bağımsız addetmesinin ve bunların neticelerinin bölünerek çoğaltılması ile yanılmazlığı aşırı yüksek neticelere ulaşmasının yanlış olduğunu söyler. Dilbilim açısından incelendiğinde sınamaların karşılıklı olarak bağımlı oldukları kesindir. Araştırmacı, kullandığı tekniğin titizlik ve bütünlükten uzak olması: veri oluşturmada tereddütlerin bulunması ve kullandığı örneklem hacminin küçük olması gibi kusurlarından ötürü de çok eleştirilmiştir.²⁸⁰

Nitekim Morton, bu yöntemlerin her şart ve kayıt altında geçerli olduğunu teyit edecek her fırsatı kullandı. 1993 yılında bir televizyon programında yargılanıp hüküm giymiş bir mahkûmun ifadesi ile İngiliz Kraliyet Başyargıcının ifadesini üslup ölçümü yöntemleri ile ayırıştırabileceği iddiasında bulundu. Ama tam tersi bir neticeye ulaştı. Bu da kendisi için itibar kaybı demektir.²⁸¹ Bu çelişkileri sebebiyle Morton'un istatistikî yöntemleri yazarlık tespiti ve üslup ölçümü alanında bugün ilgi görmemektedir. Holmes, onunla alanın 'karanlık çağ'²⁸² yaşadığını söylerken, alanın doğurgan, müessir ve yenilikçi bir araştırmacısı olduğunu söyleyenler de vardır.

Yazarlık tespiti araştırmasında bilgisayar ortamında bir model ortaya koymak için yapılmış çalışmalardan biri Richard S. Forsyth tarafından gerçekleştirilen "*Üsluba ilişkin yapılar: Metin Tasnifine Bilgisayar Temelli Yaklaşım*" başlıklı doktora tez çalışmasıdır.²⁸³ Çalışmasında iki metin arasındaki farklılıkların nitelendirilmesinde (characterized) ne tür bir yazılım temsilinin en faydalı olduğu sorusuna cevap bulmayı amaçlar. Araştırmacı, yazılım üzerinden tamamen veya çoğunlukla işaret dizileri halinde kodlanmış bir veri dizininden bilgi özetleyen veya çıkararak her bir yöntemi metin analizi çalışması olarak tarif eder. Metin sınıflandırma yöntemleri üzerinde yoğunlaşan çalışması, bu iki kavramın evrilerek nihai somut netice verdiği alan olan yazarlık tespiti yöntemleri üzerinde yaptığı yöntem incelemesi ile son bulur. Çalışmasına başlık olan *Üslup Yapıları* ile metinler arasındaki ayırt edici farklılıkların temsili için önerilen algoritma seçenekleri değerlendirilmiş ve ölçme kapasiteleri

²⁷⁹ David I. Holmes, "The Evolution of Stylometry in Humanities Computing", *Literary and Linguistic Computing*, 13(3), 1998, s.112; Love, *a.g.e.*, s. 134.

²⁸⁰ Love, *age.*, s.139..

²⁸¹ Grieve, *a.g.e.*, s. 145-148; Love, *a.g.e.*, s. 139-141; Holmes, 1998, s. 113.

²⁸² Holmes, 1998, s.113.

²⁸³ Richard S. Forsyth, "*Stylistic Structures: A Computational Approach to Text Classification*", 1995. <http://www.richardsandesforsyth.net/doctoral/RFthesis.pdf>: E. t: 20/11/2013

matematiksels olarak sınıanmıştır. Yazara göre alanın bu yönü kendisinden önceki araştırmacılarca ya hiç gündeme getirilmemiş veya üstü kapalı cevaplandırılmıştır.

Üslup ölçümünün bugünkü teorik temellerinin oluşmasına katkıda bulunan ilk çalışmalardan bir diğeri de Louis T. Milic tarafından 1967 yılında Jonathan Swift'in üslubu üzerine yapılmıştır. Makalesinde üslubun sayısal tahliline dayanak olarak kurduğı varsayım zinciri, bugün de kullanılmaktadır. Üslup hususiyetleri yoluyla Jonathan Swift'e atfedilen bazı eserler üzerinde yaptığı bir dizi yazarlık tespiti çalışması, bazı faraziyelerin temellerini sınamalarla güçlendirmede önemli bulunmuştur. Çizdiği teorik çerçeveye göre üslubun üç değışmez ilkesi şunlardır: a) Üslup kişiliğı aksettirir; b) Bilinç dışı bir süreçtir; c) Edebi kişiliğı oturmuş bir yazarın üslubu tutarlılık gösterir. Birinci ve ikinci öncül temelinde, üslup yazının otomatik veya gayr-i ihtiyarî bir boyutu olarak gözlemlenebilir bir yapı arz eder. Sürecin tutarlı oluşu da ölçülebilmesini mümkün kılar.²⁸⁴

Erdman ve Fogel'in 1966'da, o güne kadar yapılmış yazarlık tespiti çalışmalarından oluşturarak yayınladıkları "*Yazarlığın Delili*" adlı eser, alan için bir geçiş döneminin kesişim noktasında yer alır. Kitapta, el ile yapılan basit sayma ve hesaplamalardan bunlar için bilgisayar desteğı alan yöntemlere; zihne dayalı üslup tahlili yaklaşımlarından üslup ölçümüne; üslup ölçümü yöntemlerinin ağırlığı oluşturduğu vak'alarda istatistikî tekniklerden istatistik dışı tekniklere geçişin sınırında yapılan çalışmalara kadar her şey değerlendirilir. Yazarlık tespiti için kullanılan belli başlı delil ve ispat türlerini gözden geçirerek, İngiliz ve Amerikan edebiyatının yazarlık sorunu olan her eseri tartışmaya açarlar. Bu anlamda eser, sonraki çalışmaların tamamen bilgisayar destekli istatistikî hesaplamaların yapılacağıının işaretini verir. Aynı şekilde C. B. Williams, bir biyolog olmasına karşın yapılmış yazarlık tespiti çalışmalarını bir araya getiren bir diğeri araştırmacıdır. 1970 yılında yayımlanan ve *Üslup ve Kelime Dağarcığı: Sayısal İncelemeler* adındaki bu eser bilgisayar öncesi istatistikî üslup-ölçüm çalışmaları hakkında toplu bilgi vermekte ve yazarının kırk yılı aşan ilgi ve tecrübesini yansıtmaktadır.²⁸⁵

İlmi, edebi ve kültürel eserler ve onların yazarları üzerindeki araştırmaların bir cephesi de, ilim ve edebiyatta çok eser vermiş kişilerin bütün yazılı ürünlerini külliyat olarak derlemek ve külliyat içinden farklı amaçlara matuf dizinler oluşturmaktır. Dijital ortamların tarayabildiğı bu tür külliyat (derlem) çalışmalarının ilki 1961 yılında oluşturulan Brown

²⁸⁴ Louis T. Milic, "A Quantitative Approach to the Style of Jonathan Swift", *Computers and the Humanities*, Vol. 1, S. 2, 1966. s. 56; Rudman, 2004, s. 69-70.

²⁸⁵ Love, *a.g.e.*, s. 133.

Külliyatıdır. On beş farklı türde beş yüz metin içeren külliyat sonraki daha geniş hacimli çalışmalara öncülük etmiştir.

Bu dönemden itibaren 70'li yılları da içine alan ve giderek örgütlü bir nitelik kazanan kurumsallaşma faaliyetlerden bahsetmek gerekir. Üslup ölçümü ve yazarlık tespiti çalışmalarını da içine alan bilgisayar destekli beşeri ve dil bilimleri araştırmalar için, bu alanlara münhasır iki dergi yayın hayatına başladı. Özellikle bilgisayarlı tabanlı dilbilim çalışmaları için bir kaç araştırma merkezleri faaliyete geçti. Bu ilmi dergilerden, *Bilgisayar ve Beşeri Bilimler (Computers and the Humanities)*, kısaca adı ile *CHum* yayın hayatına 1966'da başladı. Dergi tarih ve dilbilim de dâhil bilgisayar destekli bütün beşeri disiplinlerde çalışmalar yayınladı. Ne var ki, her disiplinde artan bilgisayar destekli çalışmaların dergide yer bulması imkânsız hale geldi. Bunu 1972'de *Edebiyat ve Dilbilimin Bilgisayarlı Çalışılması Derneği (ALLC) (The Association for Literary and Linguistic Computing)*; 1978'de *Bilgisayar Bilimleri ve Beşeri Bilimler Derneği (ACH)*; 1987'de *Tarih ve Bilgisayar Bilimleri Derneği (AHC)* gibi başka araştırma merkezlerinin kurulmaları izledi. Alan içinde üretilen çalışmaları yayınlayan ikinci dergi olan *ACL*, 1986'dan beri *Literary and Linguistic Computing (LLC)* adı ile yayın hayatını sürdürmektedir.

ALLC kuruluş gayesini, beşeri bilimlerde ve onların akraba disiplinleri olan özellikle edebiyat ve dilbilim alanlarında yapılan çalışmaları bilgisayarlı ortama aktarma, araştırma, öğretme, bunun için bilgisayarlı yöntemler geliştirme ve bu yolla dijital beşeri bilimlerin eğitiminin önünü açma olarak tarif eder.²⁸⁶ Bahsi geçen kuruluşlardan *ACL*, *ACH* ve *SDH (Society for Digital Humanities)* 2005 yılında, Dijital Beşeri Bilimler Kuruluşları Birliği (*ADHO*) adı altında birleşmişlerdir. Bu kuruluşun ilk kez 1989 yılında Toronto Üniversitesinde tertiplelediği konferans, her yıl kesintisiz olarak düzenlenmektedir. 2014 yılı programı Amerikan Nebraska Üniversitesinde icra edilmiştir. Beşeri bilimlerin bir alt disiplini olarak üslup ölçümü üzerine dijital ortamda yapılmış çalışmalar bu konferansların akademik programının önemli bir kısmını oluşturur.²⁸⁷

1.3. Üslup Ölçümü Çalışmalarında Bilgisayarlı Dönem: 1990-2000

90'ların başından itibaren üslup ölçümü araştırmaları tamamen bilgisayar ortamında yapılmaya başlandı. Kelime sıklığı dağılımlarının tahlil ve sınama sürecinde çok sayıda değişkeni kullanan ve yüksek yanılmazlık düzeylerine ulaşma imkânı veren yöntemler de

²⁸⁶ Bknz. http://en.wikipedia.org/wiki/Association_for_Literary_and_Linguistic_Computing

²⁸⁷ Bknz. <http://digitalhumanities.org/conference>

daha sık kullanıldı. Bu istatistiki tahlil yöntemlerinin özellikle üç türü, Temel Bileşenler Analizi, Kümeleme Analizi ve Karar Ağaçları Analizi başka uygulamalı bilimlerde olduğu gibi, kelime sıklıklarının dağılımlarını işleme ve değerlendirmek için birlikte kullanılmakta ve birçok değişkeni hesaba katma kabiliyetlerinden ötürü yanılmazlık düzeyi yüksek neticeler verebilmektedir. Dil ve üslup hususiyetlerini en kapsamlı ölçebilen yöntemin, Temel Bileşenler Tahlili (TBA) olduğu ifade edilir. Bu yöntem, bir ölçüm birimi serisinin yaptığı işlemlerden elde ettiği değerleri birbirleri ile ilintisiz daha küçük ölçüm birimleri veya bileşenleri serisine dönüştürmek olarak tanımlanabilir. Elde edilen değerlerin büyüklüklerine göre tekrar sıralanması ilk iki veya üç bileşen veri serisindeki değişmeyi izah eder. Bu tahlil yoluyla metin örneklemindeki çok boyutluluk azaltılır ve metindeki benzer desenler ortaya çıkmış olur. Uygulama şöyle örneklenebilir: Değişik metinlerden alınıp oluşturulmuş yüz örneklemden oluşan bir veri dizisinde her örneklem, ayrı ayrı aynı elli kelimenin göreceli sıklığı ile tanımlanabilir. Bu takdirde bu veri dizini iki veya üç temel bileşene sabitlenebilir. Bunlar örneklemlerin eksenleri olarak kabul edilir ve kolayca grafiği çıkarılabilir. Külliyatta var olan kümelenmeler bariz biçimde grafikte ortaya çıkar.

TBA ve diğer yöntemin öncü isimleri John Burrows ve David Holmes'dür. Burrows, 1988'de yayınladığı bir çalışma ile Henry Fieldings'in romanlarının yazarlığını gündeme taşır. Fieldings romanlarında kadın karakterlerin konuştuğu ve anlatıldığı kısımları okurken anlatıcının değiştiğini hisseden araştırmacı, anlatıcının daha kadınsı bir üslup kullanmasının arkasında bu tür bölümleri kız kardeşinin yazmış olabileceğinden kuşkulmaktadır. Bu yazarlık tespiti çalışmasında, *Bir Yolculuk* romanındaki *Anna Boleyn* karakterini esas alır. Fielding külliyatından ve kız kardeşi Sarah'ın romanlarından onar olmak üzere yirmi eserden örneklem metinler oluşturur. GİK sıklıklarının görece yakın olduğu bu örneklere TBA yönteminin uygulanması ile ilk üç dizin bileşeni sıklıkların yüzde 94.99'unu içerir. Birinci değil ama ikinci bileşende kardeş yazarların eserlerindeki üslup hususiyetinin kullanıldığı yerler çok bariz biçimde kümelenir. *Anna Boleyn*'nin anlatıldığı örneklemler de uygulamaya dâhil edilince, şüpheli örneklemlerdeki kümelenmelerin kız kardeşinin eserlerine yakın durduğu görülür. Bir de bu bölümler başlangıç, orta ve son bölüm diye üçe ayrılınca, orta bölümün tamamen Sarah'a; son bölümün ise her iki kardeşe yaklaştığı tespit edilir. Burrows, Fielding'in o tür yerleri doğrudan kardeşinin kaleminden aktarmış ve o kadınsı üslubu tutturmak için son bölüme kendisinin ekleme veya düzeltmeler yapmış olabileceğini yüksek bir yanılmazlık oranı ile tahmin etmiştir. Bu neticeden hareketle de, bu üslup tercihinin sebebinin tahmin etmeye çalışmıştır. Burrows, kelime sıklığı dağılımından yararlanarak yapılan üslup ölçümü çalışmalarına ekip halinde katkı yapmayı sürdürdü. Burada Bronte kardeşlerin

bazı romanlarındaki tartışmalı yazarlığın bitirilmesi gibi çalışmalardan sonra, iki binli yıllarda en sık kullanılan kelimelere özgü bir istatistikî ölçüm aracı olan *Delta* yöntemini geliştirdi.

1.4. Bir Yazarlık Tespiti Vak'ası: *Cenaze Töreni Ağıtı*

Doksanlı yıllar bilgisayar destekli istatistik uygulamaları tam bilgisayarlı tespit çalışmalarına doğru bir geçiş dönemidir. Bu dönemde *Bir Cenaze Ağıtı* adlı 578 mısralık bir şiirin kime isnat edileceği üzerine, on yılı aşan bir kalem kavgasına tanık olundu. Şiir üzerinde yapılmış onlarca çalışmaya rağmen isnat neticeleri tatmin edici bulunmamıştı. Polemiğin tarafları arasında, şiiri Şekspir'e isnat eden Don Foster ve ona isnat edilmesinin mümkün olmadığı neticesine varan Eliot ve Valenza gibi üslup ölçümcüleri ve beşeri bilimciler vardı. 1612 yılında yazılan ağıt "Merhum Faziletli William Peter'in Hatırasına Hürmeten bir Cenaze Ağıtı" adını taşıyordu. İhtilafın ana sebeplerinden biri, şairin ad yerine W.S. baş harflerini kullanmış olmasıydı.

Foster, 1989 yılında yayınladığı *W.S. tarafından Ağıt: Bir İsnat Çalışması* adlı kitabında ağıtın John Ford, Şekspir ve başka muhtemel şair adaylardan hangisinin yazmış olabileceğine dair bütün görüşleri değerlendirdi. Şekspir külliyyatını barındıran elektronik ortam veri tabanlarında nadir kelimeler ve paralel söz öbeklerini tarayıp karşılaştırdı. Değişik vezin karşılaştırma teknikleri uygulayarak kendi sayısal nitel ve nicel tahlillerini yaptıktan sonra ihtiyatlı olmak gerektiği neticesine vardı. Fakat 1995 yılında fikrini değiştirip yazar olarak Şekspir üzerinde karar kıldı. Bu sonuç "*Şekspir İncelemeleri*" adını taşıyan araştırma grubu mensuplarını ve eleştirmenleri ikiye böldü. Joula'nın bu ilim adamlarından birinden naklettiği şu ifade bir kesimin bu isnat olayına bakışını yansıtmaktadır: "*Dilin bu yüce ustasının 578 mısraın içinde hatırdan tutulabilecek değerde bir tek ifadenin bile bulunmadığı böylesine bıktırıcı bir düşünce ve ifade ilkeliliği içeren bir eseri yazmış olabileceği bana göre akla muhaldir.*"²⁸⁸

Ward Eliot ve Robert Valenza'nın bir grup öğrenci ile yürüttükleri ve Foster'in kendisinin de bir ara mensubu bulunduğu Şekspir Kliniği, 1996' da *CHum* dergisinde yayınladıkları karşı çalışmada bu isnadın hükümsüz olduğunu ileri sürdü ve adı geçen dergide aynı sayıda yayınlanacak yazılarla 2002'ye kadar sürecek bir tartışma başlamış oldu. Foster, şiirin Şekspir'in süzölmüş dil dehasını yansıtan nitelikli bir şiir olmadığını kabul ettiğini, ama sağlam bir zemine oturtulan bir isnadın aşırı estetikçi ve yanlı yaklaşımla değil, sistemli bir çürütme ile yapılabileceğini ileri sürdü. "*Dumanı Tüten Tabancalar ve Gümüş Kurşunlar*" adıyla 2001'de yazdıkları makalelerinde Eliot ve Valenza, şiirin şairi Ford ve Şekspir'den biri

²⁸⁸ Joula, *a.g.e.*,s. 245.

ise muhtemel isnadın ancak Ford'a yapılabileceğini iddia ettiler. Çünkü Şekspir külliyatı ile karşılaştırılmasında uygulanan otuz üç sinamadan on üçünün; Ford külliyatına uygulanan yirmi dokuz sinamadan ise yalnızca birinin şiirin aleyhine olduğunu tespit etmişlerdi.²⁸⁹ Bu arada İngiliz beşeri bilimciler bu isnada karşı çıkarken, şiir Amerika'da Şekspir külliyatına dâhil edilerek yayınlandı.

Foster'in bu başarısız bulunan yazarlık tespit çalışmasına cesaret etmesinin ardında, 1995 yılında *Temel Renkler* (Primary Colors) adlı yazarı meçhul bir romanın yazarının Joe Clein adlı bir gazeteci olduğunu yine üslup ölçümü teknikleri ile ortaya çıkarmasına ve kazandığı uzmanlığa duyduğu güven yatıyordu. Clinton'un 1992 seçim dönemi olaylarını hicveden bu siyasi romanın yazarı, yazar kimliği tespit edilince ısrarlı yayınlar üzerine 1996'da eseri yazdığını kabul etti. Bu başarılı isnat ve "Unibomber" diye bilinen Ted Kaczanski'nin bombalı mektup olayında FBI adına suç belgeleri bilimi için yaptığı bazı isnatlar, Foster'a medya yoluyla şöhret kazandırdı.

Gilles Monsarrat ve Brian Wickers gibi sahanın donanımlı bilim adamlarının ve kliniğin yaptığı yayınların sonucunda, Foster isnadının geçersiz olduğunu kabul etti. Joula, tartışma sürecindeki bilimsel eleştirilerle alanın daha sağlıklı hale geldiğinin düşünülebileceğini, ama başarısız isnadın medyada aşırı olumsuz bir dille teşhirinin yapılmış derinlikli tespit çalışmalarının başarısına gölge düşürdüğünü söyler. Alan hakkında ilk kez bu haberle bilgi sahibi olan kamuoyu nezdinde ve büyük bir itibar kaybına sebep olduğunu hatırlatır.²⁹⁰ Love, Foster'in bir tespit çalışması için kullanılan delillerin başka isnatlar için kullanılmaması gerektiği kuralını ihlal ettiğini bildirir. Yapılan bütün üslup ölçümü uygulamalarına rağmen, ulaşılan neticelerin güvenilirliğinin nihai sinamasını sezgi yolu ile okuyucuların yapacağını ifade eder.²⁹¹

1.5. Üslup Ölçümü Çalışmaları: 2000 Sonrası

2000 sonrasında yazarlık tespiti araştırmalarında alana bilgisayarlı istatistik yöntemleri hâkim olmuştur. Tearle ve arkadaşları, Şekspir'in bazı eserleri ile Marlowe'un *Tamburlaine* oyunu arasındaki ayrışmayı daha bariz görebilmek için bir çalışma yaparlar. Çalışmanın ilk safhasında, teyit edici faktör olarak değişik istatistikî yöntemleri kullandıktan sonra "suni sinir ağı şebekesi" (Artificial Neural Network) yöntemini uyguladılar. Çalışmaları *Federalist Makaleler* için Mosteller ve Wallace'in yaptığı isnatları doğrular. Yaptıkları çalışmanın farklı

²⁸⁹ Grieve, *a.g.e.*, s. 7.

²⁹⁰ Joula *a.g.e.*, 245.

²⁹¹ Love, *a.g.e.*, s.148.

tarafı, analizin, hiç insan müdahalesi olmadan, tamamen bilgisayar ortamında sonuçlandırılmasıdır.²⁹²

Dönemin öne çıkan olaylarından birisi, 2004’de *Edebiyat ve Dilbilimin Bilgisayarlı Çalışılması Derneği* ve *Bilgisayar ve Beşeri Bilimler Derneği* (ALLC/ACH) tarafından düzenlenen özel maksatlı yazarlık tespiti yarışmasıdır. Yarışmanın amacı alanda kullanılan yöntemlerin ne kadar kusursuz çalıştığını ve bütün diller üstü geçerlilik ve güvenilirlik bakımından ne kadar güçlü olduğunu görmek ve bunları ölçme ve tahminleme düzeylerine göre başarı sıralamasına koymaktı. Yarışma için İngilizce, Fransızca, Latince, Hollandaca ve Slav Sırpça dillerindeki örneklem metinler internetteki derlem/külliyatlardan indirilip, belli tekniklerle yazarı bilinmez hale getirildi. Veri külliyyatındaki dizinlerin türleri ve büyüklükleri de farklıydı. On iki araştırma grubunun her biri, seçtikleri farklı üslup ve dil hususiyeti ve istatistik yöntemini on üç veri dizininin tümüne uyguladı ve karışık halde bulunan yazarlarına isnat etmeye çalıştı. Yarışma komitesi, işlenmiş verilerin analizi ulaşılan yazarları gerçek yazarlarla karşılaştırmaları için çalışma gruplarına geri gönderdi. İlk beşe giren çalışmalardan alınan yanılmazlık düzeyi neticelerine göre hususiyetlerin ve yöntemlerin sıralaması yapıldı.

Yarışmada Jonathan Schler ve arkadaşları model olarak Mmakine Öğrenimini, yöntem olarak “Destek Vektör Sistemi”ni ve üslup hususiyeti olarak metindeki kararsız kelimeleri (eşanlımlılar) kullandılar. Bunun yanında dizinlerin birden fazla yazara isnat edilmesi durumunda GİK, en sık kullanılan ilk beş yüz kelime ve kelime türlerine de başvurdular. Grubun bütün dizinlerde ulaştığı tahmin düzeyi yüzde 91.8’e ulaştı. Algoritmaların birden fazla doğal dile uygulanışında birbirine yakın sonuçların alınması, alanın mahiyetinin diller üstü bir nitelik kazanmaya başladığının işareti olarak yorumlandı. Yarışmanın düzenleyicisi olan Patrick Joula, “suç belgeleri bilimi” (forensics) için yeni bir yöntem geliştirmeye katkı sağlamak üzere, yarışmada kullanılan örneklem metinlerden olan *Paston Mektupları* üzerinde en az yüzde doksan yanılmazlık düzeyine erişmiş bir algoritmanın, rekabet edebilecek düzeyi yakalamış görülmesinin asgari şart olmasını önerdi. Yarışmanın istatistikî analizi süreçlerinde, işaret/harf tabanlı *n*-gramlar ve diğer sözdizimine dayalı üslup hususiyetlerinin, kelime tabanlı hususiyetlere göre daha verimli olduğu fark edildi.²⁹³

Kevin Burns, 2007’de *İmmanuel Talmudu ve Matta İncili* üzerinde bahsedilen Bayezyen yöntemini kullanarak karşılaştırmalı bir yazarlık tespiti çalışması yaptı. Söz konusu Tevrat yazmasının, çoğu buluntu yazmalar gibi ilginç ve dramatik bir öyküsü vardı. 1963’de

²⁹² Matt Tearle, et al., “An Algorithm for Automated Authorship Attribution Using Neural Networks”, *Literary and Linguistic Computing*, C. 23, S. 4, Oxford University Press on behalf of ALLC and ACH, 2008.

²⁹³ Joula, *a.g.e.* s. 287-298.

Katolik Rum Papazı İsa Raşid ve Bill **Albert** Meier adında iki araştırmacı, Filistin’de küçük bir mağarada Aramice yazılmış ikibin yıllık *İmmanuel Talmudu*’nu bulduklarını iddia ettiler. Kitabın keşfinden sonra Raşid, 1970’lerin ortalarında bir suikastta ailesi ile birlikte öldürülünceye kadar otuz altı bölümünü arkadaşı Meir’in dili olan Almancaya tercüme ettirdi. Meier, bu bölümlerin tashihini yaptı ve 1978’de yayınladı. 1978 ve 1992’de yayınlanan bu tercümede birçok bölümün *Matta İncili*’ne çok benziyor olması şüphe uyandırdı. Kimi âlimler bulunan Tevrat’ın hulul (reenkarnasyon) gibi mevzuları Hristiyanlığa sokmak için *Matta İncili*’nden aparıldığını (hoaxing) ileri sürdü. Kimilerince aksine, *Matta İncili*’nin antik bir aparma olduğunu; Talmud’un içinde yine hulul gibi küfür sayılan yerlerin çıkarılarak bu İncil’e dönüştürüldüğü iddia edildi. Burns, iki metnin de birbirinden bağımsız olamayacak derecede birbirine benzediğini ve hangisinin diğerinden üretildiği sorusunun daha mantıklı bir soru olduğunu söyler. Bu çalışmayı ilginç kılan husus, hangi ihtimalin daha ağırlıklı olduğu sorusuna cevap bulmak için çok sayıda klasik isnat çalışması yapılmış bir vak’ada, ikna edici bir cevap için istatistikî bir yöntemin denenmiş olmasıdır.²⁹⁴

Burns, bu araştırmada “Bayezyen” yöntemi kullanır. Elyazısının ve başka malzemesinin karşılaştırılması için kullanılacak asıl metnin bulunmadığı yazarlık tespiti çalışmalarında güvenilirliği yüksek nicel çözüm bulmak zordur. Yazarı tartışmalı metin sorunu hem yalnızca elektronik ve internet ortamındaki (e-ticaret, terör ve karşı terörü ilgilendiren metinler ve intihal, uydurmacılık) vakalar, hem de edebi-tarihi belge ve eserler için geçerlidir. Bu konuda yaşanan sıkıntı *Federalist Makaleler*’de Bayezyen yönteminin kullanılması ile aşılmıştır. Bu istatistiki yöntem, herhangi bir vak’anın meydana gelme ihtimalinin, olayla ilgili ek bilgi edinilmesi durumunda değişikliğin tahminine yönelik teoremler geliştirme ilkesine dayanmaktadır. Verilerin büyüklüğü a’dan b’ye daraldığında elde edilen ek bilginin tahminler üzerindeki etkisi istatistik yöntemle hesap edilir.

Alanda yapılmış bütün çalışmaların, istatistiki güvenilirlik değerlerini en kapsamlı şekilde değerlendiren bir başka derli toplu eser, 2014 yılında Michael P. Oakes tarafından telif edilir. Eserde üslup ölçümü yoluyla yazarlık tespiti çalışmalarında Batıda bugüne kadar kat edilen mesafe, kullanılan istatistik yöntemler, algoritma olarak yazılımı geliştirilen dil ve üslup hususiyetleri en kapsamlı haliyle bir araya getirilir. *Bilgisayarda Edebi Dedektiflik Çalışması (Literary Detective Work on the Computer)* adını taşıyan eserde, yazar bugüne kadar üretilmiş külliyyatı beş ayrı grupta değerlendirir. Birinci bölümde yazarlık tespiti alanının teorik yapısı, dil ve yazarlık hususiyetlerinin seçimi, metinlerin birbirlerine olan

²⁹⁴ Kevin Burns, “Bayesian Inference in Disputed Authorship: A Case Study of Cognitive Errors and a New System for Decision Support”, *Information Sciences*, S. 176, 2006. s. 1572/73.

uzaklığını ölçme ve yorumlamada kullanılan istatistiki yöntem ve araçlar, kümelendirme analizi teknikleri ve tasnif yöntemlerinin karşılaştırılması gibi konular derinlikli biçimde ama ayrıntılarda boğulmadan ele alınır. İkinci bölümde metinden bilgi aşırma, intihal konusu ele alınır. Açık ve örtülü intihalin yazılım yoluyla tespiti, intihali araştırma motorunu işleyişi ile ele alma, yazılımların işlerliği gibi meseleler bu bölümde değerlendirilir. Ayrıca üzerinde intihal araştırması yapılmış vak'a örnekleri de verilir. Üçüncü bölümde İngiliz edebiyatında yazarlık tartışmalarının en karmaşık vak'ası kabul edilen Şekspir'in hangi eserleri üzerinde ne tür yöntemlerle uygulama ve analiz yapıldığı ele alınır. Dördüncü bölüm ise sahlilik tartışmalarının çok yapıldığı bir diğler kuşukulu alan olan ve üslup ölçümü yöntemlerinin sınaama merkezi kabul edilen *Aziz Pavlus Mektupları*, *İbraniler*, *Mormon Kitabı* gibi dini metinler üzerinde yapılmış yazarlık tespiti çalışmalarını ele alır. Beşinci ve son bölümde bilgisayar yazılımları ile yapılan şifre ve kriptolu metin çözümlemelerine yer verilir.

1.6. Türkiye'de Üslup Ölçümü Çalışmaları

Türkçe yazılmış eserler üzerinde yapılmış yazarlık tespiti ve üslup ölçümü çalışmaları sayıca son derece azdır. Nitelik olarak da Cumhuriyet sonrası ve daha yakın dönem edebi ve güncel metinler üzerinde çalışmaları kapsar. Bu sahayı Türk akademik kamuoyuna tanıtan ve ilk çalışmaları yapan bilim insanları olarak Fazlı Can, Pınar Duygulu, Özlem Uzuner ve Fatih Amasyalı öne çıkar.

Bu araştırmacılar, 2000'li yılların başından beri yayımladıkları makaleler serisi ile Türkçe metinlerde yazarlık tespitinin ölçülebilir üslup işaretleri yoluyla yapılması alanına çok önemli katkıda bulunmuş ve üzerinde güvenilirlik yönünden uzlaşmaya varılmış istatistikî yöntemlerin tanıtılması, vuzuha ve standarda kavuşması için çaba sarf etmişlerdir. Ayrıca Amasyalı ve Diri Türkçede yapılacak tespit ve isnat çalışmalarının üslup ve dil hususiyetleri veri tabanı için eksikliği bariz biçimde hissedilen kelime külliyatını oluşturmaya çalışmakta ve Türkçenin sözdizimi, semantiği, kelime yapma ve kelime türleri etiketleme gibi değişik sahalalarında üslup ve dil hususiyetleri istihsalı için yazılım üretme çabalarını sürdürmektedir.

Amasyalı ve Diri, 2007 yılında yayınladıkları kapsamlı bir yazarlık tespiti çalışmasında gazete köşe yazılarını üslup ölçümüne tabi tutarlar. On sekiz yazardan her birinin otuz beşer metninin bulunduğu 634 metni önce bir külliyata dönüştürürler. Bu külliyattan metinleri temsil edecek veri elde etmek için, metin türü ve konularına göre tasnif edilen, edilmeyen ve metin uzunluğu kategorilerinde üç ayrı dizin yaparlar. Bu dizinlerden istatistikî, sözdizimi ve kelime tabanlı bütün gruplardan, kelime türü/bütün kelimeler, bir defa geçen, iki defa geçen kelimeler gibi kelime çeşitliliği, kelime türleri (POS), GİK gibi üslup ve

dil hususiyetlerinden 641 boyutlu bir hususiyet vektörü elde ederler. Bunun yanında n -gramları ve kelime ve cümle uzunluğu gibi tek değişkenli hususiyetleri ve bunları istatistikî algoritmalara dönüştürmek için Naive Bayes, Random Forest, Çok Katmanlı Algılayıcı, Destek Vektör Makinesi ve k -en yakın komşu gibi yöntemleri kullanırlar. Metinleri yazarlarına isnat etmede n -gramlar en güvenilir yüksek yanılmazlık oranı veren hususiyet olurken, hususiyetleri yalnız başlarına değil de bir arada işleme tabi tutmanın yanılmazlık yüzdesine doğrudan tesir ettiği neticesine ulaşırlar.²⁹⁵

Pınar Duygulu ve Fazlı Can'ın içinde bulunduğu bir grup ise, Bilkent Üniversitesi bünyesinde Osmanlı el yazmaları üzerinde metin tasnifi süreci ve safhaları için yazılım geliştirme ve uygulama çalışması başlatır ve bir dizi makale yayımlarlar. Klasik Osmanlı edebi metinleri üzerinde uygulanan sınıflama analizleri, eski edebiyatımızın sayısal ölçümlere konu olabileceğini gösteren öncü çalışmalardır. Araştırmacılar, Osmanlı edebiyatı araştırmacısı Mehmet Kalpaklı ile birlikte otomatik metin sınıflama yazılımları yoluyla nazım ve nesir klasik Türk edebiyatı eserleri üzerinde şairini ve yazım dönemini tahminleme amaçlı farklı uygulamalar yaparlar. Bunların en yakın tarihli, 2013 yılında her yüzyıldan ikişer divan şairinin şiirleri üzerinde gerçekleştirilen metin sınıflama çalışmasıdır. Osmanlı edebi metinleri üzerinde ilk çalışma olma özelliği taşıyan ve metin endekslemeden veri madenciliğine metin üzerinde her tür sınıflama yapmaya imkân veren bir sistemle gerçekleştirilen bu uygulamada, günümüz Türkçe metinlerde daha önce yapılmış çalışmaların sonuçlarına bakılarak en uygun üslup ölçüm algoritmasının “en sık kullanılan kelimeler” (ESK) olacağı varsayılır. Buna ek olarak Osmanlı Türkçesinin en yoğun kullanılan özelliği olan terkip halindeki eş dizim kelimeleri de ölçüm hususiyeti olarak analizde değerlendirilir. İstatistikî analizde “Destek Vektör Makineleri” yöntemi yoluyla her bir şairin divanı ikiyüzer kelime bölümlere ayrılır ve karşılaştırma analizi için en sık kullanılan kelime ve terkip grubundan analizin tespit ettiği altmışar kelime kullanılır. Analizde adı geçen algoritmanın, şairleri yüzde yetmiş ile seksen arasında değişen yüzdelerle doğru sınıflandırdığı görülür. Şairleri yüzyıllarına göre ayrıştırmada da aynı algoritma ile ortalama yüzde doksanlık bir başarı yakalanır.²⁹⁶

Yukarda özetlenen grubun çalışmaları dışında üzerinde üslup ölçümü yapılan metinlerin yalnızca Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı ve yazılı basınından seçildiği görülmektedir. Belki de yapılması gerekli olan, gerçek sorunlu alan olan Osmanlı dönemi

²⁹⁵ Fatih Amasyalı ve Banu Diri, “Author Attribution of Turkish Texts by Feature Mining”, *ICIC 2007*, (Eds. D.-S. Huang, L. Heutte, and M. Loog), s. 1086–1093, Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg, 2007.

²⁹⁶ Fazlı Can et al. "Automatic Categorization of Ottoman Poems." *Glottology*, S. 4.2, s. 40-57, 2013.

yazılı belge ve metinleri üzerinde bu tür çalışmaların yapılmasıdır. Sayısal yöntemler ve ölçülebilir usullerle klasik zihniyet ve dil tenkidi ile birlikte üslup ölçümü analizlerinin yapılması daha ufuk açıcı bir yol olurdu. Menderes Coşkun meselenin bu yönüne dair şu eleştiriyi getirir: “*Son dönemde az sayıda üslup çalışması, Batıdaki çalışmalara benzer bir şekilde, istatistikî metotlarla yapılmaya başlamıştır. Bu çalışmalarda bir yazarın eserinde kullandığı kelime ve cümleler, sayısal verilerle ortaya konulmaktadır. Ancak bu çalışmalarda bir maksat veya bir tez sorunu vardır. Bir sorun çözemeye, bir fayda temin etmeye yönelik olarak yapılmamaktadır. Maksat ve öz kavranılmadan Batıdan yapılan metot aktarımları, her ne kadar araştırmacılara bir çalışma alanı açsa da, bu çalışmaların edebiyat ilmine ciddi bir katkısı olmaz.*”²⁹⁷

1.7. Örnek Vak’a: *Federalist Papers*

1960’lı yılların en önemli ve etkileyici yazarlık tespiti çalışması Frederick Mosteller ve David Wallace adında iki Amerikalı istatistikçi tarafından *Federalist Makaleler* üzerinde yapıldı.²⁹⁸ Alexander Hamilton, James Madison ve John Jay tarafından Amerikan anayasasının halk tarafından onaylanmasını teşvik etmek için 77 makale kaleme alınmıştı. Bu makaleler bir gazetede “Publius” adı altında ortak bir takma adla köşe yazısı olarak yayınlandı. Bunlardan on ikisinin yazarı belli değildi. On iki makaleden sekizini üç yazardan birinin kaleme aldığı ve kalan dördünün de Hamilton ve Madison tarafından ortaklaşa yazıldığı düşünülmekte idi.

Mosteller ve Wallace’in gayesi, bu çalışmada 12 makaleyi üç yazardan hangisinin yazdığını yanılmazlık düzeyi yüksek bir tahminle ortaya çıkarmaktı. Bunun için makalelerdeki eş anlamlı kelimeleri eşleştirmek ve kelime sıklığını belirlemek istediler. Ne var ki belirledikleri dil hususiyetini işler hale getirecek sayıda kelime dizini oluşturulamadı. Onun yerine, ilk kez dil ve üslup hususiyeti olarak GİK’i saydılar. Teorilerine göre, bağlaçlar, edatlar, harf-i tarifler metnin veya yazının mülkiyetini elinde bulundurmanın hakkını verecek kelime türleri idi. Ayrıca bu kelime türleri istatistikî yöntemin yazarın üslubundan önce yazı türü ve konusunu analiz etme ihtimalini dışarıda bırakıyordu. Çalışma için 30 GİK seçtiler. İstatistik hesaplamalar için ‘Bayezyen dipnot’ yöntemi kullanıldı. Matematik ve istatistik işlemlerin ağırlıklı olarak bilgisayar destekli yürütülmesi çalışmayı daha da dikkat çekici hale getirdi. Yanılmazlığı yüksek oranda bir tahminle yazarı tartışmalı üç makale 55. yazı dışında,

²⁹⁷ Menderes Coşkun, “Üslup Çalışmaları Üzerine, Nesrin İnşası: Düzyazıda Dil, Üslup ve Türler” , *Turkuaz*, İstanbul, 2010, s. 74

²⁹⁸ Frederick Mosteller, D. L. Wallace, “Inference and Disputed Authorship: The Federalist”, *Journal of the American Statistical Association*, C. 58, S. 302, 1963: <https://www.stat.cmu.edu/Exams/mosteller.pdf>

Madison'a isnat edildi. Ortaklaşa yazıldığı bilinen 18 ve 19 sayılı makalelerin çoğu kısmı da Madison'a aitti. Öbür yandan Hamilton ve Madison'un üslupları olağan dışı denecek ölçüde birbirine benzediğini tespit edildi.

Yaptıkları üslup ölçümü çalışmasının yanılmazlık düzeyi yüksek bir oranı yakalaması o günün basınında geniş yer buldu. Neticeleri 1964'de Time dergisinde dosya halinde yayınlandı. Joula'nın tespiti ile on iki makale taşıdıkları ideal uygulama şartları sebebi ile ileriki yıllarda başka sına yöntemlerinin deneme sahası oldu. Fakat Holmes'un ifade ettiği gibi, bu çalışmada kullanılan verilerin kusurlu oluşu, dil hususiyetinin editör düzeltmesinden geçmiş metinlerden elde edilmesi ve ileriki yıllarda aynı vak'a üzerinde tekrarlanmış çalışmalarda ortaklaşa yazılmış makalelerin önceden tespit edilenden daha fazla sayıda olduğunun belirlenmesi Mosteller ve Wallace çalışmasının zayıf yanları olarak ortaya çıktı.²⁹⁹

Mosteller ve Wallace'ın çalışması kendilerinden sonra yapılan çalışmalar için bir usul tartışmasının önünü açmış oldu. Yazarlık tespiti çalışmalarını genel bir gözden geçirme geleneği de bu yıllarda başladı. *Federalist Makaleler*, *n-gram* gibi geliştirilen her yeni üslup/dil hususiyetinin üzerlerinde uygulandığı bir mihenk taşı çalışma olma niteliği kazandı ve üzerinde 18 farklı yazarlık tespiti çalışması yapıldı. Kendisine en çok atıf yapılan yazarlık tespiti vak'ası olan Mosteller ve Wallace çalışması, ulaştığı neticelerin farklı yöntem ve algoritmalarla teyit edildiği veya farklı metinler üzerinde kullandığı yöntem ve tekniklerin uygulanıp sınındığı referans çalışma niteliği kazandı.

1.8. Örnek Vak'a: *Bir Halk Adamının Günlüğü*

Holmes, 2010 yılında "*Bir Halk Adamının Günlüğü; Geleneksel ve Modern Yazarlık İsnadı Alanında Bir Vak'a İncelemesi*"³⁰⁰ başlığı ile tartışmalı bir yazarlık vak'ası üzerinde yaptığı yazarlık tespiti çalışmasını yayınladı. Burada yine alanda gelenek oluşturan ve önce eksiksiz yapılmış bir dış tenkitle başlayan bir araştırma usulünü uygular. Bu yönüyle çalışmanın hangi aşamalardan geçmesi gerektiğini ve neticelere hangi safhalardan sonra ulaştığını göstermesi açısından bir model oluşturur.

Araştırmacı, üslup ölçümü analizine incelediği yazarlık sorununun tarihi seyri ile başlar. Yazılış süreci içinde satır aralarından yazarın izlerini sürer. *Bir Halk Adamının Günlüğü* adı ile Abraham Lincoln'un yakın dairesinde bulunan bir kişinin Amerikan iç savaşı sırasında daha birçok üst düzey devlet adamından duyduğu ve bizzat şahit olduğu olayları

²⁹⁹ Joula, *a.g.e.*, s. 43.

³⁰⁰ David I. Holmes & Daniel W. Crofts, "The Diary Of A Public Man: A Case Study in Traditional and Non-Traditional Authorship Attribution", *Literary and Linguistic Computing*, C. 25, S. 2, Oxford University Press on behalf of ALLC and ACH, 2010.

kaleme aldığı günlük, o günlerde aylık bir gazetede 4 ay boyunca tefrika edilmiştir. Yazıların sahilliğinden kamuoyu 1879'dan 1940'lara kadar bir şüphe duymamıştır. 1948'de yayınlanan “*Bir Halk Adamının Esrarı; Tarihi Bir Dedektif Öyküsü*” adlı kitap, isnat olayının bir detektiflik mahiyeti kazandığını ve delilleri sıralayarak muhtemel yazarın Samuel Ward olduğunu; fakat eserin özgün bir günlük olmadığını iddia eder. Kitabın yazarına göre günlük, yazıldığı dönemde Washington’u saran kararsızlık ve zihin karışıklığını olağanüstü ayrıntılı biçimde aktarmayı başaran bir eser olmasına rağmen, kesinlikle sahil bir tarihi kaynak değeri taşımaz.

Holmes, eser üzerinde yapılmış ayrıntılı tartışmaları aktardıktan sonra üslup tahliline giriş yapar. Önce sezgi ve bilgi yolu ile eserin üslubunun tahlilini yapar. Yazarın içinde bulunduğu değişik anların havasını yakalayıp yansıtmada olağan dışı kabiliyetinden bahseder. Ward’ın yazmış olduğu *Altına Hücum* ve diğer eserlerinden üslubunun ve muhtevalarının genel hatlarını tespit eder. Eserlerinden çok tercih edilen kelimeler ve kelime yapıları listesi günlüğün hususiyetleri ile hiç örtüşmemektedir. Holmes bunun üzerine William Henry Hurlbert ismini keşfeder. Yazmaya yatkın, üslubu vurucu, akıcı olan bu kişi hemen her konuda eser üretebilen birisidir. Yazdığı günlükteki keskin yakıcı üslup ile bağdaşmaktadır. Değişik seyahat hatıraları eserindeki sık kullanılan kelimeler ve aliterasyonlu cümleler, sertlik içeren filler ve başka üslup özellikleri bir arada düşünüldüğünde okuyucunun Hulbert’in tamamen kendine özgü bir nitelik kazandığını gösteriyordu. Holmes’ün geleneksel isnat yönteminin gerçekte bir bilim değil sanat olduğu tespiti burada ayrıca önemlidir. Bunun dışında eserde atıf yapılan kimi isimlerden Ward’a götürecekt deliller çıkarılsa da, genelde çoğu kişiliğin Hulbert ile ilişkisine ulaşmak mümkündür. Holmes’e göre, eserin sahilliğinde değil yazı türünde sorun vardır. Hatırat olarak tutulan bilgiler günlük biçiminde yazılmıştır. Günlük sahibi de hayali bir yazardır.

Holmes’ün çalışmasının son safhasında, bilgi ve sezgi yolu ile yapılmış bir isnadın daha nesnel bir usul olan üslup ölçümü ile tekrar yapılması yer alır. Bunun için önce üslup ve dil hususiyetinin istihsalı için gerekli metinlerin ayrıntıları belirlenir ve kullanılacak istatistiki yöntemler tespit edilir. Örneklem metinlerden elde edilen N sayıdaki en sık kullanılan ortak kelime dizinleri verilere dönüştürülür. Çok değişkenli tahlil yöntemlerinden “Temel Bileşenler Analizi” ve “Kümeleme Analizi”nin uygulanması ile işlenen veri dizinlerinden istihsal edilen bilgiler ağaç ve dendogram grafiklerine aktarılır. Bunun için seçilecek en sık kullanılan kelimeler dizinindeki en uygun sayının 50 ila 75 arasında olduğu çok sayıda uygulama neticesinde belli olduğu için, bu çalışmada da buna bağlı kalınır. Çalışmada birbirine bağlı beş alt safha vardır. Kontrol grubu örneklem metinleri Salmon Chase, George

Templeton Strong, Gideon Welles adlı aynı dönemde yaşamış üç yazarın günlüklerinden ve gazete yazılarından oluşturulur. Uygulama sonucu ise en sık kullanılan kelimeler hususiyetinin yazarları birbirinden ayırttığı görülür. Böylece uygulanan usullerin başarısı da sınanmıştır.

Bundan sonraki safha ise aynı sürecin yazar adaylarının veri dizinlerine uygulanmasıdır. Burrows'un geliştirdiği istatistikî usullere üç aday yazarın Henry Adams, James Harvey ve Sam Ward'un bariz biçimde mesafeli konumlandıkları görülür. Bu işlemi takiben aynı tahlil potasına tartışmalı günlüğün veri dizini eklenerek uygulama tekrar edilir. Burada alınan neticeler, günlüğün her üç yazara en sık kullanılan elli kelimenin kullanışı açısından çok uzak olduğunu gösterir ve muhtemel adaylardan Adams ve Harvey ile daha muhtemel aday olan Ward'un üsluplarının asıl günlüğün üslubu ile uyuşmadığı ortaya çıkarılır. Bu safhadan son iki güçlü yazar adayı Hulbert ile Ward'ın veri dizinleri işleme tabi tutulur ve iki yazar adayının GİK kullanımlarının grafiklerde birbirinden uzakta toplandıkları görülür. Son safhada bu iki yazarın işlendiği sürece tekrar günlüğün veri dizini de dâhil edilir. Burada işleme tekniği olarak TBA ile birlikte Ayırma Analizi de icra edilmiştir. Böylece üç veri grubunun üçer binlik kelime dizini biner kelimelik dizine dönüştürülür ve işlemin daha fazla sayıda değişken ile icrası mümkün olur. Tekrarlanan sınamalarda, günlüğün üslubuna en yakın yazarın William Hurlbert olduğu belirlenir

Holmes, bu çalışmada yüksek bir yanılmazlık düzeyine ulaşmasına rağmen bu netice ile yetinmez. Burrows'un yine en sık kullanılan GİK üzerinde geliştirdiği Delta tekniği ile neticelerin sağlamasını yapmayı hedefler. ESKK dizinindeki kelime sayısını elliden yüz elliye yükseltilmesi yoluyla Delta'nın yanılmazlık düzeyini artırmayı düşünür. Bunun için veri külliyyatına Hulbert'in bir başka eseri ilave edilir ve önceki tahlillerde kullanılan 50'li GİK veri dizini 100'e yükseltilir. TBA ve kümeleme analizi teknikleri ile elde edilen rakamlar *Günlük*'teki üsluptan en az farklı olanın Hulbert'in üslubu olduğunu (*the least unlike*) ortaya koyar. Holmes, diğer neticelerle birlikte değerlendirildiğinde çok dikkat çekici ve katiyet taşıyan bu neticelerin günlüğün yazarı olarak William Hulbert'i işaret ettiğini söyler. Holmes, sonuç mahiyetinde alanın uzmanı başka bilim adamlarının tenkit ve uyarılarını paylaşır. Yazarlık tespitinde en sağlam neticenin eser içi ve dışı sezgiye dayalı etraflıca bir araştırma ve inceleme ile birlikte yapılan üslup ölçümü çalışması ile alınabileceğini söyler. Rudman'ı takip ederek, yalnızca geleneksel yazarlık tespiti çalışmaları için bir vasıta olması gereken "üslup ölçümü"nin, istatistikçi ve yazılımcıların keşif, icat ve yöntemlerini sınadıkları bir alana dönüşmesi tehlikesinin olduğunu şiddetle hatırlatır.

1.9. Örnek Vak'a: *Guguk Kuşu*

2013 yılında İngiltere'de *Guguk Kuşu* başlıklı bir polisiye roman yayınlanır.³⁰¹ Cormoran Strike, Afganistan'da yaralanınca özel dedektifliğe başlayan emekli bir subaydır. Bir mankenin intiharının araştırmasını üstlenir. Robert Galbraith'in adı edebiyat dünyasında ilk kez bu romanla duyulur. Yayınlandıktan bir iki hafta sonra çok satanlar listesine yerleşince *Sunday Times* gazetesinin bir muhabiri romancının takma bir isim olabileceğini düşünür ve üslup ölçümü araştırmacısı Patrick Joula'dan benzer bir analizin yapılmasını talep eder.

Joula, JGAAB kısaltması ile bilenen yazılım yöntemi ile yaptığı analiz sürecini ayrıntılı olarak değerlendirir. Eseri her bin satırlık 11 veri dizinine böler. Dört farklı dil ve üslup hususiyeti kullanarak dizini sınar. Analizde en mühim husus, kullanılan dil değişkenleri-hususiyetlerinin bilgisayarda işlenmeye elverişli olması ve kullanılan verinin metinden fazla veri neticeleri üretebilmesidir.

Bu hususiyetlerden biri, kelimenin hemen peşinden gelen kelime birlikte oluşturduğu dizindir. Zira araştırmacıya göre bu yöntemle tek tek kelime dizininin ölçüme dâhil edilmesiyle neyin konuşulduğu değil nasıl konuşulduğu yani üslup da ölçülebilmektedir. İkinci olarak zaman ve şahıs çekim eklerinin etkisini ortadan kaldıran işaret *n*-gramları yöntemi dört harfli dizin olarak uygulanır. Üçüncü dil ve üslup hususiyeti, kitap üzerinde aynı analiz yapan Peter Millican'ın da uyguladığı en sık kullanılan kelimeler dizinidir. Joula'nın dizini 100 kelimedenden oluşmaktadır. Son yöntem ise kelime uzunluğudur. *Guguk Kuşu*'ndan çıkarılan 11 veri dizininden altısı Rowling'in eserlerine en yakın olanlardır. Joula, kitaptan kitaba çok az değiştiği varsayılan çok ince farklılıkları ortaya çıkaran bu yöntemle eserin Rowling'e ait olduğunun yüksek yüzde ile tahmin edildiğini söyler. Bütün yöntemlerin verdiği neticeler Rowling'in yazdığını göstermektedir. En yakın aday McDerimid'in romanlarıdır fakat iki yazarın kelime uzunlukları ölçümü McDerimid'in üslubunda bulunmayan bir durumdur. Ama sonuç yüzde yüz kesin değildir, zira dil ve üslubu atfedilen yazara benzeyen başka bir yazarın daha olma ihtimali her zaman vardır.

The Sunday Times, Oxford Üniversitesi'nin bir başka felsefe, matematik ve bilgisayar bilimleri profesörü Peter Millican'a roman metni üzerinde tekrar üslup ölçüm analizi için başvurur. Araştırmacı, J.K. Rowling'in *Harry Potter, the Deathly Hallows* ve *The Casual Vacancy*(*Boş Koltuk*) romanları ile Ruth Rendell, P. D. James ve Val McDerimid adlı yazarların ikişer romanı ve *Guguk Kuşu* olmak üzere 9 ayrı romandan oluşan veri dizini

³⁰¹ Bknz.[http://languagelog.ldc.upenn.edu/nll/?p=5315Rowling and "Galbraith": an authorial analysis](http://languagelog.ldc.upenn.edu/nll/?p=5315Rowling%20and%20Galbraith) accessed July 16, 2013 @ 7:35 am.

üzerinde dil ve üslup karşılaştırması yapar. Kendi geliştirdiği “signature” adlı yazılımı ile yaptığı analizde, kullandığı hususiyetler kelime uzunluğu, cümle uzunluğu, paragraf uzunluğu, noktalama işareti dağılım desenleridir. Yöntemin işlediği hususiyetlere gerekli durumlarda özellikle sık kullanılan veya belli yazara özgü ayrıştırıcı kelimeleri de dâhil eder.

Analiz sürecinde Rowling’in romanlarında en sık kullandığı kelimelerden dizin oluşturulur ve bu dizinde sadece belli bir romana mahsus kelimeler çıkarılır. Kalan 317 kelimelik dizin ile icra edilen istatistiki sınamalarda eğitim grubu kontrol grubunu oluşturan romanlara karşı sınılanır. Analiz neticesinde *Guguk Kuşu* romanına en yakın mesafedeki romanın *Boş Koltuk*, ikincisinin ise *Ölümcül Yedigârlar* olduğu görülür. Dizinde diğer yazarların ikişer romanı da birbirine yakın yerlerde bulunur. Ulaşılan neticeler doğruluk yüzdesi yüksek tahminlerdir. Sonucu yaptığı itirafla doğrulayan yazar Rowling, takma isimle eser yazmanın insanı özgürleştirici yanı olduğunu söyler. Üslup ölçümünün amacı metinler arasındaki benzerliği mesafeye dönüştürüp yakınlıklarını tespit etmektir. Eser bu amacın gerçekleştirildiği tipik vak’alardan biridir.

1.10. Üslup Ölçümünde Karşılaşılan Sorunlar: Eleştiriler ve Öneriler

Kaydedilen gelişime, sayısız başarılı vak’alarda alınan ikna edici neticelere rağmen, üslup ölçümü alanındaki çalışmalara alan içi ve dışı bilim insanlarıncı iki bakımdan ciddi eleştiriler getirilmektedir. Birincisi, üslup ölçümünün disiplinler arası bir alan olması ve veri olarak ölçme yapmanın çok güç olduğu yazılı dil kullanması vb. sebeplerden ötürü henüz veya hâlâ sağlam bir teorik çerçevenin, ilmi kriter ve ilkeler manzumesinin olmamasıdır.

Love (2002), Rudman (1998), Burrows (1998) ve Holmes (1994) gibi kimi isimler yapılan bütün tenkitleri etraflıca incelemiş ve eksik yönleri tespit etmişlerdir. Alandaki çalışmalara en gerçekçi tenkitleri yönelten isimlerden birisi olan Rudman, sorunlu noktalara şu sözlerle işaret eder: “*Gelenek dışı, modern yazarlık tespiti çalışmalarının çoğunda ulaşılan neticeler her yer ve zamanda nihai ve kati kabul edilmiyor. ... Her hangi bir alanda sorunların olduğunun en belirgin göstergesi önümüzde duran daha da kuvvetli bir göstergesi neticelerin üzerinde oy birliği ile uzlaşmanın yokluğudur. Kabul edilmiş veya doğru teknikler üzerinde fikir birliğinin yokluğu yanında sorunların varlığının daha da büyük göstergesi alanı besleyen varsayımların üzerinde fikir birliğinin olmayışıdır. Kendi alanımızdan örnek verir isek üslup ölçümünün en merkezdeki iki disiplini olan istatistik ve üslup biliminde üslubun*

bilinç ve bilinçaltına taalluk eden yönlerine ve kelime seçiminin rastgele oluşuna dair varsayımların üzerinde görüş birliği yoktur.”³⁰²

Burada, yapılmış çalışmaların herhangi bir dil, dilbilimi ve üslupbilime ilişkin varsayımları ispatlanmış teorik bir temelinin bulunmadığı belirtilir. Hayati önem taşıyan bu bilimsel eksikliği gidermeye yönelik yeterli çabanın gösterilmemesi eleştirilir. Rudman, alanda yapılan çalışmaların başka sorunlu yönlerini şöyle özetler: “*Yukardaki genel ilkeler üzerinde ilim adamlarının ortak bir karara varamamaktadır. Bundan başka, bir kez yazarlık tespiti çalışması yapan araştırmacı, sonra başka alanlara yönelmektedir. Hataların üzerine giderek yöntem ve tekniklerini geliştirme ve farklı yazarlık tespiti çalışmaları ile bahsedilen uzlaşma eksikliğini giderilmesi için ortaya koyulan çabalar süreklilik arz etmemektedir.*”³⁰³

İkinci eleştiri, ilmi çalışmaların gerektirdiği ciddiyet ve itinanın gösterilmemesi ve dolayısıyla uygulama süreçlerinde yetersizlik ve zaafın bulunmasıdır. Yazarlık tespiti çalışmalarında izlenen veri toplama yöntem oluşturma ve metinleri işleme süreçlerinde ortaya çıkan kusurlara karşı bir aldırmaçlık umursamazlık görülmektedir. Aynı konuda yapılmış önceki çalışmaların süreç ve neticelerinden yararlanmaya yönelik atıfta bulunma ve eksiksiz bir kaynak taraması ciddiyeti görülmemektedir. Buna örnek olarak Rudman, David Holmes’ün araştırmalarından çok sık faydalanıldığını ama Gerald McMenamin’in 1993’de yayınladığı *Suç Delilleri Bilimi İçin Üslup Bilimi* adlı övgüye değer kitabına yapılan atıfların azlığını verir. Saha çalışmalarının yetersizliğini gösteren bir başka olgu, Fransızca, Almanca, Rusça ve başka birçok dilde yapılmış araştırma ve uygulamalarda, o konuda doğrudan o dillerde yapılmış yayınlara hiç atıf yapılmamasıdır.³⁰⁴

Üçüncü sorun ise kullanılan istatistikî yöntemlerle ilgilidir. Verilerden elde edilen sayıların istatistikî yöntemlerle işlenmesi ile o sayılar anlam kazanmakta ama verilere zemin oluşturan üslubun bütünlüğü geri planda kalmaktadır.

Dördüncü sorun derlenen verilerin niteliği ile alakalıdır. Verilerin eserin ilk ve düzeltme/değiştirme görmemiş nüshasından olması ilkesine uyulmamaktadır. Verilerin işlenmesinde pürüz teşkil edeceği düşünülen her bir unsurun metinden çıkarılması, tespit sürecine ve neticelerine etkileri vahim olabilir. İhmal edilen bir başka husus, metnin müellifi kavramının tarih içerisinde geçirdiği safhalar ve anlam kaymalarıdır. Sözlü gelenek, kâtiplerin yazıya geçirmesi, el yazması nüshaları çoğaltma ve bilhassa batıda yaygın olan ortak yazarlığın gelenek olduğu tarihi dönemlerde üretilmiş herhangi bir metnin yaşadığı

³⁰² Joseph Rudman, “The State of Authorship Attribution Studies: Some Problems and Solutions”, *Computers and the Humanities*, C. 31, 1998, s. 352.

³⁰³ Rudman, *a.g.m.*, s 356.

³⁰⁴ Rudman, *a.g.m.*,s.355.

müdahaleler onun dil ve üslubunu da etkilemiştir. Ayrıca, eserin değişik müdahalelerle aslının tahrif edilmiş olması da mümkündür. İntihal, üslup taklidi, tercüme nüshasında tahrifat, telif olmaktan çok nakillerle doldurulmuş olması, basımı sırasında değişmeye uğraması ve istatistiki tekniklerin uygulanması sırasında metinle, veri dizininin arasında açıkların oluşması yapılan çalışmaların geçerliliğini sakatlayacaktır.

Beşinci sorun ise, yazarlık tespiti çalışmasına teşebbüs eden araştırmacıların çalışmanın gerektirdiği edebiyat, üslup bilim, dilbilim, istatistik, tarih gibi alanlarda ayrıntıları fark edecek derecede mütehasıs olma gereğini ihmal etmeleridir.

Altıncı sorun, modern veya klasik bir tespit çalışmasında başta karar verilen varsayımların ispat edilmesinde gereken titizliğin gösterilmemesidir. Yalnızca Daniel Defoe'nun eserleri üzerinde binin üstünde yazarlık tespiti çalışması bulunmaktadır. Üslup gibi çok fazla sayıda ama yine de bir sınırı olan birey-yazar tercihi ve kullanımını içeren bir bütün oluşturan yapının tahlili demek, sınırsız sayıda varsayım üretmek anlamına gelmez. Tam aksine üslupta sınırlı sayıda üslup belirteçleri vardır.

Altıncı ve son sorun ise, anlamlı neticeler vermeyen yazarlık tespiti çalışmalarında verilerin derlenmesi, karşılaştırılıp işlenmesi ve değerlendirilmesi süreçlerinde yapılan yanlışlıkların açıkça ortaya konulmamasıdır. Bu hataların içinde, başta belirlenen varsayımı destekleyen sınamaları alıp tespite yardımcı olmayanları dışarıda bırakmak veya karşılaştırma için yazarın bilinen eserlerinden tesadüfî değil bilinçle seçilmiş örneklemelere bel bağlamak gibi vahim olanları da vardır.

Love, Rudman'ın sorunları teşhis ettiği makaleyi değerlendirir ve dile getirilen tereddüt ve eleştirilerin sebeplerini sorgular. 60'lı yılların başından bugüne yapılan çalışmaların genel mantığını merkeze alarak üslup ölçümünün bağımsız bir bilim dalı sayılıp sayılamayacağı sorusuna cevap arar. Hâlihazırda yapılmış ve yayınlanmış çalışmaların çoğunluğu, akademik menşe itibariyle beşeri bilimciler ve edebiyat bilimciler tarafından değil matematikçiler, bilgisayarlı istatistik ve çevre bilimleri uzmanları tarafından yapılmıştır. Eser veya metni üreten kişinin dil ve üslubu, o kişinin zihninde ve şuuraltında karmaşık bilişsel mekanizmalar ve süreçler izler. Yazarlık tespiti çalışmalarında kullanılan dil ve üslup hususiyetlerinin gerisinde yatan bu hususların ilmi delillere açıklamalarının yapılamamasından ve aralarındaki ilişkinin güçlü biçimde kurulamamasından ötürü, bazı beşeri bilimciler alanın meşruiyetine tereddütle bakmışlardır.³⁰⁵

³⁰⁵ Love, *a.g.e.*, s. 151-162.

Getirilen öneriler iki grupta toplanabilir: Birincisi teorik çerçeve ile ilgilidir. Dil kullanımı birey özgüdür. Üslup her bir bireyce başka bir kimseninkine benzemez biçimde inşa edilir. Bunun nasıl oluştuğu, birey ve çevre karşılığının bu üretime nasıl yansıdığı ve bireyin üslubunun ne boyutta bilinçaltı ve ne boyutta bilincin ürünü olduğu ve birey oluşun üslubu dışı vurmaya ne ölçüde müsaade ettiği gibi teorik hususlarda yeterli deneysel çalışmalar yapılmalıdır. Ayrıca üslup ölçümü ile yapılmış çalışmalarda bilimsel ciddiyet eksikliğini, kapsam geçerliği ve güvenilirliği kusurlarını ortadan kaldıracak çareler bulunmalıdır.

Rudman, sıralanan teşhislerinin içinde çözümlerin zaten var olduğunu belirtir ve sahih bir yazarlık tespiti çalışması gereken ilkeleri şöyle açıklar: Analiz öncesi ve sonrasında güvenilir neticelere ulaştıracak uygulama planı eksiksiz ve doğru biçimde yürütülmelidir. Her bir aşama sıkı denetlenmelidir. Neticeler konusunda azami titizlik gösterilmelidir. Uygulamanın değişik zaman ve mekânda tekrar edilebilmesi anlamında güvenilir olması gerekir. Kullanılan yazılım, veri ve sınamaların herkes tarafından bilinebilirliği ve bütün bunları içine alan sarıh bir teorik bir çerçeve oluşturulmalıdır.

Araştırmacı, bu ilkelere uyan çok sayıda çalışma olmakla birlikte, genelde sorunlu çalışmaların daha belirgin olduğunu ifade eder. Ulaşılan neticeler (a) herkesçe kabul edilmiş sahih bir usul anlayışı ve sahih tekniklerle üretilmişse; (b) alanın beslendiği iki kaynak olan istatistik ve üslup bilimden devşirilen ‘üslubun zihin ve bilinçaltı ile ilişkisinde ve kelime tercihlerinde akli düzenliliğin değil tesadüflüğün hâkim olduğu’ faraziyesi üzerinde ulaşılmış ortak görüş varsa, alan ilmi ölçülere kavuşmuş demektir.

Yazarlık tespitinde *yazarı belirsiz* ifadesi ile nelerin kastedildiğini araştırmacı tamamen kavramış olmalıdır. Hiçbir muhtemel yazar adayının olmaması, iki ila dört veya beş arası isnat yapmaya imkân veren bir aday sayısı, kimlikleri belli ortak bir yazar grubu, yazdığından kuşkuylanılan belli bir adayın olması gibi her bir sınıf, eserin yazım dili, türü, yazıldığı dönem ve mevzusu açısından farklı yaklaşımlar ve uygulama biçimleri gerektirir.³⁰⁶

Bir başka husus, sahih bir tespit çalışmasının GİK, kelime türü, belirli kelime/bütün kelimeler, vb. üslup belirteçlerinin dağınık halde kullanılmaları ile değil; üslubu oluşturan bütün unsurların bir arada kullanılmalarıyla yapılabileceği aşikârdır. Bunun için biyolojik gen haritası gibi üslup belirteçlerinin haritasının oluşturulması gerekir. Buna bağlı olarak, yapılan tespit çalışmaların değerlendirebilecek eleştirmenlerin yetişmesi gerekir. Çalışmaların teorik alt yapılarına ağırlık verilmeli ve teoriler bütün yönleri ile tartışılıp denenmelidir. Üslup ölçümünün bir disiplin olarak kabul edilmesi için, alanın bütün bu sayılanların doğurduğu iri

³⁰⁶ Rudman, *a.g.m.*, s. 355.

ve hantal görünümünden kurtulması ve üzerinde uzlaşmış bir usul anlayışına kavuşması mutlaka gereklidir. Bu uyarılara Lancashire, muhalif ve eleştirel tavrı karşı ilmi deney ve uygulamalarla desteklenmiş bir teorik değerler dizisi ile desteklenen ve ancak sıklık hususiyetine dayanan verilerin inandırıcı olabileceği ilkesini de ekler.³⁰⁷

Love, yukarıda önerilen çözüm yollarını kabul etmekle birlikte, sorunların özünde yazarlık tespiti çalışmalarının özü ile ilgili bazı sebeplerden ötürü karamsarlığın aşılmasında güçlükler bulunduğunu söyler. Birinci olarak, bu sorunlar yalnızca modern bilgisayarlı yazarlık tespiti döneminde değil, klasik usul dönemlerinde de yaşanmıştır. Öyle ki Schoenbaum, Elizabeth dönemi eserler üzerinde yapılan çalışmaların heyecan uyandırmayan, güvenilir neticeleri az ve birbirinden ilgisiz, neticesiz çalışmaların da haddinden fazla olduğunu söyler. İkinci sebep, üslup ölçümü alanının bilgisayar teknolojilerindeki hızlı yeniliklerden ötürü alanın aşırı hareketli olması; kapsam geçerliği yüksek ve örneklem büyüklüğü sonsuz ve bunlardan daha hassas ölçüm yapılabilecek yöntemlerin bulunmasının temel disiplin olan istatistiğe de ivme kazandırmış olmasıdır. Üçüncü sebep ise, kullanılan yöntemlerin ölçmeye ve netice üretmeye çalıştığı verilerin üslup gibi işlenmeye direnen türden oluşudur. Dördüncü sebep, yapılan isnat çalışmalarının medyada araştırmacıya şöhret kazandıran yönüdür. Bu yönü araştırmacının üslubunun değişmesine neticelerin savunmasını saldırgan bir üslup ile yapmasına yol açmaktadır. Neticelerin tahmin bildirme ifadeleri ile aktarılması gerekirken, kesinlik ve hatasızlık bildiren ifadeler kullanılmaktadır. Son sebep ise, aynı isnat çalışması üzerinde çalışan beşeri bilimciler ile üslup ölçümü yapan bilim adamlarının işbirliğine gitmemeleri ve proje biter bitmez alanla irtibatlarını kesmeleridir. Bu yüzden Rudman'ın yukarıda bahsini ettiği gibi, her iki tarafın üzerinde uzlaştığı geniş bir temel prensipler manzumesinin çok acil bir ihtiyaç olduğu unutulmaktadır.³⁰⁸

Yazarlık tespiti çalışmalarına taraf olan ama matematik, istatistik ve yazılım dilleri uzmanı olmayan beşeri bilimciler, bu noktada uygulamalara ve neticeler karşı duydukları tereddüt ve şüpheleri bazen alaycı bir dille anlatmışlar ve üslup ölçümü çalışmalarını sıkı biçimde eleştirmişlerdir. Love, 2000'li yılların başına kadar ki geçirdiği süreçte yapılan yazarlık tespiti veya metin sınıflaması çalışmalarının ilmi açıdan üslup ölçümünün bağımsız bir disiplin kimliği kazanmasına ne kadar katkıda bulunduğunu da sorgular. Öncelikle yaslandığı üslup bilimin konusu olan metnin üslup hususiyetleri ve yazarın metne belagat ve fesahat kazandıran bireysel tarzının matematik yöntemleri ile açıklanabilir bir biçime dönüşmesi ve geçerli bir delil haline gelmesinin ilmi izahının yapılması gerekir.

³⁰⁷ Lancashire,1996, *a.g.m.*, s. 4

³⁰⁸ Love, *a.g.e.*, s. 152.

Love, bazı istatistiki usullerin araştırmacıya istenilen neticeleri verecek biçimde üslup hususiyetlerini işleyebileceğine misal olarak şu alıntıyı verir: “*Edebiyat tarihinden bîhaber bir kişiyi Oliver Smith ile David Copperfield romanlarının farklı yazarlar tarafından yazıldığına inandıracak dil ve üslup hususiyeti bulmaya çalışılsa, hiç vakit kaybetmeden bulunamaz mıydı?*”³⁰⁹

Michael Oakes, birey-yazarın üslubunu teşhis etmeyi zorlaştıran sorunları şöyle sıralar: Kimi yazarların üslubu yazarlık hayatları boyunca çeşitlilik veya değişkenlik gösterir. Aynı yazarın farklı yazım türlerindeki metinlerinde üslubu farklılaşabilir. Üslup yazarların cinsiyetine göre farklılık arzedebilir. Özellikle roman türünde tek bir yazarın üslubu, romanlarındaki farklı karakterlere göre değişiklik gösterebilir. Yazarın takip ettiği edebi akımın çizgilerini takip etmesi üslubunun teşhisini güçleştirebilir. Son olarak kullanılan ölçüm yönteminin konusuna göre metinleri tasnif etme tabanlı olması metni içeriğinden bağımsız olarak analiz etmeyi imkânsız kılabilir. Hedeflenen yanılmazlık yüzdesi yüksek tahminler için uygulamalarda kullanılacak algoritmaların niteliği, bahsedilen hususların analiz neticelerini gölgelemesinin önüne geçmede hayati önem taşımaktadır.³¹⁰

Üslup bilim ve dilbilimin bütün olarak bir bilim dalı olabilmesi, her bilim için geçerli asgari şartlara haiz olmasına bağlıdır. Bunun için bu iki alanın da deneysel yöntemlere ve belirlenen hipotezlerin doğrulanması için zorunlu araçlara sahip olması gerekir. Elde edilen neticelerin zaman kaydı olmaksızın tekrarlanabilmeli ve işlediği verilerden her yer ve zamanda geçerli yasalar vazetmeye yeterli dinamikleri olmalıdır. Sebep ve sonuç ilişkisi içinde olguları izah edebilme gücü ve neticelerin irtibatlanabileceği kapsamlı bir teorisi bulunmalı; neticeleri doğrulamak, çelişikleri düzeltmek için gerekli mekanizmalar ve bunların neşet ettiği daha üst bir bilim dalı olmalıdır. Neticelerin nasıl üretildiğini, hangi verileri ve yöntemleri niçin kullandığını açıklayabiliyorsa üslup ölçümü ilmi bir disiplin olarak kabul edilebilir. Teorisyen yönü de öne çıkan Burrows, bu şartları yerine getirmeye daha yakın gördüğü için üslup ölçümü adını değil “bilgisayar tabanlı üslup bilimi” kavramını öne çıkarır. Love, bu noktada üslup ölçümü çalışmalarının bir bakıma müşterileri olan beşeri bilimcilerin kaygılarının ve tereddütlerinin giderilmesi için yapılan çalışmalarda öne çıkan isimlerin Craig ve Burrows gibi iki üç isimden öte geçmediği tespitinde bulunur. Rudman’ın tespitinden farklı olarak, alanın bir disiplin sayılmasını engelleyen unsur düzensizlik ve dağınlık değildir. Üretilen neticelerin teorik zemininde boşlukların olduğu görülmekte ve araştırmacılar bunların doldurulması için elzem olan çalışmayı yapmada gönülsüz davranmaktadır. Bu

³⁰⁹ Love, *a.g.e.*, s.151.

³¹⁰ Oakes, *a.g.e.*, s. 1071-72.

meselelerden bazıları üslup edinimi ve işlevinde alışkanlık, hususiyetlerin tesadüfî oluşu, beyindeki bilişsel dil saklama ve tekrar kullanma mekanizmalarının işleyişi, birey oluşun mahiyeti ve dil edinimidir. Tam bilgisayarlı üslup ölçümünün ikibinli yıllardan sonra usul ve işleyiş açısından belli bir oturmuş sistem kazanması için sayısal ve yorumlamaya dayanım ikili yapısının farkına varılması ile mümkün olacağını belirtir. Bu sebeple edebiyat araştırmacıları, tarihçiler ve adli makamlar karşı tarafa tereddütlerini değil işbirliği önerilerini aksettirmelidir.³¹¹

Üslup tahlili ve üslup ölçümü yoluyla metin tahlili, yazarlık tespiti ve isnadı; yazar kesiti çıkarma, metin türüne dayalı metin sınıflaması, metindeki şahsiliğin, duygunun tahlili, istenmeyen e-posta filtrelemesi vb. bir dizi hedefler için yapılabilir. Fakat bu noktada çalışmaları destekleyen sağlam bir dilbilim yaklaşımına acilen ihtiyaç duyulduğunu hatırlatmak gerektir. GİK sıklıklarının bir üslup hususiyeti olmalarına zemin teşkil edecek dilbilimsel arka plan oluşturma çalışmaları ve denemeleri yapılmıştır.³¹² Baştan beri dile getirildiği gibi, eleştiriler üslup ölçümü çalışmalarında sağlam bir ilmi dilbilim teorisini elzem görmekte; aksi durumda oluşturulan veri dizini külliyatı ile yazarlık ve isnat çalışmasına konu olan eserin üslup ve dilinin içyapısına nüfuz etmenin mümkün olmayacağı vurgulanmaktadır.

2. Üslup Ölçümünün Teorik Zemini

Beşeri bilimciler üslup ölçümünün bağımsız bir disiplin olarak kabul edilebilmesi için, dilbilimsel bir teorik arka plana sahip olması gerektiğini söyler. Başka bir ifade ile metne yazar isnat etmeyi zorlaştıran en büyük sorun, “*dil bireyselleşmesini bir kavram dizinine dönüştüren ve böylece dolaysız biçimde bir modele kavuşturarak sınanması ve ölçülmesine imkân veren bir çözümün bulunmayışıdır.*”³¹³ Birey–dil (idiosyncrasy) üzerine yapılan araştırmalarda bu eksikliğin farkına varılarak giderilmesi için çaba gösterilmektedir. Yapılan deney ve uygulamalar üslup ölçümü uygulamalarına felsefi altyapı oluşturma potansiyeli göstermektedir.

Üslubu psiko-sosyal temelleri bakımından inceleyen araştırmacılara göre, edebi, kültürel yazılı eser/metinlerin yazarları yazılarında kendi birey özelliklerini yansıtan bir tür parmak izi bırakırlar. Bireyin dil ve üslup kullanımında tekliği ve kimseye benzemez oluşu gerçeğinden yazarlık tespiti çalışmalarına teorik bir zemin teşkil edebilir. Bunun pratik hayatta tezahürlerini tespit etmek amacıyla deneysel/tatbiki çalışmalar yapılmaktadır. Bu

³¹¹ Love, *a.g.e.*, s. 157-162.

³¹² Bknz. Shlomo Argamon et al., “Stylistic Text Classification Using Functional Lexical Features”, *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 58 (6), 2007.

³¹³ Love, *a.g.e.*, s. 98.

noktada yapılan çalışmalar başlıca iki ana çizgide yürütülür. İlki, birey/insan zihninin konuşurken ve yazarken nasıl işlediği üzerine şema çıkarılması ve varsayımlar geliştirilmesidir. Diğeri ise birey oluşun ve bireye özgü dilin ve üslubun nasıl tezahür ettiği üzerine yapılmış çalışmalardır. Dilbilimci Barbara Johnstone, üslubun bireye özgülüğü üzerinde geniş teorik ve uygulamalı araştırmalar yapan bir dilbilimcidir. Araştırmacı, dil üzerine herhangi bir araştırmanın, (a) toplumsal yönü ile birlikte birey oluşa; (b) dil ile birlikte söyleme; (c) dilbilgisi kuralları ve kısıtlamaları ile birlikte bireysel tercih, strateji ve öz kaynaklara tam bir gönderme yapması gerektiğini vurgular. Aksi halde böyle bir çalışma eksiksiz sayılamaz. Dış faktörlerin etkileme derecesine bakılmaksızın her bireyin söyleyiş ve yazış biçimi kendisine ait olma farkını korur.³¹⁴

Türkçede dil öğrenmenin önemini vurgulamak için kullanılan “bir dil bir insan” deyişimiyle, edinilen her yeni dilin kişiye, kendini o dil vasıtası ile yeniden inşa etme fırsatı verildiği anlatılmak istenir. Başka bir deyişle her bir insanın bir dil olduğu çıkarımı da mümkündür. Bu durumda her bireyin içine doğduğu dil -ki bu ana dili veya çevresinden ilk edindiği dil olabilir, o kişinin bilişsel dünyasını inşa etmede en önemli paya sahiptir. Bu bağlamda bunu konuşma ve yazma aracılığı ile ifade imkânı bulan birey dilin, dilbilim araştırmalarında dilin toplumsal işlevinin yanında önemsiz addedilmesi Türk dili araştırmacı ve dilbilimcilerinin görüşlerine de yansımıştır.³¹⁵ Muharrem Ergin’in dil tanımında bireye hiç atıf yapılmamış olması buna bir örnek olabilir.³¹⁶

Johnstone, araştırmasında toplumsal aidiyetlerin ötesine geçmeye ve birey oluşun tezahürlerini uygulamalı olarak açığa çıkarmaya çalışır. Üslupta birey oluşun izlerinin en silik olduğu varsayılan bir konuşma jargonu olan akademik tartışmayı inceler. Akademik söylem, dondurulmuş/kalıplaşmış söylemler içinde ilk sıralarda bulunur. Öykülemeye kıyasla konuşandan muhataba çok az değişme gösterdiği düşünülür ve bir yere kadar da öyledir. Akademik sohbetler cümleciklerin birleşmelerinde daha az değişim gösterse de, konuşanlar birey oluşu dışı vurmada başka imkânları kullanır.

Burrows, ehil okurların birbirine çok yakın bir üslupta yazan iki yazarın eserleri arasındaki birey-yazarlık farklılıklarını sezgi yoluyla zorlanmadan bulduğu halde, bunların yazarlık tespiti için üslup ölçümü çalışmalarında yapılan istatistiki analizlerin daha küçük

³¹⁴ Barbara Johnstone, “Individual”, *Journal of Linguistic Anthropology*, C. 1-2, 2008, s. 9.

³¹⁵ Aksan birey dili Batı dillerindeki kavramın Türkçe söylenişi olan “idyolekt” ile karşılar. Bknz. Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil. Ana Çizgileriyle Dilbilimi III*, TDK Yay., Ankara, 1982, s. 81.

³¹⁶ “Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış gizli anlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimaî bir müessesedir.” Bknz. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1985, s.3.

boyutlardaki vektörleri arasında kaybolup gittiğini belirtir. Bu sebepten ötürü, yazarlık tespiti çalışmalarında yazara birey oluşun şemalandırılması ile değil; sınırlar daraltılarak ulaşılmalıdır. Ona göre ulaşılan yazar ismi bir birey değil kimliktir.³¹⁷ Love ise, Lancashire’ın birey dilin bir hususiyeti olarak geliştirdiği birey oluş modeli ve ‘benzeştirme matrisi’ adlı birey zihni işleyiş modelinin de aynı sorunu barındırdığını ileri sürer. Bir başka deyişle, mesele birey dilde doğup gelişen zihin örgüsünün toplum dili yoluyla kazanılıp paylaşılanlardan nasıl ayrıştırılabileceğidir. Bu ayrıştırma işlemi yazarlık tespiti çalışmalarında muhtevaya ait kelimeler yerine GİK kullanılarak aşılama çalışılmıştır.

Love, Johnstone’nun dil-birey kavramı ile sunduğu açılımın geleneksel veya modern usulde yazarlık tespiti çalışmalarına yapacağı katkının bu alanın çalışanları tarafından tam idrak edilemediğini ileri sürer. Bazı birey dil kullanışları vardır ki onun kullanımına tanık olan kişiler söyleyen kişinin birey oluşunu o ifade ve ifadeler ile somutlaştırırlar. Dilin birinci derece görevlerinden biri benliğin/kendi oluşun dışı vurumu olduğuna göre araştırmacıya düşen bireyde dışı vuran hususların peşine düşmektir. Bireyin üslubu, dil kurallarını ihlal eden yönleri ve yapılan çalışmalarda parmak izi addedilen yapılar hesaba katmaya geçecek bir yazarlık hususiyeti olarak görülmemektedir. Love, gerçekte bu gibi arka planda kalan nağmelerin doğurduğu ses zenginliğinin okurun hissettiği birey oluş olduğunu ifade eder. Yazarlık tespiti çalışmalarında ilerleme, bu ara seslere dikkat kesilmekle sağlanabilir. Bunun için, yazarlık tespiti çalışmalarında birey oluşun doğrudan bilinç alanında nüfuz edilmesi mümkün olmayan yönlerinden çözüm beklemek yerine, onun türevlerinden yararlanılabilir. Bu türevler, araştırmacının yazarla kendisini aynileştirmesi, dil ve eylem vasıtası ile birey oluşun toplumsal edimi ve metinde var olan verilerden yazar kimliğinin inşasıdır. İnşa sonucu ulaşılan kimlik, birey-yazarın bizatihi kendisi değil onun sınanabilir tezahürleridir. Bunun için kesin yanılmaz neticelere ulaşmak yerine, aranan birey-yazara giden yolda bırakılmış izlerin titizlikle tahlil edilmeleri yeğlenmelidir.³¹⁸ Bu noktada birey dilin kendini ele verdiği araçlardan veya hususiyetlerden biri olan GİK, uzun ve derin bir araştırmaya konu olmuştur. James W. Pennebaker, bu tür kelimelerin yüklediği geniş işlev yelpazesini kapsamlı ve derin bir araştırmaya konu etmiş ve araştırmasını kitap olarak yayınlamıştır. Ulaştığı neticelerin en önemlilerinden birisi, anlamca en sessiz ve en çabuk unutulmuş kelimelerin yazarın kişiliğini ele vermede anlamca daha kuvvetli olan kelimelerden daha işlevseldir. GİK içerisinde özellikle zamirler; bireyin üslubunu, konuşmasının içeriğinden ayrıştırmada kuvvetli

³¹⁷John Burrows, “Computers and the Study of Literature”, (ed. Christopher Butler), *Computers and Written Texts: an Applied Perspective*, Blackwell, Oxford, 1992, s.181.

³¹⁸Love, *a.g.e.*, s. 226-227.

ipuçlarıdır ve yalnızca üslubu değil o bireyin kişiliğini, sosyal ilişkilerini ve ruhsal durumunu da ele veren bir dil ve üslup hususiyetidir.³¹⁹

Yazarlık tespiti çalışmalarında yanılmazlık derecesi yüksek neticelere ulaşmak için uygulanan dil ve üslup hususiyetlerinin teşhisi yoluyla yazara ulaşma yöntemi, yazarın eksiksiz üslup kesitini çıkarmada yetersiz kalmaktadır. Bu eksikliği gidermek için tek bir birey yazarın GİK vb. tekrarlanan kelime birlikteliklerini zaman içinde nasıl kullandığını araştıran çalışmaların daha çok sayıda yapılması gerekmektedir. Ruhbilim ve sinir ağları sistemi alanlarında yapılacak deneysel çalışmalarla, bireyin içinde dilini oluşturduğu metin oluşturma (yazı ve konuşma) ile insan beyni arasındaki münasebet hakkında bilgiyi artırmak çözüm yollarından birisidir. Yapılacak kontrollü deneyler ile yaşayan yazarın yazı eylemi esnasındaki dil hareketleri incelenebilir.

2.1. Üslubun Zaman İçinde Değişebilmesi

Üslup ölçümü çalışmalarında algoritma oluşturmada kullanılacak üslup ve dil hususiyetlerinin güvenilir neticeler vermesi için, derlenen örneklem metinlerin teşkilinde yazı türü, metnin konusu ve üslupta zaman içinde muhtemel değişimin-farklılaşmanın belirleyici unsur olmalarının önüne geçilmesi gerekir. Holmes, üslup ölçümünün bu yönüne dikkat çeken bilim adamlarından biridir. “*Kelime çeşitliliğinin zirvesi*” deyimini ile bir yazarın üslubunda var olan yazar-parmak izlerinin yani kullandığı dildeki belli kelime ve yapıların değişkenliğinin durakladığı ve sabit hale geldiği belli bir noktayı tanımlamak ister. Bu varsayımın geçerliliğinin sınanmasına yönelik çok sayıda üslup ölçümü yapılmıştır. Şekspir’in eserlerinde yarım mısralar, anlamı tamamlanmamış mısralar, kafiyeli mısralar gibi hususiyetlerin zaman içindeki değişimi her zaman dikkat çekici olmuştur. Tallentire adlı bir araştırmacı, metinde bir defa geçen kelimelerin bütün kelimelere oranından Virginia Woolf ve Katherine Mansfield’in eserlerindeki üslup değişimini izlemiş ve yazarların kelime çeşitliliği artışının yaşla birlikte azaldığı neticesine ulaşmıştır. Holmes, bu tekniğin farklı uzunluktaki metinlere metin indirgeme işlemi ile birlikte uygulanması halinde daha kesin tahminlere ulaşabileceğini söyler. Şekspir’in geç dönem eserlerinde anlamı öbür mısraa geçmiş mısraların sayısında yavaş da olsa bir artış seyri olduğu neticesini elde eder.³²⁰ Ule, 1982’de dokuz değişik hususiyet kullanarak yaptığı çalışmada üslup değişiminin tahlil etmede kullanılabilecek en uygun olan algoritmaların kelime uzunluğu dağılımı, bağlaç unsurları ve bağlantılı-nispi

³¹⁹ James W. Pennebaker, *The Secret Life of Pronouns: What Our Words Say About Us*, Bloomsbury Publishing, New York, 2011, s. 26

³²⁰ Holmes, 1994, s. 99-101.

kelime çakışması olduğunu tespit etti.³²¹ Üslup değişimi üzerine yapılmış bir diğer çalışma, Joseph Conrad'ın erken ve orta dönem romanları arasındaki üslup farklılıklarını tespiti üzerinedir. Bir tür *edebi izlenimcilik* denilebilecek bu yaklaşımla, okuyucunun gerçek hayatta vak'alarından etkilenişi ve bunu romanları okurken de sürdürmesine dayalı bir üslup değişikliğinin üslup ölçümü yoluyla tespitine çalışıldı. Orta dönem romanındaki ruhsal durum ve zayıflık bildiren fiillerin oranının erken dönem romanındakinden daha fazla olduğu görüldü.³²²

Üslubun zaman içinde değişimi üzerine bir başka çalışma Fazlı Can ve John M. Patton tarafından yakın bir dönemde yapılmıştır. Türk edebiyatının iki kuvvetli ismi Yaşar Kemal ile Çetin Altan'ın eserlerinde bugünkü üslupları ile erken dönem üslupları arasında farklılaşmayı tespit etmeye yönelik bu çalışmanın önemli bir özelliği Türkçede yapılmış ilk çalışma olmasıdır. Can ve Patton'a göre, Türkçede kelime uzunluklarının sınırını belirleme eklemeli bir dil olmasından ötürü bilinç dışı gerçekleşir.

Yazarların yaklaşık otuz yıllık bir sürenin başında ve sonundaki üsluplarında değişme, kelime uzunluğu yanında türüne bağlı olarak kelimelerin uzunluğu ve en sık kullanılan kelimelerin dağılımı olmak üzere üç hususiyetin işlenmesi ile belirlenmeye çalışılmıştır. TBA ve Ayırma Analizi yöntemlerinin kullanıldığı araştırmada bu özelliklerden en iyi tahmin neticesini en sık kullanılan kelimeler dağılımı verdiği görülür. Can ve Patton'a göre, Altan'ın eserleri üzerindeki uygulamanın Yaşar Kemal uygulamasından daha yüksek yanılmazlık yüzdesi vermesinin muhtemel sebebi, incelenen veri örneklemi arasında zaman diliminin daha uzun olmasıdır.³²³

Çok değişkenli istatistikî yöntemlerin, hem yazarlık tespiti, hem de bir yazarın eserlerinin veya tek bir eserinin içindeki üslup farklılıklarının tespiti için kullanılabilmesi çelişkili gelebilir. Bu yaklaşımla yapılan metin analizlerinde baştan belli olan husus, en sık kullanılan kelimelerin kasıtlı olarak değiştirilemeyecek kadar bilinçaltına nüfuz ettiği ve yazarın metin boyunca bunların kullanım sıklığı konusunda tutarlı davrandığıdır. Ama eser içinde bunların dağılımlarında farklılaşmalar olduğu yapılan birçok çalışma sonucu sabit olmuştur. Bu ise çok değişkenli yöntemlerin temel varsayımının ihlali anlamına gelir. Öyle ki eser içinde anlatı veya konuşma bölümlerinin örneklem olarak seçilmesi netice alınmasını engelleyebilir. Türler arasında da aynı durum vakidir. Hoover, bunun telafi edilmesi ve aynı eser içinde farklı üslupların dikkate alınması için, bu yaklaşımın içindeki yöntemlerde

³²¹ Holmes,1994, s. 96.

³²² Holmes,1994, s. 101.

³²³ Fazlı Can, J. M. Patton, "Change of Writing Style with Time", *Computers and the Humanities*, C. 38/1, 2004, s. 77.

düzeltilmeler yapma yoluna gitmiştir. Bu yöntemlerle George Orwell'in *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* adlı romanının içinde yer alan Emmanuel Goldstein adlı bir yazara ait *The Theory and Practice of Oligarchical Collectivism* adlı siyaset üzerine bir metnin romanın bütününden farklılığını göstermiş; William Golding'in *Mirasçılar* adlı romanının son bölümünün diğer bölümlerden farklılığını ortaya koymuştur. Ayrıca, Oscar Wilde'in *Dorian Gray'in Portresi* adlı romanında kelime sıklığı bakımından diğer bölümlerden farklı olan bölümündeki üslup değişmelerini tespit etmede kullanmış ve bu vak'alarda çok yüksek bir yanılmazlık düzeyine ulaşmıştır.³²⁴

3. Üslup Ölçümünün Malzemesi: Metnin Dil ve Üslup Hususiyetleri

Rudman, herhangi bir üslup ve dil hususiyetleri dizininin her tür metin sınıflandırma yöntemiyle kullanılabileceğini ama bunun için çalışmanın tasarlanması esnasında doğru bir yazarlık tespiti usulünün belirlenmesinin şart olduğunu vurgular.³²⁵ Üslup/dil hususiyetlerine, üslup belirteçleri (style markers), metin veya üslup ölçümü unsurları gibi adlar verilir. Metni temsil eden parçalarda kullanılacak hususiyetlerin metnin bütünü temsil etmesi, neticelerin yüksek yüzdeliğe ulaşması açısından büyük önem taşır. Stamatatos, tasnifini oluştururken verdiği hususiyetlerin neden kelime, harf/işaret, sözdizimi ve anlam-birimsel olduklarının gerekçelerini de verir. İstatistikî veri külliyyatına dönüştürmede kelimeler kelime veya harf/işaret zincirleri olarak öngörülür ama birinci grubun hassasiyetleri daha karmaşıktır. Sözdizimi ve anlam-birimsel hususiyetlerin dilbilimin inceliklerine uygun tahlilleri ise daha derinliklidir.³²⁶

Yazarlık tespiti çalışmaları uygulama öncesi, uygulama ve uygulama sonrası olmak üzere üç safhada değerlendirilebilir. Her safhada, daha önce yapılmış uygulamalardan kazanılan tecrübeler doğrultusunda titizlik gösterilmesini gerekli kılan hususlar vardır. Birinci safhada şu hususların dikkate alınması gerekir: Yazarlığı ihtilafli eserin çok sayıda muhtemel yazarı varsa, bunlardan alınan metin örneklemi aynı edebi yazı türünden olmalıdır. İstatistikî işlemler süreci hedeflenen yazarlık isnadının yapılması ile değil, metinlerin edebi türlerine göre tasnif edilmesi ile sonuçlanabilir. Denetim grubu karşılaştırma metinleri oluştururken yazarların aynı dönemde yaşamış olmalarına dikkat edilmelidir. Kontrol grubu için oluşturulan örneklem yazara ait olduğundan en küçük şüphe bile duyulmayan ve

³²⁴ David Hoover, "Multivariate Analysis and the Study of Style Variation", *Literary and Linguistic Computing*, C. 18, S, 4, s. 341-360, 2003.

³²⁵ "In principle, any feature set can be used with nearly any classification method, provided proper methodology is followed in study design." Moshe Koppel, et al., "Computational Methods in Authorship Attribution." *Journal of American Society for Information Science and Technology*, 60/1, 2009, s.13.

³²⁶ Stamatatos, *a.g.m.*, s. 539.

mümkün olan en saf metinlerden edilmeli ve yazarın kaleminden çıkmayan bütün ifade veya işaretler ayıklanmalıdır.

Mosteller ve Wallace'in 1964'te *Federalist Makaleler* üzerinde yaptıkları yazarlık tespiti çalışmasının, metin tenkidi ve yazar isnadı çalışmalarında klasik usulden modern olana geçişte bir milat teşkil ettiğine değinilmişti. O zamandan bugüne, yapılacak tahminlerin yanılmazlık düzeyini yükseltmek için çalışmalarda yapıla gelen tahlil ve sınamaların niteliği ve niceliğini ıslah amacına yönelik yoğun çaba gösterilmiştir. Özellikle üslup ölçümünün temel taşı niteliğindeki üslup ve dil hususiyetlerinin sayısal dile nasıl dönüştürüleceği ve üslup ölçümü uygulamalarında hangi yöntemlerle işlenerek netice alınabileceği gibi soruların cevaplanabilmesi için metne hâkim olan üslubun her hususiyeti araştırılmış ve ölçme aracı olarak denenmiştir.

Yazarlık tespiti ve üslup ölçümünde bir yanda metinler ve yazılı eserler, öbür yanda bu metinlerin tahlilinde kullanılacak istatistik hesap ve formülleri bulunur. Bu bağlamda, istatistik hesaplamalar için metinde harf/işaret, hece, kelime tamlama ve cümle düzeyinde çıkarılacak hususiyetlerin niteliği, miktarı ve elektronik ortamda nasıl işleneceği konuları alanda güncelliğini korumakta ve veriler tamamen elektronik ve dijital ortamda değerlendirilmektedir. Külliyatlar halinde derlenen üslup hususiyetlerinin istatistikî hesaplarının işlenmesinde altmışlı yıllardan itibaren giderek artan bilgisayar desteği, doksanlı yılların ikinci yarısından bu yana ise tamamen bilgisayar ürünü uygulamalara dönüşmüştür.

Bu gelişmeye paralel seyreden başka bir husus, matematiksel açıdan dilin bir modele dönüştürülmesidir. Üslup ve dil hususiyetlerinin bilgisayarda işlenmesine zemin teşkil eden bu modellerin kısaca özetlenmesi, verilerin elektronik ortamda tahlil edilme sürecinin kavranmasında yararlı olacaktır. Semantik yapısının dışında, dilin matematiğe konu olabilecek tarafı potansiyel olarak sahip olduğu kelimelerden oluşan sözdizimi dizinleridir. Bu dizinlerin bir araya gelişleri tesadüfî değildir. Doğuda ve Batıda, hem eski hem de çağdaş dil ve gramer kullanışlarında kurallara uygunluk ve düzenlilik esastır; bunlar insan zihninde daha üst düzey düzenlemeler tarafından sevk ve idare edilir. Joula bu düzenlemelerin teorik çerçevesini belirlemede üç modelin öne çıktığını söyler:³²⁷

Doğal dil içinde cümle ve tamlamaların ait oldukları dilbilgisi veya sözdizimi kalıplarının bir yapı sınıfından diğere dönüşürülmesine ve yeniden ifade edilmesine imkân veren Üretimci/Dönüşümsel (transformational-generative grammar) dilbilgisi

³²⁷ Joula, *a.g.e.*, s. 252.

modeli, metnin konusu ve türünün oluşturduğu bağlamdan bağımsız olan gramer yapısının esaslarından oluşur. Bir isim tamlaması, bir harf-i tarifin önüne gelen bir cins ismi veya bir isim bir veya birden fazla sıfat tarafından takip edilen bir harf-i tarif olarak tanımlanabilir. Bu şematik ilişkilerin tasvir ettiği gramatik yapıya ‘yeniden yazım kuralları’ (rewrite rules) denilir. Sözdizimi yapılarının bu şekilde tasviri ile her bir kelimenin ad öbeği, sıfat öbeği, zarf öbeği, ilgeç öbeği ve eylem öbeği halinde beş sınıfta toplanan sözdizimi öbeklerinin işlevi ve bunların daha büyük kelime öbeklerine nasıl katıldıkları daha güçlü tanımlanabilmektedir.

Yeniden yazım kuralları modelinde bir yapının içinde aynı yapı seri halde yinelenebilir. Başka bir deyişle yani bir cümle içinde başka bir cümlecik ve bir ad-öbeğinin içinde başka bir ad-öbeği bulunabilir.

Cümle → *Ad Öbeği Eylem Öbeği* ($C \rightarrow \underline{IÖFÖ}$): Bir cümle içinde isim öbeği ve onu takip eden fiil öbeğinden oluşur. Yeniden yazım kuralları cümlelerin unsurlarını yeniden üretmede bir cümle (C) $AÖ$ ve $EÖ$ ile yer değiştirebilmesini ifade eder.

İlgeç Öbeği → *Edat Ad Öbeği* $\underline{IÖ} \rightarrow \underline{IÖAÖ}$

Ad Öbeği → \underline{A}

Ad Öbeği → *Harf-i Tarif İsim* $\underline{IÖ} \rightarrow \underline{HI}$

Ad Öbeği → *Harf-i tarif Sıfat İsim* $\underline{AÖ} \rightarrow \underline{HSA}$

Model uzun zincirli sözdizimi yapı zorunluluklarını tespit edip işlemeye elverişli olduğu için bilgisayar dilleri ile uyumluluk arz eder. Her tamlamanın bir başlangıcı ve kapanışı veya bitişi vardır. Zaafları ise kelime ve anlam zorunluluklarının karşılanmamasıdır. Bu model “Kapıyı anahtar ile aç.” ile “Kapıyı kitapla aç.” cümlelerinin sözdizimleri arasında bir fark görmez.

Markov Zincirleri, dil yapılarındaki karmaşıklığın üstesinden gelmede kullanılan bir diğer dil modellemesi veya aracıdır. Her bir kelime bağlam içinde arka arkaya gelmiş kelimelerin oluşturduğu sabit bir pencerenin muhtemel bir işlevi olarak kabul edilir. Kısa kelime gruplarındaki zorunlulukları yakalayabilse de, uzun sözdizimlerinde etkisiz olmaktadır.

Kelime çantası, cümle veya tamlama içinde sabit yeri olan karmaşık unsurların yakalanması esasına dayalı modeller dışında, her kelimeyi bir veri/token kabul eden bir modeldir. ‘ile’ kelimesi bir milyon kelime bir külliyat veya veri tabanında iki bin kez geçmiş ise bunun oranı iki bin/bir milyon olarak işleme girer.³²⁸

³²⁸ Joula, a.g.e., s. 254.

Üslup ölçümü ve yazarlık tespiti çalışmalarındaki yaklaşımlar ve yöntemler ile dil ve üslup hususiyetlerinin genel değerlendirme ve tenkitlerinin yapıldığı çalışmalarda, usul olarak her bir üslup hususiyeti ya birbirinden bağımsız olarak açıklanmış (Holmes, 1998) veya ortak dil özelliklerine göre sınıflandırılması yoluna gidilmiştir. (Joula, 2004; Stamatatos, 2009) Yazarın/şairin üslubunun kendine mahsus alamet-i farikalari diyebileceğimiz bu hususiyetlerin, üslubun genel olarak yansıttığı canlı/durgun, müzeyyen/sade gibi hususiyetlerden farklı bir konumda durduğunun akılda tutulması gerekir.

Son on yılda yanılmazlık derecesi yüksek neticeler veren çalışmaların kullanıldığı yöntemlerin ve üslup/dil hususiyetlerinin işlerliğine daha vakıf oldukları kanaatini veren bu iki araştırmacının tasnifindeki küçük farklılıkların değil ortak noktaların dikkate alınması, alanın çalışma düzenini anlama amacına daha uygun düşecektir. Koppel ve Schler, yazım unsurlarını istatistik kavramı ve tekniği açısından bakarak ‘ölçüm nesnesi’ (measures) diye adlandırırken Stamatatos, ‘üslup/dil hususiyetleri’ (features) olarak sınıflandırır. Koppel ve Schler, kelime tabanlı hususiyetleri yapı bütünlüğünün (complexity) ölçüm nesnelere/unsurları olarak görür ve GİK’i bu gruptan ayırır.³²⁹ Joula, aynı hususiyetleri kelime tabanlı, kelime niteliklerine dayalı ve sözdizimine dayalı olmak üzere üç grupta toplar ve bunlara suç delili belgelerin yazarlık tespitinde daha önemli olan veri ötesi (meta-data) hususiyetleri ekler. Bunun için kullanılan istatistik yöntemler bu hususiyetlerin sıklık dağılımlarını esas almaya başlar.³³⁰ İstatistiki ölçümlerde bilgisayarın veri tabanı olarak kullanacağı üslup ve dil hususiyetlerinin ana sınıfları en genel haliyle aşağıdaki gibi özetlenebilir:

(1)Yazarın farkında olduğu ve kontrol edebildiği bir hususiyet olduğu için yazım türü ve ağız farklılığını kestirmede daha kullanışlı olan kelime ve cümle uzunluğu. (2)Kelime sıklığı ve kelime hazinesi ölçümleri gibi hususiyetleri kullanan kelime analizleri. (3)Birer, ikişer, üçer...karakterli parçalar ayrılmış halde işaret- harf sıklıkları ve kelime çeşitliliği (vocabulary richness). (4)Birinci harfi ünlü ses içeren kelimeler. (5)Eşdizimli kelimeler. (6)Kelimelerin cümle içinde bulunduğu yer. (7)Yeniden yazım kuralları gibi araçlarla sözdizimi analizine tabi tutulmuş külliyat desteğinde yapılan sözdizimi analizi.³³¹

³²⁹ Koppel ve Schler, *a.g.m.*, s. 8.

³³⁰ Joula, *a.g.e.*, s. 268.

³³¹ Michael Oakes, "Corpus Linguistics and Stylometry", *Corpus Linguistics: An International Handbook*, (Eds. A Lüdeling and M. Kytö), *Mouton de Gruyter*, 2009, s.1071.

Stammatatos ise, üslup ölçümü çalışmalarında kullanılan dil ve üslup hususiyetleri ve onları ayırıştırıp işleyen istatistik yazılımları/yöntemleri bir tabloda aktarır:

A. Sözlükte yer alan kelimeler

Kelime uzunluğu ve cümle uzunluğu gibi kelime tabanlı olanlar; kelime zenginliği; kelime sıklığı; kelime n-gramları; hatalar.

B. Harfler, basamaklar/dijitler gibi işaret/harf tabanlı olanlar:

İşaret/harf n -gramlar (sabit uzunlukta); İşaret/harf n -gramları (Değişken uzunlukta); Sıkıştırma yöntemleri.

C. Sözdizimi

Kelime Türleri (POS); Kelime öbekleri; Cümle ve tamlama biçimi/yapısı; Yeniden yazım kuralları sıklıkları; Hatalar.

D. Anlama dayalı

Eş anlamlılar; Metin içi anlam bağılıkları (semantic dependencies).

E. Vak'aya Özgü Uygulamalar

İşlevi bakımından; Yapısı bakımından; İçeriğe özgü; Dile özgü.³³²

Rudman'a göre, üslup binlerce birey oluşa özgü hasletin yani üslup göstergeleri/belirteçlerinin teorik olarak bir başka bireyinkinden farklı biçimde oluşturduğu belki devasa ama yine de sonlu ve karmaşık bir terkiptir. Bunun için kendi yeknesak yapısı içinde ana sınıfların kendi içlerinden üretilip kullanılan bine yakın üslup ve dil hususiyeti vardır. Bu noktada vektöre dönüştürülen bir sıklık dağılımı hususiyetinin tek başına verdiği neticeler yazarlık tespitinde güvenilir sayılmaz ve örneklem metinlerin en az birden fazla ölçülebilen hususiyetle sınınanca üslubun bağımsızlığını kestirebilen bir netice üretilmediği kabul edilir.³³³ İstihsal edilen üslup ve dil hususiyetlerini işlemek için geliştirilen istatistiki yöntemler, bugün insan zihninin veri işleme sürecine müdahalede bulunmasına izin vermemekte ve çok değişkenli yani istenilen sayıda üslup ve dil hususiyetini aynı anda veri olarak kullanabilme üstünlüğüne haiz bulunmaktadırlar. Joula(2006), Stammatatos(2008) ve Koppel-Schler(2009) yaptıkları genel çalışmalarda, üslup hususiyetlerinin bazı ortak yönlerini dikkate alarak tasnif yapmayı tercih etmişlerdir. Yalnız Koppel-Schler tasnifinde çok değişkenli verileri baştan sona bilgisayarda işlemeye uygun bir gruplandırma usulü kullanılmıştır. Bütün anlatımlarda zaman içinde yetersiz neticeler verdiği belirlenen üslup/dil hususiyetleri ve bunların

³³² Stammatatos, *a.g.m.*, s. 540.

³³³ Rudman, *a.g.m.*, s. 360.

günümüze kadar hangi araştırmacılarca yöntem değişiklikleri ile tekrar denendikleri ayrıntılı biçimde anlatılmıştır.

Üslup ölçümü için derlenen veri dizgeleri, işlem sürecinde genellikle sıklık analizi algoritmaları ile işlenir. Kullanım sıklığı az olan kelimelerin işlenmesinden güvenilir neticeler elde edilmez. Bailey'den naklen Holmes, yazarlık isnadı için sık kullanılan, nicelik analizi için zorluk çıkarmayan, bilincin yönlendirmesine dirençli dil ve üslup hususiyetlerinin işleme alınmasının elzem olduğunu hatırlatır. Mosteller ve Wallace, *Federalist Makaleler*'de ayrıştırıcı değeri zayıf olan kelimeleri doğrudan işlem dışı tutar ve bu usul alanda hâkim uygulama anlayışı olarak yerleşir.³³⁴

3.1. Kelime Tabanlı Dil/Üslup Hususiyetleri

3.1.1. Kelime Uzunluğu

Holmes, işaret/harf, hece, kelime, cümle ve paragraf düzeyinde en işlevsel hususiyetin kelime olduğunu belirtir: *“Kelimenin üstünde veya altında kullanılabilecek başka üslup değer/parametresi, yazarlar ve onların ortak dil mirası/eserleri arasında nesnel bir kıyaslama yöntemi belirlemede aynı ölçüde netice vermez. Üslup hakkındaki meseleler özü itibari ile karşılaştırmaya dayalı olduğu için, kelime seviyesinde hâsıl edilen bilgi bilgisayarda düzenlenmiş kelime dizinleri veya külliyatlar biçimindeki herhangi başka bir veri kümesinden elde edilemez.”*³³⁵

Holmes'e göre, İngiliz dilinde yazılmış konu veya türü çok farklı metinlerde dahi, farklı kelimelerin yüzde onu bütün kelimelerin yüzde doksanını oluşturur. En sık ve en seyrek kullanılan kelimelerden oluşan iki ayrı ortak kelime listesi farklı metinlerde aynı oranda kullanılır. O halde geriye yazara özgü değişen ifade ve üslup özelliklerini tespit etmek için edebi dönemi, türü ve dili ihtiva eden değişmez bir tür dil kullanım şablonları oluşturma zarureti vardır. Bu tür yazarlık tespiti çalışmalarında üslubun ve dilin gerisindeki yazarı keşfetmeye çalışırken akılda tutulmalıdır.³³⁶

Sözlük/anlam birim kelimeler grubundaki üslup hususiyetlerinin ortak yönleri, cümleleri oluşturan üç temel unsurun yani kelimelerin her birinin bir veri birimi veya unsuru olarak değerlendirilmesidir. Bilgisayar öncesi dönemde kullanılan bu hususiyetin öne çıkmasının sebebi, şüpheli metinde baştan sona değişmeyen ama karşılaştırılan metinlerde değişiklik gösteren bir üslup unsuru tespit etme arayışı idi. Bunun için kullanılan istatistik

³³⁴ Holmes, *a.g.e.*, s.104.

³³⁵ Tallentire'dan aktaran Holmes, *a.g.m.*, s.91.

³³⁶ Holmes, *a.g.m.*, s. 96.

yöntemler bu hususiyetin değişik boyutları ile işlenmesinde sıklık dağılımlarını esas alır. Üslup ölçümünü ayrıntılı veya özet bütün yönleri ile işleyen makale ve kitaplarda, bir üslup ve dil hususiyeti olarak anlam birimsel kelimeler (sözlüksel) ile GİK (işlevsel) tamamen ayrı gruplar olarak ele alınmıştır. Bunun sebebi, bölümün başında değinildiği gibi GİK'in yazarın bütün yazılarında üslubunun sabit kalan boyutunu yazarın parmak izi denecek ölçüde sergilediğini ortaya koyan araştırmalardır.

De Morgan, ölümünden sonra yayınlanan mektuplarının birinde, Pavlus'un mektuplarının yazarının tek bir kişi olup olmadığının sınanması için ortalama kelime uzunluğunun ölçü alınabileceğini söylemişti. Mendenhall 1887'de yayınlanan yazısında bu tekniği uyguladı. *Pavlus Mektupları*'nın bütün kelimelerinin ortalamasını aldı ve bütün mektupları kelimelerin bir, iki, üç... karakterli oluşlarına göre de dağılımlarını çıkardı. Kelime uzunluğu sıklıklarının dağılımını temel renkler spektrumuna benzeterek kelime spektrumu adını verdi. Aynı yöntemi yazarı kuşkulu bir kaç eser üzerinde daha uyguladı. Tartışmalı Şekspir eserlerinin yazarlık tespiti için Francis Bacon ve Christopher Marlowe külliyatından iki yüz bin kelime ve Şekspir külliyatından dört yüz bin kelimenin uzunlukları üzerinde titiz hesaplamalar yaptı ve bu çalışması da 1901'de yayınlandı. İstatistik uygulamalarının neticeleri, kelime uzunluğunun kullanılan ağız veya lehçeye, yazım türüne ve yazının konusuna aşırı ölçüde duyarlı olduğunu teyit edince, bu tekniğin verdiği yanılmazlık düzeyinin tatmin edici olmadığını söyledi. Başka çalışmalar da bu tespiti doğruladı. Farklı yazım türlerindeki eserlerin yazarlık tespiti için karşılaştırılmasında ortaya çıkarılan farklılıkların, yazarların kim olduklarını belirleyen farklılıkların önüne geçebileceği görüldü.³³⁷

Brinegar (1963), aynı yöntemi 1861 yılında *The Daily Crescent* adlı gazetede *Quintus Curtius Snodgrass Mektupları* başlığı yayınlanan on mektup üzerinde uyguladı. Tefrika edilen makaleleri, destekleyen iki dış delilden ötürü, Mark Twain'in yazdığı öne sürülüyordu. Brinegar, *k*-kare ve iki örneklemlili *t*-testi dağılımı uygulayarak yazarın Twain olmadığı neticesine ulaştı.

Grieve, yöntemin aynı üslup desenine başka metinlerde de ulaşmayı mümkün kılmasından dolayı, elde edilen eğrilerin çakışması halinde bile neticelerde yanılmazlığının düşük olacağını söyler. Mosteller ve Wallace, *Federalist Makaleler*'de de *k*-kare testini uyguladı. Çalışma, bir yazarın yazılarının aynı zamanda metindeki sabit kelime sıklığının

³³⁷ Holmes, 1994, s.88; Grieve, *a.g.e.*, s.12.

verdiği dağılımın rastgele seçilen her parçada aynı olacağına ilişkin bir ön kabule dayanıyordu.³³⁸

Bu hususiyetin farklı bir istatistik yöntem ile tekrar değerlendirilmesi 1999'da yapıldı. Romalı meşhur hatip Çiçero'ya isnat edilen *Consolatio* adlı felsefe üzerine bir risale, 1583 yılında Carlo Sigonio tarafından yayınlanır. Orijinal nüsha mevcut olmadığı için bu isnat kuşku ile karşılanır. Forsyth ve arkadaşları, altı klasik ve beş Sigonio çağdaşı yazarın metinlerini bir heceliden altı heceliye kadar olan kelimelerin sıklığını ölçü olarak karşılaştırır. Hece uzunluğunu kullanarak metne yapılmış ilavelerin Çiçero'nun bilinen eserlerindeki dağılımlardan farklı olduğu ve ileri dönem Latin yazarların metinlerindeki dağılıma yakın durduğu neticesine varır.³³⁹

Kelime uzunluğu harf veya hece sayısı esas alınarak yakın dönemlerde çok değişkenli yöntemler içinde diğer üslup hususiyetleri ile birlikte kullanıldı. Foster, 1989'da yaptığı *Bir Cenaze Ağıtı* isimli eserin isnat çalışmasında, diğer hususiyetlerle birlikte ortalama kelime uzunluğundan da yararlanmıştır.

3.1.2. Heceler ve Harfler

Kelime uzunluğunu hece sayısına bağlı kalarak değerlendiren üslup ölçümü çalışmaları da vardır. Fucks, bu hususiyetin farklı uygulamalarını 1952'den 1965 kadar yayınladığı makalelerde tanıttı. Üç hece uzunluğundaki kelimeleri esas alarak, heceler halinde ortalama kelime uzunluğunu, heceler halinde kelime uzunluğunun sıklık dağılımını ve iki tane tek heceli kelimelerle iki tane iki heceli kelimelerin arasındaki ortalama uzaklığı sınıadı. Son makalelerinde kendisi Almanca, Rusça ve İngilizce metinleri karşılaştırarak çalıştığı için kelime uzunluğunun yazar isnadının değil, dilin tespitinde işe yaradığı neticesine ulaştı. 1974'de Bruno, bir Alman destanına ne ölçüde ilaveler yapıldığını tespit etmek için heceye bağlı kelime uzunluğunu kullandı. Belli sayıdaki hecelerın sıklık dağılımının, yazar tespitinde üslup farklılıklarına daha duyarlı bir hususiyet olabileceği neticesine ulaştı.³⁴⁰

Aynı tarihte bir başka araştırmacı Brainerd, daha farklı bir dağılım ve hesaplama modeli ile İngilizce metinlerde peş peşe gelen iki kelimedede, kelimelerin ortalama hece sayısının birbirinden bağımsız olarak hesaba katılıp katılamayacağını görmek için iki kelimelik listelerden oluşan örneklemeleri inceledi. Öykü metninden konuşmaya geçiş gibi, bir dil kullanım türünden diğerine geçişte üslubun değişmesi ile metin genelinde hece sayılarında

³³⁸ Grieve, *a.g.e.*, s.10.

³³⁹ Richard. S. Forsyth vd., "Investigating the Authenticity of the "Consolatio", *Literary & Linguistic Computing*, 14(3), 1999.

³⁴⁰ Grieve, *a.g.e.*, s.11; Holmes, 1985, s.331.

bariz bir değişim görüldüğü neticesine ulaştı. Hece sayısı söz konusu olduğunda bazı yazarların üslubunun diğerlerinden daha mütecanis olduğunu ve üslubun en bariz göstergesi olmasından ötürü hece sayısının külliyata dayalı yazarlık tespiti çalışmalarında daha verimli kullanabileceğini gösterdi.³⁴¹

Harf sayısı sıklığı, yazarların belli harflerle başlayan kelimeleri kullanmaya eğilimleri olduğu varsayımını işler. Bu varsayımın fikir babası yine Yule'dur. İki yazardan birisinin Almanca kökenli belli harflerle başlayan isimleri tercih ederken, diğerinin Latince kökenli yine belli harflerle başlayan isimleri daha fazla kullandığını tespit edince, metindeki kelimelerin alfabetik dağılımının yazara özgü bariz bir üslup ve dil hususiyeti olabileceği neticesine vardı. Cümle uzunluğunu tespitinde kelime ve hece sayısı ile birlikte harf sayısı 1988'de Thomas Merriam tarafından, *Sir Thomas More Kitabı*'na bir başka yazarın ilave yapıp yapmadığını tetkik için yaptığı çalışmada kullanıldı. Eser eski İngilizcede herkesin keyfine göre yazdığı ve yazım kurallarının ortak bir düzeninin olmadığı döneme ait olduğundan, harf sayısı sıklığı tespite yardımcı olabilirdi. İlave bölümün harf sıklıkları kuşkuyla yazarın diğer eserlerinin sıklıkları ile karşılaştırıldı ve tutarlı oldukları tespit edildi. Merriam, başka araştırmacılarla birlikte, çok değişkenli tahlil yöntemlerinin kullanıldığı *İki Asilzade Akraba* ve *V. Henry* adlı oyunlarının yazarlık tespitinde harf sayıları sıklığını denedi. Eserlerin ortak yazar ürünü olduğu neticesine ulaşıldı.³⁴²

3.1.3. Cümle Uzunluğu

Dil ve üslup hususiyeti olarak cümle uzunluğuna bu bölümün başında alanın tarihi seyri içinde yer verilmişti. 1888'de matematikçi William B. Smith, Pavlus'a isnat edilen dört mektup ile isnadı tartışmalı üç mektubun üslup ölçümünde harf ve işaret sayısına bağlı ortalama cümle uzunlukları, nokta, sayfa başına soru işareti ve virgül sayısı ile GİK'in sıklığını kullandı. Buna bağlı olarak yalnızca *Romalılar*, *1. ve 2. Korintliler*, *Galatyalılar*'ın Pavlus tarafından yazıldığını, diğer üç mektubun, (*Efesliler*, *Filibeliler*, *Koloseliler*) başka bir Yunan yazar tarafından yazılmış olabileceği neticesine vardı. 1938'de Yule, *Hz. İsa'nın İzinde* adlı ilmihal kitabının yazar isnadı için bu hususiyeti kullanarak yaptığı analizde, kelime uzunluğunun bu amaç için yeterli bir ölçüm aracı olamayacağını gördü. İstatistiki çalışmalarda cümlenin sınırlarının nasıl tanımlanacağına yaptığı katkı yönünden çalışması yine de yararlı bulundu. 1940 ve 1957'de Willams C. B. ve Williams C. Wake, bu üslup ve dil hususiyetinin geçerliğini farklı dönem eserlerinden büyük bir karşılaştırma külliyatı

³⁴¹ Holmes, 1994, s. 88.

³⁴² Grieve, *a.g.e.*, s. 26.

oluşturarak Aristo ve Eflatun'un eserlerine üzerinde sınıadılar fakat Wake'in ulaştığı neticeler birkaç yönden kusurlu bulundu.³⁴³

3.1.4. Kelime Türleri Dağılımı

Metni oluşturan kelimelerin ait oldukları sınıfları bir üslup ve dil hususiyeti olarak işlenir. GİK ve sözlük/anlam-birimsel olarak iki kısma ayrılır. Kapalı sınıf diye de adlandırılan birinci grupta zamirler, edatlar, soru kelimeleri, sayılar, harf-i tarifler ve bağlaçlar, açık sınıf da denilen ikinci grupta ise isimler, sıfatlar, fiiller ve zarflar bulunur. Birinci grup, yeni kelimeler kabul etmeyen istikrarlı bir sınıftır. Buna karşılık ikinci grup, başka dillerle temas veya değişen hadiselerin tesiri ile sayıca gelişme gösterir.³⁴⁴ Bunların metin boyunca dağılım özelliklerinin belirlenip istatistik hesaplamalarının yapılması yazarlık tespitinde önemli bir araçtır. İkinci grup kelimelerin kullanım sıklığının bireyin kişilik yapısına göre değişebildiğini ortaya çıkaran ruhbilim araştırmaları mevcuttur. Öyle ki ilim ve irfan sahibi birisinin içinde çok isim bulunan cümleler; muhatabının derdiyle dertlenen birisinin ise içinde çok fiil bulunan cümleler kurduğu öne sürülmüştür. Daha başka kelime türlerinde benzer tespitlerin yapılması mümkündür.³⁴⁵

Kelime sıklığı dağılımı (spectrums) tablolarında, kelime türleri kendi özelliklerinden ötürü farklı yerlerde yoğunlaşırlar. ABD'de 1961 yılında yayımlanmış metinlerin taranıp alanlarına göre tasnif edilmesi ile oluşturulan bir milyon kelimelik Brown Külliyyatı'nda, dağılım sıklığının yoğunluğuna göre ilk on sırada GİK yer almaktadır. Bunlardan yalnızca onuncusu zamirdir. Rakamlar değişse de bu sıralama birçok doğal dilde benzer biçimde tezahür etmektedir.³⁴⁶

Yazarlık tespiti çalışmalarında araştırmacıların açık ve kapalı kelime sınıflarına ilgisi eşit düzeyde seyretmiştir. W. B. Smith, 1888'de *Pavlus Mektupları* için yazarlık tespitinde cümle uzunluğu ve noktalama işaretleri ile birlikte, yazarın düşüncelerini şekil yönünden kurallı hale getiren ve üslubun oluşumunda kullanıma hazır, aynı derecede önemli unsurlar olarak gördüğü GİK'i önerdi. Kendi başına anlamlı içerik kelimelerinin dağılımının metnin konusuna göre değiştiğini söyleyerek, kullanılmalarını uygun bulmadı.³⁴⁷ Buna rağmen Alvar Ellegard, 1962'de *Junius Mektupları*'nın yazarlık tespiti için üslubu ayrıştırmada, içerik kelimelerinin sıklık dağılımlarını aynı dönemde diğer metinlerde geçen bir milyon kelimedede

³⁴³ Grieve, *a.g.e.*, s.15-16.

³⁴⁴ Grieve, *a.g.e.*, s. 65.

³⁴⁵ Holmes, 1994, s. 89.

³⁴⁶ Bknz. http://en.wikipedia.org/wiki/Brown_Corpus

³⁴⁷ Grieve, *a.g.e.*, s. 36.

bir kelimenin sayısı ile *Junius Mektupları*'nda aynı kelimenin sayısını karşılaştırarak bir oran tespit etti. Kelimelerin ayırt ediciliğini şu formülle hesapladı:

Ayırtedicilik=Bir kelimenin Junius'ın yazılarında kullanım sıklığı/Aynı kelimenin Junius dışındaki yazar tarafından yazılan bir milyon kelimelelik metinlerdeki kullanım sıklığı.

Bu kelime ve oranların listesini aday yazarların diğer eserlerindeki oranlarla karşılaştırdı ve hangi yazarın bu listeye en yakın durduğunu tespit etti. Neticeyi *tamamen, büsbütün, toptan, hep birlikte, hepten* gibi orantılı veya eşanlı kelime çiftleri hususiyeti ile de sınıladı. Ulaşılan sonuç mektupların yazarının yine Sir Francis Philip olduğunu teyit etti.³⁴⁸

3.1.5. Gramer İşlevli Kelimeler (GİK)

Üslup ölçümü çalışmasında kullanılacak üslup ve dil hususiyetinin yapısında da metnin/eserin tamamını temsil edecek güç ve yeterliliğin bulunması neticenin yanılmazlık yüzdesinde hayati önem taşır. Dilin en yoğun kullanılan kelime grubu olan GİK, sıklık dağılımlarının insan aklı ve beyni tarafından kontrol edilmediği ve bilinçaltında belirlendiği için yazarlık ayrıştırmasında kullanılacak en uygun hususiyetlerden biri olduğu söylenir. Kendi başlarına anlam içermedikleri ve metnin konusuna yönelik bilgi taşımadıkları için üsluba dayalı metin sınıflamasında ve dolayısıyla yazarlık tespitinde istatistik işlem sürecinde hesaba katılması gereken ayrıntıları tespit edebilir, sapmaları ve gürültüyü azaltabilirler. Bir yazarın farklı konulardaki eserlerinde üslubunun ortak yönlerini belirleyebilmesi bu hususiyeti daha fazla öne çıkarmaktadır.

Her yazarın kendine mahsus farklı GİK kullanım biçimi olduğu varsayımının doğrulanması için bugüne değin sayısız yazarlık tespiti çalışması yapılmıştır. GİK'in sıklık dağılımlarının çok değişkenli üslup ölçümü yöntemleri içinde ilk kullanıldığı isnat çalışması *Federalist Makaleler* olmuştur. Mosteller ve Wallace, 1963, 1964 ve 1984'de *Federalist Makaleler* üzerinde farklı yöntemlerle yaptıkları üç çalışmada, isimlerin ve sıfatların sıklığı, oranlı/eşanlı çiftler vb. bir dizi hususiyeti tecrübe ettikten sonra en sık kullanılan ve on altısı gramer işlevli metne özgü otuz kelimelelik listeden istatistik yöntemleri için veri tabanı oluşturdular. Bu dönemden itibaren metnin konusu ve türünden çok fazla etkilenmemesi veya en az etkilenen hususiyet olmasından ötürü GİK'in üslup ölçümü çalışmalarında vazgeçilmez konuma yükseldiği görülmektedir.

Brainerd, 70'li yıllarda GİK'in metin içerisinde farklı dağılım ve ilişki biçimleri üzerinde tahliller yaptı. Puanan (Poisson) analiz yöntemi ile harf-i tarif sıklığının ve harf-i

³⁴⁸ Holmes, *a.g.m.*, s. 90.

tariflerin diğer kelimelerle bir arada bulunuşlarının üslup ölçümüne duyarlı olup olmadığını ölçmeye çalıştı.³⁴⁹ Bir aşk macerası anlatısında hâkim üslubun bir romaninkinden daha resmi olduğunu, romanlarda zamir kullanımının yoğun, *the*-harf-i tarif kullanımının ise seyrek olduğunu üslup ölçümü ile tespit etti. Bir diğer netice aşk maceraları anlatılarının yazarları arasında var olan homojenliğin bu üslup ölçümü yoluyla teyit edilmesi oldu. Brainerd'ın ulaştığı bu netice kendisinden sonraki dönemde etkisini sürdürdü. *the*-harf-i tarifi ve zamirler özel konumları nedeniyle üslup ölçümü araştırmalarında en çok sınınan üslup ve dil hususiyeti oldu.³⁵⁰

Stammatatos, GİK'in nitelik ve sayısında kesin ilkelerin ve ölçülerin oluşmadığını, yazarlık tespiti yapılacak metnin diline ve metnin özelliklerine göre bunların değiştiğini ifade eder. Yapılan çalışmalarda 150, 303, 365, 485 ve 685 gibi değişen sayılarda GİK içeren örneklem metinler kullanılmıştır. Kullanılan GİK grubuna zamirler, edatlar, yardımcı fiiller ve kipler, bağlaçlar, harf-i tarifler ve bazı çalışmalarda sayılar ve ünlem ifadeleri dâhil edilmiştir.³⁵¹ Koppel ve Schler, farklı GİK listeleri ile yapılan araştırmaların sonuçlarının kişinin GİK'i hangi saiklerle tercih ettiği hususunun yazarlık tespiti neticelerine etkisi olmadığını ortaya koyduğunu ve bu hususiyet için oluşturulan algoritmaların daha karmaşık hususiyetleri işleyen algoritmalarından daha kullanışlı olduğunu ifade eder.³⁵²

3.1.6. Kelime Çeşitliliği/Hazinesi

Bir metin kendisini meydana getiren kelimelerin türlerinin ve anlamlarının farklılığından bir ses ve mana ahengi kazanır. Bu farklılık veya çeşitlilik üslubun bir özelliğidir ve sayılara dönüştürülerek ölçülmesinde bir araç olarak da kullanılır. Birinci teknik metindeki kelimelerin toplamının farklı olan kelimelere oranının ölçüm birimi olmasıdır. Bir yazarın bilinen bütün eserlerinde kullana geldiği kelimeler ortak kelimeler onun kelime dağarcığının ilk halkasını oluşturur. Ele aldığı konu ve tercih ettiği anlatım türüne göre, metinden dışa doğru sabitliği azalan oranda kelimelerden oluşan diğer daireler elde edilir.

$$\text{Ortalama Kelime Sıklığı} = \frac{\text{Toplam Kelime sayısı}}{\text{Farklı Kelime sayısı}}$$

³⁴⁹“Poisson dağılımı, (okunuşu: puason dağılımı) olasılık kuramı ve istatistik bilim kollarında bir ayrık olasılık dağılımı olup belli bir sabit zaman birim aralığında meydana gelme sayısının olasılığını ifade eder. Bu zaman aralığında ortalama olay meydana gelme sayısının bilindiği ve herhangi bir olayla onu hemen takip eden olay arasındaki zaman farkının, önceki zaman farklarından bağımsız olduğu kabul edilir. Poisson dağılımı çok kere belirli sabit zaman aralığı birimleri bulunan problemlere uygulanmakla beraber, diğer birimsel aralıklı problemlere de (yani birim uzaklık, alan veya hacim içeren problemlere de) başarı ile uygulanabilir.” Bknz. http://tr.wikipedia.org/wiki/Poisson_dağılımı

³⁵⁰ Holmes, *a.g.m.* s. 90.

³⁵¹ Stammatatos, *a.g.m.*, s. 540.

³⁵² Koppel & Schler, *a.g.m.*, s. 12.

$$\text{Farklı/Toplam Kelimeler Oranı} = \text{Farklı Kelimeler/Toplam Kelimeler}$$

Bu formüller ile yapılan hesaplarda metnin uzunluğu arttıkça F sabit kalırken, T artabilir. Bu hususiyetin üslup ölçümünde tercih edilmesinin sebebi, metnin büyüklüğünden etkilenmeyen bir değer oluşturmaya imkân vermesidir. Bir diğer olumlu özelliği, metinde bir, iki, üç... kere geçen kelimeleri de gruplayabilmesidir.

İkinci teknik ise metindeki bir kez (hapax legomena) veya iki kez geçen (hapax dislegomena) kelimelerin sıklık dağılımlarını işlemektir. Metnin konusundan bağımsız bir hususiyet olduğu için yazarın birey-lehçesi (ideolect) yani nadir kelimeleri kullanışı, kelime yelpazesi gibi hususiyetler aynı yazarın farklı konulardaki eserlerinin yazarlık tespitinde bilgi verebilir. Her hangi bir eserde bir kez geçen kelimelerin sayısı iki kez geçenlerden, iki kez geçenlerin ki ise üç kez geçenlerden daha fazladır. Başka bir ifade ile on kez geçen kelimelerin sayısı bir kez geçenlere nispetle daha azdır. Bu hususiyetin bazı zaafları vardır. Başta, bu nispi azalışın kural oluşturacak kararlı bir seyir izleyip izlemediğini belirlemek güçtür. Sıklık dağılımları için değişik matematik formülleri geliştirilmiş olsa da, bu formüllerle ulaşılan neticelerin başka dillerdeki isnat çalışmalarında elde edilebileceği kesin değildir. Diğer bir husus, bilgi sahibi olduğumuz bir mevzuda yazdığımız metnin ihtiva ettiği kelime sayısı, bir değerlendirme yazısında daha sınırlı bir mevzunun ihtiva ettiği kelime sayısından daha fazla olacaktır. Bu hususiyetin yakın geçmişte netice veren uygulaması alanın tarihi seyrinde aktarıldığı gibi Holmes'un 1992'de yaptığı *Mormon Yazmalarının Üslup Ölçümü Yoluyla Tahlili* başlıklı çalışmasıdır. Çalışmada çok değişkenli tahlil yöntemi ile TBA ve Kümelenme Tahlili uygulanarak metindeki üslubun Mormon mezhebi kurucusu Josef Smith'e ait olduğu neticesine varılmıştır. Bu neticenin yöntem açısından eleştirilen yönü, karşılaştırma metinlerinin adı geçen şahsın peygamberlik iddiasında bulunduğu metinlerden değil, laik bir dil kullandığı dini olmayan metinlerden oluşturulmasıdır. Metindeki kelime dağarcığı toplamının istikrarlı bir seyrini tespit etmek için farklı istatistiki formüller geliştirilmiş ise de sadece bunların kullanılarak üslup ölçümü yapılması neticelerin güvenilirliği için yeterli bulunmamıştır.³⁵³

Grieve, on üç değişik formülü ile aynı örneklemelere uyguladığı sınamalarda F/T oranı ve türevi olan formüllerle aday yazar sayısının azaldığı uygulamalarda yanılmazlık düzeyi yüksek neticelere ulaşmıştır. Harf sayısı sıklığının dağılımını on üç değişik biçimde uygulamış ve şaşırtıcı neticeler elde etmiştir. Kelimelerin birinci, ikinci, üçüncü, sondan birinci, ikinci ve üçüncü kelimenin ilk ve son üç harfi vb. birleşimlerle ile uyguladığı tahliller;

³⁵³ Bknz. David. I. Holmes, "A Stylometric Analysis of Mormon Scripture and Related Texts", *Journal of the Royal Statistical Society*. C. 155/1, Blackwell Publishing for the Royal Statistical Society, 1992.

cümle ve kelime uzunluğu, kelime çeşitliliği vb. üslup hususiyetlerinden daha yüksek düzeyde yanılmazlık yüzdelerine ulaşmıştır.³⁵⁴

M. Wilf A. Smith, Burrows'un çok değişkenli tahlil yöntemlerinin bir diğer takipçisi olarak Bir *İntikamcının Acı Sonu* adlı oyununa uyguladı. Oyunun Cyril Tourneur ve Thomas Middleton arasındaki ihtilafı yazarlık konusunda ulaştığı netice, diğer çalışmaların neticelerini teyit etti ve TBA çözümlerinde kelimelerin yoğunluğu Middleton'ın eserlerindeki ile birlikte kümelendi. Aynı yöntemi, bir kısmı George Wilkins tarafından yazıldığı düşünülen Şekspir külliyyatından *Pericles* adlı oyuna uyguladı. Burada kelimeler iki yazar arasında kümelendi. Üçüncü çalışmasında yine Şekspir'e isnat edilen *Edmund Ironside* adlı oyunun isnadının doğruluğunu araştırdı. Kelimeler Şekspir'in eserlerine yakın kümelendi.³⁵⁵

Kelime sıklıklarının adı geçen üç tahlil yöntemi ile incelenmesi David Holmes'ın üslup ölçümü çalışmaları ile devam etti. Evrak-ı metrukesi arasında bulunduğu için John Milton' a isnat edilen ve Hıristiyan akidesine ters düşen bir risale *Hristiyan Doktrini* adlı kendi içinde on örneklemeden oluşan parçalara ayrılarak tekrar incelendi. Diğer yazar adaylarından çok Milton'un eserlerine yakın kümelenecekler olduysa da yanılmazlık düzeyi itibari ile tatmin edici bulunmadı. Zaten eserin bu Milton'a yaklaşan üslubu bile pürüzlü ve belirsizdi.

Holmes'un çalışmaları, üslup ölçümün kalitesini ve nesnelliğini giderek kalıcı hale getiren bir seyir izler. Holmes ve diğerleri, 2001 yılında Amerikan iç savaşında Güneyli bir generalin mektuplarından oluşan *Bir Askerin Kalbi* isimli çok satanlar listesinde birinciliği olan bir kitap üzerinde yazarlık tespiti çalışması yaptı. Bunun için eserin gerçek yazarı olduğu iddia edilen generalin savaş raporlarından, eşinin, diğer askerlerin ve generalin ailesine yazdığı mektuplardan oluşan çok geniş bir külliyyatı karşılaştırma örneklemi oluşturmak için kullandılar. Burrows'un *çok değişkenli yöntemi* ile yapılan çalışma, yazarı ihtilafı mektuplarından oluşturulmuş örneklem metinlerin generalin değil eşinin üslubuna yakın olduğunu yüksek yanılmazlık düzeyi ile tahmin etti.

Kelime sıklıkları yazarlık tespiti çalışmalarında birçok istatistikî yöntem tarafından veri dizini oluşturmak için sıkça kullanılmaktadır. Üslup belirleyici özelliklerine rağmen, istatistiki süreçte yanılmazlık düzeyine olumsuz tesirinin de olduğu ortaya konulmuştur. Verileri işleme sürecinde yazarın her hangi bir kelimeyi aynı dil özelliği ile metin başından sonuna kadar kullanageldiği varsayılır. Metnin bağlamından bağımsız bir biçimde kullanılan

³⁵⁴ Bknz. Grieve, *a.g.e.*, s. 96-98.

³⁵⁵ Love, *a.g.e.*, s. 137.

GİK'in aksine, sıklıkları metnin konusu ile yakından irtibatlı olan sözlük anlamlı kelimeler grubu yani isim, sıfat ve filleri hakkında bu faraziye zaten geçerli değildir.

Yazarların GİK'i bilinçaltı bir etki ile kullandıkları ve dolayısıyla metnin bağlamından bağımsız oldukları teoremini eleştiren çalışmalar da vardır. Böyle bir çalışmada Fred J. Damerau, çoğu GİK'in insan zihninde rastgele kullanılmadığını ileri sürer. Dört ünlü Amerikan romanından elde edilen örneklerde her bir on bin kelimedede en az beş kez kullanılan ve dolayısıyla GİK olma ihtimali yüksek kelimelerin Puason (Poisson) dağılımını takip edip etmediğini araştırır. Analizde bütün metinler boyunca çok az GİK kelimesinin düzenlilik değil keyfilikle kullanıldığı ve keyfilikle kullanıldığı düşüncesi uyandıran küçük bir GİK grubunun bir roman örneklerinde öyle olduğu izlenimi verirken bir başka romanıninkinde tesadüfi olmadığı görülür. Bu delil araştırmacıyı, GİK'nin üslup ölçümünde kullanılabilecek güçlü bir dil ve üslup hususiyeti olmadığı neticesine götürür.

GİK'in kullanıldığı üslup ölçümü yöntemlerinin kusurlu olduğunun ileri sürülmesi bu hususiyetin önemini azaltmadı. Holmes'e göre yalnızca dört yazarın kullanışlarının analizi ile bu sonuçların genellenmesi sorgulama gerektirir. Federalist Makaleler içinde bulunan Madison ve Hamilton'un yazılarında GİK sıklıklarındaki düzenliliğin bir norm olması ve buna karşın dört yazarın kullanım sıklığındaki istikrarsızlığın istisna olması elbette mümkündür. Ama bilinç dışılık veya tesadüfiliğin ortaya konulduğu çok sayıda başarılı uygulamalar görmezlikten gelinemez.³⁵⁶

Bunun ötesinde, bu kelime sınıfının kullanımında bilinçaltı motiflerin etkili olduğunu ortaya koyan üslupbilimsel ve tematik deliller de serdedilmiştir. Yazarın zihnindeki dil değişkenleri içinden anlamca eşit iki sözcükten hangisinin kullanılacağı, o anki bilinçaltı etkisiyle belirlenir. Dolayısıyla bu gruptaki kelimelerin sıklığının, kısmen metnin üslubundaki motiflerle, kısmen metnin konusu ile ve kısmen de anlam tamamlamada yaptıkları görevle alakası olduğu görülmektedir.³⁵⁷

Kullanılmalarının tamamen bilinçaltı bir eylem olmadığına gerekçe olan bu üç çekinceye rağmen, GİK'in kelimelerin üslup ölçümünde veri olmalarının önünde bir engel olmadığı düşünülmektedir. Kendi başlarına anlamlarının olmamasından ötürü metin içinde kararlı bir seyir izledikleri ortaya çıkarılabilir. Yeni bir konunun işlenişinde veya bir adres tarifinde ifadelerin ihtiyaç duyduğu gramer tabanlı sözcükler vb. kısıtlamaların tümü, yazarlık tespitinde güçlü birer hususiyet olma özelliği barındırır.³⁵⁸

³⁵⁶ Holmes, 1994, s. 91

³⁵⁷ Grieve, *a.g.e.*, s. 40: Holmes, 1985, s. 91

³⁵⁸ Grieve, *a.g.e.*, s. 43.

3.2. Harf ve Noktalama İşaretleri: *N*-gramlar

N-gram, metinde her bir kelimenin ihtiva ettiği harf veya işarete/karaktere verilen istatistiki addır. Alfabedeki 29 harfin her biri birer *1*-gramdir. Her bir iki harfli kelime *2*-gram ve her bir 3 harfli kelime *3*-gram şeklinde gramlara dönüşür. Bu hususiyet uygulanırken metin işaret/karakterler zinciri olarak görülür. Bu grupta kelimeler arası boşluk, noktalama işaretleri de hesaplama katılır. *Uzak* kelimesi $|u|, |uz|, |uza|, |uzak|, |za|, |zak|, |ak|$ şeklinden-gramlara dönüşür. Buna *yol* kelimesi eklenirse $|y|, |yo|, |ol|, |yol|$ ve iki kelimelik tamlamada $|ak_y|, |k_y|, |k_yo|, |k_yol|, |_yol|$ biçiminde *n*-gram birimleri oluşur. Bir metnin *x* sayıdaki kelime toplamının *n*-gram sayısı ise $x-(n+1)$ formülü ile hesaplanır. Yazım hataları sebebiyle istatistik açıdan sorunlu metinlerde daha kullanışlı ve netice vericidir. Stammamatos, metni kelimelere ayrıştırmanın (tokenization) mümkün olmadığı dillerde *n*-gram hususiyetinin yazarlık tespiti için ideal olduğunu ve bilgisayar sürecinde fazla güçlük çıkarmadığını söyler.³⁵⁹ Kelimelerin İngilizceye kıyasla uzun olduğu diller için, *n* 'e sabit değer vermek yerine değişen uzunluklarda *n*-gramlar oluşturulabilir.

Bu yolla yapılmış yazarlık tespiti çalışmalarının ilki 2003'de Keselj vd. tarafından yapıldı. Bu çalışmanın fikir babası da 1976'da bundan bahseden W.R. Bennett idi. *1*-gram ile *10*-gram arasında bir *n*-gram dizisi ile yaptıkları çalışmada İngilizce, Yunanca ve Çince metinlerin yazar isnadını yüksek yanılmazlık düzeyi ile tahmin ettiler. En sık kullanılan ikibin kelimenin altı ve yedi gram halinde karşılaştırılıp işlenmesi ile yedi İngiliz yazarın yazdıkları metinlere isnadında aynı başarıyı gösterdiler. Buna benzer veri dizinleri üzerinde daha geniş bir *n*-gram dağıtımı ile yine aynı başarılı neticelere ulaştılar. Bu çalışmaların tasarlama safhasında, aday yazarlar Bronte, Burroughs, Carroll, Cleland, Dickens, Haggard, Irving ve Shakespeare arasında aksan, yöre, dönem ve konu bakımından çok bariz farklılıklar bulunduğu için aynı hususiyetin üslup ve konu açısından birbirlerine çok yakın tartışmalı isnat çalışmalarında sınımanması gerektiği uyarısı yapıldı.³⁶⁰ Patrick Joula tarafından 2004'de tertip edilen üslup ölçümü için yöntem ve üslup/dil hususiyetlerinin karşılaştırmalı olarak değişik eserler uygulandığı uluslararası bir atölye çalışmasında, yanılmazlık düzeyi en yüksek tespitin *n*-gramlar tarafından yapıldığı belirlendi.³⁶¹ Bu yöntemi kullanıldığı yazarlık isnadı çalışmalarında, kısa *n*-gramların uzun *n*-gramlara kıyasla yanılmazlık düzeyi yüksek neticeler verdiği görüldü. Bir dil ve üslup hususiyetinin metnin konusunu ve yazarın kimliğini aynı

³⁵⁹ Stammamatos, *a.g.m.*, s. 541.

³⁶⁰ Stammamatos, *a.g.m.*, s. 542.

³⁶¹ Joula, *a.g.e.*, s. 289; Grieve, *a.g.e.*, s. 51.

işlem sürecinde tespit etmesi mümkün değildir. Böyle bir durumda yöntemler aynı konuda farklı yazarlar tarafından kaleme alınmış metinlerin isnadını yapma imkânı bulamaz. *n*-gramların bir diğer zaafı, metnin yazımında bulunan ve istatistik için gereksiz olan unsurları da işleme dâhil etmesidir.³⁶²

Bu aksayan yönlerine rağmen *n*-gram hususiyeti harf-işaret tabanlı olması, kelimeleri ve ard/eş dizimli kelimeleri ihata etmesi, yazarın kendine mahsus kullandığı ön ve son ekleri ortaya çıkarmaya elverişli olduğu için ümit verici ve verimli bir teknik olarak görülür. Stammatatos, paket ölçüm programlar kullanarak *n*-gramların sıkıştırma usulü ile uygulandığı çalışmalardan örnekler verir. Bir metne uygulanan sıkıştırma modeli ile şüpheli metin de sıkıştırılınca iki metnin bit cinsinden büyüklüğü birbirine yakın oluyorsa bu yazarlarının aynı kişi oluşuna dair bir fikir verebilir.³⁶³

3.3. Sözdizimine Dayalı Dil ve Üslup Hususiyetleri

3.3.1. Kelime Türünün Cümledeki Yerine Göre Dağılımı

Metnin sözdizimi yoluyla elde edilen veri dizininin istatistikî tahlili, yazarlık tespiti çalışmalarında yüksek yanılmazlık yüzdesi ile netice alınabilen bir diğer hususiyet ve yazarın cümle ve kelime öbeklerini kullanmada bilinçaltı etkisiyle hareket edip etmediğinin araştırıldığı bir diğer üslup özelliğidir. Cümlenin sözdiziminde yapılan değişikliklerle ulaşılan üslup inceliklerini, bu bölümde ele alınan *n*-gram, kelime zenginliği, eş/araddizimli kelimeler, cümle, hece ve harf uzunluğu vb. hususiyetlerin ortaya çıkarmada yetersiz kaldığı vak’alarda, yazarlık parmak izini sözdizimi hususiyeti ortaya çıkarabilir. GİK de sözdizimi yapılarının içinde kullanıldığına göre, üslubun temsiliyetinde daha kapsayıcı olmaktadır.³⁶⁴

Metinlerdeki cümlelerin sözdizimi tahlilini yapan yazılım ve programların geliştirilmesiyle daha büyük eser külliyatlarının söz öbekleri özelliklerine göre sınıflandırılmış ve yazarın kelime kullanma eğilimlerinin yanında sözdizimi tercihlerinin de yazarlık tespitinde işlenmesi mümkün hale gelmiştir.³⁶⁵ Bu üslup ve dil hususiyetinin zayıf yanlarından biri, hususiyetlerin istihsalinde her dil için ayrı bir hata verme ihtimali çok az doğal dil işleme (DDİ) yazılım/araçları gerektirmesi ve cümleleri kelimelere ayrıştırıcı (parser) kullanma mecburiyetidir.

Sıfatların nispi sıklıkları, isimlerin kimi yazarların tespitinde daha bariz işaretler olması gibi yazarlık tespitinde kullanılacak bir dizi sözdizimi hususiyetlerinden bahsetmek

³⁶² Stammatatos, *a.g.m.*, s. 542; Grieve, *a.g.e.*, s. 106.

³⁶³ Stammatatos, *a.g.m.*, s. 542.

³⁶⁴ Stammatatos, *a.g.m.*, s. 542.

³⁶⁵ Holmes, 1998, s.116.

mümkündür. O'Donnell, 1966'da fiilleri, sıfatları, zarfları, bağıl cümleleri, basit cümleleri, partisipleri ve hüküm cümleleri ve edilgen cümle gibi yapıları sayarak, Stephen Crane'nin *O'ruddy* adlı yarım kalmış bir romanının üslup ölçümünü yapar. Zira bütün bu söz yapı ve birimleri üslubun temel dinamiği olan "nasıl ifade ediliyor," sorusunun ipuçlarını içinde barındırır. Çok değişkenli bir yöntem olan ayırma(discriminant) analizi yöntemini o yıllarda ilk kez kullanan araştırmacı, diğer birkaç dil hususiyetini de kullandığı çalışmada iddia ettiğinin aksine Barr adlı kişinin romanın çoğunu yazan kişi olmadığı neticesine vardı.³⁶⁶

Jan Svartvik, Timothy John Evans adında karısı ve küçük kızını öldürmekten yargılanıp suçlu bulunarak idam edilen ama cinayeti gerçekte aynı evde oturan komşusu bir seri katil tarafından işlendiği ortaya çıkınca ölümünden sonra beraat ettirilen bir katil zanlısının ifadesi üzerinde *Evans'in İfadesi* diye bilinen bir yazarlık tespiti çalışması yaptı. Bu ifadeye zanlının bilgisi dışında polis tarafından eklemeye yapıldığı düşünülüyordu. Svartvik zanlının bir başka ifade metni ile esas ifadeyi önce sezgi yoluyla inceledi. İki ifadede arasında üslup bakımından bariz farklılıklar bulunuyordu. Birinci ifadenin tümü ve ikincinin yarısı gündelik dilde yazılmış iken, ifadenin ortasından itibaren cümleler daha resmi bir biçim alıyordu. Yanılmazlığı daha yüksek bir netice için, altı değişik cümle türünden belli oranlarla veri dizini oluşturdu. Bunlar normal cümle, zarf, isim sıfat öznesi devrik cümle ve edat türleri idi.

Zanlının cinayeti itiraf ettiği orta bölümde hareket bildiren edat oranı diğer bölümlerden beş kat fazla idi. Esas ifadedeki bu bölümün dışında ve karşılaştırma metninde oranlar birbirine yakın ve kararlı idi. Araştırmacı daha önce idam edilmiş olan zanlının masum olma ihtimalinin yüksek olduğu neticesine ulaştı. Bu sonuçla Svartvik yazarlık tespiti usullerini adli suç bilimine kazandıran öncü araştırmacı olarak tanınmasını sağladı.³⁶⁷

Anthony Kenny, 1986'da Yeni Ahit'in yazarlık tartışması olan *Luka İncili, Havarilerin İşleri ve Aziz Pavlus Mektupları külliyatı* bölümleri üzerinde yüze yakın hususiyet ile bir çalışma yaptı. Özellikle *Pavlus Mektupları*'nın üslubu çok değişken tek bir yazar tarafından yazılmış olduğu varsayımının kabul edilemeyeceği neticesine ulaşması ve bunun önceki isnatlarla çelişmesi dikkat çekicidir.³⁶⁸

³⁶⁶ Grieve, *a.g.e.*, s. 52.

³⁶⁷ Bknz. Jan Svartvik, "The Evans Statements: A Case For Forensic Linguistics" *Gothenburg Studies in English*, (Ed.) Alvar Ellegård, Goteborg, 1968.

³⁶⁸ Anthony Kenny, *A Stylometric Study of the New Testament*, Clarendon Press, Oxford 1986.

3.3.2 Kelime Öbeleştirme (parsing)

Yazarların hangi kelime türlerini arka arkaya sıralayarak kullandıklarını görmek için yapılan bir çalışmada “Markov zincirleri” denilen istatistik yöntemi kullanıldı. 2002’de yapılan büyük veri dizinli bu çalışmada seksen iki yazara ait 385 metnin 235’ini yani %61’i metinlerin yazarlarına isnat edildi.³⁶⁹ Sözdizimi unsurlarını öbeklere ayırıp işleme usulünü yazarlık tespiti için en verimli kullanan araştırmacılardan biri Stamatatos ve ekibidir. Araştırmacılar tarafından 2001’de Yunanca metinler üzerine yapılmış bir çalışmada, fiil ve isim tamlamalarının nispi sıklığı ve ortalama uzunluğunun da bulunduğu yirmi iki sözdizimi hususiyeti önce tabii dil işleme yöntemi ile tahlil edildi. Oluşturulan bir tür sözdizimi istifleyici yazılım (chunker) ile gazete köşe yazarlarının metinlerinden oluşan bir külliyyatın tahlilinde yapılan isnatların yanılmazlık düzeyi %81’e ulaştı. 2000–2001 yıllarında yaptıkları bir dizi yazarlık tespiti çalışmasında metnin sözdiziminden bilgi çıkarmak için kelime öbeklerinin veya tamlamaların sınırlarını belirleyecek ve basitten yüksek yapılara terfi ettirecek bir DDİ aracı yazılımı uyguladılar. Alıntılanan bir cümle ile öbeleştirme şu biçimde idi:

İÖ[Sözdizimi bilgisini] FÖ[kullanan] İÖ[bir diğer usul] EÖ[2000 yılında] EÖ[Stamatatos ve ekibi tarafından] FÖ[denendi].

Bu sözdizimi bölümlemesinin *yeniden yazım kurallarının* uygulanışından daha basit olduğu neticesine ulaştılar. Üretilen öbek yapılarının sayımı ve uzunluklarının karşılaştırılması ile yanılmazlık düzeyinin yükseldiğini belirlediler.³⁷⁰

Öbeleştirme daha birçok çalışmada araç olarak kullanılmıştır. Sözdizimini daha da basit biçimde işlenebilecek bir üslup ve dil hususiyetine dönüştürmek için kelime türü etiketleme; kelime türlerinin etiketlenmesi için *n*-gram sıklıkları oluşturma ve daha da geniş bir veri külliyyatı üzerinde biçim-sözdizimi etiketleri ile *yeniden yazım kuralları*’ndan üretilen *1-gram*, *2-gram* vb. gibi teknikler de kullanılmıştır.

3.3.3. Yazım Hataları

Metindeki yazım hataları yazarın birey-dilinin iç işleyişinin ve böylece üslubunun tespitinde yararlı olabilir. Koppel ve Schler bu tür sözdizimi ve yazım hatalarından oluşan bir veri dizini/külliyyat ve bu külliyyatın kullanılması için bir usul geliştirdiler. Metnin denetimini bilgisayarda yapabilecek bir yazı denetçisi yazılımı ile bu üslup hususiyetini metinden istihsal

³⁶⁹ Kukushkina, O. vd., “Using Literal and Grammatical Statistics for Authorship Attribution” *Problems of Information Transmission*, C. 37, S. 2, 2001, Translated from Problemy Peredachi Informatsii, S. 2, 2001.

³⁷⁰ Stamatatos, *a.g.m.*, s. 543.

etmeye çalıştılar.³⁷¹ Benzer bir usul klasik yazarlık tespiti çalışmalarında kullanılmaktadır. Bu yazılım denetçisinin diğer doğal dillerde de geliştirilmesi gerektiği düşünülmektedir.³⁷²

3.4. Metinde Anlambilime Dayalı Dil ve Üslup Hususiyetleri

Anlama dayalı üslup ve dil hususiyetlerinin geliştirilmesi sözdizimi, kelime vb. hususiyetlere kıyasla daha güçtür. Hususiyetlerin üretimi için gerekli metin tahlilinde ayrıntılar ne kadar çoğalır, yapılan çalışmanın yanılmazlık düzeyi yüksek neticeler vermesi o denli zor olmaktadır. DDİ araçları metinlerin cümle ve kelime öbekleri üzerinden kelime türleri ayrıştırması yeniden yazım kuralları uygulaması vb. usullerle şekle bağlı tahlilinde yüksek yanılmazlık düzeyi sağlamak için kullanılabilir ama anlama dayalı sözdizimi tahlillerinde kullanılmaları için daha ileri çalışmalar yapılması gerekmektedir.³⁷³ Yine de bu konuda geliştirilmiş yöntem ve araçlar vardır. Metinde sözdizimi içinde var olan çok sayıdaki zorunlu anlam ilişkilerini tespit edip tanımlama ve bunları sözdizimi ve kelime tabanlı hususiyetlerle birleştirme yoluyla bazı uygulamalar yapılmıştır.

3.4.1. Eş anlamlılar

Metinlerde kelimelerin ait oldukları anlam sınıfları ve eş anlamlıları bir üslup hususiyeti olarak değerlendirilebilir. Özellikle çok yazarlı eserlerde müstensihlerin veya editörlerin değişiklik yapmadığı çok yazarlı metinlerde netice veren bir usul olmuştur. Bu tür kelime çiftleri üzerinde dilbilimcilerin kesin olarak belirlediği lehçe ve ağız farklılıkları yoksa bir kelimenin müteradifine tercih edilmesi yazarın birey-dilinin bir alameti olabilir. Love, yöntem olarak önce eş anlamlı kelimelerin listesinin oluşturulmasını ve son anda beklenmedik bir adayın çıkma ihtimalinin olmadığı vak’alarda yazarın örneklem metinleri ile diğer kontrol grubu eserlerde bu liste üzerinden kelimelerin oranlarının karşılaştırılmasını önerir. Bu usul Şekspir’in oyunlarında Philips Francis’in Junior olarak tespitinde ve *Federalist Makalelerin* yazarlarının tespitinde faydalı olmuştur. Metnin dilindeki değişme seyrinin bilinmesi halinde, eş anlamlı kelimeleri kullanma eğilimleri metnin ve yazarın tarihlenmesinde de yardımcı olabilir.³⁷⁴

³⁷¹ Koppel vd., *a.g.m.*, s.13.

³⁷² Stammatatos, *a.g.m.*, s. 542.

³⁷³ Stammatatos, *a.g.m.*, s. 543.

³⁷⁴ Love, *a.g.e.*, s. 105.

3.5. Nazma Dayalı Dil/Üslup Hususiyetleri: Vezin ve Kâfiye

Yazarlık tespiti çalışmalarının klasik usullerle yapıldığı çağlarda nazım türü eserlerin metin tenkidinde vezin ve kafiye sayılabilir ve ölçülebilir bir tahlil aracı olarak kullanılmıştır. Sayılabilir üslup unsurlarının kullanılması Şekspir külliyyatının gerek gerçek yazarının kim olduğu gerekse hangi eserlerin Marlowe, Bacon, John Fletcher vb. adaylardan hangisine isnat edilebileceği gibi tartışmalar ile başlamıştır. Onun doğum yeri Straford şehrine istinaden kullanılan Strafordcular tabiri, bütün oyunların kimliği gerçekten William Shakespeare olan bir kişi tarafından yazıldığına inanan kişiler için kullanılır. Strafordcular karşıtları ise, böyle bir kişinin olmadığını ve yaşamadığını iddia edilenler için kullanılan tabirdir. Şairin kimliği ve külliyyatı üzerindeki tartışmalar dört farklı biçimde tezahür eder. Birincisi külliyyatı oluşturan eserler listesi üzerindeki uyuşmazlıktır. Ya başka bazı eserler ilave edilir veya ona ait olmadığı iddiası ile bazı eserler çıkartılır. İkinci değerlendirme ise, eserlerin yazarlık biçimi ile ilgilidir. Kimileri belli bazı eserlerin ortaklaşa yazıldığını, kimileri bazı eserlere müdahale edildiğini, kimileri ise belli bazı eserlerin daha önce yazılmış tarihi kaynaklardan aynen alındığını ileri sürer. Üçüncü itirazda, eserlerin kendine mahsus iç bütünlüğü konusunda müphem bir husus bulunmadığını fakat külliyyatın yazarlık isnadının Christopher Marlowe, John Fletcher, Francis Bacon, Earl of Derby, Oxford veya Rutland isimlerinden birisine yapılması gerektiğini ileri sürülür. Dördüncü bakış ise, William denilen kişinin adı sanı belli yazarlardan toparladığı dramaları birleştiren vicdansız bir intihalciden başka bir kişi olmadığını merkeze alır. Otuz altı eserinden yalnız on sekizinin Şekspir hayatta iken yayınlanmış olması, *Soneler*'in ilk baskısının yazar adı verilmeden yapılmış olması gibi yazarlığı kuşku uyandıran hususlardan ötürü külliyyatın araştırma cephesinde kelime sıklıkları ve nadir kelimeler yanında kafiye ve vezin de üslup hususiyeti olarak kullanılmıştır. Külliyyatta Şekspir'e ait olan nazım hususiyetleri birer üslup belirteci olarak tespit edilmiş ve bunların bulunmadığı eserlerin yazar kimlikleri tartışmalı biçimde halledilmeye çalışılmıştır. 1872'de kurulan Şekspir Derneği onun eserleri üzerinde oluşan şüphe ve kuşkuları dağıtmak için yapılagelen klasik isnat yöntem ve tekniklerin yanı sıra bu bölümde tanıtılan üslup ölçümü tekniklerini de kullanmaktadır. Dernek, içinde kafiyeli ve kafiyesiz mısraların ve nesir yazıların oranı, olağan dışı uzun veya kısa mısralar, hece düşüklüğü olan kelimeler gibi hususiyetlerin üslup ölçümü için değerlendirildiği *Şekspir'i Anlama Kılavuzu (Shakespeare Manual)* adında bir yayınlı yaptıkları isnat çalışmalarını tanıtmışlardır.³⁷⁵

³⁷⁵ Love, *a.g.e.*, s. 195.

Vezin ve kafiye Ward Eliott ve Robert J. Valenza'nın yönettiği Claremont Shakespeare Clinic'in yaptığı isnat araştırmaları ile 1987'de tekrar gündeme geldi. Şekspir'in eserlerinde hayalet yazar veya yazarların izlerini bulmak için bir seri üslup ve dil hususiyetleri kullandılar. Bunlar arasında vezin tamamlayıcı kelimelerin ve dişil kelime sonu eklerinin sıklığının ölçülmesi de vardı. Mikro-kelime öbeği denilen ve mısrada vezin zorunluluğundan ötürü vurgusuz hale getirilen tek hecelerin sıklığına bakıldı. Bütün hesaplamalar, onların gerçek yazarının yine Şekspir ismini taşıyan kişinin olduğu sonucuna ulaştırdı.

4. Üslup Ölçümü Alanında Modeller (Approaches) ve Yöntemler

Üslup ölçümü yoluyla yapılan yazarlık tespiti çalışmalarının her biri belli bir istatistiki yaklaşım ve yöntem zemininde yapılır. Her yaklaşım belirlediği bir yöntemle metin üzerinden üslup ve dil özellikleri keşfetmeye çalışır. Bu özellikler harf gibi en küçük birimden başlayarak kelimelerin yan anlamlarını değerlendirmeye kadar geniş bir yelpaze oluşturur. Bugün metin üzerinde değişik sayısal işlem ve analizlerle yapılan her türlü uygulamanın, üslup ölçümü veya bilgisayarlı üslup bilimin sistematığı içinde netice verme işlevini ve derecesini kesinliğe kavuşturmak için yoğun bir gayret gösterilmektedir.

Yazarlık tespitine veya yazar isnadına konu olan bir araştırmada öncelikle yazar kimliğinin sınıflandırılması gerekmektedir. Kuşkulanan bir metnin yazarlık sorunu şu sınıflardan birine girer:

1.Eseri yazmış olan muhtemel bir yazar yoktur. Bu durum samanlıkta iğne aramaya benzetilir.

2.Eseri yazdığı ihtimali olan/muhtemel iki ila beş altı yazar vardır. Verilerin en sağlıklı netice verebileceği yazarlık tespiti türü budur. Mosteller ve Wallace'in *Federalist Makaleler*; Holmes'ün *Kassandra'ya Mektuplar*, Burrows'un *Shmela*; Don Foster'ın *Primary Colors* kitapları üzerinde yaptıkları yanılmazlık düzeyi yüksek çalışmalar bu gruba girer.

3.Eserin bir yazar grubu tarafından yazılmış ve hangi yazarın hangi kısımları yazdığı belirtilmemiştir.

4.Eserin biline geldiği/isnat edildiği bir yazar tarafından yazıp yazılmadığının tartışmalıdır; yazarlığı doğrulanabilir veya iptal edilebilir.

Yazarlık tespiti ve üslup ölçümü alanının tarihi seyri içinde üretilmiş binlerce uygulamalı çalışmaya rağmen, benimsenmiş usul, yöntem arayışı, yöntem ve tekniklerin tenkitli bir derlemesi ve karşılaştırmasının yapıldığı yayınlar az sayıdadır. Bu isimler içinde yaklaşım ve yöntemlere ve metinlerin istatistiki işlem sürecine nasıl hazırlandığına ilişkin en kapsamlı değerlendirme bu bölüm içinde sıkça atıf yapılan Stammatatos(2009) tarafından yapılmıştır.

Üslup ölçümü ile yapılan yazarlık tespiti uygulamasında tercih edilen yaklaşımlarda, yazar adaylarının külliyatından oluşturulan kontrol grubu metinleri istatistikî işlemlere iki usulde hazırlanır. Birinci usulde, bir yazara ait eser külliyatından alınan eğitim metinleri birbirine ulanarak tek bir dosya oluşturulur ve böylece yazar profili çıkarılır. Metinler arasında farklar yok sayılarak yazarın üslubunun birikimli bir temsili amaçlanır. İkinci usul ise külliyattan devşirilen her bir eğitim dizini örnekleme tek tek işleme alınır ve her bir örnekleme farklı bir üslubun temsilcisi olarak görülür. Bu iki yaklaşımın bazı hususiyetlerini bir araya getirerek metni değerlendirmeye alan karma bir usul, üçüncü yol olarak da görülebilir. Birinci yol için profil/kesit temelli yaklaşımlar tanımı yapılır.³⁷⁶ Bu kategorilerin her biri için farklı yöntemler ve hususiyetler uygulanabilir.

4.1. Üslup Ölçümü Alanında Yaklaşımlar ve Yöntemler

4.1.1. Profil/Kesit Temelli Yaklaşımlar

Herhangi bir üslup veya dil hususiyetinin iki ayrı metinde birbirine olan mesafesi yani yakınlığı veya uzaklığı yazarlık tespiti çalışmalarının dayandığı zeminlerden birisidir. Bu yaklaşım tespit çalışmasında her bir aday yazarın kullanılan bütün metin örneklemlerini ardı ardına ulanmış tek bir dosya halinde görür. Yazarı aranan metin her bir yazarın metin dosyası ile kıyaslanır ve tek tek bu dosyalarla arasındaki mesafe belirlenir. Bu bütünden dil ve üslup hususiyetleri istihsal edilir. Bu dil ve üslup hususiyetleri dizindeki bir örnekleme değil bütün metni temsil eder. Yazarlık tespiti yapılacak metnin veri dizini dâhil, her bir örnekleme dosyasına belirlenen istatistikî yöntem/ler uygulanır ve aday yazarların kesitleri/profilleri üretilir. Bu kesitlerle meçhul yazarın kesitleri karşılaştırılarak yanılmazlık yüzdesi yüksek bir netice elde etmeye çalışılır. Bu yaklaşım içinde 3 model geliştirilmiştir.

4.1.1.1. Tahminleme modelleri

Federalist makalelerde Mosteller ve Wallace tarafından kullanılan bu yöntemlerle yazarı bilinmeyen bir metnin aday bir yazara veya yazarlara ait olma ihtimalinin yüzdesinin artırılması amaçlanır. Başlangıçta daha çok metnin mevzusunu ortaya çıkarmak için kullanılan ve *Naïve Bayes* istatistik yöntemini kullanan bu model, harf/işaret ve kelime dizini tabanlı dil ve üslup hususiyetlerinin işlenmesinde işlevsel bulunmuştur.

4.1.1.2. Sıkıştırma modelleri

Metin örneklemleri dosyası RAR vb. sıkıştırma programları kullanarak sıkıştırılmış dosya haline getirilir ve her bir aday yazarın bu tür dosyası sıkıştırılmış dosya haline getirilir

³⁷⁶Stammatatos, *a.g.m.* s. 546.

ve her bir aday yazarın bu tür dosyası yazarı meçhul metnin yine sıkıştırılmış hali ile karşılaştırılır ve *bit* cinsinden sonuçlar değerlendirilir. Aradaki fark iki metin arasındaki çapraz entropinin hesaplanması anlamına gelir.

4.1.1.3. Ortak n -gramlar ve değişkenleri

Metinde en sık geçen n -gramların işlenmesi yoluyla üslubun değişmez bir kesitini çıkaran bu yöntem, karşılaştırma neticesinde ortaya çıkan mesafeyi aday metin ile yazarı meçhul metnin benzerliğini yüksek yanılmazlık yüzdesi ile tahmin etmeye çalışır. Bu modelle iki metin kesiti arasındaki benzeşmeyen sıklıkların yani ortak n -gramlar arasındaki nispi farklılığın bilgisayar işlemi ortaya çıkarılması hedeflenir. Benzeşmeyen n -gramlar, iki metin arasındaki uzaklığın sabit değerini artırır. Stamatatos bu noktada yazarlık tespiti çalışmalarında sık karşılaşılan bir güçlüğe dikkat çeker. Kimi aday yazarların metin örneklemeleri yeterli uzunlukta iken, kimi aday yazarlardan yeterli eğitim veri dizini elde edilemez. Bu da veri dizininin işlenmesi sırasında makine öğrenimindeki teknik tabir ile sınıf dengesizliği ortaya çıkarır. Bu modelin sağlıklı neticeler üretebilmesi için n -gramların üretileceği metinlerin nispeten eşit uzunlukta olmaları gerekir. Bu sorunun halledilebilmesi için yine değişik teknikler önerilmiş ve olumlu neticeler alınmıştır.³⁷⁷

4.1.2. Vak'a (instance) Temelli Yaklaşımlar

Bu yaklaşımın özünde eğitim veri dizinini oluşturan her bir örneklem metni yazarlık tespiti meselesinin bir tezahürü/boyutu olarak düşünülür. Her bir örneklem metin aday yazarları temsil eden bir vektöre dönüştürülür ve dil ve üslup hususiyeti olarak çıkarılan verileri kullanan bir sınıflama aracı oluşturulur. Elde edilen model ile yazarı meçhul metnin isnadı için tahminde bulunulabilir. Her bir aday yazardan çok sayıda örneklem metne ihtiyaç duyulacağı için, tek bir metnin olması durumunda mevcut örneklem yazarın üslubunu yansıtacak derecede eşit uzunlukta parçalara bölünmelidir.

4.1.2.1. Vektör uzay modeller

Metin sınıflama ve yazarlık tespiti çalışmalarında en sık kullanılan bu modelde her bir metin uzayda yer işgal eden bir vektöre dönüştürülür. Çok değişkenli bu ortamda metin, güçlü üslup ve dil özelliğini değerlendiren istatistiksel ve makine öğrenimi algoritmaları kullanılarak işlenir. Karar ağaçları, kalıtsal algoritmalar, hafıza temelli öğrenme, sınıflandırıcı toplama yöntemleri, sinir ağı şebekeleri gibi farklı algoritmalar vektör uzay modeli içinde üretilmiştir.

³⁷⁷ Stamatatos, *a.g.m.*, s. 547.

4.1.2.2. Benzerliğe dayanan modeller

Bu model, yazarı meçhul metinde kullanılan dil ve üslup hususiyetinin yoğunluğuna en yakın olan metnin bulunması esasına dayanır. Burrows 2002’de bu algoritmayı islah ederek “*Delta*” adını verdiği bir yöntem geliştirmiştir. Bu yöntemde metinden önce en sık kullanılan 150 kelime belirlenir ve bunların içinden yine en sık kullanılan GİK ile bir dizin oluşturur. İkinci aşamada seçilen kelimelerin sıklığının, belirlenen sıklık ortalaması oranından ne kadar saptığı her bir örneklem metin için hesaplanır. Son aşamada, isnat adayı yazarın bütün örneklemeleri ile yazarı meçhul metin arasındaki farklılıkları gösteren ortalama Delta ölçüsünü verir. Delta ne kadar küçükse, yazarı bilinen metin grubu ile bilinmeyen arasındaki üslup benzerliği o derece yüksektir. Bu yöntemin bin beş yüz kelimedenden az olmayan metinlerin yazarlık tespitinde yüksek yanılmazlık yüzdesi verdiği görülmüştür. Daha kısa metinlerin ilk beş aday yazar arasına yerleştirilmesi ile yine bu tür metinlerin de tahlili sağlanmaktadır. Bu yöntem değiştirme ve düzeltmelerle daha işlevsel hale getirilmiştir. *Stammatatos* seçilen kelimelerin sayısının beş yüze kadar çıkarılması veya şahıs zamirleri ile tek bir metinde elde edilen en sık kullanılan kelimenin dışarıda bırakılması halinde yanılmazlık düzeyinde yükselme olduğunu kaydeder.³⁷⁸

Üslup Tahlili ve üslup ölçümü yoluyla metin tahlili yazarlık tespiti, yazar kesiti çıkarma, metin türüne dayalı metin sınıflaması, metindeki şahsiliğin veya duygunun tahlili, istenmeyen e-posta filtrelemesi vb. bir dizi hedefler için yapılabilir. Ama eksikliği kuvvetle hissedilen husus, yapılan çalışmalara zemin teşkil edecek sağlam bir dilbilim yaklaşımı olmamasıdır. Argomon vd. 2007’de yayınladıkları çalışmada GİK sıklıklarının bir üslup hususiyeti olmalarına zemin teşkil edecek dilbilimsel bir arka plan oluşturma denemesi yaparlar. Yazarlara göre, sağlam bir ilmi dilbilim teorisi olmaksızın yapılan üslup ölçümü çalışmalarının hiçbirinin veri dizini, yazarlık ve isnat çalışmasına konu olan eserin üslup ve dilinin içyapısına nüfuz etme imkânı sunmaz.³⁷⁹

4.1.2.3. Öğrenme ötesi modeller

Yazarlık tespiti çalışmalarında kullanılan istatistikî yöntemlerin tenkit edilen yönlerinden birisi, başka vak’a sınıflandırma yöntemleri için geliştirilmiş tekniklerin alan çalışmalarında da kullanılmasıdır. Bunun için kimi araştırmacılar yalnızca tespit çalışmalarında kullanılmak üzere algoritmalar meydana getirme çabasına girişmişlerdir.

³⁷⁸ Stammatatos, *a.g.m.*, s.550.

³⁷⁹ Argomon vd.,*a.g.m.*, s. 803.

Koppel'in 2007'de yaptığı çalışmada, kontrol/eğitim aşaması yerine yazarı meçhul her bir metin için destek vektör makinesi/algorithması oluşturulmuş ve bu sınıflama aracı her bir aday yazarın örneklem metinlerini bir diğerinden ayırıştırma yoluna gidilmiştir. Belli sayıdaki aday yazarlar için yine aynı sayıda bu tür algoritma vardır. Gerçek yazara çok yüksek bir yanılmazlık yüzdesi ile yaklaşan bu teknik ile yazarı meçhul ve çok uzun metinler bölmeye gerek kalmadan işlenebilmiştir.³⁸⁰

4.1.2.4. Karma yaklaşımlar

Halteren'in 2007 de yaptığı bir çalışmada iki ana yaklaşımın bazı unsurlarını aynı çalışmada kullandığını aktarır. Her bir yazarın örneklem metinlerinden çıkarılan ve vektöre dönüştürülen (feature-wised) üslup temsil hususiyetleri eşitlenir ve her bir yazar için bir tane kesit vektörü elde edilir ve bu yönü ile uygulama kesit temelli yaklaşım içinde yer alır. Yazarı meçhul metnin kesitinin her bir yazar kesitine yakınlığı ağırlıklı ortalama fonksiyonu ile hesaplanır.³⁸¹

4.2. Üslup ölçümü ve Yazarlık Tespiti Alanında Yöntemler

Yöntemlerin yüksek bir iş görme düzeyi ve güvenilir neticeler üretebilmesi, eğitim dizinini oluşturan metin örneklemeleri/külliyyatı, yazarı meçhul metnin örneklem grubunun uzunluk ve miktar cinsinden büyüklüğü, aday yazarların sayısı ve külliyyattaki örneklem metinlerde aday yazarların her birinin sahip olduğu pay ile doğru orantılıdır. Metin örneklem dizinin dengeli olması ile veriler de dengeli oluşur. Ne var ki, her yazarlık tespiti çalışmasında eğitim ve kontrol grubunun dengesi için gerekli uzunluk ve miktarda metin elde edebilmek çoğu kez zordur. Yöntemlerin taşınmaları gereken bir diğer yeterlik şartı, birden fazla doğal dilde tespit çalışması yapmaya uygun bir altyapı sunmalarıdır. Bilgi ve bilgi işleme teknolojilerindeki devasa gelişmenin metin işleme ve sınıflandırma alanındaki etkisi ve katkısı yazarlık tespiti çalışmalarına yansımış ve hâlen kullanılan yöntemlerin işlerliği ve neticelerin yanılmazlık düzeyleri ileri taşınmıştır.

Stammatatos'un kesit/profil temelli yaklaşım içinde değerlendirdiği modelleri çok değişkenli tahlil yaklaşımı içinde ele alır. Yaklaşımın ürettiği yöntemlerin özünde, bir yazar tespiti çalışmasında örneklem metinlerden elde edilen kelime sıklığı verilerinden elde edilen bilginin boşlukta duran noktalar halinde bulunması ve bu noktalara en yakın duran yazara

³⁸⁰ Stammatatos, *a.g.m.*,s. 551.

³⁸¹ Stammatatos, *a.g.m.*,s. 551.

metnin isnat edilmesi vardır. Koppel, Burrows'un *delta* yöntemini, Temel Bileşenler Tahlilini (TBA) ve Olası Uzaklık Değerini çok değişkenli analiz yaklaşımının içinde görür.³⁸²

4.2.1. Makine Öğrenimi Yöntemi

Dil ve üslup hususiyetleri, bir bütün olarak bilgisayar ortamına mahsus yapay zekânın bir alt dalı olan makine öğrenmesi yaklaşımı içinde işlenebilir hale gelmiş ve değişim geçirmiştir. Makine öğrenimi insan zihninin geri beslemeli çalışma düzeninin dijital ortama taşınmış halidir. Birçok DDİ görevlerinin yanında, çok amaçlı metin sınıflama süreçleri de makine öğrenimi ile tasarlanabilir. Gözetimsiz ve gözetimli öğrenme ile destek karar makineleri (SVM) olmak üzere üç farklı veri işleme yöntemi kullanılır.

Gözetimsiz öğrenme yönteminde, *k*-en Yakın Komşu Algoritması, Karar Verme Ağaçları, Naive-Bayes Sınıflandırıcısı, Bayesian Ağları ve Yapay Sinir Ağları gibi teknikler bulunur. Bu tekniklerin hepsi de metin sınıflandırma ve bilgisayar ortamı yazarlık tespiti çalışmalarında denenmiş ve kullanılmıştır.

Bilgisayarlı istatistik ve yazılım yoluyla üretilen bir üslup ölçümü yönteminin işe yararlık ölçüsü, ürettiği neticelerin sıhhat derecesidir. Üslup ölçümü ve yazarlık tespiti araştırmaları, bazı kötü tecrübelerin de yaşandığı uzun bir tarihi geleneğe yaslanmaktadır. Deneylerin ve uygulamaların sayısı arttıkça; hangi hususiyetlerin, yöntem ve tekniklerin başarısızlık ihtimalini en aza indireceği belirlenmiş olmakta ve böylece yapılan vak'a analizlerinin sorun çözme kabiliyeti yükselmektedir.

4.3. Üslup Ölçümü ve Yazarlık Tespiti Çalışmasının Safhaları

Yazarlığı sorunlu yazılı eserler için bir tenkit aracı olan üslup ölçümü; Holmes, Burrows, Forsyth, Joula gibi alanın hem teorik hem de uygulamalı çalışmalarında sağlam bir yer edinmiş onlarca bilim adamının en üst derecede ilmi bir ciddiyet ve titizlikle gerçekleştirdikleri çalışmalarla daha belirgin bir disiplin kimliği kazanmıştır. Yapılan yazarlık tespiti uygulamaları alanın safhalarının belirlenmesine katkıda bulunmuş ve her bir safha için elzem olan ilke ve ölçüler geliştirilmiştir.

Standart bir yazarlık tespiti çalışması şu aşamalar takip eder: (1)Problemin tespiti; (2)Eserin dış tenkidinin yapılması ve eser dışı delillerin tetkiki; (3)Eserin iç tenkidinin yapılması; (4)Yazarlık tespiti için kullanılacak üslup ve dil hususiyetlerinin belirlenmesi; (5)Kullanılacak hususiyetlerin algoritmaya dönüştürülmesi ve istatistikî yöntemlerin

³⁸² Koppel, et al., *a.g.m.*, s.10.

belirlenmesi; (6)Hususiyetlerin işlenmesi; (7)Yanılmazlık yüzdelerinin tespiti ve neticelerin yorumlanması.

Yapılacak herhangi bir yazarlık tespiti çalışmasının ilk adımı, yazarlığı sorunlu bir metnin/eserin teşhis edilmesi ile atılır. Yazar kimliği olmayan veya kuşkulu olan yazılı herhangi bir eserin veya yazılı basında müstear isimle yayınlanmış herhangi bir yazı dizisi veya makalenin varlığının tespit edilmesi ve sorunun varlığı üzerinde genel bir kanaatin oluşması ile teşhis süreci geçilir. İkinci aşamada eser/metin üzerinde aşağıdaki sorun kategorilerinden hangisinin var olduğuna karar verilmesi gerekir: (a) Yazarı belirsizdir ve muhtemel yazar adayı yoktur. (b) Yazarı belirsizdir ve muhtemel yazar adayı birden fazladır. (c) Yazarı belirsizdir ve muhtemel yazar adayı sayısı çoktur. (d) Yazarları bellidir ama birden fazladır ve hangi yazarın hangi kısımları yazdığı belirsizdir; (f) Eserin yazarı tartışmalıdır.

5. *Sihâm-ı Kazâ*' ve *Nef'î Dîvânı* Üzerinde Bir Üslup Ölçümü Analizi

5.1. Çalışmanın Amacı

Çalışmanın birinci bölümünde kaynak değeri olan metinlerin sahilik ve güvenilirlik tenkidi ve böyle bir tenkidin yapılaş gerekçeleri, yapılaş sürecinde göz önünde bulundurulan ilkeler ve uygulanış yöntemi tartışıldı. İkinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerinde ise *Sihâm-ı Kazâ* üzerinde klasik usulle metin tenkidi ve değerlendirmesi yapıldı. Altıncı bölümün sonunda ise, aynı eserden oluşturulan kelime veri dizini, *Nef'î Dîvânı*, *Bâkî Dîvânı* ve *Nedim Dîvânı*'nın kaside bölümlerinden elde edilen kelime veri dizinleri ile karşılaştırıldı ve en sık kullanılan kelimeler (ESSK) hususiyeti kullanılarak metin sınıflaması ve üslup ölçümü uygulaması yapıldı. *Sihâm-ı Kazâ* ile *Nef'î Dîvânı* arasında ne nispette bir üslup benzerliği bulunduğu sorusunun cevabını bulmak için, eserlerin metni üzerinde dört farklı istatistiki yöntemle üslup ölçümü analizi (stylometric analysis) uygulandı ve yüksek tahmin yüzdesi içeren neticeler elde edildi.

İstatistiki ve bilgisayarlı metin tasnifi (text-categorization) alanı içinde yer alan üslup ölçümü veya yazarlık tespiti çalışmaları, bir metnin sayısal veri dizinine dönüştürülmesi ve istatistiki yöntemlerle karşılaştırılıp sahilliğinin ve yazarının araştırılması sürecini ifade eden modern bir metin tenkidi usulüdür. Çalışmanın özünde tarihi-edebi bir eserin metin içi inandırıcılık veya güvenilirlik tenkidinin aracı olan üslubun nasıl ölçülebilir bir özellik kazandığı; esere yazar veya yazara eser isnadında üslubun ölçülebilir niteliğinin nasıl yararlı olabileceği konusu yer almaktadır.

Ülkemizde ise, şimdiye kadar üslupla ilgili yapılan bilimsel çalışmalarda üslubun bireye has oluşunun ve bireyin bilişsel özelliklerini aksettirmesi olgusunun üzerinde yeterince

durulmadığı görülmektedir. Hâlbuki dil ve insan ilişkisi üzerine herhangi bir araştırmanın konunun yalnız toplumsal yönünü değil, birey oluş yönünü de kapsaması, söylem, bireysel tercih, strateji ve öz kaynakları da hesaba katması gerekir. Öbür türlü, dilbilimin hangi alt sahasında olursa olsun böyle bir çalışmanın birey boyutu eksik kalmış olacaktır. Çünkü çevrenin ve kurumların etkisi ne ölçüde olursa olsun, her bireyin söyleyiş ve yazış biçimi kendisine ait olma özelliğini korur.³⁸³ Bu bakımdan, üslup yazarlık tespiti araştırmalarında neticelere doğrudan etki edecek bir işleve sahiptir.

5.2. Bir Üslup Hususiyeti (Style Marker) Olarak En Sık Kullanılan Kelimeler

Üslup ölçümü disiplini içinde, önce uzun yıllar süren uygulamalarla geliştirilmiş ve bilgisayar yazılımlarına dönüştürülmüş istatistiki yöntemler ile karşılaştırılacak eserlerdeki kelimeler analiz edilir. Her bir eserde en sık kullanılan kelimeler ve farklı sıklık rasyoları karşılaştırma yöntemleriyle tespit edilerek veri sınama dizini külliyatı (data corpus) oluşturulur. En güvenilir neticeleri üreten istatistiki yöntemlerle bu külliyat analizin eğitim grubunu oluşturan metinlerle çapraz veya karşılıklı çoklu analizlere tabi tutulur. Eserlerin kelime dizinleri itibarıyla birbirlerine olan uzaklıkları üzerinde doğruluk düzeyi mümkün olduğunca yüksek tahminlere ulaşılmaya çalışılır. Can ve Patton, Türkçe metinler üzerinde kelime türü, kelime ve cümle uzunluğu, hece sayısı gibi üslup hususiyetleri ile birlikte en sık kullanılan kelimeleri hususiyetini kullanarak yaptıkları çalışmaların Türkçenin yazarın üslubunda zaman içinde vuku bulan değişimi tespit etmeye elverişli bir dil olduğunu ortaya koymuşlardır.³⁸⁴ Aynı araştırmacılar Türkçenin modern istatistiki nicelik analizlerine yatkınlığını görmek için yakın bir zamanda kırk farklı yazarın kırk romanını çeyrek yüzyıllık dört dönem halinde yine kelime sıklığını (MFW) ayırma analizi yöntemi ile üslup ölçümüne tabi tuttular. Uygulamaları metinlerin dönemlerine, hem de cinsiyetlerine göre ayrıştırılmasında yüksek tahmin yüzdeleri verdi. Can, Duygulu ve Kalpaklı, bu bulgulardan hareketle kelime sıklığını Osmanlıca divanlardan oluşturdukları veri dizinleri üzerinde yaptıkları metin tasnifinde kullandılar.³⁸⁵

Bu noktada çalışmanın en zorlayıcı yanı, Osmanlı Türkçesi ile yazılmış eserler üzerinde benzer çalışmaların henüz yeni yapıyor olmasıdır. Günümüz Türkçesinde metinlerde kullanılan ifadelerin ve terkiplerin type/token oranının, yani belli uzunluktaki bir metnin içerisinde geçen kelime türlerinin sayısının o kelime türlerinin toplam kullanım

³⁸³ Johnstone, *a.g.m.* s. 127.

³⁸⁴ Bknz. Fazlı Can, J. M.Patton, *a.g.m.*

³⁸⁵ Fazlı Can, J. M.Patton, "Change of Word Characteristics in 20th Century Turkish Literature: A statistical Analysis", *Journal of Quantative Linguistics*, S. 17(3), s. 167-190, 2010.

sayısına oranına dayanan çok sayıda uygulama yapılmış ise de, bu karşılaştırmalı üslup ölçümü eserin yazıldığı dönemin Türkçesi ile yapılan ilk uygulamalardan biri olmaktadır.

Üslup ölçümü alanında metnin niceliksel bir üslup hususiyeti olan en sık kullanılan kelimeler, günümüz Türkçesi ile yazılmış metinleri sınıflandırma işleminde kullanılmaktadır. Bu da Osmanlı dönemi edebi metinleri üzerinde metin tasnifi yaparken aynı özelliğin kullanılmasının mümkün olduğunu gösterir. Zira iki dönemin dilinin morfolojik, sözdizimsel ve anlam-birimsel olarak temel nitelikleri aynıdır. Divan şiiri gibi nazım dili şekil açısından değişmez kalıplara tâbî olan şiir dilinin olması sebebiyle, eser üzerinde sayısal üslup çalışması yapmak nesir bir eseri işlemekten daha zor görünmektedir. Çünkü şairin birey dilinin alt şuur özellikleri belli ölçüde kısıtlanır. Ayrıca Osmanlı Türkçesinin tamlama teşkilinde Farsça ve Arapça kuralların birlikte kullanması, üslupta yeknesaklık oluşturan ve birey dilinin tespitini güçleştiren bir meseledir. Metin esaslı veri madenciliği uygulamaları için kullanılan istatistiki ve makine öğretimi yöntemleri; o metinde gözle doğrudan tespit edilemeyen, insan etkisinden uzak olan ve belli bir düzen oluşturan metin hususiyetlerinin varlığını belirlemeye çalışır. Müşterek alt özellikler içeren bu hususiyetler, yazarın veya konuşanın parmak izlerini, metni üretenin cinsiyetini, belli bir yazarın hayatındaki üslup değişim veya tekâmül sürecini ve metnin yazı türünü belirleme gibi biri biriyle kesin sınırlarla ayrılmayan amaçlar için yapılan ölçümlerde kullanılır.

5.3. Veri Elde Etme ve Tasnif Süreci

Dilbilimde bir metnin söz varlığı kapalı sınıf veya gramer işlevli (functional) ve açık sınıf veya sözlük-birimsel (lexical) kelimeler olarak iki gruba ayrılır. Yazarlık tespiti analizlerinde araştırmacılar GİK'i daha güven verici bulur. Tahmin yüzdesini yükselten bu kelime grubu, metin türü ve alanından daha az etkilenme eğilimi gösterir. Külliyatı oluşturan dört eserin şairleri övgü ve hicvi farklı kişiliklere yaptıkları için divanlarda bazı açık sınıf kelimeler diğerlerinden daha fazla sayıda kullanılmıştır. Her divanın belli nazım türlerini nazma konu etmiş olması şairlerinin belagatteki hünerleri hakkında yanıltıcı bir fikir verebilir. Üstelik bu becerilerini görebilmek için kalemlerinden çıkan çok fazla eserleri de yoktur. Yine de bir divanda çok fazla sayıda şiirin bulunuyor olması mevzu çeşidinin aşırı derecede daralmasını engeller. Yazarların nasıl ayrıştırılacağı kullanılan algoritmaya bağlı olacaktır. *Sihâm-ı Kazâ*'nın tür olarak farklı olmasının neticeyi etkileme ihtimali de düşüktür. Eserin *Bâkî* veya *Nef'î Dîvânı*'na yakın durması onun türünden ötürü değildir. Bu çalışmada yine de nazım türünün ne ölçüde neticeye müdahale edebileceğini görmek için *Nef'î Dîvânı*'ndaki hiciv bölümleri metin külliyatı içinde ayrı bir eğitim grubu veri dizinine dönüştürülmüştür.

Modern üslup ölçümü literatüründe yazılımın işleyeceği veri külliyyatı veya derlem (corpus/corpora) terimleri ile karşılanmaktadır. Çalışmanın külliyyatı *Nef'î Dîvânı*, *Bâkî Dîvânı* ve *Nedim Dîvânı*'nin kasideleri ile *Sihâm-ı Kazâ*'daki manzumelerden oluşmaktadır: Metinler arasında türdeşliği sağlamak için, divanlardan kaside bölümleri alındı ve gazeller analiz dışı bırakıldı. Veri elde etme sürecinde külliyyattaki verinin metin belgesi dosyalarına aktarımında her bir metin parçasının belli sayıda mısra içermesine dikkat edildi.

5.4. Analiz Süreci

Külliyyatı oluşturan beş metnin yazılım programı tarafından etki ve biçimde işlenebilmesi her divanın içindeki uzun kasideler ve *Sihâm-ı Kazâ*'daki her 4 kıta birleştirilerek her biri bağımsız bir dosyaya dönüştürüldü. Metin belgesi halindeki külliyyat dizinleri içerdikleri kelimelerin saydırılması için Excel sayısal işlem programına aktarıldı. Burada her bir beyit kelimelere ayrıldı. Beş bölüm için belli sayıda beyit içeren alt dosyalar oluşturuldu. Sayısal işlem tekrar gözden geçirildi. Osmanlıcadan günümüz Türkçesine aktarılışları sırasında farklı imla biçimleri ile yazılan çok sayıda kelime bir araya getirildi. Beş metin grubunun içerdiği kelimeler Excel dosyasında yine beş sütun halinde kelime dizini/külliyyatı olarak sıralandı ve külliyyatın toplam 19057 farklı kelime (type) oluştuğu görüldü. Bu sütunlar bir istatistik analiz programına (SPSS22) aktarılarak her bir farklı kelimenin (type) sıklığı/frekansı (token) gruplara göre saydırıldı. Veri külliyyatı uzun ve yorucu bir denetim sürecinden sonra, üslup ölçümü analizi sürecine hazır hale getirildi. Kelime sıklıkları dizinleri üzerinde netice üretebilecek istatistikî yöntemler aşamalar halinde denendi ve alınan sonuçlar yine Excel programına aktarıldı.

Şair (Dîvan)	Yüzyıl	Kelime sayısı	Kelime Dizini
Bâkî Dîvanı (Gazeller Dışında)	16	17773	5320
Nedim Dîvanı (Gazeller Dışında)	18	48066	9929
Nef'î Dîvanı (Gazeller ve Hicvi Dışında)	17	2168	9740
Nef'î Dîvanı Hiciv Beyitleri	17	54428	1090
Sihâm-ı Kazâ	17	9740	4004
Toplam kelime sayısı		132175	19058

Tablo 3: Kelimelerin type/token oranı

No	Kelimeler	No	Kelimeler	No	Kelimeler	No	Kelimeler
4	bir	30	felek	56	ya / yâ	81	zer
5	ki	31	ana / âna / ona	57	verir / verür	82	degil / degül / değil
6	bu	32	yine	58	lutf / lûtf	83	na / nâ
7	kim	33	böyle	59	edip / edüp	84	zaman / zamân / zemân
8	ile / île	34	eger / eğer	60	sultan / sultân	85	ber
9	ol	35	olsun / olsun	61	suhan / sühan	86	anı / ânı / onı / onu
11	ne	36	dem	62	feyz	87	şimdi
12	dil	37	nice	63	ede / ide	88	zamâne
13	gibi	38	mı / mî	64	can / cân	89	gam
14	her	39	devlet	65	ben	90	kerem
15	oldı / oldu	40	gul / gûl / gül	66	nev	91	sad
16	cehan / cehân / cihan / cihân	41	eyledi	67	idi /	92	ikbal / ikbâl
17	olur	42	eyler	68	amma / ammâ	93	nola /
18	ser	43	ta / tâ	69	aceb / acep	94	mihr
19	ola	45	var	70	ise	95	devr
20	ey	46	dahi / dahî	71	benem / benim	96	ruh / rûh

Tablo 4: En sık kullanılan yüz kelime (MFW): Büyüklükleri değişken 745 metin parçasındaki kelime sözlükçesinin en sık kullanılan birinci kelimedenden yüzüncü kelimeye kadar sıralanışı

5.4.1.Üslup Ölçümünde Kullanılan İstatistikî Yöntemler

1. Kruskal-Wallis Testi

Beş veri dizini 100'er kelime parçaları halinde incelenmiştir. Kelimeler en sık kullanılan ilk 100 kelimedenden başlayarak en sık kullanılan 995 kelimeye ulaşıncaya kadar 100'er kelime 9 ve 95 kelime 10. grup olmak üzere 10 dizinde incelendi. İkili karşılaştırmalarda sarı çizgiler iki eser arasında anlamlı fark olduğunu, siyah çizgiler ise anlamlı fark olmadığını yani iki eserin benzer olduğunu gösterir.

Hipotezler:

Hipotez₀: Kelimelerin kullanım sıklıklarının dağılımı bütün eserlerde aynıdır.

Hipotez₁: En az bir eserde kelimelerin dağılım sıklığı diğerlerinden farklıdır.

Kruskal-Wallis testinde tüm grupların birleştirilip tek bir grup haline getirilir ve elde edilen toplam grubuna küçükten büyüğe sıra sayıları verilir. Bu sıra sayılarına göre grupların karşılaştırılması esasına dayanır. Test istatistiği aşağıdaki formül ile yapılır:

$$H_{\text{hesaplanan}} = \frac{12}{n(n+1)} \sum_{j=1}^k n_j \left(R_j - \frac{n+1}{2} \right)^2$$

Bu formülle bulunan $H_{\text{hesaplanan}} \geq H_{\alpha}$ (kritik değer) ise eserlerden en az birinin farklı olduğuna karar verilir.³⁸⁶

³⁸⁶Hamza Gamgam, Bülent Altınkaynak, *Parametrik Olmayan İstatistik Yöntemler*, Seçkin Yay., Ankara 2012. s. 277-315.

2. K-Ortalama Yöntemi (K-Means Cluster) ile Kümeleme Yöntemi

K-ortalama yöntemi esasen bir algoritmadır. $X=\{x_i\}$, $i=1\dots n$ ile gösterilen d boyutlu gözlemler kümesini $C= \{c_k, k=1 \dots k \}$ şeklinde gösterilen k tane kümeye ayırmakta kullanılır. Bu yöntem her bir kümenin deneysel ortalaması ile gözlemler arasındaki farkların karelerini minimum yapma esasına dayanır. Bu farkların karelerine hata kare denilir ve her bir c_k kümesi için aşağıdaki formül kullanılır:

$$\mathbf{J}(\mathbf{c}_k) = \sum_{x_i \in c_k} \|x_i - m_k\|^2$$

K ortalamasının hedefi bu hata karelerinin K küme için toplamını en küçük yapmaktır. Yani,

$$\mathbf{J}(\mathbf{c}_k) = \sum_{k=1} \sum_{x_i \in c_k} \|x_i - m_k\|^2$$

Bu işlemin küçük çaplı problemlerde bile el ile yapılması ardışık hesaplamalardan ötürü zor olduğu için, büyük ölçekli problemlerde tamamen bilgisayarla yapılması tek yoldur. Değişkenlerin aldığı değerleri açıklarken konumlama konumlanan ağacının kök (başlangıç) düğümünden yapraklara yani ileriki safhalara karar kuralını izleyerek ilerler. Sınıflama araçları adlandırma düzeyinde “doğru” veya “yanlış” gibi cevaplar vererek ilerler. Her bir adımda açıklayıcı değişkeni karar kuralına göre kontrol ederler.

3. K- En Yakın Komşuluk Yöntemi

K en yakın komşuluk analizi gözlemlerin diğer gözlemlere olan benzerliklerini ortaya koyma esasına dayanan bir tekniktir. Makine öğrenimi içinde yer alır ve iyi verimi özelliklerini ortaya çıkarmada belirli bir gün kalıp gerektirmez. Benzer özellikteki gözlemler birbirlerine yakın değerler alırken, benzemeyen gözlemler uzak değerler alır. Dolayısıyla iki gözlem arasındaki uzaklık bir benzerlik ölçüsüdür. Birbirine yakın gözlemlere komşu denir. “Hold-out” olarak adlandırılan yeni bir gözlem alındığında, modeldeki her bir gözleme olan uzaklıkları hesap edilir ve bu yeni gözlem kendisine en benzeyen gözlemlerin (komşuları) bulunduğu sınıfa atanır. Bu atama yapılırken atama kriteri en çok benzediği k gözlemdir ve k önceden belirlenen bir sabittir. Ardışık (algoritmik) hesaplamaya dayanır ve bilgisayar kullanarak yapılır.³⁸⁷

4. Ayırma Analizi (AA, Discriminant Analysis, Discriminant Function Analysis)

Analiz, belli bir X veri dizinindeki değişkenlerin iki veya daha fazla gerçek gruplara ayrılmasını sağlayan birimlerin doğal ortamdaki gerçek gruplarına, sınıflarına optimal düzeyde atanmalarını sağlayacak fonksiyonlar türeten bir yöntemdir.³⁸⁸ İki'den daha fazla grup ve iki ve daha fazla değişken içeren veri setlerinde ($g>2$ ve $p\geq 2$) grupları birbirlerinden ayırmak için yararlanılan

³⁸⁷ Bknz. SPSS base 20.

³⁸⁸ Gamgam, a.g.e., s. 355

ayırma analizine Çoklu Ayırma Analizi (CAA) adı verilir. Sınıflandırma kuralı olarak yeni gözlenen x

gözlem vektörü; $-\frac{1}{2} D_i^2(x) + \ln p_i$ değeri en az olan π_{ip} popülasyonuna atanır.

5.5. Analiz Sonuçları

5.5.1. Kruskal-Wallis Yöntemi Analiz Neticeleri

	Kelime (En sık)	Hipotez (Varsayım-iddiamız)	p değeri	Karar
1-10	1-100 101-200 . . . 801-900 901-995	Kelimelerin kullanım sıklıklarının dağılımı tüm veri setlerinde aynıdır.	0,000	İddiamız reddedildi. Kelimelerin kullanım sıklıklarının dağılımı en az bir veri dizininde diğerlerinden farklıdır.

Tablo 5a: Kruskal-Wallis 5’li veri dizini hipotez test özeti: bağımsız-örneklem

	Kelime (En sık)	Hipotez (Varsayım-iddiamız)	p değeri	Karar
1-10	1-100 101-200 . . . 801-900 901-995	Kelimelerin kullanım sıklıklarının dağılımı tüm veri setlerinde aynıdır.	0,000	İddiamız reddedildi. Kelimelerin kullanım sıklıklarının dağılımı en az bir veri dizininde diğerlerinden farklıdır.

Tablo 5b: Kruskal-Wallis 4’lü Veri Dizini Hipotez Test Özeti: Bağımsız-Örneklem

4’lü veri külliyyatı dizini ve 5’li veri külliyyatı dizini için ayrı ayrı yapılan *Kruskal-Wallis* testi sonucunda, “veri dizinleri içinde kullanılan en sık kelimelerin dağılımı arasında fark yoktur” hipotezi/iddiası, Tablo 5a ve 5b de ifade edildiği gibi, istatistiksel açıdan reddedilmiştir. Buradaki karar genel istatistiksel kabule göre alınmıştır. Genel istatistiksel kabul ise, hesaplanan p değerinin %5’ten küçük olması durumunda ortaya atılan iddianın reddedilmesi ve alternatif/karşıt iddianın kabul edilmesi yönündedir. P değeri istatistik programları yardımı ile hesaplanmaktadır. Sonuçta hem 4’lü hem de 5’li veri dizini durumları için en az bir veri dizini diğerlerinden farklıdır. İkili karşılaştırmalarda hipotezimiz/iddiamız; “Karşılaştırdığımız iki veri dizini arasında fark yoktur” olduğu için, değeri %5’ten küçük olan ikili karşılaştırmalarda reddedilmiş fakat diğer karşılaştırmalarda reddedilememiştir. Veri dizinlerin çoğu birbirinden farklıdır. Farklı olmayan veri setleri aynı tabloda verilmiştir. *Nedim Divanı*, K-W test sonuçlarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde hemen bütün kelime dizini aralıklarında *Nef’î Divanı*’ndan farklı değildir. Bu farklı olmama durumu *Nef’î Divanı*’nın metin kısımlarından kaynaklanır. Bu sonuca 5’li veri dizinli K-W analizi neticelerine göre Nedim ile *Nef’î-hiciv* arasında farklılığın gözlemlenmesi ile varılmıştır. Bunun dışında, ilk 4 kelime aralığı dizinlerinde fark varken, daha sonraki 6 kelime aralıklarında *Nef’î-hiciv* ile *Sihâm-ı Kazâ* arasındaki fark istatistiksel olarak anlamını yitirmiştir. Yani *Nef’î-hiciv* ile

Sihâm-ı Kazâ'nın 401-1000 kelimelik dizinlerde kelimelerin kullanım sıklıklarının dağılımı birbirine yakındır. Benzer şekilde 4'lü veri dizinli durumda ilk iki dizin için *Sihâm-ı Kazâ* ile *Baki Divanı* arasında da istatistiksel açıdan kelimelerin kullanım sıklıklarının dağılımı arasında bir yakınlık gözlenmiştir.

Nef'î hicvin 401. kelimesi ile 402. kelimedenden sonraki kelimelerinin kullanım sıklıklarının değişimi arasındaki dalgalanmanın aynısı *Sihâm-ı Kazâ*'nın karşılık gelen kelimeleri arasında da aşağı yukarı benzer şekilde gözlenmektedir. Sayısal olarak örneklendirilirse, Nef'î-hiciv 401. kelimeyi mesela 100 defa kullanıp 402. kelimeyi bunun yarısı kadar kullandı ise *Sihâm-ı Kazâ*'da 402. kelimeyi kendi kullandığının yaklaşık yarısı kadar kullanmış ve sözgelimi Mesela 80'den 40'a düşürmüştür. Benzer ilişki 403., 404, ..., 500. kelimeye kadar ve diğer dizinlerde de aynı dalgalanma ile devam etmiştir.

Kelime aralığı	Aralarında Fark Olmayan Veri Dizini 1	P değeri	Aralarında Fark Olmayan Veri Dizini 2	P değeri
1-100	Nedim-Nef'î-metin	1,00		
101-200		1,00		
201-300		1,00		
301-400		1,00		
401-500		1,00	Nef'î-hiciv-SK	0,088
501-600		1,00		
601-700		1,00		
701-800		1,00		
801-900		1,00		
901-1000		1,00		

Tablo 6a: Aralarında Fark Olmayan Veri Dizini

Kelime aralığı	Aralarında Fark Olmayan Veri Dizini 1	P değeri	Aralarında Fark Olmayan Veri Dizini 2	P değeri
1-100	Nedim-Nef'î Toplam	1,00	SK-Baki	0,062
101-200		1,00		0,062
201-300		1,00	-	-
301-400		1,00	-	-
401-500		1,00	-	-
501-600		0,849	-	-
601-700		0,221	-	-
701-800		1,00	-	-
801-900		0,345	-	-
901-1000		1,00	-	-

Tablo 6b: Aralarında Fark Olmayan Veri Dizini

5.5.2. Kümeleme (*k*-Ortalama Yöntemi/*k*-Means Cluster Analysis) Analiz Neticeleri

5'li veri dizininden olmasından ötürü küme sayısı $k=5$ olarak belirlenerek *k*-ortalama küme yöntemi ile parçalar farklı kelime dizinleri bakımından kümeleme analizi ile ayrıştırıldı. Her bir kümede yer alan parça sayıları kullanılan kelime dizinlerine göre *Tablo 7a*'da verildi. Analizin

başlangıcındaki beklentimiz/iddiamız her bir kümede bir yazara ait parçaların toplanacağı ve 775 parçanın yazarlara göre 5 kümeye dağılacığı şeklinde idi. Lakin parçalar *Tablo 7a*'da görüldüğü gibi veri dizinlerinden farklı şekilde dağılmıştır. Bu arada tek veya iki parça ihtiva eden kümelere baktığımızda, tümünün tüm kelime dizinlerinde atandıkları küme numarası değişse de aynı parçaları ihtiva ettiği gözlenmiştir.

Kelime Dizinleri	Her bir kümedeki parça sayısı						
	Küme no					Valid	Missing
	1	2	3	4	5		
995 kelime	665,000	1,000	106,000	1,000	2,000	775,000	0,000
500 kelime	666,000	1,000	105,000	2,000	1,000	775,000	0,000
250 kelime	666,000	1,000	105,000	2,000	1,000	775,000	0,000
100 kelime	105,000	666,000	2,000	1,000	1,000	775,000	0,000
50 kelime	666,000	104,000	1,000	3,000	1,000	775,000	0,000
56-105. kelimeler	2,000	2,000	2,000	104,000	665,000	775,000	0,000
106.-205. kelimeler	1,000	771,000	1,000	1,000	1,000	775,000	0,000
106.-155. kelimeler	114,000	1,000	1,000	1,000	658,000	775,000	0,000
156-205 kelimeler	117,000	1,000	1,000	655,000	1,000	775,000	0,000
206-305 kelimeler	673,000	1,000	1,000	1,000	99,000	775,000	0,000
306-405 kelime	97,000	1,000	673,000	1,000	3,000	775,000	0,000

Tablo 7a: Kullanılan kelime dizinlerine göre her bir kümede yer alan parça sayısı

		Köpek kelimesi dağılımı	“Köpek” kafiyesinden ötürü
Siham003	tek başına bir küme	Baki	0,0
Nef’î-metin 028	tek başına bir küme	Nedim	0,0
Nedim004	ikisi bir küme	Nef’î-hiciv	1,0
Nef’î-metin004		Nef’î-metin	0,0
		Sihâm-Kazâ	69,0
		Genel Toplam	70,0

Tablo 7b: Her bir kümede farklı olan parçalar

SK'nın veri dizinindeki 03no'lu parça

*Gürce hınzırı a samson-ı muazzam a köpek
Kandesinkandenigehban- i âlem a köpek*

Nef’îveri dizinindeki 28 no'lu parça

*Gamzen ne dem ki tûg çekip hûn-feşân olur
Uşşâk-ı dil-fiğâra ecel mihribân olur*

Nef’îveri dizinindeki 04 no'lu parça

*Her manî-i latîf ki cândan nişân verir
Tabîr edince tabım anı nazma cân verir*

Nedim veri dizinindeki 04 no'lu parça

*Gâhî sehâb-ı seyfkî hükmün revan verir
Ezhâr-ı bâğ-ı mülke su yerine kan verir*

Kümeleme analizi bu manzumelerdeki beyitlerin redif kelimelerinin sıklığından ötürü kümelemiştir. Bu da bir manzume veya parçadaki tekrar eden rediften ötürü ayrıştırılması bu redif kelimesinin başka veri dizini parçasında kullanılmadığını gösterir.

5.5.3. K- En Yakın Komşuluk Yöntemi Analiz Neticeleri

		1. Dereceden Komşuluklar					Toplam
		Baki	Nedim	Nef'î-hiciv	Nef'î-metin	Sihâm-ı Kazâ	
Baki	Sayısı	20	80	2	14	15	131
	% Metinlerde	15,3%	61,1%	1,5%	10,7%	11,5%	100,0%
Nedim	Sayısı	55	210	5	34	51	355
	% Metinlerde	15,5%	59,2%	1,4%	9,6%	14,4%	100,0%
Nef'î-hiciv	Sayısı	7	8	1	6	4	26
	% Metinlerde	26,9%	30,8%	3,8%	23,1%	15,4%	100,0%
Nef'î-metin	Sayısı	17	34	7	20	12	90
	% Metinlerde	18,9%	37,8%	7,8%	22,2%	13,3%	100,0%
Sihâm-ı Kazâ	Sayısı	16	75	2	17	33	143
	% Metinlerde	11,2%	52,4%	1,4%	11,9%	23,1%	100,0%
Toplam	Sayısı	115	407	17	91	115	745
	% Metinlerde	15,4%	54,6%	2,3%	12,2%	15,4%	100,0%

Tablo 8a: Yazarlar * 1. Dereceden Komşuluklar; Çapraz Tablo

		2. Dereceden Komşuluklar					Toplam
		Baki	Nedim	Nef'î-hiciv	Nef'î-metin	Sihâm-ı Kazâ	
Baki	Sayısı	24	57	17	7	26	131
	% Metinlerde	18,3%	43,5%	13,0%	5,3%	19,8%	100,0%
Nedim	Sayısı	57	196	26	23	53	355
	% Metinlerde	16,1%	55,2%	7,3%	6,5%	14,9%	100,0%
Nef'î-hiciv	Sayısı	5	9	2	2	8	26
	% Metinlerde	19,2%	34,6%	7,7%	7,7%	30,8%	100,0%
Nef'î-metin	Sayısı	17	38	7	21	7	90
	% Metinlerde	18,9%	42,2%	7,8%	23,3%	7,8%	100,0%
Sihâm-ı Kazâ	Sayısı	22	56	18	13	34	143
	% Metinlerde	15,4%	39,2%	12,6%	9,1%	23,8%	100,0%
Toplam	Sayısı	125	356	70	66	128	745
	% Metinlerde	16,8%	47,8%	9,4%	8,9%	17,2%	100,0%

Tablo 8b: Yazarlar * 2. Dereceden Komşuluklar; Çapraz Tablo

		3. Dereceden Komşuluklar					Toplam
		Baki	Nedim	Nef'î-hiciv	Nef'î-metin	Sihâm-ı Kazâ	
Baki	Sayısı	21	67	4	8	31	131
	% Metinlerde	16,0%	51,1%	3,1%	6,1%	23,7%	100,0%
Nedim	Sayısı	63	172	22	18	80	355
	% Metinlerde	17,7%	48,5%	6,2%	5,1%	22,5%	100,0%
Nef'î-hiciv	Sayısı	3	10	6	1	6	26
	% Metinlerde	11,5%	38,5%	23,1%	3,8%	23,1%	100,0%
Nef'î-metin	Metinlerde	13	37	5	20	15	90
	Metinlerde	14,4%	41,1%	5,6%	22,2%	16,7%	100,0%
Sihâm-ı Kazâ	Sayısı	22	55	10	11	45	143
	% Metinlerde	15,4%	38,5%	7,0%	7,7%	31,5%	100,0%
Toplam	Sayısı	122	341	47	58	177	745
	% Metinlerde	16,4%	45,8%	6,3%	7,8%	23,8%	100,0%

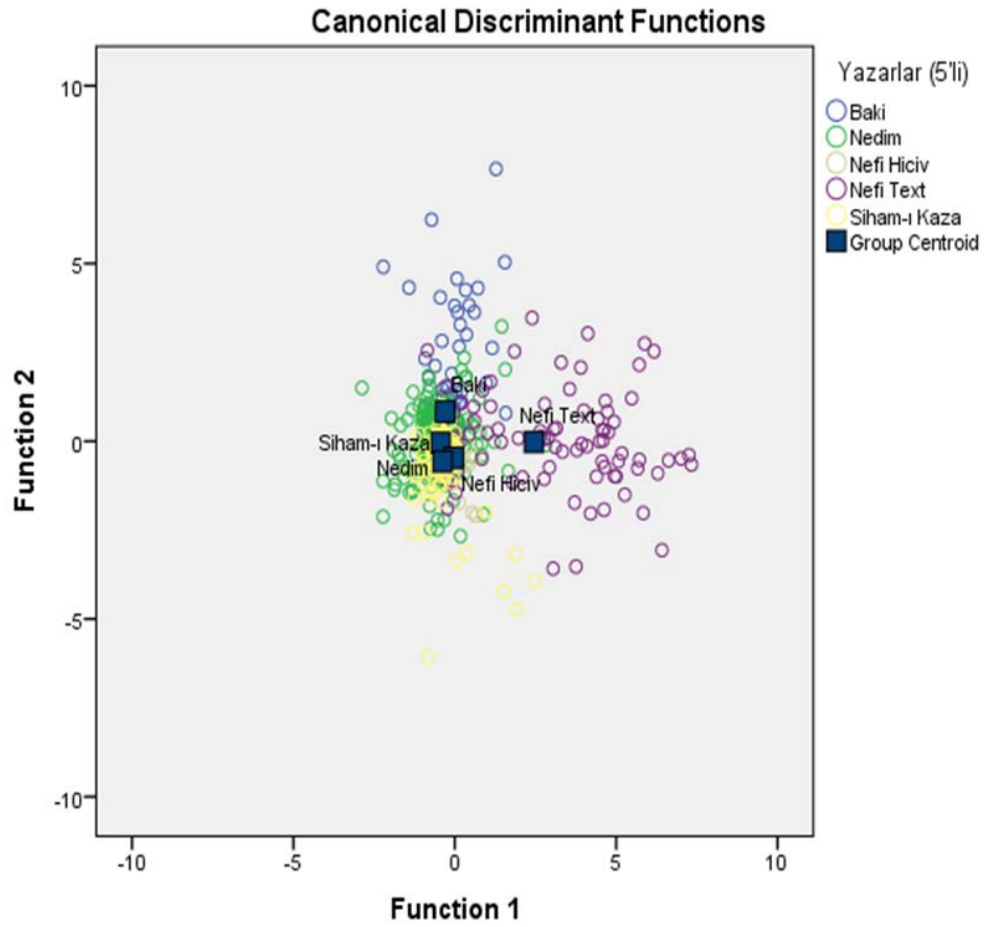
Tablo 8c: Yazarlar * 3. Dereceden Komşuluklar; Çapraz Tablo

Veri külliyatı 775 parçalık bir dizin olmasına rağmen, KNN 745 parçayı sınıflamış; 30 parçayı ise yeterli verisi olmadığı veya diğer bir ifade ile bazı yazarlar bazı kelimeleri hiç kullanmadığı için analiz dışı tutmuştur. Buna rağmen KNN'nin doğru sınıflama yüzdesinin %59,2'i (Tablo 8a: Nedim veri dizini 1. Derece Komşuluklar) geçemediği ve hatta Nef'î-hiciv veri dizininde %3,8'de kaldığı görülmüştür (Tablo 8a). 1, 2 ve 3. derece komşuluklar birlikte incelendiğinde (Tablo 8a, b,c) benzer durumlar gözlenmiş ve bu nedenle Ayırma Analizine geçilmiştir.

5.5.4. Ayırma (Discriminant) Analizi Yöntemi Analiz Neticeleri

Çalışmada 5'li ve 4'lü veri külliyatı üzerinde 100'erli kelime veri dizinleri kullanılarak Ayırma Analizi uygulanmıştır. Elde edilen grafiklerin üzerinde görüleceği gibi *Nef'î Dîvânı* metin kısımları merkez olarak bariz bir şekilde diğer veri setlerinden ayrılmaktadır. Öyle ki, *Sihâm-ı Kazâ* birçok kelime dizininde diğerlerine bir şekilde yanlış sınıflanırken, Nef'î-metin hiç yanlış sınıflanmamıştır. Fakat sınıflama tablolarına baktığımızda (Tablo 9-23) doğru sınıflama noktasında Nef'î'nin de diğerlerinden çok farklı olmadığı görülür. Bunun nedeni Nef'î'nin parçalarının grafik düzleminde oldukça saçılmış olmasıdır. (Bkz: Grafik 1)

5'li Metin Külliyyatı Dizini

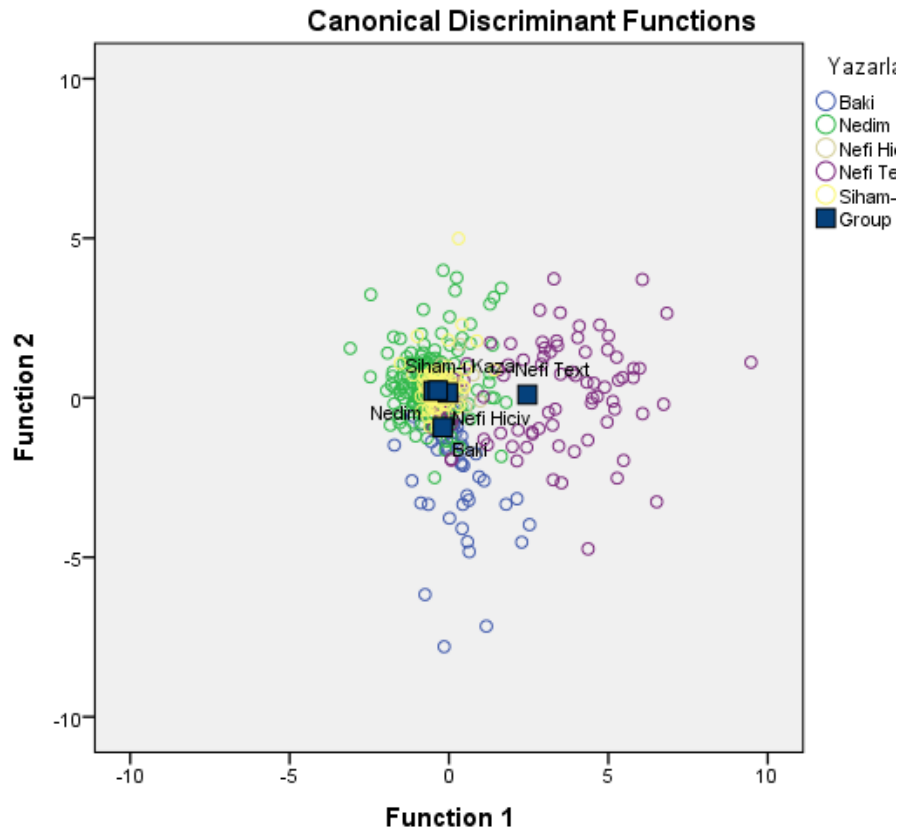


Grafik 1a: 50 Kelime Aralığındaki ESKK ile Veri Külliyyatının Sınıflanması

	Yazarlar (5'li)	Tahminen Sınıflandığı Dizin					Toplam
		Baki	Nedim	Nef'î-hiciv	Nef'î-metin	Sihâm-ı Kazâ	
Asıl Sayısı	Baki	57	36	11	1	31	136
	Nedim	52	176	31	4	102	365
	Nef'î-hiciv	1	2	13	0	10	26
	Nef'î-metin	10	8	9	58	19	104
	Sihâm-ı Kazâ	9	20	15	1	99	144
%	Baki	41,9	26,5	8,1	,7	22,8	100,0
	Nedim	14,2	48,2	8,5	1,1	27,9	100,0
	Nef'î-hiciv	3,8	7,7	50,0	,0	38,5	100,0
	Nef'î-metin	9,6	7,7	8,7	55,8	18,3	100,0
	Sihâm-ı Kazâ	6,3	13,9	10,4	,7	68,8	100,0

a. 52,0% asıl dizindeki parçalarına sınıflandı.

Tablo 9a: Sınıflandırma sonuçları^a

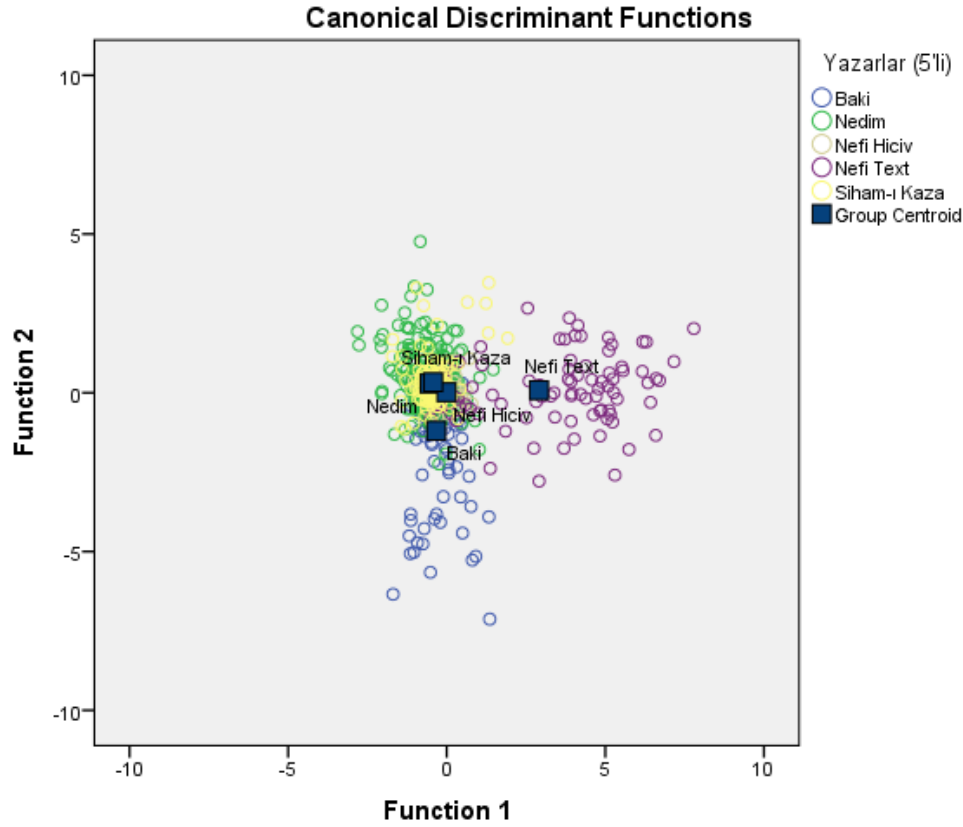


Grafik 1b:51-100 Aralığındaki ESKK ile Veri Külliyyatının Sınıflanması

	Yazarlar (5'li)	Tahminen Sınıflandığı Dizin					Toplam
		Baki	Nedim	Nef'î-hiciv	Nef'î-metin	Sihâm-ı Kazâ	
Asıl Sayısı	Baki	59	18	13	1	45	136
	Nedim	40	181	27	6	111	365
	Nef'î-hiciv	2	0	14	0	10	26
	Nef'î-metin	10	1	4	66	23	104
	Sihâm-ı Kazâ	5	13	18	0	108	144
%	Baki	43,4	13,2	9,6	,7	33,1	100,0
	Nedim	11,0	49,6	7,4	1,6	30,4	100,0
	Nef'î-hiciv	7,7	,0	53,8	,0	38,5	100,0
	Nef'î-metin	9,6	1,0	3,8	63,5	22,1	100,0
	Sihâm-ı Kazâ	3,5	9,0	12,5	,0	75,0	100,0

a. 55,2% asıl dizindeki parçalarına sınıflandı.

Tablo 9b: Sınıflandırma sonuçları^a

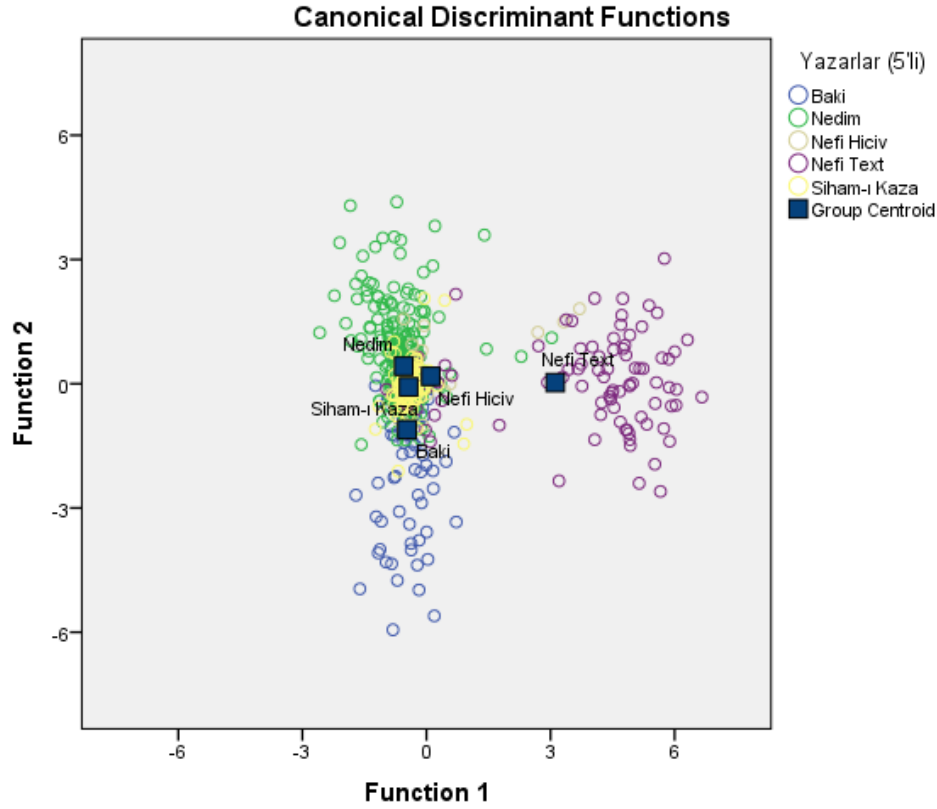


Grafik 1c:1-100 Aralığındaki ESKK ile Veri Külliyyatının Sınıflanması

	Yazarlar (5'li)	Tahminen Sınıflandığı Dizin					Toplam
		Baki	Nedim	Nef'î-hiciv	Nef'î-metin	Sihâm-ı Kazâ	
Asıl Sayısı	Baki	71	41	7	0	17	136
	Nedim	29	260	13	1	62	365
	Nef'î-hiciv	4	3	14	0	5	26
	Nef'î-metin	7	18	3	67	9	104
	Sihâm-ı Kazâ	6	42	7	0	89	144
%	Baki	52,2	30,1	5,1	,0	12,5	100,0
	Nedim	7,9	71,2	3,6	,3	17,0	100,0
	Nef'î-hiciv	15,4	11,5	53,8	,0	19,2	100,0
	Nef'î-metin	6,7	17,3	2,9	64,4	8,7	100,0
	Sihâm-ı Kazâ	4,2	29,2	4,9	,0	61,8	100,0

a. 64,6% asıl dizindeki parçalarına sınıflandı.

Tablo 9c: Sınıflandırma sonuçları^a

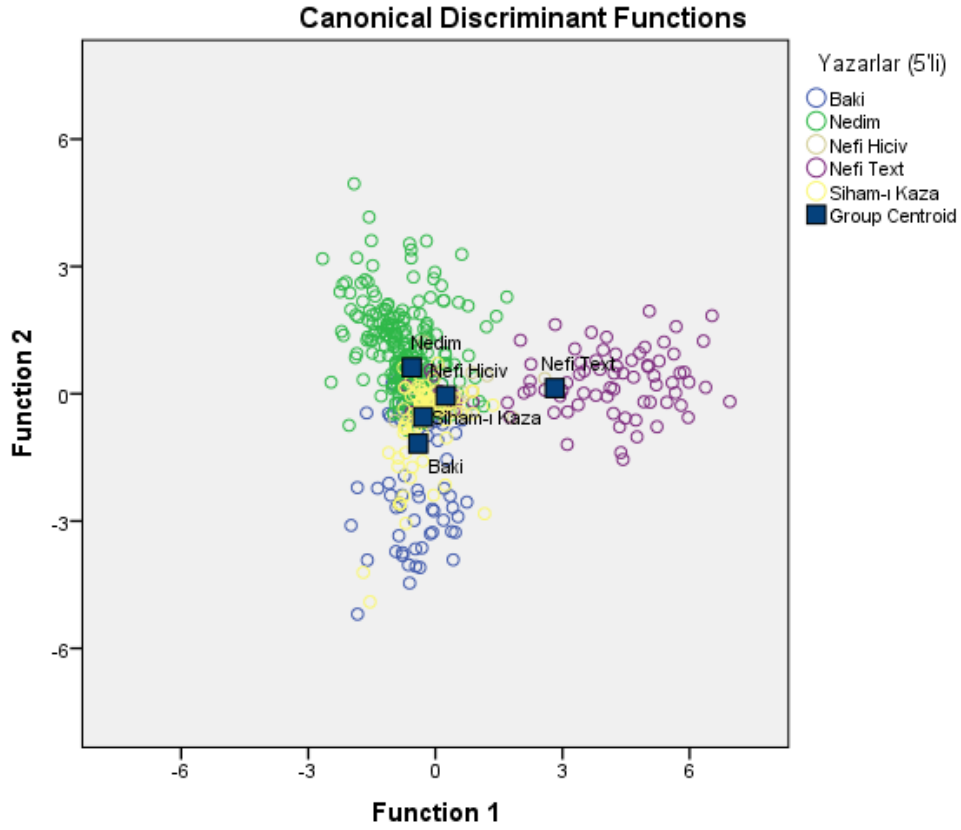


Grafik 1d:101-200Aralığındaki ESKK ile Veri Külliyyatının Sınıflandırılması

	Yazarlar (5'li)	Tahminen Sınıflandırdığı Dizin					Toplam
		Baki	Nedim	Nef'î-hiciv	Nef'î-metin	Sihâm-ı Kazâ	
Asıl Sayısı	Bakî	67	13	4	0	52	136
	Nedim	35	198	19	2	111	365
	Nef'î-hiciv	1	2	13	3	7	26
	Nef'î-metin	7	7	3	68	19	104
	Sihâm-ı Kazâ	4	15	14	0	111	144
%	Bakî	49,3	9,6	2,9	,0	38,2	100,0
	Nedim	9,6	54,2	5,2	,5	30,4	100,0
	Nef'î-hiciv	3,8	7,7	50,0	11,5	26,9	100,0
	Nef'î-metin	6,7	6,7	2,9	65,4	18,3	100,0
	Sihâm-ı Kazâ	2,8	10,4	9,7	,0	77,1	100,0

a. 59,0% asıl dizindeki parçalarına sınıflandı.

Tablo 9d: Sınıflandırma sonuçları^a

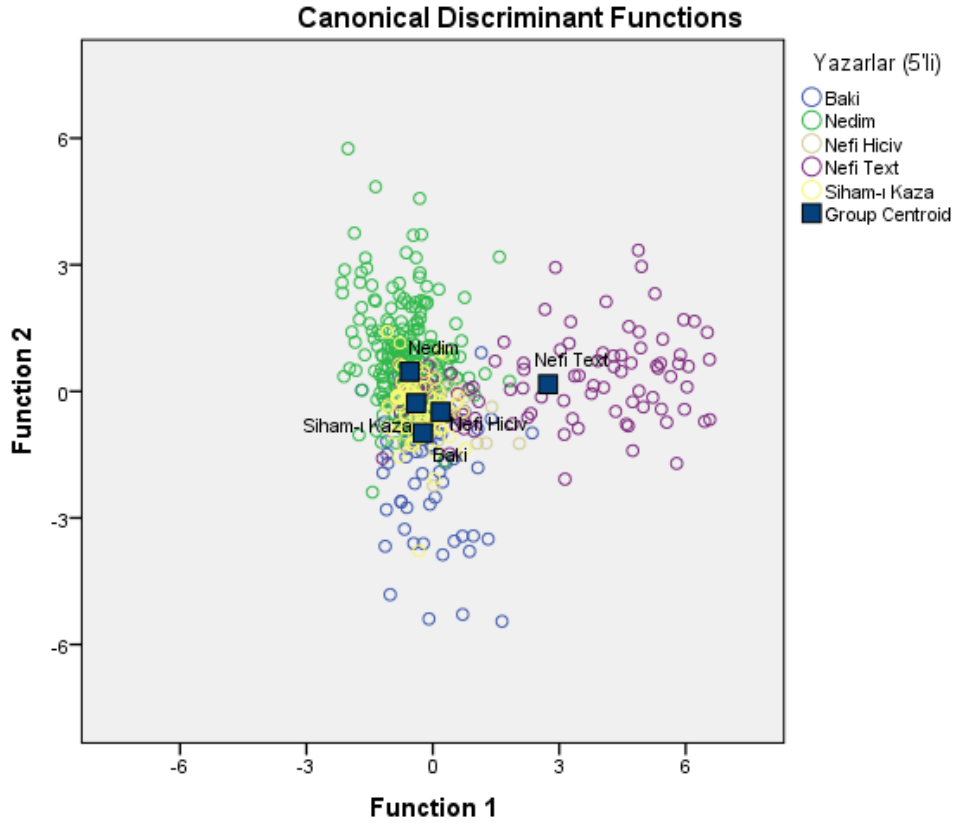


Grafik 1e:201-300Aralığındaki ESKK ile Veri Külliyyatının Sınıflandırılması

	Yazarlar (5'li)	Tahminin Sınıflandığı Dizin					Toplam
		Baki	Nedim	Nef'î-hiciv	Nef'î-metin	Sihâm-ı Kazâ	
Asıl Sayısı	Baki	61	24	5	0	46	136
	Nedim	24	220	22	2	97	365
	Nef'î-hiciv	0	1	17	0	8	26
	Nef'î-metin	1	3	10	66	24	104
	Sihâm-ı Kazâ	12	7	15	0	110	144
%	Baki	44,9	17,6	3,7	,0	33,8	100,0
	Nedim	6,6	60,3	6,0	,5	26,6	100,0
	Nef'î-hiciv	,0	3,8	65,4	,0	30,8	100,0
	Nef'î-metin	1,0	2,9	9,6	63,5	23,1	100,0
	Sihâm-ı Kazâ	8,3	4,9	10,4	,0	76,4	100,0

a. 61,2% asıl dizindeki parçalarına sınıflandı.

Tablo 9e: Sınıflandırma sonuçları^a

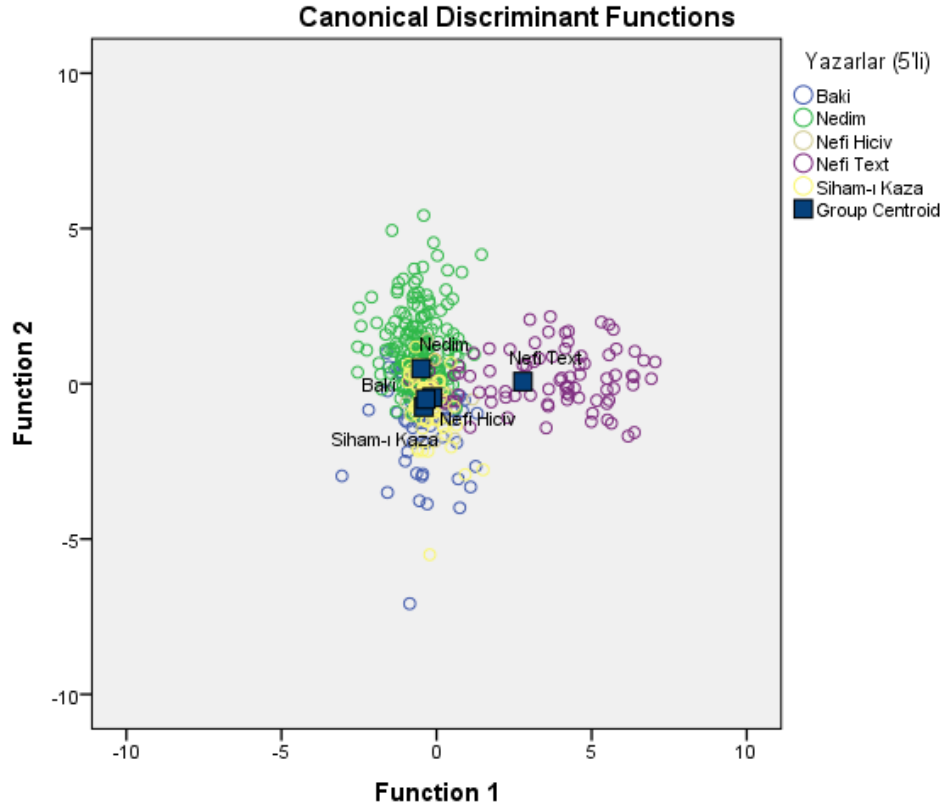


Grafik 1f:301-400Aralığındaki ESKK ile Veri Külliyyatının Sınıflandırılması

	Yazarlar (5'li)	Tahminen Sınıflandığı Dizin					Toplam
		Baki	Nedim	Nef'i-hiciv	Nef'i-metin	Sihâm-ı Kazâ	
Asıl Sayısı	Baki	61	11	6	1	57	136
	Nedim	30	187	16	2	130	365
	Nef'i-hiciv	0	3	16	0	7	26
	Nef'i-metin	8	4	6	65	21	104
	Sihâm-ı Kazâ	5	12	10	0	117	144
%	Baki	44,9	8,1	4,4	,7	41,9	100,0
	Nedim	8,2	51,2	4,4	,5	35,6	100,0
	Nef'i-hiciv	,0	11,5	61,5	,0	26,9	100,0
	Nef'i-metin	7,7	3,8	5,8	62,5	20,2	100,0
	Sihâm-ı Kazâ	3,5	8,3	6,9	,0	81,3	100,0

a. 57,5% asıl dizindeki parçalarına sınıflandı.

Tablo 9f: Sınıflandırma sonuçları^a



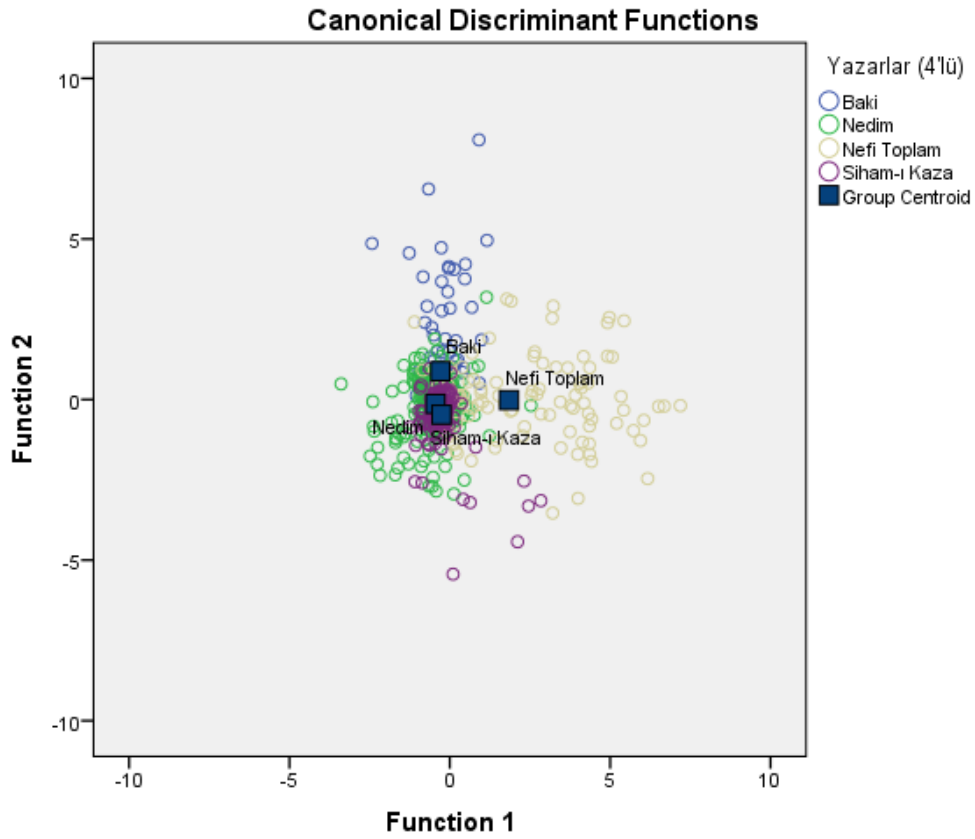
Grafik 1g:401-500 Aralığındaki ESKK ile Veri Külliyyatının Sınıflanması

Yazarlar (5'li)	Tahminen Sınıflandığı Dizin					Toplam
	Baki	Nedim	Nef'î-hiciv	Nef'î-metin	Sihâm-ı Kazâ	
Baki	58	11	3	0	64	136
Nedim	41	168	27	0	129	365
Nef'î-hiciv	0	2	16	0	8	26
Nef'î-metin	7	7	4	64	22	104
Sihâm-ı Kazâ	6	9	11	0	118	144
Baki	42,6	8,1	2,2	,0	47,1	100,0
Nedim	11,2	46,0	7,4	,0	35,3	100,0
Nef'î-hiciv	,0	7,7	61,5	,0	30,8	100,0
Nef'î-metin	6,7	6,7	3,8	61,5	21,2	100,0
Sihâm-ı Kazâ	4,2	6,3	7,6	,0	81,9	100,0

a. 54,7%asıl dizindeki parçalarına sınıflandı.

Tablo 9g: Sınıflandırma sonuçları^a

4'lü Metin Külliyyatı Dizini

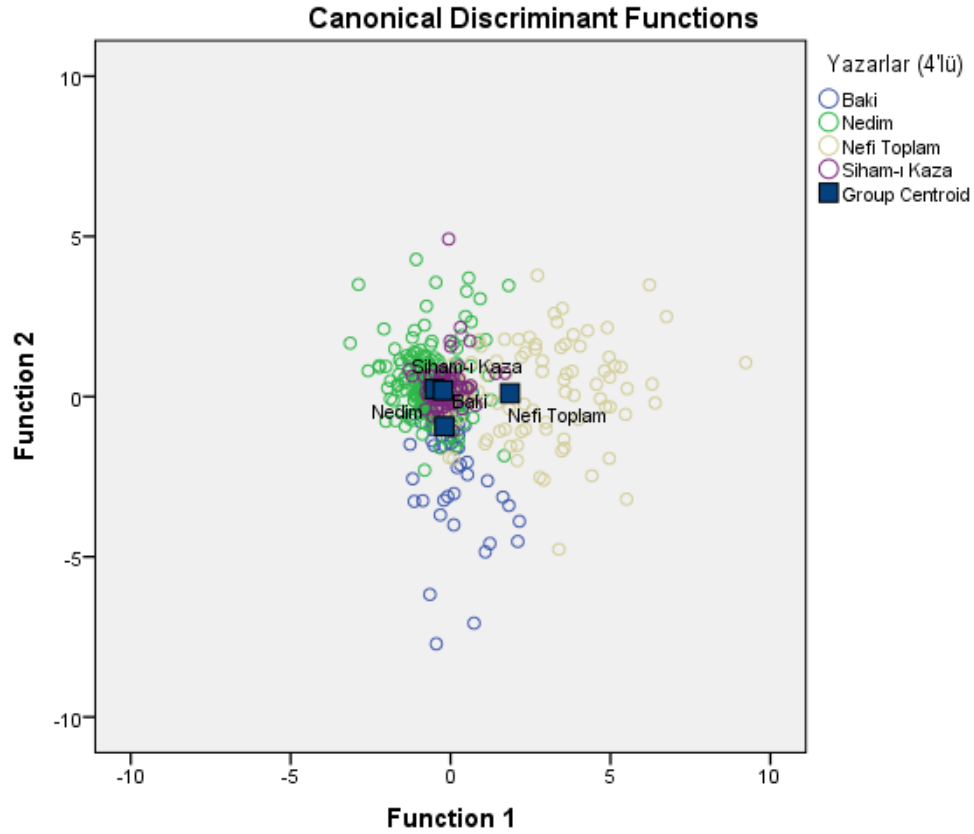


Grafik 2a: 1-50 Aralığındaki ESKK ile Veri Külliyyatının Sınıflandırılması

	Yazarlar (4'lü)	Tahminen Sınıflandırdığı Dizin				Toplam
		Baki	Nedim	Nefî Toplam	Sihâm-ı Kazâ	
Asıl Sayısı	Baki	62	37	1	36	136
	Nedim	57	195	2	111	365
	Nefî Toplam	12	10	65	43	130
	Sihâm-ı Kazâ	10	20	3	111	144
%	Baki	45,6	27,2	,7	26,5	100,0
	Nedim	15,6	53,4	,5	30,4	100,0
	Nefî Toplam	9,2	7,7	50,0	33,1	100,0
	Sihâm-ı Kazâ	6,9	13,9	2,1	77,1	100,0

a. 55,9% asıl dizindeki parçalarına sınıflandı.

Tablo 10a: Sınıflandırma sonuçları^a

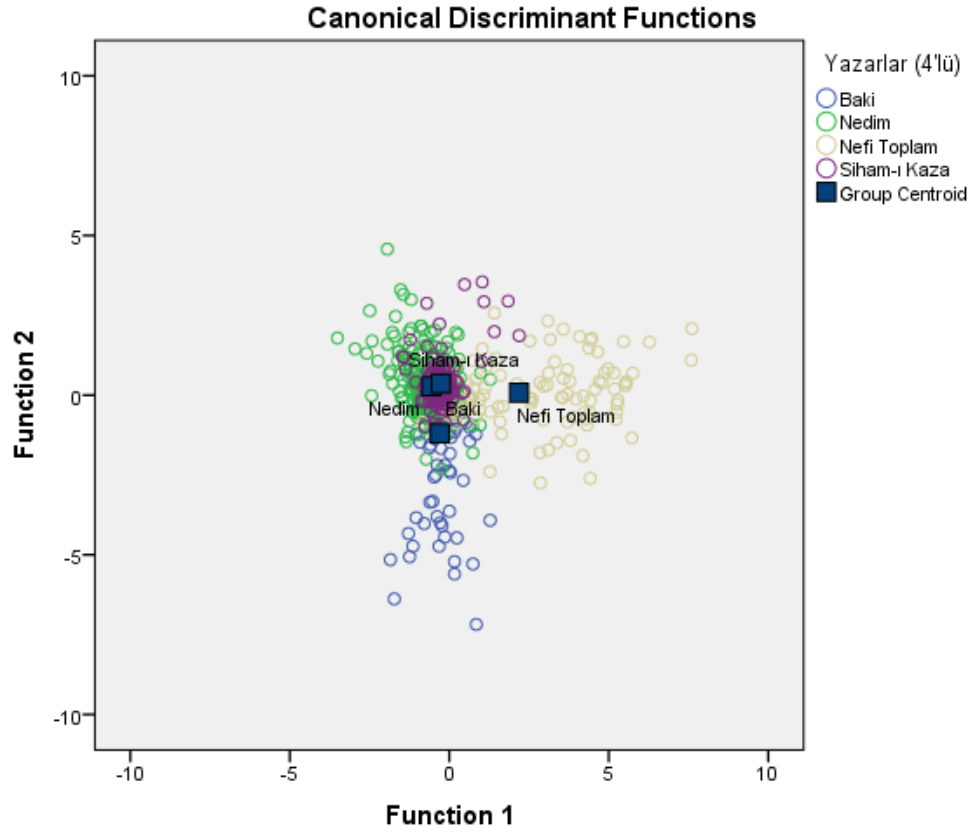


Grafik 2b:51-100 Aralığındaki ESKK ile Veri Külliyyatının Sınıflandırılması

	Yazarlar (4'lü)	Tahminen Sınıflandığı Dizin				Toplam
		Baki	Nedim	Nef'î Toplam	Sihâm-ı Kazâ	
Asıl Sayısı	Baki	65	19	1	51	136
	Nedim	46	190	6	123	365
	Nef'î Toplam	12	3	69	46	130
	Sihâm-ı Kazâ	6	13	1	124	144
%	Baki	47,8	14,0	,7	37,5	100,0
	Nedim	12,6	52,1	1,6	33,7	100,0
	Nef'î Toplam	9,2	2,3	53,1	35,4	100,0
	Sihâm-ı Kazâ	4,2	9,0	,7	86,1	100,0

a. 57,8% asıl dizindeki parçalarına sınıflandı.

Tablo 10b: Sınıflandırma sonuçları^a

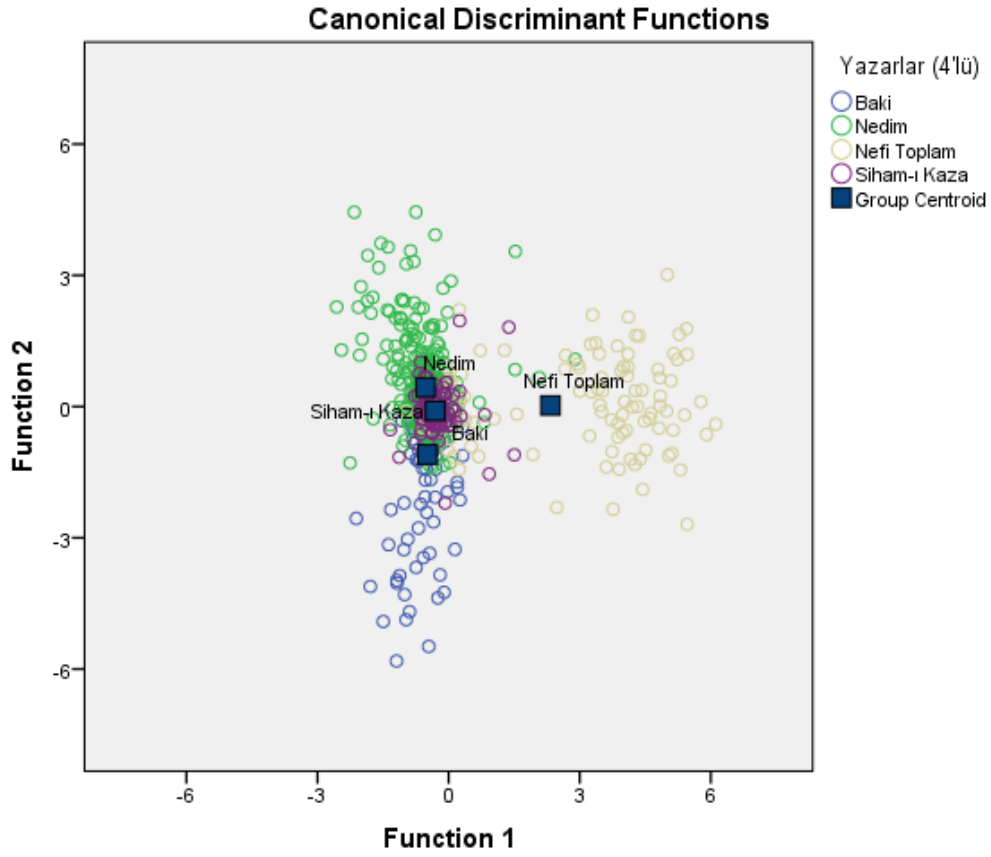


Grafik 2c: 1-100 Aralığındaki ESKK ile Veri Külliyyatının Sınıflanması

	Yazarlar (4'lü)	Tahminen Sınıflandığı Dizin				Toplam
		Baki	Nedim	Nef'i Toplam	Sihâm-ı Kazâ	
Asıl Sayısı	Baki	75	42	0	19	136
	Nedim	31	270	3	61	365
	Nef'i Toplam	12	19	74	25	130
	Sihâm-ı Kazâ	5	42	0	97	144
%	Baki	55,1	30,9	,0	14,0	100,0
	Nedim	8,5	74,0	,8	16,7	100,0
	Nef'i Toplam	9,2	14,6	56,9	19,2	100,0
	Sihâm-ı Kazâ	3,5	29,2	,0	67,4	100,0

a. 66,6% asıl dizindeki parçalarına sınıflandı.

Tablo 10c: Sınıflandırma sonuçları^a

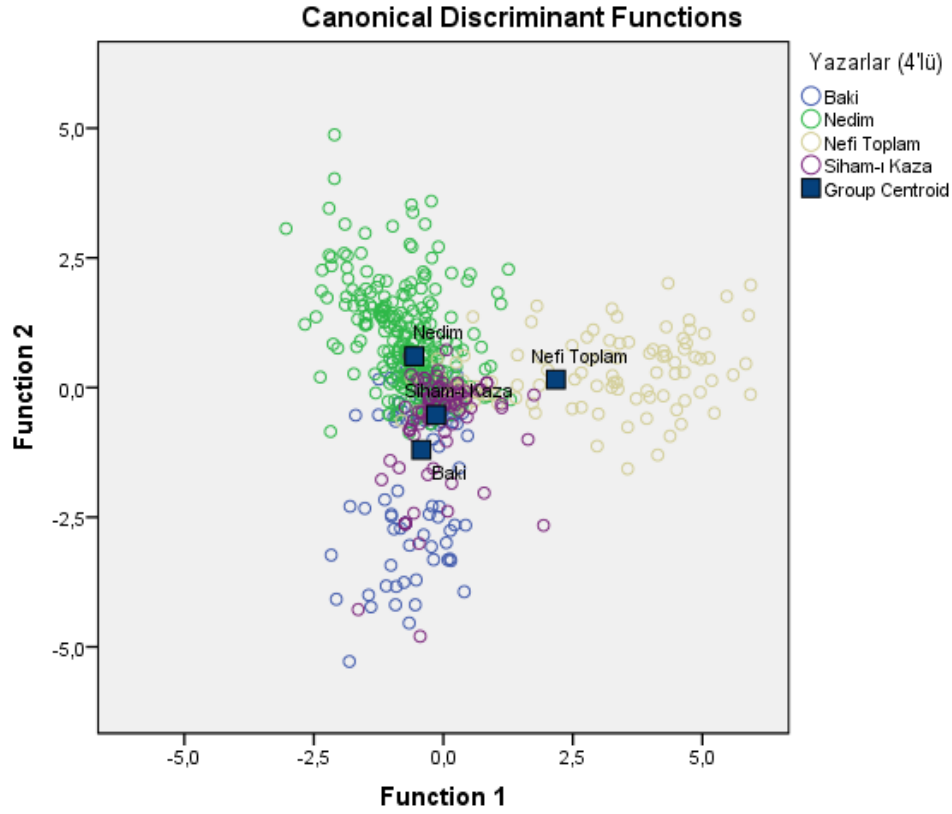


Grafik 2d: 101-200 Aralığındaki ESKE ile Veri Külliyyatının Sınıflanması

	Yazarlar (4'lü)	Tahminen Sınıflandığı Dizin				Toplam
		Baki	Nedim	Nef'î Toplam	Sihâm-ı Kazâ	
Asıl Sayısı	Baki	68	14	0	54	136
	Nedim	40	204	4	117	365
	Nef'î Toplam	8	10	75	37	130
	Sihâm-ı Kazâ	5	15	1	123	144
%	Baki	50,0	10,3	,0	39,7	100,0
	Nedim	11,0	55,9	1,1	32,1	100,0
	Nef'î Toplam	6,2	7,7	57,7	28,5	100,0
	Sihâm-ı Kazâ	3,5	10,4	,7	85,4	100,0

a. 60,6% asıl dizindeki parçalarına sınıflandı.

Tablo 10d: Sınıflandırma sonuçları^a

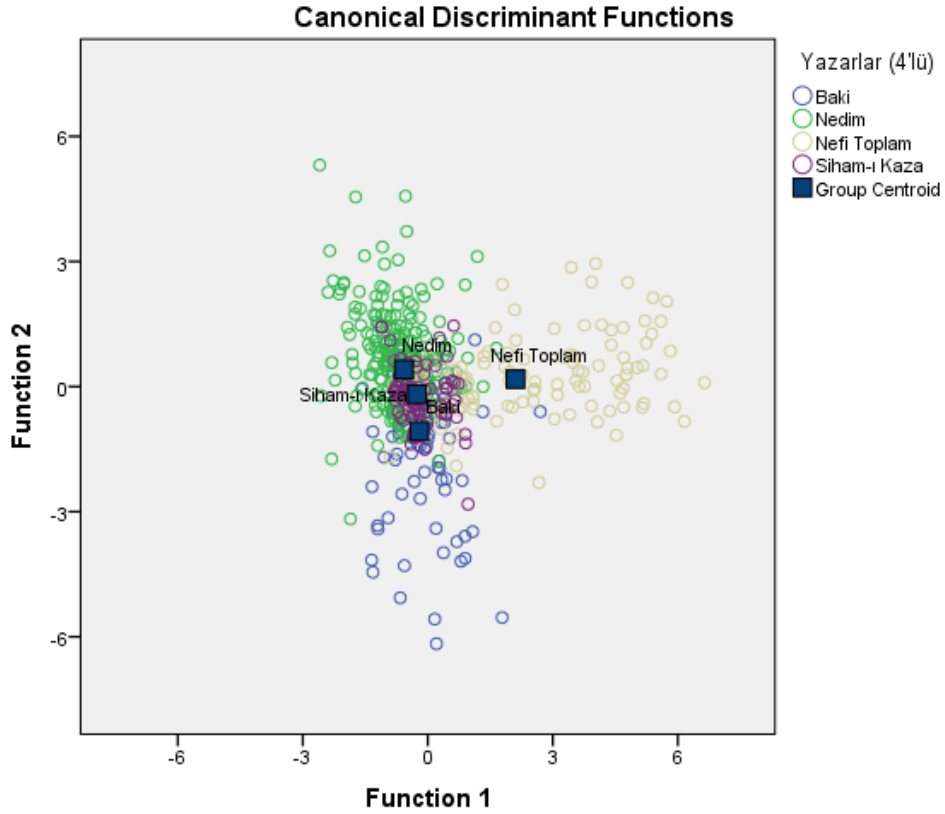


Grafik 2e:201-300Aralığındaki ESKK ile Veri Külliyyatının Sınıflanması

	Yazarlar (4'lü)	Tahminen Sınıflandığı Dizin				Toplam
		Baki	Nedim	Nefî Toplam	Sihâm-ı Kazâ	
Asıl Sayısı	Baki	61	25	0	50	136
	Nedim	24	231	7	103	365
	Nefî Toplam	2	8	76	44	130
	Sihâm-ı Kazâ	12	7	0	125	144
%	Baki	44,9	18,4	,0	36,8	100,0
	Nedim	6,6	63,3	1,9	28,2	100,0
	Nefî Toplam	1,5	6,2	58,5	33,8	100,0
	Sihâm-ı Kazâ	8,3	4,9	,0	86,8	100,0

a. 63,6% asıl dizindeki parçalarına sınıflandı.

Tablo 10e: Sınıflandırma sonuçları^a

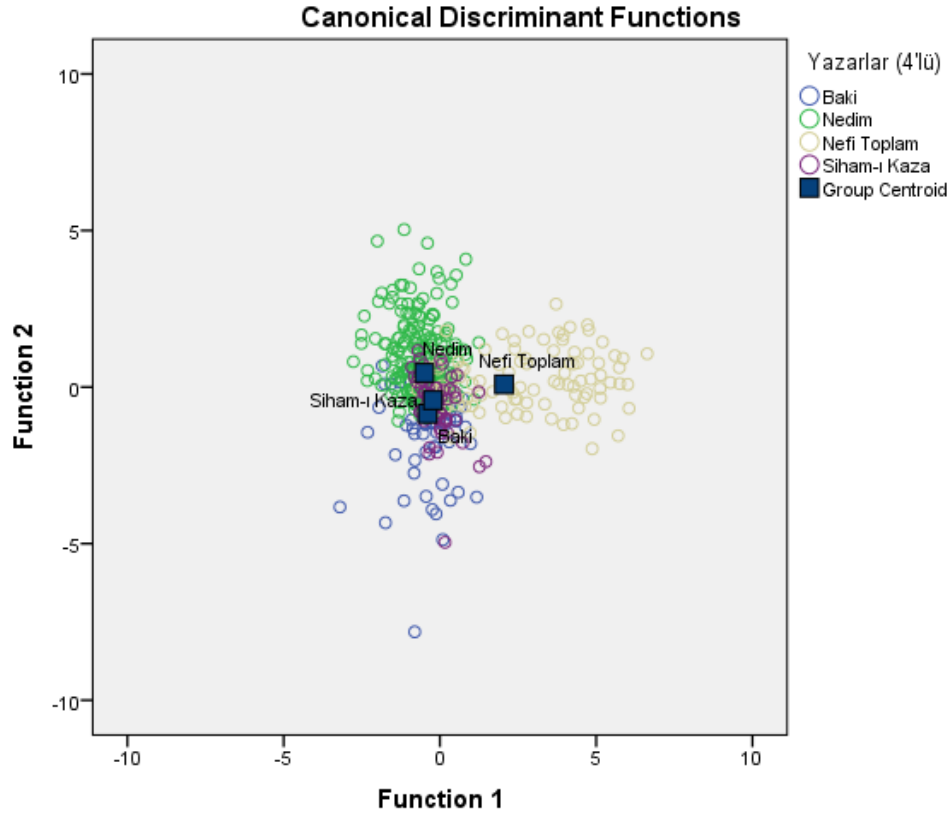


Grafik 2f:301-400Aralığındaki ESKK ile Veri Külliyyatının Sınıflanması

	Yazarlar (4'lü)	Tahminen Sınıflandığı Dizin				Toplam
		Baki	Nedim	Nef'î Toplam	Sihâm-ı Kazâ	
Asıl Sayısı	Baki	61	13	3	59	136
	Nedim	32	193	4	136	365
	Nef'î Toplam	9	8	74	39	130
	Sihâm-ı Kazâ	5	13	0	126	144
%	Baki	44,9	9,6	2,2	43,4	100,0
	Nedim	8,8	52,9	1,1	37,3	100,0
	Nef'î Toplam	6,9	6,2	56,9	30,0	100,0
	Sihâm-ı Kazâ	3,5	9,0	,0	87,5	100,0

a. 58,6% asıl dizindeki parçalarına sınıflandı.

Tablo 10f: Sınıflandırma sonuçları^a

**Grafik 2g:**

401-500Aralığındaki ESKK ile Veri Külliyyatının Sınıflandırılması

	Yazarlar (4'lü)	Tahminen Sınıflandığı Dizin				Toplam
		Baki	Nedim	Nef'i Toplam	Sihâm-ı Kazâ	
Asıl Sayısı	Baki	59	13	0	64	136
	Nedim	45	182	2	136	365
	Nef'i Toplam	8	16	72	34	130
	Sihâm-ı Kazâ	7	12	0	125	144
%	Baki	43,4	9,6	,0	47,1	100,0
	Nedim	12,3	49,9	,5	37,3	100,0
	Nef'i Toplam	6,2	12,3	55,4	26,2	100,0
	Sihâm-ı Kazâ	4,9	8,3	,0	86,8	100,0

a. 56,5% asıl dizindeki parçalarına sınıflandı.

Tablo 10g: Sınıflandırma sonuçları^a

		Veri Külliyyatı					Toplam	
		Baki	Nedim	Nef'î-hiciv	Nef'î-metin	Sihâm-ı Kazâ		
Yanlış Sınıflama Sayısı	,00	Sayısı	19	26	4	53	28	130
		Veri Külliyyatı içinde %	14,0%	7,1%	15,4%	51,0%	19,4%	16,8%
	1,00	Sayısı	15	46	5	7	36	109
		Veri Külliyyatı içinde %	11,0%	12,6%	19,2%	6,7%	25,0%	14,1%
	2,00	Sayısı	11	60	5	4	37	117
		Veri Külliyyatı içinde %	8,1%	16,4%	19,2%	3,8%	25,7%	15,1%
	3,00	Sayısı	12	68	2	1	30	113
		Veri Külliyyatı içinde %	8,8%	18,6%	7,7%	1,0%	20,8%	14,6%
	4,00	Sayısı	12	78	2	3	10	105
		Veri Külliyyatı içinde %	8,8%	21,4%	7,7%	2,9%	6,9%	13,5%
	5,00	Sayısı	24	47	1	1	2	75
		Veri Külliyyatı içinde %	17,6%	12,9%	3,8%	1,0%	1,4%	9,7%
	6,00	Sayısı	24	32	4	6	1	67
		Veri Külliyyatı içinde %	17,6%	8,8%	15,4%	5,8%	,7%	8,6%
	7,00	Sayısı	19	8	3	29	0	59
		Veri Külliyyatı içinde %	14,0%	2,2%	11,5%	27,9%	0,0%	7,6%
	Toplam	Sayısı	136	365	26	104	144	775
		Veri Külliyyatı içinde %	100,0 %	100,0%	100,0 %	100,0 %	100,0%	100,0 %

Tablo 11a: Yanlış Sınıflama Sayısı * VERİ KÜLLİYATI Crosstabulation

		Veri Külliyyatı					Toplam	
		Baki	Nedim	Nef'î-hiciv	Nef'î-metin	Sihâm-ı Kazâ		
Yanlış Sınıflama Sayısı	,00	Sayısı	22	41	0	57	51	171
		Veri Külliyyatı içinde %	16,2%	11,2%	0,0%	54,8%	35,4%	22,8%
	1,00	Sayısı	16	44	1	7	39	107
		Veri Külliyyatı içinde %	11,8%	12,1%	3,8%	6,7%	27,1%	14,3%
	2,00	Sayısı	8	61	1	0	29	99
		Veri Külliyyatı içinde %	5,9%	16,7%	3,8%	0,0%	20,1%	13,2%
	3,00	Sayısı	14	70	2	2	21	109
		Veri Külliyyatı içinde %	10,3%	19,2%	7,7%	1,9%	14,6%	14,6%
	4,00	Sayısı	13	72	2	3	3	93
		Veri Külliyyatı içinde %	9,6%	19,7%	7,7%	2,9%	2,1%	12,4%
	5,00	Sayısı	23	44	3	3	1	74
		Veri Külliyyatı içinde %	16,9%	12,1%	11,5%	2,9%	,7%	9,9%
	6,00	Sayısı	20	25	4	6	0	55

		Veri Külliyyatı içinde %	14,7%	6,8%	15,4%	5,8%	0,0%	7,3%
	7,00	Sayısı	20	8	13	26	0	67
		Veri Külliyyatı içinde %	14,7%	2,2%	50,0%	25,0%	0,0%	5,5%
Toplam		Sayısı	136	365	26	104	144	775
		Veri Külliyyatı içinde %	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tablo 11b: Yanlış Sınıflama Sayısı * VERİ KÜLLİYATI Crosstabulation

Özet *tablo 11a*'da görüldüğü gibi analizde toplam 130 parça hiç yanlış sınıflanmamış, diğer bir deyişle her bir aralıkta sürekli kendi veri külliyyatı dizinine sınıflanmıştır. Öbür yandan 59 parça ise her defasında başka bir dizine sınıflanmış, yani hiç doğru sınıflanmamıştır. Doğru sınıflanamayan 59 parça arasında *Sihâm-ı Kazâ*'dan hiçbir parça bulunmamaktadır. Nefî'nin hiciv ve metin kısımları birlikte değerlendirildiğinde hiç yanlış sınıflanmayan parçaların sayısı 130'dan 171'e yükselirken, aynı zamanda tamamen yanlış sınıflanmış parçaların sayısı da 59'dan 67'ye yükselmiştir.

4'lü veri dizini olması durumunda da *Sihâm-ı Kazâ* hiç tamamen yanlış sınıflanmamıştır. Ayrıca SK dizininde tamamen doğru sınıflandırma sayısı 28'den (%19,4) 51'e (%35,4) çıkmıştır. Buna karşın Nefî-hiciv ile Nefî-metin ile birleştirildiğinde hiç yanlış sınıflanmadığı bir durum gözlenmemiştir. *Nefî Dîvânı*'nın içindeki hiciv kısımlarının ayrı bir veri dizini olarak analiz edilmesi *Sihâm-ı Kazâ*'yı olumsuz etkilerken yani dizin olarak hiç yanlış sınıflanmadığı durumları (51'den 28'e) azaltırken, benzer durum Nefî Hiciv'de de gözlenmiştir (0 iken 4 olmuştur). Ama birleştirmenin Nefî-metin'e çok fazla bir etkisi olmamıştır. Fakat bu sonuca Nefî-hiciv tekrar ayrıldığı için ulaşıldı. Birlikte yorumlanırsa *Nefî Divanı*da birleştirmeden olumsuz etkilenmektedir. Bâkî, Nefî-metinden (metin ve hiciv) neredeyse hiç etkilenmemiştir. Nedim'in hatalı sınıflanmış parçalarının dağılımı iki durum arasında, yani Nefî'nin tek divan veya metin ve hiciv olarak ayrılması ile dalgalı bir dağılım göstermektedir. Öyle ki, *Nefî Dîvânı*'nın bir bütün olarak alınması durumunda Nedim'in hiç hatasız sınıflanmış parçalarının sayısı 26'dan (%7,1) 41'e (%11,2) çıkmaktadır.

Tahmini Sınıflama	Asıl Sınıfı					Toplam	Nef'î Toplam'ın Ayrışması			
	Baki	Nedim	Nef'î Toplam	SK	Nef'î - hiciv		Nef'î - metin			
1-50 kelime	Baki	C	62	57	12	10	141	2	10	
		%	45,6%	15,6%	9,2%	6,9%	18,2%	7,7%	9,6%	
	Nedim	C	37	195	10	20	262	2	8	
		%	27,2%	53,4%	7,7%	13,9%	33,8%	7,7%	7,7%	
	Nef'î Toplam	C	1	2	65	3	71	4	61	
		%	,7%	,5%	50,0%	2,1%	9,2%	15,4%	58,7%	
SK	C	36	111	43	111	301	18	25		
	%	26,5%	30,4%	33,1%	77,1%	38,8%	69,2%	24,0%		
50-100 kelime	Baki	C	65	46	12	6	129	2	10	
		%	47,8%	12,6%	9,2%	4,2%	16,6%	7,7%	9,6%	
	Nedim	C	19	190	3	13	225	1	2	
		%	14,0%	52,1%	2,3%	9,0%	29,0%	3,8%	1,9%	
	Nef'î Hiciv	C	13	27	14	4	18	76	18	
		%	9,6%	7,4%	53,8%	3,8%	12,5%	9,8%	13,8%	
1-50 kelime	Baki	C	57	52	1	10	9	129	11	11
		%	41,9%	14,2%	3,8%	9,6%	6,3%	16,6%	8,5%	8,5%
	Nedim	C	36	176	2	8	20	242	10	10
		%	26,5%	48,2%	7,7%	7,7%	13,9%	31,2%	7,7%	7,7%
	Nef'î Hiciv	C	11	31	13	9	15	79	22	
		%	8,1%	8,5%	50,0%	8,7%	10,4%	10,2%	16,9%	
Nef'î Text	C	1	4	0	58	1	64	58	80	
	%	,7%	1,1%	0,0%	55,8%	,7%	8,3%	44,6%	61,5%	
SK	C	31	102	10	19	99	261	29	29	
	%	22,8%	27,9%	38,5%	18,3%	68,8%	33,7%	22,3%	22,3%	
50-100 kelime	Baki	C	59	40	2	10	5	116	12	12
		%	43,4%	11,0%	7,7%	9,6%	3,5%	15,0%	9,2%	9,2%
	Nedim	C	18	181	0	1	13	213	1	1
		%	13,2%	49,6%	0,0%	1,0%	9,0%	27,5%	0,8%	0,8%
	Nef'î Hiciv	C	13	27	14	4	18	76	18	
		%	9,6%	7,4%	53,8%	3,8%	12,5%	9,8%	13,8%	

201-300 kelime	Nefi Toplam	C	0	4	75	1	80	5	70	
		%	,0%	1,1%	57,7%	0,7%	10,3%	19,2%	67,3%	
	SK	C	54	117	37	123	331	17	20	
		%	39,7%	32,1%	28,5%	85,4%	42,7%	65,4%	19,2%	
	Baki	C	61	24	2	12	99	0	2	
		%	44,9%	6,6%	1,5%	8,3%	12,8%	0,0%	1,9%	
Nedim	C	25	231	8	7	271	3	5		
	%	18,4%	63,3%	6,2%	4,9%	35,0%	11,5%	4,8%		
301-400 kelime	Nefi Toplam	C	0	7	76	0	83	6	70	
		%	,0%	1,9%	58,5%	0,0%	10,7%	23,1%	67,3%	
	SK	C	50	103	44	125	322	17	27	
		%	36,8%	28,2%	33,8%	86,8%	41,5%	65,4%	26,0%	
	Baki	C	61	32	9	5	107	2	7	
		%	44,9%	8,8%	6,9%	3,5%	13,8%	7,7%	6,7%	
Nedim	C	13	193	8	13	227	4	4		
	%	9,6%	52,9%	6,2%	9,0%	29,3%	15,4%	3,8%		
201-300 kelime	Nefi Text	C	0	2	3	68	0	73	71	87
		%	,0%	0,5%	11,5%	65,4%	,0%	9,4%	54,6%	66,9%
	SK	C	52	111	7	19	111	300	26	26
		%	38,2%	30,4%	26,9%	18,3%	77,1%	38,7%	20,0%	20,0%
	Baki	C	61	24	0	1	12	98	1	1
		%	44,9%	6,6%	0,0%	1,0%	8,3%	12,6%	0,8%	0,8%
Nedim	C	24	220	1	3	7	255	4	4	
	%	17,6%	60,3%	3,8%	2,9%	4,9%	32,9%	3,1%	3,1%	
Nefi Hiciv	C	5	22	17	10	15	69	27		
	%	3,7%	6,0%	65,4%	9,6%	10,4%	8,9%	20,8%		
Nefi Text	C	0	2	0	66	0	68	66	93	
	%	,0%	0,5%	0,0%	63,5%	,0%	8,8%	50,8%	71,5%	
SK	C	46	97	8	24	110	285	32	32	
	%	33,8%	26,6%	30,8%	23,1%	76,4%	36,8%	24,6%	24,6%	
Baki	C	61	30	0	8	5	104	8	8	
	%	44,9%	8,2%	0,0%	7,7%	3,5%	13,4%	6,2%	6,2%	
Nedim	C	11	187	3	4	12	217	7	7	
	%	8,1%	51,2%	11,5%	3,8%	8,3%	28,0%	5,4%	5,4%	
Nefi Hiciv	C	6	16	16	6	10	54	22		
	%	4,4%	4,4%	61,5%	5,8%	6,9%	7,0%	16,9%		

Nefi Toplam	C	3	4	74	0	81	5	69
	%	2,2%	1,1%	56,9%	0,0%	10,5%	19,2%	66,3%
SK	C	59	136	39	126	360	15	24
	%	43,4%	37,3%	30,0%	87,5%	46,5%	57,7%	23,1%
Baki	C	59	45	8	7	119	0	8
	%	43,4%	12,3%	6,2%	4,9%	15,4%	0,0%	7,7%
Nedim	C	13	182	16	12	223	8	8
	%	9,6%	49,9%	12,3%	8,3%	28,8%	30,8%	7,7%
Nefi Toplam	C	0	2	72	0	74	5	67
	%	,0%	,5%	55,4%	0,0%	9,5%	19,2%	64,4%
SK	C	64	136	34	125	359	13	21
	%	47,1%	37,3%	26,2%	86,8%	46,3%	50,0%	20,2%
Toplam	C	136	365	130	144	775	26	104
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tablo 12a:Tahmini Sınıflama * Asıl Sınıfı Çapraz Tablolaştırma

Nefi Text	C	1	2	0	65	0	68	65	87
	%	,7%	0,5%	0,0%	62,5%	,0%	8,8%	50,0%	66,9%
SK	C	57	130	7	21	117	332	28	28
	%	41,9%	35,6%	26,9%	20,2%	81,3%	42,8%	21,5%	21,5%
Baki	C	58	41	0	7	6	112	7	7
	%	42,6%	11,2%	0,0%	6,7%	4,2%	14,5%	5,4%	5,4%
Nedim	C	11	168	2	7	9	197	9	9
	%	8,1%	46,0%	7,7%	6,7%	6,3%	25,4%	6,9%	6,9%
Nefi Hiciv	C	3	27	16	4	11	61	20	
	%	2,2%	7,4%	61,5%	3,8%	7,6%	7,9%	15,4%	
Nefi Text	C	0	0	0	64	0	64	64	84
	%	,0%	0,0%	0,0%	61,5%	,0%	8,3%	49,2%	64,6%
SK	C	64	129	8	22	118	341	30	30
	%	47,1%	35,3%	30,8%	21,2%	81,9%	44,0%	23,1%	23,1%
Toplam	C	136	365	26	104	144	775	130	130
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tablo 12b:Tahmini Sınıflama * Asıl Sınıfı Çapraz tablolaştırma

100'erli kelime dizinleri için hem 5'li veri dizini hem de 4'lü veri dizini kullanılarak Ayırma Analizi uygulanmış ve elde edilen grafikler üzerinde (Grafik 1a-g ve 2a-g) görüldüğü gibi *Nef'î Dîvânı* metin kısımları merkez olarak bariz bir şekilde diğer veri dizinlerinden ayrılmaktadır. Öyle ki, *Sihâm-ı Kazâ* parçaları birçok kelime dizininde diğerlerine bir şekilde yanlış sınıflanırken, Nef'î-metine hiç yanlış sınıflanmamıştır. Fakat sınıflama tablolarına (Tablo 9a-g ve 10a-g) baktığımızda, doğru sınıflama noktasında Nef'î'nin de diğerlerinden çok farklı olmadığı görülür. Buna nedeni, Nef'î'nin parçalarının grafik düzleminde oldukça saçılmış olmasıdır. (Bakınız: Grafik 1a-g)

Veri külliyyatında Nef'î kasidelerinin içindeki hiciv kısımlarından elde edilen 46 parçalık Nef'î-hiciv veri dizininin tekrar Nef'î-Metin dizinine dâhil edilmesi ile analiz neticelerinin tutarlılık bakımından sorgulanması amaçlandı. Bilindiği gibi divanların gazel bölümleri dışında kalan şiirlerinden elde edilen veri külliyyatı, Baki Divanı'ndan 136, *Nedim Divanı*'ndan 365, *Nef'î Divanı*'ndan 104, *Nef'î Divanı* hicivlerinden 26 ve nef'î toplamda ise 130 ve *Sihâm-ı Kazâ*'dan ise 144 dosya, toplamda ise 745 parça metinden oluşmaktadır. En sık kullanılan kelimeler dizini ise 1-50, 51-100, 1-100, 101-200, 201-300, 301-400 ve 401-500 aralıklarında düzenlenmiş ve her bir kelime aralığında analiz tekrar edilmiştir.

Tablo 11a, veri külliyyatının 4'lü veri dizininin; *Tablo 11b* ise 5'li veri dizininin Ayırma Analizi yöntemi ile ölçümlenmesinden elde edilen neticeleri göstermektedir. 4'lü ve 5'li dizinlerde verdiği sonuçların her kelime dizini aralığındaki karşılaştırması hem iki dizinin hem de diğer kelime aralıklarındaki neticelerin büyük oranda bir biri ile tutarlı olduğunu göstermektedir. Örnekleme gerekirse 4'lü ve 5'li veri külliyyatı analizinde ilk dört kelime aralığı için Baki veri dizininde sırayla 62-57, 65-59, 75-71 ve 68-67; Nedim veri dizininde 195-176, 190-181, 270-260 ve 204-198 parçayı; *Sihâm-ı Kazâ*'da 111-99, 124-108, 97-89, 123-111 parça kendi şairlerine sınıflanmıştır.

Nef'î veri dizini parçaları 4'lü ve 5'li veri külliyyatında yedi kelime dizininde anlamlı bir dağılım göstermektedir. Nef'î'nin kendisine sınıflanmış parça sayısı elli sekiz (201-300: %58,5) arasında değişmekte ve Nef'î-Hiciv ve Nef'î-metin ayrıldığında bu sayı Nef'î-metin aleyhine düşmektedir. Nef'î-metin ile *Sihâm-ı Kazâ* arasında da anlamlı bir tutarlılık görülmektedir. 4'lü veri 1-100 aralığında *Sihâm-ı*

Kazâ'ya sınıflanan yirmi beş Nef'î-metin parça sayısı dışında, sayı 34 ile 44 arasında dağılmaktadır. 5'li veri külliyyatında sınıflanan parça sayısı on dört ile otuz üç arasında değişmektedir. Bu noktada Nef'î-metin ile Nef'î-hiciv arasındaki dağılım da ilginç bir dağılım göstermektedir. Nef'î-hiciv'den Nef'î-metine 101-200 aralığındaki 3 parça dışında hiç sınıflama yapılmazken, 5'li dizinde dahi Nef'î-metinden Nef'î-hiciv'e sınıflanan parça sayısı üç ile dokuz arasında kalmaktadır. Nef'î-metin gibi, Nef'î-hiciv'den *Sihâm-ı Kazâ*'ya yüksek oranda parça sınıflanmış; 26 parçalı Nef'î-hicivden beş ile 10 arasında parça *Sihâm-ı Kazâ*'ya tasnif edilmiştir.

Nef'î'nin Metin ve Hiciv kısımlarını birleştirmek Nef'î-toplamdan *Sihâm-ı Kazâ*'ya doğru parçaların kaymasına sebep olurken, ayırmak ise *Sihâm-ı Kazâ*'da Nef'î Hiciv'e parçaların kaymasına neden olmaktadır. Daha açık bir ifade ile birleştirmek SK'nın doğru sınıflanma oranını artırırken, ayırmak (Nef'î -metin ve hiciv) Nef'î'nin doğru sınıflanmasını artırıyor.

Ayırma Analizinin *Sihâm-ı Kazâ*'ya sınıfladığı parçaların oranındaki yükseklik de anlamlıdır. 4'lü ve 5'li veri külliyyatında en yüksek doğru sınıflama oranına bu veri dizininde görülmüştür. *Sihâm-ı Kazâ*'nın 144 veri parçasından kendisine sınıflanan parça sayısı 4'lü dizinde 97 (1-100) ile 126 arasında dağılırken, 5'li dizinde bu sayı 89 ile 118 arasında seyrederek. Nef'î-metine 4'lü dizinde anlamlı biçimde bir dizin aralığında (1-50) üç; iki dizin aralığında birer (51-100:101-200) parça dışında hiçbir sınıflama yapılmaz. 5'li veri külliyyatında dağılım yine anlamlı tutarlılık gösterir. Nef'î-hiciv'den bir kez yedi (1-100) parça sınıflanır ve bunun dışındaki dağılım 10 ile 15 arasında değişirken, Nef'î-metin'e hiçbir parça sınıflanmaz.

Analizin anlamlı sayılabilecek neticelerinden bir diğeri *Sihâm-ı Kazâ*'dan Nedim dizinine ve Nedim dizininden *Sihâm-ı Kazâ*'ya sınıflanan parçaların sayısıdır. *Sihâm-ı Kazâ*'dan ise, Nef'î'ye hiç parça sınıflanmazken Nedim'e sınıflanan parçaların sınıflanan parça sayısı dizin aralıklarında değişir ama dağılım anlamlı bir seyir gösterir. Nedim dizininden bütün sık kullanılan kelime dizini aralıklarında *Sihâm-ı Kazâ*'ya yüksek oranda parça sınıflanmıştır. Üç yüz altmış beş metin parçasından her bir dizin aralığında 4'lü dizinde 97-126; 5'li dizinde 89-117 arasında parça *Sihâm-ı Kazâ*'ya sınıflandı.

Baki dizini yakınlık veya uzaklık bakımından diğer üç dizinden farklı bir dağılım arzeder. Bu dizinin kendisine sınıfladığı parça sayısı 1-100 aralığı dışında

anlamli biçimde tutarlı ve her iki veri külliyyatında birbirine yakındır (57-68). Nedime sınıflanan parça sayısı 19-42 arasında iken Nef'î-metin birden fazla parça sınıflanmamıştır. Fakat *Sihâm-ı Kazâ*'ya iki aralık dışında yüksek oranda (45-57) parça sınıflanmıştır.

Nef'î'den *Baki*'ye en az sekiz, en fazla on iki parça sınıflanmakta, tutarlılık 201-300 aralığında bozulmaktadır. Nedim'e sınıflanan parça sayısı sekiz ile on dokuz arasında kalmakta ve 1-50 aralığında üç parça ile en aza inmektedir. 5'li veri külliyyatında sınıflanan parça sayısında tutarlılık devam etmekte, sekiz ile on iki arasındaki dağılım yalnızca 201-300 aralığında ikiye inmektedir.

5.6. Sonuç ve Değerlendirme

1. Ayırma Analizinin ESSK'yı üslup ölçümü hususiyeti olarak kullanarak yaptığı dağılımlar, veri külliyyatındaki dört metin dosyasının üslupları arasındaki benzerlik veya farklılığı tahmin etmesi ve sınıflama yüzdelerinin sağlıklı yorumlara imkân vermesi açısından tatmin edicidir. Analiz bütün veri külliyyatı dizinlerinde Tablo 11a ve Tablo 11b'de görüldüğü gibi %52 ile %64.6 arasında değişen oranlarda parçaları kendi asıl dizinlerine sınıflamıştır.

2. Dikkat çekici neticelerden biri 1-50, 51-100, 101-200, 201-300, 301-400 ve 401-500 aralığındaki kelime dizinlerinin analizde ürettiği neticelerin birbirinden fazla uzaklaşmamasıdır. Bunun muhtemel sebeplerinden biri GİK'lerin bütün aralıklardaki kelime dizinlerinde bulunmuş olmasıdır. Diğer bir sebep kelime aralığı dizinlerinin karşılaştırıldığı metinlerin nazım olmasıdır. Üslup ölçümü uygulamasının yapılış amacı *Sihâm-ı Kazâ* ve *Nef'î Divânı*'ndan üretilen veri dizinleri arasında üslup benzerliğinin var olup olmadığını ortaya çıkarmaktır. Sınıflamalarda ulaşılan neticeler aşağıda özetlenmiştir.

5.6.1. Sınıflamaların *Nef'î Divânı* ve *Sihâm-ı Kazâ* İlişkisi Yönünden Neticeleri ve Yorumları

Nef'î Divânı: Nef'î- toplam dizininin *Nef'î Divânı*'na sınıfladığı parçalar 4'lü sınıflamada %50 ile 58.5 arasındadır. 5'li veri dizininde "Nef'î-metin"e sınıflanan parçalar % 56 ile 65.4 arasında değişmektedir. *Sihâm-ı Kazâ*'ya sınıfladığı parçalar %20 ile %35 arasında iken, 4'lü sınıflamada bu oran %19.2 ile %23.1 arasındadır.

Burada “Nef’î- hiciv”in “Nef’î-toplam”ın içinden ayrılan bir dizin olmasına rağmen *Sihâm-ı Kazâ* lehine sınıflamayı etkilemesi söz konusudur.

Nef’î Hiciv: “Nef’î- hiciv”in dağılım davranışları dikkat çekicidir. Kendisinden “Nef’î-metin”e sadece bir kelime dizini dışında (101-200:%11.5) herhangi bir sınıflama yapılmamıştır. Fakat *Sihâm-ı Kazâ*’ya yapılan dağılımın yüzdesi 26.9 ile 38.5 arasında değişmektedir. “Nef’î-metin”den “Nef’î- hiciv”e sınıflanan parçalar aynı şekilde sınırlı kalmakta; bir kez görülen % 8.7’lik sınıflama dışında %2.9 ile %5.8 arasında değişmektedir. Hâlbuki “Nedim” ve “Bâkî” dizinlerine sınıflanan parçaların yüzdesi her aralıkta daha yüksektir.

Nef’î Divânı, Ayırma Analizi sonuçlarına göre kendine özgü bir üslup ortaya koyan bir divandır. Mevcut sonuçlara göre “Nef’î metin” ve “Nef’î-hiciv” içinde üslupta yakınlaşma gözlenmemektedir. Veri külliyyatının hazırlığı aşamasında *Sihâm-ı Kazâ* ile olan etkileşimini gözlemlemek amacı ile Nef’î kasidelerinin içindeki hiciv kısımlarından ayrı bir dizin oluşturulmuştu. Fakat bunun sınıflamasını yapmak için bir de hiciv kısımları korunduğu bir dizinin bulunması gerektiği sonradan fark edildi.

Sihâm-ı Kazâ: Ayırma Analizinin *Sihâm-ı Kazâ*’ya sınıflanan parçaların yüzdesi anlamlı biçimde yüksektir. Yüzkırkdört parçalı dizini 4’lü külliyyatta %77.1 ile %86.8 arasında eserin kendisine sınıflamıştır. 5’li külliyyatta dağılım ilginç biçimde farklılaşır. Esere sınıflanan parçalar %10 azalır ve bu fark “Nef’î- hiciv”e sınıflanır. Hâlbuki 4’lü külliyyatta aynı farkın “Nef’î-toplam”a sınıflanması beklenirdi. Onun yerine Nedim’e sınıflanmış olması anlamlı olmalıdır.

Sihâm-ı Kazâ ile Nedim arasında da farklı bir sınıflama ilişkisi görülmektedir. *Sihâm-ı Kazâ*’dan Nedim’e sınıflanan parçalar 28.2 ile 33.7 arasında bir dağılım oluştururken, *Sihâm-ı Kazâ*’dan Nedim’e sınıflanan parçalar yüksek olmasa da, Nef’î’ye hemen hiç sınıflamanın yapılmadığı bir analizde yüzde 4.9 ile 13.9 arasında bir sınıflamanın yapılmış olması anlamlı görülmelidir.

Sihâm-ı Kazâ analizde diğer metin dizinlerinden bariz biçimde farklı bir davranış sergilemiştir. Eser bir bütün olarak çok yüksek bir oranda kendisine sınıflandığı için, “Nef’î-metin” ile ESKK hususiyetine dayalı bir üslup benzerliği gözlemlenmemiştir. 5’li analizde, *Sihâm-ı Kazâ* “Nef’î-hiciv” üzerinden Nef’î üslubu ile sınırlı da olsa bir benzerlik gösterirken, 4’li analizde eser bu kez “Nedim” ile üslupta benzerlik sergilemektedir. Üç metin dizini içinde *Sihâm-ı Kazâ*’ya en yüksek

yüzde ile *yakın* olan dizin “Nedim”dir. Analiz, *Sihâm-ı Kazâ* ile tipik üslup benzerliği davranışı gösteren kelime dizininin Nef’î toplam dizini değil Nedim dizini olduğunu ortaya koymuştur.

5.6.2. Öneriler

Sihâm-ı Kazâ ve *Nef’î Divânı* üzerinde yapılan bu metin sınıflama ve üslup ölçümü analizinde ESKK (en sık kullanılan kelimeler) bir üslup hususiyeti olarak kullanıldı. Çalışmada iki eserin üslupları arasındaki mesafenin yakınlığı veya uzaklığının ortaya çıkarılması hedeflendi. Analiz öncesinde klasik okuma ile iki eserin edebilik ve dil kullanımı bakımından farklı olduğu dördüncü ve beşinci bölümde ortaya konulmuştu. Buradan hareketle iki eserde kelime kullanım sıklıklarının da bu gözlemi doğrulayacağı hipotezi oluşturuldu ve dört farklı istatistikî yöntemle en sık kullanılan ilk bin ve beş yüz kelime dizinleri üzerinden iki eser karşılaştırıldı.

Analiz sonuçları, ESKK hususiyetinin her bir yöntem bağlamında farklı bir işlevi yerine getirdiğini gösterdi. Özellikle *K-Ortalama Yöntemi* ile *Kümeleme yöntemi* metinleri sınıflamada daha en sık kullanılan kelimeleri tek bir parça bağlamında analiz ederek farklı olanı gösterdi. Sınıflandırmada en etkin yöntem *Ayrırma Analizi* oldu. *Kruskal-Wallis* benzer özelliği gösteren metinlerin bir birine olan uzaklığını anlamlı biçimde vermesine rağmen sınıflandırmada *Ayrırma Analizi* kadar etkin olmadı. Bundan sonraki uygulamalı çalışmalarda daha yüksek oranda sınıflandırma için veri külliyatı oluşturma sürecinde ve istatistikî yöntemlerde yapabilecek iyileştirmeler araştırılmalıdır.

Analiz 5’li ve 4’lü her iki veri külliyatında parçaları kendi eserine sınıflandırma tahmininde başarılıdır. En yüksek sınıflama sıralaması bütün kelime veri dizini aralıklarında *Sihâm-ı Kazâ*, *Nef’î Divânı*, *Nedim Divânı* ve *Baki Divânı* şeklindedir. Sınıflama ortalamasının yüzdeler olarak en düşük *Bâkî*’de gerçekleştiği görülmüştür. *Sihâm-ı Kazâ* ve *Nef’î Divânı* hiç bir kelime dizini aralığında bir diğeri ile anlamlı oranda üslup yakınlaşması göstermemiş, buna karşın bir 18. yüzyıl eseri olan *Nedim Divânı* ise kelime temelinde *Sihâm-ı Kazâ* ile bir yakınlaşma ortaya koymuştur.

Çalışmanın öncelikli hedefi, *Sihâm-ı Kazâ* ve *Nef’î Divânı* üzerinde nitelik yönünden yapılan değerlendirme ve karşılaştırmalı tenkidin nicelik bakımından

yapılan bir karşılaştırma ile tamamlanmasıydı. Buradan hareketle, çalışmanın yapacağı bir katkı Osmanlı tarihi-edebi metinlerinin üslup ve dil bakımından değerlendirme ve tenkidinde istatistiki yöntemlerin kullanılabilceğini ortaya koymasındır.

Diğer bir katkısı ise, bundan sonra konuda yapılacak nicelik analizlerinde burada karşılaşılan eksiklik ve kusurların giderilmesine ve daha kapsamlı ve güvenilir neticeler elde edilmesine yönelik ilk adımın atılmış olmasıdır. Çalışma manzum eserler üzerinde yapıldığı ve Divan şiiri şairin birey dilini yansıtmada bir ölçüde kısıtlayıcı olduğu için, üretilen neticelerin kesin olduğu hiçbir biçimde iddia edilemez. Burada kullanılan istatistik yöntemlerin içerdiği algoritmaların üzerinde çalışılması, ESSK dışındaki başka üslup hususiyetleri ile başka hangi yöntemlerin müessir sonuçlar üretebileceğinin araştırılması ve böylece bu çalışma ile atılan adımın desteklenmesi yerinde olacaktır.

SONUÇ

Edebiyat araştırmacıları ve tarihçileri arasında birkaç istisna dışında manzum hiciv eseri *Sihâm-ı Kazâ*'nın, dil-üslup bakımından *Nef'î Divânı* ile mukayese edilemeyecek derecede edebîlikten uzak olduğu konusunda fikir birliği vardır. Tarihî-edebî metinler üzerinde kaynak tenkidi ilmi bir ihtiyaçtır. Bu çalışmada Türk edebiyatında sahihlik ve güvenilirlik kriterlerinin önemini tespit ve örneklendirme ihtiyacından hareketle, *Sihâm-ı Kazâ*'nın önce klasik dil ve üslup değerlendirmesi ve tenkidi yapıldı. İkinci aşamada eserin söz varlığı ile *Nef'î Divânı*'ın söz varlığı üzerinde karşılaştırmalı sayısal üslup ölçümü analizi gerçekleştirildi.

Kaynak; kişi, belge, şıfahi konuşma resim, fotoğraf, tanıklık şeklinde olabilir. Kaynak tenkidi ise bu kaynaklardan birinin veya birkaçının aktardığı bilgi üzerine neşredilmiş araştırma ve değerlendirmedir. Böyle bir çalışma bir dizi temel kriter esas alınarak yapılır. Bunların belki de en önemlisi bağımsız birden fazla kaynağın aynı bilgiyi tevsik etmeleri halinde bilginin sahihlik oranının artması ve tanığın veya aktaranın belli bir tarafı tutma eğilimine karşılık başka bir kişinin tanıklığının elde edilmesidir. Çünkü aynı vak'a farklı zihniyete sahip kişilerce farklı içerik ile anlatılınca farklı değerlendirme ve fikirler ortaya çıkar. Dolayısıyla ilmi şüphecilik gereği sorulan sorularla tahkim edilen bilgi, bulunduğu kaynağın güvenilirliğini artırır. Esas olan araştırmanın geçmişteki olay hakkındaki bilginin olduğu gibi bugüne taşınması için değil, yanlış olanın ayıklanması ve doğrunun ikame edilmesi için yapılmasıdır. Araştırmacı da bilgi içeren ve okuyucunun zor ulaşabildiği metni tarafgir olmadan aktarmalıdır. Aksi durumda güvenilirliği kuşkulu metin üzerine inşa edilen değerlendirmelerde varılan netice ve hükümler de yanlış olacaktır.

Osmanlı Devleti muazzam bir idari sistem içinde halkı ve devleti ilgilendiren her türden olayın kayıt altına almıştır. Payitaht ile taşra arasında her tür yazışma belgelerinin korunduğu arşivler; dini, ilmi ve edebi her türden yazma eseri barındıran resmi ve özel kütüphaneler sadece Türkiye'nin değil Osmanlının çekildiği coğrafyanın da bir tür yaşayan hafızasıdır. Bunlar aidiyet duygusunu tescil eder, ortak kültürel kimliği güçlendirir ve yaşatır. Toplumsal hafızada Batı ile yoğunluğu artarak devam eden psikolojik, sosyal ve kültürel ilişkilerin, çatışmaların ve yapılan savaşların yansımaları önemli bir yer işgal eder. Bu sürecin kültürel alandaki çarpıcı neticelerinden biri hakikatlerle kurgunun birbirine karıştırılarak sunulması olmuştur.

Bundan ötürü, tarih ve edebiyat alanında yapılan ilmi çalışmalarda zihniyet tenkidinin yapılması zorunluluk arz etmektedir.

Metnin kaynak tenkidi, Osmanlı Müslüman-Türk insanını temsil eden değerler manzumesi söz konusu olduğunda biraz daha elzem olmaktadır. Üstün vasıflı bir padişah ve devlet adamının ahlaken ve dinen hoş görülme, yasaklanan her türlü eylemi pervasızca işliyor gösterilmesi, araştırmacıların bu tür metinlere karşı nasıl bir tavır içinde olmaları gerektiğinin de cevabını içinde barındırmaktadır. Gerçekle kurgunun karıştırıldığı tasvirlerin bolca bulunduğu menâkıbnâme, tevarihnâme gibi tarihe mal olmuş kişiliklerin konu edildiği eserlerde aktarılan bilginin ihtiyatla değerlendirilmesi, metinler arası okuma yöntemleri ile karşılaştırılması, dış ve iç tenkit yöntemleri ile eleştiriye tâbi tutulmaları ahlaki ve ilmi bir sorumluluktur. Tarih olarak eski ve kaynak değeri olan edebi metinlerin güvenilirlik ve sahilik bakımından tenkidi yapılmadan içeriğinin mevsuk bir vak'a gibi değerlendirilmesi, metnin tanıklığını şaibeli kılar.

Benzer biçimde, yazar veya şairinin şöhreti sebebiyle bir eserin her mısraı veya satırının edebi olduğunu ve bundan ötürü içerdiği yanlış bilgi veya ifadeler için mazur görülmesi gerektiğini düşünmek de eserin güvenilirliği üzerinde kuşuları gidermez. Kaynak tenkidinin usul ve teknikleri hakkında ilmi bir şüpheciliği ve sorgulamayı önceleyen bir yaklaşım ile yapılmış inceleme ve değerlendirmelere tarih biliminin esaslarını konu alan kitaplarda yer verilmiştir. Ne var ki konunun edebiyat tarihi ve edebi metinler bakımından öneminin farkına tam olarak varıldığını söyleyebilmek için, edebiyat tarihi araştırmalarında tenkitçi bir bakış açısının sistemleştirilmesi ve tarih tenkidinde kullanılan usul ve yöntemlerin bu alanda da işler halde olması gerekmektedir.

Nef'î, devrinin edebi geleneği içinde ilmî konulara vukûfiyeti, nazım dehası, özgün edebi dili ve üslubu ile şairin divan şiiri içinde kazandığı değer ve temsil ettiği mevki ile Divan Edebiyatının müstesna şairlerinden birisidir. Divanlarında sözün lahuti âlemden nazım kalıbına dökülünce kadar geçirdiği merhaleleri fahriyelerinde işlemiş, kaynağa atfı itibarıyla sözünün icaz olduğunu, içinde tezevirin bulunmasının mümkün olmadığını özellikle kasidelerinde vurgulamıştır.

Nef'î hakkında bilgi veren döneme yakın ve sonrası birinci dereceden kaynaklarda *Sihâm-ı Kazâ* adına yalnızca *Na'îmâ Tarihi* ve *Rıza Tezkiresi*'nde

rastlanır. 19. Yüzyıl ortalarında Ebuzziya Tefîk Nefî adlı bir risale yayınlayana kadar talim-i edebiyat gibi kaynaklarda ve Harâbât gibi antolojilerde eserden bahsedilmez. Eserin edebî yönü üzerindeki yorumlar içeriği üzerine yapılan değerlendirmeler gibi muhtemelen onun ciddiye alınmadığının bir göstergesi olmalıdır ki genel ve sathidir; az da olsa büyük şairin ihtişamını yansıtan güzel şiirlerin olduğu söylenir ama bu görüşü doğrulayan manzume örnekleri verilmez.

Sihâm-ı Kazâ'da bulunan manzumelerin içeriği ve satır arası mesajları ile Nefî'nin divanlarındaki "pakizelik" anlayışının birbiriyle bağdaşması mümkün görünmemektedir. *Sihâm-ı Kazâ*'da divanlarda yapılan tasvirlerle tamamen zıt bir Osmanlı-Müslüman toplumu, ailesi, devlet adamı ve şair/aydını imajı çizilir. Yaratılmışların en şereflişinin insan olduğuna inanılan bir toplumda, ırklar, dini unvanlar, kişilerin dış görünüşünü kaba ve bayağı ifadelerle tahkir ve tezyif edilir. Bu bölümde *Sihâm-ı Kazâ*'da tasvir edilen süflî yaşantı biçimleri ile divanlarda tasvir edilen hayat anlayışının hangisinin 17. yüzyıl Osmanlı insanını sahih biçimde resmettiği değerlendirilmiştir.

17. yüzyıla atfedilen bir eserin dil tenkidini bugünün edebi ve konuşma dilinin tesirinde kalmadan yapmak güç bir iştir ve titiz bir çaba gerektirir. Dil tenkidi alanında kıstas alınabilecek başka çalışmalar yapılmadığı için geliştirilmiş bir yöntem ve model yoktur. Bu yüzden sözgelimi 16. yüzyıla ait bir metindeki Türkçe hataları o dönemde kullanılan bir dil hususiyeti gibi kabul edilebilmektedir. Dolayısıyla dönemin Türkçesinin barındırdığı kelime, tamlama ve deyimleri içeren lügat ve tarama sözlükleri yardımı ve o yüzyıla ait eserlerin taranması ile eserdeki dilin analizi yapılmalıdır. *Sihâm-ı Kazâ* bağlamında tespit edilen hatalı dil kullanışları ve cümleleşmemiş mısra örnekleri ilk bakışta o çağın Türkçesinin ve şiir dilinin bir hususiyeti gibi gelebilir. Ne var ki bu durumda benzer yanlışlara, eserin gündelik dile yakın duruşundan dolayı o dönemin halk edebiyatı şairlerinin şiirlerinde ve ayrıca Nefî'nin ve çağdaşı divan şairlerinin eserlerinde de rastlanılması gerekirdi. Menderes Coşkun'un ifadesiyle, "*Hâlbuki 16. asırda Türk toplumu herhâlde Türkçeyi akıcı ve anlaşılır bir şekilde kullanabilmekte ve Aruzun imbiğinden geçmesine rağmen zedelenmemiş bir Türkçeyle şiirler kaleme alabilmekteydi. Birçok metin, 15. ve 16. asırlarda Türkçenin her bakımdan gelişmiş olduğuna işaret etmektedir. Yunus Emre'nin, Hacı Bayram Veli'nin, Necâtî'nin, Ahmed Paşa'nın, Fuzûlî'nin, Yahyâ'nın,*

Karacaođlan'ın, Pir Sultan Abdal'ın Őiirlerinde her bakımdan geliŐmiŐ bir Tűrkçeyi gűrmek műmkűndűr. Bu Őiirlerde kullanılan kelime ve deyimler, hem mânâ ve nűans hem de lâfız bakımından gűnűműz Tűrkçesinden çok farklı deđildir. Eđer farklı olsaydı, Nurullah Ataç'ın da belirttiđi gibi o Őiirlerde Tűrkçenin zevkini alamazdık, onları sevemez ve ezberleyemezdik."³⁸⁹

Sihâm-ı Kazâ'nın űslubunun ve Tűrkçesinin tarihi ve edebi dűnemi itibariyle sađlam ve zarif bir hiciv dilini yansıtması ve okurda asgari dűzeyde bir Őiir hazzını karŐılaması beklenir. Nef'î dil űstadıdır. Ona atfedilen bir eserdeki dilin iŐlenmemiŐ ve kaba olması, asgari dűzeyde edebi bir sűyleyiŐe ulaŐmaması ve dil yanlıŐlarının çokluđu soru iŐaretlerini çođaltmaktadır. *Sihâm-ı Kazâ*'da aŐađılanan Őairlerin nazmı *jaj ha* ve kendileri *yâve-gu* veya *herze-trâz* diye nitelenir. Bu açıdan bakılınca, Őairi Nef'î olduđu iddia edilen bir eserin dilinin kusursuzluđunun yanında nazım gűcűnűn okuyucuya Tűrkçenin zevkini ve Őiirin edebi hazzını duyuracak derecede de yűksek olması ve Osmanlı Őiirinin o yűzyılda geldiđi noktayı temsil etmesi beklenir. Eserde geçen terkip ve kelimelerin bir kısmının *Nef'î Divânı*'nda da kullanılmıŐ olması onun ilk okuyuŐta edebi dile aŐına birisinin kaleminden çıktıđı kanaatini verse de eserin dili bir takım zaafılar taŐımaktadır. Beyitlerde ve mısralar arası geçiŐlerde sıkça rastlanan ta'kîd ve savrukluđu yanı sıra, za'f-ı telif içeren terkipler, halk dili bile kabul edilemeyecek ayak takımı bir kesimin kullandıđı tűrden tabirler, Őairinin dil konusunda yetersizliđine veya Tűrkçeyi sonradan űđrendiđine hamledilebilecek hatalar ihmal edilemeyecek kadar çoktur. Bunun dıŐında hangi anlama geldiđi veya anlamının ne olduđu hala belirsiz olan bazı kelime ve tabirler de vardır.

Uygulamalarına Tűrkiye'de hâlâ yeni baŐlandıđı sűylenebilecek yazarlık tespiti veya űslup űlçűmű (stilometri) alanı, bilgisayar ortamında ve yazılım programları ile yapılan metin sınıflandırma çalıŐmalarının içinde yer alır. Gűnűműz Tűrkçesi ile yazılmıŐ metinler űzerinde alanda geliŐtirilen ve gűn geçtikçe tahmin yeteneđi artan yűntemler ile bazı uygulamalar yapılmakla birlikte, Osmanlı dűnemi ve Divan Őiiri űzerinde henűz bir veya iki çalıŐma yapılmıŐtır. Bu çalıŐma, alanın imkânlarının eski eserlerin dil ve űslupların karŐılaŐtırmada kullanılması űzerine műtevazı bir baŐlangıç ve katkı sunmuŐ olmaktadır. Dil ve űslup hususiyeti olarak "en sık kullanılan

³⁸⁹ Coşkun-Durmuş, 2011, *a.g.m.*, s. 5.

kelimeler”in denendiği uygulamada, *Sihâm-ı Kazâ* ile *Nef’i Dîvânı* arasında bariz bir üslup farkının olduğu gözlemlenmiştir.

Çalışma netameli bir alanda zorlu bir süreçten sonra bu noktaya gelebildi. Karşılaşılan zorluklardan bir diğeri, hazırlık aşamasında yöntemi ve genel çerçeveyi; yazım aşamasında ise çalışmanın içeriğinin mahiyetini ve sınırlarını ortaya çıkarmak oldu. Henüz hiç denenmemiş, kendi usul ve yöntemlerini oluşturmamış bir alanda ve ilmi yaklaşımdan çok şahsi algıların ve yargıların öne çıktığı bir konuda çalışıldığı hatırd tutuldu.

Çalışmanın eksikleri ve kusurları çoktur. Geleneği oluşmuş bir edebiyat araştırmasında klasik bir usul takip edilir ve hata yapma ihtimali az olur. Yukarıda değinildiği gibi, bu çalışmada oluşmuş bir usul hemen hiç yoktu. Eksik yönlerinden biri el yazması metin olması yönüyle incelenen eser üzerinde dış tenkit yapma imkânı bulunamamış olmasıdır. Yazma nüshalarının üzerinde istinsah kaydı olanlardan anlaşıldığına göre, eser nüshaları genelde on dokuzuncu yüzyılda çoğaltılmıştır. Tez çalışmasının başlangıçtaki hedeflerinden biri olan mürekkep, kâğıt, hat gibi eserin fiziki malzemesi üzerinde yaş tespiti yapma çabaları, süreç ve teknik donanım bakımından bu çalışmanın imkânlarını aştığı için sonuca ulaşamadı. Kaynak değeri taşıyan tarihi-edebi eserlerin sahilliği üzerinde yapılacak değerlendirme ve tenkit çalışmalarında, dış tenkit yoluyla daha ikna edici ve kesinlik derecesi yüksek neticelere ulaşılacağı muhakkaktır. Bunun için Batıda yapılan çalışmaların yöntem, içerik ve malzeme bağlamında incelenmesi ve gerekli beşeri ve fiziki alt yapının oluşturulmasından sonra yapılacak çalışmalar eski tarihi edebi kaynakların sahillik bakımından tahkik ve tahliline farklı bir cepheden bakma imkânı verecektir. Çalışmanın üslup ölçümü kısmı daha kapsamlı yapılabilirdi. Elde edilen verilerin işlemci gücü yüksek bilgisayarlar da açık kaynak kodlu istatistikî yazılımlar kullanarak işlenmesi halinde, yapılan analizinden kapsam, geçerlilik ve güvenilirlik bakımından daha hassas sonuçlar alınabileceği muhakkaktır. Bu tür eserler üzerinde yapılan klasik ve bilgisayarlı iç ve dış tenkit çalışmalarının tek bir kişi ile değil, proje temelinde bir ekip çalışması olarak sürdürülmesi daha sağlıklı bir usul olacaktır.

Sonuç olarak, bu çalışmada tarihi-edebi metinlerde yapılagelen metin şerhi geleneğinin bir adım ötesine geçilerek metnin kaynak tenkidine dayalı bir araştırma ve incelemenin yapılması amaçlandı. İnceleme ve üslup ölçümü için seçilen *Sihâm-ı*

Kazâ'nın içerik ve üslubunun değerlendirilmesinde, giriş bölümünde bahsedilen tenkit usulü ilkeleri gözetildi. Üçüncü bölümde yapılan kaynak araştırması ve tenkidi, eserin Tanzimat döneminde tanıtıldığını; *Nef'i Dîvânı*'nda *Sihâm-ı Kazâ*'adına hiçbir atfın yapılmadığını ve *Târih-i Na'imâ* ve *Rızâ Tezkiresi* dışında, bundan önceki iki yüzyıllık dönemde eserin kaynaklarda hiç zikredilmediğini ortaya koydu. Dördüncü bölümde yapılan içerik tahlili sonucunda, şuur altına yapılan telkinler ve oluşturulan imajlarla ifsada yönelik bir eser üretildiği kanaati oluştu. Beşinci bölümde yapılan dil ve üslup tahlili ve tenkidi, eserin *Nef'i* gibi Türkçesi ile model olmuş bir şairin şiiri ile bağdaştırılması mümkün olmayan dil hataları ve üslup arızaları içerdiğini ortaya koydu. Altıncı bölümde yapılan istatistikî kelime sıklığına dayalı analiz çalışması en sık kullanılan ilk bin kelime ile yapılan analiz ile eserin *Nef'i Dîvânı*'na uzak durduğunu tespit etti. Özetle, şairlerinin kimlikleri, üslupları ve dilleri ve bakımından *Nef'i Dîvânı* ile *Sihâm-ı Kazâ*'nın aynı şairin kaleminden çıkmış olmasının imkânsızlığı yönünde güçlü bir kanaat oluştu.

KAYNAKÇA

I. Kitaplar (Tercüme ve Telif Eserler):

- AÇIKGÖZ, Namık, *Nef'î*, Timaş Yay., İstanbul 1999.
- AKKUŞ, Metin, *Hicvin Ankâları, Nef'î ve Sihâm-ı Kazâ*, Akçağ Yay., Ankara 1998.
- AKSAN, Doğan, *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilimi III*, TDK Yay., Ankara 1982.
- AMASYALI, Fatih, DİRİ, Banu, "Author Attribution of Turkish Texts by Feature Mining", (Eds. D.S. Huang, et al.), , Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg, 2007, s. 1086–1093.
- BABACAN, İsrail, *Klasik Türk Şiirinin Son Baharı: Sebki Hindî*, Akçağ Yay., Ankara, 2010.
- BAYKARA, Tuncer, *Tarih Araştırma ve Yazma Metodu*, Akademi Kitabevi, İzmir 1999.
- BERKİ, Ali Himmet, *İstanbul'un Beşyüzüncü Fetih Yıldönümü Münasebetiyle Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fatih Sultan Mehmed Han ve Adalet Hayatı*, Kurtulmuş Basımevi, İstanbul 1953.
- BEYATLI, Yahya Kemal , *Edebiyata Dair*, Kubbealtı Yay., İstanbul 1997
- BİLGEGİL, Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgât)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.
- BİLGEGİL, Kaya, *Cehennem Meyvesi*, Salkımsöğüt Yay., Erzurum 1997.
- BİLMEN, Saffet Sıdkı, *Nef'î ve Sihâm-ı Kazâsı*, Aydınlık Basımevi, İstanbul 1943.
- BLOCH, Marc, *The Historian's Craft*, Vintage Books, New York 1954.
- BURKE, Peter, (ed), *New Perspectives on Historical Writing*, Blackwell Publishers, Ltd., New York, 2001.
- , *Bilginin Toplumsal Tarihi*, (çev. Mete Tunçay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.
- BURROWS, John, "Computers and the Study of Literature", *Computers and Written Texts: an Applied Perspective*, (ed. Christopher Butler), Blackwell, Oxford, 1992, s. 167-204.
- BUSBECQ, Ogier, G., *Türk Mektupları*, Doğan Kitap, İstanbul 2005.
- CARR, Edward H., *What is History*, Penguin Books, Exeter 1984.
- CEVDET, Ahmet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniye*, (Haz. Turgut Karabey, Mehmet Atalay), Akçağ Yay., Ankara 2000.
- COŞKUN, Menderes, *Klasik Türk Şiirinde Edebi Tenkit: Şairin Şaire Bakışı*, Akçağ Yay., Ankara 2007.
- COLLINGWOOD, Robin, G., *Tarih Tasarımı*, (çev. Kurtuluş Dinçer), Ara Yay., İstanbul 1990.
- COLLINGWOOD, Robin, G., *The Principles of History: And Other Writings in Philosophy of History* (Eds. William H. Dray & W. J. van der Dussen), Oxford University Press, Oxford 1999.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, "Kaside Şairi Nef'î", *Ölümünün 350. Yılında Nef'î*, (ed. M. Çavuşoğlu), Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1991.
- ÇELEBİ, Kınalızâde Ali, *Ahlâk-ı Alâî*, (Haz. Mustafa Koç), Klasik Yay., İstanbul 2007.
- ÇETİŞLİ, İsmail, *Metin Tahlillerine Giriş/Şiir*, Akçağ Yay., Ankara 2004.
- ÇOBAN, Ahmet, *Edebiyatta Üslup Üzerine*, Akçağ Yay., Ankara 2004.
- DİLÇİN, Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983.
- EBUZZİYA Tevfik, *Nef'î*, Matbaa-i EbuZZiya, İstanbul, 1311, [m. 1893]
- ERGİN, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi, Yay., İstanbul 1985.

- ERKAL, Abdülkadir, *Divan Şiiri Poetikası (17. yy.)*, BDK Yay., Ankara 2009.
- FARRER, James A., *Literary Forgeries*, Longmans, Bombay-Calcutta 1907.
- FİKRET, Tevfik, *Dil ve Edebiyat Yazıları*, (Haz. İsmail Parlatır), TDK Yay., Ankara, 1993.
- FUEGİ, John, *The Life and Lies of Bertolt Brecht*, Flamingo, An Imprint of Harper Collins Publishers, 1995.
- GAMGAM, Hamza, Bülent Altınkaynak, *Parametrik Olmayan İstatistik Yöntemler*, Seçkin Yay., Ankara 2012.
- GIBB, E. J. Wilkinson, *A History of Ottoman Poetry*, Luzac and Co, London 1904.
- GRAFTON, Anthony, *Forgers & Critics: Creativity and Duplicity in Western Scholarship*, Collins & Brown, London, 1990.
- GÜNGÖR, Erol, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Yay., İstanbul 1996.
- GÜRSOY, Şahin, *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı*, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2007.
- HALKIN, Leon E., *Tarih Tenkidinin Unsurları*, (Çev. Bahaeddin Yediyıldız), TTK, Ankara, 1989.
- HAMMER-PURGSTALL Joseph F. Von, *Hammer Tarihi*, (Çev. Mehmet Ata, M. Çevik, E. Kılıç), C. 5, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1998.
- HAŞİM, Ahmet, “Şiir Hakkında Bazı Mülâhazât”, *Ahmet Haşim, Bütün Şiirleri*, (Haz. İnci Enginün-Zeynep Kerman), Dergâh Yay., İstanbul 2005.
- HİZMETLİ, Sabri, *İslam Tarihçiliği Üzerine*, DİB Yay., Ankara 1991.
- İBN-İ Haldun, *Mukaddime*, (Çev. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul 2004.
- İLDEM, Arzu E., *Fransız Gezginlerinin Gözüyle Türkler ve Yunanlılar*, Boyut Kitapları, İstanbul 2000.
- İPEKTEN, Haluk, *Nef’î: Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Akçağ Yay., Ankara 1996.
- JENKINS, Hester D., *Behind Turkish Lattices, (Kafesin Ardındaki Türk Kadını)*, J. B. Lippincott Co., London 1911.
- JOHNSTONE, Barbara, *The Linguistic Individual: Self-Expression in Language and Linguistics*, Oxford University Press, Oxford 1996
- JUOLA, Patrick, *Authorship Attribution (Foundations and Trends in Information Retrieval)*, Now Publishers Inc., 2008. <http://www.mathcs.duq.edu/~juola/papers.d/fnt-aa.pdf>: accessed 17/08/2011
- KARAHAN, Abdülkadir, *Nef’î*, KTB Yay., Ankara, 1986.
- , *Nef’î Divanı’ndan Seçmeler*, MEB Yayınları, İstanbul, 1972.
- KENNY, Anthony, *A Stylometric Study of the New Testament*, Clarendon Press, Oxford 1986.
- KILIÇ, M. Erol, *Şeyh-i Ekber: İbn-i Arabî düşüncesine Giriş*, Sufi Kitap, İstanbul 2010.
- KOCATÜRK, V. Mahir, “Şiir ve Gelenek”, *Şiir Sanatı*, (Haz. Y. Nabi Nayır, Salih Bolat), Varlık Yay., İstanbul, 2004.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, *Divan Edebiyatı Antolojisi*, Akçağ Yay., Ankara 2006.
- KÖKSAL, Fatih, *Dîvan Şiiri Araştırmaları*, “Bir Kaside İki Şair; Nef’î-Cevrî”, Akçağ Yay., Ankara 2005.
- KURNAZ, Cemal, “Nef’î’yi Anarken”, *Divan Edebiyatı Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara 1997.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1990.
- LA MOTRAYE, Aubry de, *La Motraye Seyahatnamesi*, İstiklal Kitabevi Yay., 2007.
- LEVEND, Agah Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, TTK Yay., Ankara 1998.
- LOVE, Harold, *Authorship and Attribution*, Cambridge University Press, Cambridge 2002.

- MACÎT, Muhsin, *Divan Şiirinde Ahenk Unsurları*, Akçağ Yay., Ankara 1996.
- MCCULLAGH, C. Behan, *The Truth of History*, Routledge, London-New York 1998.
- MENGİ, Mine, “Divan Şiirinde Yergi Amaçlı Söz Sanatları”, *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara 2000.
- MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, Ötüken Yay., İstanbul 1979.
- , *Kültürden İrfana*, İnsan Yayınları, İstanbul 1986.
- NACİ, Muallim, *Osmanlı Şairleri*, (haz. Cemal Kurnaz), KTB Yay., Ankara 1986.
- NA‘İMÂ, Mustafa, *Târih-i Nâ‘imâ*, (haz. Mehmet İpşirli), C. 3, TDK Yay., Ankara 2007.
- NEF‘Î, *Nef‘î Divanı*, (Haz. Metin Akkuş), Akçağ Yay., Ankara 1993.
- OAKESHOTT, Michael, *What is History? and Other Essays*, Imprint Academic, Exeter 2004.
- OCAK, F. Tulga, “Nef‘î ve Türk Edebiyatındaki Yeri”, *Ölümünün 350. Yılında Nef‘î*, (ed. M. ÇAVUŞOĞLU), Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1991.
- OKAY, Orhan, “Nef‘î’nin Şiirlerinde Ses unsuru”, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, Dergah Yay., İstanbul 1990.
- , *Poetika Dersleri*, Dergah.Yay., İstanbul, 2011.
- ÖZBAY, Hüseyin, *Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan’ın şiirleri: Metin, Aktarma, İnceleme*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1993.
- ÖZCAN, Ömer, *Türk Edebiyatında Hiciv ve Mizah*, İnkılab Yay., İstanbul 2002.
- PARLATIR, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yay., Ankara 2009.
- PENNEBAKER, James W., *The Secret Life of Pronouns: What Our Words Say About Us*, Bloomsbury Publishing, New York 2011.
- SELÇUK, Bahir, “Nef‘î’nin Kasidelerindeki Farsça Yapılı İkilemelerin (Terkîb-i Tekerrürî) Ses ve Anlam Düzenine Etkisi”, *Ahmet Atilla Şentürk Armağanı*, (Ed. M. M. Tulum ve A. Kartal) Akademik Kitaplar, İstanbul 2013, s. 574-595.
- SEVÜK, İsmail Habib, *Edebiyat Bilgileri*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1942.
- TAHİR, Bursalı Mehmed, *Osmanlı Müellifleri*, C.2, Ali Şükrü Matbaası, İstanbul 1338.
- TANPINAR, A.Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1988.
-, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergah Yay., İstanbul, 1977.
- TARLAN, Nihat, *Edebiyat Mes‘eleleri*, Ötüken Yay., İstanbul 1981.
- TARLAN, Ali Nihat, *Nef‘î’nin Farsça Divânı Tercümesi*, S. Sertoğlu Kitabevi, İstanbul 1944.
- TİMURTAŞ, Faruk K., *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, Akçağ Yay., Ankara, 2005.
- TOGAN, Zeki Velidî, *Tarihte Usûl*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1985.
- UBICINI, J. Henry, *1855’de Türkiye*, C. 2, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.
- ÜNVER, İsmail, “Övgü ve Yergi Şâiri Nef‘î”, *Ölümünün 350. Yılında Nef‘î*, (Ed. Mehmet Çavuşoğlu), Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1991.
- YETİŞ, Kazım, *Belagattan Retoriğe*, Kitabevi Yay., İstanbul 2006.
- ZAVOTÇU, Gencay, *Rıza Tezkiresi, İnceleme-Metin*, KTB. Yay, İstanbul 2009.

II. Makale ve Ansiklopedi Maddeleri

- AKGÜL, Ahmet, “Nef‘î’nin *Sihâm-ı Kazâ*’sı ile *Türkçe Divan*’ındaki İki Farklı Üslûp Üzerine Bazı Tespitler”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 7/2, 2012, s. 47-57.
- ALTIKULAÇOĞLU, Sevil, “Yabancı Dil Sınıflarında Eşdizimli Sözcük Öğretimi ve Anadilin Rolü”, *Dil Dergisi*, S. 148, 2010, s. 37-52.

- ARGAMON, Shlomo, et al., "Stylistic Text Classification Using Functional Lexical Features", *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 58 (6), s. 2007, s. 802–822.
- ATALAY, Mehmet, "Nef'î'nin Şiiri", *F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/2, 1994, s. 24-40.
-----, "Nef'î ve Sınır Ötesine Yazdığı İki Farsça Kaside", *Doğu Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 2008, s. 25-48.
- ATEŞ, Ahmet, "Metin Tenkidi Hakkında (Dâsitân-ı Tevârih-i Mülûk-i âl-i Osman Münasebeti ile)", *Türkiyat Mecmuası*, C. VII-VIII, 1940-1942, s. 253-267.
- AVŞAR, Ziya, "Nef'î'nin Hayal Kavramına Yaklaşımı" *Bilig*, S. 24, 2003, s. 89-114.
- BAYPINAR, Yüksel, "Hiciv Kavramı Üzerine Bir İnceleme", *AÜ DTCF Dergisi*, C. 29, 1978, s. 1-4.
- BİRİNCİ, Ali, "Sultan Abdülhamid'in Hâtıra Defteri Meselesi", *Dîvân İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. 19/2, 2005, s. 177-194.
- BLANKE, H. Walter, "The Rise of Historical Criticism and the Process of Professionalization in Historical Studies in Europe – The Case of Germany", *Historical Truth, Historical Criticism And Ideology: Leiden Series in Comparative Historiography*, Brill, Leiden, 2005, s. 289-337.
- BUFFON, Rémy G. Saisselin, "Style, and Gentlemen", *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, C. 16/3, 1958, s. 357-361: <http://www.jstor.org/stable/427383>. ET: 02/03/2011 04:19
- BURNS, Kevin, "Bayesian Inference in Disputed Authorship: A Case Study of Cognitive Errors and a New System for Decision Support", *Information Sciences*, S.176, 2006, s. 1570–1589.
- CAN, Fazlı, John M. Patton, "Change of Writing Style with Time", *Computers and the Humanities*, C. 38/1, 2004.
-----, "Change of Word Characteristics in 20th Century Turkish Literature: A statistical Analysis", *Journal of Quantative Linguistics*, S. 17(3), 2010, s. 167-190.
- CAN, Fazlı, et al. "Automatic Categorization of Ottoman Poems." *Glottology*, 4.2, s. 40-57, 2013.
- ÇETİŞLİ, İsmail, "Edebiyat Dili / Edebî Dil", *Türk Yurdu Dergisi*, S.162-163, 2001, s.162-163.
- COŞKUN, Menderes ve Osman Durmuş, "Gelibolulu Ali'nin Kühül'-Ahbar'da Türkçeyi Kullanım Sorunları", *Uluslararası Gelibolulu Mustafa Ali Çalıştayı*, TDK Yay., Ankara 2011.
- COŞKUN, Menderes, "Klasik Türk Şairinin Poetikası Üzerine", *Bilig*, S.56, 2011, s. 57- 80.
-----, "Türk Tarih ve Edebiyat Kaynaklarının İç Ve Dış Tenkidi Meselesi", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 4/2, 2009, s.189-198.
-----, "Üslup Çalışmaları Üzerine", Nesrin İnşası: Düzyazıda Dil, Üslup ve Türler (Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V), *Turkuaz*, İstanbul 2010, s. 72-83.
-----, "Latîfî'de Oryantalizmin Parmak İzleri: Latîfî'nin Türk ve İslam Büyüklerini Anekdotlar Vasıtasıyla Değersizleştirme Gayreti", *SDÜ FEF Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 23, Mayıs 2011, s.145-169.
-----, "Tezkirecilerin Sultan Ahmed'i Değersizleştirme Gayretleri-2", *Yağmur Dergisi*, S.69, 2013, s.6-10.
-----, "Oryantalistlerin Bulduğu Babürname'de Oryantalistçe Tasvir ve Mesajlar – 1", *Yağmur Dergisi*, S. 71, 2014.
- DOĞAN, Muhammet Nur, "Nef'î'nin Şiir Filozofu Kimliği", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu*, 26-28/06, 2006.

- EFSTATHIOS, Stamatatos, "A Survey of Modern Authorship Attribution Methods.", *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 60, 3, 2009, s. 538–556.
- ENGİNÜN, İnci, "Yeni Türk Edebiyatında Nefî", *Gazi Türkiyat Dergisi*, S. 8, 2011, s. 165-193.
- FORSYTH, Richard. S. et al., "Investigating the Authenticity of the "Consolatio", *Literary & Linguistic Computing*, 14(3), 1999, s.1-26.
- GRZYBEK, Peter (ed.), "Contributions to the Science of Text and Language, The State of the Art Word Length Studies and Related Issues", *Text, Speech and Language Technology*, C. 31, Springer, 2007, s.15–90.
- HARMANCI, Abdullah, "Cemal Süreya Şiirinde Dil Sapmaları", *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. S. 8/4, 2013, s. 909-918.
- HOLMES, David I., "A Stylometric Analysis of Mormon Scripture and Related Texts", *Journal of the Royal Statistical Society*, C.155, S.1, s. 91-120, Blackwell Publishing for the Royal Statistical Society, 1992. <http://www.jstor.org/stable/2982671> . ET: 13/10/2011 02:56
- , "Authorship Attribution", *Computers and the Humanities*, C. 28, S. 2, 1994 s. 87-106. www.jstor.org/stable/30200315 . ET: 12/10/2011 04:09
- , "The Evolution of Stylometry in Humanities Computing", *Literary and Linguistic Computing*, 13(3), 1998, s. 111-117.
- HOLMES, David I., CROFTS Daniel W., "The diary of a publicman: a case study in traditional and non-traditional authorship attribution", *Literary and Linguistic Computing*, C. 25, S. 2, Oxford University Press on behalf of ALLC and ACH, 2010.
- HOOVER, David, "Multivariate Analysis and the Study of Style Variation", *Literary and Linguistic Computing*, C. 18, S. 4, 2003, s. 341-360.
- HORATA, Osman, "Nefî'nin "Sözüm" Redifli Kasidesinin İstiare Zemini", *Bilig*, s.61, 2012 s. 143-156.
- İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal, "Nefîye Dâir", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, S.19 (96), 1928, s. 160-161.
- JOHNSTONE, Barbara, "Individual", *Journal of Linguistic Anthropology*, C. 1-2, 2008 s. 127-130.
- KOPPEL, Moshe et al., "Computational Methods in Authorship Attribution." *Journal of American Society for Information Science and Technology*, C. 60, S. 1, s. 9-26 2009.
- KUKUSHKINA, O. vd., "Using Literal and Grammatical Statistics for Authorship Attribution" *Problems of Information Transmission*, C. 37, S. 2, 2001, s. 96-108.
- KÜRKÇÜOĞLU, Kemal Edip , "Nefî'nin Bilinmeyen Birkaç Şiiri", *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. 7, 1949, s. 287-294.
- LANCASHİRE, Ian, "Cognitive Stylistics and the Literary Imagination" *A Companion to Digital Humanities*, (ed. S. Schreibman, et al.), Blackwell, Oxford, 2004.
- MENGİ, Mine, "Divan Şiiri Estetiği Açısından İ'câz", *AÜTAED*, S. 39, 2009, s.135-146.
- MILIC, Louis T., "A Quantitative Approach to the Style of Jonathan Swift", *Computers and the Humanities*, C. 1, S. 2, 1966, s. 55-58.
- MOSTELLER, Frederick & WALLACE, David L., "Inference and Disputed Authorship: The Federalist", *Journal of the American Statistical Association*, C. 58, is. 302, 1963, s. 275-309. <https://www.stat.cmu.edu/Exams/mosteller.pdf>. ET: 20/12/2011.

- OAKES, Michael, "Corpus Linguistics and Stylometry" , *"Corpus Linguistics: An International Handbook"*, (eds. A Lüdeling , M. Kytö), Mouton de Gruyter, 2009, s. 1070-1090.
- ÖNAL, Mehmet, Edebi Dil ve Üslup, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 36, Erzurum, 2008, s. 23-47.
- ÖZKAN, Bülent, "Türkçenin Öğretiminde Sıfatların Eşdizim Sözlüğü -Yöntem Ve Uygulama", *E-International Journal of Educational Research*, C. 1, S. 2, 2010, s. 51-65.
- RUDMAN, Joseph, "The State of Authorship Attribution Studies: Some Problems and Solutions", *Computers and the Humanities*, C.31, 1998, s. 351-365.
- SEYYİD, Naimüddin, "Nefî'nin Bilinmeyen Kasideleriyle Diğer Manzumeleri", *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c.11, 1952, s. 125-147.
- SICHEL, Herbert. S." On a Distribution Law for Word Frequencies", *Journal of the American Statistical Association*, C. 70, S. 351, 1975, s. 542-547. <http://www.jstor.org/stable/2285930>, Accessed: 24/09/2014 04:45
- SÖYLEMEZ, Mehmet Mahfuz, "Tarih Üzerine Notlar", *Milel ve Nihâl*, 4 (3), 2007, s. 9-17: http://digitalscholarship.unlv.edu/english_fac_articles/20
- SVARTVIK, Jan, "The Evans Statements: A Case for Forensic Linguistics" (Ed. Alvar Ellegård), *Gothenburg Studies in English*, Goteborg, 1968, s. 1-46.
- STEVENS, Anne H., "Forging Literary History: Historical Fiction and Literary Forgery in Eighteenth-Century Britain", *Studies in Eighteenth Century Culture*, C. 37, 2008, s. 217-232. http://digitalscholarship.unlv.edu/english_fac_articles/20. ET: 20.11.2011.
- ŞENÖDEYİCİ, Özer, "Nefî ve Gürcü Mehmed Paşa Mücadelesinin Tarihî ve Edebî Boyutları", *Gazi Türkiyat*, S. 6, 2010, s. 319-332.
- , "Oedipus Kompleksi Bağlamında Divan Şiirinde Âşık-Maşûk-Rakîb İlişisine Bakış", *Gazi Türkiyat*, S.11, 2012, s.79-91.
- TANÇ, Nilüfer, "Alımlama Estetiği Işığında Hüsn ü Aşk'ın Poetik Değeri: Suhan", *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* C. 8/9 2013, s. 2351-2360.
- TEARLE, Matt, et al., "An Algorithm for Automated Authorship Attribution Using Neural Networks", *Literary and Linguistic Computing*, C. 23, S. 4, Oxford University Press on behalf of ALLC and ACH, 2008, s. 425-442.
- TOPTAŞ, Mahmut, "Fatih Kanunnamesi Sahtedir", *Milli Gazete* 26/05/2003/Pzrts/Milligazete
- YAZGAN, Nesibe, "Bana Benden Olur Her Ne Olursa, Başım Rahat Bulur Dilim Durursa", *Kubbealtı Gençlerinden Merhaba*, Yaz, 2011, s. 31-33. <http://www.kubbealti.org.tr/files/guz%202011.pdf>. ET: 21/05/2013
- YÜKSEL, Sedit, "Sohbetü'l-Esmâr Fuzûlî'nin Değildir.", *Türkoloji Dergisi*, C. IV, S.1, DTCF Yay., Ankara, 1972 s. 115-136.

III. Yayınlanmamış Tezler

- DİVLEKÇİ, Celalettin, *Anlam-Üslup İlişkisi Bağlamında Kur'an'ın Üslup Analizi (Fâtıha Sûresi Örnekleme)*, AÜ. SBE., Doktora Tezi, Ankara 2009.
- FORSYTH, Richard S., *"Stylistic Structures: A Computational Approach to Text Classification"*, University of Nottingham, 1995. <http://www.richardsandesforsyth.net/doctoral/RFthesis.pdf>: ET: 24/11/2013

GRIEVE, Jack, W. “*Quantitative Authorship Attribution: An Evaluation of Techniques*”, Master’s Thesis, Simon Frazer University, 2005: <http://hdl.handle.net/1892/2055>, ET: October, 21, 2010.

İSEN, Tübâ I. “*Divan Şiirinde Fahriye*” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üni., Ankara 2000.

KORKMAZ, Vedat “*Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerinin Anekdotlar Yönünden İncelenmesi*”, SDÜ. SBE., Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2012.

IV. Sözlükler ve Ansiklopedi Maddeleri

BABİNGER, Franz, “Neff”, *Encyclopédie de l’Islam*, C. 8, Brill, Leiden, 1995.

BAŞAR, Fahamettin, “Mükremin Halil Yinanç”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.43. TDV Yay., Ankara 2013.

KORTANTAMER, Tunca, “Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Osmanlı Dönemi Türk Mizahının Kısa Bir Tarihi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 11, Ankara 2002, s. 605-621.

PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., İstanbul 2009.

SARIKAYA, Meliha Y., “Za’f-ı te’lif”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 44, TDV Yay., Ankara 2013.

TDK, “Şiir”, *TDK Büyük Türkçe Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1998, s.1855.

TULUM, Mertol, *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, TDK Yay., 2010, Ankara.

VASELA, Zdenka, *Dictionary of Oriental Literatures*, (Cd. Jiri Becka), C.3, Routledge, London 2006.

WALES, Katie “‘Style,’” *A Dictionary of Stylistics*, Longman, New York 2001.

V. İnternet Erişimli Kaynaklar

http://en.wikipedia.org/wiki/Association_for_Literary_and_Linguistic_Computing

<http://digitalhumanities.org/conference>

<http://languagelog.ldc.upenn.edu/nll/?p=5315>Rowling and "Galbraith": an authorialanalysisJuly 16, 2013 @ 7:35 am

http://tr.wikipedia.org/wiki/Poisson_dağılımı

http://en.wikipedia.org/wiki/Source_criticism ET: 20.12.2014

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Doğum Tarihi : 29.07.1962
Doğum Yeri : Bucak / BURDUR
Yazışma Adresi : Gülevler Mah. 232. Cad. No: 4/6 K. 4 D. 7
32100 ISPARTA
E-posta : nurettincaliskan@sdu.edu.tr

Eğitim Bilgileri

1998- 2000
(Y. Lisans) : Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri
Enstitüsü İngiliz Dili Eğitimi Anabilim Dalı
ESKİŞEHİR
1984-1989
(Lisans) : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. İngilizce
Öğretmenliği Bölümü
Beyazıt / İSTANBUL

Yabancı Dil : İngilizce - Arapça

İş Deneyimi

1989-1994 : Yozgat Anadolu Lisesi İngilizce Öğretmenliği
1994-2003 : Afyon Kocatepe Üniversitesi (İngilizce Okutmanı)
2003- : Süleyman Demirel Üniversitesi (İngilizce Okutmanı)

Medeni Durumu : Evli ve İki Çocuk Babası